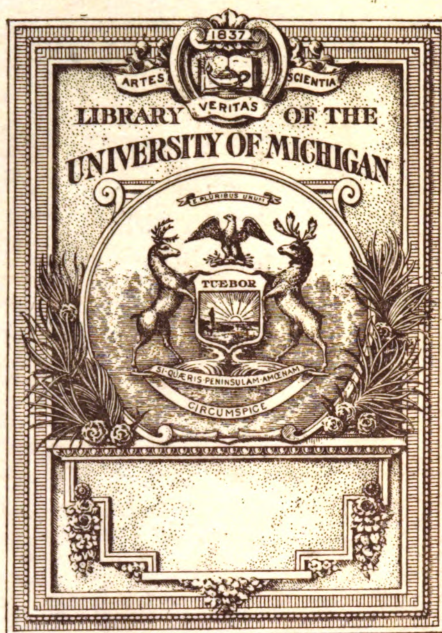
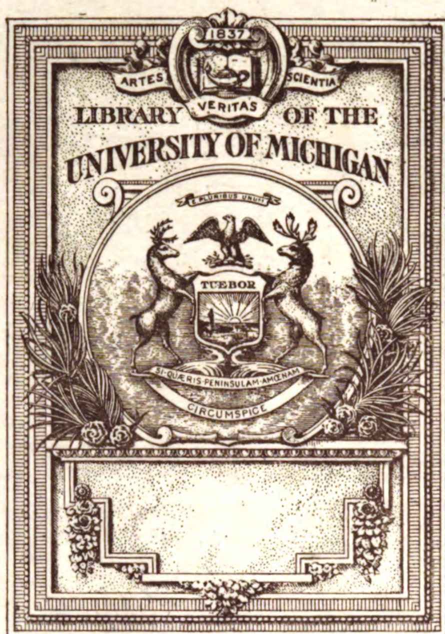
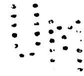

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEXTUM.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1918.

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA ET BIBLIOPOLIO QUAE ANTEHAC E. J. BRILLII FUERUNT.

INDEX.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

A. E. J. Holwerda, J. C. Naber, M. C. Valeton.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEXTUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1918.

INDEX.

AD CARMINA OVIDI IN EXILIO COMPOSITA.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

P. Ovidi Nasonis Tristia Ibis Ex Ponto libri Halieutica fragmenta rec. S. G. Owen. Oxonii MDCCCCXV.

Scriptorum classicorum opera, quae in Bibliotheca Oxoniensi prodeunt, cum omni tempore iucunda acceptaque ad me deferuntur, tum hoc volumen nuper praeter cetera voluptate eximia me affecit. Videlicet primum carmina illa continet, quae a puero legere, relegere, diligere solebam, deinde recognovit ea brevique adnotatione critica instruxit vir in republica literaria celeberrimus deque poeta nostro optime meritus, denique vero ab ipso editore donum ad me missum est exoptatissimum. Laeto igitur animo nitidum inspexi libellum nec habui quicquam antiquius quam ut ad umbilicum quantocius eum revolverem. Iam tunc exspectationem me non frustratam esse facile agnovi, sed ipsa editionis praestantia et formae venustas ad relegendum me adduxerunt neque facere potui quin ea quae attentius diligentiusque legenti mihi in mentem veniebant in margine annotarem. Quas notulas cum postea percensuissem, nonnulla fortasse haud indigna esse putavi quae scriptis mandarem et tamquam ἀντίδωρον qualecumque, certe grati mei animi documentum Owenio, viro doctissimo et poeseos Ovidianae arbitro maxime idoneo, offerem, hoc nimirum sperans fore ut aliqua ex inventis meis ei probarem itaque ex iis ad carmina poetae, quem uterque pariter diligimus, emendanda ac melius intellegenda boni aliquid re-

dundaret. Quodsi mihi contingat ut nonnulla haud spernenda ei videantur, fortasse illas quoque elucubrationes inspicere velit quae in Mnemosynes nostrae Vol. XXXIII a. 1905 p. 1—56 ad Heroides — Vol. XXXIX a. 1911 p. 441—6 ad A. A. et Rem. Am. a me vulgatae sunt.

Antequam ad proposita mea patefacienda transeo, profiteri lubet in lectionum varietate iudicium sanum subtileque editoris locis tantum non omnibus mihi aut statim aut re penitus deliberata probatum esse; si tanti videbitur cognoscere quibus locis alteram lectionem praeferam, hi sunt: Tr. I 1. 21—22 *te ... dabis*, 2. 63 *poenam ... pendere*, 9. 42 *istam*, III 4. 72 *protrahet*, V 6. 36 *quereris*, Ex P. II 3. 44 *sors* (Heinsii coni.), IV 8. 71 *mavis*, 12. 11 *nec*, 12. 13 *ducatur*. Coniectura censoris in *The Athenaeum*, ad Tr. I 2. 86 memorata, *exul iens* lusus sane ingeniosus est, at lusus merus neque ullam veritatis speciem prae se ferre mihi quidem videtur.

Ne hoc quoque praetermittam, menda typographica nulla fere inveni: Tr. IV 5. 29 pro *de* legendum est *te*, ad Tr. V 6. 35 in app. crit. lectio altera omissa est, ad Ex P. I 3. 85 —86 in app. crit. pro *p. 32* corrigendum est *p. 22*, in Indice Nominum s. v. *Martius* numerus *25* mutetur in *52*. Accedit quod Burmanni nomen una littera *n* scribendum est: Batavus fuit, non Teutonus. Denique in Indice Nominum s. vv. *Eteocles et Polynices* addi potest: *Ib.* 35. Iam vero animadversiones meas proferre liceat.

Tristium Liber Primus.

V.

25. scilicet ut flavum spectatur in ignibus aurum,
tempore sic duro est inspicienda fides.

Editor *flavum* scripsit; in cod. L legitur *saluum* — in cett. codd. *fuluum*. Veram lectionem esse puto: *solidum*.

31. atque haec, exemplis quondam collecta priorum,
nunc mihi sunt propriis cognita vera malis.

Immo *coniecta*, quo verbo reposito iusta demum oritur

oppositio: haec, quae quondam e priorum exemplis tantummodo a me coniciebantur, nunc propriis malis pro veris mihi cognita sunt.

VIII.

37. non ego te genitum placida reor urbe Quirini,
urbe, meo quae iam non adeunda pede est,
sed scopulis, Ponti quos haec habet ora Sinistri,
inque feris Scythiae Sarmaticisque iugis.

Legendum puto: *dure*, *meo quae iam* e. q. s.

Cf. vs. 11 supra:

ut neque respiceres, nec solarere iacentem,
dure, neque exequias prosequerere meas?

et vs. 46 infra: duritiaeque mihi non agerere reus.

Etiam cf. III 13. 3:

dure, quid ad miseros veniebas exulis annos?

XI.

13. saepe ego nimbosis dubius iactabar ab Haedis,
saepe minax Steropes sidere pontus erat,
fuscabatque diem custos Atlantidos Ursae,
aut Hyadas seris hauserat Auster aquis.

Describit poeta, quam gravibus difficultatibus epistulas huius libri composuerit. Lectio autem *seris* inepta est et corrigendum opinor: *saevis*, cl. I 10. 7:

et pariter fluctus ferit atque silientia longe
aequora, nec saevis victa madescit aquis.

Liber Secundus.

77. a, ferus et nobis crudelior omnibus hostis,
delicias legit qui tibi cumque meas,
carmina ne nostris quae te venerantia libris
iudicio possint candidiore legi.

In libris mss. huic loco parum est subsidii, quandoquidem optimi et plurimi *ne* ... *quae te* — ceteri *nunc* vel *nam* ... *quae te* exhibeant.

Editor illam retinuit, sed bonam interpretationem eam admittere non credo neque alii credidisse videntur, cum Merkel *de ... cum te,* Ehwald *nam ... quot te*, Ellis *ne ... te devenerantia* coniecerint. At potius legendum esse suspicor:

carmina n o n nostris q u a s i te venerantia libris
  iudicio possint candidiore legi.

h. i. quasi candidiore iudicio (quam tibi est) in nostris libris carmina legi non possint quae te venerantur. Talia carmina et alibi saepe indicat et vs. 61—66 supra. Cf. etiam vs. 557 sqq.:

atque utinam revoces animum paulisper ab ira
  et vacuo iubeas hinc tibi pauca legi,
pauca, quibus prima surgens ab origine mundi
  in tua deduxi tempora, Caesar, opus:
aspicies, quantum dederis mihi pectoris ipse,
  quoque favore animi teque tuosque canam.

83. cum coepit quassata domus subsidere, partes
  in proclinatas omne recumbit onus,
cunctaque fortuna rimam faciente dehiscunt,
  ipsa suoque eadem pondere tracta ruunt.

Sic Owen nunc locum constituit, cum in Postgatii CPL ediderit:

cum quae fortuna rimam faciente dehiscunt,
  ipsa suo quodam pondere tracta ruunt.

Neutra tamen lectio placet: tam *eadem* quam *quodam* panniculi instar loco nostro insutum esse mihi videtur et etiam pronomen *ipsa* importunum est. At vero quid in codd. exaratum sit primum videamus.

Scriptura hexametri inter omnes fere constat neque incerti quicquam habet. Cod. L sane *cumq*; — cod. G *cumtaque* pro *cunctaque* praebent, verum vulgatam lectionem recte se habere editor iam agnovit nec non I 5. 27 sq. demonstrat:

dum iuvat et vultu ridet Fortuna sereno,
  indelibatas cuncta secuntur opes.

Fieri etiam potest ut I 9. 19 lectio *cunctaque*, quae in codd. nonnullis pro *cautaque* reperitur, ex his locis nata sit:

at simul impulsa est, omnes timuere ruinam,
  cautaque communi terga dedere fugae.

Nunc vero disce, qualis pentameter in libris mss. legatur:
ipsa (ipse *cod. L*) suo quodam (quondam *vel* quaedam *var. lect.*) pondere tracta ruunt.

Partem igitur priorem in libris minime constare vides.

Quid autem ibi factum esse verisimile est?

Verbum, quod ad *pondere* nunc desideratur et in versus initio olim positum erat, a librario male divisum est et pro pluribus vocabulis habitum. Scriptum nempe fuit *impositoque*, sed ille legere se credidit *ipse* (vel *ipsa*) *suo* et syllabam ultimam *que* sequenti vocabulo, quod fuit *etiam*, perperam adiunxit, e quo errore *quodam*, *quondam*, *quaedam* orta sunt. Genuinam igitur lectionem esse credo:

cunctaque fortuna rimam faciente dehiscunt
inpositoque etiam pondere tracta ruunt,

h. e. primum, ubi fortuna rimam facit, cuncta dehiscunt, deinde vero, cum pondere imposito etiam deorsum trahuntur, ruunt. Cf. III 4b. 61:

ingravat hoc, quod abest; levat hoc, quod praestat amorem
inpositumque sibi firma tuetur onus.

Obiter addo, dudum me fovisse coniecturam meam (cl. l.l. supra):

impulsoque etiam pondere tracta ruunt,

quae ipsa quoque bonam interpretationem admittit: „primum, ubi fortuna rimam facit, cuncta dehiscunt, deinde vero, cum pondus etiam impellitur, trahuntur ruuntque"; verumtamen *impositoque* melior nunc mihi videtur lectio.

279. ut tamen hoc fatear, ludi quoque semina praebent
nequitiae: tolli tota theatra iube:
peccandi causam multis quam saepe dederunt,
Martia cum durum sternit harena solum.
tollatur Circus; non tuta licentia Circi est:
hic sedet ignoto iuncta puella viro.

Poeta igitur deinceps tria loca enumerat, quae animos virginum laedere possint: theatrum, amphitheatrum, circum, e quibus theatrum et circus nominatim significantur, amphitheatrum minus quidem diserte indicatur, sed indicatur tamen. At manca oratio est, nempe deest verbi *dederunt* subiectum,

quod esse non potest *ludi* vs. 279: hoc enim vocabulo communi tria genera Naso complexus est, neque potest esse *theatra*, nam haec quasi missa fecit verbis *tolli tota theatra iube* neque theatra harena sterni solebant. Ehwald quoque subiectum desiderasse videtur, quippe qui *mimi quam* scribere voluerit, at videat num ea quae in pentametro adduntur ad mimos pertinere possint.

Ceterum editor Riesii coniecturam *multis quam* recepit, quae unius cod. L lectione *multi quam* nititur, cum reliqui omnes *quam multis* praebeant. Equidem emendandum credo:

peccandi causam quam multis s a e p t a dederunt
Martia, cum durum sternit harena solum.

'Saepta Martia' amphitheatrum optime definit; simul eo, quod adiectivum *Martia* substantivo *saepta*, quod in hexametro est, nunc additur, soluta est copulatio illa molestissima *Martia harena*, quam vix neque vix quidem ferendam semper duxi, nam 'harena' h. l. non tropice dictum est ut Martial. II 75. 8:

Martia non vidit maius harena nefas,

sed propria significatione sabulum denotat et epitheton 'Martia' non admittit.

Liber Tertius.

I.

57. quandocumque, precor, nostro placere parenti
isdem et sub dominis aspiciare domus!

In pentametro editor cum Ehwaldo *et*, quod in libris mss. non legitur, addidit. Nescio tamen an potius scribendum sit:

isdem sub dominisq u e aspiciare domus!

Continuo sequuntur:

inde tenore pari gradibus sublimia celsis
ducor ad intonsi candida templa dei.

Displicet epitheton duplex *sublimia candida templa*. Fortasse:

inde tenore pari gradibus s u b l i m i n a celsis
ducor ad intonsi candida templa dei.

VII.

In Epistula ad Perillam filiam data haec sunt:

nam tibi cum fatis mores natura pudicos
  et raras dotes ingeniumque dedit.
hoc ego Pegasidas deduxi primus ad undas,
  ne male fecundae vena periret aquae;
primus id aspexi teneris in virginis annis,
18. utque pater natae duxque comesque fui.
ergo si remanent ignes tibi pectoris idem,
  sola tuum vates Lesbia vincet opus.
sed vereor, ne te mea nunc fortuna retardet,
  postque meos casus sit tibi pectus iners.
23. dum licuit, tua saepe mihi, tibi nostra legebam;
  saepe tui iudex, saepe magister eram:
aut ego praebebam factis modo versibus aures,
  aut, ubi cessares, causa ruboris eram.
forsitan exemplo, quia me laesere libelli,
28. tu quoque sis poenae fata secuta meae.
pone, Perilla, metum.

Versus 23—26 reponantur post vs. 18! Id pluribus exponere vix opus esse videtur: monere satis sit, poetam, postquam vs. 19 voc. *ergo* significavit se studia poetica quae cum filia communicavit satis iam commemorasse, nunc verbis *dum licuit* e. q. s. subito et importune ad magisterium suum describendum redire.

De vs. 28 pauca addere liceat.

Quamquam libri meliores ad unum omnes praebeant *facta,* editor e codicibus deterioribus *fata* recepit et e meliorum consensu *secuta* scripsit reliquis *ruina* exhibentibus. Inde mirum non est, multos varie locum temptasse: Muretus *facta . . . remissa*, Ellis et Zingerle *facta . . . retusa*, auctor elect. Eton. *facta . . . severa* proposuerunt. Hi igitur lectionem *facta* omnes tuendam censuerunt idque merito, nam causam nullam video propter quam codicibus optimis fides neganda sit. Quod ad ambiguam lectionem *secuta* — *ruina* attinet, utramque spuriam esse persuasum mihi est: verba enim *exemplo poenae meae* omnino iungenda sunt, ita ut adiectivum aliquod quaerendum

sit quod in illa vocabula sive sit corruptum seu eis detrusum. In mentem mihi venit:

forsitan exemplo, quia me laesere libelli,
tu quoque sis poenae facta caduca meae.

h. e. forsitan exemplo meae poenae tu quoque facta sis caduca i. e. ne mox casura sis metuis. Bene iam sequitur illud: Pone P. metum.

Cf. Verg. Aen. X 622:

si mora praesentis leti tempusque caduco
oratur iuveni.

Iam lectio *ruina* explicari potest: primum glossa fuit supra voc. *caduca* scripta, quod postea detrusit.

IX.

Medea navem patris appropinquantem videt.

19. ergo ubi prospexit venientia vela 'tenemur,
et pater est aliqua fraude morandus' ait.
dum quid agat quaerit, dum versat in omnia vultus,
ad fratrem casu lumina flexa tulit.

Corrigendum est: *aut pater est.*

X.

9. at cum tristis hiems squalentia protulit ora,
terraque marmoreo est candida facta gelu,
dum prohibet Boreas et nix habitare sub Arcto,
tum patet has gentes axe tremente premi.

Editor, qui in ed. Oxon. 1889 scripserat *parat et*, nunc edidit *prohibet* pro librorum omnium scriptura *patet et*, quod nimirum e vs. sq. illatum est. Ellis *petit et* coniecit, Ehwald et Vogel etiam voc. *habitare* sollicitarunt, fortasse quia in codd. nonnullis deterioribus pro eo *iniecta* exaratum est; ille enim voluit: *cum parat et Boreas et nix regnare sub arcto*, hic autem: *dum volat et Boreas et nix agitata sub Arcto.* Emendandum est, ut Merkel iam vidit:

dum vetat et Boreas et nix habitare sub Arcto,
tum patet has gentes axe tremente premi.

Cf. V 12. 19:

at timor officio fungi vetat ipse quietum.

Iamque librario oscitanti errorem facile ignosces, quod similia verba confudit.

XI.

29. me quoque, quem noras olim, non esse memento:
ex illo superant haec simulacra viro.

Immo: *ex illo superant* h e u *simulacra viro!*

Cf. III 10. 76: heu loca felici non adeunda viro! IV 5. 10: excidit heu nomen quam mihi paene tuum! V 7. 21: vivit in his heu nunc, lusorum oblitus amorum.

Perillus bovem aeneum Phalaridi offerens loquitur.

43. munere in hoc, rex, est usus, sed imagine maior,
nec sola est operis forma probanda mei.

Lege: *v e l imagine maior.*

61. crede mihi, si sit nobis collatus Vlixes,
Neptunine minor quam Iovis ira fuit?

Owenii scripturam *Neptunine* pro tradita *Neptunique* semper miratus sum atque etiamnunc non video quomodo sic non contraria Nasonem affirmantem faciat eorum quae sentit. Qui quid voluerit patet ex I 5. 78:

cumque minor Iove sit tumidis qui regnat in undis,
illum Neptuni, me Iovis ira premit.

Neptunus igitur Iove minor est, ergo Neptuni ira minor esse debet quam ira Iovis, itaque Ulysses, qui Neptuni ira pressus est, minora tulit quam Ovidius, qui Caesaris sive Iovis iram patitur. Ellisii coniectura *Neptuni levior* sententiae loci optime quidem satisfacit, sed respuenda est propter rationem palaeographicam. Vereor etiam ut post *crede mihi* sequi possit interrogatio, cum apud nostrum semper et ubique affirmatio sequi soleat, vid. II 353, III 4. 25, 14. 49, IV 6. 39, Ex P. II 7. 23, 9. 11, IV 12. 47. Accedit quod *que* in codd. omnibus nomini *Neptuni* affixum est. Quae cum ita sint, proponere velim:

N e p t u n i u s q u e minor quam Iovis ira fuit.

XII.

27. at mihi sentitur nix verno sole soluta,
quaeque lacu durae non fodiantur aquae.

Libri variant in *quaeque* — *quodque*, *fodiantur* — *fodiuntur*.

Quid sit legendum me quidem docet III 10. 25:

quid loquar, ut vincti concrescant frigore rivi,
deque lacu fragiles effodiantur aquae?

quo loco fretus scribo:

d e q u e lacu durae non fodiuntur aquae.

Liber Quartus.

I.

19. me quoque Musa levat Ponti loca iussa petentem:
sola comes nostrae perstitit illa fugae.

Latet me, qua de causa Lachmanni coni. *tenentem* in app. crit. memorata sit: eam falsam esse vs. 60 infra comprobat:

mala, quae toto patior iactatus in orbe,
dum miser Euxini litora laeva p e t o.

II.

53. ipse sono plausuque simul fremituque canente
quadriiugos cernes saepe resistere equos.

Est varia lectio *canente* — *canentum* — *calentes*, e quibus ultimum sententiae loci aptissimum videtur, verum omnia excogitata credo ad lacunam explendam, quae propter similitudinem verborum ultimorum in versus fine orta sit. Ita enim versum vere Ovidianum restitue:

ipse sono plausuque simul fremituque f r e m e n t e s
quadriiugos cernes saepe resistere equos.

Equi nempe animosi fremebant territi sono tubarum et plausu fremituque spectantium turbae. Cf. Met. III 704:

ut fremit acer equus, cum bellicus aere canoro
signa dedit tubicen, pugnaeque adsumit amorem

et Verg. Aen. XI 496:

arrectisque fremit cervicibus alte
luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.

et 599: fremit aequore toto
insultans sonipes et pressis pugnat habenis.

III.

83. utere temporibus, quorum nunc munere facta est
et patet in laudes area lata tuas.

Lectio *facta est* Ehwaldo debetur, qui forsitan ex Am. III 1. 26:

haec animo, dices, area facta meo est

ita scripserit, sed codices *freta es* et unus *ficta est* habent. Nescio an sit legendum: *creta est.* Ceterum poeta h. l. mire se repetit ex Her. I 72: et patet in curas area lata meas.

VI.

37. nos quoque quae ferimus, tulimus patientius ante:
vae, mala sunt longa multiplicata die.

Libri mss. universi *quae* praebent — Owen *vae* scripsit. At corrigere non dubito Merkelio praeeunte:

nos quoque quae ferimus, tulimus patientius ante
quam mala sunt longa multiplicata die.

Liber Quintus.

IV.

27. nec patriam magis ille suam desiderat et quae
plurima cum patria sentit abesse sibi,
quam vultus oculosque tuos, o dulcior illo
melle, quod in ceris Attica ponit apis.

Malim: *o dulcior illi.* Cf. vs. 23 supra:

o, si quid credis mihi, carior illi
omnibus.

VII.

35. quaeque modo Euboicis lacerata est fluctibus, audet
Graia Caphercam currere puppis aquam.

Scripturam multorum codicum vetustissimorum *Capherea ... aqua* tueri videtur Ex P. I 3. 76:

qua duce trabs Colcha sacra cucurrit aqua.

IBIS.

Inter dira fere innumerabilia, quae inimico suo poeta imprecatur, haec quoque sunt:

117. accedat lacrimis odium, dignusque puteris
qui, mala cum tuleris plurima, plura feras.
sitque, quod est rarum, solito defecta favore
fortunae facies invidiosa tuae.

Ex his versibus primus corruptus est, quamquam nemini umquam, quantum scio, suspicionem movit ullam. Quod non ita mirum est, quoniam verba *accedat lacrimis odium* si quis parum diligenter legit, satis sunt perspicua neque quicquam salebrosi habere videntur. Attamen locus vitio laborat, imprecatio inscite composita, modo Nasone omnino indigno enuntiata est. Quid enim adversario nunc exoptat? Nempe ut odium accedat lacrimis, h. e. ut motus sive affectus animi accedat lacrimis, quae non nisi affectus cuiusdam significatio sunt: ergo res genere inter se diversae hoc loco inepte copulantur. Omitto iam, ad *lacrimis* cogitatione supplendum esse *tuis* — ad *odium* vero *hominum*, quamquam hoc quoque dubii aliquid et incerti afferre censeo, id quod a poeta nostro alienissimum est. Eum autem scripsisse aio:

accendas lacrimis odium, dignusque puteris
qui, mala cum tuleris plurima, plura feras.

h. e. lacrimis tuis odium accendas pro misericordia, homines vel lacrimantem te odio habeant et miseria tua excitet invidiam. Corruptelae origo manifesta est: postquam lineola transversa, quae supra *e* litteram olim fuit ad litteram *n* omissam indicandam, evanuit, in promptu iam erat litterae finalis *s* in *t* mutatio. Vestigium quamvis leve verae lectionis Ellisii deflorationes Atreb. 65 et Paris. 17903 fortasse ostendunt eo, quod in lectione sua *accipias* saltem formam secundae personae servarunt.

191. hic et erit ramos frustra qui captet et undas:
hic inconsumpto viscere pascet avis.

Tityos igitur in pentametro significatur, qui ob vim Latonae illatam per novem iugera porrectus est et cuius iecur cotidie

a vulture comeditur, quod nocte renascitur ne desit materia dolori. At de eodem Naso vs. 179 iam intulit:

iugeribusque novem summus qui distat ab imo
visceraque assiduae debita praebet avi,

ubi de uno tantum vulture sermo est, ut vulgo. Quandoquidem autem verisimile non est, poetam postquam primum fabulam vulgarem secutus est, deinde èt suorum verborum èt mythologiae immemorem post duodecim versus subito avium numerum auxisse, dubitandum non est quin scripserit:

hic inconsumpto viscere pascet avem.

Misere pereas (ita poeta pergit) ut et alii perierunt multi et

371. ut qui tecta novi formam celantia monstri
intrarunt caecae non redeunda domus.

Hic versus mutilatus nullam interpretationem admittit qualis nunc legitur. Quid tamen in hac exsecratione desideratur? Non omnes qui Athenis in Cretam insulam missi labyrinthum intrarunt, ibi perierunt, cum Theseus salvus et integer inde redierit. Deest igitur in voto ad verba *qui intrarunt* aliquid quale est *et ibi perierunt* vel *neque redierunt umquam.* Quidni igitur scribimus, ut saltem sana evadat sententia:

ut qui tecta novi formam celantia monstri
intrarunt caecae nec rediere domus.

413. qualis Achaemenidae, Sicula desertus in Aetna
Troica cum vidit vela venire, fuit,
qualis erat nec non fortuna binominis Iri,
quique tenent pontem, vae tibi talis erit.

Lectio *aetna* in tribus libris mss. est — *ora (hora)* in ceteris omnibus. Quarum illa plane absurda mihi videtur: Achaemenides enim, quamvis Polyphemum metuens, facile perfugium vel speculam tutiorem sibi eligere potuit quam montis cacumen flammas evomentis.

Emendandum nimirum est:

qualis Achaemenidae, Sicula desertus in acta
Troica cum vidit vela venire, fuit.

Perspicua iam est utriusque lectionis origo. Propterea quod voc. *acta* pro litore haud ita frequens est et ea de causa minus

notum fuit librariis, ne dubitaverunt quidem quin *acta* in exemplari, quod describebant, per errorem pro *aetna* esset exaratum, cum praesertim de Sicilia insula sermo esset, ubi Aetnam montem esse probe sciebant, itaque nomen montis confidenter substituerunt.

Altera autem lectio *ora* videlicet glossa est vocabuli minus triti *acta*. Ceterum cf. Verg. Aen. V 614:

at procul in sola secretae Troades acta
amissum Anchisen deflebant.

Suspicor locum ap. Ov. Met. XIV 160 causam esse propter quam editores etiamnunc lectionem *aetna* tuentur:

Neritius Macareus, comes experientis Ulixei,
desertum quondam mediis qui rupibus Aetnae
noscit Achaemeniden,

sed parum credibile est, Achaemeniden cum in Cyclopis territorio ab Ulysse desertus esset, ibi permansisse donec Aeneae navis eum servavit.

Ex Ponto Liber Primus.

I.

13. quid veniant, novitate roges fortasse sub ipsa.

De huius lectionis sinceritate dubitandum non esse olim Heinsius, nuper Ehwald et Schreuders satis superque ostenderunt, at tamen editor Krafferti coniecturam *quidve ferant* ad calcem paginae commemoravit. Hanc autem omnino reiciendam esse ipsius etiam Ovidii locus demonstrare potest, nam Tr. III 7. 6 quoque poeta ita epistulam suam alloquitur:

quicquid aget, cum te scierit venisse, relinquet,
nec mora, quid venias quidve, requiret, agam.

Cf. etiam Tr. III 12. 34:

sedulus occurram nautae, dictaque salute,
quid veniat, quaeram, quisve quibusve locis.

Si quid mutandum esset, scribere utique praestaret: *quidve vehant*, utpote ad lectionem traditam propius accedens, et Tr. III 12. 6:

rustica quae nullo nata serente venit

in codd. deterioribus nonnullis ita exaratum est:

rustica quas nullo terra serente vehit,

sed, ut vs. 34 eiusdem elegiae supra descriptus comprobat, nihil est mutandum.

65. mors faciet certe, ne sim, cum venerit, exul:
ut non peccarim mors quoque non faciet.

Ita Owen scripsit secutus manum secundam in codice uno C saec. XII, cum in Postgatii CPL cum libris mss. fere omnibus (unus cod. A *nec non* praebet) edidisset:

ne non peccarim, mors quoque non faciet.

Distichon, quod Heinsius et Bentley eiecerunt, alii, quos editor in app. crit. nominat, genuinum esse argumentis firmissimis coarguerunt, neque verbum de ea quidem re addere iam opus est.

At vitium locum inquinat, quod Dinter iam sensit, sed velare quam tollere maluit. Nempe particula negativa *ne* sententiam profert contrariam eius, quam in mente habuisse poeta putandus est, unde factum esse credo ut manus illa altera in cod. C pro *ne* substituerit *ut*. At non ita locum emendandum esse aio neque tamen negationum repetitionem membrorum aequabilitati inservire Schreudersio credo; licet verum sit, quod ille admonet, Nasonem non grammaticis scripsisse, eum scripsisse pro certo habeo:

mors faciet certe, ne sim, cum venerit, exul:
ne modo peccarim mors quoque non faciet.

„hoc tantummodo vel mors mea efficere non poterit, ne peccarim" — est haec versus sententia, quae eleganter expressa erit, si suum poetae reddiderimus. Particula *modo*, nimirum compendio *m̄* picta, quam facile in *non* depravari potuerit nemo non videt; contra voc. *ut*, in versus initio positum, per scribae neglegentiam in *ne* abiisse mihi persuaderi nequit: lectio *ut*, ut supra monui, correctori debetur, qui iudicio suo sed male usus est.

II.

De hostibus, inter quos versatur, poeta affirmat:

15. qui, mortis saevo geminent ut vulnere causas,
omnia vipereo spicula felle linunt.

Epitheton *omnia* frigidissimum h. l. semper mihi visum est atque aliud quoddam quale est *horrida* vel *lurida* potius exspectabam cl. Tr. V 7. 16:

telaque vipereo lurida felle gerat.

Verum ipse hic locus quid legendum sit me docuit, nam plenum distichon est:

in quibus est nemo, qui non coryton et arcum
telaque vipereo lurida felle gerat.

Cf. etiam Ex P. IV 13. 34:

et caput et plenas omnes movere pharetras
et longum Getico murmur in ore fuit.

Restituendum igitur est:

omnes vipereo spicula felle linunt.

21. tecta rigent fixis veluti velata sagittis,
portaque vix firma summovet arma sera.

Lectio *velata* tantum uni codici debetur, reliqui omnes *vallata* exhibent, unde verbum iam olim obscure scriptum fuisse manifestum est. An tibi, lector, ulla domus sagittis ab hoste iniectis aut velata aut vallata probabiliter dici posse videtur, ut de Phaetontis sororibus optime dictum est vs. 32:

vos quoque felices, quarum clamantia fratrem
cortice velavit populus ora novo.

Immo, legendum esse *celata* docet Tr. V 6. 37:

quam multa madidae celantur harundine fossae,

quo verbo restituto sententia est: tecta rigent densa telorum iniectorum copia ita ut quasi cerni et videri non possint.

97. di faciant igitur, quorum iustissimus ipse est,
alma nihil maius Caesare terra ferat,
utque fuit sub eo, sic sit sub Caesare terra,
perque manus huius tradita gentis eat.

Editor Ehwaldi coniecturam *fuit* recepit pro lectione in codd. omnibus tradita *diu* — immerito, nam hanc satis tuentur

Tr. II 57: optavi, peteres caelestia sidera tarde.
„ V 2. 51: sic habites terras et te desideret aether,
sic ad pacta tibi sidera tardus eas!
„ V 5. 61: di tamen et Caesar dis accessure, sed olim,
aequarint Pylios cum tua fata dies.

Tr. V 11. 25: iure deos, ut adhuc caeli tibi limina claudant,
teque velint sine se, comprecor, esse deum.
Cf. etiam Tr. V 5. 24: consumatque annos, sed diuturna, suos.

Quoniam ex his locis satis constare puto, lectionem *diu* sollicitandam non esse, Korn autem probavit mendum non latere in verbis extremis huius versus depravati, quae primum librarii — deinde critici varie mutarunt, restat ut corruptelam subesse accipiamus verbis *sub eo*, pro quibus mihi in mentem venit *salvo*, quod postea cognovi Kornium in editione a. 1868 iam edidisse. Nihilominus facere non possum quin hanc coniecturam, quam unice veram esse opinor, etiamnunc paucis commendem. Qua recepta haec evadit sententia:

Di faciant (ut) terra Caesare nihil maius ferat utque terra diu salvo sub Caesare sic sit (uti nunc est) et perpetua successione per manus gentis Iuliae eat.

Cf. Ex P. II 3. 98: ut tibi sit salvo Caesare salva parens. Quaenam tandem omnium difficultatum et corruptelarum causa fuit? Hanc credo. Quandoquidem in versu

utque diu salvo sic sit sub Caesare terra

primum vocabulum est *ut* et paulo post sequitur *sic*, praeterea vero post *di faciant* .... (*ferat*) coniunctio *ut* omissa est, nemo non putavit *ut* ... *sic* inter se respondere debere et scripturam traditam ideo ita torquere voluit ut iusta comparatio evaderet. Nostra vero lectione recepta videbis *utque* a verbo *faciant* apte dependere et particulam *sic*, uti nunc posita est, vice sua optime iam fungi.

Ceterum de loco cf. Schreuders p. 20 sq.

III.

85. quo magis ignoscat sapientia vestra dolenti:
quae facit ex dictis, non ita multa, tuis.

Hoc distichon, quod Bentley et Korn deleverunt, Dinter defendit, Schreuders fuse et acute vindicavit et explicavit p. 22 sqq. De uno tamen vocabulo pauca disserere lubet.

Editor retinuit codicum scripturam *quae,* Ehwaldi interpretationem in app. crit. afferens: „ea, quae amicus tuus, qui dolet, facit secundum dicta tua non ita multa sunt." Ista qualiscumque asseveratio sane admodum inscite neque ex Ovidii

dicendi genere enuntiata est, neque miror iam olim T. Fabrum proposuisse *qui facit*, quod multi editores receperunt: Dinterum postea altero quoque vocabulo mutato legisse *qui faciam*.

Quamquam Schreuders Dinteri opinionem, *dolenti* substantivi vice fungi non posse, refutavit, eam verbi vim ab hoc loco alienam esse existimo, quippe quae sententiam pentametri obscuret et omnium molestiarum in hoc versu causa exsistat. Immo mutatione quod ad palaeographiam attinet perexigua illata sic uno tenore scribendum esse arbitror:

quo magis ignoscat sapientia vestra dolenti,
quod facit ex dictis non ita multa tuis.

Ita neque mira quadam interpunctione neque interpretatione longe petita opus est ut sententiam qualemcumque e poetae verbis eliciamus, sed omnia clare et concinne sunt expressa: „quo horridiora haec loca sunt, eo magis pro sapientia tua mihi ignosces ultro dolenti, quod ex praeceptis tuis non ita multa facio." De *vestra* — *tuis* deque verbi *facere* significatione, in quibus nonnulli offenderunt, hic nihil addere opus est, cum Schreuders ea omnia plana iam fecerit.

IV.

35. nos fragili ligno vastum sulcavimus aequor:
quae tulit Aesoniden, densa carina fuit.

Hanc lectionem editor recepit ex excerptis Scaligeri, libri mss. praebent *sa carina* A, *saccarina* C, *sacra carina* B (sed *sacra* in rasura!) C²ϛ, *firma carina* EOω, e quibus ultima lectio, si quid video, unice vera est. Qui *densa carina* legit, non aliter, credo, attributum intelleget quam III 9. 4:

et quam sim denso cinctus ab hoste loqui,

at vero poeta modo dixit de eodem Iasone:

ille habuit comites primos telluris Achivae:
at nostram cuncti destituere fugam,

ita ut bis idem enuntiaret, si *densa* posuisset, neque verba *fragili ligno* et *densa carina* iustam oppositionem efficiunt, nam nihil vetat ne navis hominibus repleta vetus sit ac fragilis. In scriptura mutilata codicum vetustissimorum *fa* vestigia verae lectionis *firma* supersunt, quae tamen male intellecta partim in *sacra*, partim per dittographiam extremae syllabae

voc. *Aesoniden* in *densa* abierunt. Verum *firma carina* unica lectio est quae verbis *fragili ligno* in hexametro respondeat et legitur vs. 17 huius epistulae:

firma sit illa licet, solvetur in aequore navis,
quae numquam liquidis sicca carebit aquis.

V.

9. haec quoque, quae legitis, siquid mihi, Maxime, credis,
scribimus invita vixque coacta manu.

Coniecturis Heinsii *properata* vel *perarata* et Riesii *subacta* spretis Schreuders bene se habere lectionem meliorum codicum *coacta* contendit cl. P. IV 2. 27:

vix venit ad partes, vix sumptae Musa tabellae
imponit pigras paene coacta manus

et Met. VI 628:

invitique oculi lacrimis maduere coactis,

qui loci quid ad nostrum confirmandum ac stabiliendum faciant nullus video: illic Musa paene coacta manus pigras sumptae tabellae vix imposuisse dicitur, hic quoque in lacrimis coactis nihil est insoliti. At nostro loco quid tandem cogatur ambiguum est, cum modo manum (*invita ... manu*) — modo verba (*haec ... scribimus . . coacta*) poeta nunc dicat, neque tamen ipsum verbum est quod offendat plurimum, sed constructio mire distorta atque ab Ovidio prorsus aliena; neque enim ea quae de imparibus coordinatis Dinter egit Comm. I p. 21 neque locus a Schreudersio allatus Tr. I 8. 24:

cernere supremo dum licuitque die

me umquam adducere potuerunt ut locum sanum esse crederem. Quid de eo factum esse suspicer iam eloquar. Credo poetam scripsisse:

scribimus invita vixque sequente manu,

deinde interpretatorem nescio quem supra verba *vixque sequente* appinxisse: *coacta*, quae glossa postea a scriba sequenti pro voc. *sequente* recepta sit. Quo verbo reposito et versum Nasone dignum me restituisse et originem corruptelae probabilem aperuisse autumo.

83. sed neque pervenio scriptis mediocribus istuc,
famaque cum domino fugit ab urbe suo.
vosque, quibus perii, tunc cum mea fama sepulta est,
nunc quoque de nostra morte tacere reor.

Voc. *fama*, quod vs. 84 legitur, in vs. sequenti redire cernis: quae cum modo cum domino suo ab urbe fugisse dicatur, continuo post sepulta esse perhibetur! Fortasse quispiam inferat, idem de poeta factum esse, qui cum vs. 84 se Roma fugisse, deinde vs. sequenti se periisse contendat. At qui ita argumentatur, non satis attendit ad ea quae verbum *perii* comitantur; dicit enim: *vosque quibus perii* h. e. vos, amici, quibus tum nullus iam factus sive ademptus sum, cum exsilium famam meam sepelivit. Nunc vero ad alium locum huius epistulae te, lector, voco, sc. vs. 67 sqq.:

quo mihi diversum fama contendere in orbem?
quem fortuna dedit, Roma sit ille locus.
hoc mea contenta est infelix Musa theatro:
sic merui, magni sic voluere dei.

Quo loco collato equidem vix et ne vix quidem dubito quin poeta vs. 84 scripserit:

Musaque cum domino fugit ab urbe suo.

Id nimirum factum est quod in libris mss. saepe factum esse nemo non novit: ordo syllabarum in voc. *mufa* a scriba confusus erat et voc. *fama* iam natum erat!

Nonne post illud *sed neque pervenio* e. q. s. quivis exspectat: et musa mea mecum Roma in exsilium abiit? Nasonis musa èt eum ab Urbe fugavit, cf. III 5. 21:

at nisi peccassem, nisi me mea Musa fugasset,

èt ipsa eum in exsilium comitata est, ut affirmat I 5. 84:

Musaque cum domino fugit ab Urbe suo.

Sic legitur *Musa mea* III 4. 66, 5. 21, 9. 6 et 49, IV 13. 13, Tr. II 354, V 1. 20, 9. 26, Ib. 2; *nostra Musa* IV 15. 40, Tr. II 313, V 12. 59; *tua Musa* IV 16. 30; *sua Musa* Tr. II 496. Denique afferre liceat III 4. 45:

adde quod assidue domini meditata querelas
ad laetum carmen vix mea versa lyra est.

VII.

51. ipse suas etiam vires inhiberet Achilles,
missa gravis ictus Pelias hasta dabat.

Pro hac codicum optimorum lectione *etiam* libri deteriores exhibent *quamvis*, quae lectio quomodo nata sit satis patet: detrusit nempe veram u t i a m, postquam ad eam illustrandam a sciolo superscripta est.

57. nec tamen officium sensit domus altera nostrum
sic illic: vestro sub Lare semper eram.

Editor Ehwaldo obsecutus est *sic illic* scribere iubenti pro *hic illic*, quod in libris mss. cunctis exaratum est. Maluerim distinctione in pentametro sublata:

nec tamen officium sensit domus altera nostrum,
i s t i c s e d vestro sub Lare semper eram.

Poeta enim ad amicos, quos in Urbe reliquit, scribens hoc pronomine fere utitur, cuius rei e multis pauca exempla affero, quae simul docent, duo illa pronomina in libris mss. saepius inter se confusa esse:

I 5. 83: sed neque pervenio scriptis mediocribus istuc.
„ 9. 46: hoc solum est istic quod licet esse meum.
II 2. 95: si tamen haec audis et vox mea pervenit istuc (*alt. lect.* illuc.)
„ 10. 51: redde vicem, et, quoniam regio felicior ista est,
istic me memori pectore semper habe.
IV 10. 35: qui veniunt istinc, vix vos ea credere dicunt.
Tr. III 3. 25: ergo ego sum dubius vitae, tu forsitan istic (*alt. lect.* illic)
iucundum nostri nescia tempus agis?
„ 10. 1: siquis adhuc istic meminit Nasonis adempti.
„ 12. 17: otia nunc istic, iunctisque ex ordine ludis
cedunt verbosi garrula bella fori.
V 1. 79: cur mittam, quaeritis, isto?

63. quod si permittis nobis suadere quid optes,
ut des quam reddas plura precare deos.
idque facis, quantumque licet meminisse, solebas
officii causae pluribus esse datis.

Versus ultimus in codd. ita legitur:

officii causa (*dett.* causam) pluribus esse dati (*alt. lect.* dari).

Multi in eo emendando iam desudarunt. Schreuders p. 36 Merkelii, C. Schenklii, Madvigii coniecturas argumentis refellit, sed deinde Purser hanc novam medelam obtulit:

officii causae (casu dativo!) pl. e. dati,

quae Owenio primum tantopere placuit ut in Postgatii CPL eam reciperet, deinde vero de suo novam protulit emendationem *datis,* quam confirmare studet Met. VI 463, ubi etiam *datis* substantive positum est:

impetus est illi nec non ingentibus ipsam
sollicitare datis.

Ista autem coniectura, quamvis ingeniosa, probabilis mihi non videtur. Quid enim? Owen videlicet *pluribus datis* iungendum esse et cogitatione supplendum iudicat: *quam redditis.* Ita vero versus noster frigidissima evadit iteratio versus 64: accedit quod sic duo iam vocabula sc. *causa* et *dati* mutantur. Elegantior multo versus est, si Purseri lectione recepta voc. *pluribus* sc. hominibus interpretari licet. Ceterum mihi in mentem venit, poetam fortasse scripsisse:

solebas
officii in causa pluribus esse dati.

Praepositio *in* post *officii* facile omitti potuit, unde haec coniectura ratione palaeographica maxime commendatur. Probe scio *in causa* haud ita frequens esse pro simplici apposito vel dativo, sed ap. Plin. in Epp. saepe occurrit et etiam ap. Cic. Fam. I 1. 1 et Liv. XL 26. 5 invenitur. Quoniam vero ipse Ovidius scripsit Tr. I 3. 68:

in lucro est quae datur hora mihi,

nihil obstare opinor quominus eum etiam *in causa* usurpasse statuamus.

LIBER SECUNDUS.

I.

Te iudice, Fama, de triumpho a Tiberio celebrato et alia multa didici

35. quaque ierit, felix adiectum plausibus omen,
saxaque roratis erubuisse rosis.

Pro *roratis* in codd. deterioribus legitur *iactatis*, quod fortasse e glossa male lecti *rŏtatis* ortum est, Owen coniecit *odoratis* cl. Tr. V 3. 3, ubi odorata serta memorantur. Quamvis dubitans propono:

quaque ierit, felix adiectum plausibus omen,
saxa c o l o r a t i s erubuisse rosis.

Ita verba *felix . . . omen* sequentium verborum appositio fit: quacumque via triumphator incessit, saxa, quibus viae stratae sunt, erubuerunt rosis coloratis s. rubris, id quod plausibus spectantium bene ominantibus velut novum ac felix omen adiectum est.

III.

33. te, nihil exactos nisi nos peccasse fatentem,
sponte sua probitas officiumque iuvat.

Infeliciter editor Ehwaldi coniecturam *exactos* pro vulgata lectione *ex acto* recepit, ut antea quoque perincommode accidit quod in Postgatii CPL in hoc loco recensendo T. Fabri *petentem* pro codicum lectione haud dubie sincera *fatentem* substituit. Ehwaldum secutus interpretatur: „te, qui fateris, nos, qui nunc exacti sumus, peccasse solum, non scelus commisisse". Quis, rogo, umquam hunc vocabulorum ordinem *nihil exactos nisi nos peccasse* ab Ovidii manu profectum, quis poetam id *exactos* invita Minerva addidisse credat? Neque Alton credidit, qui in menstruo libello Class. Rev. Vol. xxx (a. 1916) censuram editionis Owenii egit, sed melius non esse iudico id quod ipse suasit; cl. enim Am. III 7. 16: „et non exactum, corpus an umbra forem", et Fast. III 637: „non habet exactum quid agat" emendandum esse contendit: *exactum,* interpretans: „you acknowledging that there is nothing conclusive (definite) except that I have sinned".

Humana, hercle, benignaque sententia! Nonne ista sonant, quasi dicat: te fatentem, cum testimonia feliciter deficerent, nihil exactum esse nisi nos peccasse? Talis confessio invidiae potius et malignitatis quam benevolentiae plena fuisset!

Emenda quaeso una littera paululum mutata:

te, nihil e x a l t o nisi nos peccasse fatentem,
cf. nostrum 'hartgrondig' et Am. II 4. 16:

aspera si visa est rigidasque imitata Sabinas,
velle, sed ex alto dissimulare puto.

IV.

13. saepe tuas venit factum modo carmen ad auris
et nova iudicio subdita Musa tuo est.
quod tu laudaras, populo placuisse putabam:
hoc pretium curae dulce regentis erat.

Libri meliores partim *regentis*, partim *recentis* exhibent: utra eligenda sit lectio e loci sententia discerni debet. Owen cum hanc primum praetulisset, nunc illam recipere maluit Riesium secutus, cuius interpretationem addit: 'loquitur de amici cura poetae operam regente'. At non de Attici emolumentis Naso loquitur, sed in sua opera describenda totus est et est haud dubie haec versus significatio: hoc (h. e. tua approbatio) pretium dulce erat curae r e c e n t i s h. e. facti modo carminis (vs. 13) sive novae Musae (vs. 14).

Cf. IV 8. 87: unde tuas possim laudes celebrare recentes.

V.

11. optastique brevi solvi mihi Caesaris iram,
quod tamen optari, si sciat, ipse sinat.

Iterum editor Postgatii coniecturam *brevi solvi* recepit, cum tamen suam *brevem statui*, quam olim in ed. Trist. evulgavit, satis dignam habuerit quam in app. crit. etiamnunc commemoraret. Alton legendum censet: *brevi* ⟨*minui*⟩ *mihi*, cl. I 10. 43, II 1. 47, III 9. 27, sed obstat omnium librorum scriptura *brevem*. In hac enim scriptura codices ad unum omnes consentiunt — in alterius vocabuli lectione non ita, quoniam *salui* — *saluo* — *fieri* varie tradita sunt. Housman in Class. Rev. X 143 lectionem *brevem salvi* defendit idemque Schreuders fecit p. 48, quibus libenter assentirer, nisi pentameter identidem scrupulum mihi iniceret; hic enim, imprimis voc. *tamen*, me inducit ut pro *salui* vel *saluo* vel *fieri* olim vocabulum aliquod scriptum fuisse credam quale est: *t a c i t u s*. Cf. Tr. I 1. 29:

et tacitus secum, ne quis malus audiat, optet,
sit mea lenito Caesare poena levis.

Etiam cf. Tr. V 1. 50: et tacitus casus dissimulare tuos.

VIII.

Hac epistula Ovidius Cottae, amico suo, gratias agit pro Augusti, Tiberii, Liviae imaginibus sibi missis et quantum subsidii gaudiique sibi attulerint exponit et aliis verbis et hisce:

53. Caesaris adventu tuto gladiator harena
exit, et auxilium non leve vultus habet.
nos quoque vestra iuvat quod, qua licet, ora videmus:
intrata est superis quod domus una tribus.

Hanc recensionem, quae coniectura editoris partim nititur, Alton vehementer impugnavit: scripsit nempe Owen de suo *tuto* pro codicum *tota* vel *tuta*, cl. Tr. V 10. 39, Am. II 14. 43, sed lectionem *victus*, quam eius censor ipse commendat, veram esse nullus credo. Tribus locis, quos affert, sane de victo gladiatore sermo est,

Tr. II 17: scilicet ut victus repetit gladiator harenam,
Tr. IV 6. 33: integer est melior nitidis gladiator in armis
quam cui tela suo sanguine tincta rubent,
Ex P. I 5. 37: saucius eiurat pugnam gladiator, et idem
inmemor antiqui vulneris arma capit,

verum ad locum nostrum eos nihil facere puto. Poeta sicubi imagines suas desumpsit a gladiatore sive victo seu lasso sauciove, non opus est ut eandem imaginem semper repetat ubi de gladiatore sermo est, neque opportunam eam hoc loco esse censeo.

Primum statuamus quid libri mss. praebeant.

adventu in cunctis est praeter A, in quo *adventum* exaratum est, unde Riese *ad nutum* coniecit probante Schreudersio; *tota* et *tuta*, ut iam dixi, in libris variant et pro hac scriptura Rappold *tincta*, Merkel *tacta*, Owen *tuto* proposuerunt.

Haud quidem spernenda est cod. vetustissimi lectio *adventum* neque tamen dubito quin scribae debeatur, qui fortuitam quandam maculam supra litteram *u* pro lineola litteram *m* designante interpretatus sit, cum praesertim *adventu* in reliquis sit

omnibus. Neque causa ulla est propter quam lectio cod. A *tota* sollicitetur. Hexameter igitur utique sic legendus est:

Caesaris adventu tota gladiator harena
exit et auxilium non leve vultus habet.

Haecine autem interpretationem admittant probabilem prius videamus quam mutationem qualemcumque inducamus. Poeta igitur dicit: „Domus mea quod statuas trium principum iam continet quodque eorum vultus, quatenus licet, videre nunc possum, mirum in modum animo confirmor delectorque" seque comparat cum gladiatore, qui ubi Caesarem intrare amphitheatrum vidit eiusque vultum conspexit, ex imperatoris praesentia novas vires haurit ita ut per totam harenam conspicuus fiat.

Haud inepte locus ap. Suet. Aug. 92 confertur, apud insulas Capreas veterrimae ilicis demissos iam ad terram languentesque ramos convaluisse Augusti adventu. Cf. Ex P. III 1. 91:

fortibus adsuevit tubicen prodesse, suoque
dux bene pugnantis incitat ore viros.

Haec quamquam bene inter se comparantur neque quicquam est quod desideretur amplius, haeremus in verbo *exit*, quod num significare possit id quod supra scripsi fortasse dubitabis. Duo quidem loci paululum me tenuerunt

Ex P. III 3. 101: livor, iners vitium, mores non exit in altos
Tr. III 12. 11: herbaque, quae latuit Cerealibus obruta sulcis,
exit et expandit molle cacumen humo,

sed verbum *exit* nostro loco nude collocatum est, quin etiam abl. *tota — harena* legentem inducere posset ut de notione cogitaret: *tota harena egredi* vel *missione donari*, quae huic loco minime esset idonea. Quae cum ita sint, non de hexametro sed de pentametro potius dubitandum est et verba quidem *exit et* suspicionem mihi maxime movent. Enuntiatum alterum per *et* alteri adnexum vim sententiae haud parum imminuit, quod non ita foret, si utriusque verbi *exit* et *habet* subiectum unum esset idemque. Quoniam igitur èt verbum *exit* non aptum mihi videbatur èt copula *et* non e more Ovidiano posita, suspicio mihi nata est fortasse scribendum esse:

Caesaris adventu tota gladiator harena
exsilit: auxilium non leve vultus habet.

Nisi forte verior sit lectio:

exstat et auxilium non leve vultus habet

i. e. eminet, in oculos incurrit.

Cf. Her. 16. 4: et plus quam vellem iam meus exstat amor.

Cic. de Or. III 26: quo magis id, quod erit illuminatum, exstare atque eminere videatur. Brut. 15 pr.

Liber Tertius.

I.

59. quidquid ages igitur, scaena spectabere magna,
et pia non paucis testibus uxor eris.

In cod. vetustissimo A et in E legitur *paruis*, quod in ed. Oxon. editor recepit, nunc vero praetulit lectionem codd. recentiorum. Mihi vero *paruis* corruptum videtur e *parcis*, cl.
I 2. 98: paene etiam merito parcior ira meo est.
Her. 21. 79: questaque sum vento lintea parca dari.

69. ad medicum specto venis fugientibus aeger:
ultima pars animae dum mihi restat, ades.

Pro *fugientibus* editor in app. crit. annotavit se coniecisse: *frigentibus*. At traditam lectionem satis tuentur:
I 3. 10: ut solet infuso vena redire mero.
I 6. 36: nec spes huic vena deficiente cadit.

II.

Postquam inconstantiam amicorum, qui in re adversa eum destituerant, excusavit et quodammodo probabilem fecit, poeta addit:

23. sint hi contenti venia, iactentque licebit
purgari factum me quoque teste suum.

Quod editor edidit *iactentque*, e coniectura Kornii posuit cl. Met. IX 23:

nam, quo te iactas, Alcmena nate, creatum
Iuppiter aut falsus pater est aut crimine verus,

qui locus amplius nil probat quam verbum iactandi apud Nasonem occurrere.

In cod. vet. A legitur: *sientque*, reliqui *signentque* vel *fugiantque* praebent, unde Merkel *sperentve*, Bentley *iurentque*, Ellis *perstentque* elicuerunt. Vestigia codicis vetustissimi secutus legere iubeo: *c i e a n t q u e.*

Cf. Fast. IV 484: alternis nomen utrumque ciet.

IV.

63. quid mirum, lectis exhausto floribus horto,
si duce non facta est digna corona tuo?

Editor *tuo* scripsit pro codd. *suo*, at cf. vs. 102:
ipsa potest s o l i t u m nosse corona caput
et II 2. 90: venit h o n o r a t i s laurea digna comis.

Poeta nimirum voluit: si corona digna non facta est duce cui debetur.

89. inrita votorum non sunt praesagia vatum.

Heinsii emendatione *motorum* spreta editor *uotorum* e codd. optimis praetulit, quam lectionem, a Guethlingio quoque receptam, iam Schreuders iure reiecit: locis quos attulit addere liceat:

I 1. 43: ipsa movent animos superorum numina cunctos.

Si quid in loco incerto mutandum est, ubi *notorum* — *magnorum* — *verorum* in reliquis codd. leguntur, equidem *sacrorum,* quod Owen olim temptavit, scribere maluerim collatis èt locis, quos ille in Postgatii C P L conferri iubet Am. III 9. 17 et A. A. III 539, èt

IV 2. 25: impetus ille sacer, qui vatum pectora nutrit,
qui prius in nobis esse solebat, abest.
Tr. IV 10. 19: at mihi iam puero caelestia sacra placebant.
„ V 3. 15: tu tamen e sacris hederae cultoribus unum
numine debueras sustinuisse tuo.

91. nec mea verba legis, qui sum summotus ad Histrum,
non bene pacatis flumina pota Getis:
ista dei vox est, deus est in pectore nostro,
haec duce praedico vaticinorque deo.

Pro *ista* corrigendum est: *i u s t a.*

Pronomine aliquo si poeta uti voluisset, non *iste* sed *hic*

requireretur ut in vs. sequenti est. Cf. Ib. 166: respuet invisum iusta cadaver humus.

99. crede, brevique fides aderit. geminabit honorem
filius, et iunctis, ut prius, ibit equis.

Immo: *niveis* ... *equis.* 'Equos iungere', quod dicitur pro 'ad currum iungere' non triumphantium privilegium erat. Conferas quaeso

II 8. 49: sic tibi mature fraterni funeris ultor
purpureus n i v e i s filius instet equis.
Tr. II 177: hic tibi sic redeat superato victor ab hoste
inque c o r o n a t i s fulgeat altus equis.
Tr. IV 2. 11: vinclaque captiva reges cervice gerentes
ante c o r o n a t o s ire videbit equos.
Tr. IV 2. 53: ipse sono plausuque simul fremituque canente
q u a d r i i u g o s cernes saepe resistere equos.

V.

De orationibus, a Maximo Cotta Romae habitis, poeta loquitur.

9. quae quamquam lingua mihi sunt properante per horas
lecta satis multas, pauca fuisse queror.

Nonne emendandum est: *laeva* ... *properante*? De scripto si quis legit, non lingua sed manus in volumine evolvendo opera fungitur.

Cf. etiam IV 13. 33: haec ubi non patria perlegi scripta Camena,
venit et ad digitos ultima charta meos.

39. ecquid, ubi aut recitas factum modo carmen amicis,
aut, quod saepe soles, exigis ut recitent,
quaeror, ut interdum tua mens, oblita quid absit,
nescio quid certe sentit abesse sui?

Moneo Schreudersium p. 58 locis Ex P. IV 4. 47 et Tr. V 3. 49 allatis ad Merkelii coni. *ut interdum pia mens* redarguendam simul luculenter ostendisse, lectionem *et* pro *ut*, quae in fragm. Lovaniensi servata est, veram esse ac genuinam, id quod Owen ipse censuit in Postgatii CPL.

VI.

27. Iuppiter in multos temeraria fulmina torquet,
qui poenam culpa non meruere pati.
obruerit cum tot saevis deus aequoris undis,
ex illis mergi pars quota digna fuit?
cum pereant acie fortissima quaeque, vel ipso
iudice dilectus Martis iniquus erit.
at si forte velis in nos inquirere, nemo est
qui se, quod patitur, conmeruisse neget.
adde quod extinctos vel aqua vel Marte vel igni
nulla potest iterum restituisse dies.
restituit multos aut poenae parte levavit
Caesar: et in multis me, precor, esse velit.
at tu, cum tali populus sub principe simus,
adloquio profugi credis inesse metum?

Bentley iam vs. 33 sq. cum eis, quae antecedunt, non bene cohaerere perspexit, qua de causa legere proposuit *in eos* ... *quin se*, Guethling edidit *in nos* ... *quin se* et in adn. crit. ascripsit: „fort. *qui me*, *quod patior* scribendum; nam quomodo vv. 33 sq., nisi eiusmodi quid restitueris, cum eis, quae antecedunt, cohaereant non intellego". At frustra operam impenderunt disticho emendando, quod non emendatione sed traiectione eget. De suo enim loco deturbatum est et reponendum post vs. 38!

Sic poeta argumentatur:

Et Iuppiter et Neptunus et Mars multos insontes neci dant neque ulla dies eos ad vitam reducere potest. Contra Caesar èt multos restituit, in quibus utinam me quoque esse velit, èt tamen ex eis nemo est qui neget se quod patitur commeruisse.

Causa turbati ordinis manifesta est; ordo cum esset

at si forte velis in nos inquirere, nemo est
qui se, quod patitur, conmeruisse neget.
at tu, cum tali populus sub principe simus,
adloquio profugi credis inesse metum?

scribae oculi a versu, qui verbis *at si forte* e. q. s. inchoat, aberrarunt in eum, cuius initium est *at tu cum* cet. Qui cum deinde errorem suum detexit, distichon omissum in margine

addidit, unde postea rursus in contextam orationem sed loco non suo receptum est.

59. tu modo, quem poteras vel aperte tutus amare,
si res est anceps ista, latenter ama.

Pro *ista* repone: *visa*.

VII.

21. spem iuvat amplecti, quae non iuvat inrita semper:
et, fieri cupias siqua, futura putes.
proximus huic gradus est bene desperare salutem,
seque semel vera scire perisse fide.

Verba *quae non iuvat inrita semper* tum modo interpretationem admittent, si ita ea construes: „quae, non semper inrita, aliquando iuvare possit", id quod ratio Latinae linguae vetare mihi quidem videtur. Suspicor igitur, verbum *iuvat* per errorem a librario repetitum esse atque ita verbum aliquod periisse quale est *manet* vel *cadit*.

IX.

23. corrigere ut res est tanto magis ardua quanto
magnus Aristarcho maior Homerus erat,
sic animum lento curarum frigore laedit
et cupidi cursus frena retentat equi.

Credo Ehwaldo, verbum *corrigere* tam verbi *retentat* quam verbi *laedit* subiectum esse, non ita vero eius interpretationem loci traditam lectionem satis iam tueri: „das *corrigere* (hier = der Versuch des Reiters, den Gang des Pferdes nach seinem Willen zu ändern) hält die Zügel des Rosses, das nach Laufen (= flotten Gang) verlangt, zurück". Mihi cum Schreudersio duplex genitivus in vs. 26 valde displicet neque tamen arridet eius propositum: *ut cupidi gyrus*, atque etiam attributum *cursus* adiectivo *cupidi* frigidissime adiectum puto: in ipsis sane libris mss. lectio *cursus* parum constat, cum in uno vetustissimorum codicum vocabulum erasum sit, in altero *in cursus* scriptum sit. Quae cum ita sint, nescio an vera sit lectio:

et cupidi quamvis frena retentat equi.

Cf. II 6. 37: quae tu cum praestes, remo tamen utor in aura,

nec nocet admisso subdere calcar equo.
Tr. V 14. 43: vela damus, quamvis remige puppis eat.

Liber Quartus.

II.

35. excitat auditor studium, laudataque virtus
crescit, et inmensum gloria calcar habet.
hic mea cui recitem nisi flavis scripta Corallis
quasque alias gentes barbarus Hister habet?

Poeta ubi duos pentametros continuos eodem verbo claudit, consulto id fecit ut effectum aliquem moveret, e. g. Tr. III 12. 13:

quoque loco est vitis, de palmite gemma movetur:
nam procul a Getico litore vitis abest;
quoque loco est arbor, turgescit in arbore ramus:
nam procul a Geticis finibus arbor abest.

Hic vero verbum *habet* bis repetitum non solum legentis auribus est molestissimum, sed etiam flumen qualecumque gentes habere mire dictum est. Quid sit emendandum docet IV 10. 22:

nec tu contuleris urbem Laestrygonos umquam
gentibus, obliqua quas obit Hister aqua.

Non solum hoc loco verba *obit* et *habet* a librariis inter se confusa sunt, sed etiam Tr. II 230:

bellaque pro magno Caesare Caesar obit,

ubi *obit* in quattuor — *habet* in reliquis codd. legitur. Similiter Tr. IV 3. 22:

lenis ab admonito pectore somnus abit

pro *abit* in aliis libris *abest* — in uno *habet* exaratum est.

IV.

11. nam mihi, cum fulva solus spatiarer harena,
visa est a tergo pinna dedisse sonum.
respicio, nec erat corpus, quod cernere possem,
verba tamen sunt haec aure recepta mea:

Lectio *fulva solus* non constat: est in nonnullis libris mss., sed alii *fulua tristis* — alii *spatiarer tristis* exhibent. Legendum puto:

nam mihi, cum sola tristis spatiarer harena,

atque hisce quidem de causis: verba quae proxime antecedunt sunt

qua tamen inveni vultum diffundere causa
possim, fortunae nec meminisse meae.

Haec autem efficiunt ut potius exspectemus tristitiam poetae et vastam litoris solitudinem in sequentibus commemorata esse quam huius colorem, qui huius loci non est. Porro cf.

Her. 10. 129: me quoque narrato sola tellure relictam
„ 11. 84: iusserat in solis destituique locis.
Cic. Div. I 28: cum in locis solis maestus errares.
Sen. Hippol. 66: quicquid solis pascitur arvis.

27. cernere iam videor rumpi paene atria turba,
et populum laedi deficiente loco,
templaque Tarpeiae primum tibi sedis adiri,
30. et fieri faciles in tua vota deos.
colla boves niveos cerno praebere securi,
quos aluit campis herba Falisca suis:
cumque deos omnes, tunc hos inpensius, aequos
esse tibi cupias, cum Iove Caesar erunt.

Editor propter asyndeton vix ferendum in vs. 31 pro *certae*, quae lectio est librorum omnium, de suo edidit *cerno*, qui cum asyndeton iure damnarit, medelam tamen minime probabilem loco adhibuisse mihi videtur. Immo, poeta postquam vs. 27—30 caerimonias descripsit, quas cernere sibi videtur, a vs. 31 oratione quae directa dicitur pergit; studio amici ardenti ita iam se auferri sinit ut rem quasi praesentem suisque visam oculis proponat, unde *erunt* vs. 34, *excipiet* vs. 35 et sqq. Quoniam igitur in cunctis libris mss. est *certae*, equidem nullus dubito quin scripserit:

colla boves nivei certant praebere securi,
quos aluit campis herba Falisca suis:

Iam vero mihi inspicias Fast. I 83, ubi haec invenies:

colla rudes operum praebent ferienda iuvenci (*alt. lect.*
quos aluit campis herba Falisca suis. [securi]),

Nonne pentameter e Fastorum loco ad verbum repetitus et totum Fastorum distichon confirmare videtur lectionem *certant*, quam loco nostro poetae reddendam esse censeo?

Nunc vero ut disticho sequenti animum attendas rogo, quod in codd. ita est traditum:

cumque deos omnes, tum (*vel* tunc) quos inpensius aequos
esse tibi cupias, cum Iove Caesar erunt (*vel* erit).

Infausto die Ehwald pro *quos* substituit: *hos*, quod Owen recepit. Ita enim enuntiatum conflavit inscite impoliteque constructum ac Nasone prorsus indignum. Verba *tum* ... *erunt* tangenda non sunt, cum optimam sententiam praebeant atque verissimam integritatis speciem haec prae se ferant: tum Caesar cum Iove erunt, quos aequos tibi esse inpensius cupias. Ergo sequitur, vitium latere oportere — nam locum corruptela laborare Ehwaldo concedo — in priore hexametri parte: *cumque deos omnes*. De vocabulis *cumque deos* nimirum cogitandum non est, unde sequitur mendosum esse voc. *omnes*. Atque sane ita est.

Iam hoc rogare velim: si in periodo composita, cuius partes a *cum* ... *tum* incipiunt, verbum partis alterius *(erunt)* ad partem priorem accommodatum non est, nonne huic parti suum verbum attributum olim esse exspectamus? Vocabulis igitur *cumque deos* suum verbum aliquando fuisse pro certo habeo et per librariorum neglegentiam in *omnes* corruptum esse, quod etiam abundat, cf. Tr. III 1. 77:

di, precor, atque adeo (neque enim mihi turba roganda est)
Caesar, ades voto, maxime dive, meo.

Deinde quale verbum quaerendum sit monere vix opus est, verbum videlicet precandi vel orandi, iamque repone:

cumque deos o r e s, tum quos inpensius aequos
esse tibi cupias, cum Iove Caesar erunt.

Verbum ap. nostrum legitur Tr. I 5. 43, II 577, Ex P. IV 15. 27 et cf. Hor. A. P. 200: deosque precetur et oret.

VI.

31. scilicet eiusdem est, quamvis pugnare videntur,
supplicibus facilem, sontibus esse trucem.
cum tibi suscepta est legis vindicta severae,
verba velut tinctu singula virus habent.

Ehwaldo rursus obsecutus editor pro codicum omnium scriptura *tinctum* substantivum *tinctu* posuit, quod apud Plinium

maiorem me legere memini, apud Ovidium numquam; verbum quidem apud eum invenitur e. g. IV 10. 31:

hic agri infrondes, hic spicula tincta venenis

nec non adiectivum Tr. III 10. 64:

nam volucri ferro tinctile virus inest,

verum isti loci iustam causam non praebent propter quam nomen alibi quoque rarum poetae obtrudatur neque hoc opportunum est. Minus etiam Merkelii propositum *tinguat* placet. Scribe

verba velut tetrum singula virus habent.

Cf. Lucret. II 475: linquit enim supera taetri primordia viri. Sil. It. XI 560: non tarde agnoscas et virus futile linguae. Prop. II 24b. 27 (cf. II 17. 14): taetra venena libens et naufragus ebibat undas.

VII.

15. tenditur ad primum per densa pericula pilum,
contigit ex merito qui tibi nuper honor.
sit licet hic titulus plenus tibi fructibus, ingens
ipsa tamen virtus ordine maior erit.

Ita editor Ehwaldum secutus cum duobus codd. EO scripsit libris ceteris *plenis* exhibentibus. At sunt multa quae hanc lectionem unice veram esse mihi persuadeant, qua retenta nimirum virgula non post *fructibus*, sed post *ingens* ponenda est:

sit licet hic titulus plenis tibi fructibus ingens,

atque primum quidem copulationem illam *ingens ipsa virtus* fastidio, deinde epitheton *ingens* voci *virtus* inscite additum iudico, immo ipsa iam virtus honoribus omnibus maior erit, denique locus quem *tamen* obtinet lectionem *plenis* tuetur. Locos etiam nonnullos afferre lubet, quibus eam defendam: de honore consulatus legitur IV 9. 65: qui quamquam est ingens, et IV 10. 75 est: qui quamquam est factis ingens.

Quod ad adiectivum *plenus* absolute usurpatum attinet, cf. Her. 20. 142:

officio merces plenior ista suo est,

ad quae Ruhnkenius Dictat. p. 112: „*plenior* i. e. maior, amplior. *Plenus* saepe pro magno dicitur, ut ap. Cic. p. Rosc. Am. 2: in alienam pecuniam, tam plenam atque praeclaram, invadere".

Cf. II 7. 77: sustineas ut onus, nitendum vertice pleno est.
Tr. V 4. 47: plena tot ac tantis referetur gratia factis.

Quibus omnibus consideratis Owenio auctor sum ut ad lectionem quam in Postgatii CPL receperat redeat.

IX.

15. illa, confiteor, sic essem luce superbus,
ut caperet fastus vix domus ulla meos.

Huic loco vitium inhaeret, quod paucis indicabo. Dicit poeta, si sibi licuisset illo die Romae amico Graecino, consulatum ineunti, adesse, se tam superbum futurum fuisse ut vix ulla domus fastus suos capere posset. An ulla domus? Cur non: ulla navis vel regio vel alius quis locus? Nonne ratio exigit ut certam quandam domum magnificentissimam significaverit quae alioquin fastos vel tumidissimos posset explere? Ideo emenda: *domus alta* i. e. Palatium.

Cf. Tr. I 1. 69: forsitan expectes, an in alta Palatia missum
scandere te iubeam Caesareamque domum.
Tr. IV 2. 3: altaque velentur fortasse Palatia sertis.
Ex P. IV 6. 19: quae prosit pietas utinam mihi, sitque malorum
iam modus et sacrae mitior ira domus.

115. Pontica me tellus, quantis hac possumus ara,
natalem ludis scit celebrare dei.

In uno cod. B *ara* — in ceteris *ora* est, quod editor receperat in Postgatii CPL. Legendum credo: *quantis hac possumus arca*, cl.

vs. 121 infra: fortuna est inpar animo, talique libenter
exiguas carpo munere pauper opes.
IV 1. 23: numquam pigra fuit nostris tua gratia rebus
nec mihi munificas arca negavit opes.
IV 8. 32: carpsit opes illa ruina meas.
Tr. IV 10. 44: non facit ad nostras hostia maior opes.

XVI.

27. et qui Maeoniam Phaeacida vertit, et une
Pindaricae fidicen tu quoque, Rufe, lyrae.

Vocabulum in versus fine *une* iam pridem corruptum fuisse videtur: *une* BH Ehwald — *uni* C: *ime* Lipsiensis — *una* ω praebent. An forte *alte* emendandum est? Et tu quoque, Rufe, alte fidicen Pindaricae lyrae.

Cf. II 3. 63: quique dolor pectus tetigisset Caesaris alti.
Hor. Ep. II 1. 58: aufert Pacuvius docti famam senis, Accius alti.

AD SOPHOCLIS INDAGATORES.

Vs. 209 sq. supplent editores:

[μισ]θὸ[ν δ]όμοισιν ὀλβίσῃς.

Quod cum sensum praebeat nullum, proposuerim:

[μισ]θο[ῦ γ]όμοισιν ὀλβίσῃς.

Cf. Xenoph. Symp. IV, 64: *σεσαγμένος ... πλούτου.*

Vs. 154 sq. *ψόφῳ νεώρει κόλακι ποιμένων ποθέν,*
... δὴ φοβεῖσθε παῖδες ὣς πρὶν εἰσιδεῖν.

Mnem. 1914 p. 88 dixi mihi non *ὅν*, sed *οὕς* supplendum esse videri. Quod si spatium non sinit, commodius per attractionem scripseris: *ὧν.*

G. V.

AD PLATONIS REMPUBLICAM

SCRIPSIT

J. L. V. HARTMAN.

(Continuantur ex Vol. XLV p. 416)

P. 507 A: Verba *τοῦτον δὲ δὴ οὖν κτλ* languidissima erunt, nisi correxeris *τοῦτον* [*δὲ*] *δὴ οὖν τὸν τόκον* [*τε καὶ ἔκγονον*] *αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ κομίσασθε*. In sequentibus J. J. Hartmano (De Emblem. in Plat. etc. p. 74) verba *τὸν λόγον τοῦ τόκου* delenti pauci opinor assensuri sunt. Respondent iis quae paulo ante leguntur *τοῦ πατρὸς ἀποτείσεις τὴν διήγησιν*. In proximis legatur suadeo *τά* [*τ'*] *ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ῥηθέντα καὶ* (*etiam*) *ἄλλοτε κτλ*, quia de una re, variis tractata temporibus, sermo est. Plato fortasse scripserat *τάν*.

P. 507 B: Dubium utrum construendum sit (*τὰ*) *καλὰ εἶναι πολλά φαμεν καὶ* (*τὰ*) *ἀγαθὰ πολλὰ καὶ ἕκαστα οὕτως* (i. e. *ὡσαύτως* s. *πολλὰ*) an (*τὰ*) *πολλὰ καλὰ εἶναί φαμεν* eo sensu quo Socrates dixit 476 C *ὁ οὖν καλὰ μὲν πράγματα νομίζων, αὐτὸ δὲ κάλλος μήτε νομίζων* et 493 E *αὐτὸ τὸ καλόν, ἀλλὰ μὴ τὰ πολλὰ καλά... ἔσθ' ὅπως πλῆθος ἀνέξεται ἢ ἡγήσεται εἶναι*. Mihi posterius placet. — Ad proxima *καὶ αὐτὸ δὴ καλὸν καὶ αὐτὸ ἀγαθὸν καὶ οὕτω* (i. e. *ὡσαύτως*) *περὶ πάντων ἃ τότε ὡς πολλὰ ἐτίθεμεν* cogito *εἶναί φαμέν τε καὶ διορίζομεν*. Sequentia *πάλιν αὖ κατ' ἰδέαν μίαν ἑκάστου κτλ* verbis *οὕτω* (i. e. *ὡσαύτως*) *περὶ πάντων κτλ* apposita sunt; obiectum quod dicitur vocis *τιθέντες* ista *πολλὰ* sunt, sed corrigendum *ἕκαστον* pro *ἑκάστου*. Dubitanter suadeo legatur ⟨*ἃ*⟩ *πάλιν αὖ* vel *ἐτίθεμεν*, *πάλιν*

⟨δ'⟩ *αὖ κτλ*, ut *ἃ* (ante *τότε*) etiam ad *τιθέντες* pertineat (vel sic *ἕκαστον* legatur). Adam in ed. I *ἕκαστον* edidit, in altera (1902) *τιθέντες· πάλιν αὖ καὶ* (pro *κατ'*) *ἰδέαν*, sed *καὶ* ferri nequit („reversing" inquit „our procedure — *πάλιν αὖ* — we postulate also one Idea of each believing that there is but one, and call it the essential so-and-so") [1]). Ad verba *ὃ ἔστιν* conferas Phaedon. 75 CD *περὶ ἁπάντων οἷς ἐπισφραγιζόμεθα τὸ* (sic Iamblichus pro *τοῦτο*) *ὃ ἔστι*, ibid. 92 D *ἡ οὐσία ἔχουσα τὴν ἐπωνυμίαν τὴν τοῦ ὃ ἔστιν*. — In § C *πάντα τὰ αἰσθητὰ* dictum est pro *πάντα τἆλλα αἰσθητά*, quod fortasse reponendum erit (cf. Theaet. 156 C *καὶ ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσι τὰ ἄλλα αἰσθητὰ ξυγγενῆ γιγνόμενα*).

P. 507 D: Corrigendum censeo *ἵνα μὴ εἴπω* [*ὅτι*] *οὐδεμίᾳ*; vid. dicta ad 509 D *ἵνα μὴ οὐρανοῦ εἰπών*. In § ult. verba *ἐν αὐτοῖς*, si genuina essent, ad praegressum *ὄμμασιν* referenda essent. Quod cum nullo modo fieri possit, Platonis verba librariis corrupta esse iure multi suspicati sunt. Stallbaumii c[a] [*ἐν*] *αὐτοῖς* ambiguum sensum praebet (cf. 509 B *καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τὸ γιγνώσκεσθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι*). Astius corrigens *ἐπ' αὐτοῖς* (*praeter ὄψιν* et *τὴν τοῦ χρῆσθαι ἐπιθυμίαν*) non inepte loco providisse mihi videtur (cf. 342 A *ὥσπερ ὀφθαλμοὶ ὄψεως καὶ ὦτα ἀκοῆς* — sc. *προσδεῖται* — *καὶ διὰ ταῦτα ἐπ' αὐτοῖς δεῖ τινος τέχνης κτλ.*), sed magis placet Richardsi (Class. Rev. 1894) inventum *ἐν αὖ τοῖς* ⟨*ὁρατοῖς*⟩ (*αὖ* etiam 371 D et 577 B traiectum et *ὁρατὰ* res quae sensibus percipiuntur, recte dicuntur). Fallitur Adam putans eam coniecturam propterea quod *χρόα* ad *ὁρατὸν γένος* pertineat, improbandam esse. In editione priore Adam *ἐν αὖ τοῖς* ⟨*ὁρωμένοις*⟩ sive *ἐν αὐτοῖς* ⟨*τοῖς ὁρωμένοις*⟩ coniecerat, in altera (1902) suasit *παρούσης δὲ χρόας, ἓν* (pro *ἐν*) *αὐτοῖς ἐὰν μὴ παραγένηται γένος τρίτον* vel potius *παρούσης δὲ χρόας, ἐὰν* (s. *ἦν*) *αὐτοῖς* (*ὄψει* et *χρόᾳ*) *μὴ παραγένηται* sine dubio falsus. Verba *ἐπ' αὐτὸ*

---

1) In notis addit „It will scarcely be denied that *ὃ ἔστιν ἕκαστον*, taken by itself, is most easily and naturally understood as the generalised form of the idiom *ὃ ἔστιν καλόν, ὃ ἔστιν ἀγαθόν* etc. We postulate *one Idea of each* and call it *what each is*".

τοῦτο πεφυκὸς voce ἐὰν μὴ et sequentibus ἥ τε ὄψις οὐδὲν ὄψεται τά τε χρώματα ἔσται ἀόρατα explicantur.

P. 507 E: Ad τίνος δὴ λέγεις, ἔφη, τούτου nonnulli περὶ cogitant; ipse e praegresso ὅτι προσδεῖται; Πῶς; (sc. προσδεῖται) mente suppleo προσδεῖσθαι. Schneider genitivum a voce γένος τρίτον suspensum putabat, sed tum legendum foret τοῦτο. Adam dub. τίνος δεῖν (pro δὴ) λέγεις commendavit. — Verba ὃ δὴ σὺ καλεῖς ... φῶς significant „quod tu, quem tale quid rogare miror, vocas φῶς", ut iure Adam Herwerdeno (Mnem. 1891) conicienti ὃ δὴ ⟨καὶ⟩ σὺ κτλ (coll. 508 A ὅνπερ καὶ σύ, ἔφη, καὶ οἱ ἄλλοι) adversatus sit. Praeter Astium editores recentes omnes l. σμικρᾷ — ἰδέᾳ recte probarunt.

P. 508 A: Fortasse verba ἄτιμον εἶναι (post πολλοῦ γε δεῖ) spuria sunt. Sequentia τίνα οὖν ἔχεις ... ὁρᾶσθαι miserrime languere et vitium alere primus Astius suspicatus nullam tamen plausibilem medelam (coniecerat τοῦ ἡμῖν ... ποιεῖν) prompsit. Corrigendum arbitror (coll. 517 C ἔν τε ὁρατῷ φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα) hunc in modum ὃ (pro οὗ — v. l. ὅς —) ἡμῖν [τὸ φῶς] ὄψιν κτλ. Adscripserat ad ὃ aliquis τὸ φῶς, quo in textum illato pron. ὃ mutatum est in οὗ, ne constructio periret. Voce τούτου igitur φῶς significatur. — Nabero (Mnem. 1908) in § B corrigenti τοιοῦτον τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, φάναι με λέγειν pro τοῦτον κτλ non assentior (cf. 507 A τοῦτον [δὲ] δὴ οὖν τὸν τόκον κτλ). — In § C legatur ἀλλ' ὧν ⟨ἂν⟩ νυκτερινὰ φέγγη (sc. ἐπέχῃ).

P. 508 D: Variam l. (ὧν ὁ ἥλιος) καταλάμπει (pro — πῃ) iure Bekker Ast Stallbaum Adam Burnet probarunt. In eadem sententia v^{am} l. ὄμμασιν ⟨ὄψις⟩ ἐνοῦσα soli Bekker Ast Stallbaum (1830) receperunt omissionem vocis ὄψεως, quae in praegressis in sententia secundaria collocata est, non ferentes. Si ὄψις tantum supplendum esset, textus sanus esset, sed „ὄψις καθαρὰ, non solum ὄψις supplendum" esse Schneider monuit. Hinc Herwerdenus (Mnem. 1884) coniecit ὄμμασιν ⟨ὄψις⟩ ἐνοῦΣΑ ⟨σαφὴς⟩ φαίνεται (cf. Phaedon. 65 B καίτοι εἰ αὗται — ἀκοὴ et ὄψις — τῶν περὶ τὸ σῶμα αἰσθήσεων μὴ ἀκριβεῖς εἰσι

μηδὲ σαφεῖς κτλ). Quum vero post *σαφῶς ὁρῶσι* (sc. *ὀφθαλμοὶ*) iteratum *σαφὴς* absonum videri alicui possit, ipse dub. commendo *ὄμμασιν* <*ὄψις ἐναργὴς*> *ἐνοῦσα φαίνεται.* — Post pauca dub. [*ὧδε*] *νόει* suadeo (*οὕτω* est *ὡσαύτως*); post *ἔγνω* delendum *αὐτό*: si vertimus *ipsum* (nom.), etiam *ἀλήθεια γνῶναι* dicitur, sin autem *id* (acc.), *νοεῖν* et *γιγνώσκειν* non absolute dicta erunt. — In eadem sententia perperam Faehse malebat *κεκρυμμένον* pro *κεκραμένον*: *τὸ* enim *σκότῳ κεκραμένον* non prorsus caliginosum est (*τὸ δοξαστὸν μετέχει* — 478 E — *τοῦ εἶναί τε καὶ μὴ εἶναι*), verum *τὸ σκότῳ κεκρυμμένον* penitus tenebris obscuratum est. Nabero (Comm. Plat. III 1865, vid. Mnem. 1908 et [1900 p. 361) legendum censebat *ἄνω* [*καὶ*] *κάτω τὰς δόξας μεταβάλλον*, quia opiniones non invertantur, sed misceantur (Phaedon. 96 A *καὶ πολλάκις ἐμαυτὸν ἄνω κάτω μετέβαλον σκοπῶν κτλ*, Gorg. 481 E in. *ἄνω καὶ κάτω μεταβαλλομένου*). Ipse utrumque recte dici posse existimo.

P. 508 E: Vocem *τὴν ἀλήθειαν* (*παρέχον*) *Zeller* vertit „Wahrheit des Seines", „Wirklichkeit". Post pauca *τὴν δύναμιν* est *τὴν δύναμιν τοῦ γιγνώσκειν* sive *τὴν γνῶσιν*. — Miror viros doctos Astio (1814) verba *αἰτίαν δ' ἐπιστήμης οὖσαν καὶ ἀληθείας, ὡς γιγνωσκομένης μὲν διανοοῦ* (v. l. *διὰ νοῦ*, sic Ast) delenti utpote quae partim inepte abundent (*αἰτίαν δ' ... ἐπιστήμης*), partim sensu cassa (*ὡς γιγν. μὲν διανοοῦ*) sint, tam acriter adversatos esse [1]). Serione contendunt hanc esse constructionem *διανοοῦ δὲ αἰτίαν* MEN *οὖσαν ἐπιστήμης καὶ ἀληθείας ὡς γιγνωσκομένης* (Adam 1902 — *μένην*), *οὕτω* ΔΕ *κτλ* et verba *ὡς γιγνωσκομένης* significare sive *ut cognoscendae* (Schneider) sive *quae quidem cognoscitur* (Iw. Mueller Symb. Cr. p. 53 sqq.) sive *so far as the latter is known* (Campb.)? Adam (1902) corrigens *ὡς γιγνωσκομένη*N *μὲν διανοοῦ* vertit „and being the cause (*αἰτίαν δ' οὖσαν*) of Knowledge and Truth, I would have you conceive of it (*διανοοῦ*) as apprehended by Knowledge (*γιγνωσκομένην*) [2]), but beautiful as is Knowledge and beautiful

---

1) Stallbaum 1850 edidit *εἶναι, αἰτίαν* [*δ'*] *ἐπιστήμης οὖσαν καὶ ἀληθείας· ἐπιστήμην δὲ καὶ κτλ* omissis verbis *ὡς γιγνωσκομένης* usque ad *ἡγήσει*.

2) *Διανοεῖσθαι ὡς* c. partic. saepius occurrit.

though Truth be, you will be right in thinking (ἡγήσει) etc." Sed apage nugas et noli genuina ducere verba quae reliquiae sunt annotationis marginalis, non ineptae fortasse cum integra esset, nunc vero frigidissimae ac sensu cassae. Num putas Socratem vereri potuisse ne audientibus dictum illud τὸ ἀγαθὸν παρέχειν τὴν ἀλήθειαν κτλ (i. e. αἰτίαν εἶναι ἀληθείας καὶ ἐπιστήμης) obscurum foret, postquam in praegressis (§ D ὅταν μέν, οὗ καταλάμπει ἀλήθεια κτλ) diserte dixisset τοῖς γιγνωσκομένοις (s. νοουμένοις) προσεῖναι ἀλήθειάν τε καὶ τὸ ὄν? Obtemperandum est igitur Astio licet διὰ νοῦ legerit et abstinendum ab interpolatoris verbis coniectura emendandis [1]). Platonem hoc igitur dicere manifestum: ut ὁ ἥλιος ἐν τῷ ὁρατῷ est κύριος τοῦ φωτός (cf. 517 C φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα) et eo ipso αἴτιος (cf. 508 B) τῆς ὄψεως i. e. τῷ ὀφθαλμῷ τὴν τοῦ ὁρᾶν δύναμιν ἀποδίδωσιν, sic in mundo intelligibili ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα est κυρία τῆς ἀληθείας (καὶ τοῦ ὄντος) et eo ipso αἰτία τῆς γνώσεως (ἐπιστήμης, νοήσεως, νοῦ) id est τῷ γιγνώσκοντι sive τῇ γιγνωσκούσῃ ψυχῇ τὴν (sui propriam) δύναμιν (sc. τοῦ γιγνώσκειν) ἀποδίδωσιν (s. παρέχει). Sequentia οὕτω δὲ καλῶν ἀμφοτέρων ὄντων ... ἡγήσει Stallbaum e textu non eiecisset, si reputasset haec infra (509 A ἀμήχανον κάλλος) a Glaucone respici et *explicari* subsequentibus ἐπιστήμην δὲ (autem) καὶ ἀλήθειαν κτλ. Quamquam ista ἐπιστήμην δὲ καὶ ἀλήθειαν supervacanea sunt et ἡγήσει· ὥσπερ (ut enim) ἐκεῖ κτλ sufficit, tamen ea ad marginem relegare dubito. Sic ergo legendum Τοῦτο τοίνυν τὸ ... φάθι εἶναι· οὕτω δὲ (sed quamquam etc.) ... ἡγήσει· ἐπιστήμην δὲ κτλ.

P. 509 B: Inepte O. Schneider (Versuch einer genetischen Entwickelung des Plat. ἀγαθόν p. 16) legendum putavit οὐ ⟨μόνον⟩ οὐσίας pro οὐκ οὐσίας: ut ἐν τῷ ὁρατῷ ὁ ἥλιος nec γένεσις nec φῶς neque ὄψις est, sic ἐν τῷ νοητῷ τὸ ἀγαθὸν neque οὐσία neque ἀλήθεια nec γνῶσις (s. νοῦς) est. — Omnes

---

1) Heusdius Baitero et Adamo (1897) probantibus transposuit ὡς γιγνωσκομένην μὲν διὰ νοῦ, αἰτίαν δὲ κτλ. Richter (Fleckeisen Jahrb. 1867) coniecit αἰτίαν δι' ἐπιστήμης οὖσαν καὶ ἀληθείας et διὰ νοῦ. Utrumque ineptum mihi videtur.

fere editores recte in § C εἰ μή τι, ἀλλά ediderunt; vide dicta ad 502 A.

P. 509 D: Parisini A l. οὐρανόν (pro — νοῦ) Hermann Baiter Campbell (dub., vid. vol. II p. 124) perperam probarunt: cf. Gorg. 521 D ἵνα μὴ εἴπω μόνος, Phil. 38 B med. Resp. 487 D ἵνα μὴ παμπονήρους εἴπωμεν, Soph. Ai. 569 Τελαμῶνι δείξει μητρί τ', Ἐριβοίᾳ λέγω. — In proximis editores recentes praeter Astium et Stallbaumium [1]) necnon Iw. Mueller (Symb. Crit, p. 56 sqq.) vulgatam ἄνισα servarunt, recte: nam primum veri est similius librarii negligentia ἄνισα in ἴσα (post λαβΩΝ syllaba AN facile excidere potuit) transiisse quam contrarium accidisse, deinde verba ἴσα τμήματα post δίχα τέμνειν frigerent, cum τὸ δίχα τέμνειν, si nude positum sit, significare soleat (cf. Menon. 84 E ult.) „in aequales partes dividere", postremo nulla probabilis aequalitatis partium causa vel allata est vel excogitari potest. Unice igitur lectio probanda quam omnes fere codices nostri praebent ἄνισα, qua Socrates indicatur imaginem amicorum oculis proponere voluisse qua τὸ ὁρατὸν γένος praestantia superari τῷ νοητῷ γένει ostenderet. De hac quaestione Jackson in Journ. of Philol. X 1881 p. 132 sqq. „the Line" videatur. — Paris[1] A l. ἑκάτερον [τὸ] τμῆμα uni Hermann Baiter Campbell receperunt, at ἑκάτερος (ut οὐδέτερος, ἀμφότερος ἕκαστος) ap. Platonem articulum assumere solet (vid. 547 B ἑκατέρω τὼ γένει Apol. 36 A, alia). Ad dativum (ἔσται) σαφανείᾳ καὶ ἀσαφείᾳ (πρὸς ἄλληλα) cf. 510 A διῃρῆσθαι ἀληθείᾳ τε καὶ μή. Schneider vertit „per claritatis et obscuritatis inter utraque obtinentem rationem".

P. 510 B: In praegressis (§ A) expectatur ἐθέλοις ἂν αὐτΑ (i. e. τὰ τμήματα) φάναι . . . διῃρῆσθαι, quia praecedit ᾧ (τμήματι) τοῦτο (τμῆμα) ἔοικε et sequitur τὸ ὁμοιωθὲν πρὸς τὸ ᾧ ὡμοιώθη. Etiam Sophist. 266 A μέρη dicuntur διῃρῆσθαι. In vulgata αὐτὸ indicat τὸ ὁρώμενον γένος. Post ὡμοιώθη mente supplendum est εἶναι, quod verbum etiam in 508 C post τὰ ὁρώμενα cogitan-

1) Stallbaum 1830 ἀν' ἴσα probante J. Richtero in Fleck. Jbb. 1867, in ed. altera (1859) [ἂν] ἴσα edidit. Ast ridicule ἂν (v. l.) ἴσα edidit.

dum. — Vulgata lectione *τοῖς τότε τμηθεῖσιν* designatur, ut in § D verbis *τοῖς ὁρωμένοις εἴδεσι, τὸ τοῦ ὁρατοῦ γένους τμῆμα*, quamquam ex iis, quae in § E *αὐτὰ μὲν ταῦτα, ἃ πλάττουσι κτλ* et in 511 A ult. *εἰκόσι δὲ χρωμένην αὐτοῖς τοῖς ὑπὸ τῶν κάτω* (sic codd.) *ἀπεικασθεῖσι* leguntur, patet Socratem de *σκευαστοῖς* et *φυτευτοῖς*, non de *εἰκαστοῖς* (*εἰκόσι* et *σκιαῖς*) cogitasse. Quam ob causam recte opinor Adam et Burnet Parisini A (et Procli) lect. *μιμηθεῖσι*, quam et Campbell (vol. II p. 124) accuratius examinandam putabat, receperunt. *Τὰ μιμηθέντα* sunt *τὰ σκευαστά*. Ex lectione *μιμηθεῖσι* nata est l. Vind. F *τιμηθεῖσι*, unde *τμηθεῖσι* ortum videtur, quemadmodum ipse Par. A in 511 A *τετμημένοις* pro *τετιμημένοις* perperam praebet. — In proximis Astii c^{am} *τὸ δ' αὖ ἕτερον* [*τὸ*] *ἐπ' ἀρχὴν* optimo iure Stallbaum Herm. Bait. Adam (Campbellio in notis non adversante) receperunt; Schneideri inventum *τὸ δ' αὖ ἕτερον* (sc. *ἐστιν*); *ὃ* (pro *τὸ*) haud elegans est. Burnet edens *τὸ δ' αὖ ἕτερον — τὸ ἐπ' ἀρχὴν ἀνυπόθετον — ἐξ κτλ* ista *τὸ ἐπ' ἀρ. ἀνυ.* pro appositis habere videtur. Paulo post Par^{i} A l. *ἄνευ ὧνπερ ἐκεῖνο εἰκόνων* (i. e. *ἄνευ τῶν εἰκόνων αἷσπερ ζητεῖ ἐκεῖνο*), quam Schneider Herm. Bait. Campb. Adam (1902) servarunt, non probarem, vel si eiusmodi attractio (exempla et Meisterhansii Gramm. praebet) non insolita esset, quum vulgata (cod. Vind. F corr.) *ἄνευ τῶν περὶ ἐκεῖνο εἰκόνων* multo elegantior sit. Id quod Stallbaum (ed. Goth. II) — *ὧν περὶ* — recepit, nullo modo defendi potest. Praeterea legendum censeo *αὐτοῖς εἴδεσι δι' αὐτῶν* (pro *αὐτῶν*) id est *καθ' αὐτὰ* sive *solis*, cf. Demosth. 48 § 16 *εἶχεν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ ἄνθρωπος*. — Ad *οὐχ ἱκανῶς ἔμαθον. Ἀλλ' αὖθις, ἦν δ' ἐγώ* conf. Politic. 306 A ult. *οὐκ ἔμαθον. Ἀλλ' ὧδε πάλιν*, Resp. 352 E *οὐ μανθάνω, ἔφη. Ἀλλ' ὧδε*. Schneider non male *λεγέσθω* vel *λέξω* mente supplebat. Cobetus *ἐρῶ* post *ἐγὼ* inserens falsus mihi videtur. Astii c^{a} *εὐθύς* (sc. *μαθήσει*) sequentibus vim praeripit.

P. 510 C: Dubitans suadeo *ὑποθέμενοι* ⟨*μὲν*⟩ .... *ταῦτα μὲν ὡς εἰδότες ποιησάμενοι ὑποθέσεις* [*αὐτὰ*] et *ἑκάστην* ⟨*τὴν*⟩ *μέθοδον*.

P. 510 D: Verba *ἕνεκα τοὺς λόγους ποιούμενοι* insiticia sunt

et inserta ab eo qui non intelligeret ista τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ καὶ διαμέτρου αὐτῆς praegresso ἐκείνων πέρι apposita esse. Adversa enim fronte inter se pugnant in vulgata τοὺς λόγους περὶ αὐτῶν (i. e. τῶν ὁρωμένων) ποιοῦνται et οὐ ταύτης (διαμέτρου), ἣν γράφουσι sc. ἕνεκα τοὺς λόγους ποιούμενοι. — In § E v^{am} l. ζητοῦντες δὲ (pro τε) recte probarunt Stephanus Ast Stallb. (ed. Goth.) Campbell (vol. II p. 244) Adam (ed. I) Burnet; sententia enim est haec: rebus visibilibus tanquam imaginibus (sc. earum rerum quas cognoscere student) utentes, res quae ad ipsum νοητὸν γένος pertinent solaque mente spectari possunt, contemplari conantur. Μὲν — τε valet „tum — quum", cf. Soph. Ant. 1163.

Pag. 511 A: Optimorum codd. (A et Π) l. νοητόν (pro νοητοῦ) editores (praeter Astium et Bekkerum) recte probarunt. Astius coniecerat τοῦτο τοίνυν νοητοῦ ⟨ἓν⟩ μὲν [τὸ] εἶδος ἔλεγον ⟨τὸ⟩ ὑποθέσεσι [δ']ἀναγκαζομένην ψυχὴν χρῆσθαι. Participium ἀναγκαζομένην pendet ex aliquo demonstrandi verbo, quod per zeugma ex ἔλεγον petendum est. Non male Adam vertit „Accordingly (τοίνυν) I *described* this class as intelligible indeed, but the soul as compelled etc."

Sensus verborum εἰκόσι δὲ χρωμένην αὐτοῖς τοῖς ὑπὸ τῶν κάτω ἀπεικασθεῖσι aliis alius videtur: *Astius* praeeunte Cornario necnon *Stallbaumius* τὰ ὑπὸ τῶν κάτω ἀπεικασθέντα acceperunt figuras geometricas quas geometrae sive mathematici in quaestionibus suis describant vel fingant, *Schneider* probante Campbellio[1]) et Adamo voce τὰ κάτω (quibus in 517 B τὰ ἄνω opponuntur) non totum τῶν αἰσθητῶν genus, sed rerum visibilium imagines tantum (εἰκαστά, εἰκάσματα, εἴδωλα, σκιὰς et εἰκόνας ἐν ὕδασι) significatas putavit, quibus addantur *H. Sidgwick* in Journal of Philol. II 1869 p. 96—103 „On a passage in Plato's Rep. VI" (cui καὶ — ante ἐκείνοις — est *even*), *C. Liebholdus* in Philologo 1876 p. 371 ὑπὸ in ἀπὸ mutans, anno post autem (l. c.) suspicatus Platonem scripsisse εἰκόσι δὲ χρωμένην αὐτΑΙς (hypothesibus) ⟨ὁμοίως⟩ τοῖς ἀπὸ (pro

1) „Using", inquit, „however, as images those very things of which there are reflections in the sphere below them and which, in relations to those reflections are habitually esteemed and honoured as real and clear".

ὑπὸ) κτλ, *Bywater* in Journ. of Philol. X 1881 proponens αὐτοῖς τοῖς ὑποκάτω ἀπεικασθεῖσι κἀκεῖ [1]) πρὸς ἐκεῖνα κτλ, *H. Jackson* ibidem, *H. Richards* (Class. Rev. 1894) si bene eum intelligo ἐκείνοις et αὐτοῖς sedem inter se mutasse arbitratus, *Iw. Mueller* (Symb. Crit. p. 9) denique coniciens καὶ ἐκείνοις ⟨τοῖς⟩ πρὸς ἐκεῖνα κτλ.

Ipse Schneidero, quantum ad sensum attinet, assentior, sed vereor ne sic traditae lectioni vis afferatur, quapropter τοῖς ὑπὸ τῶν ΕΙΚΑΣΤΩΝ ἀπεικασθεῖσι hoc est ὑπὸ τῶν εἰκασθέντων (vid. schol.) sive εἰκασμάτων (τῶν σκιῶν καὶ εἰκόνων) ἀπεικασθεῖσι Platonem scripsisse puto [2]) Expungatur praeterea illud sententiam turbans ἐκείνοις (Astius — 1814 — verba καὶ ἐκείνοις spuria ducebat). Vox εἰκαστά in scholio ad 509 D occurrit; in Legg. 668 A εἰκαστικήν legitur. Ad ἀπεικασθεῖσι conf. Phaedr. 250 B ἐπὶ τὰς εἰκόνας ἰόντες θεῶνται τὸ τοῦ εἰκασθέντος γένος. Ea quae 511 D ult. τῷ ἀνωτάτω (sc. τμήματι) leguntur, vulgatam non satis opinor defendunt. V^am^ l. τετμημένοις pro τετιμημένοις pauci tantummodo editores perperam receperunt.

P. 511 B: Variam l. ταῖς γεωμετρίαις τε καὶ ταῖς ταύταις (pro ταύτης) ἀδελφαῖς τέχναις, quam soli Bekker Ast Stallb. (ed. Goth.) probarunt, pravam esse luculente Iw. Mueller (Symb. Cr. p. 58 sq.) ostendit; conferas 533 B γεωμετρίας (v. l. -αν) τε καὶ ταύτῃ ἑπομένας et Legg. 817 E μετρητικὴ δὲ μήκους καὶ ἐπιπέδου καὶ βάθους ὡς ἓν αὖ δεύτερον (sc. μάθημα). Ad γεωμετρίαις cf. 536 D Menon. 76 A alia. Voce γεωμετρίαις Adam „but geometrical investigations" significari putat. In eiusmodi enumerationibus ἀδελφὸς a Platone semper c. genitivo, non c. dativo coniungi Mueller l. c. contendit.

De sequentibus videatur H. Jackson in Journal of Philol. 1881 „The two Methods" cap. III inter alia (p. 143) haec scribens „The dialectician starts from hypotheses, but does not rest content with them. Hence instead of immediately descending to conclusions, he uses his hypotheses as stepping-stones

1) Vertit „in the lower sphere", the region of sensible counterfeits in which the common man is said to live.

2) Suspicor postquam εἰκαστῶν in ικαστων et καστων transiisset, καστων propter praegressum ἀνωτέρω in κάτω mutatum esse.

by which to ascend to the principle of all things. Having thus reached that which is not hypothetical in the *ἀρχὴ τοῦ παντός*, he is in a position to descend, without recurrence to sensibles, from idea to idea etc." Audiatur etiam Ed. Zeller „Die Philosophie der Griechen" 1889 II (p. 586 not. 2) qui *ὁρμὰς* Germanice interpretatus est „Anläufen", addens „doch scheint das Wort hier nicht den Anlauf selbst, sondern den Ausgangspunkt zu bezeichnen". Totum locum sic idem vertit „was (*οὗ*) die Vernunft als solche mittelst des dialektischen Vermögens ergreift, indem sie die Voraussetzungen nicht zu Principien, sondern wirklich zu blossen Voraussetzungen macht, gleichsam zu *Auftritten und Schwangbrettern*, um von ihnen etc." Ad *αὐτὸς ὁ λόγος* Adam annotavit „*οὗ the argument* grasps *by itself* through the power of dialectic", „the instrument by which *νοῦς* works". Significatur *νόησις* (schol. *τῇ νοήσει προσχρωμένην*) s. *νοῦς*. Mathematici autem *διανοίᾳ* utuntur.

P. 511 C: Lege *εἴδεσιν αὐτοῖς δι' αὐτῶν* (pro *αὐτῶν*) *εἰς αὐτὰ* (i. e. *εἴδη*) *καὶ* (etiam) *τελευτᾷ* [*εἰς εἴδη*] s. [*εἰς*] *εἴδη*. In ed. priore (1897) Adam coniecerat *αὐτοῖς δι' αὐτῶν* (sic iam Scholiastes) [*εἰς αὐτὰ*] *καὶ τελευτᾷ εἰς εἴδη*.

P. 511 D: Variam l. *ἀνελθόντας* (pro *-τες*) post Bekkerum perperam unus Ast servavit. Vox *αὐτὰ* in *αὐτὰ θεᾶσθαι* (§ C) et *περὶ αὐτὰ δοκοῦσι* (§ D) significat *τὰ μαθηματικά*, quae ad *τὸ ὄν τε καὶ νοητόν* pertinent; vid. § C *τὸ ὑπὸ τῶν τεχνῶν καλουμένων* (scil. *τοῦ ὄντος τε καὶ νοητοῦ θεωρούμενον*) et 533 B ult. *αἱ δὲ λοιπαί* (sc. *τέχναι*), *ἃς τοῦ ὄντος τι ἔφαμεν ἐπιλαμβάνεσθαι* (cf. 510 D *τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ καὶ διαμέτρου αὐτῆς*). Itaque mirum in modum post *νοῦν οὐκ ἴσχειν περὶ αὐτὰ* (i. e. *νοητὰ*) *δοκοῦσί σοι* adduntur haec *καίτοι νοητῶν ὄντων* (sc. *αὐτῶν* i. e. *τῶν μαθηματικῶν*) *μετ' ἀρχῆς*. Quae verba si sincera sunt, sic sunt intelligenda *καίπερ τῷ ὄντι* (revera) *νοητῶν ὄντων*, si *ἀρχὴ* suppetit (ex Schol. memoranda sunt haec *τὸ δὲ νοητὸν εἰς τὰ διανοητὰ καὶ τὸ ἰδίως νοητὸν διακρίνεσθαι*). *Iowett* eodem modo ista interpretatus est „although, when a first principle is added to them, they are cognizable by the higher reason", *Adam* autem „although they are intelligibles with a first prin-

ciple" (the mathematician does not exercise νοῦς on his subject, but nevertheless his subject is νοητὸν and has an ἀρχή, viz. his ὑποθέσεις). Hoc ante dictis pugnat, illud („quamquam sunt vere νοητά, si ἀρχὴ suppetit s. si ἀρχῆς μετέχει"), nisi τῶν διανοητῶν naturae adversum est, non modo tale est ut Glauconis captum superet, sed etiam in praegressis, quae Glauconem scriptor nunc paucis complectentem facit, non legimus. Quas ob causas ista καίτοι νοητῶν ὄντων μετ' ἀρχῆς ne spuria sint, vereor.

In proximis editoribus probanda fuerat v. l. καὶ [τὴν] τῶν τοιούτων ἕξιν, quippe quod vox ἕξιν ad utrumque pertinet membrum. Verba τὴν διάνοιαν (post νοῦ) spuria censeo et post δόξης τε καὶ νοῦ mente supplendum ταύτην τὴν ἕξιν. In cod. Par° A scriptum est νοῦ ÷ ÷ τὴν διάνοιαν κτλ. Dub. suadeo ⟨τὰ⟩ τέτταρα ταῦτα παθήματα.

P. 511 E: Recte Schneider Campbell Adam (1897) Burnet v$_a^m$ l. ἀληθείας μετέχει (pro -έχειν) probarunt: „pro certo et ex superioribus iam satis cognito" haec ponere Socratem debere iure Schneider contendit. Simile mendum Astius in 479 C in voce ἐπαμφοτερίζειν deprehenderat. Verba ἐφ' οἷς ἔστιν C. Liebholdo (Philologus 1876) sollicitanda non fuerant temere conicienti ὥσπερ ἐφ' ὅσον („so weit als") ἔστιν ἀληθείας κτλ.

Ad Librum Reipublicae Septimum.

P. 514 A: De cavernae significatu videantur H. Jackson in Journal of Philol. X 1881 cap. II „the Cave" et L. Campbell in Plato's Republic 1902, London Murrays Home and School Library. Altam cavernam esse verba in 515 E διὰ τραχείας τῆς ἀναβάσεως καὶ ἀνάντους satis demonstrant. Herwerdenus (Mnem. 1884) se verba ἀναπεπταμένην πρὸς τὸ φῶς τὴν εἴσοδον ἐχούσῃ intellegere negat, quod speluncarum ostia ad lucem spectare soleant neque lux in hanc cavernam penetret, sed recte Campbell annotavit „the light of heaven does not penetrate into the cavern, which is *open to the light* only in the sense that it is possible to clamber out of it into the light".

Verba τὴν εἴσοδον ἐχούσῃ παρ' ἅπαν (Burnet ex Iamblicho παρὰ πᾶν edidit) τὸ σπήλαιον significant ostium (εἴσοδον) cavernae et ipsam cavernam eiusdem esse dimensionis. Vox μακρὰν insiticia est: aut μακρὰν aut παρ' ἅπαν τὸ σπήλαιον eiciendum. Amplam cavernam esse sequentia sat docent. — Hirschigii c^{am} (μένειν τε) αὐτοῦ pro αὐτοὺς Hermann Badham (ed. Phaedri praef. p. X). Cobetus Baiter Adam (1902) rectissime probarunt: neque inde effugere (μένειν τε αὐτοῦ) neque cervices movere (τὰς κεφαλὰς ἀδυνάτους περιάγειν) vinctos illos posse Socratem dicere voluisse manifestum est. Herwerdeni (Mnem. 1884) c^{a} μένειν τε αὐτοὺς ⟨ἀκινήτους⟩ omnino improbanda est.

P. 514 B: Idem l. c. non male verba ὑπὸ τοῦ δεσμοῦ exclusit; singularis enim numerus displicet neque grata vel necessaria eius vocis repetitio est. Omnino autem legendum erit κύκλῳ [δὲ], quia ἀδυνάτους (sc. ὄντας) causam τοῦ εἰς τὸ πρόσθεν μόνον ὁρᾶν indicat. Pro ἀδυνάτους temere Hirschig et Badham (l. c.) postulabant ἀδυνατοῦντας; cf. 451 D τὰς μὲν οἰκουρεῖν ἔνδον ὡς ἀδυνάτους (sc. οὔσας) κτλ. Iidem viri docti (φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς ἄνωθεν καὶ πόρρωθεν) καομένου pro καόμενον Cobeto et Baitero probantibus coniecerunt, quibus assentiri dubito. Nam sic non modo αὐτοῖς perincommodam sedem obtinebit et in αὖ mutandum erit, verum etiam bis textus mutatur quamquam non apparet causa cur librarius peccaverit. Adde quod ea coniectura participiorum seriem solvit ἰδὲ γὰρ ἀνθρώπους . . . ὄντας ἐν δεσμοῖς — φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς . . . καόμενον — τειχίον παρῳκοδομημένον. Non inepte fortasse Hermann contendit „φῶς πυρὸς ita in unam notionem coaluisse ut alterius attributum simul etiam alteri conveniret". In proximis miror editores Britannicos verbis πρὸ τῶν ἀνθρώπων non spectatores designari putasse, sed τοὺς θαυματοποιούς (Adam) vel eorum ministros (Jow. et Campb.). Adam πρὸ ἑαυτῶν pro πρὸ τῶν ἀνθρώπων postulans mihi videtur falsus. In § ult. dub. suadeo ὑπερέχοντ' α⟨ὐ⟩τοῦ [τειχίου] pro ὑπερέχοντα τοῦ τειχίου.

P. 515 A: Verba τῶν παραφερόντων quae inepte abundant ac structuram pervertunt, optimo iure Baiter expunxit.

P. 515 B: Adam τί δέ; τῶν παραφερομένων οὐ ταὐτὸν τοῦτο; distinxit mente supplens οἴει ἂν ἑωρακέναι αὐτούς, reliqui sic τί δὲ τῶν παραφερομένων; coll. Gorg. 509 D Phaedon. 78 D, Resp. 459 B 470 A.

In sequentibus Schneider edidit οὐ ταῦτα (sic pauci codd. et Iamblich.) ἡγεῖ ἂν τὰ παρόντα (sic optimi codd.) νομίζειν ὀνομάζειν ἅπερ ὁρῷεν Socratem rogantem faciens „an haec quae viderent tamquam res praesentes appellare sese opinaturi essent", cui assensus est E. Wuest [1]) interpretatus Germanice „Glaubst du nicht, dass sie der Ansicht sind, in dem (probat l. ταὐτά), was sie sehen, das wirklich Vorhandene zu benennen?" At omnino vincti illi ignorant praeter τὰς τῶν παραφερομένων σκιὰς esse ipsa τὰ παραφερόμενα. Eodem modo erravit Burnet, quum Iamblichum (et Proclum) secutus ederet οὐ ταῦτα ἡγῇ (sic) ἂν τὰ ὄντα [2]) αὐτοὺς νομίζειν [ὀνομάζειν, om. Iamb.] ἅπερ ὁρῷεν, quibus receptis ea quae in § C in. leguntur παντάπασι δὴ ... νομίζοιεν τὸ ἀληθὲς ἢ τὰς τῶν σκευαστῶν σκιάς supervacanea fierent. Praeterea ὀνομάζειν melius quam νομίζειν congruit verbo διαλέγεσθαι quod praecedit (εἰ οὖν διαλέγεσθαι οἷοί τ' εἶεν πρὸς ἀλλήλους). Itaque recte Campbell [3]) verba ταῦτα τὰ παρόντα pro obiecto habuit, sed miror eum non intellexisse alteram lectionem τὰ παριόντα (sic reliqui editores) praegressis magis accommodatam esse.

Graviter autem falluntur ii qui putant τὰ παριόντα hoc loco indicare τὰ παραφερόμενα, quod si ita esset, tum necessario οἱ δεσμῶται iam cognossent illa παραφερόμενα. At in spelunca vincti illi numquam τὰ παραφερόμενα viderunt nec norunt illa esse (cf. § D οὐκ οἴει αὐτὸν ἀπορεῖν τε ἂν καὶ ἡγεῖσθαι τὰ τότε ὁρώμενα ἀληθέστερα ἢ τὰ νῦν δεικνύμενα). Hinc prorsus improbo Helleri (Curae Crit. p. 29) cum Hermanno legentis οὐ ταὐτὰ (v. l.) ἡγεῖ ἂν τὰ παριόντα αὐτοὺς νομίζειν ὀνομάζειν ἅπερ ὁρῷεν

---

1) E. Wuest, Beiträge zur Textkrit. u. Exegese der Platonischen Politeia. München, 1902.

2) Iamblichi l. τὰ ὄντα pro παρόντα haplographiae debetur: in § D idem τά τε ὁρώμενα perperam pro τὰ τότε ὁρ. praebet et in 514 B ᾠκοδομημένον pro παρῳκοδομημένον.

3) Vertit „Do you not suppose that they would believe that they were naming those things, that they saw actually before them".

explicationem „quidquid rerum *ipsarum* praeterlabatur id eodem modo eos appellaturos quam quo spectent". In eumdem errorem inciderunt etiam Vermehren (Plat. Studien 1870) coniciens [1]) οὐκ αὐτὰ (pro οὐ ταῦτα) necnon Madvigius corrigens οὐκ αὐτὰ ἡγεῖ ἂν τὰ παριόντα νομίζειν ὀνομάζειν ⟨ὀνομάζοντες⟩ sive ⟨ὀνομάζειν δ'⟩ ἅπερ ὁρῷεν. Quae cum ita sint, ταῦτα (non ταὐτά) servato verbis τὰ παριόντα eadem vis tribuenda est atque in 516 C (ult.), ubi τὰ παριόντα significat τὰς παριούσας σκιάς. Ne autem Socratis amici de vocis sensu ambigerent, scriptor addidit ἅπερ ὁρῷεν; duplex enim τῶν παριόντων genus (cf. 515 D med. et 516 C ult.): τὰ παραφερόμενα sunt παριόντα ἃ οὐκ ὁρῶσιν, αἱ autem σκιαὶ sunt παριόντα ἃ ὁρῶσιν. Expungendum est vero verbum νομίζειν, quod quid sibi velit non exputo. Si enim interpretamur „eos existimaturos esse", tum falso significantur non semper pro certo habuisse praeter σκιὰς non esse alias res, sin vero vertimus »eos solituros esse", tum illud verbum prorsus frigebit. Librariis sexcenties ὀνομάζειν et νομίζειν confundentibus suspicor e superscripto νομίζειν natam esse vulgatam νομίζειν ὀνομάζειν.

Totam sententiam οὐ ταῦτα ἡγεῖ ἂν τὰ παριόντα αὐτοὺς ὀνομάζειν ἅπερ ὁρῷεν sic verto „nonne putas eos illis rebus praetereuntibus — eas nempe quas videant — nomina imposituros esse", nam Platonis sententia est haecce: si τῶν παραφερομένων numquam quidquam aliud nisi τὰς σκιὰς aspexerint ne scientes quidem praeter τὰς παριούσας σκιὰς esse ipsa τὰ παραφερόμενα, nonne tum necesse eos illas res praetereuntes ἀληθῶς ὄντα existimaturos, quod eo patebit quod umbris illis tanquam rebus quae revera sunt, nomina imponent et quotienscumque quis praetereuntium (τῶν παραφερόντων) loquitur, non quemquam alium existimabunt locutum esse nisi praetereuntem umbram? Post hanc rei expositionem non opus est opinor me fuse demonstrare neque Cobeti (Mnem. 1862) sententiam ταὐτὰ ... τὰ παριόντα αὐτοὺς νομίζειν [ὀνομάζειν] ἅπ. ὁρ. nec Baiteri l. οὐκ αὐτὰ (sic Vermehren) ἡγεῖ ἂν τὰ παρ-

---

1) Vertit „Glaubst du nicht dass sie in ihrer Lage die vorüberziehende Gegentände selbst zu benennen meinen wurden, die sie ihrer Meinung nach sähen".

ιόντα αὐτ. νομίζειν [*ὀνομάζειν*, sic Cob.] mihi placere. Peipers (Philol. Anzeiger 1871) Vermehrenii c^{am} improbans suaserat *νομίζειν* <*δεῖν*> *ὀνομάζειν* sive *νομίζ.* <*καὶ*> *ὀνομ.*, quae est varia lectio. Posterius etiam Richards (Class. Rev. 1894) commendavit *ταὐτὰ* legens.

(Continuabuntur)

AD CICERONIS PRO ROSCIO AMERINO OR. § 44.

Quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. Sic pulcherrimum concludit locum Cicero quo refutat Erucium contendentem parum patri placuisse Sex. Roscium filium eiusque rei hoc utentem argumento quod „hunc in praedia rustica relegarat". Sed quam inepta est illa clausula. Quis enim puerile istud *fecisse* aequo animo ferat? „At enim, saepe paulo negligentius verbum *faciendi* ponitur". Probe scio neque omnino me latet interdum vel accuratissimos scriptores paulo esse negligentiores. Sed hic decoris et venustatis immemorem esse res ipsa Ciceronem vetabat. An credamus ei ipsum illud vocabulum quo opus erat, eo ipso temporis momento quo opus erat excidisse? Senis delirantis, ut opinor, istud est et balbutientis, non Ciceronis adolescentis omnibusque utentem ingenii et eloquentiae dotibus. Nam considera quam sint in praecedentibus singula vocabula limata, examinata, perpensa. Subitone defecisse Ciceronem putemus? Non ego. Video enim *honoris causa* et *supplicii causa* inter se OPPONI, sentio illud vocabulorum aequilibrium, ergo requiro quod apte *τῷ concessit* opponatur. Quid illud esse potest nisi *iussisse*? Hoc pro *fecisse* rescribe, nunquam paenitebit.

J. J. H.

AD SENECAE EPISTULAS.

SCRIPSIT

F. MULLER I.FIL.

Ed. O. Hense[2] 1914.

Epist. 40, 2: *itaque oratio illa apud Homerum concitata et sine intermissione in morem nivis superveniens ⟨iuveniori⟩ oratori data est, lenis et melle dulcior seni profluit.* Ita Hense; *iuvenior* apud Plinium in Epistulis occurrit, v. Brugmann ALL. 15, 5, et in Senecae epistulis 66, 34. Haupt coniecerat *iuveni oratori*, quod haud ita prope ad codicum scripturam accedit. Locos classicos, quos Seneca hic laudat, si comparaveris (Il. Α 247 de Nestore, Γ 221 de Ulixe et Menelao), dubium iam fiet, itane collocatum *iuvenis* verba Senecae reddat. Homeri enim ipsius verba sunt: *εἰ καὶ γένει ὕστερος ἦεν* sc. Menelaus Ulixe, id quod paulo supra his verbis declaravit *ἄμφω δ' ἑζομένω γεραρώτερος ἦεν Ὀδυσσεύς*. Ulixes igitur hoc loco depictus, ut nobis, ita Senecae ante oculos obversabatur homo, cuius aetas longius esset evecta quam ut iuvenis nominaretur. Haud scio an Seneca hoc vocabulo obscuro Homericum illud (Γ 220) *ζάκοτον* reddere voluerit; quidni scripsit *vementiori: — veniensvementiorioratori*, duplicato haplographiae vitio? Cicero scribit in Bruto (§ 88): *significabat illum* (sc. *Galbam*) *non in agendo solum sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse.* Ut *deesse* in *dēsse*, *subiit* in *subīt* contraxit noster, ita poetas videlicet imitans *vement-* pro *vehement-*, *prendere* pro *prehendere* scribere non gravabatur.

Ib. § 8: *tum quoque, cum illum aut ostentatio abstulerit aut*

affectus impotens sui, tantum festinet atque ingerat, quantum aures pati possunt. Loquitur de oratore pravis ambitionibus (v. *ostentatio, a bstulerit*) modestiae rationem neglegente. Itaque haud probanda videtur coniectura Mureti *aff. imp. sui,* ubi codd. habent *effectus impetus sui,* p *in petus*, *inpe///tus* alii. Genitivum tam subiectivum qui dicitur quam obiectivum *mei, tui, sui* frequenter cum nominibus verbalibus coniungunt scriptores huius aetatis; quod ut probem, pauca tantummodo afferam exempla: *finem sui* Sen. Ep. 12, 5; *fiduciam sui* ib. 13, 1 et 6; *vilitas sui* clem. I, 3, 4 *mei loco* Plin. Ep. Traj. 18 (29) 2, (*magna*) *sui parte* Plin. Ep. V, 6, 7 et 15; saepius apud Apuleium, e.g. Apolog. 1, cf. 4: *accusationem mei.* Quominus igitur *impetus sui* vindicemus, nil obstat; scripsitne Seneca *effictus impetus sui* eodem sensu quo Tacitus semel atque iterum adhibet *compositus*? (In nostra epistula Seneca (§ 4) exigit ut *incomposita* sit oratio et *simplex.* Tac. Ann. IV, 1: *palam compositus pudor*, Ov. Metam. 4, 319: .... *se composuit*, *quam circumspexit amictus et finxit vultum* (eodem sensu et Seneca *circumspicere se* habet in epistula nostra § 11, cf. 42, 10). *Affingere* idem significans atque *fingere*, *confingere* apud Senecam non invenitur; Plin. Ep. IX 33, 11 *non est opus adfingas aliquid aut adstruas* scribens integrum sensum praepositionis *ad* servavit. Iustumne hoc est obstaculum, ne legamus *affictus*? Alia se menti obtrudunt, qnalia sunt: *efflictus in pectus* aut *effictus planctus in pectus*, cf. Sen. Thyest. 1045 *pectora inliso sonent / contusa planctu,* Petr. 81: *verberabam aegrum planctibus pectus*, v. 111: *nudatum pectus plangere*, Ov. Met. 4, 553: *altera dum solito temptat plangore ferire / pectora.* Verum aliud alii repugnat ne accipiamus.

Ibidem scrupulum movent verba '*festinet atque ingerat*; quod ad clausulam pertinet omnia optime se habent: –́⏑–́–́⏑⏓; praeterea eiusmodi lusus atque facetiae a Senecae mente alienae numquam sunt, ut demonstrat epistula 47, 2: *ingenti aviditate onerat distentum ventrem ac desuetum iam ventris officio, ut maiore opera omnia egerat quam ingessit* (cf. *egeram* epist. 66, 4). Attamen huiuscemodi hendiadys figura, qua duo copulantur verba nequaquam eiusdem notae, nimis insolita esse mihi videtur. Legendum suspicor: *festinet atque ingruat.*

Ib. § 9: *recte ergo facies, si non videris istos, qui quantum dicant, non quemadmodum quaerunt, et ipse malueris, si necesse est, ut P. Vinicius dicere. Si non videris istos* recte se habere numquam mihi persuadebo: Senecam qui in hac epistula omnem acuminis ac brevitatis fulgorem large dispersit, hoc loco verbum collocasse tam frigidum tamque ineptum? Egregia igitur coniectura est Italorum *audieris* (: *-nuideris*); nam ipsius Senecae verba sunt initio epistulae: *audisse te scribis Serapionem philosophum,* infra (§ 6) breviter condemnat: *istos, qui verba exercuerunt, abunde est semel audisse.* Atqui hoc ipsum nos vetat eam coniecturam in textum recipere: quomodo, inquam, *audiendi* verbum per epistulae tenorem optime notum, renovatum, identidem ipsum se offerens, in *videris* abire potuit? Alia igitur quaerenda est solutio. Cogitavi: *nunc* (aut *iam*) *vitaris*; *formidaris* (cf. ib. § 13: *eo magis autem te deterreo ab isto morbo*); melius iam fuisset: *non inviseris* quia istud verbum hoc ipsum plane declarat, quod locus noster poscere videtur, et quia Seneca alibi (v. Mnem. 45, 324 sq.) frequenter ad *visendi* verbum confugit. Nihilominis aliud remedium mihi succurrit, quod, quamvis ipse animi pendens, proponere ausim: *si non convixeris istis.* Hoc enim verbo adeo gaudet Seneca, ut pauca tantum inter permulta mihi liceat afferre testimonia: Ep. 104, 20 *haerebit tibi avaritia, quamdiu avaro sordidoque convixeris,* cf. benef. I, 12, 2: *extet* (sc. *munus meum*), *haereat amico meo, convivat*; Ep. 16, 21: *quodsi convivere etiam Graecis iuvat* eqs. Denique Martialis (I, 86, 8) tria verba huius loci coniungens demonstrat convivendi notionem ab ista cogitatione minime esse alienam: *non convivere, nec videre saltim, non audire licet, nec urbe tota quisquam est tam prope tam proculque nobis.*

Ib. 10: *aliquis tam insulsus intervenerit, quam qui illi singula verba vellenti, tamquam dictaret, non diceret, ait*: '*dic, numquid dicis*'. Verba *tamquam dictaret, non diceret* nimis argute manum Senecae propter ipsam brevitatem produnt quam ut tamquam glossema eiciantur: itaque conicere vetamur [*tamquam dictaret, non diceret*] *ait: dic: numquid dictas*? Restat ut codd. lectionem (*numquid* est coniectura Buecheleri) restituamus interpunctione tantum mutata *dices* scribentes pro

dicas: „dic, numquam dices"? Nam quod Hense exhibet *dic, numquid dicas* ibi modo vindicari potuit, ubi de oratore parum clare atque alte, non de oratore nimis tarde loquente sermo foret. De voce *numquid* = *num* v. Schmalz Syntax[4] 518.

Ep. 41, 7: *vitem laudamus, si fructu palmites onerat, si ipsa pondere ad terram eorum quae tulit, adminicula deducit.* Ita Hense; codd. habent *pondera* et *adminiculo*; *pondera* propter sequentem vocem *ad* nasci potuit, sed quamobrem *adminicula* in *a—o* mutatum sit, nusquam video. Alii aliud hoc loco tentaverunt verborumque prorsus immutaverunt ordinem, dubitantes utrum verba *eorum, quae tulit* ad *adminicula* an. ad *pondere* referenda essent. Equidem crediderim in *terram eorum* latere dittographiam, quae totam sententiam turbaverit. Cum codicibus lego: *si ipsa* („zelfs", per accusativum pluralem enuntiatum eodum modo in Epistula 42, 1: *ipsā raritate commendat*) *pondera ad terram, quae* (femin. gen.) *tulit, adminiculo deducit,* i. e. „si tam copiosa facta est vitis, ut iam gravidas per se uvas rescindens ab eo, quod humana ei fecerat manus fulmentum, Terrae inde propriores magisque pronas praestat omnium Matri". Neque constructio *adminiculo deducit* (si dativus est casus, cf. *mihi abduco* epist. 72, 1) neque tales facetiae a luminibus Senecae videntur esse alienae.

Ep. 42, 4: *multorum crudelitas et ambitio et luxuria, ut paria pessimis audeat, fortunae favore deficitur* (cf. epist. 59, 17 *defecit*) *eadem velle si † subaudis cognosces: da posse quantum volunt.* Codd. habent *velle subaudis* aut *velle sub audis.* Neque aliae coniecturae iam propositae placent, neque novae *si oboedis* aut *si me audis.* Vell. Paterc. II, 79 habet: .... *gravis sub ipsius Caesaris oculis circa Tauromenium accepta clades*; idem habes Caes. BC. I, 57; Liv. IV, 28, 1; paulo aliter Florus I, 31, 7 *classem sub ipso ore urbis incendit.* In *sub audis sub oculis* latere suspicor, quod in *audis* mutatum crediderim vicino vocabulo *audeat.* Propono: *eadem velle; sub oculis cognosces: da posse quantum volunt.*

Epist. 45, 1: *librorum istic inopiam esse quereris. non refert, quam multos, sed quam bonos habeas: lectio certa prodest, varia*

delectat. Ultimís verbis sensus inest: varia tantum (vel modo) delectat? Conieceris, ut id vocabulum quoque consequaris, *delectat tantum* (*tātū*). At sententia ista, si opinio non praeiudicata ad eam accessit, aliam significationern poscere videtur: mentis cogitationes nimis sevocat diversas, in malam partem accipiatur necesse est; nam Seneca protinus inde ab initio sapientiam praedicare destinavit. Ne tamen in coniecturam incidamus: *deiectat* vel *disiectat*, monent verba Horatii fortasse Senecae hoc loco occurrentia: *aut prodesse volunt aut delectare poetae* (cf. infra § 8: *delectat*).

Ib. 3: *indulgentiae scio istud esse, non iudicii. et si modo iudicii est, indulgentia tibi imposuit. Si modo* solitum sensum *dummodo*, „indien slechts" loco allato habere non potest, de quo cf. Seneca Ep. 31, 6: *nec quae repellit* (sc. *vir prudens*) *timet*, *nec miratur quae elegit*, *si modo magnus illi et invictus animus est*; Plin. Pan. 37, 7: *eandem immunitatem in paternis bonis filio tribuit*, *si modo reductus esset in patris potestatem.* Aliter aliis locis explicandum est: Cic. Brut. § 268: *L. autem Lentulus satis erat fortis orater*, *si modo orator*; quo loco si significationem in partes dissolveris, invenies: *si quidem*, *si (hoc) modo, quod minimum sit*, = „in dien ten minste" (cf. Hor. A. P. 272), id quod abiit in *si revera*, nam ubi ne minima quidem pars pro certo affirmari potest sed sententia condicionali enarranda est, ibi tota fere sententia non iam habet, quo confirmari possit; lingua germanica tum dicit „wenn überhaupt"; ita demum collocata sunt verba *si modo* in Ciceronis Oratore (§ 12): *fateor me oratorem, si modo sim aut etiam quicumque sim*, *non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis exstitisse.* Huc proxime accedit locus noster Annaeanus, verum longius iter emensum est: „indien in het algemeen" abiit in „indien toch". Quae mutatio adiuta esse mihi videtur alia coniunctione *si tamen*, ita ut ordine permutato *si modo* eo perveniret, unde *si tamen* esset profectum. Ut aliter dicam: quia *si tamen* idem quod *si modo* declarare coepit: „indien ten minste", pariter *si modo* pristinam solitamque significationem coniunctionis *si tamen* in se traxit „indien toch". De vocibus *si tamen* Schmalz Glotta I 333; Wackernagel Vermischte Btr. zur Gr. Sprachen-

kunde 1897, 32 prorsus eadem demonstravit de coniunctione *tantum quod*, ubi v.)

Ib. 8: .... *acetabula et calculi, in quibus me fallacia ipsa delectat. effice, ut quomodo fiat intellegam: perdidi usum.* Ibi identidem inter se opponit: *sine noxa decipiunt — fallacia ipsa delectat*; infra: *nec ignoranti nocent nec scientem iuvant.* Hoc loco respondet verbis *delectat — iuvant* vox *usum*? Clausula quoque claudicat: *perdidi usum* – ⏑ – ⏓. Lege: *perdidi lusum* –́ ⏑ –̀ –́ ⏑ et omnia optime se habent. Quod ad *lusum* attinet v. Quint. I, 1, 20.

Epist. 46, 3: *o te hominem felicem, quod nihil habes, propter quod quisquam tibi tam longe mentiatur! mentiatur* ab omni parte tutum est, quia in sequentibus quoque occurrit. Sed quid est *tam longe mentiatur*? Clausula – – – – ⏑ – ⏓ hanc lectionem minime commendat. Propono: *tibi i|ta maligne mentiatur* aut *ti|bi maligne mentiatur,* quod propius accedere videtur quam *tam indigne.* Clausula haec evadet: ⏑́ ⏑ ⏒ –̀ –́ ⏑ –́ ⏓. Postquam *tibi(i)tama tibi tam* legi coeptum est, *ligne* in *longe* correctum esse videtur. Voce *malignitatis* utitur Seneca in Epist. 52, 6.

Epist. 48, 4: *in utram ire partem iubes? illi homo pro amico est, huic amicus non est pro homine. ille amicum sibi parat, hic se amico.* Quid dixerint ultima verba, mihi non liquet: nam *hic se amico parat* sensu omnino caret, neque *parat amicum* si subaudias, lumen accendas in his tenebris. Relege sententias, animadverte quam arte inter se singula respondeant membra et levi emendatione haud scio an utaris: *hic se non amico.* Cum vero haec verba neque satis auribus placeant ita emendata neque origo huius lectionis vitiatae appareat, aliter ad scopum pervenire conatus tum. Tum denique ut clausula evadet optima, ita sensus luculenter verbis reddetur aptissimis, si mecum feceris legente: *ille amicum sibi parat, separat hic se amico* –́ ⏑ –̀ –́ ⏑ –́ ⏓; *amico* ablativus fuerit, sin minus conferre iuvat ea Epistula 72, 1: *mihi abduco.*

Ib. 8: *hic cum quo ludis, timet: succurre, quidquid laque* † *ti res pendentium penis.* Ita Hense: p habet *quidquid la quetires*

pondentium, P quoque exhibet: *tiresp o ndentium poenis*. A *pond-*, non a *pend* proficiscamur: non enim est, cur *pend-* in *pond-* mutatum sit. Propono: *succurre*, *quidquid delinquent*, *despondentium poenis* (Dat.), hoc est: semper et ubique desperatis iam hominibus poenam daturis auxiliandum est; animum enim despondebunt poenarumque modum ultro excedent; delicta ac culpae dumtanat in istis rationem habere noli. Clausulae *despon/dentium poenis* –⏑–––⏓ optima est; iam ea de causa reicienda est Buecheleri coniectura: *quidquid laqueist timore pendenti rumpens*. Quod ad *despondendi* verbum attinet absolute et per se positum, v. Serv. Dan. Aen. I, 92: *ne .... timidiores despondeant*, Carm. Epigr. (Buech.) 95, 7: *ut animo desponderet solus relictus spoliatus senex*.

Ib. 9: *dic*, *quid natura necessarium fecerit*, *quid supervacuum*, *quam faciles* † *posuerit*, *quam iucunda sit vita*, *quam expedita illas sequentibus*. Quia Seneca ut Stoicus naturam sequitur ipsam, nihil obstat quin legamus *illam sequentibus*, sed necessarium hoc est mimime. Vetus iam est coniectura hoc loco: *faciles* ⟨*leges*⟩ *posuerit*. Hoc ponendi verbum (quod ad verbum *pono* v. Epist. 49, 3: *in quam angusto quodam quot gradus posuit!*) licet Cicero cum *legum* substantivo coniunxerit, tamen clausula vetat nostro loco accipi *leges posuerit* ––⏖⏑⏓, praesertim cum aliae sententiae semper fere ita finiantur –⏑–––⏓ aut –⏑–––⏑⏓ una alterave soluta syllaba. Neque magis placet *quam vias faciles posuerit* — *sequentibus illas* (sc. *vias*), nec *faciles modos posuerit* — *sequentibus illam* (–⏑–⏖⏑⏓). Legendum suspicor: *quam simplices facies posuerit*, (–⏑–⏑⏑–⏖⏑⏓) sive mavis: *quam facies simplices* ⏖⏑–––⏑–⏖⏑⏓, ut clausulam totam observemus. Pergit enim Seneca: *quam acerba et implicata* (sc. *vita*) *eorum*, *qui opinioni plus quam naturae* (v. supra *illam sequentibus*) *crediderunt*, et in fine epistulae ita in brevius contrahit: *aperta decent et simplicia bonitatem*, v. etiam § 12 *simplex: implicari*. Haud scio an codex p genuinae lectionis vestigium servaverit: *quam felices posuerit*; equidem potius crediderim et hanc iam esse coniecturam. Pluralem vocis *facies* Seneca tribus in Epistulis locis adhibuit (in Quaestionibus Naturalibus saepissime), qui loci etiam alia de causa

huc pertinent: nam ibi quoque *facies* dictum est de rebus, quae cogitatione tantummodo, attinguntur, oculis vero non patent, Epist. 66, 7: *talis animus virtus est. haec eius est facies*; plurali numero habes Epist. 90, 28: (totum locum ipse relegas velim, quia universus eius tenor huc cum maxime spectat) — *mundus ipse reseratur, cuius vera simulacra verasque facies* (v. epist. 65, 19 *faciem diviserit*) *cernendas mentibus protulit*; imprimis Epist. 122, 17: *non debes admirari, si tantas invenies vitiorum proprietates: varia sunt, innumerabiles habent facies, comprendi eorum genera non possunt. simplex recti cura est, multiplex pravi, et quantumvis novas declinationes capit. idem moribus evenit: naturam sequentibus faciles sunt, soluti sunt* eqs. Nostro loco *faciles* contaminatum est ex *sim/plices* et *facies*.

Epist. 49, 4: *hoc 'modo' aetatis nostrae bona portio est cuius brevitatem aliquando futuram cogitemus.* Quid erit breve? nempe aetas vitave nostra. Ne tamen corrigas: *cuius brevitatem futurae aliquando cogitemus,* dissuadet verborum ordo. Fieri si possit, ante *cogitemus* (–́ ⏑ –́ ⏓) huius formae verbum –́ ⏑ –̀ collocari debeat; quae cum ita sint, ut clausulae, ita sensui mihi videntur optime se accommodare: *cuius brevitatem aliquando defuturam auguramus* (sive *auguremus*) (–́ ⏑ –̀ –́ ⏑ –́ ⏓), sicut Tacitus dicit (Germ. 3): *futurae pugnae fortunam.... augurantur.* Seneca participium futuri *defuturus* frequenter adhibet e. g. de tranq. an. 1, 6: *placet cibus.... ubilibet non defuturus.* Denique *aetatis* — *brevitatem* — *defuturam* per enallagae figuram idem valet atque *aetatis aliquando defuturae brevitatem* vel *vitam ob brevitatem defuturam.* Clausulae si hoc loco minus auscultare volueris attente, *cogitemus* in textu licet retinere (–́ ⏑ –̀ (–) –́ ⏑ –́ ⏑). Lucr. 3, 454 ad locum nostrum proxime accedit: *omnia deficiunt atque uno tempore desunt* (cf. *nox defecit* Sen. Epist. 59, 17).

Epist. 49, 10: *exhortare adversus difficilia,* † *de aequanimitate adversus inevitabilia*; suspicor Senecam scripsisse: *ad aequanimitatem adversus inevitabilia. liaadequan-* ut *-lia de* a librario intellectum est, ita ut postea primas litteras vocabuli *aequani-*

mitatem repeteret et ablativum poneret, quo integram restauraret sententiam.

Epist. 50, 9: *quia hoc proprium inbecillae mentis atque aegrae est. atque aegre* additum esse propter clausulam nemo non videt; sequitur ut *in/becillae mentis est* –́ – –̀ –́ ⏑ ⏓ scribenti minus placuerit, Quae scripsit, hanc efficiunt formam –́ ⏑ –̀ – ⏓ sive potius id quod in aliis vocabulis, forsitan et in verbi *esse* formis brevissimis, fieri credo *aegrae e-* = –́ ⏑ –̀. Quod accentus vocis per se positae et ictus clausulae in priore clausula non congruissent, magis etiam ut eam respiceret movit Senecam.

Epist. 51, 1: *Quomodo quisque potest, mi Lucili: tu istic habes Aetnam* † *et illuc ac nobilissimum Siciliae montem .....: nos utcumque possumus, contenti sumus Bais, quas postero die quam adtigeram reliqui, locum ob hoc devitandum, cum habeat quasdam naturales dotes, quia illum sibi celebrandum luxuria desumpsit.* Cum in eadem epistula bis de talibus locis adiectivo utitur *editus* (§ 1: *non tantum edita, 11 ex edito*) sunt qui coniecerint *editum ac*; nimis hoc languet. Brakman — collata alia epistula, ni omnia me fallunt (79, 10): *Aetna .... hoc excelsum cacumen et conspicuum per vasti maris spatia*, cf. § 2 ib. — Senecae tribuit *excelsum ac nobilissimum.* Haud negaverim ipsam montis altitudinem (3313 m.) imprimis semper spectatoris movisse occulos et in se quasi traxisse; hic tamen ante omnia Senecam id puto declarasse, quare tam sibi quam Lucilio Aetna Bais praeferenda esse videretur: illic omnia „placida composta quiete" erant, hominumque luxuria, qui tunc erant, nondum locum illum ut Baias reddebant celebrem atque infestum, vere nobilis ibi erat temporum memoria. Senecam singulis verbis utrumque locum inter se opposuisse haud est obliviscendum. Itaque conieceris: *Aetnam aeternum* (cf. Epist. 58, 24 *mundus ... aeterna res*, 70, 14) *illum ac nobilissimum* eqs. Attamen locis qui infra sequuntur allatis haud ita longe a scopo mihi videor aberrare vobis proponens ex litteris *aetnametillucnob.* hanc solutionem: *Aetnam tranquillum ac nobilissimum* (opp. *celeber .... locus devitandus propter luxuriam*). Cum *-tnam tranc-* haplographia mutilatum esset et *lūac* in *luc* abiisset, ex reliquis

litteris *(et) illuc* natum est. Seneca ipse de locorum natura loquens *tranquillus* utitur: Epist. 85, 34: *tranquillo enim.... quilibet gubernator est*, Troad. 200: *immoti iacent tranquilla pelagi.... placidumque fluctu murmurat leni mare*; etiam Plinius calculum adicit Epist. 3, 20, 4: *omnia disposita moderata tranquilla, maiestatem loci pudoremque retinebant* v. Plaut. Epid. 444: *non repperisti, adulescens, tranquillum locum, ubi tuas virtutes explices ut postulas.* Imprimis vide, quae scripsit noster in Epist. 55, 8 (cf. § 2): *sed non multum ad tranquillitatem locus confert.*

Epist. 52, 5: *puta enim duo aedificia excitata esse, ambo † disparia, aeque excelsa atque magnifica.* Bücheler coniecit: *ab imo disparia.* At hoc loco sententia *paria* postulat, non *disparia.* Paulisper cogitavi de glossa quadam apud Festum servata: *ambo dis-*⌣ Paul. ex Fest. 16 M., 15 Linds.: *ambrices regulae, quae transversae asseribus et tegulis interponuntur*, Corp. Gloss. V, 435, 18: *abices lateres vel summitates laterum*; sed *ad ambrices paria*, licet saepe Seneca in Epistulis utatur vocabulis aliunde ignotis (e. g. Epist. 51, 12: *in mica Catonis*, ib. 13: φιλήτας) nimis audax fuerit coniectura. Suspicor ita Senecam scripsisse: *duo aedificia excitata esse, ambitu paria, aeque excelsa, aeque magnifica.* Quod ad vocabulum *ambitus*, v. Cic. top. 24: *id solum esse ambitus aedium, quod parietis communis tegendi causa tectum proiceretur*, Paul. ex Fest. 5: *ambitus proprie dicitur circuitus aedificiorum patens in latitudinem pedes duos et semissem, in longitudinem idem, quod aedificium*, Curt. 5, 1, 31: *arcem... ambitu XX stadia complexam.* De voce *ambitus* etiam Horning Zs. rom. Ph. 29, 513 et nuper 38, 531.

Ib. 5: *alterum fundamenta lassarunt in mollem et fluvidam humum missa*; codd. habent *lassabunt.* Verbum *lassandi* hoc loco nihil est, nam *alterum* est aedificium, non alterum hominem. Credo Senecam scripsisse *laxabunt* Futuri tempore hic quoque usum, quo et alibi saepe in comparationibus atque imaginibus uti solet. Eodem fere sensu dicit. Epist. 88, 35: *laxum spatium res magna desiderat; laxus* non latus significat sed cedens, indulgens, numquam resistens, cf. Vell. II, 81, 3: *quo laxior fieret ipsius* (sc. *domus*); locus notissimus

Vergilii haec habet (Aen. I, 122): *laxis laterum compagibus omnes accipiunt inimicum imbrem* eqs., v. Ovid. Am. I, 8, 77: *surda sit oranti tua ianua, laxa ferenti*; verbum eodem sensu adhibitum *laxum reddere, solvere* habes in Senecae Epistula 67, 13 est apud Vergilium Georg. II 330: *Zephyrique tepentibus auris laxant arva sinus.* Quod Seneca alibi, Epist. 88, 10 ita scribit: ... *cuius patrimonium tabularios lassat* ...., nimirum huc non facit (v. etiam 66, 18; 68, 13; 70, 3).

Ib. 5: ... *multumque laboris exhaustum est, dum pervenitur ad solidum:* † *inveniebo quicquid fecit alterius magna pars et difficilior latet.* Bücheler coniecerat: *intuenti ambo quicquid fecit alter*; omitto ad codicum scripturam ista verba parum conformari, multo magis me movet, quod de duobus personis nondum fuit supra sermo, tantummodo de duobus aedificiis. Neque quod Hense in textum recepit, magis commendatur: *quicquid fecit ⟨alter⟩, alterius* eqs., nam ab omni parte constat supplendum esse: *alterius* sc. *aedificii.* Quodsi tamen hac difficultate non graveris, siquidem in sequentibus quoque Seneca (§ 6) *hominem* = aedificantem et *ingenium* = aedificium confundat necnon permisceat, proponere ausim: ... *dum pervenitur ad solidum; ⟨idem⟩* (cf. § 5: *idem effecisse*, § 4 *ad eundem finem*) *invenies ibi: quicquid | fecit ⟨alter patet⟩* (–́ ⏑ –̀ –́ ⏑ –̀), *alterius magna pars et | difficilior latet* (–́ ⏑ ⏑ ⏑̀ –́ ⏑ –̀). Haec duo verba tam sono quam significatione inter se opposita *latere : patere* Senecam pellexisse haud facile negaverim. Probandum etiam fuerit: *idem invenietur* collata Epistula 58 (§ 8): *invenietur autem* eqs., sed *invenies* Epist. 70, 14.

Ib. § 6: *quaedam ingenia facilia, expedita, quaedam manu, quod aiunt, facienda sunt et in fundamentis suis occupata.* Tollendum est [*et*] et ita interpungendum, ut exemplo demonstrem sententiam: ... *expedita; quaedam, manu quod aiunt facienda, sunt in f. s. o.* (–́ ⏑ –̀ –́ ⏑ –́ ⏑).

Ib. 8: *eum elige adiutorem, quem magis admireris cum videris quam cum audieris.* In dispicienda clausulae ratione locus noster singularem habet vim; namque simulac *cum audieris* hoc modo acceperis – ⏑ ⏑ ⏑, non solum clausula iacebit, sed male etiam

hoc intellegetur, quomodo post verba opposita *cum videris* his respondere possit vocum coniunctio, in qua *cum* adeo mutilatum a *cum* vocabulo prius enuntiato sane quam abhorreat. Utrimque igitur ut *quam cum audieris* –́ ⏑ –̀ ⏑́ ⏑ ⏓ clausulam efficere credamus, adducimur.

Ib. 9: *numquid aeger laudat medicum secantem?* Seneca hoc dixerat: ut medicus, ita philosophus r e m spectare debet, auram popularem eum clamoremque plebeculae captare dedecet; tum sequuntur verba, quae supra scripsi. Nimirum legendum est hoc: *numquid aeger laudat medicum se sectantem?* cod. b habet *sequentem*; hinc quoque elucet *sectantem* inter *secantem* et *sequentem* medium quasi vinculum intercedere. Verbum frequentativum commendatur verbo *c a p t a n t e* in superiore enuntiato obvio.

Ib. 13: *hinc atque illinc philosopha manus auditor intentat et super ipsum caput mirantium turba consistit. Manus intentare* est hominum homini male volentium; quodsi infra Seneca philosophiam respiciens artes designat, „*quae propositum habent populo placere*", verborum tenor atque sententia iam perspicua fit: qui placere studet, eo saepe delabitur invitus, ubi praeter spem non iam placeat, immo vero displiceat; tunc manus ei intentantur, plebes instat adeo ut supra eius caput quodammodo insistat. Lege: *minantium turba.*

Epist. 53, 6: *levis aliquem motiuncula decipit*; *sed cum crevit et vera febris exarsit etiam duro et perpessicio confessionem excipit*; exspectes *extorquet*, quod verbum quia statim sequitur, a Seneca non adhibetur. Mirum sit si non hoc voluerit Seneca: *confessio excidit* (sc. *ex ore*, ita ut prodamus quae tacenda sunt). Vitiata lectio *e x c i p i t* accusativum pro nominativo genuit.

Ib. 6: *ubi etiam talaria coepit intendere* (sc. podagrae morbus) *et utrosque* † *dextros pedes fecit*, *necesse est podagram fateri.* Neque *distortos*, quod Epistula 67, 3: .... *quod* .... *podagra distortus esset* ...., sola non satis defendit, neque *aegros* probanda sunt. Suspicor legendum esse: *et* [*utrosque*] *tetros pedes fecit*; clau-

sula impedivit, ne solitus ordo (pro *tē/tros pedes fecit* –́⏑–̀–́⏑ *u/trosque pedes tetros fecit* –́⏑⏑–̀–́––́⏑ observaretur. *utrosque* nihil huc facit: — *tutrosque tetros* primum per dittographiam orta sunt, quod ubi factum est ex alio codice, in quo ex *dere — ettetros* per haplographiam *(et)dextros* natum erat, *dextros* huc est illatum, ita ut nunc in n o s t r i s codicibus haec exstent: *intendere et utrosque dextros pedes fecit.* Quod ad pluralem *utrique* de duobus tantum adhibitum, cf. Glotta V 2, Gudemann ad Tac. Dialogum² p. 192, si hoc vocabulum servare malis.

Ib. 9: *nemo ad illam pervenit occupatus* –́⏑⏑–́⏑–́⏑: insolita sane clausula, si sola litem dirimere posset, commendaret lectionem potentialem ut aiunt coniunctivum exhibentem: *perveniat occupatus* –́⏑⏑⏑̀–́⏑–́⏑.

Epist. 55, 11: *videbis non multum esse, quod nobis peregrinatio eripiat. amicus animo possidendus est; hic autem numquam abest.* Legatur: *huic autem numquam abest*, et omnia optime se habent. Eodem modo supra dixit (§ 10): *ideo aequo animo ferre debemus absentiam, quia nemo non multam etiam praesentibus abest*; eundem casum regit verbum *deesse*, opp. *adesse*, cf. *abducere* cum dativo Epist. 72, 1.

Epist. 56, 7: *aspice illum, cui somnus laxae domus silentio q u a e r i t u r, cuius aures nequis agitet sonus, omnis servorum turba conticuit et suspensum accedentium propius vestigium ponitur. ponitur* habent codices omnes, scribunt editores. Attamen ni omnia me fallunt, verbum ibi desideratur per se alteri *conticuit* oppositum, maioris momenti vocabulum, quod melius etiam genitivum *accedentium* declaret ac probet. Quod fieri potest, si legimus: *poscitur* (v. supra *quaeritur*), cf. Epist. 60, 2 *poscemus.*

Epist. 58, 2: *puto intellegi istud verbum* (sc. *asilum*) *interisse.* Quid sibi vult istud: *interisse*? Senecae manum restituere mihi videor his verbis: *istud verbum interim desiisse* (–́⏑–̀–́⏑–́⏑). Quae nunc leguntur verba nullam omnino exhibent clausulam. Noli *desisse* scribere propter ipsam clausulam (*desīt* e. g. Epist. 56, 9). Haplographiae nimirum vitium hic deprehendimus: *interī(m)/ desiisse.*

Ib. 14: *quaedam impetum habent, incedunt, transeunt, quaedam solo adfixa radicibus aluntur, crescunt.* Animalia variis modis moventur, plantae non nisi uno modo vivunt et quidem sine motu: *aluntur.* Unum tantum verbum exspectes! Accedit quod ita optima exsistit clausula: *ra/dicibus aluntur* ´– ⏑ ⏑ ⏑́ ´– ⏒; cum adiecto vocabulo *crescunt* iam nihil est: neque enim tum clausula bene se habet neque duo membra tribus opposita ullo modo, quod videam, vindicari atque defendi possunt.

Epist. 58, 27: ... *deum* ... *providentem, quemadmodum quae immortalia facere non potuit, quia materia prohibebat, defendat a morte ac ratione vitium corporis vincat.* P habet *acreatione.* Quid hic sibi vult *ratio*? Conieceris: *a morte et moderatione.* Melius tamen corrigas: *ac curatione vitium corporis vincat*, loco collato ex libello De clementia I, 17, 2 ubi de principe agitur: *mali medici est desperare ne curet* ...; *luctetur cum vitiis, resistat, aliis morbum suum exprobret, quosdam molli curatione decipiat* eqs., ut in nostra epistula § 28 addit: .... *quia defenduntur cura regentis.* Cf. Epist. 52, 10: *tacete, favete, et praebete vos curationi.*

Ib. 31: postquam indicavit Platonem annos natum octoginta unum decessisse magosque ei sacro repleto numero sacrificasse, addit: *non dubito, quin † parat auset paucos dies ex ista summa et sacrificium remittere.* Nempe hoc dicere voluit Seneca: magi eam Platonis diligentiam admirati sint, ipse tales praestigias flocci non fecit Plato; libenter de ipso numero dies aliquot morti daturus vitae dempsisset, quin etiam sacrificium omisisset. Legendum suspicor: *quin paratus fuisset. paratauset: parat' fuisset*; postquam *f* litterae *t* simillima (v. Lindsay, Introduction à la critique des textes latins p. 109) evanuit, *uis* in *au* abiit, quod facillime fieri posse nemo ignorat.

Ib. 34: *paucos longissima senectus ad mortem sine iniuria pertulit, multis iners vita sine usu sui iacuit: quanto deinde crudelius iudicas aliquid ex vita perdidisse quam ius finiendae?* Pro *crudelius*, quod Hense in textum recepit, Madivg *levius* coniecit, *utilius* Gertz. Neutrum placet, neque magis

crudelius. Lege *prudentius* (*ētius: elius*, v. Lindsay ll. 111) et iam omnia optime quadrant.

Epist. 59, 5: *multi sunt, qui ad id, quod non proposuerant scribere, alicuius verbi placentis decore vocentur*; decor, non decus vocabulum hoc loco adhibetur. Quod ad clausulam attinet, si per *decus* (cf. epist. 66, 8: *decŏrat*) „scandes" numeros, iam nihil omnino est: –́⏑⏑⏑⏑–́⏓. In *placen/tis decore vocentur* –́⏑–̀⏑́⏑–́⏓ quarta syllaba longa esse debet; lege igitur *decōre evocentur*, quod iam Schweighäuser proposuit quodque in textum recipere non est quod gravemur. Rectissime hic se habet notio *evocandi*, i. q. *alliciendi* cf. Sen. Epist. 29, 5: *advocabit illas facetias, quae risum evocare lugentibus possunt*, De ira III, 5, 1: *in saevitiam ac violentiam evocet*, cf. III, 8, 3; Quint. I, 1, 20: *praemiis etiam, quae capit illa aetas, evocetur.*

Ib. 12: *Alexander cum iam in India vagaretur et gentes ne finitimas quidem satis notas bello vastaret, in obsidione cuiusdam urbis, ⟨dum⟩ circumit muros et inbecillissima moenium quaerit* eqs. Ita Hense, *dum* addens. Sed eo loco *dum* intercidisse haud facile intellegamus. Quidni Seneca scripsit clausulam quoque respiciens, quae in verbis *in obsidione cuiusdam urbis* plane iacet: *Alexander, cum .... vastaret, in obsidione cuiusdam ⟨dum⟩ urbis circumit muros et .... moenium quaerit* –́⏑–̀–́⏓: hic demum clausula bene subsistit, numquam post *urbis.*

Epist. 59, 1: *scio, inquam, et voluptatem, si ad nostrum album verbum derigimus, rem infamem esse*; ita Hense, codd. *nostram alvum*, quod rectissime se habet comparato loco ex Epistula 60, 3: *tam insatiabilem nobis natura alvum dedit* eqs.

Ib. 16: *talos est sapientis animus, qualis mundi super lunam* –́⏑–̀–́⏓: optimam clausulam, quam destruit Bücheleri coniectura *lunam ⟨natura⟩*. Nihilominus aliquid addatur non cogitatione sed verbis necesse est. Propono: *qualis ⟨lumen⟩ mundi super lunam.*

Ib. 16: *habes ergo et quare velis sapiens esse, si numquam sine gaudio est.* Codices habent nonnulli *ut quare*, p *esse et sinum quam*, alii *esse quia si numquam*; haec autem quoniam

veterem iam redolent coniecturam, illa vero desperata videntur iustumque sensum non praebent, in lectione cod. p Senecae manum latere suspicor. Propterea legendum mihi videtur, quia in Hensii textu mire displicent vocabula *et* et *si*: *habes ergo quare et tu velis sapiens esse, ut sis numquam sine gaudio* [*est*], codicum lectionibus *ut* et *et* inter se mutatis.

Epist. 60, 2: *quousque poscemus aliquid deos ita quasi nondum ipsi alere nos possimus? quamdiu sationibus implebimus magnarum urbium campos? quamdiu nobis populus metet?* In voce *inplebimus* haereo: *fatigabimus*, *exercebimus* aut tale quid exspectes; pro Senecae stilo *implebimus* nimis lanquet, non enim fieri potest, ut hoc loco *implere* designet, ut assolet, id quod gravidam reddere. In voce tamen *sationibus* nihil esse demutandum mihi persuaserunt glossae nonnullae singularem hunc usum satis superque stabilientes: Loewe Gloss. Nom. 152: *sementis satio vel messis*; Corp. Gloss. Lat. II, 178, 61 *sationes σπόριμα*; V, 242: *sationales agros seminales.* Itaque *satiandi* verbum hic non latet. Neque melius placebit: *sationibus* (Abl.) *nobis implebimus* nec *sationibus implebimur* ... *camporum* (propter clausulam!) aut ... *implebunt* ... *campi.* Nimis audax haud scio an sit: *implorabimus* (v. supra *poscemus*). *Cibo implere* testatur Celsus I, 2, 10 (Marx): *si quis interdiu se implevit, post cibum* eqs., Petron. 16, 1: *ut primum .... nos implevimus cena.*

Epist. 63, 4: *id agamus, ut iucunda nobis amissorum fiat recordatio. nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitaturus est. sic et illud fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu amissorum, quos amavimus, nomen occurrat. sed hic quoque morsus habet suam voluptatem.* Codd. *sicut* aut *sic* (*illud* eqs.) habent. Textus ita constitutus sibi non constat; nam sequens sententia *sic et illud* priori tantum abest ut bene se adiungat, ut plane ei repugnet. Omnia optime se habebunt, si ita legetur, vocabulis *sic* et *sed* inter se mutatis: *sed ut illud .... occurrat, sic hic .... voluptatem.*

Epist. 65, 3: *statua et materiam habuit, quae pateretur artificem et artificem, qui materiae daret faciem. ergo in statua ma-*

teria |aes fuit, causa opifex –́⏑–̀–́⏑⏑⏑, velut *causa opifex* ita scandendum –́⏑⏑̀–̀ cf. 12: *ex ea, quae faciet* –́⏑–̀–́⏑⏑̀–̀ (aut per synaeresin legendum?). Apparet igitur vocabulum *artificem*, quod exspectes, minus bonam effecturam fuisse clausulam –́⏑–̀––⏑–. Ictus in brevem cadens syllabam (*ópificem*) facilius neglegi poterat quam in longam (*ártificem*). Idem invenies: *secundą opifex* (§ 4): *se|cunda causa artifex est* (§ 5) –́⏑–̀–́⏑–́⏑.

Ib. 15: *ego quidem † peiora illa ago˙ ac tracto, quibus pacatur animus.* Varia varii coniecerunt, ut *peiora* in contrarium verterent. Ita Seneca cogitatione hoc loco distinguit: *ut animus praestat corpori, ita eiusdem animi bona delectatio ac studium praeferenda esse videtur malae.* Atqui si paulo infra (§ 24) ita sermocinatur: *quod est illic materia, id in nobis corpus est: serviant ergo deteriora m e l i o r i b u s*, h i c proponere non dubito: *equidem meliora illa* eqs. Haplographia iterata credo exstitisse ex *-m meliora eiora*, quod emendatum et suppletum est ita ut evaderet *peiora.* Haec duo inter se opposita alibi quoque invenies: e. g. Epist. 66, 15: *nec peiorem* (sc. *virtutem*) *facit dura ac difficilis* (sc. *materia*), *nec meliorem hilaris ac laeta.*

Epist. 66, 29: *quod si par omnium virtutum natura est, tria genera bonorum in aequo sunt. T r i a genera?* Parum explicite de t r i b u s generibus loquitur, ita tamen ut tertium non eo ipso nomine designet, in huius epistulae § 36 sqq.; t r i a genera distinguit initio (§ 5), at per aliquot paginas de tali divisione nullus omnino sermo fuit. Nihilominus dubium non est, quin Seneca revera hoc loco primam distinctionem respexerit (§ 5) neque coniectura opus sit huiusmodi: *si par omnium virtutum natura est, ⟨terrest⟩ria genera* eqs., coll. Ciceronis loco (Nat. deor. II, 30, 75): *tertius est locus, qui ducitur ex admiratione rerum caelestium atque terrestrium.*

Ib. 30: *quisquis haec imparia iudicat, ab ipsis virtutibus avertit oculos et exteriora circumspicit: bona vera idem pendent, idem patent.* Recte comparatur epistula 93, in qua legitur (§ 4): *hoc agamus, ut .... vita non multum pateat, sed multum pendeat.* Unde hoc dicitur? In libra bilance ubi iusto ordine

pondera componebantur (v. Rich sv. pondus), certa res dinumerata ea pondera p e n d ē r e dicebatur; quod in eadem lance a ponderibus vacuum relinquebatur spatium, id p a t e b a t aut res ipsa i d p o n d e r i s p a t e b a t, ut Romani locuti sunt; hoc est: accusativus talis per analogiam demum ex contrario *pendēre aliquid* ortus est. Optime se huic interpretationi accommodat locus supra ex Epist. 93 allatus.

Epist. 68, 11: *ille' me gratia forensi longe antecedet, ille stipendiis militaribus et quaesita per hoc dignitate, ille clientium turba; est tanti ab omnibus vinci, dum a me fortuna vincatur. † cui in turba par esse non possum, plus habet gratiae.* Ita Hense; quod coniecit: *illi .... turbā par esse non possum* aequalitatem atque ordinem disturbat, quapropter vix est probandum. Litterae *tiumturba* et *cuiinturba* inter se nimis esse similia nemo negabit. Itaque propono: *ille clientium turba; par esse non possum* –́⏑–̀–́⌣), *plus habe n t gratiae* (–́⏑–̀–́⏑–̀); *est tanti ab omnibus vinci, dum a me fortuna vincatur* (–́⏑–̀–́⌣)?

Ib. 14: *hoc est huius boni tempus* (sc. *senectus*): *quisquis senex ad sapientiam pervenit, annis pervenit.* Neque satis est perspicuum vocabulum *annis*, neque iustam efficit clausulam (*sapientiam pervenit* –́⏑–̀–́⏑⌣; itaque *annis pervĕnit*) = –́–́–́⏑–. Quod ut restituas, verborum *suo anno consul* e.a. memor, hic addas licet numero plurali: *annis suis pervenit* –́⏑–̀–́⏑⌣. Nempe de provectioris aetatis a n n i s, non de a n n o u n o hoc loco agitur.

Epist. 69, 1: *ut animum possis continere, primum corporis tui fugam siste.* Haereo in voce *tui*; licet enim posterioris latinitatis apud Senecam hoc quoque plus semel deprehendatur vestigium, quod pronomen possessivum ibi quoque adhibetur, ubi eodem modo quo in linguis romanicis omni caret emphasi, tamen oppositum vocabulo *animum* per se posito molestum sane est. Legendum suspicor clausula integra: *corporis istam* (aut *istius*?) *fugam siste* (–́⏑–̀–́⌣). Postquam ex *risistam ristam* ortum est, per coniecturam nostra extitit lectio: *-ris tui.* Aliter *sua morte* vel *suo die mori* Epist. 69, 6. De usu pronominum possessivorum omni carentium accentu Schmalz Syntax[4] 671.

Ib. 4: *ambitio purpuram et plausum et ex hoc potentiam et quicquid* ⟨*potest*⟩ *potentia.* Ita Hense; mitto, quod *potentia potest* etiam pro Senecae acumine nimis mihi videtur esse argutum, immo quodammodo balbum; magis huc facit, quod eo modo nullam habemus clausulam: – ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏓. Trochaeum ter ponere Seneca cum maxime evitat atque veretur. Inter *quicquid* et *potentia* vocabulum inserere, ita ut iusti existant numeri, nullo modo fieri potest. In ultima sententia remedium quaerendum est. Quidni dixit Seneca: *et quicquid potentia ostentat* (vel *ostendit*) ⏒ ⏑ ⏒ ⏒ ⏓?

Ib. 5: *vix effici ... potest, ut vitia tam longa licentia tumida subigantur et iugum accipiant, nedum si tam breve tempus intervallis caedimus* – – – – ⏒ ⏑ –). Quominus ita legamus, èt clausula obstat èt codices, qui omnes habent: *intervallum discedimus* vel *discidimus.* Saepe iam animadverterunt viri docti in monumentis inferioris latinitatis necnon postea medii aevi saeculis persaepe confundi *de-* et *dis-cendo*, *-cedo*, *-scindo* et eorum temporis perfecti formae; videas e.g. Diehl Vulgär. lat. Inschr. 1204, Löfstedt Eranos 13, 72 sqq., cf. Engelbrecht Wien. Stud. 20, 296; quod ad *decidere* pertinet Löfstedt Komm. Aeth. 273, Sjögren Eranos 13, 141; primum exemplum invenies in Actis Fratr. Arv. 218, 29 die mensis Mai: *adscenderunt: desciderunt* (= *-scend-*)! Omnes solventur difficultates, simulac legas: *nedum, si tam breve tempus* ⟨*in*⟩ *inter*|*valla discindimus* ⏒ ⏑ ⏒ ⏒ ⏑ ⏓. *Intervallum* non iam ipsum temporis d i s c r i m e n significat, sed iamiam indicat quodlibet temporis spatium duobus terminis circumscriptum, v. Seneca Epist. 70, 1.

Ep. 70, 5: *sed cum primum illi coepit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit, numquid † illo desinendum sit.* Ita Hense. *Numquid* idem valet quod *num,* id quod posterius iam redolet saeculum, v. Schmalz Synt.[4] 518. Si animadverteris, quantopere hoc *circumspiciendi* verbo imaginis loco adhibito gaudeat Seneca, forsitan in talem incideris coniecturam: *illo* ⟨*loco*⟩ *desinendum.* Sed levius se commendat remedium scribenti: *numquid illic desinendum sit.* Frequenter *illic* adverbium adhibere Senecam omnibus notum est.

Ib. 16: *nemo nostrum cogitat quandoque sibi ex hoc domicilio exeundum: sic veteres inquilinos indulgentia loci et consuetudo etiam inter iniurias detinet.* Mire dictum est *indulgentia loci*; longe enim aliter Vergilius loquitur (Georg. II, 345): *si non ... exciperet caeli indulgentia terras*, quocum conferas Lucretium (I 805) *tempestas indulget tempore fausto; indulgentia caeli* etiam Plinius habet H. N. 17, 2, 16; 18, 21, 186. Haud scio an scripserit auctor: *inquilinos diligentia loci*, i. e. observantia amore mixta. Seneca ipse dixit Nat. Quaest. VI, 12, 1: *Archelaus antiquitatis diligens ait ita*, v. etiam Paneg. II, 17, 2 (W. Baehr.): *amicorum fuisse quam sui diligentiores putemus.* Postea in ipsam amoris significationem transiit, v. Paneg. III, 24, 7: *anxia est fidelium diligentia. Maximo amori maximus timor iunctus est.* Proxime accedit locus in Senecae Epistula 121, 20: *nec unquam obliviscuntur huius tutelae et diligentiae.*

Ib. 28: *eadem illa ratio monet, ut, si licet, moriaris ⟨quemadmodum placet: si minus⟩, quemadmodum potes et quicquid obvenerit, ad vim adferendam tibi invadas.* Ita Hense textum constituit, sed *(alqd) invadere ad aliquid faciendum* vix latine dictum aestimo. Praeterea locus allatus ab Hensio ex Epistula 85, 40 hanc figuram praebet: *si licebit, A, si minus B; si poterit C, si minus D*; huc ergo non facit, ubi talem deprehendamus ordinem secundum Hensium: *si licet, A, ⟨quemadmodum placet⟩, si minus, A, quemadmodum potes*; accedit quod illa coniectura totam sententiam mihi turbare videtur, nam verba *et quicquid* eqs. appendicis modo adhaerentia necnon velut aliunde petita nimis languent: omnem cogitationi adimunt vigorem. Legendum igitur esse suspicor haec fere: *ratio monet, ut si licet, moriaris quemadmodum potes et, quicquid obvenerit, ⟨viam⟩ ad vim adferendam tibi invadas* –́ ⏑ –̀ –́ ⏑). *Viam invadere* persaepe usitatur et solitus verborum ordo est, cf. Verg. Aen. II, 731; VI, 260.

———————

AD SOPHOCLIS ANTIGONAM.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Vs. 2 sq.: ἆρ' οἶσθ' ὅτι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίπου κακῶν
ὁποῖον οὐχὶ νῷν ἔτι ζώσαιν τελεῖ;

In his versibus nihil sanae rationi grammaticaeve officere videtur, nisi quod ὁποῖον legitur ubi ποῖον exspectamus. Mendum sanare possumus scribendo τὸ ποῖον aut ποῖόν τι. Cf. Oed. Col. 1414 sq.:

Πολύνεικες, ἱκετεύω σε πεισθῆναί τί μοι.
— ὦ φιλτάτη, τὸ ποῖον, Ἀντιγόνη; λέγε.

Aesch. Prom. 248 sq.:

θνητούς γ' ἔπαυσα μὴ προδέρκεσθαι μόρον.
— τὸ ποῖον εὑρὼν τῆσδε φάρμακον νόσου;

Soph. Ant. 42 ποῖόν τι κινδύνευμα;
Oed. Col. 1163 ποῖόν τιν';

Hiatus post τί, quamvis legitimus, saepe grammaticis posterioris aevi displicuit et ad tradita verba immutanda ansam dedit. Notandum quoque vs. 5 pronomen relativum ὁποῖον legi item particulae negativae praecedens: ὁποῖον οὐ
τῶν σῶν τε κἀμῶν οὐκ ὄπωπ' ἐγὼ κακῶν.

Vs. 4. Suspicor Sophoclem ἄτης ἄτερ, *noxa vacans*, abusive dixisse id quod immeritum sive indignum sive, ut cum scriptoribus latinis aetatis argenteae loquar, *innoxium* est.

Vs. 23 sqq: Ἐτεοκλέα μέν, ὡς λέγουσι, σὺν δίκῃ
χρησθεὶς δικαίᾳ καὶ νόμῳ κατὰ χθονός
ἔκρυψε . . .

Verba σὺν δίκῃ χρησθεὶς δικαίᾳ καὶ νόμῳ, quae nunc paene omnes corrupta esse arbitrantur, poeta ex quadam vetusta lege de cognatis funerandis delibasse mihi videtur. Non idem valent verba ὡς λέγουσι ac φασί vs. 27 et 31, sed sequentia ex illa lege verbo tenus translata esse significant [1]). Χρῆσθαι τῇ δίκῃ καὶ τῷ νόμῳ est locutio usitata [2]). Participium χρησθείς pro χρησάμενος alibi apud scriptores atticos non legitur, sed nihilominus olim in usum receptum fuisse potest; cf. μνησθείς, διαλεχθείς, στρατευθείς iuxta μνησάμενος, διαλεξάμενος, στρατευσάμενος. Iam quaestio oritur, utrum verba tradita cum Astio interpretanda sint ita: σὺν δίκῃ δικαίᾳ καὶ νόμῳ χρησθεὶς αὐτῷ i. e. Ἐτεοκλεῖ, an potius hoc modo: συγχρησθεὶς δίκῃ δικαίᾳ καὶ νόμῳ. Συγχρῆσθαι pro χρῆσθαι compluribus locis legitur apud Polybium; quin etiam l. II c. 32 § 7 nonnulli codices habent συγχρησθῆναι, ubi in plerisque est συγχρῆσθαι. Utrocumque modo locum interpretaberis, δίκῃ δικαίᾳ pleonasmus erit in antiquissima lege plane tolerabilis [3]).

Vs. 29 sq.: οἰωνοῖς γλυκὺν
θησαυρὸν εἰσορῶσι πρὸς χάριν βορᾶς.

Boeckhio obtemperantes verba πρὸς χάριν βορᾶς cum εἰσορῶσι, non cum γλυκύν nos coniungere oportet. Cf. Evang. Matth. V, 28: πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς...

Vs. 45 distinguendus est sic:

τὸν γοῦν ἐμόν, καὶ τὸν σὸν ἢν σὺ μὴ θέλῃς

i. e. κἢν σὺ μὴ θέλῃς τὸν σόν. Haec explicatio in Jebbii commentariis iniuria reicitur. Insolita verborum positio inde nata est, quod poetae verba τὸν σόν acuere et verbis τὸν ἐμόν opponere curae fuit.

Vs. 71. Discrepat inter viros doctos de significatione verborum: ἀλλ' ἴσθ' ὁποῖά σοι δοκεῖ. Verto: „sed tu scias, quae

---

1) Cf. e. g. Theocr. XIV, 51: μῦς, φαντί, Θυώνιχε, γευμεθα πίσσας.

2) Antiph. V, 87.

3) Thesaurus linguae graecae quaeque ab eo pendent lexica vocabulum quod est δικαία substantivi loco usurpatum esse perhibent. Iniuria hoc effecisse videntur ex Etym. Magno (p. 24, 48) s. v. Ἀθήνη: Ἀθήνη Ἀθηναία, ὡς δίκη δικαία.

tibi placeant" i. e. fac quod vis. Simplex solutio, sed quam nusquam inveni.

Vs. 74 sq.: ἐπεὶ πλείων χρόνος
ὃν δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω τῶν ἐνθάδε.

Ante ἐπεί („trouwens") plene distinguendum est. Nam haec non cum praecedentibus:

φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα,
ὅσια πανουργήσασ'

cohaerent, sed cum sententia, quae illis antecedit:

καλόν μοι τοῦτο ποιούσῃ θανεῖν.

Vs. 88 a commentatoribus hodiernis non recte explicatur. Male quoque olim Boeckhius vertit:

„Dein Blick erhitzt sich um ein frostig Wahngebild"

nec melius Jebb:

„Thou hast a hot heart for chilling deeds".

Contra recte Leeuwenius:

„Steeds onverzetlijk, nog in 't voorportaal des doods".

Nam Antigonae acerbe locutae:

πολλὸν ἐχθίων ἔσῃ
σιγῶσ', ἐὰν μὴ πᾶσι κηρύξῃς τάδε

leni obiurgatione respondet Ismene:

θερμὴν ἐπὶ ψυχροῖσι καρδίαν ἔχεις

i. e. vel nunc in horrendo discrimine pectus tibi fervet, ut semper: „gij houdt in kil gevaar een vurig hart". Cui rursus Antigone:

ἀλλ' οἶδ' ἀρέσκουσ' οἷς μάλισθ' ἁδεῖν με χρή,

i. e. sentio te id quod dixi pupugisse; sed non tibi inprimis placere mihi fas est, sed fratri.

Vs. 94: ἐχθρὰ δὲ τῷ θανόντι προσκείσῃ δίκῃ.

Inter varias interpretationes commentatorum placet mihi ea quae olim placuit Lehrsio: „utpote mortuo invisa traderis Δίκῃ", vel potius δίκῃ, i. e. poenas dabis. Cf. Soph. El. 1040:

εἴρηκας ὀρθῶς, ᾧ σὺ πρόσκεισαι κακῷ.

Eur. frg. 422 κακοῖς γὰρ οὐ σὺ πρόσκεισαι μόνη.
Eur. Tro. 185 τῷ πρόσκειμαι δούλα τλάμων;

Προστιθέναι significat *tradere* his locis:

Eur. Hec. 368 ᾍδῃ προστιθεῖς' ἐμὸν δέμας.
Iph. Aul. 540 πρὶν ᾍδῃ παῖδ' ἐμὴν προσθῶ λαβών.
Suppl. 948 ὅταν δὲ τούσδε προσθῶμεν πυρί.
Phoen. 964 σφαγέντα παῖδα προσθεῖναι πόλει.
Cf. προστιθέναι τινὶ γυναῖκα, tradere alicui uxorem.

Vs. 108 sq.: φυγάδα πρόδρομον ὀξυτέρῳ
κινήσασα χαλινῷ.

Nuper legi virum doctissimum O. Schroeder (Sokr. IV, 620) participium quod est κινήσασα germanice interpretatum esse: „wie ein Reittier scharf herumreissend". Quam explicationem, primum, nisi fallor, ab illo prolatam, probare non dubito. Sophocles hoc loco, ut alibi saepius [1]), brachylogia usus esse videtur; dicendum enim erat: hicce dies hostem inhibuit et retro vertit et fugavit [2]). Dativus instrumentalis χαλινῷ procul dubio ad participium κινήσασα pertinet. Frenis autem utuntur equites non solum ut cursum equorum inhibeant, sed etiam ut eos habenis concussis ad maiorem velocitatem instigent. Cuius usus exemplum exstat Eur. Iph. Aul. 1516, ubi Blomfieldius e verbis traditis:

πάλιν ἐξορμάσεις τοὺς χαλινούς

veram lectionem elicuit:

πάλιν ἐξόρμα, σεῖε χαλινούς,

quam Hermannus latine reddidit hoc modo: „averte retro eos, qui Iphigeniam adducent, et instiga loris concussis equos, ut quam celerrime Mycenas veniatis".

Haec igitur satis perspicua sunt: iam aggredior ad quaestiunculam, quam tractare mihi in animo est, de adiectivo, quod substantivo χαλινῷ adiectum est. In scholiis et in codice Parisino 2884, qui non magni pretii est, legitur ὀξυτέρῳ. Χαλινὸς ὀξύς, cum sciamus frena Graecorum lupata fuisse, accipiendus est pro *freno acuto*. Nam *frenum celere* absurde dictum esset. Versus certe Schilleri poetae:

„hielt meines Lebens raschen Zügel an"

---

1) Cf. Soph. Ai. 675 sq. δεινῶν τ' ἄημα πνευμάτων ἐκοίμισεν
στένοντα πόντον.

2) Cf. Eur. Phoen. 76 φυγάδα δ' ἀπωθεῖ τῆσδε Πολυνείκην χθονός.

cum hoc nostro non comparandus est [1]), quandoquidem illic mera enallage est. Sed quid tandem sibi vult comparativus ὀξυτέρῳ? Mea sententia plane sensu cassus est. Quapropter lectionem optimi codicis Laurentiani et Parisini 2712 ὀξυτόρῳ, quae nunc spernitur, longe praestare arbitror. Adiectivum ὀξυτόρος ἅπαξ λεγόμενον est, sed πολυτόρος, διατόρος, εὐτόρος simillima sunt. Reputandum quoque ὀξυτόρῳ facile in ὀξυτέρῳ corrumpi potuisse, non vero usitatum ὀξυτέρῳ in rarissimum ὀξυτόρῳ.

Vs. 110 sqq.: ὃν ἐφ' ἡμετέρᾳ γᾷ Πολυνείκης
ἀρθεὶς νεικέων ἐξ ἀμφιλόγων
⏑⏑–⏑⏑– ὀξέα κλάζων
αἰετὸς εἰς γᾶν ὡς ὑπερέπτα
λευκῆς χιόνος πτέρυγι στεγανός
πολλῶν μεθ' ὅπλων
ξύν θ' ἱπποκόμοις κορύθεσσιν.

Cum antistropha duobus pedibus anapaestis longior sit, et sententia, cuius subiectum Πολυνείκης, obiectum ὅν est, verbo suo careat, luce clarius est initio vs. 112 lacunam esse duorum anapaestorum vel dactylorum. Atqui verbum illud, quod iam in archetypo omnium codicum exciderat, scholiastes adhuc legebat; scribit enim: ὅντινα στρατὸν 'Αργείων ἐξ ἀμφιλόγων νεικέων ἀρθεὶς ἤ γ α γ ε ν ὁ Πολυνείκης. Superest igitur ut alter pes ex coniectura compleatur. Quod ut efficiant, vulgo substantivum vel pronomen aliquod eligunt, quod subiecti verbi ὑπερέπτα vice fungatur. Scribunt exempli gratia ἤγαγεν· ἐχθρὸς δ' Nauckius, ὦρσεν· κεῖνος δ' Martin, ἤγαγε, κεῖνος δ' Bellermann. Sed ὑπερέπτα non subiecto eget (nam de milite Argivo coryphaeum loqui pergere apertum est), sed potius obiecto; quod neminem adhuc animadvertisse demiror. Quod si iam quaeres, *quid* Argivorum exercitus aquilae instar transvolarit, ut in Thebanam planitiem perveniret, non „fines Boeotiae" ieiune respondebis, sed „montes", sed „Cithaeronem", qui hostibus, quicumque sive ex Attica sive trans Isthmum in Boeotiam invadere cupiebant, pro ingentibus claustris obiectus erat.

1) V. Soph. Antig. ed. Bellermann.

Carmina epica quoque de expeditione septem ducum adversus Thebas transitum Cithaeronis memorabant; cf. Apoll. bibl. III, 67: ὡς δ' ἦλθον εἰς τὸν Κιθαιρῶνα.... Itaque Sophoclem initio vs. 112: ἤγαγεν, οὔρεα δ' vel tale quid [1]) scripsisse suspicor. Quod si verum sit, rursus inde aliud quid sequatur. Vs. 114 enim verba λευκῆς χιόνος πτέρυγι στεγανός accipiunt viri docti pro circumlocutione adiectivi λεύκασπις, quo vs. 106 miles Argivus ornatur. Vetus quaestio est, quid significet epitheton λεύκασπις, quod etiam Aeschylus [2]) et Euripides [3]) Argivis tribuunt. Alii enim, inter quos Jebbius est, clipeos eorum albo colore pictos, alii tantum politos, ut splendescerent, fuisse putant. His ego adstipulor, cum et mirus mos esset clipeos aeneos albo colore oblinere, et vas aeneum ignem nondum expertum graece dicatur λέβης λευκός [4]) et arma polire λευκοῦν τὰ ὅπλα [5]). Atque persuasum habeo poetas propterea epitheton λεύκασπις Argivis tribuisse, quod clipei Argolici omnium optimi habebantur [6]). Potest autem miles splendido clipeo armatus a poeta dici *ala nivis candidae contectus*? Nonne et comparatio cum nivis candore mirationem facit et insolitus, ne dicam soloecus, casus genitivi usus et prava metaphora vocis πτέρυξ? Legitur sane apud Hesychium πτέρυξ· σκέπη, sed tamen quodlibet tegumentum per translationem alam a poetis dici potuisse quis credat? Non possum quin coniciam Sophoclem non milites Argivos, sed iuga Cithaeronis, quae illi transierant, dixisse λευκῆς χιόνος πτέρυγι στεγανά, candidae nivis pluma conspersa. Cf. Eur. Phoen. 802:

Ἀρτέμιδος χιονοτρόφον ὄμμα Κιθαιρών.

---

1) E. g. ἤγαγε, δειράδα δ'. Cf. Soph. Ai. 695 sq.: Ὦ Πᾶν, Πᾶν, ἁλίπλαγκτε, Κυλλανίας χιονοκτύπου πετραίας ἀπὸ δειράδος φάνηθ'.

2) Aesch. Sept. 89: ὁ λεύκασπις λαός.

3) Eur. Phoen. 1099: λεύκασπιν εἰσορῶμεν Ἀργείων στρατόν.

4) Hom. Il. XXIII, 268.

5) Xen. Hist. Gr. VII, 5, 20: προθύμως μὲν ἐλευκοῦντο οἱ ἱππεῖς τὰ κράνη ... πάντες δὲ ... ἐλαμπρύνοντο τὰς ἀσπίδας. II, 4, 25: ὅπλα ἐποιοῦντο, οἱ μὲν ξύλινα, οἱ δὲ οἰσύινα καὶ ταῦτα ἐλευκοῦντο. Hos enim clipeos intus quidem ligneos aut vimineos, sed extrinsecus aeratos, ἐπιχάλκους, fuisse oportet, ut omnes fere clipei, qui non πάγχαλκοι erant.

6) Poll. I, 149: εὐδόκιμα δὲ θώραξ ἀττικουργὴς κτλ.... ἀσπὶς Ἀργολική. Cf. Apoll. bibl. II, 24; Verg. Aen. III, 637; Plin. N. H. VII, 202.

Magis inde iam praecellit imago aquilae: superavit hostis montes altissimos, quos solae transvolare solent aquilae [1]).

Verisimile mihi videtur primum terminationis similitudine factum esse ut *οὔρεα* ante *δ' ὀξέα* excideret, deinde *ἤγαγε δ'* omissum esse, ne metrum claudicaret.

Vs. 124 sqq. Hostes cum iam moenia urbis conscendissent, necopinato fugati sunt:

τοῖος ἀμφὶ νῶτ' ἐτάθη
πάταγος Ἄρεος ἀντιπάλῳ
δυσχείρωμα δράκοντι.

De hoc loco non unam ob causam multum diuque disputatum est.

Primum enim cum alii tum Herwerdenus summo iure dixerunt *χείρωμα* esse vocabulum graecum, sed non *δυσχείρωμα*: hoc enim derivatum esse oportere a verbo *δυσχειροῦν*, cuius structura indoli graecae linguae repugnaret. Blaydesium, qui scribere nos iussit *δυσχείρωτα* (vocem graecam, si quae alia, sicut et *εὐχείρωτος* et *ἀχείρωτος*), hic in veram emendationem incidisse censeo. Quin etiam scholiastes, qui adnotavit: *τὸ δὲ ἀντιπάλῳ δράκοντι ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου δράκοντος ὡς· Ἀχιλῆι δαμασθείς*, fortasse adhuc adiectivum verbale *δυσχείρωτα* legisse mihi videtur. Forsitan vox *στεφάνωμα* in vs. 122 effecerit, ut *δυσχείρωτα* in *δυσχείρωμα* corrumperetur.

Deinde verba *ἀμφὶ νῶτ'* cum omnes significare putent: *a tergo (hostium)*, in difficultatem inextricabilem delabuntur. Pars commentatorum contendunt hostes prius in fugam conversos esse, deinde Thebanos eos a tergo invasisse. Sed haec opinio per grammaticam defendi non potest, nam sententia, quae a *τοῖος ... πάταγος Ἄρεος* incipit, manifeste exhibetur *causa* earum rerum, de quibus in praecedentibus sermo fuit [2]). Alii, Wexium dico et Corssenium, Thebanos, dum oppugnarentur, repente ex urbe egressos hostem a tergo circumvenisse credunt itaque eum coegisse ut cederet. Sed hoc nusquam narratur

---

1) Cf. Plin. N. H. X, 78: „perdices non transvolant Boeotiae fines in Attica": Perdices in Graecia loca montana frequentant.

2) Cf. Soph. Oed. R. 1306; Ai. 251, 927.

neque cum vulgari fabula, quam Sophocles quoque sequitur, ullo modo concinit. Semper enim fulmen Capaneo iniectum duces Argivos terruisse dicitur, ut signum receptui darent; neque aliter ipse Sophocles vs. 127 sq. res narravit. Inde fit ut nonnulli verba ἀμφὶ νῶτ' corrupta esse existimaverint. Mihi vero non vitiose tradita, sed non bene intellecta esse videntur: nusquam enim, quod sciam ἀμφὶ νῶτα significat *a tergo*. Herodotus [1]) certe et Thucydides [2]) eo sensu semper scribunt κατὰ νώτου. Ἀμφὶ νῶτα duobus aliis locis apud tragicos legitur, sed proprio sensu:

Eur. El. 477 κελαινὰ δ' ἀμφὶ νῶτ' (equorum) ἵετο κόνις.
Soph. El. 718 ὁμοῦ γὰρ ἀμφὶ νῶτα (aurigae) καὶ τροχῶν βάσεις ἤφριζον, εἰσέβαλλον ἱππικαὶ πνοαί.
(Cf. Rhes. 208 λύκειον ἀμφὶ νῶτον ἅψομαι δοράν.)

Eodem modo, si quid video, nostro loco voce νῶτα designantur terga τοῦ δράκοντος. Serpentium cum utpote humi repentium paene nihil nisi terga conspiciantur, non est mirum νῶτα pro corporibus apud poetas identidem commemorari. Ex Iliade notus est δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός [3]), ποικιλόνωτοι dicuntur serpentes apud Pindarum et Euripidem, in Nicandri Theriacis compluribus locis de tergis serpentium sermo est. Cf. quoque Verg. Aen. II, 208: immensa volumine terga; 218 sq.: squamea terga.

Postremo ambigitur, quinam exercitus hic δράκων ἀντίπαλος dicatur. Thebanum plerique affirmant, quod Thebani tamquam ex Spartis orti anguigenae, δρακοντογενεῖς, sint, adferuntque Eur. Suppl. 578 sq., ubi praeconi Thebano talia iactanti:

ἔλθ', ὥς σε λόγχη σπαρτὸς ἐν πόλει λάβῃ

respondet Theseus:

τίς δ' ἐκ δράκοντος θοῦρος ἂν γένοιτ' Ἄρης;

Pars vero scholiastarum, Bothius, Erfurdtius, alii exercitum Argivum hic δράκοντα ἀντίπαλον vocari contendunt. Inter quos Boeckhius iure comparavit Aesch. Sept. vs. 290 sqq., ubi chorus virginum Thebanarum fatetur se advenientes Argivos metuere

1) Herod. I, 9; 10; 75.
2) Thucyd. I, 62; III, 107 sq.; IV, 32 sq.; 36; 111.
3) Hom. Il. II, 308.

ut columbae serpentes. Hi recte dicere mihi videntur, quoniam reliqua pars sententiae hoc requirit. Errant viri docti qui poetam certamen Thebanorum et Argivorum aequiperasse putant pugnae aquilae et serpentis, nam verba *αἰετὸς ὥς* (vs. 113), ut modo ostendi, tantum ad *οὖρεα .. ὑπερέπτα* pertinent.

Concludere iam licet. Verba poetae:

τοῖος ἀμφὶ νῶτ' ἐτάθη
πάταγος Ἄρεος ἀντιπάλῳ
δυσχείρωτα δράκοντι

hoc significant: „Tantus tumultus serpenti, adversario nostro, exortus est circa terga eius aegre superabilia". In his per enallagen adiectivum *δυσχείρωτος* a voce *δράκων* ad vocem *νῶτα* traiectum est.

Et in codice Laurentiano et in Parisino A legitur *ἀντιπάλῳ* ... *δράκοντι*, sed in utroque codice his dativis terminationes casus genitivi superscriptae sunt. Scholia tamen lectionem *ἀντιπάλου* ... *δράκοντος* non norunt. Manifestum est genitivum hic constructionem multo leviorem praebere et probabiliorem, sed tamen etiam dativus defendi posse videtur.

Vs. 127 sqq.: *Ζεὺς γὰρ μεγάλης γλώσσης κόμπους*
ὑπερεχθαίρει καὶ σφᾶς ἐσιδὼν
πολλῷ ῥεύματι προσνισσομένους
χρυσοῦ καναχῆς ὑπεροπτίας
παλτῷ ῥιπτεῖ πυρὶ βαλβίδων
ἐπ' ἄκρων ἤδη
νίκην ὁρμῶντ' ἀλαλάξαι.

Consentiunt omnes vs. 130 corruptum esse, nam metrum claudicat et vocabulum *ὑπεροπτίας* graecum non est. Pro quo hodie vulgo, Vauvillersio auctore, substituunt *ὑπεροπλίαις*, quod sensum praebere tolerabilem non nego. Inest vero in hac stropha etiam altera difficultas. Facile quidem intellegimus de Capaneo loqui poetam, licet is non diserte nominetur; sed si ad grammaticae normam sententiam exiges, animadvertes participium *ὁρμῶντ'* non habere quo referatur. Numquam enim Sophocles nudum *ὁρμῶντα* pro *τὸν ὁρμῶντα* scripsisset. Optime Ellendtius, qui usum articuli apud Sophoclem diligenter indagavit: „participia ea libertate non utuntur, ut in certa re sub-

stantive dicta articulo careant" [1]). Quod sentiens G. Hermannus sententiam post ἀλαλάξαι vs. 133 non finiebat, sed vs. 134:

ἀντιτύπᾳ δ' ἐπὶ γᾷ πέσε ταντἀλωθείς

parenthesin esse ratus obiectum verbi ῥιπτεῖ (vs. 131) quaerebat in vs. 135:

πυρφόρος ὃς τότε μαινομένᾳ ξὺν ὁρμᾷ
βακχεύων ἐπέπνει.

Obstat huic solutioni quaestionis intricatissima sententiae structura, maxime vero quod sententia tum distenditur per duas strophas, quarum altera a coryphaeo recitatur, altera a choro canitur. Nonne longe praestat obiectum verbi ῥιπτεῖ, a quo pendeat participium ὁρμῶντα, in corrupta quaerere voce ὑπεροπτίαν? Conicio legendum esse: θεῶν ὑπερόπταν. Plane similiter Capaneus apud Aeschylum (Sept. 441) dicitur θεοὺς ἀτίζων. Θεῶν, quod per compendium scribebatur θν̄, facile excidere potuit [2]).

Vs. 145 sqq. legimus Eteoclem et Polynicem invicem se occidisse καθ' αὑτοῖν

διкρατεῖς λόγχας στήσαντε.

Λόγχην ἱστάναι tamen pro λόγχην καθιέναι dici non potest. Quamobrem Bruhnius non male pro στήσαντε proposuit πήλαντε. Sed praestat legere: σείσαντε. Cf. σείειν ἐγχείην, μελίην apud Homerum, et Eur. El. 846: σείοντες βέλη. Sigma cum stau, ει cum η per iotacismum confusa.

(Continuabitur)

1) Lex. Soph. ed. Ellendt², p. 498.
2) Cf. I. C. Vollgraff, Stud. palaeogr. p. 70 sq.

LUGDUNUM BATAVORUM ET FORUM HADRIANI.

SCRIPSIT

A. W. BIJVANCK.

Qui studio rerum Romanarum patriae nostrae deditus scriptores antiquos pervolutat, non pauca inveniet, quae pertinent ad res militares inde a tempore Caesaris usque ad Vespasianum gestas, aetatis posterioris tamen historiam investigationibus suis ad finem perductis componere non poterit. Admodum exigua enim sunt quae rerum scriptores tradunt, ut fere iam ignoremus, qui status fuerit patriae nostrae imperantibus Traiano Hadriano Antoninis.

Res tamen sive casu sive iustis fossionibus in patria nostra inventae, et rudera aedificiorum vel vestigia tantum in solo relicta et inscriptiones et nummi, nos aliquo modo edocere possunt quae memoriae tradita frustra quaerimus. A rebus inventis enim eruditi scimus incolas patriae nostrae inde ab aetate Traiani et Hadriani magis magisque cultu atque humanitate Romanorum esse captos, ut fere iam Romani dici possint. Villas cognovimus agricolarum; inscriptiones adhuc legimus nautarum, qui Fectione consistebant, qui inter Britanniam Germaniamque navigantes in ostium Scaldis invehebantur, qui in Frisiorum fluminibus conductores erant piscatus; de re militari et de administratione Romana nos aliae eiusmodi inscriptiones certiores faciunt; testes mercaturae in patriae nostrae partibus septentrionalibus, quin etiam in Germania Magna, factae nobis adsunt nummi et ornamenta et vasa aenea fictiliaque.

Hoc modo quidem aliqua ex parte animo effingere possumus, qualis vita atque victus fuerit incolarum patriae nostrae aetate Romana. At litterarum memoria tantum adiuvante e rebus inventis nascitur historia iusta. Quam ob causam omnia quae rerum scriptores tradunt, quamvis levia esse videantur, summa cura sunt investiganda, ut cognoscamus qua ratione res inventas memoriae traditae possimus adiungere atque adnectere.

Operae pretium autem esse videtur denuo agere de locis Romanis, qui prope mare erant inter flumina Rhenum et Mosam. Viri docti quidem nostrates ante annos non multos copiose quaestiones tractaverunt, quae ad loca illa pertinent [1]). Atque nuperrime excavationes in uno eorum locorum ad finem sunt perductae, quarum eventus divulgati nondum sunt [2]). Minime tamen expectandum est, dum in lucem proferatur, quid ex fossionibus illis apparuerit, cum memoriae traditae interpretatio accurata investigationem rerum inventarum antecedat necesse sit. Neque interpretationem eiusmodi supervacaneam esse etiam post tot disquisitiones doctissimas ipsa argumentationis meae ratione demonstrare conabor.

Ptolemaeus.

Initium nobis faciat Ptolemaeus geographus. Libri sui II capite 9 tertiam Galliae partem describit, quae Gallia Belgica dicta duas quoque Germanias complectebatur. Primum Ptolemaeus terminos provinciae constituit, ita ut nos certiores faceret de longitudine et latitudine geographica locorum, quae sita sunt in ora Oceani a Sequana usque ad Rhenum: Itium promuntorium, Gesoriacum Morinorum, os Mosae, Lugdunum Batavorum, tria ostia Rheni. Deinde terminos orientales

1) Conferantur quae scripserunt: P. J. Blok (Leidsch Jaarboekje 1904, p. 1—31); J. H. Holwerda, P. J. Blok, J. Huizinga (Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis S. IV 7, 1909); J. H. Holwerda (Berichte der Römisch-Germanischen Kommission IV, 1908, ed. 1910, p. 81—91).

2) Effossiones fecit vir d. J. H. Holwerda non longe a pago *Voorburg* dicto prope villam *Arentsburg*. Vide quae ab ipso prolata sunt in libellis de effossionibus uniuscuiusque anni referentibus (Arentsburgh, Vereeniging tot het doen van opgravingen in Nederland. Verslagen 1911—1915). — Vide infra.

et meridionales memorat iuxta Rhenum et Sequanam. Postea Galliae Belgicae propriae quattuordecim civitates enumerat, quarum capita geographice constituit. Sequitur eiusmodi descriptio Germaniarum inferioris et superioris. — In Germania inferiore autem, quoad nunc pars est patriae nostrae, tantum memoratur Batavodurum, ut caput Batavorum. — Denique quattuor civitates Belgicae meridionalis nominantur.

Nunc tantum initium capitis Ptolemaei curamus, descriptionem orae maritimae et mentionem Lugduni Batavorum. Significatione autem ea locus satis magni in terra Batavorum momenti indicari videtur. Et E. Kornemann [1]), vir. cl. etiam de historia Germaniae antiquae optime meritus, suspicatus est Lugdunum secundum caput fuisse Batavorum civitatis: Ptolemaeum igitur primum nominavisse Batavos maritimos, quorum caput fuisset Lugdunum, deinde Batavos mediterraneos et caput ipsorum Batavodurum. Neque civitates alias ignoramus duobus capitibus ornatas, quales erant Vocontii in provincia Narbonensi [2]).

Opinio tamen viri cl. nullis argumentis iustis nititur. Paulo enim antea Ptolemaeus oram maritimam describens nominavit Gesoriacum in terra Morinorum. Gesoriacum emporium erat et caput pagi [3]) neque hoc saltem tempore caput civitatis. Postea verum nomine mutato caput erat Bononensium [4]).

Neque fieri potest, ut Lugdunum caput fuerit civitatis, quae civitatis Batavorum pars non erat. Lugdunum enim situm erat non longe ab ostio eius partis Rheni, quae usque ad aetatem nostram nomine Rheni conservato prope pagum *Katwijk* in Oceanum defluit. At prope ostium illud non Batavi habitabant sed Canninefates [5]). Lugdunum igitur si caput esset civitatis, minime Lugdunum Batavorum dici posset sed Lugdunum Canninefatium. Sicut tamen Gesoriaco Morinorum a Ptolemaeo memorato significatur locus in civitate Morinorum situs, Lugdunum Batavorum nihil est nisi: Lugdunum in civitate Bata-

1) E. Kornemann. Klio I (1901), p. 341—342.
2) Plinius. Nat. hist. III 37.
3) Vide Real-Encyclopaedie s. v. — Plinius. Nat. hist. IV 102.
4) Notitia Galliarum, ed. Mommsen. Monumenta Germaniae, Auct. ant. IX, p. 552.
5) Tacitus. Historiae IV 15.

vorum. Quae civitas nominatur et a Ptolemaeo et in inscriptione illa prope Silvam Ducis inventa [1]). Caput civitatis erat Batavodurum sive Oppidum Batavorum, ut nomen Latine vertebatur, cuius etiam apud Tacitum mentio fit [2]). Batavodurum antecessit Ulpiam Noviomagum, sicut nomen oppidi erat inde a tempore Traiani. Quod nomen usque ad aetatem nostram urbs conservavit [3]). Nobis tamen Batavodurum nunc non curantibus ad Lugdunum revertendum est.

Ptolemaeus non multa docet de situ Lugduni. Quae indicia tamen liber ipsius praebet, probare videntur in tabula geographica oram Freti Gallici et Oceani Germanici hoc modo esse delineatam, ut prorsus peteret partes Orientales qui oram illam legeret. Inde a Bononia enim usque ad ostia Mosae Rhenique litus Oceani in eadem latitudine geographica pertineret, quae esset 53° 30′. Qua latitudine invenitur re vera urbs hodierna *Delfzijl* quae dicitur. Bononia tamen, quae nunc est *Boulogne,* latitudine fere 50° 45′ iacet, eadem qua est Bonna; et ostium Rheni apud pagum, quem *Katwijk* dicunt nostrates, situm est latitudine fere 52° 10′.

Gallia igitur secundum Ptolemaeum nimis in septentrionales partes erat diducta, patria nostra in spatium perexiguum contracta. Idem vitium autem apud scriptores quoque antiquiores deprehendimus. Iam Caesar enim patriam nostram iusto minorem sibi finxisse videtur. Neque aliam opinionem secutus Strabo a Pyrenaeis usque ad ostia Rheni Galliae oram septentrionalem fuisse perhibet. Qui auctores antiqui Britanniam delineabant, ita ut recta Galliae regione pertineret ad partes orientales. Hoc modo autem Oceanus Germanicus iam dici poterat Βρετταννικὸς πορθμός sive fretalis Oceanus [4]).

Ptolemaeo autem auctore Lugdunum invenitur 15′ ad occidentem versus ab ostio, quo Rhenus prope *Katwijk* pagum in mare influit et paulisper ad meridiem vergens a linea orae, in latitudine 53° 20′ [5]). At numeros quos Ptolemaeus praebet,

---

1) CIL XIII 8771 = A. Riese. Das Rheinische Germanien in den antiken Inschriften (Leipzig, 1914), 2416. 2) Tacitus. Historiae V 19. 20.

3) De Batavoduro et Noviomago alio loco agere mihi propositum est.

4) Strabo II 5, 28. C. 128; Ammianus Marcellinus 28, 2, 1.

5) Ipsis verbis tamen Ptolemaeus dicit Lugdunum iacuisse in ora Oceani.

adhibere non possumus, ut in tabula hodierna geographica quaeramus, quonam loco Lugdunum iacuerit. Ptolemaeus enim sine dubio indiciis paucissimis usus est. Iudicare tantum licet a geographo Lugdunum collocatum esse non longe ab ostio Rheni, in ea parte quae inter meridiem et occidentem solem spectat.

ITINERARIA.

Lugdunum autem etiam memoratur in itinerario, quod vulgo Itinerarium Antonini dicitur. Atque in libello illo Lugdunum nominatur caput Germaniarum. Hoc nomine significari tantum potest Lugdunum fuisse finem septentrionalem viarum, quae feruntur per Germanias, provincias nimirum Romanas, sive locum maxime sub septentrionibus positum in ea regione [1]).

In Itinerario [2]) via describitur, quae Lugduno iuxta Rheni ripam sinistram per Traiectum, quod nunc *Utrecht* dicitur, et Coloniam ducit Argentoratum. Mansionum nomina accipimus et quo spatio mansiones inter se distiterint edocemur. — In ea imperii parte, cuius patria nostra est, spatia indicantur leugis Gallicis (quae sunt 2,222 K.M.).

Eiusdem viae autem mentio fit in tabula geographica illa notissima, in usum eorum qui itinera faciunt confecta, cuius delineatio mediaevalis adhuc exstat Vindobonae, dicta Tabula Peutingeriana. Capita mundi urbes vici castella tabernae mansiones in tabula depicta sunt quaeque itinera loca ea iungebant. Quantum spatium inter loca diversa intersit, numeri indicant in tabula scripti. Inter ostia autem Rheni et Mosae quattuor loca delineata invenimus: Lugdunum, Praetorium Agrippinae, Matilo, Forum Hadriani. — Lugdunum iacet in ultima parte Germaniae, quae spectat inter septentriones et occidentem solem. Duabus leugis distat Prae-

---

1) Capita viarum nonnumquam loca magna non sunt, ut Columna, id est Traiectum Siciliae, hodie *San Giovanni*. — Cf. Castellum ad caput Lupiae (Velleius II 105),

2) Itinerarium Antonini 368—370.

torio Agrippinae, unde tres leugae sunt Matilonem. Quae loca inter se iunguntur via nuper memorata. In via ea iacebat F e c t i o, quo loco est castellum hodiernum *Vechten*.

Altera via delineatur in Tabula, quae Lugduno in partes ducit meridionales. Qua in via Forum Hadriani prima est mansio. Numerum tamen spatium indicantem hoc loco desideramus. Quae in via ea sequuntur mansiones reliquas nunc non curamus. Memorare tantum velim G r i n n e s, qui locus 60 leugas distare dicitur a Foro Hadriani. A Grinnibus 23 sive 24 leugas distat N o v i o m a g u s. Deinde sequuntur post 10 leugas *Arenatio*, post 6 leugas *Burginatio*, denique post 5 leugas C o l o n i a T r a i a n a.

Alteram eam viam satis bene novimus. Mansiones enim ultimae partis in historia seditionis Batavorum a Tacito desdescripta nominantur. Civilis, sic Tacitus narrat, proelio apud Vetera commisso victus in insulam Batavorum concessit. Unde postea uno die agmine quadripertito adortus est castra Romanorum: A r e n a c u m decimae legionis, B a t a v o d u r u m secundae legionis, G r i n n e s V a d a m q u e cohortium et alarum castella [1]).

Ex ipsa autem Taciti narratione apparet et Batavodurum, ubi Germani rumpere pontem inchoatum nitebantur, et Grinnes Vadamque, ubi pugnae in flumine factae sunt, in ripa Vahalis iacuisse. Batavodurum antecessisse Noviomagum quod nunc *Nijmegen* dicitur iam supra observavimus. Noviomagi autem nomen etiam in Tabula Peutingeriana invenitur. Qua in tabula neque desunt Grinnes Arenacumque quod quidem dicitur *Arenatio*, sicut in Itinerario *Harenatio* legimus.

A r e n a c i locum nunc tenere *Rindern*, non longe ab urbe *Kleef*, iamdudum intellexerunt viri docti [2]). Neque dissentire velim ab opinione eorum, qui G r i n n e s fuisse dicunt, quo loco res artis Romanae prope pagum *Rossem* dictum inveniuntur [3]), quamquam *Rossem* in tabulis hodiernis 44 K.M. abest Noviomago, cum in Tabula Peutingeriana spatium 23 sive 24 leugarum, id est 50—53 K.M., refertur.

1) Tacitus. Historiae V 19—21.

2) Real-Encyclopaedie s. v., cf. Bonner Jahrbücher 116 (1907), p. 38.

3) C. Leemans. Romeinsche oudheden te Rossem. Leyden, 1842.

Altera via ea igitur, in Tabula Peutingeriana delineata, iam seditionis Batavorum saltem tempore exstabat, quae castra castellaque in ripa Vahalis sita iungeret.

Quae autem prima descripta est via iam plures difficultates praebet. Nonnullorum quidem locorum, quae in via ea nominantur, mentio fit in Cosmographia ab anonymo Ravennate confecta. Quae descriptio orbis terrarum sine dubio prorsus pendet e tabula geographica, qualis fuit Tabulae Peutingerianae exemplum [1]). In Cosmographia ea autem nominantur, ut loca iuxta Rhenum flumen sita, et alia et Colonia Traiana Noviomagus Fectio Matilo. Eam igitur viam usque ad Matilonem saltem iuxta Rheni ripam sinistram fuisse Cosmographia Ravennatis iam docet.

Cetera tamen omnia admodum sunt incerta et dubia. Fectionis tantum et Traiecti situs novimus. Sed numeri, quibus spatia indicantur, in Itinerario et in Tabula conservati inter se tam repugnant, ut nullis aliis indiciis adiuvantibus ex ipsis prorsus nihil efficere liceat.

Quae tamen pars viae intercedit inter Fectionem et Lugdunum illustrari poterit disputatione de situ quattuor locorum, qui prope mare sunt inter ostia Rheni et Mosae, ad finem perducta. Primum igitur quaeramus quae alia de locis illis in medium proferri possint.

Quattuor loci illi in Tabula Peutingeriana modo diverso sunt depicti: Matilo et Forum Hadriani ut mansiones communes, Lugdunum turribus ornatum ut locus iam satis magnus, Praetorium Agrippinae imagine aedificii significatum ut urbs iam alicuius momenti. — Huic modo tamen, quo in Tabula mansiones et tabernae et urbes distingui solent, multum tribuere non possumus. Haud enim multum curae hac in re positum est, ut ex aliis partibus Imperii Romani nobis iam melius cognitis luce clarius apparet [2]). Tabula Peutingeriana enim imitatio mediaevalis est tabulae antiquae. Qui autem scriba imitationem eam pinxit, non sine magno labore

---

1) Vide: Funaioli. Real-Encyclopaedie s. v. Ravennas.

2) In Italia meridionali, ut exemplum unum afferam.

omnia quae exemplum praebebat in tabula sua exprimere potuisse videtur. Ex imaginibus igitur illis diversis argumenta petere non licet. Neque quae rerum scriptores sive itineraria de locis in Tabula depictis tradunt, nobis ullo modo prosunt. Restat tamen unum argumentum. Nomina enim ipsa locorum nobis praebent indicia quaedam minime spernenda.

NOMINA LOCORUM.

Neque Lugdunum, cuius nomine sanctuarium significari videtur [1]), neque Matilo nos quidquam docere possunt. Maioris vero momenti sunt nomina Praetorii Agrippinae et Fori Hadriani.

Praetorium [2]) sedes est praetoris et in provinciis locus est, ubi praetor deversatur. In viis autem nomine praetorii indicantur aedificia, quae viatoribus illustribus tectum praebent, cum tabernis recipiuntur qui humiles iter faciunt. Tabernae potius mercaturae causa exstructae sunt quam hospitii. In inscriptione autem Thraciae [3]) legimus, quomodo Nero in via quadam praetoria et tabernas aedificanda curaverit. Genus mansionum diversum esse in inscriptione ea apparet. Praetoria autem ut hospitia viatorum ampliorum etiam in aliis inscriptionibus inveniuntur [4]). Neque in itinerariis praetoria in viis sita frustra quaerimus. — Qualis tamen locus fuerit, qui nomine praetorii memoratur, nullo modo pro certo affirmari potest. E praetoriis enim nascebantur et mansiones et urbes et castella Romana.

Hoc tamen ex nomine colligi potest primordia Praetorii Agrippinae saeculo primo esse addicenda. Atque Agrippina, quae nomen dedit praetorio, uxor fuisse videtur Germanici. Maritum enim Agrippina illa Maior in Germaniam comitata

1) Holder. Altcelt. Sprachschatz s. v.; O. Hirschfeld. Westdeutsche Zeitschrift 23 (1904) p. 89.

2) Mommsen. Hermes 35 (1900), p. 417: Ges. Schriften VI, p. 128; R. Cagnat. Dict. des Ant. s. v.

3) CIL III 6123.

4) CIL II 1076. 2634; III 1019. 2809; VIII 21820; XIII 8170.

erat. Filia ipsius tamen, uxor Claudii et mater Neronis, Agrippina Minor nata quidem est in oppido Ubiorum, quod hanc ob causam Colonia Agrippinensium facta est, sed numquam postea, quoad scimus, in Germania fuit, ut praetorium ab ipsa vix nomen accipere potuerit.

Fori [1]) autem nomine locus indicatur, quo mercaturae causa convenire possunt incolae vicorum, qui a capite civitatis, sive municipii sive coloniae, longius absunt. Ius mercatus enim proprium est capitis civitatis, sed in usum rusticorum etiam in Italia iam fora aedificare solebant, quo accolae nundinas obirent. Fora semper viis sunt apposita, ut multi rustici in illa commeare possent. Et nomina nonnumquam acceperunt ab ipsis viris, qui vias illas faciendas curaverunt, ut Forum Appii est in Via Appia et Forum Clodii in via Clodia. Nisi quod fora ad mercaturam et commeatum utilia sunt, in ipsa etiam convenire solent accolae deliberandi causa, quam ob rem nonnumquam dicuntur conciliabula.

Iure igitur suspicari possumus locum, qui Fori nomine indicatur, inter locos proximos omnium fuisse maximum. Atque praecipue sic iudicandum erit, si locus ille in provincia non longe a finibus Imperii situs dicitur Forum Hadriani. — Hadrianum enim enisum esse scimus, ut omnes terras usque ad ultimos terminos totius Imperii sub administrationem civilem adduceret. Quae regiones quoque extremi fines Imperii antea ducibus militaribus parebant, Hadriano imperante administratione militari liberatae autonomiam recuperaverunt, qua quidem Imperio Romano subiecti frui poterant. Ideo Hadrianus praesidia militaria in ipso limite collocabat. Et quae antea castella erant copiarum, eo tempore municipia facta sunt. Civitates liberae institutae ab ipso Imperatore nomen acceperunt non paucae [2]).

Nomen autem Fori Hadriani probare videtur administrationem civilem etiam in patria nostra ab Imperatore usque ad terras inter ostia Mosae Rhenique sitas esse prolatam. Et identidem nomen illud nos docet non longe a mari inde ab

---

1) Real-Encyclopaedie s. v.; C. Jullian. Fréjus romain, p. 12.
2) Vita Hadriani 20, 4.

aetate Hadriani locum exstitisse satis magnum, conditum ut vitae civilis esset auxilium in regione, quae a capite civitatis Batavorum Ulpia Noviomago tam longe aberat. Fortasse id actum est, ut postea hoc loco colonia sive municipium nasceretur [1]).

Cum autem e Ptolemaeo et ex Itinerario apparere videretur Lugdunum locum fuisse maximum in terris prope Rheni ostium sitis et Tabula Peutingeriana Praetorium Agrippinae ut caput regiónis indicaret, nomen Fori Hadriani nos iam melius edocuit. Neque desunt etiam alia argumenta, quae opinionem eam comprobant. Legimus enim in sarcophago in Pannonia inventa: Aemilium Deciminum, medicum ordinarium Legionis primae Adiutricis, sarcophagum faciendum curavisse coniugi Victoriae Verinae „domu Foro Hadrianensi provincia Germania Inferiore" [2]). In eiusmodi inscriptionibus enim caput civitatis, sive vicus qui capitis locum tenet, nominari solebat, ut origo hominum significaretur. Qui locus igitur in inscriptione laudata ut patria feminae nominatur, omnium in vicinia erat maximus.

Praecipue tamen notandum est originem personae, quam antea Canninefatem dixissent, in inscriptione a Foro Hadriani indicari [3]). Forum Hadriani igitur caput fuisse videtur eius partis civitatis Batavorum, quam tenebant Canninefates.

Ab hisce argumentis proficiscendum est, ut constituatur, ubinam locos illos Romanos in fontibus nostris scriptis nominatos quaerere possimus. Hanc ob rem autem investigandae sunt res artis Romanae, quae inter Mosam Rhenumque prope mare apparuerunt.

Res inventae et effossiones.

Breviter tantum hoc loco indicare velim, quid e rebus Ro-

1) Minime nomen illud probare potest ante Hadrianum nullas sedes Romanorum fuisse Fori Hadriani.

2) C. I. L. III 4279 = Riese l. c., 2424.

3) Eodem modo Ubii et Baetasii dicebantur Agrippinenses et Traianenses.

manis inter ostia Mosae Rhenique inventis me quidem iudice statuere liceat.

Iam inde a saeculo XVI summum virorum doctorum studium excitabant res artis Romanae in litore maris inventae prope pagum *Katwijk* dictum non longe a vetere ostio Rheni. Primus eiusmodi rerum mentionem fecit Heda noster in Historia episcoporum Traiectensium [1]) anno 1520 composita. Eo ipso autem anno, quo scripsit Heda, abductis vento colliculis arenarum visae sunt ingentes ruinae, ubi nummi argentei cum inscriptione Severi et Antonini inventi sunt. Castellum illud, quod Britannicum vocabant sive Belgice *Die burch te Britten*, iam memoraverant Johannes Gerbrandus Leidensis Carmelitanus [2]) et post illum Cornelius Aurelius [3]).

De ruinis illis nos viri docti posteriores certiores faciunt. Primus Guicciardinus [4]), cuius Descriptionis editio princeps anno 1567 lucem vidit, et post eum Junius [5]), qui Bataviam anno 1575 perfecit, tradunt fundamenta in litore ter apparuisse, annis scilicet 1520, 1552, 1567. Castelli imaginem quoque e nudatis fundamentis expressam nobis Junius servavit. Et idem Junius etiam inscriptionum in ruinis inventarum textum tradit. Quarum quidem prima [6]) a Junio memorata sine dubio in Brittenburgo inventa non est, sed loco vulgo *Roomburg* dicto de quo infra agemus. In secunda inscriptione [7]) Cohors Raetorum nominari videtur, quae imperante Caracalla in castello illo collocata erat. Tertia autem inscriptio [3]) tradit muros castelli anno 205 a vexillariis Legionis I Minerviae esse refectos curante Q. Venidio Rufo legato Imperatoris Septimii Severi. Praeterea e ruinis protracti sunt nummi et tegulae nominibus

---

1) Wilh. Heda. Historia episc. Traiect., ed. Franequerae 1612, p. 235—236; ed. Ultraiecti 1642, p. 55.

2) Chronicon Hollandiae Comitum et Episcoporum Ultraiectensium V, ed. Sweertius Francofurti 1620, p. 88.

3) Batavia I 5, ed. Vulcanius Antwerpiae 1586, p. 26—32; et Divisiekroniek III 95 f. 86 (editionis anni 1530); scripsit anno fere 1515.

4) L. Guicciardini. Description de tous les Pays Bas, ed. 1a (Anvers 1567), p. 243.

5) Hadr. Junius. Batavia (Antwerpiae 1588), p. 107—122. — Junius scripsit anno 1574 et anno 1575 mortuus est.

6) CIL XIII 8824. 7) CIL XIII 8827.

8) CIL XIII 8828.

inscriptae legionum et auxiliorum, Exercitus Germaniae Inferioris et Classis Germaniae.

Ortelius iam anno 1568 imaginem castelli inscriptionum aliarumque rerum inventarum in lucem dederat [1]). Quae castelli effigies, prorsus eadem quam etiam Junius in Batavia exhibuit, neque aetatis Romanae neque ullius quantum scio aetatis formas exhibet, ut ex ea effigie quidem minime efficere possimus, utrum arx fuerit castellum Romanorum annon [2]). — At etiam inter res inventas in imagine Ortelii et in Batavia Junii depictas non paucae artis Romanae non sunt. Quam ob causam perquam verisimile videtur ex fundamentis illis tantum esse collectas res quae anno demum 1562 apparuerunt, cum quae ante hunc annum inventa esse dicuntur, empta essent apud mercatores, qui res et alibi inventas et falsas venditabant. — Et nummi inventi tamen et tegulae et inscriptiones iam satis probant castellum fuisse Romanum prope pagum *Katwijk* hodiernum etiam ante aetatem Severi [3]).

De alio autem loco, ubi res Romanae inventae sunt, nos Cornelius Aurelius [4]) certiores facit. Prope Leidam, sic Aurelius narrat, ad iactum sagittae ab ipso Rheno, anno 1502 inventa sunt fundamenta aedificii et duo praecipui et grandes lapides. Quorum inscriptiones Aurelius, qui eo anno Leidae habitabat, a se ipso lectas esse dicit. Alter lapidum duas fert inscriptiones. Quarum vetustissima anno 103 a Cohorte Lucensium posita est Traiano Imperatori [5]). Eodem autem lapide annis 196—198 denuo usi sunt, ut in eo incideretur inscriptio, qua

1) Quae tabula etiam in editionibus posterioribus Descriptionis a Guicciardino compositae inveniri potest.

2) Postea etiam tabula picta est, quae in aedibus gentis Wassenariae conservata et effigiem arcis et res inventas exhibebat. Quae tabula quidem interiit, sed imagines ad tabulam eam a F. v. Bleyswyck aliisque delineatae adhuc exstant, quarum exempla inveniri possunt et alibi et in libro qui inscribitur: G. v. Loon. Aloude Holl. Historie I (1734), t. 71.

3) Postea saeculis XVI et XVII iam saepius fundamenta ea apparuisse accipimus. — Vide praeterea: E. Kornemann. Klio IX (1909), p. 435.

4) Corn. Aurelius. Batavia I 6; ed. Bonav. Vulcanius (Antwerpiae, 1586), p. 33—36; ed. P. Scriverius, in Batavia (Lugd. Bat., 1609), p. 75—126.

5) C I L XIII 8823.

memoratur ab Imperatore Severo armamentarium vetustate conlabsum Cohorti XV Voluntariorum esse restitutum [1]. Quae eadem Cohors nominatur etiam in tertia inscriptione [2], cuius textum Aurelius nobis servavit.

Locum fuisse quem *Roomburg* dicunt, testantur Heda Pighius Scriverius Cluverius. Et ex eodem loco nobis etiam quarta inscriptio [3] innotuit inter 205 et 209 posita ob sacellum signorum ab Imperatoribus Severo Caracalla Geta Numero exploratorum Batavorum dono datum. Praeterea inventae sunt tegulae nominibus Exercitus Germaniae et Legionum I et XXX impressae. — Ex hisce autem rebus inventis iam apparet loco qui *Roomburg* dicitur fuisse castellum Romanum inde ab aetate saltem Traiani usque ad tempus Severi filiorumque eius.

Castellorum, quae *Brittenburg* et *Roomburg* dicuntur, ne minima quidem vestigia hodie exstant. Neque quisquam nominari potest harum rerum peritus, qui rudera illa umquam viderit. At iam alia sunt vestigia castelli Romani, olim quidem non prorsus ignota sed nuperrime demum melius indicata, quae inter ipsos locos *Brittenburg* et *Roomburg* apparuerunt ad Rheni nostri ripam sinistram.

Rudera dico in pago *Valkenburg* Hollandiae dicto inventa [4]. Qui pagus in tumulo est exstructus, qualis in Frisia nostra *terp* dicitur. In interiore autem tumulo vestigia aedificiorum latent et rudera muri a Romanis confecti. Et res non paucae artis Romanae et aliae et tegula Exercitus Germaniae Inferioris e tumulo protractae sunt. Quae res inventae indicare videntur bis locum illum ab exercitu Romano esse occupatum: primum aetate imperatorum gentis Flaviae, iterum tempore Antonini Pii sive sub finem Hadriani imperantis.

Praeterea autem ex investigationibus apparuit ipsum collem a Romanis esse exstructum, cum castellum aedificandum esset.

---

1) C I L XIII 8824. 2) C I L XIII 8826.

3) C I L XIII 8825; cf. A. von Domaszewski. Westdeutsche Zeitschrift (1895), p. 16.

4) Vide: A. E. van Giffen. Bijdrage tot de kennis van enkele geologisch-archaeologische verkenmerken in verband met het vraagstuk der bodemdaling in historischen tijd (Verslagen der Geologische Sectie van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap. Dl. II, p. 176—180).

Fieri igitur potest, ut iam antea Romani locum occuparent, quamquam eiusmodi vestigia adhuc inventa non sunt.

Multo etiam maioris momenti sunt rudera castrorum Romanorum in villa *Arentsburg* quae dicitur prope pagum *Voorburg* inventa [1]). Quae rudera effossionibus recentibus iam unicuique sunt notissima. Neque longius in ipsis commorari licet. Pauca quaedam tamen in memoriam revocare velim.

Effossiones autem et antiquiores et recentiores illae indicaverunt murum artis Romanae et duplicem fossam necnon vestigia aedificiorum, nummos, fragmenta vasorum, rerum omnis generis numerum inmensum. Quae res inventae probare videntur castra Romana hoc loco anno fere 100 aedificata medio fere saeculo secundo aucta esse et mutata. Neque res etiam saeculo primo addicendae deesse videntur. Nulla vestigia castelli tamen eius temporis effossionibus apparuerunt.

Tegulae inventae nomina exhibent legionum nonnullarum et Classis Germaniae et Exercitus Germaniae Inferioris. Maioris tamen momenti sunt inscriptiones iam multo ante notae. Quarum prima [2]) a centurione Legionis I Minerviae anno 190 posita est et secunda [3]) a seviro Augustali coloniae Ulpiae Traianae, cum in tertia [4]) inscriptione collegium perigrinorum memoratur.

Effossionibus recentibus inscriptiones ad lucem prolatae non sunt. Fieri tamen potest, ut quae antea innotuerunt inscriptiones non ipso eodem loco apparuerint. Neque enim nummulos aureos „ab adversa parte Elinum loquentes, ab altera Dorestatum" reppererunt investigatores. Qui nummi eodem loco quo inscriptio seviri Augustalis saeculo XVI inventi testantur locum etiam post Romanorum aetatem fuisse occupatum [5]).

Inscriptiones tamen illae iam antea notae satis probant hoc loco fuisse emporium, in quo et accolae et alii versabantur. Praecipue autem notandum est hoc solo loco inventas esse inscriptiones ad res militares non pertinentes.

---

1) Vide supra: p. 84.
2) C I L XIII 8809.
3) C. XIII 8807.
4) C. XIII 8808.
5) Hadr. Junius. Batavia, p. 314.

Conclusio.

Locorum, ubi res artis Romanae inventae sunt, omnium erat maximus *Arentsburg* quod dicitur prope pagum *Voorburg* hodiernum [1]). Supra autem demonstrare conatus sum locum fuisse maximum in vicinia qui Fori Hadriani nomen habet. Verisimile igitur esse videtur, Forum Hadriani locum tenuisse, quem nunc *Arentsburg* occupat. Neque hac in re ultimum quoque argumentum est negligendum, quod probare videtur in vicinia huius loci fuisse Forum illud. Nominis enim Fori formam adhuc reperimus in nominibus locorum, qui hodie villae *Arentsburg* proximi sunt, ut *Foreburg* sive *Voorburg*, *Fore* sive *Veur*, *Forschate*, *Vorenbroeke*, *Voorwetering* [2]).

Nemo autem dubitare posset, quin hoc loco fuerit Forum Hadriani antiquum, nisi hoc ipso nomine potius sedes civiles indicarentur, cum *Arentsburg* fuisse videtur castellum Romanum. — At fieri potest, ut castellum illud Hadriano imperante a praesidio militari relictum tum demum nomine mutato locus civilis sive municipium factum sit. Et rebus inventis usi castellum saeculo II esse renovatum iam supra observavimus. Fortasse igitur locus ab Hadriano a militibus orbatus denuo praesidio occupatus est imperante Antonino Pio. Nam etiam in aliis regionibus Antoninus Pius opera ad limites et confinia imperii defendenda auxit et amplificavit, cum in Britannia tum in Germania.

Est etiam aliud argumentum. Ante moenia enim castelli eiusmodi haud dubie vica erant et pacis opera in modum municipii exstructa. Quales sedes mercatorum veteranorum cauponum canabae a Romanis dicebantur. — Ex canabis illis ante castellorum portas positis postea nonnumquam urbes ortae sunt, ut Bonna Novaesium Antunnacum urbes hodiernae. — Canabas fuisse etiam ante moenia castelli, quale *Arentsburg* erat, pro certo habere possumus. Quid quod inscriptiones supra laudatae iam luce clarius probant non milites tantum eum

1) Vide: Holwerda. Bijdr. Vad. Gesch. 1909, p. 22: „Het Romeinsche centrum van onze provincie is ongetwijfeld hier bij Voorburg gevonden".

2) Hoc argumentum viro cl. Gosses debeo.

locum tenuisse. Fieri potest ut vicus canabarum ab Hadriano et nomen et ius fori acceperit. Locus ille nisi iam inter moenia nuper effossa apertus est, adhuc in vicinia proxima latet.

Cum autem iam pro certo apparuerit Forum Hadriani fuisse prope pagum qui *Voorburg* dicitur, etiam aliud monumentum nobis argumenta praebere poterit, cuius adhuc mentionem non feci. Miliarium dico prope pagum, cui *Monster* nomen est, anno fere 1500 inventum, quod adhuc in Museo Leidensi exstat [1]).

Miliarium illud anno 162 M. Aurelio et L. Vero Augustis positum est. At inscriptio incisa est in columna, quae formas antiquas non exhibet, neque litterae inscriptionis arti antiquae addici possunt. Ipsa inscriptio tamen haud dubie genuina est. Imperatorum enim eorum eiusdem anni novimus alterum miliarium multo postea, anno 1769, Rigomagi inventum, quod textum prorsus eundem praebet [3]). Miliarium nostrum igitur imitationem miliarii antiqui esse saeculo XVI ineunte factum plerique viri docti crediderunt. Huic opinioni tamen repugnat argumentum gravissimum. Exstat enim imitatio saeculo XVI facta, quae adhuc invenitur in Museo Amstelodamensi [4]). Atque huius imitationis materia arti saeculi XVI est propria, cum miliarium inventum prope pagum *Monster* factum est e lapide calcario, qua materia Romani plerumque in miliariis faciendis utebantur [5]). Verisimile igitur est miliarium antiquum iustum nobis esse conservatum, cuius tamen et forma et inscriptio saeculo XVI sunt renovatae. Miliarium autem illud prope pagum, cui nomen *Monster* est, olim stetisse scimus.

Et in miliario Rigomagensi et in miliario nostro indicatur, quanto spatio distet locus miliarii a loco quodam, qui in inscriptione nominatur. Legimus in monumento Rigomagensi: „A Colo(nia) Agripp(inensium) m(ilia) p(assuum) XXX". Et in columna nostra Heda [5]), qui inscriptionem iam ante annum

1) Vide: J. Huizinga. De Romeinsche mijlpaal te Monster (Bijdr. voor Vad. Gesch. 1909, blz. 362—384). — C I L XIII 9165.

2) C I L XIII 9153 = Riese l. c. 135.

3) Vide Huizinga l. c., p. 373, a. 3.

4) Hirschfeld. C I L XIII, p. 646.

5) Heda. Hist. episc. Ultraiect. ed. Buchelius, p. 13.

1525 vidit, legit: „A. M. A. F. C. m(ilia) p(assuum) XII". Hedam autem secuti sunt et alii et Junius[1]). Renovata vestigia litterarum in ipso monumento conservata negligere possumus[2]).

Quid sibi volunt litterae illae A. M. A. F. C.? — In eiusmodi inscriptionibus tradere solent, quanto spatio distet locus miliarii a capite civitatis sive ab alio loco alicuius momenti. Et nonnumquam etiam in inscriptione nominatur ipse locus miliarii. At locus omnium maximus inter ostia Mosae Rhenique erat Forum Hadriani et rudera omnium maxima artis Romanae inventa sunt prope pagum *Voorburg*. Iam suspicari igitur possumus Forum Hadriani in miliario esse nominatum, qui locus fere caput erat in terra Canninefatium. — Prope pagum *Monster* autem, quem olim *Monasterium ad Mosam* dicebant, vetus os erat Mosae. Et Mosam in inscriptione esse nominatam iamdudum coniecerunt viri docti. Fieri igitur potest, ut in inscriptione spatium indicetur, quod interest inter vetus ostium Mosae et Forum Hadriani. Neque huic opinioni repugnat numerus in inscriptione traditus. Linea recta quidem villa *Arentsburg* dicta a pago *Monster* spatio paulo minore distat quam XII m. p., sive fere 18 K.M. Sed via illa antiqua, cuius miliarium nobis conservatum est, nimirum non per paludes directa erat. Potius per terram arenosam ab ostio Mosae ad ostium Rheni ducebat, ita ut Forum Hadriani ipsum non attingeret. Quam ob causam spatium ab ostio Mosae nimirum linea recta erat maius. Et ob eandem causam in Tabula Peutingeriana quoque desideramus numerum spatium indicantem, quod est inter Forum Hadriani et Lugdunum.

Inscriptionem autem miliarii nostri hoc modo interpretari velim: „A M(osa) a(d) F(orum Hadriani) C(anninefatium) m(ilia) p(assum) XII". Coniecturam meam dubitationi esse obnoxiam non nego. Satis tamen mihi est, si indicavi miliarum illud non repugnare opinioni, quam supra probare conatus sum. — Prope villam quae dicitur *Arentsburg* fuit Forum Hadriani antiquum.

---

1) H. Junius. Batavia (L. B. 1588), p. 308.
2) Nunc legimus: „A. M. A. E. C. m. p. XII".

Fori tamen situ constituto etiam tota haec pars Tabulae Peutingerianae illustratur, ut non tantum definiri possint, qui loci nominantur prope mare inter ostia Mosae Rhenique, sed etiam facultas nobis fiat, viam illam Lugduno Fectionem ducentem interpretandi.

Ex iis autem quae in Tabula Peutingeriana et in Itinerario Antonini quod dicitur traduntur, efficere possumus, quot leugis inter se distiterint loci nonnulli sive mansiones Romanae in hac via sitae: Lugdunum 2 leugas distat a Praetorio Agrippinae, unde 3 leugae sunt Matilonem, unde 5 leugae *Albanianis* (quod 10 leugas distat Lugduno), unde 2 leugae *Nigropullo*, unde 5 leugae *Lauri*..., unde 10 leugae Traiectum (quod 17 leugas distat *Albanianis*), unde 2 leugae sunt Fectionem (quae 12 leugas distat *Lauri*). — Leugis autem si mensuras hodiernas subicimus hoc modo fere viam constituere possumus: Lugdunum — 4$^1/_2$ K.M. — Praetorium — 6$^1/_2$ K.M. — Matilo — 11 K.M. — *Albanianis* — 37$^1/_2$ K.M. — Traiectum — 4$^1/_2$ K.M. — Fectio; sive ut et nominibus hodiernis utar et numeris e tabula hodierna desumptis: *Katwijk aan Zee* — 3,5 — *Valkenburg* — 7,8 — *Roomburg* — 12,6 — *Alfen* — 37,3 — *Utrecht* — 4 — *Vechten*.

Numeris illis inter se comparatis ampliore disputatione iam opus non est. Fectionem enim fuisse scimus, ubi nunc est castellum hodiernum *Vechten*, et Traiectum ubi nunc est *Utrecht*. Neque me quidem iudice licet dubitare, quin *Albanianis* fuerit ubi nunc est *Alfen*. Matilonem fuisse ubi nunc est *Roomburg* et numeri et res inventae indicant. Praetorium Agrippinae locum occupabat, quem nunc tenet *Valkenburg* pagus. Neque longe a pago hodierno *Katwijk aan Zee* distabat Lugdunum Batavorum.

AD MENANDRI HEROËM

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Satis venusta est colloquii huius inter servos pars prima, qua Davus Getae confitetur se sine ulla spe crudeli laborare et torqueri amore, licet ad Terentianam urbanitatem ne adspiret quidem illa. Nam, ut ingenue fatear, fefellerunt spem nostram illa nuper inventa fragmenta: sermo admodum languidus est et exilis, nulla est verborum varietas, sed eadem ad satietatem usque identidem recurrunt. Quid quod ne locutionibus quidem abstinet poeta quas semper respuit sermonis elegantia, qualis est illa *τίς ἐψόφηκε τὴν θύραν*, aliaque eiusmodi quae operae pretium est colligere et ad certum Aristophanis usum examinare. Conferat mihi aliquis cum hoc auctore suavissimum illum uberrimum copiosissimum imitatorem Terentium, si iam imitator dici potest qui ea quae vetus poeta raptim delineavit ita implevit sanguine et colore ut perfecta absoluta vivida nasceretur imago. Quo magis opera danda est ne ulla Menandri pereat lateatve venustas. Quod hic aut factum iam est aut ne fiat metuo.

Rogat Davum Geta

τί γὰρ σὺ κόπτεις τὴν κεφαλὴν οὕτω πυκνά;
τί τὰς τρίχας τίλλεις ἐπιστάς; τί στένεις;

Hactenus luce clariora omnia: tristis sollicitusque huc illuc currit miser homo, identidem subsistit (*ἐπιστάς*), caput manu verberat, plane denique desperare videtur. Interpellatusque a conservo *οἴμοι* exclamat. Tum conservus

τοιοῦτόν ἐστιν, ὦ πονηρὲ σύ.

Sic Koerte edidit, sed Leeuwenius in utraque editione et Sudhausius post *σύ* interrogandi ponunt signum. Quod unice verum esse paulo accuratius demonstrare iuvat, quia simul mihi proponere posse quaedam videor neque prorsus hinc aliena neque vulgo nota.

Sunt ergo in sermone scenico tam Graeco quam latino quaedam vocabula et loquendi formulae quae, ut ita dicam, vim quandam habeant legitimam, certam stabilemque. Itaque mire iis adiuvatur qui antiquam fabulam legit ad intelligendum quomodo ea quae sequuntur in scena fuerint acta et pronuntiata, quis actoris fuerit status habitus vultus. Sic, ut hoc primo exemplo utar, si quod comoediae Graecae fragmentum sit inventum in quo cetera sint evanida omnia, unum tamen appareat ab altero colloquentium *μαρτύρομαι* exclamari, statim constet huic esse homini inflictam alapam.

Alia e Terentio potissimum sumam:

atat eius est qui intelligere incipit infortunium aliquod aut praesto adesse aut appropinquare. („*Atat* interiectio est paulatim percepti atque intellecti mali". Don.).

quid istic? rogat qui antea fuerit irato obstinatove animo sed iam se placari patiatur.

sicine agis leniter obiurgantis est, isque est verba illa pronuntiantis vultus qui maxime accommodatus est ad mentes hominum conciliandas.

eho is ait qui secreto aliquem interrogat de ea re quam suo nomine prae verecundia, aliove eiusmodi animi affectu, vix suo appellare nomine audeat. Identidem ad eiusmodi locos Donatus annotat: „*eho* est ponentis aurem propiorem".

Similis haec est annotatio illi quam saepe ad vocabulum *hem* adscriptam invenimus: „*hem* est correptio totius corporis". Sic optimus ille magister observationibus suis efficit ut spectemus fabulam, non legamus.

Ex eodem genere est illud quod hic apud Menandrum habemus, *οἴμοι*. Eiulatio ea est hominis iamiam id elocuturi quod tam triste sit et miserum atque adeo tam dirum atque horribile ut vox ei haereat faucibus. Est autem gravissima afflictus aerumna Davus noster, ergo de crudeli illo amore suo cogitans imprudenter eo vocabulo utitur quod certam habeat sedem in

re multo atrociore. Sed quidquam vel cogitari posse quod sua sit calamitate atrocius id Davo ne in mentem quidem venit. Proprie enim *οἴμοι* is servus exclamat qui narraturus est certam sibi instare perniciem, crucem cruciatumque. Non potest ergo non suspicari Geta eiusmodi ab amico suo esse commissum flagitium quod ultimo soleat debeatque vindicari supplicio, aptissimeque rogat:

τοιοῦτόν ἐστιν, ὦ πονηρὲ σύ;

Aptissime aio, nam commiserantis quidem est illud *ὦ πονηρέ*, sed simul tamen sentientis sibi rem esse cum homine nil suave merito. Et suis moribus convenienter hoc addit consilium:

εἶτ' οὐκ ἐχρῆν, κερμάτιον εἰ συνηγμένον
σοὶ τυγχάνει τι, τοῦτ' ἐμοὶ δοῦναι τέως,
ἵν' ἀπολάβῃς, τὰ κατὰ σεαυτὸν πράγματα
ὅταν καλῶς θῇς;

„Si quid nummorum, si quid peculii collegisti, id mihi da servandum; reddam, si melius res tua ceciderit veniamque ab irato nunc hero impetraveris". Et tacitus secum vafer ille consultor cogitat: „si in crucem fueris actus, nummulos istos in meum convertam usum".

Hanc habere vim propriam et peculiarem in scena vocabulum *οἴμοι* multis quidem exemplis doceri potest, sed nescio an nullum sit disertius quam quod iam prolaturus sum ex .... Sophoclis Oedipode Tyranno. Tam enim constans est huius quidem vocabuli in scena usus ut in eo ne magnificentia quidem Sophoclea a Menandri exilitate plebeia discrepet.

Iam fere eo res est perducta ut terribile illud et horrendum natalium suorum mysterium totum Oedipodi pateat. Restat tamen aliqua quamvis levis dubitatio et cum ea paululum spei. Arcessivit ex agro Oedipus vernam senem cui olim infans exponendus fuerit datus; is autem misericordia motus eum Polybi pastori cuidam tradidit educandum. Atque forte is Corintho adest nuntius ad Oedipodem de Polybi morte missus. Hi nunc inter se testes comparantur. Atque verna quidem ille quantum potest tergiversatur, sed singula ei invitissimo extorquet Oedipus. Iamque eo est perventum ut senex fateatur in aedibus Oedipi infantem illum natum. Unum etiam superest ut non servi alicuius sed ipsius Oedipodis et Iocastae filiolum eum fuisse

declaret. Quo facto nihil iam dubitationis, nihil spei restabit. Sentit hoc verna ideoque illud ultimum concessurus atrocissimae rei convenienter exclamat:

οἴμοι, πρὸς αὐτῷ γ' εἰμὶ τῷ δεινῷ λέγειν

respondetque Oedipus:

κἄγωγ' ἀκούειν ἀλλ' ὅμως ἀκουστέον.

Sic nunc Geta, ubi illud Davi οἴμοι audivit, vocem ei faucibus haerere suspicatur ideoque ab illo id ipsum reticeri quod eloqui non possit quivis servus quin οἴμοι praemittat. Vide nunc quam lepide omnia inter se cohaereant. Rogaverat Geta: „ecquid pistrinum exspectas et compedes?" Respondet Davus οἴμοι quod pro suo ingenio servili ita Geta interpretatur: „immo vero, crux mihi et cruciatus instat". Nunc vero nihil aptius *rogare* potest Geta quam ipsum illud:

Τοιοῦτον ἐστιν, ὦ πονηρὲ σύ;

AD PLINII EPISTULAM III, 21.

Nam postquam desiimus facere laudanda, laudari quoque ineptum putamus.

Sic Plinius rationem reddit cur exoleverit mos „eos qui vel singulorum laudes vel urbium scripserant aut honoribus aut pecunia" ornandi. Insere ergo, ut iusta causa fiat, *cupere* post *quoque.* Nam quae tradita sunt aut omni carent sensu aut eo sensu quo hic opus est.

J. J. H.

DE PRIMA PROPERTII ELEGIA

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Praeclaros esse poetas et Tibullum et Propertium et Ovidium non, hercle, me dicente opus est. Sed quamvis sint praeclari omnes, suo quisque modo nos delectat. Apud Ovidium plana sunt et perspicua omnia et ad certam legem normamque composita dispositaque, ita ut sine ullo nostro labore luminibus ingenii, quibus ille tam multis splendet nitetque, perfrui possimus. Tibullus ab alia cogitatione deflectit atque delabitur ad aliam, sed sensim leniterque, ita ut sub finem demum elegiae sentiamus plane nos cum poeta a pristino aberrasse consilio et admirabundi rogemus qua via illinc huc pervenerimus, sed et hoc, denuo perlecta elegia, mox intelligimus. Apud Propertium vero delectatio tantum non semper cum molestia quadam admodum gravi est coniuncta, ita poeta ille dei plenus et vel amore vel ira vel quocunque alio ardens affectu subito ab alio ad aliud desilit argumentum, quo fit ut saepe arduum sit negotium, multisque obnoxium dubitationibus, tam quid singulae partes quam quid tota sibi velit elegia probe perspicere.

Quo vitio, si tamen vitium dici fas est inconstantiam illam in qua sola sibi constat eximius ille Amoris et Amorum cantor, ne haec quidem plane caret elegia quam primo poematum suorum praemisit opusculo. Sed multo minus frequens illud hic est multoque levius quam in plerisque aliis eius elegiis. Paene dixeris poetam consulto semet ipsum intra certos continuisse fines ne iam a limine lecturos deterreret. Certe quod sit primarium totius elegiae argumentum nemo non vel obiter

ea adspecta intelligit. Plane de se et de salute sua desperat poeta, nulla arte nulla ope se curabilem declarat, Veneri in servitutem est addictus, unde unquam se manu missum iri nulla iam spes restat. Exemplo tantummodo se esse posse sentit aliis, quos suis retibus implicuit Venus, sed exemplo quod eos deterreat ab eo remedio quod ipso malo multo esse peius sit expertus. Ceteris enim rebus omnibus studiisque omissis totum se Amori dedidit, sed Amori vago atque adeo vulgivago, at quantopere nunc eum insani illius paenitet consilii!

Hoc, moneo, vitate malum: sua quemque moretur
 Cura, neque assueto mutet amore locum.
Quod si quis monitis tardas adverterit aures,
 Heu referet quanto verba dolore mea!

En pulcherrimi carminis aptissimam clausulam, quae et ipsa egregie nos adiuvat ad perspiciendum quomodo totum structum sit positumque.

Pauca quaedam tamen supersunt quae etiam atque etiam quam accuratissime sunt consideranda ne nobis Ariadnes filum e manibus excidat.

Velut hoc est quod versu 17, postquam ex intimo mythologiae recessu Milanionem attulit tamquam exemplum amatoris qui multa quidem perpessus mala, multis perfunctus laboribus, quin etiam mortis adito periculo, impetravit tamen tandem aliquando ut suae preces a virgine quam deperibat exaudirentur, sic ad se miseramque suam redit condicionem:

In me tardus Amor non ullas cogitat artes
 Nec meminit notas, ut prius, ire vias.

Hic ego non dubito quin cum Dousa *illas* pro *ullas* sit legendum. Quid enim? Milanionis Amor assiduitate et perseverantia ad exoptatum finem omnibus superatis obstaculis pervenit, at poetae amor *tardus* est et ignavus, quamvis probe noverit ipse victoriam reportari non posse nisi ab amatore forti, strenuo, pertinaci, iisque virtutibus verum amorem semper antehac usum esse et nunc quoque uti *solere*. Hae sunt *notae* illae *viae* amoris, quarum tamen hic amator immemor esse videtur.

Sed multo gravior est quaestio de versibus qui continuo sequuntur, quamquam ibi quoque in uno vocabulo atque in una literula insunt omnia.

Postquam enim satis perspicue et diserte declaravit se prorsus esse insanabilem, plane se de semet ipso et desperare et desperare debere, sic pergit:

19 At vos, deductae quibus est fallacia lunae
Et labor in magicis sacra piare focis,
En agedum dominae mentem convertite nostrae,
Et facite illa meo palleat ore magis.

De versu 20 non est quod multum disputemus. Sive enim, id quod ego commendo, traditam lectionem aequi bonique consulimus, sive pro *sacra* cum Baehrensio *fata,* sive cum Rob. Ungero *astra* legimus, ornate hic significantur artes quibus Medeae sorores uti solent (*sacra piare* = pia sacra facere; *fata piare* fere = deorum mentem flectere; *astra piare* = a sideribus implorare auxilium, omnia haec recte). Sed in versu 19 ipse versatur cardo disquisitionis de totius elegiae argumento consilioque.

Pro *fallacia* acutissimus ille criticorum Palmerus et ante eum venustissimus mortalium Fruterius coniecerunt *pellacia,* L. Muellerus *fiducia.* Neque quid eos ut traditam lectionem sollicitarent permoverit difficile est coniicere: absurdum iis visum est simul opem a sagis implorare simulque aperte declarare in illis opis nihil esse. Et iure visum est: „adeste mihi vos quae fraude et fallacia persuadere hominibus soletis penes vos esse aliquod in signa caelestia imperium" qui dicit easdem eodem tempore advocat et propius ad ipsum accedere vetat, ut mittam hanc vocabuli *fallacia* vim inepte repeti iis quae continuo sequuntur: „tunc ego crediderim vos astra fluminaque ducere posse"; *tunc crediderim* nam nunc non credo.

An totum illud:

At vos, deductae quibus est fallacia lunae,
Et labor in magicis sacra piare focis,
En agedum dominae mentem convertite nostrae,
Et facite illa meo palleat ore magis

cum acerba quadam derisione dictum putemus ita ut poeta et ceteros omnes homines infirmos credulosque et semet ipsum ludibrio habeat? Minime, minime vero: vetat hoc una vox brevissima sed et disertissima **at.** Hanc qui imperativo alicui praemittit non hercle vel acerbe vel leniter iocatur, sed ex

imo pectore ardentissimas profert preces, non rogat sed flagitat, instat, neque quidquam remittit. Hanc esse eius particulae vim nemo mortalium ignorat; iuvat tamen neque inutile videtur ex ingenti exemplorum copia pauca quaedam afferre quae rem quam maxime illustrent.

Ov. Met. I, 760 sq. Phaethon, postquam narravit patri qua sit affectus contumelia ab eo qui se Solis filium esse negaverit, multumque de ea questus est multumque lacrimavit, his verbis a patre opem petit:

At tu, si modo sum caelesti stirpe creatus
Ede notam tanti generis meque adsere coelo.

Iocaturne hic adolescentulus an id ipsum petit quod solum illam possit tollere maculam?

II, 88 Victus precibus tam ardentibus Sol filio se ei currum suum crediturum promittit. Sed iterum eum admonet periculorum quae eum maneant, eorumque denuo admonitus ipse filium rogat insanum illud consilium missum faciat:

At tu, funesti ne sim tibi muneris auctor,
Nate cave, dum resque sinit, tua corrige vota.

Suamne ipse ridet inconstantiam pater? Immo vero multis cum lacrimis filium obtestatur ne utatur dono quod utrique funestum sit futurum. Probe enim novit penes puerulum illum nunc esse concedendi negandique arbitrium.

Hor. C. I, 28, 23 sq. Narravit nauta, cuius conspicitur cenotaphium, quomodo procul inde cum navi sua interierit, vel potius pro eo narravit poeta qui titulum hunc sepulcralem composuit, idemque pro eodem praeternavigantem rogat:

At tu, nauta, vagae ne parce malignus harenae
Ossibus et capiti inhumato
Particulam dare.

Hic tamen aliqua certe fuerit semet ipsum deridendi causa; scire enim Anthologiae poeta potest se petere aliquid quod vix fieri possit; prudenter ergo omittit hoc: „si corpus meum in mari Illyrico inveneris". Sed iocari eum noluisse pro certo constat.

Hor. Ep. V, 1 sq. Puerulus, postquam diu Canidiae obnoxius fuit crudelitati, tandem aliquando in has erumpit preces:

At o deorum quisquis in caelo regis,
Terres et humanum genus!

Audisne gemitus victimae lacrimantis? Ut possis audire nihil magis quam **at** illud efficit.

Propertius tamen nostro loco non revera et sedulo opem petit a sagis Thessalis Colchicisve. Nihili eas facit, certe in sua causa nihil earum artes valere persuasissimum sibi habet clamatque. Sed facundissime illud declarat et ita ut cum praecedentibus egregie haec cohaereant. Non vero „at vos" scripsit, sed „aut vos", quo sensu putas? Omnes magas sagasque provocat ut verum non esse demonstrent quod ipse paulo ante dixerit, certumque dent documentum se non esse insanabilem:

> **Aut** vos, deductae quibus est fallacia lunae
>   Et labor in magicis sacra piare focis,
> En agedum dominae mentem convertite nostrae,
>   Et facite illa meo palleat ore magis,
> Tunc ego crediderim vobis et sidera et amnes
>   Posse Cytaines ducere carminibus.

Vides quam apte nunc illud *fallacia* hic sit positum: impudenter vos mentiri semper credidi et nunc quoque credo, sed si meum morbum sanaveritis, veracissimas vos esse concedam.

Nullum est in literis latinis usitatius ornamentum quam illud quo quis audientes, legentes, adversarios ad aliquam rem demonstrandam declarandamve provocat, ea conditione ut, si hoc fecerint illi, ipse iam nihil non facere, dicere, concedere sit paratus. Ciceronis prae ceteris est illud „quovis pignore contendam" (huc enim provocatio illa redit), qui quantopere ea formula non utatur solum sed saepe abutatur iuvat exemplis quibusdam demonstrare: videbunt legentes in hac certe re nostrum iudicium admodum a summi oratoris Romani iudicio discrepare.

pro Caelio § 10: „ad quem (Catilinam) si accessit (Caelius) aut si a me discessit unquam, tum existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse".

Verr. I, 12 (insigne est hoc et paene ioculare exemplum): „hoc si licuisse sibi ostenderit, ego oportuisse concedam".

pro Rosc. Am. § 76 „in his si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam".

ib. § 109 „nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium,

nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum esse eum (Capitonem) iudicatote".

Et possunt multa alia afferri exempla, non e Cicerone solum sed etiam e scriptoribus Graecis, sed haec sufficiunt ad demonstrandum quam apte illo **aut** Propertius conditionem ferat sagis easque provocet.

Denique quo modo nunc pergitur? In optimis codicibus haec sunt:

Et vos, qui sero lapsum revocatis, amici,
Quaerite non sani pectoris auxilia.
Fortiter et ferrum, saevos patiemur et ignes e. q. s.

Sed pro *et* Hemsterhusius coniecit *aut*, quod multo praestat. Perfecisset emendationem si *at* reposuisset quod et codex F habet a manu secunda. Nam non ut sagas Propertius amicos spernit, odit, contemnit, sed in eorum fide ultimam reponit spem, eorum opem, licet exigua ea spes sit, revera tamen implorat. Quamvis enim de aliis omnibus desperet, tamen de fide eorum non dubitat.

EMENDATUR SCHOLION AD HORATIUM.

Praeclari illius operis quod composuit Chatelain et hocce ornavit titulo: *Paléographie des Classiques Latins* tabula LXXXV paginam exhibet Codicis Horatium continentis Parisini 7975 in qua supra vocem *fastidiosa* (est versus Ep. XVII, 73: *fastidiosa tristis aegrimonia*) scriptum est:

ΤΙCΑΠЄCΤVΜЄΝЄ

Quodnam vocabulum latere hic putas! Nempe: δυσαρεστουμένη.

J. J. H.

AD LUCRETIUM

SCRIPSIT

JACOBUS VAN WAGENINGEN.

Iam multi viri docti locum in libro tertio de rerum natura, ubi Lucretius agit de quattuor atomorum generibus, e quibus animum constare putat, sanare conati sunt. Ipsius Epicuri sententia, quam poeta Latinus secutus est, nobis servata est a Plutarcho aliisque, cf. Usener fragm. Epic. 314—315: Ἐπίκουρος (τὴν Φυχὴν) κρᾶμα ἐκ τιττάρων, ἐκ ποιοῦ πυρώδους (e vapore sive calore), ἐκ ποιοῦ ἀερώδους (ex aëre), ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ (ex aura), ἐκ τετάρτου τινὸς ἀκατονομάστου (e natura quarta nominis experti), quam sententiam Lucretius (III 232—240) sic reddidit:

tenuis enim quaedam moribundos deserit aura
mixta vapore, vapor porro trahit aëra secum,
nec calor est quisquam, cui non sit mixtus et aër:
rara quod eius enim constat natura, necessest
aëris inter eum primordia multa moveri.
iam triplex animaest igitur natura reperta:
nec tamen haec sat sunt ad sensum cuncta creandum,
nil horum quoniam recipit mens posse creare
sensiferos motus † quaedamque mente volutat. †

Ultima verba corrupta necdum emendata sunt, neque ulla e coniecturis, quae a Vossio Lachmanno Munrone Bernaysio [1]) aliisque propositae sunt, Heinzio et Baileio satis placuit, ut

1) *qui dant quae mente volates* Vossius, *quaedam vis menti' volutat* Lachm., *et homo quae mente volutat* Munro, *ut quidam manticulantur* Bernays.

eam in textum reciperent: uterque medelam veram nondum repertam existimat. Itaque si quis miratur me quoque numerum coniecturarum augere velle, haec est causa, quod diversus a plerisque Lucretii interpretibus, in alia sede versus 240, atque illi, mendum latere mihi persuasum habeo. Nam nisi statuas inter *sensiferos motus* et *quaedamque* duo hemistichia intercidisse, admodum veri simile est, ablativum *mente* male e superiore versu repetitum esse a librario, cui in auribus praeter illud *mens* e versu superiore fortasse etiam haerebant versus Vergiliani exeuntes in verba: *corde volutans* vel *corde volutat.* Accedit quod in v. 239 locutio *recipit mens* nihil habet, quod iure reprehendas (cf. I 377; „scilicet id falsa totum ratione receptumst), neque cum Bernaysio in obscurum illud *recipit res* mutanda est. Mihi autem emendandi viam monstrare videntur versus qui sequuntur, quibus Lucretius sententiam suam complectitur 241—245:

quarta quoque his igitur quaedam natura necessest
attribuatur: east omnino nominis expers;
qua neque mobilius quicquam neque tenvius exstat
nec magis e parvis et levibus est elementis;
signiferos motus quae didit prima per artus.

Natura igitur quarta, nominis expers, e parvis levibusque elementis constare et sensiferos motus per artus didere dicitur. Quod si tenemus, sponte ad hanc versus corrupti (240) emendationem ducimur:

nil horum quoniam recipit mens posse creare
sensiferos motus, *quandoque* [1]) *elementa volutat* [2])

h. e. quoniam mens, quoties elementa (aurae, caloris, aëris) volutat (= perpendit), non recipit (= credere nequit) horum quicquam posse creare sensiferos motus; non enim illa elementa satis parva et levia sunt ad hoc opus subtile fungendum.

1) Kühner L. G. II^2 2, p. 365, 3; Schmalz L. G.^{4} p. 555.

2) Ut alibi aliquis dicitur aliquid *in pectore* vel *in animo* vel *cum corde suo* volutare, sic hoc loco ipsa mens volutat rem. Mens etiam recipit, vulgo tamen nos aliquid mente recipimus.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

A. E. J. HOLWERDA, J. C. NABER, M. C. VALETON.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEXTUM. PARS II.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1918.

INDEX

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(continuantur ex vol. XLV p. 440).

CXI

De mensurae generibus.

Pars prima.

Multum tribuebat Mommsen [1]) gromaticae institutioni, quam adiunxit Rudorff corpori gromaticorum, nec potuisse eam putabat melius ordinari [2]). Meruit utique de gromaticis Rudorff; cavendum tamen, ne nimia et quasi caeca laudatio obsit potius quam prosit laudato. Etenim, quid absurdius, quam tractaturum de arte mensoria eiusque cum iure civili ratione praeponere rationem, ipsam artem ad finem operis ablegare [3]). Quo fit, ut apud Rudorffium obscura maneant, quae pro fundamento esse debent: mensurae genera, quibus haec ipsa sacrabitur observatiuncula. Ager igitur rudis citra goniometricam rationem, unde se abstinuerunt quum Graeci tum Romani mensores [4]), dupliciter potest ad mensuralem condicionem redigi et formae

1) Herm. XXVII (1892) p. 79 (= *Ges. Schr.* V 8).

2) Appellat eam *„in Beherrschung* UND ORDNUNG *des Materials musterhaft"*.

3) *Feldm.* II p. 229: *„wir (fassen) .... die rechtlich-politische Seite der Kunst vor der technischen ins Auge"*.

4) Cf. Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 421 (ia. p. 399).

tradi, quod Graeci *μίμημα* appellant [1]). Obligabitur enim vel triangulis [2]) quibuslibet, quorum omnia latera enuntientur, vel normalium [3]) linearum, id est, quae rectos angulos efficiant, intervallis [4]), quod appellant Graeci *ἐξ ὀρθογωνίου* [5]). Haec sola placuit mensoribus Romanis, ideo, ut videtur [6]), quia altera requirit, ut toties *latus sumatur* [7]), quam Graeci *πλευρὰν* appellant, nos radicem. Ergo Romanis mensoribus in omni mensura *salva* est *rectorum angulorum ratio* [8]); at ne sic quidem apud eos una est mensura sed aut *enormis* aut *liquis* [9]). Enormis est mensura laboriosa, quae *in omnem actum extenditur*, liquis, quae *minuendi laboris causa .... secundum ipsam extremitatem subtenditur*. Illud *in omnem actum* haud male vertit Bursian [10]): *in omnem partem*, sed arridet potius emendatio: *in omnem actu(s parte)m* [11]). Agitur utique de agro in quadras [12]) secando, quod laboriosius, quam extremitatem solam

---

1) Hero, *περὶ τῆς διόπτρας* § 25. Alias forma dicitur, quod Graeci *σχῆμα* appellant, figura mathematica (Cantor, *die röm. Agrimensoren* (1875) p. 100).

2) Quadrilateris quibuslibet obligari posse, vetus error fuit Aegyptiorum, quem notavimus supra (cap. CVII). Errorem refutat Hero, Metric. (ed. Schöne) I 15 (fol. 76 V.): *τῶν γὰρ αὐτῶν πλευρῶν δοθεισῶν τοῦ τετραπλεύρου μεταπίπτει τὸ ἐμβαδὸν διαρομβουμένου αὐτοῦ καὶ παρασπωμένου ἐν ταῖς αὐταῖς πλευραῖς*. Dabit plura Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 172/3, 549/50.

3) *Mathematicas* appellat Rudorff, *Feldm.* II p. 285.

4) Jordan, *Handb. der Vermessungsk.* I (1877) § 59.

5) P. Oxy. 1270, 26.

6) Idcirco mirifica est sententia Cantoris, *Vorlesungen* I (1907) p. 28: „*Quadratzahlen .... eine unmittelbare Brauchbarkeit bei Vermessungen zuzuweisen fällt schwer*", quum ipse doceat (p. 27/9) convertendo numeros intercalandoque posse latus sumi et veniam det eorum pigritiae, qui potius mensuram corrumpant, quam latus sumere discant (*Agrimensoren* (1875) p. 33; *Vorlesungen* I (1907) p. 111). Habet revera mensoria ratio Romanorum „*de(n) practisch bedeutende(n) Vortheil, dass die Ausziehung einer Quadratwurzel vermieden ist*" (p. 33 cit.) sine ullo artis detrimento.

7) Cuius rei docebit Hero, *περὶ τῆς διόπτρας* § 30, praeterea, quomodo sumendum sit: Metric. (ed. Schoene) I 8. Qua de re valde ambigebat Cantor, *die röm. Agrimensoren* (1875) p. 56/8. Cf. nunc quidem *Vorlesungen* I (1907) p. 371/2.

8) Gromat. p. 100 lin. 1—4. — Rebellat Brugi, *Atti dell' istit. Veneto* 58 (1898/9) p. 68, et addit: „*negli stessi* libri coloniarum *trovi terreni con figure irregolari*".

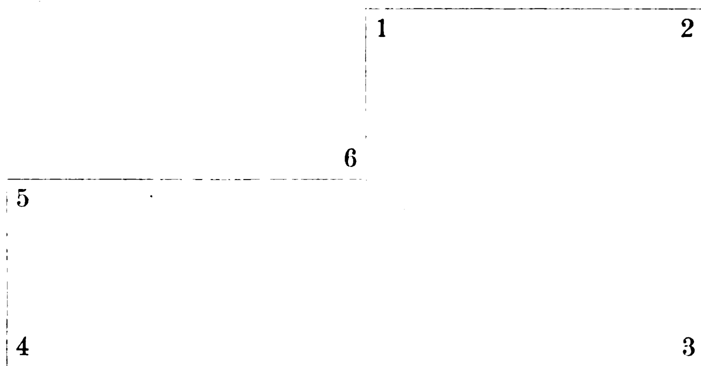
9) Gromat. p. 99 sq.

10) *Feldmesser* II p. 481.

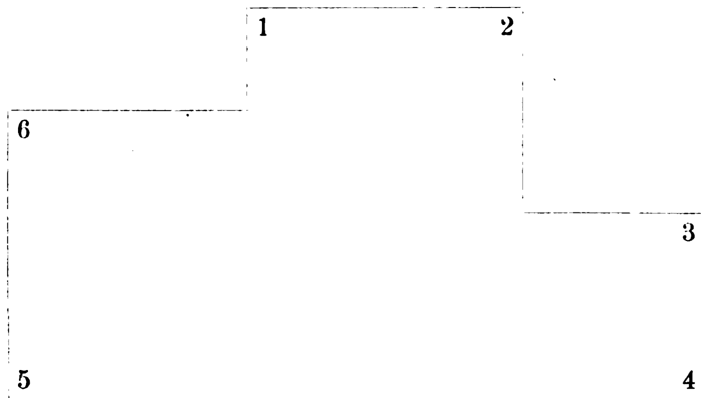
11) *Actu(s)* est ipsum opus mensorium: Gromat. p. 7 lin. 7 (Thulin 3, 3).

12) *(Fundos) minu(tos)* appellavit Licinianus, si recte habet Mommseniana lectio (Weber, *Agrargesch.* p. 30, qui debuerat laudare CIL X pag. 366).

normalibus lineis et rectis angulis obligare. Cuius igitur agri extremitas *concluditur* [1]) *rectis angulis* [ex] *pluribus* [2]) *quam quinque* [3]) aut hoc modo, si exteriores anguli computabuntur:

aut, si minus computabuntur [4]), hoc:

qualis extat agri forma inter vetustissima, id est, ipso Hammurabio antiquiora priscorum Chaldaeorum monumenta [5]), —

1) Lin. 16: *per (form)am*, id est, figuram mathematicam.

2) Lin. 9: *in quantacumque multitudine cogitaveris.*

3) Gromat. p. 107 lin. 6—9.

4) Videntur sane computandi, ne superior figura, quae mensuralis est — constat enim ex duobus parallelogrammis rectangulis — inter mensurales locum non inveniat.

5) Ediderunt tabellam Oppert, *Comptes-rendus de l'acad. des inscr.* 1896 p. 331 sqq.; Eisenlohr, *ein alt-babylonischer Felderplan* (1896); Thureau-Dangin, *Revue d'Assyrologie* IV (1898) p. 13 sqq. Adsignat posterior uterque eam anno circiter 2500 vel 2400 ante Chr., fecerat Oppert aliquot saeculis antiquio-

is ager appellatur *mensura per extremitatem comprehensus* [1]), quod quid sit neque dixit suo loco Mommsen [2]) neque dixerat Weber [3]). Requirit ille extremitatis obligationem („*Grenzfeststellung*"), hic praeterea formam („*Land bei welchem die Flurkarte nur die* [aeusseren] *Flurgrenzen enthält*"), sed neuter dixit, quomodo hoc procedat, quod tamen perspexerat Stoeber [4]), sed perspectum infra lineam abscondit. Itaque, qui post illos venit, Meitzen etiam negat [5]) per extremitatem („*anders* .... (*als*) *durch ein Netz von Coordinaten*") obligari posse, sive non intellexit sub ipsam extremitatem normales lineas duci sive nescivit spatium, quod hoc modo includatur, esse mensuralem. Ex diverso in quadras qui sectus est, quod genus extat forma papyracea saeculi ante Chr. tertii [6]), is ager appellatur *divisus* [7]), quod ne Weber quidem dixit. Hoc enim dixit [8]): apud Romanos semper dividi *rectis* lineis („*geradlinig*"), quod non sufficit, quia rectis lineis etiam dividitur εἰς ἴσα μέρη, et interest, quod illa divisione certae *modo*, ex diverso hac fiunt certae *numero* partes [9]). Itaque multo rectius Mommsen [10]): divisionem, de qua agitur, semper fieri *normalibus* lineis („*nie anders als durch* RECHTWINKLIGE *Schnittlinien*"), sed non dixit, quomodo id pendeat e communi mensurarum ratione. Divisionem εἰς ἴσα

---

iem. Interiori *quadraturae* (cf. Gromat. p. 107 lin. 7) adhaerent cum suis podismis trigona trapizea subsiciva. Cf. Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 28 (qui non videtur perspexisse totam, qua de agitur, figuram esse mensuralem, sit licet „*kein einziges von den dort gezeichneten Feldern ... quadratisch*").

1) Gromat. p. 1 lin. 4 (Thulin ὡσαύτως).

2) Herm. XXVII (1892) p. 79 sq.

3) *Agrargesch.* p. 43.

4) *Die römischen Grundsteuervermessungen* (1877) p. 112. Est hic auctor praeterea conferendus (p. 121, p. 124/5) de *praecenturiato* illo *spatio*, quod reddidit vel obtulit Frontino Lachmann, Gromat. p. 32 lin. 1 (Thulin 15, 19).

5) *Siedelung und Agrarwesen* I (1895) p. 299.

6) P. Lille 1.

7) Non refert, sitne praeterea is ager publicus an privatus, quod male cum illa gromatica divisione miscet Rudorff (*Feldmesser* II p. 284 sqq.), qui putabat agrum dici non posse dīvisum, antequam privatus factus esset.

8) *Agrargesch.* p. 14 lin. 8.

9) Utraque tamen *mensuralis* est; mensuralis non est, quae fit *regionibus* (§ 5 Inst. IV 17) QUIBUSLIBET (Mommsen, Herm. XXVII (1892) p. 80: „*zu* BELIEBIGEN *Theilen*").

10) Herm. XXVII (1892) p. 80.

μέρη Romani mensores alto silentio transmittunt, ex diverso Hero [1]) et Pediasimus [2]) et Beck [3]) et Jordan [4]) aliam non agnoscunt [5]). Sic apud antiquos Germanos, quorum artem describit Meitzen [6]) eatenus, quatenus lineis ordinatis, id est, parallelis lineisve concurrentibus divisum sit — eius enim, quam pro antiquiore habet, quae fiebat divisio lineis intercurrentibus, rationem non tradit [7]) — semper [8]) divisum videtur, sicuti praecipitur a scabinis Brunnensibus [9]), in partes numero certas non modo [10]); qualem divisionem etiam intelligere mihi videor apud Homerum [11]):

ἀλλ' ὥστ' ἀμφ' οὔροισι [12]) *δύ' ἀνέρε δηριάασθον*
μέτρ' ἐν χερσὶν ἔχοντες ἐπιξύνῳ [13]) *ἐν ἀρούρῃ* [14]),
ὥτ' ὀλίγῳ ἐνὶ χώρῳ [15]) *ἐρίζητον περὶ Ϝίσης.*

Ubi quaeri potest, cur *ἐπίξυνον* appellet territorium, in quo singuli suam quisque partem possideant [16]). Sed hoc vel ideo,

1) *Περὶ τῆς διόπτρας* § 24 (ia. § 28); § 26 (ia. § 29).
2) c. 2; c. 44—59.
3) De iure limitum (1729) II cap. 3 (*von der Landtheilung*).
4) *Handbuch* I (1877) § 63.
5) Quia eodem redit divisio *εἰς τὸν δοθέντα λόγον*, quam subiecit materiem Hero, Metric. (ed. Schoene) lib. III.
6) *Siedelung und Agrarwesen* I (1895) p. 83—106.
7) Sed scribit Blink, *Tdschr. aardrijksk. genootsch.* XVIII (1901) p. 757/8, istam divisionem ante artem („*voordat de meetkunde er .... op werd toegepast*") percrebruisse.
8) Cf. tamen Loersch et Schroeder, *Urkunden* I (1881) no. 128 (104).
9) *Schoeffenbuch* (ed. Roessler) cap. 479; 213.
10) Quod scribit Meitzen, op. cit. I p. 111 (cf. p. 100 sq.): vetustiorem illam divisionem factam esse iugeribus („*nach Morgen*"), id refellit ipse, dum perhibet (p. 101/2), ea iugera non mensuralia fuisse, sed pro agri copia et acceptarum numero maiora vel minora („*nominell(e) Morgen*").
11) M 421—423.
12) Intelligi potest vel cum vicino finium regundorum vel cum socio divisionis controversia (Guiraud, *la propriété foncière en Grèce* (1893) p. 39). Illud videbatur Esmeinio (*Nouv. rev. histor.* XIV (1890) p. 833) et est vero similius.
13) Non omnes *ἄρουραι* sunt apud Homerum *ἐπίξυνοι*, sed quaedam singulorum (Λ 68); quin immo plures simul sub unius dominio esse possunt (Χ 489, Ξ 122).
14) Intelligere debemus territorium (cf. Λ 68: *ἀνδρὸς μάκαρος κατ' ἄρουραν*), non quamlibet possessiunculam. Quamobrem illa, duorum plebejorum (*ἀνδρῶν*), *περὶ Ϝίσης* esse debet controversia *de accepta*, quod sine causa dici putat Guiraud (l. l.: „*qui nous dit que ces parcelles leur ont été assignées?*").
15) Germani: „*Gewann*".
16) Similiter quaeri potest, quam *κοινὰν χώραν* Medeonii intelligant apud: Michel 24 lin. 50.

quia non totum adsignatum erat, sed unus pluresve *χῶροι*, ut apud Germanos, longe maiore parte indivisa, vel ideo, quia non pleno iure singulorum factum erat [1]), vel eo denique modo, quo lege Burgundionum [2]) *inter Burgundiones et Romanos id* praecipitur *observandum, ut quicumque* IN COMMUNI CAMPO *nullo contradicente vineam fortasse plantaverit, similem campum illi restituat,* IN CUIUS CAMPO *vineam posuit,* ubi utriusque communis dicitur et mox idem campus alterius proprius. Quod videbatur hac luce clarius Gallico historico, cui superstiti principatum multi deferebant [3]); Transrhenanus collega putabat de communi pro indiviso campo agi, quum sit is èt utriusque èt utrius [4]); adstipulamur nos Ottoni Stobbe [5]) sic interpretanti: intelligi campum, qui olim communis fuerit, nunc divisus sit, qui Romanis dicitur *pro diviso communi(s)* [6]), idque confirmatur lege Visigothorum [7]), ubi *communi campo* substituitur *terr(a)* (mox *portio*) *consortis*, cui opponitur *alieni fundi territorium, in quo (quis) consors non est.* Est igitur campus in lege Burgundionum communis *pro diviso*, perinde ut apud Plutarchum [8]): *οἱ δὲ νῦν ἀδελφοὶ .... ἂν μὴ κλίμασι καὶ ποταμοῖς καὶ διατειχίσμασιν ὁρίσωσι τὰ κοινὰ* (id est: divisa) .... *οὐ παύονται διαφερόμενοι,* et in contractu papyraceo [9]), ubi vendit femina quaedam *τὸ ὑπάρχον αὐτῇ κοινῶς*, quod recte vertit Preisigke „*alleinig*", *ἐν οἰκίᾳ πρὸς τῷ δώματι συμπόσιον.* Eodem igitur exemplo apud Homerum *ἐπίξυνος ἄρουρα* dicta est, quae venerit in adsignationem, nec aliter locuti sunt veteres Angli [10]). Apparet Homero

---

1) Sic apud Germanos, quia non pleno iure adsignabatur, manebat communio (Maurer, *Einleitung* etc. (1854) § 42, § 44, § 65; cf. quoque Stobbe, *Handbuch* I (1871) § 55 not. 15), modo excipiatur domus uniuscuiusque et hortus (Waitz, *Verfassungsgesch.* I (1880) p. 125 not. 1). Nec dubitat Esmein, *Nouv. rev. histor.* XIV (1890) p. 833, quin *ἐπιξύνου* is verus sensus sit („*la portée véritable de cette épithète*").

2) XXXI § 1.

3) Fustel de Coulanges, *l'Alleu* (1889) p. 177: „*cela est clair*".

4) Gaupp, *die germ. Ansiedl.* (1844) p. 329.

5) *Handbuch* II (1875) § 88 (p. 120).

6) L. 5 § 16 D. 27. 9.

7) X 1 § 6, § 7.

8) Aem. Paul. 5 (i. f.).

9) Argentor. 14 (*Archiv* IV p. 339 not. 4).

10) Vetustissimum exemplum: Kemble 503 (*singulis iugeribus in communi* (i. e adsignato) *rure huc illucque dispersis*).

cognitam fuisse divisionem mensuralem [1]) εἰς ἴσα μέρη, et adsignationem, sed venisse in divisionem et adsignationem non integras ἀρούρας, sed singulos χώρους et eos ὀλίγους; consortes igitur *particulas* quemque suas *in diversis locis* possedisse, quemadmodum *in multis* Italiae *regionibus* etiam Siculi temporibus possidebatur [2]), nam de Germanis decantatum est [3]). Etsi temere ad Siculum Flaccum remittit Meitzen [4]) demonstrandi causa apud Romanos inter initia ἐν σφραγῖσιν [5]) adsignatum esse, quod negasse aliquando videtur Mommsen [6]) non habita ratione Flacci. Docebit enim Tocqueville [7]) posse ἐν σφραγῖσιν possideri, licet ἐν σφραγῖσιν adsignatum non sit, per lubidinem sic dividentibus sociis [8]) vel morem gerente arbitro [9]). Quocirca ne Homeri quidem locus quidquam probaret, si posset pertinere ad privatam divisionem. Quod putabat Guiraud [10]), nec animadvertebat, quod supra adnotavimus [11]): solos μάκαρας ἄνδρας integras ἀρούρας possidere. Superest divisio, quae normalibus fit lineis, nec Romanorum est omnino propria, siquidem veteres iam reges Aegyptum κατανεῖμαι dicuntur [12]), deinde κλῆρον ἴσον ἑκάστῳ τετράγωνον (δοῦναι),

1) Nescio, an plus dicere voluerit Buchholz, *Homerische Realien* II 1 (1881) p. 97, his verbis: „*regelrecht(e) Landvermessung*".

2) Gromat. p. 152 lin. 5—10 (Thulin 116, 6—11) ia. p. 134 lin. 16 (Thulin 98, 8).

3) Eodem modo apud Turcos arva publica coluntur conducentibus κώμαις et inter κωμήτας sortito dividentibus quotannis (Emelius, *Allgem. Vermessungsnachr.* 22 (1910) p. 129). Similiter P. Flor. 20 (Chrestom. I 359) lin. 30—34, ἐὰν συμβῇ τὸ πεδίον τῆς κώμης διαιρεθῆναι, nihil impedit, quominus κληρώσηταί τις duas vel tres aruras περὶ Θεαδελφείαν, tres vel duas περὶ Πολυδευκείαν. Obscurum hoc tamen est, quomodo unius κώμης πεδίον per duas κώμας extendatur.

4) *Siedelung und Agrarwesen* I p. 302/3.

5) Vel κοίταις. Utramque vocem habent Papyri (= Hom. χῶρος).

6) *Röm. Gesch.* 1 (1861) p. 183¹.

7) *Ancien régime* (1856) p. 36.

8) „*Je trouve dans un rapport secret: .... 'les* SUCCESSIONS *se subdivisent d'une manière .... inquiétante, et, chacun voulant avoir de tout et partout, les pièces de terre se trouvent divisées à l'infini' ....*" Similia laudat Anglica testimonia Gray, *English field systems* (1915) p. 186/7, p. 191.

9) Morem gerere vetatur lege Ephesina, *Inscr. jur. gr.* V § 5 (.... οἱ δὲ λαχόντες διαιρείτωσαν .... μὴ διασπῶντες .... ἀλλὰ τὰ μέρη τέμνοντες συνεχῆ ἀλλήλοις, id est σφισὶν αὐτοῖς).

10) L. l.: „*pourquoi le champ en litige n'aurait-il pas été auparavant une propriété indivise entre eux (deux)*". 11) Infra lineam.

12) Herod. II § 109. — Cf. praeterea Aristoph. Av. 996.

utque id sit fabulosum, profecto mera non est fabula Λίμνης divisio [1]), de qua diximus supra [2]). Etiam hodie [3]) eodem prorsus modo, antequam venit, dividitur, quidquid agri publici populi Americani in terra America usquam superest [4]). Quin immo persuadere cupit Meitzen [5]) veterem Hiberniam in partes modo certas („*nach (Flächenm)aassen*") divisam fuisse neque id ullam habere difficultatem [6]). Quam contendit Weber [7]) regionibus quibuslibet principum arbitrio („*in willkürliche Blöcke*") divisam, ergo ne mensuraliter quidem, quod sane est credibilius. At Corcyrae Nigrae, insulae Dalmaticae, divisionem quarto ante Chr. saeculo institutam esse in partes modo certas constat; promittuntur enim [8]) singulis colonis πέλεθρα τέσαρα καὶ ἥμισυ, iis praeterea, qui primi nomen daturi sint, ἐξαίρετο(ς) (ὁ) πρῶτο(ς) κλᾶρο(ς) .... πέλεθρα τρία. Ex diverso Lesbi divisio ab Atheniensibus mensuraliter quidem instituta videtur sed in partes numero certas [9]), sicut fabula fingit [10]) a Lycurgo solum divisum Laconicum [11]), nec aliter in sua re publica dividere Plato [12]), cui sententiae non obstat, quod iubet (ἴσα)

---

1) Quam appellat Viereck, Herm. XXX (1895) p. 122: „*eine regelrechte Eintheilung*".

2) Cap. harum observ. CVII.

3) Coepit res anno 1785 (H. Verloren van Themaat, *Eene studie over het grondbezit in de V. S.* Diss. Leid. 1912 p. 105).

4) Brockhaus, *Convers.-lex.* XVI (1887) p. 185: „*In den neuern Staaten und Gebieten besitzt die Union noch eine grosse Menge öffentlicher Ländereien, sogen. Kongressland*". „*Die Union lässt (dieses) vermessen, in Vierecke von* 36 *engl. Geviertmeilen* townships *genannt, abtheilen, und diese letztern in Quadrate(n) von einer engl. Geviertmeile ...., sogen. Sektionen, ... öffentlich versteiger(n)*". Cf. Schulten, *Abhandl.* (*Gött.*) II 7 (1898) p. 7[2]; id. *Bull. archéol.* 1902 p. 129 (laudat utrubique Gulielmum Roscher, *Kolonien* (1856) p. 305); Reclus, *Nouv. Géogr. univ.* XVI (1892) p. 702/3 (sed est apud hunc 1000 = 36).

5) *Siedelung und Agrarw.* I (1895) p. 175/6 (ia. p. 200). — Simile quid φαντάζεται de Cantia Gray, *English field systems* (1915) p. 282—304: *iuga*, in quibus possidebatur eius provinciae pars quaedam, fuisse parallelogramma rectangula (p. 284) et a Romanis post se relicta (p. 415/6).

6) „*die einheitliche Durchführung der Landesvertheilung (konnte), wenn sie Beschluss der Landesversammlung war, keinen wesentlichen Schwierigkeiten begegnen*" (op. cit. p. 197). Loquitur de sexto vel septimo p. Chr. saeculo (p. 196).

7) *Agrargesch.* p. 19 not. 17. Cf. Gray, op. cit. p. 188.

8) Dittenb. Syll. (1900) no. 933.

9) Thucyd. III 50 § 2.

10) Grote, *Hist. of Greece* P. II cap. 6.

11) Plut. Lyc. 8.

12) Leg. V 14.

γίγνεσθαι τὰ .... μέρη τῷ τὰ μὲν ἀγαθῆς γῆς εἶναι σμικρὰ τὰ δὲ χείρονος μείζω, quod etiam observatum esse in Lesbi divisione et observatum fingi in fabulosa illa Laconiae partitione, ideo manifestum est, quia Laconicis sortibus omnibus eadem *ἀποφορὰ* adfingitur, Lesbicis sub eadem mercede omnibus inventi sunt conductores. Nam potest aestimationis [1]) ratio haberi in utroque divisionis genere [2]). Gizerichus utro modo fidelibus suis Zeugitanam diviserit, nescio: traditur utique mensuraliter (*funiculo*), sicuti Rollo postea Neustriam [3]). Nam huius adnepos Angliam ne divisit quidem [4]), et errat in ea re Hallam [5]), quum perhibeat eum divisisse in 60,000 sortium („*William the Conqueror, we know* [6]), *distributed this kingdom into about* 60,000 *parcels of nearly equal value, from each of which the service of a soldier was due*"). Computata sunt militum feoda, non divisa, et in computando ridicule exaggerata [7]), postquam placuit centum post annos, quam in Angliam Normanni advenerunt, certum pro singulis identidem his, non ut hactenus veteris iuris exemplo [8])

---

1) In aestimationem venire posse non tantum bonitatem, sed etiam *longinquitate(m)* (Liv. VIII 11 § 4) perspicuum est.

2) De divisione *εἰς ἴσα μέρη* cf. Jordan, *Handbuch* I § 63 (i. f.). De divisione limitibus: Gromat. p. 156 lin. 15/7; 169 lin. 10/1 (Thulin 120, 21/3; 134, 11/2); *Feldmesser* II p. 365. De divisione per strigas et per scamna: hic paulo infra. Veteres Germani quomodo hoc plerumque (Oluffsen apud Meitzen, *Siedel. und Agrarw.* I p. 22 lin. 34/7) et in agro (cf. Meitzen, op. cit. I p. 79 lin. 15/7) vitaverint, dicet Weber, *Agrargesch.* p. 19 (cf. Maurer, *Einleitung* etc. § 34).

3) Gaupp. *die german. Ansiedl.* (1844) § 30 (p. 204). De Cleomene Laconici soli divisore ne hoc quidem traditur (Plut. Cleom. 11).

4) Stubbs, *Constit. Hist.* I (1874) p. 258 (marg.).

5) *State of Europe* I (Paris. 1840) p. 89².

6) Fontem non laudat, sed videtur esse Ord. Vit. IV 7 (Stubbs, *Select. charters* (1870) p. 79).

7) Vel moderatior computatio (32,000) omnem fidem superat. Cf. Stubbs, *Const. Hist.* I (1874) p. 432; Drummond, Encycl. Britann. XIV (1882) p. 144; Maitland, *Domesday and beyond* (1897) p. 511 summa.

8) Kemble nis. 583; 642; 797; 1057; Stubbs, *Select charters* (1870) p. 83, p. 87 (ex libro Wintoniensi): *civitas de Cestre tempore regis E. geldabat pro* 50 *hidis; per totam Bercheschiram dabat hida* (bis in anno) 3 *denarios et obolum*; Dial. de scaccario I 11 (*Sel. charters* p. 195): *hic reditus Danegeldum dicitur .... Annua lege .... sub indigenis regibus solvebatur*, sub Normannis *raro*. Cuius sententiae priori parti concordant leg. Edw. Conf. 11 (Liebermann p. 634), posteriori repugnat potius Henr. Hunt. V § 29; VIII § 3 (i. f.). Cf. Stubbs, *Const. Hist.* I (1874) p. 278/9, 381, 462, 582; Liebermann, *Ueber die* leges Edw. Conf. (1896) § 49; id., *Gesetze* II p. 345.

pro singulis utique *hidis* exigere [1]). Computata sunt, non divisa, quia militis feodum, licet non semper, intellectu consistit, sicuti caput vel iugum, ad quod tributa solent exigi. Ideo diximus: non semper, quia excipienda sunt feoda *nominatim* data [2]), qualia iam habet liber Wintoniensis pleraque unius hidae [3]); inveniuntur saeculo post binarum, quaternarum, quinarum, senarum [4]), mox apud Matthaeum Parisiensem [5]) quinarum, senarum, septenarum, octonarum, et quod excurrit, hidarum. Cuius generis fuit, quod confirmatur [6]) ab Henrico I *feodum unius militis in Gidoinga, sicut Ingelrannus de Auco illud tenuit et Canonicis dedit.* Quae quia plerumque inter consortes regionibus divisa sunt [7]), ideo in monumentis frequens est, ut vindicentur tot *carucatae* [8]) UNDE *octo* [9]) vel UNDE *duodecim* [10]) vel UNDE *sedecim* [11]) vel UNDE *viginti septem* [12]) vel UNDE *duodequinquaginta* [13]) *faciunt unum feodum militis*, id est: de octo etc. carucatis feodum unius militis facientibus carucatae tot [14]). Quod ideo manifestandum est, quia, *si fuerit* (*terra illa*) *pars feodi militaris*, *pro quantitate terrae servitium feodi inde praestabit(ur)* aut statim ab initio aut *post tertium*

---

1) Dial. de scacc. I 8 (*Sel. charters* p. 190 summa): *interdum .... summa* (tributi) .... *per hidas distribuitur*, id est, (I 10 = *Sel. charters* p. 196) *constitu(itur)*; I 9: *interdum .... decern(i)t rex de singulis feodis militum .... solvi.* Vocat illam *commune(m) assisa(m).* Plura dabit Stubbs, *Const. Hist.* I (1874) p. 383, 386, 456[4], 472[1], 501[1], 523, 581/2, 584, qui de suo addit (p. 383, 386) communem assisam ex libro Wintoniensi exigi solitam, nam, quo remittit (p. 584), Dial. de scacc. I 16 id non continet.

2) Stubbs, *Const. Hist.* I (1874) p. 264[7].

3) Ellis, *Introd. to Domesday* I p. 60.

4) Stubbs, *Const. Hist.* I (1874) p. 264 (ex libro scaccarii nigro).

5) Vit. abb. (ed. 1644) p. 86. Cf. Coke, 1 Inst. 69*b* not. 1.

6) Monast. Anglic. II p. 25.

7) Cf. modo, quem laudavimus locum ex Matthaeo Parisiensi.

8) Inter Normannorum *carucatam* et veterem hidam non multum interfuit. Cf. Ord. Vit. VIII 8 (Stubbs, *Const. Hist.* I p. 302 not. 2): *carucatas, quas Angli hidas vocant* (ed. princ. p. 678).

9) Exemplum praebet Monast. Angl. II p. 825.

10) Exempla praebent Glanv. XII 3 § 1; Coke (ex rotulis), 1 Inst. 69 med.

11) Abbrev. placit. p. 73 (Ebor.).

12) Abbrev. placit. p. 33 (Cantabr. rot. 10).

13) Abbrev. placit. p. 209 (Ebor. rot. 17); p. 299 (Linc. rot. 8). Cf. quoque p. 304 (Linc.).

14) Fefellit articulus *unde* Eduardum Digby, *History of the law of real property* (1897) p. 74[3].

heredem [1]). Horum feodorum ambitus, ubi causa non erat singularis gratiae vel liberalitatis, creverit decreverit necesse est cum utilitate et adversus numerum militiam profitentium, sicuti ceterarum rerum venalium pretia et operarum mercedes ob has praecipue rationes crescunt decrescunt. Itaque numquam constitit, constare ne potuit quidem, quot carucatae feodum efficerent [2]). Ex diverso constare debuit apud computantes de feodi pretio vel reditu [3]). Qui fueritne initio vicenarum librarum [4]), *ἄνωθεν* considerandum est [5]). Habet autem agrorum divisio apud Romanos propriam quandam observationem et eam duplicem, quia divisorum agrorum duplex genus est: unum, quod limitibus continetur et appellatur *limitat(um)* [6]), alterum, quod sine limitibus divisum est et appellatur *per strigas et per scamna* divisum [7]). Est limes sive *ἄντομος* [8]) — non enim Graecis limitatio prorsus fuit incognita aut per Italiam tantum cognita [9]), est praeterea hodie in usu in terra America, quum publice dividitur [10]), quocirca refellitur Niebuhr,

---

1) Glanv. VII 18 § 1.

2) Quinque hidae apud Spelmannum v. *Hida* (ex veteri codice), alibi octo carucatae (du Cange v. *Bovata*), alibi duodecim et quod excurrit, alibi quadraginta, alibi duodequinquaginta (Coke, 1 Inst. 69*b* not. 1; 2 Inst. 596) feodum militis dicuntur facere. Sed suspicor Cokium, ubi rotulos laudat, perperam omisisse articulum *unde* (sicut Abbrev. placit. p. 543 v. *feoda*), proinde *quadraginta, duodequinquaginta* migrare debere. Restat, ubi feodum facere dicantur 20 virgatae (Coke, 1 Inst. 69*b* not. 1), id est, 5 hidae ut apud Spelmannum.

3) Hoc vidit Coke, 1 Inst. 69*a*: „*a knight's fee is properly to be esteemed ... by the value*". Sed potuit aestimatio mutari, quin subinde mutata est (Coke, 2 Inst. 596).

4) Coke, 1 Inst. 69*a*; Stubbs, *Const. Hist.* I (1874) p. 265.

5) Cf. interim Encycl. Britann. XIV (1882) p. 113 (Drummond).

6) Beaudouin quidem (*Nouv. rev. histor.* XVII (1893) p. 425) limitatum agrum eum esse putat, quem Galli appellant „*limité*", id est, terminatum. Idem (ibid. p. 453) *milia qninquaginta* vertit 1050, *populus* denique pro tertio easu habet (ibid. p. 455 not. 4).

7) Gromat. p. 2/3 (Thulin p. 1).

8) Cf. Mazocchi ad Tab. Heracl. pag. 180—182.

9) Limitatio Graeca hodie exstare dicitur in agro Surrentino (Beloch, *Campanien* (1879 et 1890) p. 263 (iis p. 252/3), p. 434/5) et in eo quem possidebant Chersonenses Heracliotae (Neumann, *die Hellenen im Skythenlande* I (1855) p. 403/4; cf. Keil, Herm. 38 (1903) p. 140—144).

10) Ratzell, *Politische Geographie der V. S.* (1893) p. 320: „*So wie die Sektionen sind auch die Viertel- und Achtelsektionen von Strassen umschlossen*".

quum doceat [1]), fieri non posse, quin ab Italis ad Italiotas ea res serpserit [2]) — est igitur limes *spati(um) itineris* [3]), quod *interven(it) (ordinatis)*, id est, parallelis *binis rigoribus* [4]), nam *lineari(os) limites*, qui *a* QUIBUSDAM *mensurae tantum disterminandae causa sunt constituti* [5]), recens esse genus manifestum est, itaque videbatur Theodoro Mommsen [6]), quam tamen opinionem postea deseruit docuitque [7]) rigorem esse limitem („*beide Begriffe fallen nach römischer Anschauung zusammen*"), hanc quoque sententiam mox refutaturus [8]). Ipsorum limitum usus apud Romanos [9]) recens est [10]), proinde, sine limitibus qui dividit, is *more antiquo* [11]) dividit quadras secando certo quidem modo sed pro aestimio ubertatis augendas vel minuendas, quia sic *per proximos possessionum rigores* [12]) adsignabitur, id est,

---

1) *Röm. Gesch.* II (1836) p. 698, p. 647 (post notam 1266); I (1833) p. 170 (not. 486).

2) Vitavit hoc vitium Mommsen, *röm. Gesch.* I (1861) p. 22.

3) Vel *fossae*: leg. Urson. cap. 104; Gromat. p. 263, 14. Cf. Schulten, *Abhandl. der Ges. der W. zu Gött.* II 7 (1898) p. 12/3.

4) Gromat. p. 98 lin. 10/1; cf. ibid. p. 92, 14.

5) Gromat. p. 169 lin. 4—6 (Thulin 134, 5—7). Quod si hi limites *finitimi(s) interveniunt*, id est, finem faciunt inter vicinos (non enim omnis limes finem facit, ut dictum cap. CIX), tunc etiam *latitudinem secundum legem Mamiliam accipiunt.* Sin minus, revera sunt *lineurii*, etsi negat Gebert, *Bonner Jahrb.* CXIX p. 170/1 („*eine blosse Linie heisst* NIE limes").

6) CIL I (1863) pag. 97.

7) Herm. 27 (1892) p. 94 (*Ges. Schr.* V 8).

8) *Westdeutsche Ztschr.*. XIII (1894) p. 135: „*die Schnittlinien des römischen Ackerrechts sind keine Lineargrenzen sondern .... Strassen*" (*Ges. Schr.* V 24).

9) Apud Etruscos ne comparet quidem.

10) Testimonium dabitur statim. Ergo refellitur quum Mommsen, *röm. Gesch.* I (1861) p. 22: „*es ist altes Gemeingut*" (Nissen, *Orientation* (1906) p. 81: „*Gemeingut des Alterthums*") tum Nissen, *Pompej. Studien* (1877) p. 585: „*die Limitation .... ist mindestens ebenso alt als die Einführung eines fest normirten Längenmaasses, und damit vermögen wir auf inductivem Wege ihre Existenz in der römischen Königszeit nachzuweisen*", nec revera quidquam obstat, quonimus ab Italiotis Romam ea res venerit.

11) Gromat. p. 3/4 (Thulin 1 lin. 15) (Schulten, *Bonner Jahrb.* CIII (1898) p. 25). Fatebatur Rudorff (*Feldmesser* II p. 292) per strigas et per scamna *more antiquo* dividi, sed rem non expediebat. Ex diverso agrimensorum fide, ut ipse dicit, docet Beaudouin (*Nouv. rev. histor.* XVII (1893) p. 400—402) *more antiquo* per centurias adsignari. Etiam, verum qui viderat, Schulten postea turbare coepit (*Bull. archéol.* 1902 p. 131).

12) Gromat. p. 3 lin. 1 (Thulin p. 1, 8/9). — *Proximos rigores* esse fines, divinavit Weber, *Agrargesch.* (1891) p. 26, qui tulit adsensum quum Augusti Meitzen,

ita ut singulis hominibus singulae quadrae pro acceptis cedant, non, ut in limitato suus cuique in centuria modus [1]). Quamquam renuit negitatque Schulten [2]), quocirca obtinendi causa apud Gromaticum [3]) articulum *intra* Gallice vertit [4]) „*dans*", quum posset „*parmi*". Habuit quidem Germania inferior *scamna* pluribus pro diviso possidentibus [5]), sed non potest, ubi èt per possessionum fines adsignabitur, quod fatetur verum esse Schulten [6]), èt normalibus lineis adsignandi causa dividetur, quae sola ratio placuit mensoribus Romanis, non cedere cuique quadra. Nam, cui neque modus in quadra adsignabitur, neque integra quadra, quum extra quadras nihil ad dividendum supersit, quid igitur ei, de quo quaerimus, adsignabitur? Possunt autem hae quadrae pro ubertatis aestimio facile [7]) augeri minuive, dum alteris utris lateribus vel addatur, quantum oporteat [8]), vel detrahatur. Itaque nulla causa est, cur suspicetur quis, in antiquissima quaque adsignatione [9]) ubertatis aestimii rationem habitam non esse [10]). Neque enim, quod certus toties [11]) modus datus perhibetur [12]), id eo pertinet, ne pro ubertatis aestimio augeri minuive is per singulas regiones potuerit; neque traditur usquam in hac divisione per strigas et per scamna omnes utique quadras pari mensura constitisse [13]). Quae, si decurrunt *in*

Siedel. und Agrarw. I (1895) p. 292, tum vero hactenus Adolphi Schulten, *Bonner Jahrb.* CIII (1898) p. 15; *Bull. archéol.* 1902 p. 134, quum non tulisset Mommseni, Herm. XXVII (1892) p. 82².

1) Weber, *Agrargesch.* (1891) p. 15 lin. 1—5.

2) *Bulletin archéol.* 1902 p. 136¹.

3) Gromat. p. 208 lin. 1 (Thulin 171, 1).

4) *Bulletin* cit. 1902 p. 136 lin. 2.

5) Inscr. *Bonn. Jahrb.* CIII (1898) p. 12: *possessores ex vico Lucretio scamno primo.* Prudenter quidem observat Barthel, *Jahrb.* cit. CXX p. 48: „*aber es ist überhaupt zweifelhaft, ob hier ein Gewann der Feldflur gemeint ist*".

6) *Bonner Jahrb.* CIII (1898) p. 15; *Bull. archéol.* 1902 p. 134.

7) Rem esse perdifficilem („*sehr grosse Arbeit erforder(nd)*"), opinio est Maximiliani, *Agrargesch.* (1891) p. 36.

8) Hoc ad exquirendum facile videtur Maximiliano, op. cit. p. 20 (et p. 36).

9) Weber: „*bei den Viritanassignationen der älteren Zeit*".

10) Non esse putat Weber, op. cit. p. 20 (cf. Niebuhr, *röm. Gesch.* II (1836) p. 706; Rudorff, *Feldm.* II p. 365; Mommsen, Herm. 27 p. 113).

11) Etiam apud Liv. VIII 11 § 14 duabus adsignationibus ita contributis, ut tamen suus utrique modus constaret.

12) Hoc argumento pugnat Weber, op. cit. p. 20.

13) Cf. Weber, op. cit. p. 14.

longitudinem, id est, *a septentrione in meridianum*, strigae dicuntur; sin *in latitudinem*, id est, *ab occidente in orientem* scamna [1]), nisi potius dicendum est: *a meridiano in septentrionem* et *ab oriente in occidentem* [2]).

---

1) Gromat. p. 3 lin. 2/5 (Thulin 1 lin 10/2); p. 110, 1/3 (= p. 3, 12/5 = Thulin 53, 21/3); p. 207, 1/2 (Thuliu 170, 1/2. Converso ordine his utitur Aristoteles, Meteorol. II 5 § 13: *οὐ γὰρ ὑπερβάλλει τὰ καύματα καὶ τὸ ψύχος κατὰ μῆκος ἀλλ' ἐπὶ πλάτος*, et item in lemmatis Agrippa, si verum vidit Detlefsen (*Ursprung* etc. *der Erdkarte Agrippas* (1906) p. 11, p. 106), Ptolemaeus denique (Geogr. I 6 § 4), quem reliqui secuti sunt. Atqui coeli *μῆκος* intelligit Aristoteles *τὸ κατὰ τοὺς πόλους διάστημα* (de Coelo II 2 § 8,.

2) Videbimus infra.

(Continuabitur)

CREPUSCULI NOTIO.

Sen. Med. 71 chorus Hesperum sic compellat:

et tu quae, gemini praevia temporis,
tarde, stella, redis semper amantibus.

Stella igitur, quae vs. 878 'dux noctis' appellatur, hic vocatur praevia 'gemini temporis'. Nonne admonemur nominis quo Britannos tempora diluculi et crepusculi designare nota res est? Sc. 'twilight' h. e. between the light. Romanos simili significatione eam diei partem denotasse minus notum videtur, in lexicis certe s. v. 'geminus' de hoc adiectivi usu nihil invenimus. Cf. Herc. Fur. 671 sq., Troad. 1141 sq., Phaedr. 749 sqq.

P. H. D.

DE MENANDRO ET TERENTIO DISPUTATIUNCULAM

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

In Menandri fabula *Samia* Niceratus, senex pauper, cognito filiam suam innuptam peperisse filium, furit, insanit, omnibus qui in ipsius sunt aedibus dirissima quaeque minitatur. Placare eum studet Demeas, senex dives atque (id quod ignorat Niceratus) ipsius illius adolescentis, a quo virgo illa fuerat vitiata, pater.

Sed quo modo placare studet? Audiamus ipsum Menandrum sic inter se senes inducentem colloquentes:

242 Δη. .... περιπάτησον ἐνθαδὶ
... μετ' ἐμοῦ
Νι. περιπατήσω;
Δη. καὶ σεαυτὸν ἀνάλαβε —
οὐκ ἀκήκοας λεγόντων, εἰπέ μοι, Νικήρατε
τῶν τραγῳδῶν ὡς γενόμενος χρυσὸς ὁ Ζεὺς ἐρρύη
διὰ τέγους, κατειργμένην δὲ παῖδ' ἐμοίχευσεν θεός;
Νι. εἶτα δὴ τί τοῦτ';
Δη. ἴσως δεῖ πάντα προσδοκᾶν· σκόπει
τοῦ τέγους εἴ σοι μέρος τι ῥεῖ
Νι. τὸ πλεῖστον! ἀλλὰ τί
τοῦτο πρὸς ἐκεῖν' ἐστί;
Δη. τότε μὲν γίγνεθ' ὁ Ζεὺς χρυσίον
τότε δ' ὕδωρ, ὁρᾷς; ἐκείνου τοὔργόν ἐστιν

Quam sunt hic absurda, inepta, scurrilia omnia. Obsecro, estne hoc placare hominem an ad insaniam redigere? An non

habet irascendi causam Niceratus? Habet, eamque gravissimam. Atenim exsultat gaudio Demea qui antea suspicatus sit concubinam suam cum ipso filio suo rem habuisse atque sic infantem illum natum, modo compererit ita se rem habere ut nullo negotio id quod sit factum in summam possit converti laetitiam: nam patrem quidem infantis esse filium suum, matrem vero eam ipsam, quam dudum uxorem iustam duxisset ille, nisi pater obstaret, qui iam nihil ardentius cupit quam ut firmae illae sint nuptiae. Quidni ergo paulisper amicum suum ludibrio habeat, cum praesertim iam in eo sit ut eidem omnem demat sollicitudinem summoque eum mactet gaudio? Non est, non est nunc ulli ludo iocove locus; vix enim desiit cum Nicerato luctari Demeas, baculis inter se rem gesserunt senes, quorum alter insaniens in suas aedes irruit, hic in scena remanens verum metum timoremque his verbis significat:

218 οὑτοσὶ μελαγχολᾷ·
εἰσπεπήδηκεν — τί τούτοις τοῖς κακοῖς τις χρήσεται;
οὐδεπώποτ' εἰς τοιαύτην[1]) ἐμπεσών, μὰ τοὺς θεούς,
οἶδα ταραχήν· ἔστι μέντοι τὸ γεγονὸς φράσαι σαφῶς
πολὺ κράτιστον — ἀλλ', Ἄπολλον, ἡ θύρα πάλιν ψοφεῖ.

Neque iniuria, hercle, metuit; antea enim Niceratum ad fores stans intus clamantem audivit. Quid putas? Ipsum audi Demeam narrantem:

207 Ἡράκλεις
ἡλίκον κέκραγε! τοῦτ' ἦν· πῦρ βοᾷ· τὸ παιδίον
φησὶν ἐμπρήσειν, ἐκείνην υἱὸν οὖν ὠπτημένον
ὄψον ἕξειν.

Quam abominandae sunt ultima ista crudelitatis atque saevitiae, quam sunt scurrilia atque omnis expertia venustatis! Sed hoc mitto. Satis tamen ex illis apparet qui hominem sic insanientem ludicris aggrediatur fabellis atque facetiis aut insanire ipsum aut certe quid quoque tempore deceat quid non iuxta cum ignarissimis ignorare.

Sed quam infaceta et absurda est oratio qua Demeas ad senem placandum scilicet utitur! Quid sibi Danaë hic vult et ille in pretium versus deus ex quo Acrisii filia mater facta

1) An τοσαύτην?

est? Nullam aliam ob causam eam a poeta huc attractam suspicor quam ut ipse facultatem nancisceretur iocos scilicet quosdam interserendi de uno alteroque aequalium qui et ipsi propter fortunam secundam, qua hucusque usi sint, haud iniuria deorum filii dici possint. Illi vero ioci tam sunt frigidi ut legentem poetae misereat qui, cum facetus esse vellet, nihil aliud extundere potuerit.

Sed de Danaes exemplo hic adhibito potissimum agendum videtur. Quo quam lepide, quam apte atque venuste usus sit Terentius videamus. Qui utrum illud hinc sustulerit an aliunde notum in suum converterit usum parum curo; hoc mihi intelligere satis est praeclare eo illustrari locum multis nominibus laudabilem.

In *Eunucho*, fabula propter vim comicam ceteris omnibus praestanti, ex aedibus Thaidis prosilit Chaerea adolescentulus, vix sui compos. Venerem, si quisquam unquam alibi, hic habuit propitiam. Verba non invenit quibus satis magnifice de suo in amore successu glorietur. Morigera ei fuit puella forma tantum non divina, certe praestantissima, quam simulatque conspexerit ita deperire coeperit ut mori quam sine illa vivere malle statueret. Et strenue usus est fortuna nil tale speranti sibi oblata. Audacem eum reddidit illa patrona omnium deorum dearumque potentissima. Audite ipsum haec declamantem et ne hoc quidem cogitantem se cum maxime Eunuchi veste indutum:

Virgo in conclavi sedet
suspectans tabulam quandam pictam; ibi inerat pictura haec, Iovem
quo pacto Danaae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum.
Egomet quoque id spectare coepi; et quia consimilem luserat
iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi-
deum sese in hominem convertisse atque in alienas tegulas
venisse clanculum per pluvium fucum factum mulieri,
At quem deum! qui templa caeli summa sonitu concutit.
Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero item feci ac lubens.

Vix dictu opus est quam sint haec salsa, urbana, ipsi rei

de qua agitur accommodata. Ut cetera omnia mittam, in aedibus meretriciis conspicitur pictura auro venalem Venerem exhibens: quid magis illi loco aptum? Iovis exemplum audacem reddit adolescentulum amore ardentem, nonne hoc quoque quam maxime verisimile? Denique ipse adolescentulus sic cogitationes suas vel referens vel fingens quam facetus est quamque ridiculus, quos fuisse spectatorum cachinnos putemus talia ab Eunucho scilicet narrari audientium!

„Apage te cum isto tuo de Romuli gente fera imitatore" sic forsitan me compellet cerebrosior quispiam „an tu hunc Menandro praeferre audes, illis omnium hominum paulo cultiorum deliciis, quem nostra aetate ab inferis ad nos rediisse neque laetari neque gloriari satis possumus? Immemorne ergo es quam turpiter imitator iste locum illum de anulo e Menandri sublatum *Disceptantibus* corruperit atque commaculaverit? Apud Menandrum improbo adolescenti a virgine, cui pudorem eripit, dum se misera illa defendit, anulus detrahitur, Terentius vero nobis adolescentem exhibet non modo pudicitiae insidiatorem impudentissimum sed etiam latronem nefarium, qui non solum ingenuae puellae vim afferat sed eam ultro spoliet ornamento idque amicae suae dono det".

Equidem non tantam video inter Menandri *Disceptantes* et Terentii *Hecyram* similitudinem ut, si quid haec fabula habet quod mihi aliquam aliquomodo in mentem revocet huius scenam, statim eam ex illa in hanc translatam atque adeo corruptam clamitem. Deinde in toto illo anulorum detractorum negotio adeo hospes sum ut quid fas quid nefas sit plane ignorem: totam enim rem vehementer improbo atque detestor. Fuitque illud

pignusque dereptum lacertis
aut digito male pertinaci

locus tam communis, quotiescunque a poeta de aliqua agebatur rixa amatoria, ut parum curasse legentes spectantesque opiner quo modo ille hic vel illic fuerit exornatus. Et apud Horatium quoque eo loco quem modo citabam (C. I, 9, 23 sq.) *puellam* habemus cui anulus deripitur.

Sed est tota haec de anulo isto quaestio admodum parvi momenti in disputatione de Terentii *Hecyra*. Fac enim hic aliquid commisisse poetam latinum quod iure reprehendi possit,

nullone merito istum compensavit errorem? Immo *Hecyra* eius, si tota spectatur, tam est egregia ut paene dixerim tali poetae semper ubi opus sit paratam esse veniam. Sed raro ea opus est.

Ut ex illa fabula unam scenam eligam (IV, 2 vss. 577—606): uxorem suam peperisse Pamphilus modo cognovit eaque res vehementer eum perturbavit summaque affecit tristitia: e se enim natum *non* esse filium illum probe scit. Aequo ergo fert animo quod uxer illa turpis atque perfida e iusti mariti aedibus commigravit ad suam ipsius matrem. Sed et solus est maritus miser ille qui istud sciat. Percommode ergo ei accidit quod uxor eius creditur ideo a se abiisse quod socrum suam, ipsius Pamphili matrem, ferre non posset: sic certe fore sperat ut dedecus illud familiae lateat. Neque minus ipsa Sostrata, Pamphili mater, quamvis se insontem esse probe sciat, parata est ad omnem in se culpam recipiendam. Diu iam mariti sui, senis stomachosi, maledista et convicia pertulit, nunc vero sponte se tamquam victimam offert, qua mactata pax et concordia in aedes filii nurusque sint rediturae: cum marito suo, moroso illo homine, rus abitura est ut posthac vitam degat omni laetitia atque suavitate carentem. Audi quo modo hoc consilium suum filio aperire incipiat:

mi Pamphile hoc et vobis et meae commodum famae arbitror:
ego rus abituram hinc cum tuo me esse certo decrevi patre,
ne mea praesentia obstet neu causa ulla restet relicua
quin tua Philumena ad te redeat.

Iam unum illud *mi Pamphile* quam teneros significat affectus! Quam plena sunt cetera caritatis atque indulgentiae. Neque, hercle, matris oratione indignum est filii responsum:

quaeso quid istuc consilist?
illius stultitia victa ex urbe tu rus habitatum migres?
haud facies neque sinam ut qui nobis, mater, maledictum velit,
mea pertinacia esse dicat factum, haud tua modestia.
Tum tuas amicas te et cognatas deserere et festos dies
mea causa nolo.

Difficile dictu est utrum filium an matrem sic loquentem laudemus et amemus magis. Matrem tamen, ut opinor. Sic enim filium redarguit:

Nil pol iam istaec mihi res voluptatis ferunt:
dum aetatis tempus tulit, perfuncta satis sum: satias iam tenet
studiorum istorum: haec mihi nunc curast maxuma, ut nequoi mea
longinquitas aetatis obstet, mortemve expectet meam.
Hic video me esse invisam immerito, tempus est concedere.

Antea nos miserebat mulieris vexatae atque exagitatae mariti criminibus contumeliisque, nunc vero matrem hanc fortissimam filiique amantissimam suspicimus admiramurque. Et sunt omnino tota hac fabula tam egregie mulierum mores depicti ipsaeque illae mulieres tam sunt egregiae ut subinde mihi nascatur suspicio ideo eam parum placuisse populo rudi etiamtum et agresti, licet suos haberet Scipiones Laeliosque, quod persentire illam urbanitatem venustatemque nondum posset.

„At, o bone, sunt istae mulieres quoque e Menandri sublatae comoedia!" Quid tum? Solusne inventor dicendus est qui „affectus *proprios* ad fabellam rettulit", ceteros omnes imitatorum adscribamus servo pecori? Equidem sic censeo, si quis opus proferat ab omni parte perfectum et perpolitum, parum referre unde materiem sumserit. An qui quod suis oculis est contemplatus vel quocunque modo est expertus chartae tabulaeve mandavit proprium nobis exhibet opus, qui alieno invento praeclare usus est, si non furis, tamen opificis instar habebitur? Ut hoc mittam parum esse verisimile sermonis eandem fuisse elegantiam in Graeca fabula. Satis enim iam novimus quam fuerit prae Terentio aridus sterilis languidus in enuntiatione Menander.

Quid quod, Donato teste (et est is testis quam maxime idoneus) pro certo novimus Menandri sat multa a Terentio ita esse immutata ut vere fierent nova et, cum antea semimortua iacerent, subito vita donarentur. Duo hic ponam exempla in vulgus nota, sed quam maxime proposito nostro accommodata.

Plurimarum comoediarum hoc fere (ut paucis rem comprehendam verbis) argumentum est: pater filio suo uxorem iustam destinavit ingenuam aliquam opulentamque puellam, sed filius missam facere non vult amicam quam ei conciliavit servus nequam vaferque. Post multas turbas contentionesque tandem

res eo perducitur ut appareat amicam quoque illam bonam bonis prognatam esse. Sic voti sui compotes fiunt omnes: pater qui sciat iam filium suum fore maritum et mox patrem, virum gravem qui missas fecerit ineptias, amica cui optime nunc sit consultum, servus qui, cum res bene ceciderit, fraudum suarum impunitatem sperare possit. Omnes vero? Immo relinquitur una quae iure cum Phormione exclamare potest:

„Satis superbe inluditis me".

Virginem illam dico cui pridem maritus destinatus fuerat filius; ea enim nunc res nullius habetur quam tollat praetereatve qui vult. Primus mortalium hoc intellexit Terentius qui nobis in Andria exhibet alterum adolescentem Charinum amore ardentem ipsius illius puellae quam et Simo et Pamphilus et Geta Davusque curant nihil. „At est Charinus ille e Menandri Perinthia sublatus" Sit ita, sed eo in Andriam translato, „rem prodigialiter variavit" Terentius. Exime enim Charinum e fabula Terentiana ludicramque eius cum Pamphilo ex errore natam expostulationem, quam languida fiet tota!

Alterum exemplum, ex eadem Andria sumptum, hoc est. Iam despondit Simo filium Chremetis, honestissimi civis, filiae, iam instant nuptiae, cum subito senibus suspicio, eaque minime levis, nascitur se ab adolescente isto esse deceptos; specie enim eum se ad uxorem iustam ducendam paratum declarasse, revera hoc agere ut suam sibi meretriculam habere possit. Quid nunc sit agendum anxius sollicitusque secum deliberat Simo; *secum* apud Menandrum: quam deliberationem admodum languidam fuisse res ipsa fert. Sed apud Terentium idem pater ille rem fidissimo liberto Sosiae totam denarrat et quid consilii ceperit ad filii servique fraudes detegendas exponit. Sic facetissimam lucramur scenam quam suis sententiolis observatiunculisque lepidissime libertus, sapientiae plenus, exornat.

His aliisque, ex hoc genere exemplis monitus, olim conieci ad *Heautontimorumenon* nihil annotasse Donatum quod revera illam fabulam „ex integra Graeca integram" Latinam fecisset Terentius, ideoque ipse facultate careret eiusmodi adscribendi annotationes quas suo sibi „ergo melius Terentius" concludere posset. Et ne nunc quidem quid ea coniectura absurdi atque ridiculi habeat video.

Sed ut finem huic imponam disputationi, quam brevem fore ipso titulo promisi: nemo me magis inventis illis Menandri fragmentis laetari potest; exsultabo vero gaudio si vel una Menandri comoedia integra fuerit reperta atque „pro uno duo" nobis erunt dati comici. Sed nunquam adducar ut prae Menandro Terentium meum abiiciam, spernam, nihili faciam, et sicubi a Menandro deflectit omne maledictorum genus in ipsum eiusque evomam personas.

SENECA FATIDICUS.

Sen. Med. 375 sqq.:

venient annis saecula seris,
quibus Oceanus vincula rerum
laxet et ingens pateat tellus
Tethysque novos detegat orbes
nec sit terris ultima Thule!

Poetam Hispanum his versibus praecinuisse fore ut populares sui Christophoro Columbo duce Americam aliquando detegerent criticus nescio quis olim censuit nec non Ferdinandus Columbus, qui in suo trugoediarum exemplari ad locum ascripsit: *Haec prophetia expleta est per patrem meum Christoforum Colon almirantem anno 1492.* —

At plura, credo, Seneca in hac fabula vaticinatus est. Quidni aviatores qui dicuntur aliquando venturos praedixit scribens (vs. 1025):

ego inter auras aliti curru vehar!

Quid quod *ἄθεοι* nostri eundem suae confidentiae praenuntium habuere, cum fabulae hunc finem imposuerit:

per alta vade spatia sublimi aethere,
testare nullos esse, qua veheris, deos!

P. H. D.

ETYMOLOGIAE GRAECAE

SCRIPSIT

F. MULLER IAC.FIL.

I.

Ῥηξήνωρ

Epitheton in Iliade saepius, semel in Odyssea (δ 5) adhibitum nisi de Achille dictum nusquam apparet. Vulgo interpretantur: *ὃς στίχας* vel *φάλαγγας ἀνδρῶν ῥήγνυσιν* Postea significatio ista paulatum evanuit, ita ut tantum non animi fortitudinem designaret; v. ξ 217 de insidiis ibi mentionem faciens talia scribit poeta

ἦ μὲν δὴ θάρσος μοὶ Ἄρης τ' ἔδοσαν καὶ Ἀθήνη
καὶ ῥηξηνορίην· *ὁπότε* (nulla particula adversativa addita)
κρίνοιμι λόχονδε
ἄνδρας ἀριστῆας, κακὰ δυσμενέεσσι φυτεύων,
οὔ ποτέ μοι θάνατον προτιόσσετο θυμὸς ἀγήνωρ.

Talia respiciens Hesychius exhibet: *ῥηξήνορα· πολεμιστὴν πρακτικόν ἢ ἀνδρεῖον πολεμιστήν.*

Mirum mihi semper visum est huius modi cognomen neque satis ad hunc usque diem liquet, cur poeta alibi ita locutus sit: *ῥήγνυσκε φάλαγγας* (H 141) aut *στίχας*, virorum mentionem sive addens sive omittens (cf. Z 6, H 141, Λ 90, N 718 et 680, O 409, 615, 617), hac vero appellatione parum apte expresserit: virorum aciem turbans, disiciens. Nam quod habes Λ 538:

ὁ δὲ ἵετο δῦναι ὅμιλον
ἀνδρόμεον ῥῆξαί τε μετάλμενος κτλ.

iste versus et hoc ipsum posterioris originis prae se fert vestigium (cf. de versibus vicinis v. Wilamowitz. Ilias und Homer, p. 192) et adiectivum *ἀνδρόμεον*: semper enim ėt ubique carnem puta, vel sanguinem designat humanum, numquam valet: ex hominibus compositus, v. Ρ 571, Υ 100, Φ 70, ι 297, 347, 374, χ 19: *αἷμα*, *κρέας*, *ψωμοί*. Vetustissimus hic eius suffixi videtur esse sensus etiam in lingua sanscritica, cf. Whitney Skt. Grammar § 1225, Brugmann Grundriss[2] II, 1, p. 13, Brugmann-Thumb Griech. Gramm. 180. Versum sequentem (Υ 100) posteriorem poetam ut ita scriberet adducere potuisse credo

καὶ δ' ἄλλως τοῦ γ' ἰθὺ βέλος πέτετ', οὐδ' ἀπολήγει
πρὶν χροὸς ἀνδρομέοιο διελθέμεν κτλ.

"Ανδρας vel ἀνέρας ῥηγνύναι apud Homerum nusquam apparet.

Nomen proprium invenitur η 63 (cf. 146)

Ναυσίθοος δ' ἔτεκεν Ῥηξήνορά τ' Ἀλκίνοόν τε:

ut Nausithous hoc loco nomen est disertum, ita maiorem eius filium nomen habiturum exspectamus, quod eum depingat tamquam *ποιμένα λαῶν*; Phaeaces enim pacis amantissimi bellumque non nisi illatum propulsantes nobis omnibus ante oculos obversantur. Quid hic regem hostium copias fundentem?

Iam propius ad scopum pervenire mihi videmur, si inscriptionem Theraeam attente ac studiose perlegimus (I G XII, 3, 762 = Inscr. Gr. ant. 451).

Ρεκσανορ αρκhαγετας =
Rh. koning

(de hac inscriptione nuperrime Wackernagel, Sprachl. Unters. zu Homer 1916, 213).

Alium locum ex Iliade petitum cum praecedentibus coniungo (Κ 435)

ἐν δέ σφιν Ῥῆσος βασιλεύς, πάις Ἠιονῆος.

Alibi nusquam eodem modo nomen proprium apud Homerum sequens sibi asciscit dignitatis vocabulum, hic vero solus ordo ac coniunctio saepissime occurrit, e. g. Α 279

σκηπτοῦχος βασιλεύς, cf. Σ 555:
βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἑστήκει κτλ.

(reliquis locis, ubi *βασιλεύς* occurrit, cum nomine proprio con-

iunctum, aut Σιδονίων β. aut Θεσπρωτῶν β. legitur, v. ξ 316 et τ 287). Itaque Ῥῆσος βασιλεύς insolitum est atque habet, quod nostram moveat suspicionem.

Denique Bacchus inducitur in Anthologia ornatus cognonime ῥηξίνοος; eodem mihi spectare videtur quod habet Hesychius: ῥηξίφρονα· καταβαλόντα τὴν φρένα.

Sed ex nominibus quoque propriis aliquid effodere, quod hoc nomen illustret, licet perlustratis copiis, quas Fick et Bechtel collegerunt (die Griech. Personennamen[2] p. 7, 60, 124, 247)

A ῥηξι-incipiunt haec:	Respondent haec:
Ῥηξιβιος (cf. vetus adj. φερέ-σ-βιος)	Ἀναξιβιος (Κρατaιβιος)
Ῥηξανωρ	Ἀναξηνωρ
Ῥηξιμαχος	Ἀναξιμαχος
Quae supra attuli, itidem se habent:	
Ῥηξινοος	Ἀναξινοη
Ῥηξιφρων	(Ἀναξιμενης)

Ῥήξ-ηνωρ compositum est, quale πλήξ-ιππος B 104; simillima sunt Ἀλ(ε)ξ-ανωρ, Λυσ-ανωρ, Στησ-ηνωρ, Τεισ-ανωρ.

Imprimis vetusta sunt eiusmodi nomina tam propter partium compositarum singularem gravitatem quam quod ordine immutato redeunt; vide Fick-Bechtel 758:

Ἀγε-λᾱος (: Ἀγεσι-λα(ο)ς)	Λᾱγος, Λα-αγιδας
Ἀναξι-λαος et Ἀναξιλας	Λεωναξ
Κρατ-ανδρος	Ἀνδροκρατης e. a.

Mirum iam plurimi iudicaverunt viri docti ubique fere vestigia superesse radicis illius vetustissimae *rēg- „regere, ducere", in finibus tantum Graeciae et Thraciae nulladum eiusdem inventa esse rudera. Etiam Wackernagel (Sprachl. Unters. zu Hom. 212) ita censet. Qui cum optime demonstrasset (p. 211) vocem Ϝαναξ in lingua graeca priorem fuisse alteramque βασιλεύς appellationem et recentius esse et ex linguis semiticis in Graeciam invectam, de radice nostra ita locutus est: „die Hellenen trafen in ihren neuen Sitzen ein glänzendes Königtum: natürlich dasz sie ihm die Titulatur entnahmen, und dafür gern ihr mitgebrachtes (ἐ)ρηγ- preisgaben".

Vix credibile foret revera, si nulla huius nominis vestigia in solo graeco prodirent in lucem, quod in omnibus fere linguis exstat: skr. *rāj-an-* „rex", lat. *rēx*, *rēg-is*, vet. hibern. *rí* (*i* longa ex indogerm. *ē*) „id." (inde fluxit germ. got. *reiks* „potens": got. *ei* = *ī*) De nominis vi etiam Usener, Griech. Götternamen 228.

Credo equidem in Ῥηξήνωρ (v. supra Ρεκσανορ αρκhαγετας) et aliis eiusdem notae nominibus et in Thracio nomine Ῥῆσος superstitem esse radicis **rēg-* propaginem. Quod ad Ῥῆσος nomen, eandem sententiam iam enuntiavit Cuny, Rev. ét. anc. 11, 211—216. Kretschmer (Einl. Gesch. gr. Spr. 230) aliunde profectus de sono indog. *ĝ* = thrac. phryg. ζ, σ, *s* copiosissime disputavit: nihil igitur obstat, quominus hanc opinionem comprobemus. Quod Graeci nonnulli σ, i. e. signo consonantis „tenuis" in transcriptione usi sunt, non ζ, ita mihi expedire videor, ut graecum ζ usque ad quartum ante Chr. natum saeculum *zd* aut *dz*, numquam *z*, valuisse credam; de qua re adeas Hoffmann Makedonen 175, Ehrlich Unters. üb. d. Natur der gr. Beton. 233 sqq., imprimis 241.

Utrum huc pertineat fluvii nomen in Troade — Troianos ad stirpem Tracio-phrygiam revocant plurimi — M 20 Ῥῆσος diiudicare non ausim: certe eodem versu alterum nomen Κάρησος nimis bene ei respondet.

Antiquissimis igitur temporibus illud nomen *ῥηξ: *ῥηγο- (Ῥῆσος) etiam Graecis id valuit, quod Romanis *rēx*. Post non solum inde a VI saeculo sed etiam Homero ipsi atque Homeristis iam cum ῥηγνύναι verbo coniungebatur: verba igitur antiqua forma manebant integra, significatione mutabantur; nova nomina iam revera a rumpendi sensu derivabantur. Ut in Bacchi vocabulo ῥηξίνοος Vergili ille versus tamquam resonare videtur: Aen. I 153

ille regit dictis animos et pectora mulcet,

ita K 476

Ῥῆσος δ' ἐν μέσῳ εὗδε, παρ' αὐτῷ δ' ὠκέες ἵπποι / δέδεντο

olim ita interpretabantur sive potius audiebant: rex medius somno sepultus iacebat, celeres iuxta ipsum (regem!) adstabant equi vinculis alligati.

Veterem significationem haud scio an etiam nunc usque in nostras aures penetrantem deprehendamus in loco peruntiquo, Π 575 ubi videas:

εἰ δ' ἄμ' Ἀχιλλῆϊ ῥηξήνορι πέμπον ἕπεσθαι; cf. H 228: 230 *Ἀχιλλῆα ῥηξήνορα: Ἀγαμέμνονι ποιμένι λαῶν.*

Atque adeo necesse est vetustissimum fuerit vocabulum — quippe quod iam ex prima populi origine secum ducerent Graeci — cum vocalis, quae dicitur prothetica, qua ante omnes sonus *ῥ* maxime gaudet (v. Solmsen, Unters. z. gr. Laut- und Versl. 220ff. G. Meyer G. Gramm.[3] 162) in hac voce nondum appareat: alia eiusdemmodi habes e.g. Hes. *ῥηγεύς· βαφεύς* quod cum verbo sanscritico coniungo *rajayati* „tinguit", *rájyati* „rubescit", v. *ῥέζω*, *ῥέξαι* „tinguere".

Restat ut lectorem moneam in *ῥηγνύναι* verbo haud minus *ē* (non *ā*) adesse quam in **rēg*- „regere" radice, cf. in cretensi dialecto: *ρηκσοντι*, ubi gr. *ᾱ* etiam *ᾱ* ostendisset. *η*, non *ε*: ut in skt. *rāj* + *an*-, ita graeca *ῥηγ* + *σι*- (ex -*τι*-, -*ti*-).

II.

Ἠερόφωνος.

In clipei Achillis descriptione praeclara versus est notissimus:

Σ 505 *σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠ ε ρ ο φ ώ ν ω ν*

Quid sit illud *ἠερόφωνος*, quaeritur et iam pridem quaesitum est. Graecis in litteris frustra circumspiciemus; nusquam invenitur vocabulum alibi, si unum exceperis Oppianum, qui Hal. I, 620 scribit:

ὡς δ' ὅτ' ἀπ' Αἰθιόπων τε καὶ Αἰγύπτοιο ῥοάων
ὑψιπετὴς γεράνων χορὸς ἔρχεται ἠεροφώνων,

ubi scholion adnotat: *ἐν τῷ ἀέρι φωνουσῶν.*

Nam quod Eustathius ad E 389 eodem modo *Ἠερίβοια* explicare conatur comparando vocabulum nostrum *ἠερόφωνος*, utrimque refutatur argumentis satis firmis, quia videlicet *ἠερο*- et *ἠερι*- inter se cmponere non licet. *Ἠερίβοια* autem *ἀλφεσίβοια* in discrimen vocat atque iam per se nomen proprium est parum perspicuum, v. Pauly-Wissowa V, 1975.

Ceterae quoque explanationes veterum nullo modo satisfaciunt. Quas ut omittam, nunciam pergam recentiorum disputationes excutere. Leaf in altera Iliadis editione ad Σ 505 rem reliquiti integram neque ullam superiorum explicationem comprobat, ne Döderleini quidem coniecturam, qui in ἠερόφωνος ἀείρω verbum latere suspicatur. Addere potuerat hanc sententiam iam statem refelli, si quis ab eo verbo, ut ἀλφεσι-, sic ἀερσί- et ponendum esse et re vera inveniri in voce ἀερσί-ποδες secum reputat. Neque quomodo sana significatio exeat ex coniunctione „vocis" (φωνή) et „aëris", equidem intellego. Ἠερο-(ϝ)ειδής enim si comparas, vox describitur tamquam „sonum habens diffusum, errantem"; item Leaf l. l.: „If derived from ἀήρ, it would mean „misty-voiced", from which no good sense can be got".

Gravis illa difficultas iam dudum viros doctos impulit, ut vocabulum molestum tollerent. Ahrens Alcmanis fragmentum (26) laudans παρθενικαὶ μελιγάρυες ἱ ε ρ ό φ ω ν ο ι etiam in Iliade ἱεροφώνων legendum censet (Philologus 27, 590); quem sequitur W. Schulze in libro doctissimo Quaest. epic 210—212, ipse denuo nuperrime laudatus et defensus a Bechtelio in Lexilogo Homerico (1914) 152. Verum mihi semper in hac re Schulze nimis arte propositum secutus esse videtur, qui, semel etiam in graeca lingua vocabulo demonstrato ἱερός non „sacer", sed „vegetus, firmus" (= vet. ind. *iṣirá-* „vegetus, florens; sanus", *iṣaṇyáti* „fovet, stimulat, firmat" = gr. ἰαίνω ex *ἰσαν-i̯ω, v. etiam Indog. Forsch. 32, 105), dehinc iusto saepius, immo ubique fere hoc ipsum vocabulum indagare sibi videatur. Neglexit enim vir alioqui sagacissimus explicare, cur et quomodo hoc loco ex homerico vocabulo *ἱεροφώνων ἠεροφώνων evaserit, neque memor fuit et ἱεροφάντης (φᾰν-) coll. προφήτης (φᾱ-), alia earundem radicum vocabula monere, ne temere ἱερόφωνος a voce ἱερός „sacer" seiungamus.

Quae cum ita sint haud scio an recte se habet coniectura v. cl. C. W. Vollgraff, quam mecum communicavit rogans ut plenius elaborarem sententiam suam confirmatamque chartae mandarem. Ut supra (p. 135 sqq.) ῥηξήνωρ cum vet. ind. *rāj-an* „rex", lat. *rēx* coniunctum est, ita in nostro vocabulo num vox affinis latinae *aes* deprehendi posset, me rogavit.

Haud ita multi praeterierunt anni, cum K. Witte plurimis commentariis (quos enumerat Glotta V 8, Pauly-Wissowa VIII 2223) arguere conatus est, in poematis Homeri aliquotiens certis hexametri locis novas formas creari, quae quam possent novis versus postulatis se accommodarent, prout vocalis antecederet aut consonans littera, et alia eiusdemmodi.

Num casū ita cecidit, ut eo ipso loco, i. e. in ultimo pede hexametri hunc haberemus versum?

E 785: Στέντορι εἰσαμένη μεγαλήτορι χαλκεοφώνῳ, quem sequitur manifeste Hesiodus

Theog. 311: Κέρβερον ὠμηστήν, Ἀίδεω κύνα χαλκεόφωνον. Utrumque adiectivum ἠερόφωνος et χαλκεόφωνος locis inter se mutatis in alterius sedem migrare vetat metrum.

Videamns perpaucis, quibus in locutionibus Homerus comparatione aeris usus sit. Haec habes: χάλκεος Ἄρης dicitur E 704, 859, 866, H 146, Π 543, id quod brevius quam diligentius lingua vernacula „sterk" vertas licet. Eodem fere modo dictum est: χάλκεος ὕπνος Λ 240 de somno morti simillimo, ut Vergilius de somno ferreo loquitur (Aen. X, 745), B 490 χάλκεον ἦτορ (cui respondet in E 785: μεγαλ-ήτορι), postremo Σ 222 ὄπα χάλκεον; posterioris aevi metallum exhibet versus celiberrimus Ω 205: σιδήρειόν νυ τοι ἦτορ.

Quodsi forte dubium videtur, cur tandem praecones aeneam vocem habere dicantur, duo respondere licet: quod lituo aliové instrumento ex aere facto silentium imperarent; sin minus, quod ipsum tubarum sonum suae vocis magnitudine vincerent, vel Horatium ut inducam hominem novum versute laudantem (Sat. I 6, 42) „*at hic si plostra ducenta*
concurrantque foro tria funera magna, sonabit
cornua quod vincatque tubos".

Alterum secundo loco positum nimirum credamus necesse est; nusquam enim de tubarum clangore praeconum in manibus positarum ab Homero mentio inicitur, immo dissertissime dicit poeta β 6 praecones ipsos esse λιγυφθόγγους, quod adiectivum nimirum vocem respicit humanam. Quamquam quid loquor? Nonne in eodem libro comparationem depingit Homerus, qua omnem huius rei ordinem luculenter disponit necnon declarat attente legentibus?

Σ 219 ὡς δ᾽ ὅτ᾽ ἀριζήλη φωνή, ὅτε τ᾽ ἴαχε σάλπιγξ
ἄστυ περιπλομένων δηίων ὕπο θυμοραϊστέων,
ὣς τότ᾽ ἀριζήλη φωνὴ γένετ᾽ Αἰακίδαο.
οἱ δ᾽ ὡς οὖν ἄϊον ὄπα χάλκεον Αἰακίδαο,
πᾶσιν ὀρίνθη θυμός

Si rem controversam paulo vividiorem nobis proponere studebimus, haud abs re mihi id fore videtur. Pallida enim parumque completa nobis fere observatur imago eorum vitae, qui tunc vivebant homines. Iustissima autem occurrat comparatio, ubi nationes celticas similia exhibere invenerimus.

Namque ibi universa morum ratio necnon omnis vitae humanae cultus atque habitus ad heroas Graecorum, quales e longinquis temporibus elicit Homerus tamquam e nebulis, proxime accedunt, immo nonnumquam horridiorem statum maioremque saevitiam argute depingunt. Pro multis e nostratibus unum laudo, A. G. van Hamel in libello nuperrime edito: Inleiding tot de Keltische Taal- en Letterkunde (1917), p. 45: „Het leven der Ulsterhelden herinnert aan de ruwste oertoestanden .... De Iersche sage brengt ons met een cultuur in aanraking, die de Homerische helden reeds lang achter zich hadden".

Ut Homeri temporibus, ita saeculis etiam III° et IV° post Chr. nat. in Iberia heroes in curru pugnabant; ex Gallia Caesar eiusdem formae carros invenerat iam in Brittanniam tralatos, cum apud Gallos ipsos eorum usus iam obsolevisset; luculenter haec singula enarrat Bell. Gall. IV, 33, cf. 24, 32; V 9—19 pass. In pugna ad Sentinum facta (a°. 295) Livio si credimus mille eiusmodi esseda proelio interfuerunt (X, 28; 30): *essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit et insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos.* Plura hac de re leguntur in libro cui titulus: G. Dottin, Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique" 197 sqq.

Sed magis etiam quam currus bellicus in Homeri epopoeiam nos reducit mentio illius κάρνυξ, quod instrumentum iam Eustathius ad Σ 219 cum σάλπιγγι homericae comparandum

esse vidit quodque etiam temporibus Lucani inprimis nationum celticarum insigne existimabatur; v. Lucanum I 430:

et qui te laxis imitantur, Sarmata, bracis,
Vangiones, Batavique truces, quos aere recurvo
Stridentes acuere tubae.

Cui adiungo locum ex Hirtio depromptum Bell. Gall. VIII, 20, 2: *Bellovaci ..... concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.*

Istud cornu, cui nomen *κάρνυξ* vel secundum Hesychium *κάρνον· τὴν σάλπιγγα. Γαλάται*, cum vet. ind. *śṛṅ-gam* „cornu", lat. *cornu*, got. *haúrn* „cornu" cymr. bret. *carn* "ungula" artissime cohaeret, quod expositum est e. g. ab Osthoffio in libro Etymologische Parerga 280, V. Henry Lexique du breton moderne 55, 76; posterioribus vero temporibus eas tubas vel bucinas plerumque ex aere conflatas fuisse testatur Diodorus V, 30, declarat Sal. Reinach Rev. archéologique X, 135, tab. XIV; XIII, 320, Dottin Manuel[1] p. 216, v. etiam G. F. Hill Illustrations to School-Classics N^{0}. 573 in nummo quodam D. Bruti nomine signatum a°. 49/8 ante Chr. nat.

Quid igitur Homerus sive Homerista quidam cogitavit, cum dixit vocem esse *χαλκέην*? Nempe id, quod alio loco adiectivo *ἄρρηκτος* designavit,

B 490 *οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἶεν,*
φωνὴ δ' ἄρρηκτος, χάλκεον δέ μοι ἦτορ ἐνείη.

Nonne eiusdem sensus altero verbo utitur poeta, quo Hectoris vocem neque infirmam neque sane modestam designet in libri sexti decimi Iliadis v. 77, ubi ingens eius vocis sonus fremitu undique sublato tamquam hebetatur, quamvis sit ipse clarissimus:

ἀλλ' Ἕκτορος ἀνδροφόνοιο
Τρωσὶ κελεύοντος περιάγνυται, οἱ δ' ἀλαλητῷ
πᾶν πέδιον κατέχουσι κτλ. Eiusmodi vocis fragor perinde ac si tonitru audiatur erumpit, dein ipsius repercussu sive vicino obstrepentium tumultu quasi obrutus paulatim evanescit.

Ultimum locum cum verteret Vergilius (Aen. VI, 625 cf. Georg. II, 43), ita locutus est:

non mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox.

Ennius (ann. 561 sq. Vahlen[2]) haec ipsa verba omisit, Lucretius auctoribus Servio ad Aen. VI 625 et Macrobio VI, 3, 6 scripsit loco non servato: *aerea vox*; de qua re plura invenies in Nordeni Commentario ad Aen. librum sextum (ed. alt.) p. 293, Thes. Ling. Lat. I, 1061. Cur posuit *ferrea vox* Vergilius? Neque metrum neque rationes euphonicae ei ut ita faceret persuaserunt, neque „exemplar Graecum" hanc ei viam indicaverat. Vocabulum autem *aereus* in lingua latina valde usitatum cur hoc loco fugerit non apparet; persaepe enim eo usus est, e. g. Aen. V, 490; VII, 609; X, 834, XII, 541.

Huius mutationis rationem aut numquam aut sub finem demum disputationis nostrae perspicere valebimus. Ad graecas igitur voces redeamus.

'Ηερόφωνος, ut breviter dicam, nullo modo dissolvi potest altero vocabulo allato, quod et ipsum priorem partem habet ἠερο-. Namque ἠερο-φοῖτις Ἔρινυς (bis in Homero: I 571, T 87) nimirum „per aerem vagata" valet et prorsus aliter hoc adiectivum formatum est, v. novissime E. Fraenkel, Gesch. gr. nom. ag. auf -της II, 37; ἠερο-ϝειδής autem plerumque revera dicere vult: „tenui nebula obductus, sive lineamenta ac colores caeli reddens, caeruleus", cum voce *aëris* artissime coniunctum.

Quae cum ita sint, omnia mihi videntur hortari, ut ἠερόφωνος, de quo solitae explicationes usque ad hunc diem nihil sanum atque ab omni parte probabile proposuerunt, seiungamus ab aliis vocabulis, quorum pars prior fuit ἠερι- vel ἠερο-. Quodsi nonnihil recti indicaverunt, quae huc usque disputavi, licet in vocis nostrae initio nomen metalli indagari. Quodnam fuerit, paucis docendum videtur.

Namque optimo iure v. Wilamowitz mihi videtur monuisse (Die Ilias und Homer 164) descriptionem clipei Achillis ut nunc se habeat a prima atque antiquissima Iliadis compositione esse disiungendam, ipsam tamen Hoplopoeiam per se fuisse carmen pervetustam. Ita iudicium absolvit v. W.:

„darum ist doch für uns die Schildbeschreibung ein primäres Gedicht; ich glaube, es ist älter als die Achilleis". Idem fere sentit Leaf in editione iterum edita II p. 269.

Quod igitur nomen metalli cuiusdam vetustisimi in adiectivo ἠερόφωνος vestigium reliquit?

C. W. Vollgraff v. cl. cogitaverat subesse reliquias cuiusdam vocabuli cum latino nomine *aeris* comparandi. Si vero composita linguae Sanscriticae adhibebis, plane eodem modo formata nonnulla eius notae nomina invenies; ut pauca afferam, ibi habemus haec: *ayaḥ-śipra-* dicitur „galea, cuius latera genas tegentia aere obducta sunt"; *ayaḥ-śīrṣan-* „aheneum caput habens" (Rg Veda 8, 90, 3), *ayas-tuṇda-* „χαλκήρης, aerea cuspide praefixus", *ayaḥ-sthūṇa-* „aereis columnis fretus".

Attamen undique constat idque firmissimis argumentis, inter ἠερόφωνος adiectivum et lat. *aes* nullum intercedere vinculum. Huius enim forma fuit **ai̯es-*, gen. **ais-o/es*, unde per rhotacismum lat. *aer-is* natum est; graecae linguae leges nihil aliud inde gignere potuerunt quam *αεσ-φωνος, comparato σακέσ-παλος (E 126), vel si ὀρεσί-τροφος iuxta ὀρεσ-κῷος (:κεῖμαι, cf. etiam E. Hermann, Sprachw. Homerkomment. 96) in litem vocabis et casum locativum ibi iusta ratione probare valebis *ἀεΐ-φωνος; inde nimirim productione metrica, ut in ἀθάνατος e. a. (v. Leeuwen Enchiridion dict. ep. p. 93) *ἀεΐ-φωνος evadere potuerat.

Si nunc quattuor metallorum nomina: auri, argenti, aeris, ferri paucis recensemus, manifeste apparet èt diversis locis idem verbum saepe emergere èt significationes in eis saepe varias extitisse, ita ut unum vocabulum hic aes, alibi demonstraret ferrum.

In linguis classicis quae dicuntur, habemus vocabula haece: χρυσός, ἄργυρος, χαλκός, σίδηρος; lat. *aurum*, *argentum* *aes*, *ferrum*.

Χρυσός ratione certissima ex linguis semiticis derivatur, in quibus ex radice *ḫ-r-ṣ* „flavumesse" nomina explicantur: babyl. *ḫurāṣu*; inde hebr. (etiam phoen.) *ḥārûṣ*, rursus ex eo fonte Graeci aliive, πολύχρυσους habitantes Mycenas, sumpserunt χρυσοῦ nomen, cf. Zs. D. Morg. Ges. 40, 728, Muss-Arnolt Semitic Words in Greek and Latin (= Trans. Am. Phil. Ass. 1892, 137), nuperrime H. Zimmern Akkadische Fremdw. als Beweis f. Babyl. Kultureinfl.[2] 1917, 59.

Ἄργῠ-ρος iuxta ἄργυ-φος et ἀργύ-φεος „candidus, clarus", (de suffixo -φ(ε)ος v. Bechtel Lexil. Hom. 58), vet.-ind. *arju-na-* „candidus" et *rajatá-* „candidus; metallum album argentum" (nuper Paul und Braune Beitr. 40, 90), lat. *argentum* et alia in linguis armenia et celtica.

Χαλκός. Duae factiones hac in re cum maxime controversi a implicatae sunt; quarum altera vocem esse semiticam autumat, Muss-Arnolt l. l. 135 (hebr. *ḥ-l-q* „levis, nitidus esse"), altera in linguis indogermanicis se veriloquium indagaturos sperat, v. Kretschmer Einl. gr. Spr. 168 ann., qui comparat lituan. *geležìs* „ferrum", vet.-slav. *želězo* „id." Mihi quidem utraque litem obtinere videtur. Namque si gr. -κ- non respondet balto-sl. *ž, z*, ex ig. *ĝ*, iustum hic latet indicium inter vetustissima vocabula hoc nomen esse referendum formamque [1]) omnium primam fuisse *ĝhel-ĝ-*, unde rectissime vocabula baltoslavica illustrationem accipiunt neque minus gr. χαλκός, quod pro *χαλγος per assimilationem natum esse videtur; iuxta enim (v. infra) et καλχή et Καλχηδών non *ghelg-* sed vetustiorem **ĝhelĝh-* ponunt formam ipsam quoque temporibus remotis ex **ĝhel-ĝ-* per assimilationem ortam. Hanc autem radicem, verum *gh-* habentem in ea oris parte definita, unde colorem vocalis *u* adipiscatur (= „labiovelarem"): *guhel-*, offendimus etiam in linguis indogermanicis cum significatione: „geel"; *guhel-* in gr. χολή, lat. *fel* „χολή", germ. vet. all. *galla* „χολή", et germ. **gelwa-* (cf. lat. *fulvus*) vet. all. *gelo*, bat. *geel*; linguae baltoslavicae in lit. *geležìs* ig. *guh* exhibent, alibi gutturalem palatalem *ĝh* lit. *žélti* „virere, florere", cf. lat. *helvus*, *holus*; *guh(e)lā/ō-* in gr. χλωρός, lat. *flāvus*. De hac vicissitudine (*ĝh*:*guh*) cf. Persson Beitr. idg. Wrtfrsch. p. 31, 116 ff. Itaque pervetustum hoc habemus vocabulum, cuius tantummodo „radix" *g(u)hel-* „lēvis, nitidus esse" linguis semiticis cum indogermanicis est communis. Iam in carminibus Homericis longa eademque frequens fuit navigatio in „Cyprum" (bat. „koper") insulam (α 184), ubi Τεμέση aeris fodinas habebat locupletissimas.

---

1) Eiusmodi nomina formata ratione ea, quam Germani „gebrochene Reduplikation", H. Möller rectius „Halbreduplikation" appellat, vetustissimis nostrae linguae aetatibus frequentissima fuerunt; de hac re cf. H. Möller Semit. u. Indog. passim, Vergl. Sem.-Idg. Wörterb. X.

Σίδηρος. Historiam ferri copiosam evolvit O. Schrader Sprachvergl. u. Urgesch.[3] II, 1, 76 sqq. Reallexicon indog. Altert.[1] sv. Eisen. Doctorum universa fere opinio est, ut alibi ita in Graecia quoque ferrum aere esse posterius; inde pendet videlicet aetatis praehistoricae omnis ordo atque ratio, quae aereum saeculum diligenter a ferreo separat, v. Reichelt Homerische Waffen[2], cuius de Iliade commentationes omnes hac divisione tamquam fundamento innituntur, Schrader l. l. 61—65, v. etiam Blümner Pauly-Wissowa V, 2144. Nihilo magis ab omni parte constat usum ferri ipsum in quibusdam regionibus longo temporis spatio ab inventione aeris esse separatum; recte enim monuit Blümner l. l. aes sincerum necdum mixtum nullius fere preti esse metallum ad usus cotidianos, stanno tantum sive potius plumbo albo admixto conflatoque illud demum metallum, quod nos nomine „brons" designamus, virtutes singulares in instrumentis domesticis fabricandis ostendisse. Plumbi vero albi raris tantum locis et quidem parvam copiam erui necnon olim erutam esse, non est quod moneamus. Ferrum autem tam in Graecia quam in adiacentibus regionibus inveniri plurimum idque haud magno negotio, addidit Blümner. Quodsi nunc animadverteris apud Homerum *χαλκόν* instrumenta ahenea arte facta, vasa caelata e. a. potius quam ipsius metalli massam nondum fabricatam designare (v. etiam Muss-Arnolt Semitic Words in Greek 137 de auro et cf. *πολύχαλκος πόλις Πριάμοιο* Σ 289, *Σιδών ο* 425), multa nobis persuadere conabuntur ferri usum iam temporibus remotis fuisse notum, hoc autem ferrum adeo fuisse malum ac fragile, ut res arte factae ex aere praecipue fierent. Iusta igitur ratio hucusque deest, qua contendamus usum nomenque ferri certis argumentis posterioris aetatis esse quam aeris.

Quod ad nomen pertinet, explicationes quae usque ad hunc diem prolatae sunt, probabiles non sunt. Ideo novam ipse proposui (Philol. in prox. fasc.), quae non solum sensus rationi verum etiam soni postulatis optime satisfacit. Ut *ἄργυ-ρο-* ita *σίδη-ρο-* accentum habet proparoxytonon et suffixum *-ρο-* (de accentu cf. Vendryès, Traité d'accent. gr. § 184, 212); *σ-* ex ig. *su̯*-natum esse potest, id quod manifeste demonstrat gr. *σέλας* <*su̯el* propter avest. *xvarənah-* „splendor, decor, gloria", lit.

svilus „candens (e. g. carbo), splendens" *svìlti* „torrere". Quam ibi posuimus radicem **suidē-*, repperimus in linguis balticis, ubi exstant lit. *svidù*, inf. *svidėti* (*ė* = *ē*) „splendere, nitere", *svidinti* „polire, nitidum reddere", *svidùs* „candidus" Ferrum graece propterea appellatum videtur *σίδηρος*, quod perpolitum candidum splendorem dispergit.

In lingua latiua *aurum*, *argentum* et *aes* nomina habent indogermanica; de *auro* alibi mox copiosius agam.

De *argento* v. supra p. 146, de vocabulo *aes* e. g. Schrader Sprachvergl. u. Urgesch.[3] II, 1, 58 sqq. Unum *ferri* nomen aliunde explicationem nondum nactum est. Zimmern Akkad. Fremdwörter[2] 59 hebr. *barzœl* „ferrum, compedes ferrei" ex babyl. *parzillu* „ferrum" desumptum esse putat. Melius H. Möller Semit. u. Indog. 151, cf. 254 iam inter linguas semiticas mutationem (*p*: *P*, inde ig. *bh-*) factam credit, ita ut ex eadem radice per aliud suffixum in linguis indogermanicis duae formae evaserint: **bhérso-m* et **bhróso-m*, quarum altera lat. *ferrum* „*σίδηρος*", altera germ. **brasa-*: engl. *brass* „*χαλκός*, messing" genuit. Equidem non dubito quin *ferri* nomen cum verbo *feriendi* et *forandi* olim arte cohaeserit. Namque metalli conflandi rationem quod ad ferrum pertinet Alexandrina demum aetate inventam esse rectissime monuit Blümner Pauly-Wissowa V 2148; ante malleis in fabrica cudebatur sive feriebatur. **Ferso-m* *s-* derivatio (plura apud Joh. Schmidt Pluralbild. 379 e. g. lat. *lixa*, Lidén. Stud. aind. Spr. 22) est per *o* litteram amplicata: *fers-o-m* < **her(e)s-o-m*.

Nisi forte activa potius significatio verbo nostro primitus inerat ita ut ferrum instrumentum fuit forandi, dissecandi, solvendi, cf. gr. *Φαρόω* „aratro glebas divellere", vet. nord. *bora* „forare"; quod mihi magis placet. De affinitate radicis *per-* (: *bher-*) in gr. *πείρω*, v. H. Möller Semit. u. Indog. 149.

Quae supra demonstravimus si nunc breviter complectamur, haec sit eorum summa. Varia metallorum nomina ex radicibns creverunt: *aues-* (*aurum*) „lucere", *ĝhel-*: *g*^{u}*hel-* (*χαλκός*, got. *gulþ*, bat. *goud*, cf. *flāvus*, *fulvus*) „flavus esse", *a-reĝ* (*ἄργυ-ρος*, *argentum*) „candidus esse", *suid-ē-* (*σίδηρος*) „nitere, perpolitus esse". *Ferrum* solum non ex colore suo nomen duxit, verum propter id, quod aut facit aut patitur, appellatum esse apparet.

Unum tantum nomen ex linguis semiticis lucem recipit, gr. *χρυσός*. Significationes autem declarant èt aurum èt aes nonnumquam, saepius aes et ferrum nominibus cognatis vel ex eadem radice derivatis indicari.

Sequitur nihil omnino obstare, quominus etiam in adiectivo *ἡερόφωνος* nomen aeris aut ferri latere suspicemur atque hoc quoque metalli nomen opibus linguarum indogermanicarum explicare aggrediamur.

Ferri nomen pervetustum quoddam mihi videtur esse **aisarno-* vel **eisarno-*, cuius vestigia permulta praecipue supersunt in linguis celticis: gall. *Ysarnodori* gloss. ferrei ostei, *Iserninus* nom. proprium, vet. hib. *iarn*, *iarann*, med. cymr. *hayarn* „ferrum" e. a., cf. e.g. Stokes Urkelt. Sprachsch. 25, Pedersen Vgl. Kelt. Gramm. I, 73; vocabula germanica got. *eisarn* „ferrum", vet. all. *îsarn* ex linguis celticis desumpta sunt neque hac in re quicquam hodie dubium incertumve relictum est, v. Schrader Sprachvergl. u. Urg.[3] II, 1, 86.

Iam H. Möller multis abhinc annis (Paul und Braune 7, 547) hanc formam deduxit ex contaminatione veterum illarum radicum, quae in nominativo *-r*, in casibus obliquis *-n* exhibebant (exemplum sit lat. *iecur*, *iecinoris*, : *ἧπαρ* et *ἥπατος*, *a* < *η*, *σκῶρ*, *σκατός*), quem frustra impugnavit Joh. Schmidt Pluralbild. 198 ann. Nam auctores varii luculenter demonstraverunt, quam veteres reliquias in his vocabulis habeamus, quam late hoc suffixum *-erna* tam latine quam graece prorepserit, v. Johansson Beitr. gr. Sprachk. 110, Stolz Indog. Forsch. 22, 242 (de dea *Laverna*), Jacobsohn Herm. 45, 83, nuperrime Niedermann Indog. Forsch. 37, 152, etiam Bechtel Lexil. Hom. 299 (de gr. *-ερνα*, *-αρνον*).

Altera tamen via ac ratio patet. Persaepe enim in linguis indogermanicis adiectivum substantivi vice fungitur, si propter solitam eorum coniunctionem inde adiectivum per se positum nulli errori obnoxium est sensumque praebet omnino perfectum necnon dilucidum. Notissima exempla in promptu sunt: *calida* (sc. *aqua*), bat. *zwijn* (ex ig. **s(u)u̯-īno-*, cf. lat. *sūs*: *suīnus*), bat. *vark-en*: lat. *porcus* vet. all. *farh*, *farah*; lat.

vitulīna (sc. *caro*) etc. Quodsi praeterea gr. *λύχνος* (ex *λυκ(ε)σ-νο-*) : lat. *Lūna*, praenest. *Lōsna* < *louk(e)s-nā*, avest. *raoxšna-* „splendens" ($x = ch$ ex *k* ante consonantem) cum *lucer-na* comparaveris et armen. *lusin.* addideris (Meillet. Bull. Soc. Ling. 59, p. LXIII sq.), forsitan et hic *-erna, -arno-* non totum individuumque putabis suffixum, sed derivationem ibi per syllabam *-na* nominis cuiusdam in *-r* desinentis mecum agnosces. In ista sententia nos confirmat lat. *caverna*, quod iuxta se vetus illud n o m e n *r* littera clausum etiam nunc praestat: arm. *sor* „cavea, fovea" (v. Meillet Esquisse gramm. arm. class. 28) = gr. *κύαρ· τὸ τῆς ῥαφίδος τρῆμα* Hes.; ex comparatis nominibus lat. *viduer-tas* et got. *viduvaír-na* „ὀρφανος" vocabulum per *-er*, *-ar* clausum iustam sibi vitam etiam in linguis historicis vindicat.

Ideo ex his duabus divisionibus nominis ferri: **eisar/n-o-* ut veteris radicis per *r/n* formatae (ita Johansson Beitr. z. gr. Sprachk. 31) an **eisar-no-* ut nominis in *r* desinentis derivatio per suffixum *-no-*, sine ulla dubitatione haec mihi ratio videtur esse melior.

Verum per sonum nondum licet *eisarno-* cum ig. *ai̯es-* „aes" coniungere. Rectissime enim Pokorny Kuhns Zs. 46, 293 monuit ne celticae quidem linguae leges phoneticas sufficere ad plenam eamque probabilem soni explicationem. Ig. *ei-* enim in linguis celticis *ē* (non *ī*) gignit, unde posterius in lingua hibernica *ia* exsistit, e. g. *R(h)ēnus*: hib. *rían* „mare", v. Thurneysen Keltoroman. 110, Pedersen Vgl. Kelt. Gramm. I 58. Inde colligit, ut Germanos a Celtis, ita Celtas antea ab I l l y r i c i s nomen ferri mutuatos esse; nempe in vetere lingua Illyrica *ei* > *ī* factum esse, id quod hodie quoque lingua Albanica testetur, e. g. alb. *dimen* „hiems": *χεῖμα*, *χειμών*, v. G. Meyer Alb. Stud. III 91, Brugmann Grundr.² I 183. Et re vera Illyricum et Delmatiam quondam maximas ferri copias et habuisse et protulisse optime notum est, cf. Blümner Pauly-Wissowa V 2145.

Hoc saltem in iis nominibus mihi quidem cum maxime videtur esse notandum radicem illam in *r* desinentem, quam supra tetigimus, hic quoque integram posse enucleari ex nominibus propriis *Isara* (in finibus, qui post a Celtis incolebantur) et

Isarkos (ī) in Norico. Sed altera quaestio remanet. Revera necesse est in his vocibus ig. *ei* ponamus, non *ai*? In lingua albanica ig. *ai* in *e* abiit (v. G. Meyer et Brugmann ll.), hoc est *ai* > *e*^{i} > ē > *e*; aliter in dialectis italicis, quae *ai* > *ae* (= ę^e); *ei* > ī mutaverunt, ita ut ibi in diphthongo *ai a* novum sonum ę̆^{e} magis quam in lingua albanica sibi vicinum (meer geopend) conservarit. Quid igitur Romanis, qui soli nobis nomina supra scripta tradiderunt, faciendum erat, quotiens ẹ̄ (*ẹ*^{i}) notare debebant in vocabulis peregrinis? Nimirum nota ī usi sunt, quae proxime ad sonum illyrici ẹ̄, ẹ^i (ex indog. *ai*) accedere iis videretur. Quae sententia confirmatur disputatione et descriptione Seelmanni, Aussprache des Latein 179, u. v.

Quamvis timide, aliud quoque nomen hoc loco mentione dignum non omittam. Apud Hesychium legitur *αἰσοὶ· θεοὶ ὑπὸ Τυρρηνῶν*, Suetonius addit August. 97 *aesar... Etrusca lingua deus* (cf. Skutsch Pauly-Wissowa V 775). Communis virorum doctorum opinio est hinc sumptum esse volsc. *esaristrom* „sacrificium", sed ipse probavit Skutsch l. l. 798 *-ar* [1]) suffixum esse numeri pluralis, ex quo nimirum alia nomina per nova suffixa derivari non possunt. Quodsi et Schulze Zur Gesch. Lat. Eigenn. 478 et Skutsch ll. 776 huc nomen proprium *Aesernia,* quod oppidum in finibus Samnitium prope fontes Volturni situm est, referunt, rem defendunt fide vix dignam. Mitto, quod cum etr. *ais-*, *eis-* alia dialectorum nomina arte cohaerent (v. infra): osc. a i s u s i s „sacrificiis", umbr. e s u n u-, *esono-* „sacer", marruc. *aisos* fortasse „dei, nom. pl." At quamquam ferrifodinae in Samnio fuisse nondum innotuit, hoc saltem ponamus licet, *Aeserniam* a „deis" nomen traxisse prorsus esse incredibile, a metallo vero nomen duxisse ut Χαλκίς al. non esse cur negemus.

Forsitan operae pretium sit paulisper in hac voce *ais-* „sacer, deus" morari. Plurimi hodie cum gr. ἱερός eam coniungunt atque ei sententiae mirum quam favit volsc. *e s a r i strom* „sacrificium" (*e* < *ai*), quia ἱερός, ἰαρός vetustiorem formam ponit **isaro-*, cf. Schulze Quaest. ep. 207 sqq., Danielsson in

1) V. Hesychium *καμάρ· κοιτὼν καμάραν ἔχων*, unde fluxit lat. *camera* (cf. *caver-na*: *κύαρ*, v. supra). Radix **kam* v. *κμέλεθρον*. De hac voce plura disputavit Reichelt Kuhns Zs. 46, 342, ubi videas.

recensione eius libri (Zur Metr. Dehnung etc.) 17—20, Sommer Griech. Lautstud. 2. Schulze ll. non minus quattuor vocabula in hom. *ἱερός* distinguit, id quod Danielsson refutavit duo modo fuisse arguens: *ἱερός* „sacer" et *ἱερός* „fortis, pernix, agilis"; omnes hodie huic opinioni adstipulari videntur. Nihilo magis equidem assentiri non possum; cur hae duae significationes ex uno fonte labi non potuerint, prorsus non intellego. Quo magis mihi gratulatus sum, cum Meilletum eandem opinionem de voce *ἱερός* tuentem deprehenderem (Zs. celt. Phil. X 309). Meillet ibi ad stabiliendam sententiam suam affert vet. hib. *nóib* „sacer, sanctus", cui proxima sunt vet. hib. *níab* „vigor, vivacitas" et vet. pers. *naiba* „bonus admirabilis", denique addit: „l'idée de „sainteté" est naturellement liée à celle d'une force agissante". Lectori ex lingua latina suggero etiam haec: *fortis*, cuius formam antiquiorem enarrat Paul. Fest. p. 74 Linds. *forctes*, *frugi et bonus, sive validus*, cf. p. 474 ubi ex legibus XII tab. laudantur verba, *forctum* = *bonum* testantia; *horctus* = *forctus* ib. 91. Nimirum antiquissimis temporibus deorum gens erat **fortium** praecipue, in quibus nihil magis quam ipsae vires ac potentia hominum admirationem commovebant, dehinc creabant reverentiam cultumque.

Quae cum ita sint, hoc pono: in linguis indogermanicis novam radicem eruere conati sumus *ai̯es-*, forma brevior fuit (Ablaut) *is-*; inde nomen formatum est suffixum habens *r/n*: *aisar-*, *aiser-*, *isar-* (nota accentum gr. *ἱερός*). Sensus fuit: „validus, fortis": a. „bonus, admirandus, **divinus**"; b. „durus, firmus"; ex altero argumento nomen nostrum natum est, cuius prima signoficatio fuit: „metallum" (sive aes sive ferrum) **aisa/er-* vel **ai̯es-*.

Ex hoc nomine *ἠερο-* in *ἠερόφωνος* originem ducit; ex *ai(s)ero-* *ᾱερο*, ion. *ἠερο* ortum est, ut gr. aeol. *ἀΐσσω* ex forma vetustiore *ϝαι-ϝῖκ-Ϝω*, sive (ϝ)*αι-ϝῖκ-Ϝω*, v. nuper Bechtel Lexil. Hom. 20; ita Homerus scribit O 709 *τόξων ἀϊκὰς* (– – –, Solmsen Untersuch. gr. Laut- u. Versl. 189). Nonne alterius formae *ἀερο-* vestigium in lingua graeca superest? Equidem duas res magni momenti profecto favere credo nobis tam obsoletum indagan-

tibus verbum. Unam exhibet Hesychius ἀεροπός κοχλίας; quid sit ἀεροπός, quaeritur. Si vertam: „aereis pedibus praeditus", vel: „cuius pedes rubrum vestigium relinquant", risum teneatis? Attamen ita, opinor, res se habet. Id nomen muricem designare credo uno graecae linguae testimonio fretus. Altera enim appellatio muricis est χάλκη, etiam χάλχη, κάλχη in inscriptionibus atticis (Meisterhans-Schwijzer Gramm. d. att. Inschr.[3] p. 103, Lidén Bezz. Beitr. 21, 110). Veri est simillimum a murice item appellatam esse urbem Καλχηδών, etiam Χαλχηδών. Hanc enim permutationem invenies eandem in altera voce, quae et ipsa cum linguis semiticis, quamvis alia ratione, cohaeret: att. χιτών, ion. (Herod.) κιθών, < hebr. *kuttônet,* aram. (iud.) *kittūnā* „vestis linea"; ex graeco χ(ι)των- lat. *tŭnica* fluxit. Iam Kretschmer Einleit. gr. Spr. 168 ann. χάλκη eodem modo χαλκός „aes, roodkoper" cum χάλκη coniunxit atque idcirco mentionem fecit Homeri loquentis de χαλκῷ ερυθρῷ I 365. Quam recte haec omnia se habeant, plane demonstrant Hesychii glossae nonnullae καλχαίνει· ταράσσει, πορφύρει; Κάλχας; Στράττις τὸν ποταμόν φησι, ὅς ἐστι τῆς Χαλκίδος; κάλχη·.... πορφύρα; χάλκη· πορφύρα; et χαλκόποδας ἰσχυρόποδας (v. supra de glossa ἀεροπός et de lat. *for(c)tis*: *aes*- „firmus: deus)".

Hinc demum novissimum adminiculum demonstrationi nostrae adiungi potest; rectissime supra inter se componi aeris et ferri nomina, diserte declarant nomina aciei, qualia habes in gr. χάλυψ ab eiusdem radice *ghel-* derivata, v. etiam Hesychium Χάλυβοι ·ἔθνος τῆς Σκυθίας, ὅπου σίδηρος γίνεται; Χαλυβδική· τῆς Σκυθίας, ὅπου σιδήρου μέταλλα. Revera nomen fuisse metalli, non populi, ex eo apparet, quod diversissimis locis Chalybes habitare dicuntur, ita ut Ruge Pauly-Wissowa III 2100 suo iure autumet: „diese Verschiedenheit der Angaben läszt die von Müller zu Skylax 88 angedeute Auffassung als richtig erscheinen, dasz nämlich Ch. überall da angesetzt wurden, wo die Eisenerze des Bodens verarbeitet wurden. An vielen Stellen in den Pontischen Küstengebirgen giebt es reiche Erzlager".

Denique etiam adiectivum Homericum χαλκήρης ut parumper in eo remoremur, postulare videtur. Bechtel Kuhns Zs. 46, 126 χαλκοάρας apud Pindarum, φρενοάρας apud Bacchylidem

obvium non cum radice verbi ἀραρίσκειν sed cum ὀαρίζειν coniungere ausus est. Quod nullo modo accipere possum. Ut χερι-άρας Bechtelio ipsi verbum ἀραρίσκειν in parte ulteriore continere visum est, ita χαλκο-άρας (Φρενο-άρας ex illius exemplo) nihil nisi linguae conscientiam magis elaboratam partesque vocabulorum dissecantem prodit. Itaque Homero saltem χαλκήρης cum ἀραρίσκειν copulandum esse videbatur neque setius Φρενήρης, si comparaveris ε 95: ἤραρε θυμὸν ἐδωδῇ, cf. etiam Bechtel ipse Lexil. Homer 169. Nihilominus antiquiore etiam aetate χαλκήρης non fuisse quasi testimonium („brons-ijzer"), varia metalla in elaborandis instrumentis domesticis quasi vicibus functa esse atque alterum in alterius locum successisse, plane abnegare non ausim; nempe prorsus eiusdemmodi exemplum notissimum habemus ipsi in „gouden oorijzer" e. a. Si ita comparatum sit, compositio „tautologica" fuerit χαλκήρης et tamquam speculum aetatem reddere possit in confinio duorum metallorum actam.

At hoc nihil nisi coniectura et quidem temeraria mihi ipsi videtur. Neque magis confidenter huc traxerim vocabulum med. pers. (pehlevi) *āsīn* „ferrum", *āsīnīn* „ferreus", pers. hodiern. *āhan*, *āhen* „ferrum". Nam *ās-* in iis vocabulis optatam explicationem gr. ἡερο- < **āsero-* (non *aisero-* v. supra) nobis praebere non potest, ad hoc cum superioribus haud ita bene quadrare videtur meliusque hercle est audire testes locupletissimos, P. Horn Grundrisz neupers. Etymologie p. 14 et Hübschmann Persische Studien 10, qui pronuntiaverunt hoc verbum adhuc esse ab omni parte obscurum. Numquam obliviscendum est ig. *s* ante vocalem positum iam aetate veteris linguae persicae in *h* mutatum esse, ita ut eo loco positum *s* nihil nisi *sp* antiquioris status reddere possit, v. A. Meillet Grammaire du vieux perse § 130.

Nunc perbreviter quae disputavimus complectamur. Varia metallorum nomina in linguis indogermanicis a colore nomen duxerunt; inter aes et ferrum imprimis arta intercedit affinitas neque temporis ratione habita multum inter se distant. Perantiquum nomen ferri a nomine aeris derivatum fuit vo-

cabulum *r/n* in casibus exhibens suffixum **aisar-*, quod nonnusquam raris reliquiis ad superficiem emergere demonstrare conati sumus. In lingua graeca ita interpretandum est *ἠερόφωνος*, quod, ut *χαλκόφωνος* saepius, praeconem depingit uno versu, quo propter rationes metricas aetas posterior novum *χαλκόφωνος* epitheton adhibere nequiret; praeco ille vocem habet *ἄρρηκτον*, haud minus validam quam cornu vel tuba ex aere facta. Radix nostra, *aies-*, *ais-*, significabat „validum", unde „bonus, deus bonus" hinc, illinc „durum metallum" exstitit (v. gr. *ἱερός* variis significationibus praeditum).

1) Ἠερόφωνος de gallo („mane loquente") primitus dictum, inde de quavis voce alte sonante, ita ut *ἠϊ-κανός* (: *cano*) „gallus" Hes. *ἠΐκανος ·ὁ ἀλεκτρυών* simile fuerit, nimis audax sit coniectura. Hoc nomen in hom. *ἠέριος* A 497, ι 52 e. a.

Ἱερὰ καὶ ὅσια.

In vulgus notum est adiectiva quae sunt *ἱερός* et *ὅσιος* synonyma fere esse, sed, si quis dicat *τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια*, designari *sacra et profana*. Sed origo huius locutionis vulgo non recte explicatur. Explicationem autem habet facillimam: sententia vocis *ὅσιος* semper eadem est, sed per *euphemismum* *ὅσιος* dictum esse videtur pro *βέβηλος* et in locutione *ἱερὰ καὶ ὅσια* et Arist. Lys. 743, ubi mulier in acropoli Minervae exclamat:

ὦ πότνι' Εἰλείθυι', ἐπίσχες τοῦ τόκου,
ἕως ἂν εἰς ὅσιον μόλω 'γὼ χωρίον,

ad quae verba recte adnotavit scholiastes: *ἀντὶ τοῦ εἰς βέβηλον.*

G. V.

DE CATULLI C. I VSS. 8—10.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

al. mei
Quare tibi habe quicquid hoc libelli
Qualecunque quod patrona virgo
Plus uno maneat perenne saeclo.

Corruptissimam hanc codicis Germanensis lectionem quot quibus modis iam emendare conati sunt viri docti! Quorum qui ultimus eum est aggressus laborem, acutissimus ille et doctissimus J. S. Phillimore, post disputationem lectu dignissimam iucundissimamque, quam Bibliothecae c. t. the Classical Review vol. XXX p. 186 sqq. inserendam curavit, tandem aliquando multis multorum consideratis suspicionibus eo rem deducit ut hanc commendet lectionem:

Quare, quicquid habetur, hoc libelli
Qualecunque mei, patrona virgo,
Plus uno maneat perenne saeclo

in qua, sicut in tota disputatione, multa sunt quae vehementer mihi arrident. Velut hoc prorsus probo quod perversissimam dicat lectionem versus 8, quam L. Muellerus, et fortasse et alii exhibent:

Quare habe tibi quicquid hoc libelli

quam tamen equidem non eo solo argumento improbandam censeo quod pro *habe tibi* scribendum fuerit *tibi habe.* Nam licet antea sescenti alii frequenter eo sensu *tibi habe* dixerint, quis poetam, qualis fuit Catullus, lepidissimum ingeniosissimum, suoque libere utentem ingenio, semel, si ita res fert, habe

tibi scribere vetuerit? Sed aliud multo gravius est argumentum, quo Muelleriana lectio condemnetur proscribaturque: quod sive *tibi habe* sive *habe tibi* scribimus, scribimus aliquid quod ab hoc loco plane sit alienum. *Tibi habe*: quis unquam tam inhumanus fuit ut ea formula *ad aliquam rem offerendam* uteretur? Et tamen *offertur* hic aliquid, quod non sit proiiciendum sed caute et circumspecte ad locum ei destinatum portandum, ne vel minimum capiat detrimentum, et offertur amico nobili, potenti, magnae in republica literarum famae, cuius favorem et saepe antea sit expertus poeta et nunc quoque tantum non verbis precativis imploret exspectetque. Contra *tibi habe* dicunt qui cum contemptu abiiciunt rem quam prae aliis rebus contemnant, spernant, nihili faciant; neque eos, quos hac formula alloquuntur, unius aestimant assis (ut cum ipso Catullo loquar): vile putant donum, viles eos quibus dant, utpote qui praestantiora et sublimiora prae ingenii infirmitate nullo modo possint suo sibi aestimare pretio. In aure nobis sonat nobilis ille Ciceronis locus: „Sibi haberent magistratus, sibi imperia" (pro Sulla § 26). Sed facile est quamvis multa afferre exempla, simulque plane inutile: nemo enim non, semel monitus, sentit hanc, et nullam aliam, formulae *tibi habe* vim esse vel esse posse. Ut tamen unum afferam quod hic aptissimum — poetae enim sunt verba non minus diserti quam fuit Catullus — legimus apud Martialem II, 10:

Basia dimidio quod das mihi, Postume, labro,
  Laudo: licet demas hinc quoque dimidium.
Vis dare maius adhuc et inenarrabile munus?
  Hoc TIBI HABE totum, Postume, dimidium.

Potuitne maiore afficere contumelia Martialis hominem ore spurco detestabilem? In mentem qui Luciano Muellero venire potuit eadem formula usum poetam elegantissimum cum opus suum limatum et elegans offerret amico natu maiori, artis poeticae iudici quam maxime idoneo? Offam obiicientis cani potius istud est [1]).

---

1) Fortasse non minus aptum proposito, certe si fieri potest, etiam acerbius est quod apud Suetonium legimus in vita Caesaris c. I. (Deprecantibus pro adolescente Caesare amicis) „constat Sullam ... expugnatum tandem proclamasse ... *vincerent ac sibi haberent*". Nam qua mente istud dixerit Sulla manifesto apparet ea iis

Ergo aliquatenus lubenter Phillimorio comes accedo, est tamen ubi ab eo mihi discedendum arbitrer. Operam mihi — ut hoc primum dicam — perdidisse videtur locum quaerendo in quem istud *mei* inferciret. Non enim *varia lectio* ea est pro *quod* aliove vocabulo vicino, sed adscripsit olim magistellus ad *libelli*, ut esset: „*libelli sc. mei*". Innumerae sunt eiusmodi in codicibus annotationes. Sed *criticam* esse annotationem ratus, qui novum e vetere describebat codicem, istud *al.* praemisit, de ceteris securus.

Habemus ergo:

quare quicquid habetur hoc libelli
qualecunque

hactenus cum Phillimorio ambulo, qui suo *quicquid habetur* pro *quicquid est* egregie initium viae monstrasse videtur, *ἀτὰρ οὐ τέλος ἵκεθ' ὁδοῖο*. Intactum enim reliquit istud *patrona virgo* quod ante alia omnia fuerat removendum. Nam sive iis verbis Minerva significatur, sive Musarum una, sive denique quaecunque tandem dea, non est hic ulli *eiusmodi* vocativo locus. Preces *secum* concipit poeta, quamnam spem conceperit significat, quod qui facit num ad ullum deum deamve orationem suam convertit? Utar haud illepido, ut mihi videtur, exemplo. Novimus omnes exordium illud epistolae ad Tacitum Plinianae: „auguror, nec me fallit augurium historias tuas immortales fore". Quid ad haec Tacitus respondere potest? Ut opinor: „utinam eveniat, mi Plini, quod auguraris" sed non inseret „o Musa" vel „o Minerva" vel (ut tamen faciamus quemquam unquam sic ullam deam esse allocutum vel alloqui potuisse) „o patrona virgo", minime vero „Musa" vel „Minerva" omissa interiectione. Nam considera quam intolerabile sit novum hoc „patrona virgo" vel prae Muelleriano (quod vulgo legitur) „o patrona virgo", quod neque ipsum ullo modo ferri potest.

Atque ea observatio sponte ducit, si non ad ipsam Catulli manum restituendam, certe ad id inveniendum quod ipso

---

quae adduntur: „dummodo scirent eum quem incolumem tanto opere cuperent, quandoque optimatium partibus ... exitio futurum". Huc enim redeunt omnia: „carum istum vobis relinquo puerulum, quem tamquam anguem in sinu vestro foveatis".

contextu epistolii dedicatorii postulatur flagitaturque. Quod quale sit statim dicam. Nunc primum totam Phillimorii lectionem

> quare quicquid habetur, hoc libelli
> qualecunque mei patrona virgo,
> plus uno maneat perenne saeclo

perpendamus et aliquantisper etiam concoquamus illud multis nominibus improbandum *patrona virgo*. Quid nunc toti carmini deest? Repetere hic fere possumus Ciceronianum illud: „quid huic homini deest praeter rem et fidem?" Quid nunc toti carmini deest praeter ... sanum sensum? Ludibrio enim habetur omnis ars logica. Nam istud *quare* et quae sequuntur quid sibi volunt? Nimirum, sic totam suam disputationem *concludit poeta*. Primum respondet ad quaestionem cui libellum suum dedicet. Deinde cur id faciat exponit: quod Nepos ille, gravis auctor, iam antea luculento testimonio sua ornaverit poematia. Postremo inde concipit spem immortalia ea futura. Cuius spei quae causa sit nos iam novimus, sed poeta id ipsum disertis debet declarare verbis. Atque nunc omnia competunt in unum. Declarare poeta debet se ideo optima quaeque de suo libello sperare quia in Nepotis testimonio illam spem reponat. Quod quoniam ei persuasissimum est, aequum est eum *tollere vocem* atque *exclamationem* aliquam inserere. Et exclamamus quidem vocativis usi sed non exclamavit Catullus „patrona virgo" et ne „o patrona virgo" quidem. Inepte sic dea invocatur quaecunque illa sit, et est hic nulli prorsus deae locus. Iam illud quod modo fingebamus Taciti ad Plinium responsum nos docet quis hic vocativo sit alloquendus: nimirum idem ille ad quem scriptum totum epistolium est. Et lepidissimum hoc carmen dedicatorium ab epistolio quid differt? Sed praeterea Catullus, ut illud *quare* suam sibi habeat vim, aliquo vocativo significare debet *cur* tantam spem conceperit.

Iam facessat hinc illa „patrona virgo"

> illuc unde negant redire quemquam

sed ita ut nobis relinquat id quod secum tulit nostro aptum accomodatumque proposito. Et profecto aliquid eiusmodi nobis attulit sed latet illud in primis syllabis. Pro *patrona* legamus *patrone*, iam habemus illum vocativum qui et inserendus est et solus inseri potest. Simulque nunc quasi per transennam

videmus quod habeat poeta spei suae et fiduciae fundamentum firmum et stabile: quod olim tam bonum tamque idoneum sit nactus patronum. Iam in hunc sensum totos versus refingamus partim cum Phillimorio viro accutissimo partim de nostro, non tamen credo, quemadmodum iocari solebat Cobetus, de nihilo:

quare quicquid habetur hoc libelli
qualecunque, tuo, patrone, *verbo*
plus uno maneat perenne saeclo.

(Post *libelli* inserere *et* neque necessarium est et vetare videntur rationes metricae v. Muelleri praefationem p. 77).

Num quidquam nunc *ad sensum* certe deest? Iam enim dixi me id agere ut id inveniatur quod ipso contextu postuletur flagiteturque. Ipsa verba non praesto omnia. Nam, nequid dissimulem, parum mihi illud *verbo* placet, licet magnam habeat „probabilitatem palaeographicam". Certe nunc latine loquentem facimus Catullum et in ratiocinando logices praeceptis obtemperantem.

Haec quae mihi Phillimorii ingeniosam legenti disputationem statim in mentem venerant dudum iam chartae mandaveram cum videbam in nitidissimi libelli Hauptiani editione VII (Catullus, Tibullus, Propertius rec. Hauptius, ed. VII a Io. Vahleno curata et a Rud. Helmio edita Lips. Hirzel 1912) iam legi illud *tuo*, *patrone*, *verbo*. Tamen non dubitavi meam quoque hanc „qualemcunque" disputatiunculam in lucem edere. Nam neque corriguntur in Helmiana editione praecedentia, neque usquam inveni illius *patrone* commendationem. Quae sive Vahleni est coniectura sive Helmii (utroque autem viro praestantissimo digna videtur), suo sibi iure accuratam demonstrationem postulat. Quam non ingratam fore opinor Catulli amantibus.

HODIE.

SCRIPSIT

IACOBUS VAN WAGENINGEN.

Qui fabulas Plautinas et Terentianas lectitant, eos non fugit usus peculiaris adverbii *hodie*, quod nonnumquam „non tempus significat, sed iracundam eloquentiam ac stomachum" ut Donati [1]) verbis utar, praesertim in sententiis negativis, si quis minaciter loquitur. Tum idem fere valet atque interiectio *ecastor* vel *pol* vel *hercle,* quacum interdum iungitur [2]). Non difficile est intellectu, quomodo hic usus ortus sit, si ad ea exempla spectamus, in quibus sententia condicionalis *si vivo* adverbium *hodie* sequitur, velut Plaut. Bacch. 766: 'vorsabo ego illunc *hodie*, si vivo, probe'; Ter. Andr. 866: 'age nunciam ego pol *hodie*, si vivo, tibi ostendam, erum quid sit pericli fallere'. In eiusmodi affirmatione vel iure iurando *hodie* nondum omnem suam vim temporalem amisit, sed una cum sententia condicionali *si vivo* indicat, quam quis minatur rem, eam non dilatum iri, sed certo vel ilico futuram esse. Exemplis supra allatis ultro illa se aggregant, in quibus *hodie* quasi coaluit cum negatione *numquam,* quo fortius negetur fore ut res fiat, e. g.

Plaut. Pers. 219: 'numquam ecastor *hodie* scibis'.
„ Most. 1113: 'numquam edepol *hodie* .... tibi'.
„ Asin. 630: 'qui *hodie* numquam ad vesperum vivam'.

---

1) Don. ad Ter. Ad. 215 et 570.
2) Handius Turs. III p. 100; Iosephus Bach de usu pronominum demonstrativorum, studia in priscos scriptores Latinos collata, ed. Studemund, II p. 176.

Ter. Ad. 551: 'numquam hercle *hodie* ego istuc committam tibi'.

„ „ 570: 'verum *hodie* numquam monstrabo'.

„ „ 159: 'non committet *hodie* umquam iterum ut vapulet'.

„ Ph. 377: 'te indignas seque dignas contumelias numquam cessavit dicere *hodie*'.

„ „ 805: 'numquam *hodie* concedes mihi'.

Plaut. Colax fr. 3: 'si me tu *hodie* invitaveris numquam quicquam'.

Titinius fr. 62 R.: 'numquamne mihi licebit *hodie* dicere'?

Vix opus est addere non modo *numquam*, sed etiam quamvis aliam vocem vel particulam negativam cum *hodie* posse coniungi aut sententiae formam interrogativam posse dari, quae pro negatione sit, velut:

Plaut. Men. 217: „neque *hodie* ut te perdam, meream deorum divitias mihi'.

„ Cas. 765: 'quin agitis *hodie*'?

„ As. 670: 'atqui pol *hodie* non feres, ni genua con fricantur'.

„ Most. 657: 'nullum edepol *hodie* genus est hominum taetrius'.

Ter. Heaut. 574: 'nemost meorum amicorum *hodie* apud quem' cet.

„ Ph. 1009: 'an quicquam *hodiest* factum indignius'?

„ Eun. 1031: 'o populares, ecquis me *hodie* vivit fortunatior'?

„ Andr. 654: 'nec te quivit *hodie* cogere illam ut duceres'.

Iam inter postrema exempla unum alterumve est, ubi *hodie* minus ad negationem se acclinat quam ipsum per se positum videtur ad totum enuntiatum corroborandum, velut Men. 217 et Andr. 654. Nec mirum, si ex hoc usu nova consuetudo nata est huius adverbii in sententiis affirmativis adhibendi, ubi temporis notio vel paene evanuit vel omnino non premitur, velut:

Plaut. Amph. 454: 'nam si me inritassis, *hodie* lumbifragium hinc auferes'.

„ As. 699: 'vehes pol *hodie* me, si quidem hoc argentum ferre speres'.

Plaut. As. 936: 'ecastor cenabis *hodie*, ut dignu's, magnum malum'.
„ Men. 1013: 'maximo hercle *hodie* malo vostro istunc fertis'.

cf. Plaut. Truc. 926; Curc. 691; Ter. Ad. 215; Andr. 196; Ph. 626; Hec. 788; 873.

Locis supra laudatis adiiciendi sunt alii, qui non minus demonstrant *hodie* nonnumquam natura adverbii temporalis exuta ad partes complementi sententiae descendisse. Est, ubi plane supervacaneum videatur iuxta vocabulum *dies* eiusque attributum collocatum, velut Plaut. Men. 597: 'mi hunc *hodie* corrupit diem', cf. Epid. 157; Pers. 33, 773, 780; Pseud. 165, 775; Ter. Ad. 527.

Vigebat hic usus in sermone cotidiano non modo temporum, quibus Plautus et Terentius fuerunt, sed etiam aetatis imperatoriae, sicut docet Petr. Cena Trim. § 38: 'hodie sua octingenta possidet' [1]), quin etiam e sermone vulgari irrepsit in litteras cultiores [2]), cf. Verg. Aen. II 670: 'numquam omnes *hodie* moriemur inulti'; Buc. 3, 49: 'numquam *hodie* effugies', sed iam Macrobius, sermonis Vergiliani optimus iudex, iure animadvertit (Sat. VI 1, 38) poetam Mantuanum rursus (Buc. 3, 49) „quaedam ab antiquioribus mutuatum esse", laudatque hunc versum Naevii in Equo Troiano:

'numquam *hodie* effugies, quin mea manu moriare', qui Vergilio exemplo fuit. Et quis est quin meminerit Horatii stomachantis et hisce verbis Davum philosophantem corripientis, Sat. II 7, 21: 'non dices *hodie*, quorsum haec tam putida tendant, furcifer'?

De industria hunc usum peculiarem adverbii *hodie* fusius exposui, quia nondum Thesaurus Latinus varias significationes eius continet neque omnibus commentatoribus scriptorum Latinorum notum esse videtur, quomodo *hodie* interdum magis sit asseverantis vel minantis, quam tempus accurate indicantis. Quod mihi nuper apparuit e versione quadam Germanica (ce-

1) Lowe in ed. p. 38 confert „this blessed day"; Swaen, Engl. St. (Kölbing) B. 24, 235.

2) Don. ad Ad. 570; Schol. Veron. ad Aen. II 670.

teroquin admodum laudanda) Apologetici Tertulliani loci, ubi sermo est de iudicibus Romanis iniuste in Christianos reos animadvertentibus. Ceteri enim rei torquentur, inquit Tertullianus, ut facinora sua confiteantur, verum in Christianos solos tormenta adhibentur, ut se esse Christianos negent et fidem suam infitientur. In Christianis nihil nisi nomen criminantur et persequuntur Romani, in ceteris reis, etiam postquam illi scelus suum confessi sunt, id ipsum explorant, quomodo perpetratum sit. Confessio iis non sufficit. Haec sententia ita expressa est a Tertulliano Apol. II 10: 'neque enim ideo non putaretis requirenda quaestionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione, qui *hodie* de confesso homicida, scientes homicidium quid sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi', quem locum vir doctissimus Gerhardus Esser (Bibl. der Kirchenväter, Tert. II p. 43) sic vertit: „denn ihr könnt unmöglich der Ansicht sein, von dem peinlichen Verfahren sei deshalb abzusehen, weil ihr der festen Ueberzeugung seid, dasz sie infolge des Bekennens zu diesem Namen begangen werden, da ihr doch recht gut wisset, was ein Mord sei, trotzdem jeden Tag auch noch den Hergang des Verbrechens herauszubringen sucht". — Vides Esserum recte intellexisse significationem vulgarem adverbii *hodie* haud quadrare in orationis contextum — non enim Tertullianus contendere vult Romanos *hodierno* tempore tantummodo ita in homicidas vindicasse eorumque scelus explorasse, antea aliter — verum quod interpres Germanus dedit, ut sententiae satisfaceret, 'jeden Tag', quasi *hodie* idem valeret atque *cotidie*, hoc minime probandum est. „Qui hodie ... extorquetis" nihil aliud est nisi: 'qui hercle ... extorquetis'".

Etiam in lingua Graeca similis usus adverbii *τήμερον* haud ignotus erat, cf. Arist. Plut. 433: *ἦ σφὼ ποιήσω τήμερον δοῦναι δίκην | ἀνθ' ὧν ἐμὲ ζητεῖτον ἐνθένδ' ἀφανίσαι.*

VARIA III.

SCRIPSIT

P. GROENEBOOM.

AD HERODAM.

I 8 στρέψον τι, δούλη.

Quid sibi velit στρέψον τι ambigitur: alii aliter locum explicant, velut „mach kehrt" (Mekler), „take yourself off" (Rutherford), „turn round a seat" (H. Richards), „right about turn" (Nairn) cett. Non dubito quin verbo στρέφειν intransitive h. l. usus sit poeta (de addito τι cf. e. g. Arist. Eq. 1076 ἐμοίχευσάσ τι et sescentos alios locos): στρέψον (σαυτὴν) autem significare videtur „move te ocius" („schiet wat op"). Eodem modo apud Theocritum (XV 29) mulier morae impatiens ancillam iratis verbis increpat κινεῦ δή, φέρε θᾶσσον ὕδωρ.

I 56 ἰδών σε κατόδωι τῆσ Μίσησ ἐκύμηνε
τὰ σπλάγχν' ἔρωτι καρδίην ἀνοιστρηθείσ.

Substantivum ἔρωτι iungendum esse videtur cum ἐκύμηνε, non, ut vulgo fit, cum participio ἀνοιστρηθείσ, coll. Pind. fr. 123 B (Athen. XIII p. 601 d, 564 e) ὃσ μὴ πόθωι κυμαίνεται.

I 73 σὺ δ' αὖτισ ἔσ με μηδὲ ἕν⟨α⟩, φ(ί)λη, τοῖον
φέρουσα χώρει μῦθον.

Similiter formatae sunt sententiae Herodoteae σύ τε τοῦ λοιποῦ λόγουσ ἔχων τοιούσδε μὴ ἐπιφαίνεο 'Αθηναίοισι (VIII 143) et σὺ μέντοι ἔτι ἔχων λόγον τοιόνδε μήτε προσέλθηισ ἔμοιγε μήτε κτλ. (IX 79).

I 89 ἐμοὶ δὲ Μυρτάλη τε κ — ιμη
νέαι μένοιεν, ἔστ' ἂν ἐνπνέ⟨ηι⟩ Γυλλίσ.

Rutherford καὶ Ἐντίμη, Buecheler καὶ Σίμη legit; quin recte sit suppletum καὶ Σίμη vix dubito, nam requiritur nomen meretricium: confero Call. Epigr. XXXVIII Σῖμον ἡ περίφοιτοσ (ita recte distinxit v. Wil.: traditum est σειμονη).

II 19 δωρεὴν γὰρ οὐθ' οὗτοσ πυροὺσ
δίδωσ' ἀλή]θειν οὔτ' ἐγὼ πάλιν κείνην.

Cum verbo ἀλήθειν cf. Theocr. IV 58
τὸ γερόντιον ἦ ῥ' ἔτι μύλλει
τήναν τὰν κυάνοφρυν ἐρωτίδα, τᾶσ ποκ' ἐκνίσθη;
Schol. ἀπὸ τῶν ἀλούντων.

III 8 τοῦτον κατ' ὤμου δεῖρον.

Non facio cum iis, qui coll. vs. 61 his verbis notionem catomidiandi attribuunt; multo melius alii referunt ad adverbium Homericum κατωμαδόν (Ξ 352, ubi vide Leaf). Confero „I let it have him from the shoulder" (Boothby) et versus suavissimos Bacchylidis ab Athenaeo XV 667 c servatos:

εὖτε
τὴν ἀπ' ἀγκύλησ (sc. βολήν) ἵησι
τοῖσδε τοῖσ νεανίαισ
λευκὸν ἀντείνασα πῆχυν. (Jebb fr. 13, Be. fr. 24, Bl. fr. 17) [1]). Verg. Aen. IX 417 summa telum librabat ab aure.

III 38—41 Puer petulans alias
τὴν μάμμην,
γρηῦν γυναῖκα κὠρφανὴν βίου κείρει,
quocum conferendum Luc. Alex. 6 τοὺσ παχεῖσ τῶν ἀνθρώπων — ἀποκείροντεσ, alias
τοῦ τέγευσ ὕπερθε τὰ σκέλεα τείνασ
κάθηθ' ὅκωσ τισ καλλίησ κάτω κύπτων.

Eadem imagine utitur Soph. Indag. vs. 122 (Hunt)
ἤ τισ πίθηκοσ κύβδ' ἀποθυμαίνεισ τινί,

1) Locum mihi indicavit B. v. Groningen, iuvenis ingeniosus.

cf. A. P. IX 114

παιδὸσ ἀφ' ὑψηλῶν κεράμων ὑπὲρ ἄκρα μέτ[illegible]
κύπτοντοσ κτέ.

III 49 *κἀληθίν', ὥστε μηδ' ὀ δ ό ν τ α κ ι ν ῆ σ α ι.*

Errat me iudice Nairn qui coll. Timocl. fr. 10 *ἀσύμβολοσ κινεῖν ὀδόντασ*, Alex. 185, 3 *κἀργοὺσ ἔχειν μηδέποτε τὰσ σιαγόνασ*, Liban. IV 154, 1 vertit „and it is all true, so that one gets nothing to eat". Procul dubio vertendum „ut ne hiscam quidem" et optime locum nostrum illustrant Eustath. Er. VI 14, 7 (He II p. 223) *μὴ τὴν γ λ ῶ τ τ α ν προπετῶσ οὕτω κ ί ν ε ι καὶ ἀναιδῶσ, μή σοι καὶ Ζεὺσ χολωθῆι* et Luc. Fugit. 19 *ἀληθεύειν τοὺσ ἄλλουσ προτρέποντεσ οὐκ ἂν ο ὐ δ ὲ κ ι ν ῆ σ α ι τ ὴ ν γ λ ῶ τ τ α ν μὴ μετὰ τοῦ καὶ ψεύσασθαι δύναιντο*, unde apparet apud Her. *ὀδόντα* idem fere esse atque *γλῶτταν* [1]).

III 90 *καὶ δεῖ λαβεῖν νιν κἀπὶ βυβλίωι δήκου*
τὸ μηδέν, ἄλλασ εἴκοσίν γε, καὶ ἣν μέλληι
αὑτῆσ ἄμεινον τῆσ Κλεοῦσ ἀναγνῶναι.
ἰσσᾶι, λ ά θ ο ι σ τ ὴ ν γ λ ά σ σ α ν ἐ σ μ έ λ ι π λ ύ ν α σ.

Hos versus Crusius[5] Lamprisco dat: virum ingeniosum errare docent matris iratae verba quae sequuntur

ἐρέω ἐπιμηθέωσ τῶι γέροντι, Λαμπρίσκε,
ἐλθοῦσ' ἐσ οἶκον τ α ῦ τ α, καὶ πέδασ ἥξω

φέρουσα κτλ. Nam Metrotimae minae (imprimis illud *ταῦτα*) de nubibus suspensae sunt, nisi novum peccatum Cottalus puer commisit; praestabit igitur *ἰσσᾶι* (*ἐπιχαρτικὸν ἐπιφώνημα!*) Cottalo dare, qui „lingua exserta" effugit, *λάθοισ — πλύνασ* magistro, cetera matri.

Restant vocabula difficillima:

λάθοισ τὴν γλάσσαν ἐσ μέλι πλύνασ.

Crusius (Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas p. 77) *ἐσ μέλι* cum amara ironia pro *ἐσ μελίττασ* dictum esse

1) Cf. Querido:
Hou je mond Hedwig, ... jij ook Go ... en jij Lien, je klepper toe!
— Och me Jezus man, ... '*k beweeg geen tand*!
(Jordaan II p. 197).

putabat, quae explicatio vix probabilis videtur, nam aliter se res habet Soph. O. C. 481 ὕδατοσ, μελίσσησ ubi μελίσσησ = μέλιτοσ, quod insoliti nibil habet coll. ἐλέφασ, χελώνη (schol. ἀπὸ γὰρ τοῦ ποιοῦντοσ τὸ ποιούμενον). Cf. etiam Schol. ad Eur. Hec. vs. 1153.

Idem vir doctus in editione pro λάθοισ legendum esse φθάνοισ coniecit.

Si quid mutandum proposuerim:

Μάθοισ τὴν γλάσσαν ἐσ μέλι πλῦναι.

Eodem modo Arist. Pac. 633 V R ἐμάνθανεν habent, in scholio alia lectio ἐλάνθανεν servatur.

IV 14 οὐ γάρ τι πολλὴν οὐδ' ἕτοιμον ἀντλεῦμεν.

Hunc adiectivi ἕτοιμοσ usum illustrat Thuc. I 80, 4 οὔτε ἐν κοινῶι ἔχομεν οὔτε ἑτοίμωσ ἐκ τῶν ἰδίων φέρομεν, ubi Steup adnotat: „ἑτοίμωσ, nicht bereitwillig, sondern *mit Leichtigkeit*, nämlich von bereit daliegenden Mitteln".

IV 50 ἔσσετ' ἡμέρη κείνη,
ἐν ἧι τὸ βρέγμα τοῦτο τὤσυρὲσ κνήσηι.

Caput scalpere animi perturbati indicium: exempla congessit Crusius, quibus adde comici ignoti fragmentum in Didymi Commentario Demosthenico servatum (Schröder N. Com. fr. in Pap. rep. p. 61).

εἰ δὲ μή, Πρόκνη γενήσηι, κνώμενοσ τὸ κρανίον.

IV 59—60 τὸν παῖδα δὴ⟨τὸν⟩γυμνὸν ἢν κνίσω τοῦτον,
οὐχ ἕλκοσ ἕξει, Κύννα;

Similiter Charito II 2, 2 (He II p. 28) de pulchra illa Callirroa τρυφερὰ δὲ σάρξ, ὥστε δεδοικέναι μὴ καὶ ἡ τῶν δακτύλων ἐπαφὴ μέγα τραῦμα ποιήσηι.

IV 72—73 ἀληθιναί, Φίλη, γὰρ αἱ Ἐφεσίου χεῖρεσ
ἐσ πάντ' Ἀπελλέω γράμματα.

Crusius πράγματ', vix recte; nam χεῖρεσ sunt artis opera et locutionem ἀληθιναὶ — ἐσ πάντα γράμματα satis defendit Luc. Imag. XVI πάσαισ ταῖσ γραμμαῖσ ἀπηκριβωμένη.

V 6 Βίτιννα· δοῦλόσ εἰμι, χρῶ ὅτι βούληι ⟨μοι⟩.

Non aliter loquitur Habrocomas ille apud Xen. Ephes. II 5, 4 (He I p. 351) δέσποινα, ὅ τι βούλει ποίει, καὶ χρῶ σώματι ὡσ οἰκέτου.

V 12—13 ἤν μὴ καταικίσασα τῆι σ' ὅληι χώρηι παράδειγμα θῶ κτέ.

Ex asse respondet Xen. Ephes. II 6, 1 (He I p. 351) ἐγὼ γάρ σε τιμωρήσομαι καὶ τοῖσ ἄλλοισ οἰκέταισ τὴν σὴν αἰκίαν (cf. καταικίσασα!) ποιήσομαι παράδειγμα.

V 27 ἀλλ' ἐπὴν αὖτισ ἔληισ τι δρῶντα τῶν σὺ μὴ θέληισ, στίξον.

Rutherford et v. Herwerden ἐπήν ⟨μ'⟩ αὖτισ legendum esse censuerunt: coniecturam inutilem esse docet Soph. O.R. 461

κἂν λάβηισ ἐψευσμένον,
φάσκειν ἔμ' ἤδη μαντικῆι μηδὲν φρονεῖν,

quem locum variis coniecturis tentatum (λάβηισ ⟨μ'⟩ dett., Brunck, Hermann, ἐψευσμένα v. Wilamowitz) tuetur Arist. II 144_{24} K. σκόπει δῆτα ἀκούων ὡσ ἔχω περὶ τούτων, κἂν λάβηισ ψευδόμενον, τὸ τοῦ Σοφοκλέουσ, φάσκειν ἐμὲ ἤδη μηδὲν φρονεῖν, ut iam monuit Ewald Bruhn.

Simili modo viri docti certatim coniecturis vexarunt omnes fere locos, ubi ἀπολεῖσ scriptum est omisso pronomine personali (Soph. El. 831, Aristoph. Nub. 1499, Ran. 1245, Eccl. 775, Plut. 390, cf. Achill. Tat. I 7, 4 He I p. 45 ἀποκτενεῖσ).

V 52 βάδιζε καὶ μὴ παρὰ τὰ Μικκάλησ αὐτὸν ἄγε.

Locutio παρὰ τὰ Μικκάλησ (citant interpretes Arist. Vesp. 1432 εἰσ τὰ Πιττάλου, Theocr. II 76, V 112, Demosth. LIV 7) traditam lectionem ap. Lys. XII 12 εἰσ τὰ τοῦ ἀδελφοῦ tueri videtur, ubi Scheibe et Cobet τὰ expunxerunt, Contius iniuria τὴν restituit.

VI 5 μᾶ, λίθοσ τισ, οὐ δούλη, ἐν τῆι οἰκίηι εισ·

Buecheler dubitat utrum ⟨μοι⟩ εἶσ an κεῖσ' sit legendum:

hoc multo praeferendum videtur, coll. Ael. V. H. IX 13 *ἀλλ' ἐκεῖνόσ γε ἔκειτο λίθου διαφέρων οὐδέν*, Luc. Asin. 19 *ἔκειτο δὲ ὥσπερ λίθοσ ἐν τῆι ὁδῶι ἀπηγορευκώσ.*

VI 16 *ὦτα μοῦνον καὶ γλάσσαι,*
τὰ δ' ἄλλ' ἑορτή —

Similiter formatam sententiam legimus Luc. Conv. 30 *Χρύσιππος καὶ Ζήνων — καὶ Κλεάνθησ, ῥημάτια δύστηνα καὶ ἐρωτήσεισ μόνον καὶ σχήματα φιλοσόφων, τὰ δ' ἄλλα Ἑτοιμοκλεῖσ οἱ πλεῖστοι.*

VI 33 *χαιρέτω φίλη πολλὰ*
ἐοῦσα τοίη, χήτέρην τιν' ἀνθ' ἡμέων
φίλην ἀθρείτω. τἄλλα Νοσσίδι χρῆσαι!

Locus difficillimus; legendum esse suspicor:
τἀμὰ Νοσσίδι χρῆσαι!

„meum Nossidi utendum dare!" ita ut *χρῆσαι* sit infinitivus exclamativus (cf. e. g. Soph. Ai. 411 *τοιάδ' ἄνδρα χρήσιμον / φωνεῖν*, Arist. Vesp. 835 *τοιουτονὶ τρέφειν κύνα*). Quam saepe in mss. ΛΛ et Μ confusa sint, dici vix potest, cf. e. g. O. C. 1266 *τἄλλα μὴ 'ξ ἄλλων πύθηι*, ubi Reiske restituit *τἀμά*, Ant. 436 *ἄλλ' ἡδέωσ ἔμοιγε κἀλγεινῶσ ἅμα*, ubi Dindorf optimo iure *ἄλλ'* in *ἅμ'* correxit.

Etiam in Herodae papyro Μ et ΛΛ saepius vix distingui possunt, cf. V 73, ubi Crusius ΛΥΠΙΤΕΜΕ legit, alii ΛΥΠΙΤΕΛΛΕ, IV 67, VI 90.

VII 46 *οἳ κἢν ὕηι Ζεὺσ τοῦτο μου — ι*
„φέρ', εἰ φέρεισ τι"

Crusius *τοῦτο μοῦνον ᾄδουσι* vel *τοῦτο μοῦνον ἴσασι*, Buecheler *τοῦτό μου καταίδουσι.*

Apte suppleri potest *τοῦτο μοῦ ⟨νον ὑμνοῦσι⟩*; ut a Tecmessa decantatam illud *γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει* (Ai. 293) ita a misello sutore clamor saepe repetitus „fer, si quid fers" *ἀεὶ ὑμνούμενον* vocatur.

VII 114 *μήτε προσθῆισ μήτ' ἀπ' οὖν ἕληισ μηδέν.*

Locutio fere proverbialis, cf. e. g. Thuc. V 23, 6

ἢν δέ τι δοκῆι Λακεδαιμονίοισ καὶ Ἀθηναίοισ προσθεῖναι καὶ ἀφελεῖν — εὔορκον ἀμφοτέροισ εἶναι,

V 29, 2, Charit. III 1, 6 (He II p. 46) μηδὲν ἀφέληισ μηδὲ προσθῆισ, ἀλλ' ἀκριβῶσ μνημόνευσον. Iure igitur miramur Krauss (Aeschinis Socratici Reliquiae p. 59, Plutarch. de recta rat. aud. c. 4) edidisse πανταχοῦ μὲν οὖν τῶι νέωι κόσμοσ ἀσφαλήσ ἐστιν ἡ σιωπή, μάλιστα δ' ὅταν ἀκούων ἑτέρου — ἀνέχηται καὶ περιμένηι παύσασθαι τὸν διαλεγόμενον, καὶ παυσαμένου μὴ εὐθέωσ ἐπιβάλληι τὴν ἀντίρρησιν, ἀλλ', ὡσ Αἰσχίνησ φησί, διαλείπηι χρόνον, εἴτε προθεῖναί τι βούλοιτο τοῖσ λελεγμένοισ ὁ εἰρηκώσ, εἴτε μεταθέσθαι καὶ ἀφελεῖν.

Pro προθεῖναι (num typothetarum vitium?) reponendum προσθεῖναι.

Addo duos locos ex Eroticis Scriptoribus Graecis: Achill. Tat. I 4, 5 (He I p. 42) πάντα δέ με εἶχεν ὁμοῦ, ἔπαινοσ, ἔκπληξισ, τρόμοσ, αἰδώσ, ἀναίδεια· ἐπήινουν τὸ μέγεθοσ, ἐκπεπλήγμην τὸ κάλλοσ, ἔτρεμον τὴν καρδίαν, ἔβλεπον ἀναιδῶσ, ἠιδούμην ἁλῶναι: vocabula ἠιδούμην ἁλῶναι ante ἔβλεπον ἀναιδῶσ ponenda esse docet contextus.

Charit. V 2, 4 (He II p. 87) καὶ λανθάνειν μὲν ἐπειρᾶτο, ἐλείβετο δὲ αὐτοῦ τὰ δάκρυα κατὰ τῶν παρειῶν imitatur, quod interpretes fugisse videtur Xen. Inst. Cyri VI 4, 21 (agitur de Panthea) καὶ λανθάνειν μὲν ἐπειρᾶτο, ἐλείβετο δὲ αὐτῆι (αὐτῆσ E A H!) τὰ δάκρυα κατὰ τῶν παρειῶν.

AD. PLAT. DE REPUBL. p. 421, C.

..τῆς πόλεως αὐξανομένης καὶ καλῶς οἰκιζομένης..

Mirum ὕστερον πρότερον. Ecquid pro οἰκιζομένης legendum est: οἰακιζομένης?

G. V.

LOCULI

(ad Tert. Apol. VI 4)

SCRIPSIT

IACOBUS VAN WAGENINGEN.

Apud Plautum Lurcio servus, qui una cum Sceledro conservo in cella vinaria „tetigit calicem clanculum" (Mil. 823), sic iocose excusat aulas a se epotas (Mil. 851 sqq.):

> non hercle tam istoc valide cassabant cadi;
> sed in cella erat paullum nimi' *loculi* lubrici,
> ibi erat bilibris aula sic propter cados cet.

Quid sibi velit *loculus lubricus* in hac servi narratiuncula, non obscurum est. Sic enim appellat locum in cella vinaria, ubi aula saepius e cadis implebatur vino humusque madebat latice superfuso. Sed non aeque perspicuum est, quales sint *loculi* cellae vinariae, qui a Tertulliano commemorantur priscos Romanorum mores depingente, Apol. VI § 4: „cum mulieres usque adeo vino abstinerentur, ut matronam ob resignatos cellae vinariae *loculos* sui inedia necarint". Rauschenus in Florilegio Patristico (fasc. VI p. 28) nihil ad hunc locum adnotat, Esserus vero (Bibl. der Kirchenväter, Tert. II p. 56) Germanice hoc modo verba Latina vertit: „dasz eine Matrone wegen Oeffnung der Behälter im Weinkeller von den Ihrigen durch Hunger getötet wurde". Itaque si recte Esserum intellego, in parietibus cellae vinariae armaria occlusa et obsignata fuisse putat, in quibus Romani amphoras vel cados conditos haberent. Tametsi non nego eiusmodi columbaria, ut ita dicam, in quibus dolia et seriae servabantur, posse *loculos* appellari,

tamen eos potius in apotheca (Rich, Dict. des ant. s. v. *cella*) quam in cella vinaria fuisse suspicor; deinde valde dubium mihi esse videtur, num omnes illi *loculi* obsignati fuerint, quemadmodum hodie arculae nostrae ferratae et subterraneae clave singulari clauduntur. Quam ob causam, ut omnes hae difficultates interpretandi tollantur, velim attendatis ad locum Plinii maioris, quem Tertullianus festinanter reddidisse videtur, n. h. XIV 13 (14) § 89: „Fabius Pictor in annalibus suis scripsit matronam, quod *loculos* in quibus erant claves [1]) cellae vinariae resignavisset, a suis inedia mori coactam". — Nunc demum Plinii verbis cum Tertulliano collatis perspicuum nobis fit, qui illi *loculi* fuerint: non armaria in cella vinaria, in quibus seriae reponebantur, sed capsulae obsignatae, in quibus claves cellae vinariae tuto abscondebantur. Verum Tertullianus minus accurate fontibus suis utens, Plinii verba tam arte contraxit, ut sententiam relativam *in quibus erant claves* totam omitteret, quo factum est, ut *loculi cellae vinariae* exsisterent iique dicerentur resignari a matrona vini cupida, quamquam vulgo cella vinaria per clavem claudebatur, loculi autem, ii scilicet qui clavem continerent, impresso signo muniebantur. Postremo etiam alia in re coartandi studium sermonis Latini integritati nocuit, nam nemo non videt multo ornatius et concinnius dici: *ut matrona a suis inedia mori coacta sit* quam *ut matronam sui inedia necarint*, sicut Tertullianus nimis breviter. Plinii sententiam expressit. Saepius ubi hic scriptor ex historia Romana vel Graeca exempla sua mutuatus est, cavendum est lectoribus.

---

1) Benevole Hartmanus me monet de loco Horatiano, Sat. II 3, 146.

AD SOPHOCLIS ANTIGONAM.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(continuatur ex pag. 82).

Vs. 150 sq. ἐκ μὲν δὴ πολέμων
τῶν νῦν θέσθαι λησμοσύναν.

Qui ἐκ πολέμων significare sumunt *post bella*, aut insulsam constructionem aut perversam sententiam nanciscuntur. Si enim τῶν νῦν, ut quivis primo obtutu faciet, cum πολέμων coniungunt, poeta dicit: „post bella modo gesta obliviscimini — quid tandem? nempe haec bella; quod quidem foret puerile; sin vero τῶν νῦν a πολέμων separant: „post bella obliviscimini praesentia", quod absurdum esset, nam in praesenti Thebae liberatae laetitia exsultant. Exspectamus autem poetam hoc tantum dicere: „obliviscimini huius belli". Carmen enim fere hoc modo decurrit: grave periculum urbi imminuit et nefando parricidio fratres inimici interierunt (vs. 145—147); at enim vero splendida victoria potiti sumus (vs. 148—149); ergo iam bellorum obliviscimini (vs. 150—151) et templa deorum cantu celebrate (vs. 152—153). Haec secum reputantes, opinor, olim Triclinius, recentiore aetate Brunckius Johnsonius Seidlerus voculam ἐκ cum θέσθαι λησμοσύναν connexuerunt; quorum sententiae etiam Boeckhius adstipulatus esse videtur. Neque inepte Seidlerus comparandi gratia adscripsit Odyss. l. XXIV vs. 484 sq.:

ἡμεῖς δ' αὖ παίδων τε κασιγνήτων τε φόνοιο
ἔκλησιν θέωμεν.

Ceteri tamen commentatores in alia omnia ierunt, quia eiusmodi tmesis iis absona et inaudita videbatur, cum praepositio

neque verbo *θέσθαι* neque vero substantivo *λησμοσύναν* separatim adiungi posset. Sed quidni Sophocles voculam *ἐκ* mente coniunxisse possit cum duobus vocabulis *θέσθαι λησμοσύναν* quasi in unum coniunctis et pro *λαθέσθαι* positis? Thucydides saltem l. III c. 13 scripsit: *μὴ ξὺν κακῶς ποιεῖν αὐτούς ..., ἀλλὰ ξυνελευθεροῦν*, ubi *ξὺν* neque ad *κακῶς* neque ad *ποιεῖν* solum, sed ad utrumque simul vocabulum pertinet [1]). Mea certe sententia illius loci simillimus est hic noster; nam utrum praepositio ipsa verba, ad quae pertineat, antecedat an nonnullis vocibus interiectis ab iis separetur, plane nihil refert.

Vs. 155 sqq. *ἀλλ' ὅδε γὰρ δὴ βασιλεὺς χώρας*
Κρέων ὁ Μενοικέως νεοχμὸς ⏑⏑–
νεαραῖσι θεῶν ἐπὶ συντυχίαις
χωρεῖ ..

Statim ex numeris horum versuum efficitur aliquid in codice archetypo excidisse: vs. 156 certe uno pede curtatus est. Sed cum stropha, cui haec respondet, tribus pedibus longior sit, veri similius est non unum, sed tres pedes hoc loco periisse. Strophae enim anapaesticae sibi invicem respondentes plerumque ex eodem pedum numero constant.

Alterum eiusdem lacunae indicium deprehendimus constructionem sententiae diligenter considerantes. Unde enim, quaeso, pendent in sententia, ut nunc est, verba *νεαραῖσι θεῶν ἐπὶ συντυχίαις*? quae si cum verbo quod est *χωρεῖ* coniungere coneris, obstet sententia, si vero cum *βασιλεύς*, grammatica intercedat, cum substantivo *βασιλεύς* non adiectum sit participium *γενόμενος* vel tale quid. Ne quis insuper offendat in genitivo *θεῶν*, qui a *συντυχίαις* pendet, obiter moneo locutionem *θεῶν συντυχίαι* pro *θεῖαι συντυχίαι* optime defendi posse collato Eurip. frg. 37, quod attulit Jebbius:

τὰς δὲ δαιμόνων τύχας
ὅστις φέρει κάλλιστ', ἀνὴρ οὗτος σοφός,

et Soph. Philoct. vs. 1326:

σὺ γὰρ νοσεῖς τόδ' ἄλγος ἐκ θείας τύχης

et Oed. Col. vs. 1585:

1) V. Kühner-Gerth, Griech. Gramm. II, 1, p. 538.

πῶς; ἆρα θείᾳ κἀπόνῳ τάλας τύχῃ;

Tertium argumentum praebet scholiastae periphrasis: ἀλλ' ἰδοὺ γὰρ Κρέων ὁ νεωστὶ καινὸς βασιλεὺς τῆς χώρας γενόμενος τῇ προσφάτῳ παρὰ θεῶν αὐτῷ δεδομένῃ ἐπιτυχίᾳ τοῦτο κατορθώσας. Duas, nisi fallor, emendationes ex his lucramur. Primum enim cum Godofredo Hermanno scribendum videtur νεοχμὸς νεοχμῶς idque praesertim, si conferas etiam alterum scholion: νεοχμός· νέος νεωστὶ κατασταθεὶς εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τυραννίδα. Deinde partem sententiae, unde penderent verba: νεαραῖσι θεῶν ἐπὶ συντυχίαις quamque hodie in codicibus desiderari diximus, a scholiaste verbis τοῦτο κατορθώσας redditam esse apparet. Quapropter Sophoclem talia fere scripsisse suspicor:

ἀλλ' ὅδε γὰρ δὴ βασιλεὺς χώρας
Κρέων ὁ Μενοικέως νεοχμὸς νεοχμῶς
τοιῶνδε τυχὼν νεαραῖσι θεῶν
ἐπὶ συντυχίαις χωρεῖ..

Vs. 162 ἄνδρες, τὰ μὲν δὴ πόλεος ἀσφαλῶς θεοί...

Genitivus in -εος exiens substantivorum quae sunt πόλις, φύσις, ὕβρις, ὄφις, κόνις occurrit Aesch. Suppl. 344, Agam. 1167, Sept. 179, 218, Eurip. Or. 897, Bacch. 1026, 1331, Suppl. 703, Cycl. 641, Aristoph. Vesp. 1282, 1458, Thesm. 465, Plut. 1044. Idem non invenitur in inscriptionibus atticis: erat igitur a proprio Atheniensium sermone V[i] et IV[i] saeculi alienus. Semel legitur in carminibus Theognidis, quae ionica dialecto, quamvis non omnibus numeris pura, composita sunt: nam πόλευς, quod legitur vs. 776, ex πόλεος contractum est. Item saec. V° exeunte vel IV° ineunte semel legitur in inscriptione ex Oropo, cuius cives eretrica dialecto utebantur (S.G.D.I. 5339, 41). Exstat quoque in sermone vulgari et in inscriptionibus posterioribus dialecticis omne genus. Blassius olim opinatus est poetas atticos metri causa in huiuscemodi vocabulis terminationem -εως in -εος mutasse [1]). Hodie tamen, si adhuc inter vivos esset, ipse Blassius, sat scio, sententiam suam corrigeret. Nam e locis, quos supra attulimus, inprimis ex ins-

---

1) Kühner-Blass, Griech. Gramm. I, 1 (a. 1890), p. 442.

criptione oropica, genitivum πόλεος dialecto ionicae occidentali proprium fuisse patet. Hunc poetae attici, metro non cogente, sed fortasse nonnumquam suadente, hic illic in usum recipere non recusarunt. Quod ut adnotem, maxime me movet silentium, quo et Thumbius et Buckius in praestantissimis libris suis de grammatica et dialectis graecis horum genitivorum usum apud poetas atticos presserunt.

Vs. 168 sq. Haud obliviscor, Creon, o senatores, inquit, vos etiam post Oedipi ruinam

ἀμφὶ τοὺς κείνων ἔτι
παῖδας μένοντας ἐμπέδοις φρονήμασιν.

Vetus quaestio est, quo referenda sit vox κείνων. Atque iure consentiunt fere omnes pronomen non referri posse ad Oedipum et Laium, qui in praecedentibus nominantur, cum ille pater, hic vero *avus* Eteoclis et Polynicis fuerit. Ideo Brunckius κείνου τότε, Herwerdenus κείνου διπλοῦς, alii κείνου γ' ἔτι scripserunt, ut solus Oedipus designaretur. Rectissime autem Bruhnius sensisse mihi videtur κείνων ad Oedipum et Iocasten referendum esse; de qua cum tamen sermo non fiat in versibus antecedentibus, ut in codicibus leguntur, idem pauca quaedam excidisse auguratur. Sed rogaverim: numne Creon sororem suam Iocasten de industria nominatim non profert, ne incestum matrimonium, unde tanta mala manaverant, renovare videatur? Huiusmodi constructionis κατὰ σύνεσιν simillimum exemplum extat Herod. l. I c. 116: ταῦτα λέγοντος τοῦ παιδός, τὸν Ἀστυάγεα ἐσήιε ἀνάγνωσις αὐτοῦ καὶ ὅ τε χαρακτὴρ τοῦ προσώπου προσφέρεσθαι ἐδόκεε ἐς αὐτούς..., ubi archetypus codicum RSV habuit ἐς ἑωυτόν, sed archetypus codicum AB exquisitiorem lectionem ἐς αὐτούς, quam olim a Gronovio defensam nostra aetate papyrus Monacensis confirmavit [1]).

Vs. 196 sq. τάφῳ τε κρύψαι καὶ τὰ πάντ' ἐφαγνίσαι,
ἃ τοῖς ἀρίστοις ἔρχεται κάτω νεκροῖς.

Interpretantur omnes: ἃ τοῖς ἀρίστοις νεκροῖς κατέρχεται i.e.

---

1) Cf. H. G. Viljoen, Herod. fragm. in pap. servata, p. 12—14. — Cf. Thuc. I, 131: περὶ αὐτῶν ἐλέγχειν.

καταρρεῖ sive *καταχεῖται*. Non is sum qui negem hoc defendi posse, nam *κάτω ἰέναι* pro *κατιέναι* non inauditum est (cf. modo infra vs. 524 sq.:

κάτω νῦν ἐλθοῦσ', εἰ φιλητέον, φίλει
κείνους [1])

et *κατιέναι* saepe de fluminibus dicitur; quin etiam apud Plutarchum Mor. p. 702, b legitur: *ὕδωρ εἰς ἀποδεὲς κατερχόμενον* (i. e. *καταχεόμενον*) *τὸ ἀγγεῖον*. Minime autem Ludovico Dindorf astipulor, qui *ἔρδεται* pro *ἔρχεται* scribere nos iussit, vel Nauckio, qui totum versum 197 in dubium vocavit. Sed haud scio an Sophocles hunc versum intellegi voluerit sic: *ἃ τοῖς ἀρίστοις κάτω νεκροῖς ἔρχεται*, i. e. *obtingunt*, *contingere solent*. Cum verbis *τοῖς ἀρίστοις κάτω νεκροῖς* conferri iubeo Soph. El. 968 sq.: *πατρὸς κάτω θανόντος*, Eur. Or. 674: *τὸν κατὰ χθονὸς θανόντα*. De sententia peculiari verbi *ἔρχεται* cf. Soph. El. 327:

οἷα τοῖς κάτω νομίζεται.

Pind. Ol. I, 99 sq. *τὸ δ'αἰεὶ παράμερον ἐσλόν*
ὕπατον ἔρχεται παντὶ βροτῶν.

Oed. Col. 1421 *τί σοι πάτραν κατασκάψαντι κέρδος ἔρχεται;*
Phil. 141 *σὲ δ', ὦ τέκνον, τόδ' ἐλήλυθεν πᾶν κράτος ὠγύγιον.*

Arist. Panath. p. 149: *τό γ' εἰς ἀνθρώπους ἐλθόν*, *quantum quidem mortalibus datum est.*

Eodem modo apud Herodotum verbum *ἱκνεῖσθαι* significat *contingere*, et *deberi*; cf. e. g. IX, 26: *τοῦ δ'ἑτέρου* (*κέρεος*) *φαμὲν ἡμέας ἱκνέεσθαι ἡγεμονεύειν* [2]). Inde facili negotio explicare possumus locum Himerii (Or. VII, 15) nondum, ut opinor, recte intellectum: *ἤπιος ἔστω καθ' Ὅμηρον ὁ κυβερνήτης*

1) Cf. etiam Soph. frg. 795:

βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος ἔρχεταί τ' ἄνω.

Eur. Alc. 163: *ἔρχομαι κατὰ χθονός.*

2) De verbis quae significant *evenire*, *contingere*, *deberi* cf. Mnemos. 1917, p. 179, 2. — Exemplis usus peculiaris participii *γιγνόμενος*, quae ibidem collegi, addi possunt haecce:

1° Polyb. V, 25: ... *ὅτι κινδυνεύουσι μὲν ὑπὲρ πάντων, γίνεται δ' αὐτοῖς οὐδὲν τῶν δικαίων οὐδὲ κομίζονται τὰς λείας τὰς γιγνομένας αὐτοῖς ἐκ τῶν ἐθισμῶν.* Recte Schweighaeuser in lexico suo Polybiano *γιγνομένας* significari dixit *debitas*. Male Büttner-Wobst e lectione codicum A B *τελείας* elicuit lectionem: *κομίζονται τελείας τὰς* (*ὠφελείας*).

2° Schol. Luc. (ed. H. Rabe) Tim. 49: *γινόμενον· ὀφειλόμενον.*

τῆς πόλεως, ἵνα καὶ τὴν ἐρχομένην προσηγορίαν τὴν τῶν πατέρων (legendum cum Wernsdorfio: τὴν τοῦ πατρὸς) ἐνέγκηται. Cf. ibid. XIV, 32: νῦν ὄντως ἔγνωμεν τὸν ὁμηρικὸν ἐκεῖνον ἄρχοντα, ὃν ἐκ φιλανθρωπίας εἰκάσαι βουλόμενος πατρὸς προσηγορίᾳ τετίμηκε. Apparet enim τὴν ἐρχομένην προσηγορίαν esse τὴν προσήκουσαν sive, ut cum Herodoto loquamur, τὴν ἱκνουμένην προσηγορίαν. Male Wernsdorfius et Duebnerus contra codicum auctoritatem scripserunt τὴν ἐχομένην προσηγορίαν, quod sensu cassum est.

Vs. 225 sq. πολλὰς γὰρ ἔσχον φροντίδων ἐπιστάσεις
ὁδοῖς, κυκλῶν ἐμαυτὸν εἰς ἀναστροφήν.

Ἐφίστασθαι est *consistere* et ἐπίστασις, cui opponitur κίνησις, est *institio*, deinde sensu translaticio: *attentio animi*, *consideratio*, *deliberatio*. Paene omnes viri docti hic ἐπιστάσεις proprio sensu dictum esse arbitrantur, ut iam olim Plutarchus [1]). Quorum plerique, quibus adnumerantur Brunckius et Jebbius, et nunc Bruhnius et Bellermannus, nuntium dicere censent: „multas expertus sum moras propter curas (vel cogitationes) meas". Putant igitur genitivo φροντίδων indicari causam morarum, quas nuntius expertus erat. Sed, quamquam concedo in lyricis carminibus usum quendam casus genitivi occurrere liberiorem neque certis legibus astrictum, tamen in dialogo tragoediae, praesertim ubi vir humiliore loco natus loquitur, eiusmodi genitivum vix inveniri credo.

In scholiis inter alia dicitur ἐπιστάσεις idem esse quod ἐνστάσεις, *obiectiones*. Boeckhio quidem hoc scholiastes persuasisse videtur; vertit enim:

„denn vieler Sorg' Anstände fand ich unterwegs".

Sed hodie satis graece scimus, ut affirmare possimus ἐπιστάσεις nusquam idem esse quod ἐνστάσεις.

Ab his diversa et longe prudentior est sententia G. Hermanni, qui φροντίδων ἐπιστάσεις moras esse ducebat, quas cogitationes nuntii passae erant, verba graeca sic latine vertens: „multas expertus sum in deliberando moras". Aut hoc probandum esse videtur mihi aut plane nova via ingredienda.

---

1) Plut. de recta audiendi ratione, p. 48 B; cf. Wyttenbachius ad l.

Nonne enim φροντίδων ἐπιστάσεις prorsus idem esse potest quod vulgo brevius dicebatur ἐπιστάσεις, i. e. *cogitationes*, sive *meditationes*? Ut enim latine *attendere* et *advertere* dici coeptum est pro eo quod est *animum attendere* et *animum advertere*, eodem modo graeca locutio ἐφιστάναι nata erat ex ἐφιστάναι τὸν νοῦν, τὴν γνώμην, τὴν σκέψιν, τὸν λόγον, et ἐπίστασις vulgo dicebatur pro ἐπίστασις τοῦ νοῦ sive τῆς διανοίας sive τῆς γνώμης. Pleniorem tamen locutionem idcirco non omnino abolevisse consentaneum est. Nihil igitur nuntius mihi videtur dicere nisi hoc: „multae cogitationes in via subierunt mihi". Vox quae est φροντίδες hic potius *mentem* significat quam *cogitationes*. Cf. Eur. Med. 48:

νέα γὰρ φροντὶς οὐκ ἀλγεῖν φιλεῖ.

Soph. Phil. 863 sq. τὸ δ' ἁλώσιμον
ἐμᾷ φροντίδι.

Oed. R. 170 οὐδ' ἔνι φροντίδος ἔγχος.

Ibid. 1389 sq. τὸ γὰρ
τὴν φροντίδ' ἔξω τῶν κακῶν οἰκεῖν γλυκύ.

Trag. frg. adesp. 29, 2 τῆς Ἡρακλείας φροντίδος κατηγορεῖν.

Numerum pluralem habes Eur. Hec. 626 sq.:

ἄλλως φροντίδων βουλεύματα
γλώσσης τε κόμποι.

Vs. 223 sq. τέλος γε μέντοι δεῦρ' ἐνίκησεν μολεῖν
σοί, κεἰ τὸ μηδὲν ἐξερῶ, φράσω δ' ὅμως.

Τὸ μηδέν hic *rem nihili* esse aiunt, ut dicat custos: „ad extremum vero te adire mihi visum est, o rex, et si id quod tibi dicturus sum pro nihilo duces, tamen iam dicam tibi". Ain' tandem? Pace virorum doctorum, qui haec concoquunt, dictum esto: nonne hic absurdi aliquid inest? Venit custos timore conturbatus et contremiscens neque dicere audet quod dicendum est; prooemiis indulget, ipse de se loquitur, tarditatem suam excusat, narrat quid animus suus secum confabulatus sit. Cur? Quia scit non rem nullius momenti, sed terribilem nuntium se afferre, quo se ipse in summum periculum committat. Cum igitur cetera vocabula omnia minime ambigua sint, cogimur ut quaeramus possitne illud τὸ μηδέν aliud quid significare atque vulgo autumant. Τὸ μηδέν non

dici posse *nihil boni* [1]) vix èst quod moneam. Proficiscendum est a quatuor locis, ubi τὸ μηδέν manifesto non significat *rem nihili.*

1°. Eur. Hec. 622 ὡς εἰς τὸ μηδὲν ἥκομεν, *ut ad nihilum venimus, ut periimus*!

2°. Soph. Trach. 1108 Hercules veneno infectus et moriturus: „κἂν τὸ μηδὲν ὦ", ait „κἂν μηδὲν ἕρπω, tamen vel sic ulciscar illam, quae tali supplicio me affecit". Corrigendum censeo:

κἂν τὸ μηδὲν ὦ
κἀς μηδὲν ἕρπω,

collato loco Hecubae et Eur. frg. 536:

κατθανὼν δὲ πᾶς ἀνήρ
γῆ καὶ σκιά· τὸ μηδὲν εἰς οὐδὲν ῥέπει

et Soph. frg. 787, 8: (luna)

πάλιν διαρρεῖ κεἰς τὸ μηδὲν ἔρχεται.

(V. l. κἀπὶ μηδὲν).

3°. Apud Polyb. IV, 34 verba poetae, ut videtur, adferuntur haec: πολλάκις τὸ τολμᾶν περιττὸν εἰς ἄνοιαν καὶ εἰς τὸ μηδὲν καταντᾶν εἴωθεν.

4°. Soph. El. 1165 Electra fratri, quem mortuum esse putat:

τοίγαρ σὺ δέξαι μ' εἰς τὸ σὸν τόδε στέγος,
τὴν μηδὲν εἰς τὸ μηδέν,

i. e. εἰς τὸν θάνατον.

Hoc ultimo loco fretus coniecerim verba tradita nostro loco ita intellegenda esse, ut custos Creonti dicat: „etiamsi mortem meam effabor, i. e. etiamsi hoc dicens mortem subibo, nihilominus dicam tibi". Cf. Nov. Test. epist. ad Cor. I, 11, 29: ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει [2]). Sic demum sententia evadit probabilis et apte cohaerent sequentia:

τῆς ἐλπίδος γὰρ ἔρχομαι δεδραγμένος
τὸ μὴ παθεῖν ἂν ἄλλο πλὴν τὸ μόρσιμον.

---

1) Sic Ebeling, Griech. deutsches Wörterb. zu Soph. (Lips. 1869), p. 212.
2) Cf. Heracl. frg. 26 Diels, Parmen. frg. 76 sq. Soph. Oed. Col. 529, Ai. 215.

Vs. 241 sq. *εὖ γε στοχάζῃ κἀποφάργνυσαι κύκλῳ τὸ πρᾶγμα.*

Hunc locum sanum esse et verbo *στοχάζεσθαι* hic solitam significationem *collineandi* subesse cum alii Sophoclis commentatores tum nostra aetate Jebbius et Bellermannus arbitrantur. Contra iure Bruhnius nos admonet, si: „*diu* collineas" dixisset Creon, quadamtenus ferri potuisse, minime vero eum dicere posse: „*commode* collineas". Hanc difficultatem attenuare possemus distinguendo: *εὖ γε· στοχάζῃ κτλ.*, sed ne sic quidem prorsus sublata esset. Itaque non mirum est Bruhnio aliisque multis vocem quae est *στοχάζῃ* corruptam visam esse. Ex variis autem virorum doctorum coniecturis si mihi aliqua eligenda esset, palmam darem F. Jacobsio, qui pro *στοχάζῃ* scripsit *στεγάζῃ*. *Στεγάζεσθαι* enim nonnumquam dicitur is, qui clipeo corpus tegit ac defendit. Illud tantum obstaret, quod sequentia *κἀποφάργνυσαι κύκλῳ* plane aliam imaginem evocant. Sed omnino hic coniectura non opus esse censeo; nam *στοχάζεσθαι* etiam aliam significationem habuit, quae licet paene oblitterata sit, tamen testimonio non recusando nititur. Photii enim haec sunt verba ad rem venatoriam spectantia: *φαίης δ' ἂν στήσασθαι τὰς ἄρκυς, ἐνστήσασθαι, περιστήσασθαι κτλ. στοιχίσαι, περιστοιχίσαι, περιστοιχίσασθαι. καλεῖται δ' αὐτῶν ἡ στάσις στοῖχος καὶ σ τ ό χ ο ς καὶ σ τ ο χ α σ μ ό ς καὶ στοιχισμός. σ τ ο χ ὰ ς δὲ καλεῖται καὶ χειροποίητά τινα οἰκοδομήματα ἐκ λίθων ἢ ὕλης ὑπὲρ τὴν γῆν ἀναστήματα κατὰ χρείαν τῆς τῶν δικτύων ἐξ ἴσου στάσεως, εἴ τι κοῖλον εἴη περὶ τὸ ἀρκύστατον* [1]). Si enim *στοχασμός* est *δικτύων στάσις*, necessario sequitur ut etiam *στοχάζεσθαι* a venatoribus dictum sit pro *δίκτυα στήσασθαι*. Quae quidem sententia hic aptissima est propter verba sequentia, quae sic demum bene ad priora quadrabunt. Quis enim Xenophontis studiosus nescit veteres Graecos ita retibus venari solitos fuisse, ut latebras ferarum undique indagine cingerent? Insuper reputa etiam verbum *περιστοιχίζεσθαι*, quod quamvis ab alia stirpe ductum esset, tamen teste Photio eandem significationem habebat atque *στοχάζεσθαι*, eodem modo metaphorice usurpatum esse. Qua de re satis habeo provocare

1) Phot. lex. V, 36.

ad Demosth. IV, 9: (Φίλιππος) *κύκλῳ πανταχῇ μέλλοντας ἡμᾶς καὶ καθημένους περιστοιχίζεται*, ubi rectissime Harpocration: *ἐκ μεταφορᾶς τῶν κυνηγετῶν· κατὰ γὰρ τὰς ἐκδρομὰς τῶν θηρίων ὀρθὰ ξύλα ἱστᾶσιν, ἃ καλοῦσι στοίχους ἢ στόχους, καταπεταννύντες αὐτῶν δίκτυα..*

Hoc ergo custodi dicit Creon: „commode retia ponis remque tuam circumsaepis", i. e. callide et circumspecte venatoris instar praecaves mille modis".

AD OVID. TR. IV 3, 83.

utere temporibus, quorum nunc munere facta est
et patet in laudes area lata tuas.

Pag. 11 huius voluminis pro *freta es* vel *ficta est* (*facta est* Ehwaldo debetur) quamvis dubitans *creta est* proposui. Iam vero legendum esse censeo *secta est* cl. Sen. Oed. 987: omnia secto tramite vadunt | primusque dies dedit extremum.

P. H. D.

AD SENECAE PHAEDRAM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

De versibus nonnullis in Phaedra fabula obviis disputaturo illum locum mihi primum attingere lubet, de quo Fridericus Leo in Analectis, quae suae tragoediarum editioni praemisit, fusius egit p. 201—208. Legitur autem in nuntii narratione, qua Hippolyti interitum cum Theseo communicat, et totus ad monstrum illud pertinet, quo irruente equi conterriti iuvenem e curru provolverunt, qui deinde suis implicitus habenis misere mutilatus obiit. Locum transscribo qualis, sive e codice Etrusco seu de suo a Leone constitutus, a Peipero et Richtero in editione Teubneriana anni MCMII editus est.

consurgit ingens pontus in vastum aggerem,
[*tumidumque monstro pelagus in terras ruit.*]
nec ista ratibus tanta construitur lues:
terris minatur; fluctus haud cursu levi
provolvitur: nescio quid onerato sinu
gravis unda portat. quae novum tellus caput
ostendit astris? Cyclas exoritur nova?
[*latuere rupes numine Epidauri dei*
et scelere petrae nobiles Scironides
et quae duobus terra comprimitur fretis.]
haec dum stupentes quaerimus, totum en mare
immugit, omnes undique scopuli adstrepunt;
summum cacumen rorat expulso sale,
spumat vomitque vicibus alternis aquas
qualis per alta vehitur Oceani freta

fluctum refundens ore physeter capax.
inhorruit concussus undarum globus
solvitque sese et litori invexit malum
maius timore, pontus in terras ruit
suumque monstrum sequitur — os quassat tremor.
quis habitus illi corporis vasti fuit!

Leo igitur vss. 1016 et 1022—24 poëtae nostro abiudicavit idque sibi persuasit non tam ratione palaeographica adductus quam quod sanam rerum ac cogitationum cursum nunc male interrumpant conturbentque. Errores enim geographicos apud Senecam postquam complures enumeravit p. 202, profitetur p. 203: „ergo in locorum situ inaccurate indicato non offendimus; immo neglegentiam istam qua in fabula Athenis acta narrat quod intellegi nequeat nisi si Troezene agatur, prorsus Senecae mori ac tragoediarum indoli convenire dixerim. at sunt quae suspicionem moveant graviora".

Graviora autem illa, quae versus a vetusto interpolatore confectos esse Leoni persuaserunt, inde omnia oriuntur, quod ordinem rerum narratarum importunum reddunt atque inconcinnum, id quod nemo non viro summo assentietur.

At quamquam versus ab eo damnatos ferri non posse ubi in libris mss. exarati sunt ego quoque concedo, medelam quam adhibendam esse censuit veram iustamque esse non item existimo. Primum id quod vss. 1022 sqq. versi sunt ex Euripidis Hipp. 1207 sqq., ut Leo monuit:

ὥστ᾽ ἀφῃρέθη
Σκείρωνος ἀκτὰς ὄμμα τοὐμὸν εἰσορᾶν
ἔκρυπτε τ᾽ Ἰσθμὸν καὶ πέτραν Ἀσκληπιοῦ

vetare mihi videtur ne eos sciolo nescio cui deberi ac reddendos esse credamus. Fingere mihi possum, aliquem cui rerum narratarum contextus non satis clarus lucidusque visus sit, de suo nonnulla addidisse quo ambigua vel obscura illa redderet magis perspicua, sed quis, rogo, umquam versus insereret quibus caliginem etiam multo faceret spissiorem? Accedit quod interpolator ille, si exstitisset, homo quamvis doctus excultusque versus Euripideos, quibus optime carere locus posset, inseruisset idque eo loco, quo ne ineptissimus quidem eos posuisset. Deinde Leo loci medicamen temere

respuit, quod in Senecae tragoediis saepissime adhibendum esse ipse plurimis palmariis emendationibus comprobavit, hic tamen nullo addito argumento neglexit scribens (p. 205): „nam de versibus transponendis cogitari nequit". Immo versus non exstirpandos sed revera suo loco reddendos esse duco atque totum locum qualem restituendum esse arbitror ante oculos ponam:

1015 *consurgit ingens pontus in vastum aggerem,*
1017 *nec ista ratibus tanta construitur lues:*
terris minatur; fluctus haud cursu levi
provolvitur: nescio quid onerato sinu
1020 *gravis unda portat. quae novum tellus caput*
ostendit astris? Cyclas exoritur nova?
1025 *haec dum stupentes quaerimus, totum en mare*
immugit, omnes undique scopuli adstrepunt;
1016 *tumidumque monstro pelagus in terras ruit.*
1022 *latuere rupes numine Epidauri dei*
1023 *et scelere petrae nobiles Scironides*
1024 *et quae duobus terra comprimitur fretis.*
1027 *summum cacumen rorat expulso sale,*
spumat vomitque vicibus alternis aquas
qualis per alta vehitur Oceani freta
1030 *fluctum refundens ore physeter capax.*
inhorruit concussus undarum globus
solvitque sese et litori invexit malum
maius timore, pontus in terras ruit
suumque monstrum sequitur — os quassat tremor.
1035 *quis habitus ille corporis vasti fuit!*

Ita totam narrationem ratione ac via procedere opinor neque quicquam iam esse quod offendat. Hoc etiam monere velim, vs. 1016 non modo eliminandum non esse sed etiam quam maxime esse necessarium quo lector iusto tempore fiat certior quid tandem agger ille ponti contineat, quid onerato sinu gravis unda portet. Nempe si versus omnino abesset, vss. 1027 sqq. vix et ne vix quidem intellegi possent utpote qui ad ipsum monstrum iam referendi sint, ut comparatio in vss. 1029 sq. demonstrat, et prorsus imparatum fieret illud (vs. 1034): *suumque monstrum sequitur.*

Ceterum vs. 1035 non cum Richtero adversus codicum omnium auctoritatem *illi* scribendum esse iudico: vs. 651 *quis tum ille fulsit*, quem locum Leo quoque affert, lectionem traditam satis tuetur.

Restat tamen unus versus in loco supra descripto, qui etiamnunc scrupulum mihi iniciat: vs. 1027 sq. volo

summum cacumen rorat expulso sale,
spumat vomitque vicibus alternis aquas

atque in editione priore Peiperi Richterique coniecturas D. Heinsii *spumas vomitque* et Gronovii *spumans* commemoratas video, unde locum iam iis displicuisse et corruptum visum esse apparet. Summum cacumen h. e. caput monstri, quotiescumque expulit aquam marinam, rorasse dicitur — qua re? Nimirum *spumis*, quod pro verbo *spumat* reponendum est scilicet virgula post *sale* sublata: quo facto et structurae sententiarum et sanae rationi me consuluisse confido.

In monstri sui horroribus depingendis mirum quantum Seneca sibi indulsit multoque longior fuit quam Euripides in Hippolyto:

quis habitus ille corporis vasti fuit!
caerulea taurus colla sublimis gerens
erexit altam fronte viridanti iubam;
stant hispidae aures, orbibus varius color,
et quem feri dominator habuisset gregis
et quem sub undis natus: hinc flammam vomunt
oculi, hinc relucent caerula insignes nota;
opima cervix arduos tollit toros
naresque hiulcis haustibus patulae fremunt;
musco tenaci pectus ac palear viret,
longum rubente spargitur fuco latus;
tum pone tergus ultima in monstrum coit
facies et ingens belua immensam trahit
squamosa partem. talis extremo mari
pistrix citatas sorbet aut frangit rates.

Ad vs. 1041 primum nonnulla observanda sunt.

Gronovius voc. *oculi* e margine irrepsisse suspicatus est, quod recte eum suspicatum esse Peiper et Richter in editione priore ascripserunt atque vocabulo sublato poetam vel *at hinc* vel

illinc vel simile quid scripsisse addiderunt, in editione altera Richter *oculi* retinuit neque verbo quidem Gronovii suspicionem memoravit. Nihilominus eum iure voc. *oculi* in marginem relegasse mihi constat, verum ita detrusum esse credo epitheton aliquod ad *flammam* pertinens quale est *celerem* vel *rutilam*. Poeta igitur monstri formam usque ad vs. 1046 ita descripsit ut nulli non lectori illa taurina tota fuisse videatur. Deinde vero ita pergit:

tum pone tergus ultima in monstrum coit
facies et ingens belua immensam trahit
squamosa partem.

In hisce versus primus nullam difficultatem praebet et, nisi fallor, sic intellegendus est: tum pone tergus, h. e. in extrema corporis parte, facies ultima, h. e. ultima monstri forma, coit ita ut et ipsa quasi novum monstrum efficiat. Hoc sane probabile videri potest, nam forma tauri vulgaris non ea est quae natando nedum sub undis degendo admodum idonea sit: restabat igitur tauro caudam addere quali monstra et virgines marinae praeditae vulgo depinguntur. Seneca vero rursus facere non potuit quin etiam caudam illam tamquam monstrum alterum nobis proponeret et in immensum augeret, quo spectant verba:

et ingens belua immensam trahit
squamosa partem.

Quid hoc est: et ingens belua squamosa trahit immensam partem? Primo adiectivum *ingens* post elaboratam monstri descriptionem sane pueriliter frigideque hoc loco additum est, deinde belua male dicitur squamosa, quoniam modo vs. 1044 sq. legimus:

musco tenaci pectus ac palear viret,
longum rubente spargitur fuco latus.

Immo, verba quae sanam interpretationem nunc vix admittunt, a Seneca adiecta sunt ut novum illud inventum suum *ultima in monstrum coit facies* illustrarent, verum ita emendata:

tum pone tergus ultima in monstrum coit
facies et a n g u e m belua immensam trahit
squamosa p a r t i m.

Cauda enim, novum monstrum, anguis immensae formam habebat, belua autem per sui partem postremam tantum squamis tecta erat.

Pergit poeta ad terrores quos monstrum ubique iniecit tradendos:

tremuere terrae, fugit attonitum pecus
passim per agros nec suos pastor sequi
meminit iuvencos; omnis e saltu fera
diffugit, omnis frigido exsanguis metu
venator horret. solus immunis metu
Hippolytus artis continet frenis equos e. q. s.

Inscita ista vocis *metu* iteratio si in Octavia praetexta occurreret, emendatione omni abstinendum esse putarem, poeta vero nostro indignissima est. Corrigas quaeso:

omnis frigido exsanguis gelu
venator horret.

cl. Troad. 624:

reliquit animus membra, quatiuntur, labant
torpetque vinctus frigido sanguis gelu.

Hippolytus ipse interritus manet et equos suos trepidantes diu perite coërcet, sed monstrum assidue eos persequitur

1078 *nunc aequa carpens spatia, nunc contra obvius*
oberrat, omni parte terrorem movens.
non licuit ultra fugere: nam toto obvius
incurrit ore corniger ponti horridus.

Pro voc. *obvius* in vs. 1078 I. Gronovius *obviis*- Bentley *avius* coniecit. At id mutandum esse non credo, immo lectio optima est, nam verba significant, beluam modo latera equorum tegere eorumque cursum facile aequare, modo a fronte terrorem iis inicere, ubi tota in eos obvertitur. Hoc autem, quod primum identidem quasi ludens sed paulisper fecit, tandem facere non destitit — obsistit equis, tunc vero

non licuit ultra fugere: nam toto ferox
incurrit ore corniger ponti horridus.

Ita enim emendandum est. Alterum *obvius* e vs. 1078 hoc loco per errorem repetitum detrusit lectionem genuinam sive *ferox,* quod reposui, seu *minans* vel tale quid. Cf. vs. 1172:

taurus biformis ore cornigero ferox

et vs. 1064: *contra feroci gnatus insurgens minax*
vultu nec ora mutat et magnum intonat.

Unum vitium exiguum in eadem narratione restat quod

tollere velim. Hippolytus, suis implicitus habenis, corripitur,

1098 *tandemque raptum truncus ambusta sude*
medium per inguen stipite ingesto tenet,
paulumque domino currus affixo stetit.
haesere biiuges vulnere — et pariter moram
dominumque rumpunt.

Scribendum est: *at pariter moram* cet.

At nuntii narrationem missam nunc facio et reliquas meas animadversiones expositurus iustum versuum ordinem sequar.

Phaedra patriam suam alloquitur:

85 *O magna vasti Creta dominatrix freti,*
cuius per omne litus innumerae rates
tenuere pontum quicquid Assyria tenus
tellure Nereus pervius rostris secat.

Editores vocabulo *pontum* crucem praefigere solent, pro quo Leo *portus* — Richter (*tuentur*) *omne* coniecerunt. Siquid mutandum est, equidem *cursum* requiram, sed nescio an *pontum tenuere* ita interpretandum sit: *pontum tamquam suam dicionem obsederunt*: utique aliud vitium hunc locum multo certius inquinare censeo et Nic. Heinsium iam censuisse postea vidi. Locus enim, qualis nunc legitur, ita tantum explicari potest, si construitur: *quicquid* (ponti) *Nereus secat* et si copulatio *pervius rostris* tamquam Nerei attributum sumitur. At *Nereus secat pontum* de Nereo natante tantummodo intellegi potest et huic loco minime convenit, contra *naves secant Nereum* sive *pontum* vulgaris formula est, quae hic requiritur, cf. vs. 530:

nondum secabant credulae pontum rates,

et Ag. 430: *aperitque cursus, mille quos puppes secent.*
neque vocabula *pervius rostris* coniungenda sunt: Seneca alibi quoque epitheton *pervius* ipsum per se Nereo attribuit, cf. vs. 336:

spicula cuius sentit in imis
pervius undis rex Nereidum.

Quae cum ita sint, restituendum esse nullus dubito:

quicquid Assyria tenus
tellure Nerea pervium rostris secat.

atque cod. A sane verae lectionis vestigium (*pervium*) servavit. De pronominis *quicquid* usu pauca addere fortasse opus erit.

Poeta igitur dicit: cuius innumerae rates pontum tenuere per omne litus, quicquid (ratium sc.) rostris secat Nerea pervium. Cf. vs. 1161:

in me monstra caerulei maris
emitte, quicquid intimo Tethys sinu
extrema gestat, quicquid Oceanus vagis
complexus undis ultimo fluctu tegit,

quo loco poetam similiter pronomen idem adhibuisse videmus, nam *quicquid* h. l. = quicquid monstrorum.

Memoriam potentiae maritimae Cretae etiamtunc alte in hominum pectora descendisse ex nostro loco apparet et e vs. 149:

quid ille, lato maria qui regno premit
populisque reddit iura centenis, pater?

In nutricis oratione, qua Phaedram ab infando amore revocare conatur, haec sunt:

140 *honesta primum est velle nec labi via,*
pudor est secundus nosse peccandi modum.

In versu priore N. Heinsius *honesta* optime restituit e codicis Etrusci corrupta lectione *non ista,* prae qua codicis A scriptura *obstare* contemnenda est. At restat difficultas haud levis in versu altero, ubi *pudor secundus* dure infertur propterea quod ante de pudore primo mentio iniecta est nulla, itaque Richter pro *pudor est* coniecit: *gradus est.* Locum leniore medela sanandum esse puto. Scribas quaeso:

honesta **primus** *velle nec labi via*
pudor est — secundus nosse peccandi modum.

Vides exitum vocabuli *primus* male exaratum primam, immo unicam omnium molestiarum fuisse originem, in quibus gradus secundus fuit nimirum interpunctio perversa.

In nutricis illa de Amore oratione, quacum ipsius Senecae in Octavia praetexta (vs. 557 sqq.) disputatio apte conferri potest, haec leguntur:

206 *tunc illa magnae dira fortunae comes*
subit *libido: non placent suetae dapes,*
non tecta sani moris aut vilis scyphus.
cur in penates rarius tenues **subit**
haec delicatas eligens pestis domos?

Non *venit* corrigendum esse, quod Bentley voluit, sed

cur in penates rarius tenues ruit

ratio exigit et alliteratio commendare videtur.

Chorus Cupidinis potentiam cantu celebrat, cui Iuppiter ipse obnoxius est:

303 *fronte nunc torva petulans iuvencus*
virginum stravit sua terga ludo,
perque fraternos nova regna fluctus
ungula lentos imitante remos
pectore adverso domuit profundum,
pro sua vector timidus rapina.

Lectio *nova regna* aliis ante me displicuit neque in libris mss. constat, cum in cod. A exaratum sit: *mala regna*, itaque Peiper *vaga r.* — Koetschau *nova ad arva* proposuerunt. Maluerim:

perque fratris, non sua regna, fluctus.

Eiusdem cantus finis hic est

351 *amat insani belua ponti*
Lucaeque boves: vindicat omnes
natura. sibi nihil immune est,
odiumque perit, cum iussit Amor;
veteres cedunt ignibus irae.

Leo Buecheleri coniecturam recepit: *omnem* | *sibi naturam* — iniuria, ut hic locus (vs. 1114 sq.) comprobare mihi quidem videtur:

o nimium potens,
quanto parentes sanguinis vinclo tenes,
natura, quam te colimus inviti quoque.

Cf. etiam vs. 959: *o magna parens, natura, deum.*

Mutata vero distinctione in vs. 352 et traiectis vss. 354 sq. sic locum reponendum esse opinor:

amat insani belua ponti
Lucaeque boves: vindicat omnes
natura sibi. nihil immune est:
veteres cedunt ignibus irae
odiumque perit, cum iussit Amor.

Hippolytus beatos praedicat viros vitam rusticam agentes.

490 *non ille regno servit aut regno imminens*
vanos honores sequitur aut fluxas opes,
spei metusque liber, haud illum niger
edaxque livor dente degeneri petit.

Ita locum velim restituas:

non ille regno servit aut regno imminens
vanos honores sequitur aut fluxas opes:
spei metusque l i b e r u m *haud illum niger*
edaxque livor dente degeneri petit.

In eadem laudatione porro legimus:

501 *sed rure vacuo potitur et aperto aethere*
innocuus errat.

Immo *aequore*, nisi forte quispiam Senecam hoc loco artem volandi vaticinatum esse velit. Continuo haec sequuntur:

502 *callidas tantum feris*
struxisse fraudes novit et fessus gravi
labore niveo corpus Iliso fovet.

Pro *niveo*, quod etiam vs. 500 legitur et hoc loco alienum est, Rutgers coniecit *vivo,* equidem praetulerim *avito.*

Denique paulo inferius haec sunt

508 *hinc aves querulae fremunt*
ornique ventis lene percussae tremunt
veteresque fagi. iuvit aut amnis vagi
pressisse ripas, caespite aut nudo leves
duxisse somnos e. q. s.

Editores in vs. 510 coniecturam G. Fabricii *iuvit* pro *iuvat*, qua videlicet metrum corruptum restituere voluit, fideli concordia recipiunt, at non eam rationem esse arbitror qua vulneri senario inflicto sit medendum neque Leoni satis placuisse, cum scripserit I p. 25: „*iuvat* sic E cum reliquis, non *iuvit*; quamquam nescio aliud loco remedium". Poetae manum sic restituisse mihi videor:

veteresque fagi, ⟨*ubi*⟩ *iuvat aut amnis vagi*
pressisse ripas e. q. s.

Congressus Phaedrae et Hippolyti vs. 589 sqq. describitur, in quo illa primum se quid sentiat eloqui non posse fingit

602 *sed ora coeptis transitum verbis negant;*
vis magna vocem mittit et maior tenet.

Corrige quaeso: *at maior tenet.*

Amorem suum privigno ita profiteri coepit

640 *pectus insanum vapor*
amorque torret. intimis fervet ferus
[penitus medullas atque per venas meat]
visceribus ignis mersus et venas latens
ut agilis altas flamma percurrit trabes.

Transscripsi locum qualem Leo et Richter exhibuerunt; sciendum tamen est, primum vs. 641 in libris mss. hanc exstare lectionum discrepantiam *intimis ferit ferus* E^1 — *intima. ferus vorat* E^2 — *intimas sevus vorat* A, lectionem vero *fervet* Peipero deberi; deinde vs. 642 in cod. E al. m. ascriptum esse; denique vs. 643 *venas* e coniectura Bothii substitutum esse pro codicum omnium scriptura *venis.*

Quibus omnibus consideratis locum sic melius restituere mihi videor:

intimis furit ferus
penitus medullis atque per venas meat
visceribus ignis mersus et vulnus latens.

Nempe Hippolytus cum istam apertam professionem audiit, simplex rogat (vs. 645):

amore nempe Thesei casto furis?

In Phaedrae quod nunc sequitur responso duas manifestas indicabo corruptelas, quarum prompta est emendatio:

646 *Hippolyte, sic est: Thesei vultus amo*
illos priores quos tulit quondam puer,
cum prima puras barba signaret genas
monstrique caecam Gnosii vidit domum
650 *et longa curva fila collegit via.*
quis tum ille fulsit! presserant vittae comam
et ora flavus tenera tinguebat pudor.

An *flavus pudor*? Quid est? Nonne lanuginem, cuius modo (vs. 648) mentionem fecit, iterum commemorare videtur? At videtur tantum, nam pudoris hoc attributum sane impor-

tunum, immo absurdum est. Ne multa, emendare ne dubita

et ora s a l v u s tenera tinguebat pudor

h. e. tunc Theseus nondum erat qualis vs. 1167 a Phaedra pingitur:

amore semper coniugum aut odio nocens

nequedum eam aetatem attigerat, qua (vs. 97 sq.)

stupra et illicitos toros
Acheronte in imo quaerit Hippolyti pater.

Idem attributum substantivo *pudor* est vs. 712:

maius hoc voto meo est,
s a l v o ut p u d o r e manibus immoriar tuis.

Ad corruptelam alteram nunc venio.

Mox Phaedra laudationem Thesei iuvenis ad Hippolytum transfert:

655 *talis, en talis fuit*
cum placuit hosti, sic tulit celsum caput:
in te magis refulget incomptus decor;
est genitor in te totus et torvae tamen
pars aliqua matris miscet ex aequo decus:
660 *in ore Graio Scythicus apparet rigor.*

In hisce vs. 657 ita restituendus est, ut sequentia satis comprobant:

in te p a t r i s refulget incomptus decor.

Hippolytus, de infando matris amore certior iam factus, et alia multa exclamat et haec:

674 *omnis impulsus ruat*
aether et atris nubibus condat diem,
ac versa retro sidera obliquos agant
retorta cursus.

Lectio *ac versa* cod. A, cum *retorta* sequatur, abundantiam efficit molestissimam. In codice optimo E quoniam legitur *ac vestra* et vs. 786 luna appellatur

sidus post veteres Arcadas editum,

nata mihi est suspicio poetam scripsisse:

ac v e t e r a retro sidera obliquos agant
retorta cursus.

Idem infra his verbis in novercam invehitur:

o scelere vincens omne femineum genus,
[*o maius ausa matre monstrifera malum*]
genetrice peior! illa se tantum stupro
contaminavit, et tamen tacitum diu
crimen biformi partus exhibuit nota
scelusque matris arguit vultu truci
ambiĝuus infans — ille te venter tulit.
o ter quaterque prospero fato dati
quos e. q. s.

Male editores, Bothio obtemperantes, vs. 688 uncinis includere solent: versus non delendus, sed suo loco, unde olim migravit, reddendus erat! Hunc autem esse post vs. 693 quivis semel monitus agnoscet neque pluribus verbis iam arguam.

Ad locum transeo, qui in cantus parte illa legitur qua chorus formam bonum breve caducumque mortalibus esse versibus asclepiadeis testatur. Quam partem ab editoribus ea de causa male recensitam esse arbitror quod mutationes quas Richter in tres versus continuos intulit receperunt neque versus singulos recta interpunctione distinxerunt. Unde factum est ut argumentatio minime sibi constet. Locum exhibeo qualis in codd. legitur apposita recensione in editione Teubneriana. Postquam chorus cecinit

anceps forma bonum mortalibus,
exigui donum breve temporis,
ut velox celeri pede laberis!

hanc cogitationem his verbis exsequitur:

cod. E	Richter
non sic prata novo vere decentia	*non sic prata novo vere decentia*
aestatis calidae despoliat vapor	*aestatis calidae despoliat vapor,*
saevit solstitio cum medius dies	*saevit solstitio cum medius dies*
et noctes brevibus praecipitant rotis	*et noctes brevibus praecipitant rotis*
languescunt folio ut lilia pallido	*languescunt folia* et *lilia pallido:*
et gratae capiti deficiunt comae	ut *gratae capiti deficiunt comae*
ut fulgor teneris qui radiat genis	et *fulgor teneris qui radiat genis*
momento rapitur nullaque non dies	*momento rapitur nullaque non dies*
formonsi spolium corporis abstulit.	*formonsi spolium corporis abstulit.*

In Richteri recensione primum vs. 768 magnopere displicet

tam propter duram verborum transgressionem quam ob numerum singularem *folio pallido*, at vero risum movet vs. 769! An non id vere ridiculum est, comas defluentes cum floribus languescentibus comparari atque etiam dici 'gratas capiti'? Minime dubito quin lectio cod. A *deficiunt r o s a e* unice vera ac genuina sit. Sic igitur locum emendandum esse puto:

non sic prata novo vere decentia
aestatis calidae despoliat vapor!
saevit solstitio cum medius dies
et noctes brevibus praecipitant rotis,
languescunt v i o l a e e t lilia pallida
et gratae capiti deficiunt rosae.
a t fulgor teneris qui radiat genis
momento rapitur nullaque non dies
formonsi spolium corporis abstulit.

Iam chorus Hippolytum laudibus extollit

804 *tu licet asperos*
pugnacesque deos viribus audeas
et vasti spatio vincere corporis:
aequas Herculeos nam iuvenis toros,
Martis belligeri pectore latior.
si dorso libeat cornipedis vehi,
frenis Castorea mobilior manu
Spartanum poteris flectere Cyllaron.

Bentleium non fugit, asperos illos pugnacesque deos tamquam prorsus a re alienos huc illatos esse, et *asperas pugnacesque feras* scribi iussit, Scaliger etiam vss. 804b—806 spurios esse contendit, at videns Hippolytum deinceps cum Hercule comparari quod ad vastum corporis spatium attinet — cum Castore quod ad dextrae fortitudinem mobilitatemque itaque non cum deis, sed cum heroibus h. e. semideis per chiasmum conferri, locum ita fortasse refingendum esse duxi:

tu licet asperos
p u g n i s e m i d e o s viribus audeas
et vasti spatio vincere corporis.

Cf. Hor. C. I 12, 25:

dicam et Alciden puerosque Ledae,
hunc equis, illum superare pugnis | nobilem.

Denique Theseum ab inferis reducem appropinquare vident

sed iste quisnam est, regium in vultu decus
gerens et alto vertice attollens caput?
ut ora iuveni paria Perithoo gerit,
ni languido pallore canderent genae
staretque recta squalor incultus coma.
en ipse Theseus redditus terris adest!

In nomine illo *Perithoo* (*piritho o* E — *perithoo τ* — *pirithoi* A) tam librariis quam criticis aqua haesit atque profecto, si usquam, ante hunc versum 831 signum crucis haud alienum fuisset. Quae umquam causa esse potuit propter quam chorus inter Thesei ora et vultum, quem Perithous in iuventute habuerat, similitudinem ullam detegere sibi videretur? Homines cum Theseum procul advenientem conspicerent, videlicet primum dubitabant utrum Theseus esset necne. Videtur sane ipse esse (ita loquebantur), verum tamen vultus viri pallidior est quam Thesei esse solebat neque species nostri principis tam sordida et inculta erat. Cum vero propius accessit, laeti exclamant: En ipse est! Quo fato, rogo, Perithous in hunc chorum incidit?

Gronovius nodum difficilem expedire voluit legendo:

ut ora comiti paria Pirithoi gerit,

sed Alexandri more, nam sententiam quae requiritur sane restituit (Theseus vs. 244 etiam 'comes Pirithoi' vocatur), sed ratione minime probabili: quomodo enim *comiti* in *iuveni* depravari potuit et codicis Etrusci scriptura *pirithoo* explicatur? Immo, alia adhibenda est loci emendandi ratio.

Res nota est, Theseum nepotem fuisse Pitthei, regis Troezenis, atque ab avo suo esse eductum donec Athenas reverteretur, qua de causa oppidum a Statio Theb. IV 81 'Theseia Troezen' appellatur. Adiectiva autem, a Pitthei nomine derivata, *Pitthēius* et *Pitthēus* sunt, e quibus hoc apud Ov. Met. XV 296 legitur:

est prope Pittheam tumulus Troezena.

Id adiectivum per librariorum oscitantium incuriam, qui Pirithoi nomen in hac fabula frequentatum probe nossent,

Pitthei vero non agnoscerent, nostro loco in *pirithoo* corruptum esse aio. Reponendum igitur est:

ut ora iuveni paria Pittheo gerit

et *iuvenis Pittheus* Theseus est, e tenebris Tartareis denique totus a me revocatus, ubi Pirithoum in omne tempus remanere iam iubeo: sic erat in fatis!

Phaedra, cum Theseo congressa, Hippolytum falso crimine insimulat, deos etiam testes invocans

888 *te, te, creator caelitum, testem invoco*
et te, coruscum lucis aetheriae iubar,
† *ex cuius ortu nostra dependet domus:*
temptata precibus restiti e. q. s.

N. Heinsius versum corruptum ita sanandum esse credidit ut pro voc. *dependet* substitueretur *descendit,* Leo autem verbo intacto relicto coniecit *ex quibus utrimque.* Nescio an sit legendum:

et cuius ortum nostra dependit domus:

ita Phaedra Ariadnen invocat: „et te, soror mea, invoco, quae quod in caelo nunc fulges impendio domus nostrae factum est".

Alibi quoque (vs. 663 sq.) eam invocavit hisce verbis:

te te, soror, quacumque siderei poli
in parte fulges, invoco ad causam parem.

Phaedra cum reliquias Hippolyti aspicit lamentatur

1176 *hac manu poenas tibi*
solvam et nefando pectori ferrum inseram
animaque Phaedram pariter ac scelere exuam,
et te per undas perque Tartareos lacus,
per Styga, per amnes igneos amens sequar.

Quid hoc novae rei? An umbra Hippolyti iter maritimum factura erat antequam infernas domos adiret? Nemo enim, puto, Senecam poetam ita insulsum fuisse credet ut adi. *Tartareos* tam ad *undas* quam ad *lacus* pertinere itaque tautologiam prorsus ineptam ei impingere velit. Emenda

Lethes per undas perque Tartareos lacus.

Cf. vs. 1201 sq.:

pallidi fauces Averni vosque, Taenarei specus,
unda miseris grata Lethes vosque, torpentes lacus.

et Herc. Oet. 1161 sq.:

ego qui relicta morte, contempta Styge
per media Lethes stagna cum spolio redi.

Quid nostro loco factum est? Rubricator cum litteram L omisisset, voc. *etes* facile in *et te* abiit: ita enim dempta aspiratione nomen exaratum fuisse suspicor, ut in cod. Etrusco saepius: vide Ind. p. 496 ap. Richterum, qui multa eius rei exempla congessit, quibus addo Oed. 560 *Lethaei*, quod in codd. omnibus in *letalis* depravatum est, et inversa ratione Oed. 230 *Letoa* a N. Heinsio e *lethea* revocatum.

Theseus ministros, qui membra laniata Hippolyti apportant, iubet

1247 *huc, huc reliquias vehite cari corporis*
pondusque et artus temere congestos date.
Hippolytus hic est?

Voc. *pondusque* mendosum esse alii ante me viderunt. N. Heinsius *truncos et artus* — Koetschau *partes e. a.* coniecerunt, at maluerim:

huc, huc reliquias vehite cari corporis
quotcumque et artus temere congestos date.

Cf. vs. 1254 sq.:

complectere artus, quodque de nato est super,
miserande, maesto pectore incumbens fove.

et vs. 1278, ubi Theseus famulos alios membra iam congesta cremare, alios reliqua conquirere iubet:

vos apparate regii flammam rogi,
at vos per agros corporis partes vagas
inquirite.

QUO TEMPORE EXARATA SIT TABELLA EMPTIONIS IN FRISIA NUPER REPERTA

SCRIPSIT

A. G. ROOS.

E monticulis, qui in regione septentrionali patriae nostrae multis locis exstant quibusque vernaculo sermone „terpen" vel „wierden" nomen est, cum jam multae antiquitatis reliquiae in lucem prodierint, nullae tamen me quidem judice aequiperari possunt dedicationi deae Hludanae factae, quam ante hos triginta annos publici juris fecit Ursulus Philippus Boissevain [1]), et tabellae emptionis aetatis Romanae nuper a Guilielmo Vollgraff editae et explicatae [2]). Sed cum illa litteris pulchris nitidissime in lapide exarata sit, ut facile eam legas, in hac litterae minutae lectu difficillimae, quas „cursivas" appellare consuevimus, stilo insculptae sunt.

---

1) De vrije Fries 1888, p. 327; Mnemos. N. S. XVI, 1888, p. 439.

2) De vrije Fries 1917, p. 71; Mnemos. N. S. XLV, 1917, p. 341. Succincte de ea egit P. C. J. A. Boeles, Bulletin v. d. Nederl. Oudheidk. Bond 1917, p. 275. Fortasse non abs re erit, hic monere, ante hos duos annos constitutam esse societatem eo consilio ut hi monticuli via ac ratione investigarentur (Vereeniging voor Terpenonderzoek). Quod nunc fieri eo magis opus est, quod multi eorum lucri faciendi causa, nam humus inde egesta fertilissima et ad agros stercorandos aptissima est, jam coaequati et in planum deducti sunt, brevique tempore nulli supererunt. Nuper prodiit Societatis quam dixi primus Annalis (Eerste Jaarverslag), in quo invenias uberam relationem imaginibus aliquot et formis illustratam fossionum, quas sumptu Societatis v. d. A. E. van Giffen anno 1916 fecit in monticulo cui nomen Wierhuizen in pago Jukwerd prope oppidum Appingedam. Quos Annales qui sibi procurare velit et ad Societatem utilissimam, unde multum redundaturum esse speramus ad historiam patriae nostrae antiquiorem melius cognoscendam, annua stipe (florenorum duorum et dimidii vel plurium) collata accedere, nomen profiteatur apud v. d. J. G. C. Joosting archivarium Groninganum, qui Societati a rationibus est.

Accedit quod nonnullae earum temporum injuria vix distingui possunt, aliae prorsus evanuerunt, in aliis haereas utrum re vera litterae sint an laesiones fortuitae in ligno obviae, aliae denique sigla sunt, quae suam explicationem postulant. Quo magis admiror Vollgraffii et oculorum et mentis acumen, qui quid quoque loco scriptum sit egregia sagacitate indagavit, eaque quae legerat docta commentatione illustravit. Quicumque postea de hac tabella agere volet, Vollgraffii opere quasi solido fundamento inniti debebit. In universum enim eum rem acu tetigisse mihi quidem persuasissimum est. Erant tamen quae me, cum lucubrationes ejus qua dignae sunt cura perpendebam, offendebant. Qua de causa v. d. Petrum Boelesium, qui clarissimo Frisiae Musaeo quod Leovardiae floret praeest, precibus adii, ut locos nonnullos meum in usum denuo conferret. Boelesius vero non solum desideriis meis humanissime satisfecit, sed etiam die quodam mensis Decembris anni 1917, cum Leovardiam tabellae inspiciendae causa petissem, copiam mihi fecit, ut eam quamdiu lux hiberni solis sineret examinarem. Pro quo beneficio ei debitas ago gratias. Nunc in animo mihi est ea, quae tunc aliter ac Vollgraffius legere mihi visus sum, cum Mnemosynes lectoribus communicare. Pauca sunt, et, si unum locum excipias, parvi tantum momenti, neque, cum paucas horas tabellam manibus tenuerim, ausus essem alia proferre ac vir oculatus, cui per longum tempus eam domi examinare licuit, nisi denuo Boelesium adiissem isque tabella rursus inspecta me certiorem fecisset, iis locis sibi quoque lectionem Vollgraffianam incertam videri vel meam a se probari [1]). Singulos locos indicavi litteris et numeris a Vollgraffio constitutis.

A 5. Litterae, quas *cesdio* legit Vollgraff, et Boelesio et mihi incertissimae videntur; primam litteram non *c* esse affirmat Boelesius, sed sibi *t* videri, neque ultimam hujus vocis partem clare distingui posse, cum cera eo loco paulum laesa sit.

1) Ut investiges quid in tabella exaratum sit, ipsam adeas oportet, nam in imaginibus phototypicis a Vollgraffio disputationi suae ad p. 343 additis litterarum ductus, quos quidem cernere sibi videbatur, albo colore superpinxit, cf. p. 342, quod sane necesse erat ut in imaginibus litterae dispici possent, sed unde factum est, ut ex iis Vollgraffianas tantum lectiones erueres.

A 6. Initio hujus lineae *lg-u* vidit Vollgraff, equidem *leg.u* assequi mihi visus sum [1]). Litteras paene evanidas *muto,* quas incertas esse adnotavit Vollgraff, extricare non potui.

A 7. Initium sic legit Vollgraff: *cil.gsr*; inter litteras *l* et *g* dispicere mihi videor litteram *e* [2]), litteram autem, quae post *g* exstat, non *s* esse, sed *i*, confidenter affirmo gaudeoque me in hac lectione assentientem habere Boelesium. Longus enim ductus, qui in tabella hoc loco conspicitur, utrique nostrum non stilo insculptus videtur, sed laesioni fortuitae ligni attribuendus esse; putamus igitur litteram *s* hic exaratam esse non posse. Stilo insculptum nobis videmur distincte dispicere ductum multo minorem, quo in hac tabella notatur littera *i*, et quo notari etiam potest numerus I.

A 8. Initio hujus lineae litterae *fuufio* et Boelesio et mihi incertae videntur; duas litteras, quae sequuntur, non *gn* lego sed *cn*.

B 2. Prima littera mihi non *n* videtur, sed *m*.

B 3. Vocis *lievus* litteram *i* incertam esse Vollgraff adnotavit; Boelesio et mihi eo loco non *i* litteram, sed *t* exaratam esse certum videtur. Pro littera *l*, quam legit Vollgraff, cernere mihi videor vel *e* vel *a*, cf. forma, qua littera *a* exarata est B 6 (*caius*) et apud H. B. van Hoesen, Roman cursive writing, tab. 2 N°. 21. Nescio an legendum sit *atavus* vel *atevus*.

Videamus quid novis his lectionibus proficere possimus ad aetatem tabellae definiendam. Legiones, quae in ea nominantur, esse XXIum Rapacem et VIam Victricem Vollgraff probare studuit, cum littera *u*, quae A 6, B 1, B 4 post vocem leg(ionis) exstat, significari putet cognomen legionis VIae quod est victrix, et litteram *r*, quae A 7 ante litteras *ica* exarata est, pro siglo habeat vocis Rapacis, cognominis legionis XXIae. Quae explicatio iam cum primum eam legi, scrupulum mihi injecit. Quamquam enim apud auctores, e. g. apud Tacitum, legiones saepe mero cognomine designantur, in inscriptionibus nun-

1) Boelesius ad me scribit se hic legere *lgtv*, nempe pro lineola jacente, quam post litteram *g* conspici dicit Vollgraff p. 347, se cernere sibi videri *t*. Quam litteram eo loco neque Vollgraff neque ego conspeximus.

2) Boelesius ad me scribit, inter litteras *l* et *g* spatium quidem unius litterae esse, sed ipsam litteram se non conspicere.

quam numero suo carent, cognomine modo addito modo omisso: solo cognomine igitur in inscriptionibus nunquam indicantur [1]). Accedit quod cognomina Rapax et Victrix, ubi in inscriptionibus numeris legionum addita sunt, non per solas litteras *r* et *v* abbreviari solent, sed vel perscribuntur vel pluribus litteris, e. g. *rap.*, *vic.*, notantur [2]). Quae cum etiam Vollgraff probe sciret, tamen sibi persuasit eum, qui hanc tabellam exaravit, secus fecisse. Cum enim A 7 legisset: *cil.gsr*, putavit eo loco legionem aliquam per solam litteram *r* designari, et, cum nullius alius legionis cognomen a littera *r* inciperet, XXIam Rapacem significari conclusit. Porro, cum legio Rapax sola littera *r* notata esse ei videretur, veri simile putavit legionem siglo *v* designatam esse legionem Victricem. Quae ratiocinatio tota concidit, si recte Boelesius et ego contendimus A 7 loco sexto non insculptam esse litteram *s*, sed ductum multo breviorem, quo notatur *i* vel I. Patet enim, si A 7 initio exaratum est: *cilegir*,

1. vocem *legionis*, quam contextus flagitat, non designari per abbreviationem *legs*, sed per *leg*, et siglum, quod post *leg* exaratum est, esse notam numeri quo legio designabatur, legionem igitur primam significari et compendia *cilegi* ita explicanda esse: *centurioni legionis primae*,

2. cum legio prima cognomen, quod a littera *r* incipiat, non habuerit, hanc litteram non conjungendam esse cum praecedentibus litteris *legi*, sed cum litteris *ica* quae sequuntur.

3. cum littera *r* non sit abbreviatio vocis rapacis, Vollgraffii sententiam tribus locis, ubi *leg v* exaratum est, designari legionem victricem opinantis, suo fundamento carere, immo in hac quoque inscriptione, sicut in ceteris omnibus, legiones numeris notari, non meris cognominibus, et iis locis legendum esse: *legionis quintae*.

Tabellam, qua de agimus, aetati imperatoris Trajani Vollgraff attribuit, et propter consulis nomen in ea commemorati,

1) Idem in Vollgraffii explicatione offendit Boelesium, l.l. p. 278.

2) Cf. A. Riese, Das rheinische Germanien in den antiken Inschriften, No. 714—735, 1047—1092. Rarissima est vocis Victricis per compendium V abbreviatio, neque unquam id per se positum invenitur, sed semper conjunctum cum nota numeri sex, cf. Dessau, Inscr. Lat. sel. 2365: mil. fr. leg. VI. v. = miles frumentarius legionis sextae victricis.

et propter legiones, quae nominari ei videntur, sed cum de aliis legionibus sermonem esse statuerimus ac ille putat, investigandum est, ratione habita historiae harum legionum, num Trajani temporibus centuriones et milites ex iis in Frisia commorari et ibi emptioni bovis testes interesse potuerint. Prius tamen videamus necesse est, quo modo explicanda sit littera *r*, quam cum litteris *ica*, quae eam sequuntur, conjungendam esse diximus. Has autem tres litteras egregie me quidem judice Vollgraff sic explicavit: j u s c i v i l e a b e s t o; ejus vestigia premens siglis *rica* significari puto: r a t i o j u r i s c i v i l i s a b e s t o. Locutio r a t i o j u r i s vel r a t i o j u r i s c i v i l i s saepe apud Ciceronem et apud jurisperitos invenitur, cf. e. g. Cicero pro Caec. 78 „qui juris civilis rationem nunquam ab aequitate sejunxerit"; Marcianus in Digest. XXXV 1, 33 „hoc ita juris civilis ratione et constitutionibus cautum est". Praeterea vox r a t i o in inscriptionibus saepe per compendium R notatur, cf. Dessau, Inscr. Lat. sel. 8714: R = ratio; 8717: R. D. A. = ratio domus Augustae; 5965: R. P. = ratio privata.

Nunc examinemus, quo tempore centuriones et milites legionum I et V Frisiam frequentare potuerint, et quaenam legiones — nam aetate imperatoria plures exstiterunt iis numeris insignitae — in tabella significentur. Legio V Macedonica in Germania nunquam fuit. Legio V, cui cognomen fuit Alauda [1]), jam sub Augusto tendebat Veteribus, cf. Tac. Ann. 1, 31 sqq., anno 28 contra Frisios pugnavit, cf. Tac. Ann. 4, 73, anno 69 duce Fabio Valente in Gallias et Italiam profecta est, pro Vitellio militatura, cf. Tac. Hist. 1, 61 sq. Vespasianus eam post victoriam suam non in Germaniam remisit, sed in Moesia collocavit, cf. Tac. Hist. 3, 35; B. Filow, Die Legionen der Provinz Moesia (Klio, Beiheft 6) p. 27 sqq. Post annum 69 igitur milites

---

1) Riese, Über die fünften Legionen und ihre Beinamen (Germania, Korrespondenzblatt der röm.-germanischen Kommission, I, 1917, p. 38 sqq.) probare studuit, cognomen Alaudae non legioni V, quae in Germania Inferiore tendebat, proprium fuisse, immo hanc legionem semper cognomine caruisse, sed legionem V Macedonicam, quae in Moesia et deinde in Dacia tendebat, per aliquot annos regnante Claudio cognomine Alaudae insignitam fuisse. Quod mihi minime persuasit. De historia legionis V Alaudae cf. in universum W. Pfitzner, Geschichte der röm. Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrianus, p. 235 sqq., Cagnat apud Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités III, 2, p. 1081.

legionis quintae in Frisia versari non potuerunt, unde sequitur, ut tabella ante eum annum scripta sit.

Tres legiones in Germania diversis temporibus tetenderunt, quae *primae* nominabantur. Legio I ea, quae mero numero designata cognomine caruit [1]), anno 14 p. C. n. in civitate Ubiorum in praesidio fuit, cf. Tac. Ann. 1, 37; anno 70, cum vexillatio ejus in Italia pro Vitellio pugnavisset et pars ejus in Germania relicta proditione, seditione, sacramento semel iterumque rupto polluta esset, haec legio a Vespasiano exauctorata est, cf. W. Pfitzner, Geschichte der röm. Kaiserlegionen p. 214, E. Ritterling, De legione Romanorum X Gemina (Dissert. Lips. a. 1885) p. 66. Legio I Adjutrix inter annos circiter 70 et 86 Moguntiaci stativa habuit, cf. Ritterling, Westdeutsche Zeitschr. XII, 1893, p. 105, legio I Minervia circiter inde ab anno 83 Bonnae tetendit, cf. Ritterling, De legione Rom. X Gemina p. 72 sqq. Cum tabellam ante annum 69 scriptam esse viderimus, consentaneum est neutram ex his significari, sed designari eam legionem I, quae mero numero insignita erat et anno 70 exauctorata est.

Ante annum 69 igitur tabellam exaratam esse constat, sed artioribus etiam terminis aetatem ejus definire possumus. Inter annos enim 28 et 47, quo tempore Frisiorum natio Romanis infensa aut male fida erat, scripta esse non potest. Anno vero 47 Corbulo Frisiis senatum, magistratum, leges imposuit ac ne jussa exuerent praesidium immunivit, sed majora eum molientem et jam Cauchis bellum inferentem praesidia cis Rhenum referre Claudius jussit, cf. Tac. Ann. 11, 19 sq. An eodem tempore princeps legatum suum jusserit in posterum a Frisiorum rebus abstinere, nescimus; fieri potest ut etiam post annum 47, etiamsi praesidia Romana cis Rhenum relata essent, Frisii aliquamdiu imperio Romano subjecti manserint, sed utique inde ab anno 58, et adhuc anno 69, liberi erant, cf. Tac. Ann. 13, 54; Hist. 4, 15; Boissevain l.l. p. 446; Vollgraff p. 350. Patet igitur tabellam aut ante annum 28 scriptam esse aut non multo post annum 47, certe ante annum

1) Semel in inscriptionibus haec legio nominatur *legio I Germanica*, cf. Riese, Das rheinische Germanien in den antiken Inschriften No. 454, sed sollemne ejus cognomen hoc non videtur fuisse.

58. Illud mili quidem veri similius videtur quam hoc, nam ea quae in tabella legimus, nempe milites Romanos in Frisia commorantes, negotiatorem Romanum in ea regione consistentem, hominem Gallicum ibi villam possidentem, hominem Frisium anulo instrumentum emptionis obsignantem, mihi minus convenire videntur tempori, quo Frisii modo a Corbulone domiti erant et quo praesidia Romana cis Rhenum relata fuisse Tacitus Ann. 11, 20 tradit, sed optime haec quadrare videntur in annos, annum 28, quo Frisii rebellaverunt, proxime praecedentes. Quid enim? Frisii tunc per quadraginta fere annos — nam anno a. C. n. 12 Drusus eos sibi conciliavit, — in Romanorum dicione erant et a praefecto regebantur, multi Romani in Frisia consistebant, etiam villae magnae ibi florebant [1]), Frisios ipsos jam quadamtenus cultu Romano imbutos fuisse consentaneum est, denique milites Romani in Frisia praesidium agitabant, ut praefecto in tributo coriorum boum cogendo adessent [2]). Mihi quidem veri simile videtur, vexillationes legionum I et V, quarum utraque in Germania Inferiore tendebat, eo tempore in Frisia in praesidio fuisse, et ad eas vexillationes pertinere duos centuriones et milites in tabella memoratos. Tabellam igitur rebellione Frisiorum anni 28 antiquiorem esse suspicor et aetati imperatoris Tiberii eam assignare velim. Non tamen negaverim, fieri posse, ut brevi post annum 47, utique inter annos 47 et 58, scripta sit, quamquam id non probabile puto. Fieri enim potest, ut non statim anno 47, sicut e Tacito l.l. efficias, praesidia Romana Frisiam reliquerint, porro ut post Frisiam eo anno a Corbulone perdomitam Romani negotiatores ibi consistere festinaverint, denique ut homo Gallicus in agris recens receptis villam sibi comparaverit, sed veri similia haec mihi quidem non videntur.

---

1) Cf. Tacitus Ann. 4,73 i. f. (agitur de Frisiorum rebellione anni 28): „Mox compertum a transfugis nongentos Romanorum apud lucum, quem Baduhennae vocant, pugna in posterum extracta confectos et aliam quadringentorum manum occupata Cruptorigis, quondam stipendiarii, villa, postquam proditio metuebatur, mutuis ictibus procubuisse". Quos Romanos non milites fuisse puto, sed eos vel negotiandi causa in Frisia constitisse vel ibi villas possedisse, nam villam Cruptorigis unicam in ea regione fuisse non est cur putemus.

2) Cf. Tacitus Ann. 4, 72 i. f.: „Rapti, qui tributo aderant, milites", et porro: „haud spernenda illic (nempe in castello Flevo) civium sociorumque (i. e. legionariorum et auxiliariorum) manus litora Oceani praesidebat".

Ad aetatem tabellae, qua de agimus, determinandam Vollgraff l.l. p. 346 non ab historia legionum orsus est, quae in ea nominantur, sed inde, quod consulum, quorum in fine tabellae mentio fit, alteri nomen est Cn. Minicius. Eorum enim nomina Vollgraff sic legit (A 8 sq.): *c. fuufio gn. minicio.* Quod ad priorem consulem attinet, jam dixi lectionem *fuufio* incertissimam esse; accedit quod scriptura per duplicem *u* inde a Gracchorum fere aetate usque ad tempora Sullana apud Romanos usitata [1]) aetate imperatoria rarissima est. Puto igitur, alius viri nomen hic latere. Melius res se habet cum Cn. Minicii nomine, quod clare in tabella cernitur. Hunc eundem esse Vollgraff suspicatur atque Cn. Minicium Faustinum, quem mense Septembri anni 116 consulem suffectum fuisse efficitur e diplomate militari Mattiaci in museo asservato, cf. C. I. L. III p. 870; Riese, Das rheinische Germanien in den antiken Inschriften N⁰. 93. Quae suspicio si per aetatem tabellae admitti posset, probabilis esset, sed ne tum quidem certa, nam recte Vollgraff p. 346 monuit non omnia nomina consulum Romanorum aetatem tulisse, itaque fieri posse ut etiam alius Cn. Minicius atque is, quem ex diplomate Mattiaco novimus, aliquando mense Septembri (quo mense tabella nostra scripta est) consul suffectus fuerit. Cum vero ex historia legionum in ea memoratarum demonstraverimus, tabellam certo ante annum 58 exaratam esse et Tiberii aetati attribuendam videri, sequitur, ut alius Cn. Minicius in ea significetur atque consul suffectus anni 116. Gens Minicia primo et secundo p. C. n. saeculis honoribus multis floruit. Primus ex ea consulatum adeptus esse adhuc credebatur L. Minicius Rufus, consul ordinarius anni 88 [2]); ante eum praetura functi sunt A. Minicius Rufus, qui anno vel 40 vel 43 vel 71 proconsul fuit Cretae et Cyrenarum [3]), et Minicius Thermus anno 66 a Nerone propter Tigellini simultates necatus [4]). Per se igitur minime improbabile est, jam sub Tiberio, cujus aetati tabellam assignandam esse conjeci,

1) Cf. F. Ritschl, Opuscula IV p. 142 sqq.
2) Cf. Prosopographia Imperii Romani II p. 380 No. 443.
3) Cf. Prosop. Imp. Rom. l.l. No. 442.
4) Cf. Prosop. Imp. Rom. l.l. No. 445.

aliquem e Miniciorum familia consulem suffectum fuisse, neque huic suspicioni obstat, quod ejus nomen adhuc in consulum serie desideratur, nam non omnes, qui sub illo principe consules suffecti fuerunt, nobis innotuerunt. Sub Augusto enim inde ab initio fere aerae Christianae singuli consules paene omnes per dimidiam anni partem magistratu fungebantur, sed Tiberius modo per brevius, modo per longius tempus fasces iis tradere solebat [1]). E consulibus sub eo creatis ordinarios quidem, qui kal. Januariis magistratum inibant, omnes novimus, sed suffectorum tantum eos, quorum nomina hic illic in inscriptionibus (praesertim in fastis Arvalium et in fastis Antiatibus) vel apud auctores inveniuntur. Etiam anni nonnulli inter annos 47 et 58 plures consules suffectos habuisse possunt quam nobis adhuc innotuerunt. Non igitur est cur mireris, si in nova inscriptione nova consulum suffectorum nomina occurrant.

Si ea, quae de tabellae aetate supra disputavi, recte se habent, sequitur, ut Cn. Minicius et collega ejus, cujus nomen nondum extricatum est, consules suffecti fuerint mense Septembri aut anno aliquo inter annos 15 et 28 p. C. n., quod equidem probabilius puto, aut inter annos 47 et 58. Otiosum videtur investigare, quonam anno consulatu functi sint, nam ex annis, quos dixi, multi mense Septembri consules suffectos antea ignotos habuisse possunt, et non est cur alium annum alii praeferas. Hoc tantum moneo, si Minicius inter annos 15 et 28 consul fuit, eum magistratum gessisse anno vel 16 vel 18 vel 21 vel 22 vel 26 p. C. n., nam ceterorum annorum consules, etiam suffectos, novimus omnes.

Superest ut investigemus, an in tabella insint, quae temporibus, quibus eam assignavimus, minus conveniant, et ut

---

1) Cf. Cassius Dio 58, 20 *τῶν δ' οὖν ὑπάτων ὁ μὲν Δομίτιος δι' ἔτους ἦρξε* (32 p. C. n.), *οἱ δ' ἄλλοι ὥς που τῷ Τιβερίῳ ἔδοξε. τοὺς μὲν γὰρ ἐπὶ μακρότερον τοὺς δὲ ἐπὶ βραχύτερον ἂν ᾑρεῖτο, καὶ τοὺς μὲν ἔτι καὶ θᾶσσον τοῦ τεταγμένου ἀπήλλασσε, τοῖς δὲ καὶ ἐπὶ πλεῖον ἄρχειν ἐδίδου. ἤδη δὲ καὶ ἐς ὅλον τὸν ἐνιαυτὸν ἀποδείξας ἄν τινα ἐκεῖνον μὲν κατέλυεν, ἕτερον δὲ καὶ αὖθις ἕτερον ἀντικαθίστη· καί τινας καὶ ἐς τρίτον ἑτέρους προχειριζόμενος, εἶτα ἄλλους ὑπατεύειν πρὸ αὐτῶν ἀνθ' ἑτέρων ἐποίει. καὶ περὶ μὲν τοὺς ὑπάτους ταῦτα διὰ πάσης ὡς εἰπεῖν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ ἐγίγνετο.* Mommsen, Röm. Staatsrecht II³ p. 85 adn. 1: Die uns aus dieser Zeit vorliegenden Documente ... bestätigen Dios Angabe.

argumenta examinemus, quae Vollgraff praeter Minicii consulis nomen affert, ut eam saeculo p. C. n. secundo scriptam esse probet.

Vollgraff p. 346 sq. exposuit in hoc emptionis instrumento non observatum esse senatus consultum anno 60 vel 61 p. C. n. factum, quo cautum est „ne tabulae nisi pertusae ac ter lino per foramina trajecto obsignarentur neve aliter prolatae quicquam momenti haberent" [1]. Cui legi et in tabulis Pompejanis post illum annum obsignatis et in tabulis prope Alburnum Majorem in Dacia inventis, quae inter annos p. C. n. 131 et 167 scriptae sunt, omnibus satisfactum est. Nostra vero tabella, ut Vollgraffii verbis utar, „in margine quidem duo foramina habet, ut omnes tabulae, quae aliis adnectendae erant, sed ceteroquin pertusa non est". Per se igitur veri simile est, eam ante illud senatus consultum factum obsignatam esse. Vollgraff quidem contendit nullo modo constare „id quod in Italia interque cives Romanos jus esset, item religiose observatum esse, quando quis apud barbaros dediticios bovem a rustico emeret", et id non constare equidem concedo, attamen verisimile mihi non videtur, Gargilium Secundum, si post illud senatusconsultum bovem emisset, eam legem sine ulla causa neglecturum fuisse.

E litterarum formis nihil proficere posse videmur ad aetatem instrumenti determinandam. Vollgraffio litterae saeculum p. C. n. primum aut alterius p. C. n. saeculi initium arguere videntur, et tabularum Dacicarum litteris certe antiquiores esse. Bis scriptum est compendium *ci* pro centurioni (A 5 et 7), quod Vollgraffio recentioris aetatis indicium videtur. Sane rarissime Romani compendiis, quae e prima vocis alicujus littera constabant, extremam ejus vocis litteram addiderunt, ut in aperto esset qui esset hujus vocis casus, sed secundo p. C. n. saeculo, cui Vollgraff tabellam attribuit, is abbreviandi modus non magis in usu fuit quam antea. Tribus enim primis aerae nostrae saeculis Romani eum rarissime adhibuerunt, et Christianis demum temporibus is usus latius patuit, cf. C. I. L. IX 5974 (temporis Valentiniani), IX 2826, 8 (aetatis Gothorum). Pauca

1) Cf. Sueton. Ner. 17; Paulus, Sent. 5, 25, 6.

tamen talium compendiorum exempla antiquiora ex indicibus Corporis Inscriptionum Latinarum collegi, cf. *Cs* = cupidus, in inscriptione parietaria Pompejana, C.I.L. IV 6667; MO = mancipio, in aere legis Salpensanae anni 81—84, C.I.L. II 1963, col. 1, 5 (Bruns[7] N°. 30, Dessau 6088); SSI = suprascripti, in dedicatione Herculi Invicto facta ab Aelio Martino, C.I.L. III 4272; M. ES. M. MYR. = municipes municipii Myrtilensis, C.I.L. II 15. Meo igitur judicio compendium *ci*, quod in inscriptione saeculo secundo exarata aeque offenderet ac in titulo saeculi primi, minime indicium est, tabellam nostram saeculo demum secundo, non saeculo primo scriptam esse. Accedit quod in instrumento emptionis, in quo plane et dilucide scribas oportet, ne ulla de verbis dubitatio oriatur, tale compendium facilius quam in alia inscriptione ferri potest.

Transeamus ad nomina civium Romanorum qui in tabella memorantur, nam cum nominibus hominum natione Frisiorum vel Gallorum (Stelo, Reperius, Lopetejus, Lilus, cf. Vollgraff p. 349 adn. 1) nihil ad aetatem tabellae definiendam profici possit, e Romanorum nominibus nonnullis Vollgraff argumenta duxit, ut tabellam recentioris aevi esse probaret. Primum videamus de praenominibus. Gargilius Secundus (A 1) praenomine caret. Quae res omni tempore et apud auctores et in inscriptionibus tam saepe invenitur, ut nihil habeat offensionis.[1]) Perscripta praenomina *Numerii f.* et *caius* (B 4 sq.) Vollgraffio p. 347 recentioris aetatis indicia videntur. Praenomina in nominum serie suo loco posita littera prima notari solent, sed per se posita perscribuntur. Voces *Numerii f.* (B 4) cum non suo loco positae sed ulterius trajectae sint, praenomen perscriptum non est cur mireris. Cum enim is, qui tabellam exaravit, patris praenomen post nomina tria et post legionis indicationem demum addiderit, perspicuitatis causa praenomen perscribere debuit, nam mera compendia *N. F.* post *leg. V* addita minus plana fuissent. Minus recte autem Vollgraff litteras *caius*

1) An centurio, cui cognomen est Admetus (A 6), praenomine caruerit, nescimus, cum litterae, quibus nomen ejus gentile notabatur, incertae sint. Fieri igitur potest, ut etiam praenomen in iis lateat Si recte Vollgraff legit *cesdio* (A 5), is et praenomine et cognomine caret. Duerretus (A 10) solo cognomine indicatur, cf. infra.

(B 6) pro praenomine *Gajus* habet. Equidem non dubito quin hae litterae sic explicandae sint: C. Aius, nam Aius nomen gentile est, cujus multa exempla invenias in Thesauro linguae Latinae s. v. et apud W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen (Abhandl. d. kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, Philol.-histor. Klasse, N. F. V, 5) p. 116. Praenomen igitur *Gajus* hic solito more per compendium C notatur.

Civium Romanorum (praeter consules) nomina gentilia in tabella occurrunt Gargilius (A 1), Cesdius (A 5, B 1) [1]), Junnius (B 2), Aius (B 6); extricari non possunt gentilia centurionis, cujus cognomen est Admetus (A 6), et militis, cujus cognomen est Erepus (B 3), nam lectiones *muto* (A 6) et *lieuus* (B 3) incertissimae sunt. Pro *lieuus* jam dixi fortasse legi posse *atavus* vel *atevus*. Civis Romanus fuit etiam Duerretus veteranus (A 10), nam si legionarius fuit, civis jam erat, cum miles adhuc esset, sin autem peregrinus ingenuus in auxiliorum cohorte vel ala aliqua militavit, stipendia emeritus civis Romanus factus est. Milites enim auxiliarii honesta missione missi civitate donabantur. Cuius viri nomen et Duerretus et D. Verretus legi posse monet Vollgraff p. 349 adn. 1, sed cum nulla nomina gentilia Romana in -etus cadant, veri simile est, eum mero cognomine designari et igitur Duerretus esse legendum. Possis etiam nomen *Duerretus* cum nomine quod praecedit *Lilus* conjungere, et suspicari non duos fidejussores — de fidejussoribus enim hic sermonem esse egregia sagacitate Vollgraff p. 344 sqq. exposuit — sed unum tantum Lilum Duerretum veteranum in hac emptione fidem interposuisse. Cum tamen Lilus non gentile, sed cognomen sit, praestat sententia Vollgraffii, duos fidejussores nominari, Lilum et Duerretum.

E nominibus gentiliciis, quae recensui, Cesdius tantum explicationem postulat, et, si forte ita in tabella exaratum est, Atavus, nam cetera usitatissima sunt. Nomen gentile *Atavus* legitur in inscriptione Hadriae reperta, C. I. L. IX 5022: L. Atavus Syntrophus; cf. praeterea Schulze l.l. p. 348; Thesaurus linguae Latinae II p. 1169. Nomen *Cesdius* nusquam alibi

---

1) Lectio *cesdio* (A 5) incerta est, sed de *cesdius* (B 1) constat.

legitur, cf. Vollgraff p. 349 adn. 1; non tamen est cur cum Vollgraffio id barbarum esse arbitreris. Equidem Italicum id esse puto, cum in inscriptionibus in Italia media repertis non raro nomina in -dius exeuntia inveniantur juxta usitatiores formas pleniores in -idius cadentes, velut *Tetdius* (C. I. L. I 1174 = IX 32827, inscriptio in Marsis reperta est) pro usitato *Tettidius*; *Ofdius* (C. I. L. I 1287 = IX 4371, ex agro Amiternino) pro Latino *Ofidius* (C. I. L. VI s. 32522); *Sabdia* (C. I. L. IX 6334, ex agro Corfiniensi) juxta solitum *Sabidius*, cf. W. Schulze l.l. p. 428 adn. 1, R. v. Planta, Grammatik der osk.-umbr. Dialekte I p. 216. Quibus nominibus per syncopen abbreviatis Cesdius apte comparari posse videtur, et nescio an *Cesdius* forma contracta sit nominis *Casidius*, quod in nonnullis inscriptionibus Sentini repertis invenitur, cf. Onomasticon Thesauri linguae Latinae s. v. Casidius, Schulze l.l. p. 147. Praeterea conferri possunt nomina Castius, Cestius, Cessius, Cessitius. T. Cesdius igitur miles legionis V, vel centurio, si Vollgraff recte *cesdio* legit (A 5), minime homo barbarus fuit, sed ex Italia oriundus, unde primis aerae nostrae saeculis omnes fere centuriones orti erant [1]).

Transeamus ad cognomina. E viris in tabella memoratis tres cognomine carent, nempe centurio legionis V, de cujus nomine non constat (A 5), T. Cesdius T. f. miles legionis V (B 1), M. Junnius M. f. (B 2), quae res in hominibus de plebe praesertim antiquiore aevo saepissime occurrit. Cognomina inveniuntur haec: Secundus (A 1), Admetus (A 6), Duerretus (A 10), Erepus (B 3), Seceduus (B 5). E quibus Seceduus plane incertum est, et Vollgraffio p. 349 adn. 1 tam mirum videtur, ut valde dubitet, num id recte legerit. Nomina Secundus et Admetus explicationem non desiderant; Duerretus et Erepus hic tantum inveniri videntur.

Iam videamus, an in nominibus, quae recensuimus, insint, quae aetati imperatoris Tiberii, cui tabellam assignavimus, minus conveniant. Vollgraff enim e duobus nominibus efficere vult, tabellam post annum 40 p. C. n. scriptam esse, nam contendit p. 349: „Cesdio centurioni et Ti. Lievo Erepo militi

---

1) Cf. A. v. Domaszewski, Die Rangordnung des römischen Heeres p. 83.

nomina sunt barbara. Cum vero non ante Claudium cives Romani e provinciis oriundi in legionibus stipendia meruerint, sequitur ut tabella a. 40 p. C. n. recentior sit". At vidimus *Cesdius* Italicum nomen esse, lectionem vero *lievus* (B 3) incertissimam esse et fortasse pro ea legendum esse nomen Italicum *Atavus*. E nomine gentili igitur hujus militis, quod non constat, nihil de origine ejus effici potest. Cognomen ejus *Erepus* Vollgraffio Germanicum videtur collatis *Erpo*, *Erp*, nescio quo jure. Fortasse alia via proficere possumus. Milites legionis quintae (in qua militavit Erepus), quorum quidem patriam novimus, oriundi sunt e Gallia Cisalpina (Mediolano, Faventia), cf. Riese, Das Rheinische Germanien in den antiken Inschriften N°. 703, 704, Mommsen, Ephem. Epigr. V p. 214. Fieri igitur potest, ut etiam Erepus in ea regione natus sit et cognomen Gallicum ibi usitatum nobisque adhuc ignotum acceperit [1]). Sed sive ex Italia sive e provincia aliqua oriundus est Erepus, nihil obstat quin sub Tiberio legionarius fuerit. Minus enim recte Vollgraff l.l. affirmat, sub Claudio demum cives Romanos e provinciis oriundos in legionibus stipendia meruisse, nam jam sub Augusto et Tiberio cives provinciales in legionibus militabant, cf. Mommsen, Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit, Hermes XIX p. 5 sqq. (= Gesamm. Schriften VI p. 23 sqq.) Luculentum hujus rei exemplum praebent tituli sepulchrales militum legionis II Augustae in Germania reperti. Quae legio usque ad annum circiter 40 p. C. n. Argentorati in Germania Superiore tetendit, unde eo tempore in Britanniam profecta est neque unquam in Germaniam rediit. Milites igitur hujus legionis, quorum inscriptiones sepulchrales in Germania inventae sunt, ante annum 40 mortui sunt. Eorum autem non paucos oriundos fuisse ex Gallia Narbonensi et Lusitania inscriptiones nos docent, cf. Riese l.l. N°. 628, 631—633, Mommsen, Ephem. Epigr. V p. 204. Etiam Erepus igitur, si in provincia aliqua civis natus est, sub Tiberio in legione militare potuit.

Finem faciat nomen Duerreti veterani, quod Vollgraffio Gal-

---

1) Nescio an cum nomine *Erepus* comparanda sit vox gallica *arepos*, de qua viri linguarum celticarum periti dubitant, utrum significet aratrum, an nomen proprium sit, cf. A. Holder, Alt-celtischer Sprachschatz I p. 206.

licum videtur [1]). Nescimus, utrum veteranus fuerit legionis alicujus, an in ala vel cohorte stipendia meruerit, nam etiam milites auxiliarii post honestam missionem veterani dicebantur, cf. Riese l.l. N°. 1430, 1439/40, 1459, 1645. Cum autem Duerretus mero cognomine eoque minime Romano designetur, veri similius videtur eum natione Gallum vel Germanum fuisse et in auxiliis militasse. Quod si verum est, una cum honesta missione etiam civitatem ab Augusto vel Tiberio accepit et nomen gentilicium ei *Julius* fuit, cui civis factus antiquum nomen suum Duerretus quasi cognomen adjunxit.

Omnia quae Vollgraffio in hac tabella inesse videbantur indicia recentioris aetatis, tractavi, et demonstrasse mihi videor, nihil in ea inveniri quod aetati Tiberii minus conveniat.

In extrema disputationis suae parte Vollgraff probare studet Frisios liberos fuisse usque ad annum 98, cum Tacitus in Germania (c. 34), quae ineunte eo anno scripta est, eos liberis populis Germaniae adnumeret, anno autem 98 Trajanum occidentalem utique Frisiae partem occupavisse et post eum annum demum inscriptionem Beetgumianam, quae dedicationem deae Hludanae a conductoribus piscatus factam continet, esse exaratam. Quod mihi quoque probabile videtur, quamquam fieri potest, ut ea dedicatio brevi post annum 47, quo Frisii Corbuloni se dederunt, scripta sit, nam etiam tum Romani piscatum in Frisia locare potuerunt [2]). Ad aetatem autem tabellae nuper repertae definiendam haec non faciunt.

---

1) Fortasse cum hoc nomine conferri possunt nomina Gallica Duellus, C. I. L. XII 1830, et Duelo, C. I. L. II 938=5343, cf. Holder l. l. s. v.

2) Cf. Boissevain l. l. p. 447.

QUAESTIUNCULAE ANNAEANAE

SCRIPSIT

H. WAGENVOORT H.F.

(Continuantur ex vol. XLIV p. 162).

III. Ψόγοσ γήρωσ APUD SENECAM.

In epistula vicesima sexta Seneca a quibusdam vituperationibus senectutem defendere conatur. Tertiae autem paragraphi duae sententiae corruptae impediunt quominus verborum contextus plane intellegatur; lectio enim codicibus tradita haec est: '*ire in cogitationem iubet* (sc. animus) *et dispicere, quid ex hac tranquillitate ac modestia morum sapientiae debeam, quid aetati, et diligenter excutere, quae non possim facere, quae nolim,* † *prodesse habiturus.* † *ad qui si nolim quidquid non posse me gaudeo.* In Mnemosynes nostrae volumine XLIV°. p. 154 sqq. huius loci verba, quod ad sensum quidem attinet, integra restituere conatus sum et demonstrare, in his verbis depravatis adversarium illum ficticium in scenam produci, qui ut alibi ita hoc loco obiciendo et reprehendendo philosopho nostro sententiae suae clarius illustrandae praebeat copiam. Cumque verba praecedentia Senecae animus pronuntiasse fingitur, adversarium illum philosophum ipsum intellegere consentaneum est. Quae animo suo obicit haec fere fuerint: '*velim prodesse et abiturus*': etiam morte ante oculos versante non omnino inutilis esse cupiam. Respondet animus: '*atqui, si nolim quidquid non possum, gaudeo*'. Omnia, quae ad confirmandam sententiam meam in medium tum protuli, denuo enumerare longum est; novum autem argumentum, qua coniectura illa stabiliatur,

afferre mihi proposui, praesertim cum hac via et ratione nova quaedam indicia acquisituri mihi videamur, quomodo in ordinandis epistulis suis Seneca egerit.

Primos tres libros, triginta epistulas continentes, arte inter se conexas esse nemo ignorat. Quod non solum ad sententiam pertinet, quippe qua Lucilium sensim leniterque ad Stoicam doctrinam producere senex sapiens in animo habeat paterno erga eum animo adductus, quare Epicurum mitiorem priore loco ponit, severiorem autem Stoam ad tempus in posteriorem partem reservat, — sed etiam ad formam, cum ad unam omnes in fine 'munusculum' aliquod afferant, verba scilicet egregia, quae in auctorum sapientium cotidiana lectione prae ceteris moverunt philosophum.

Quod si in duodecima nostra epistula omnia minoris momenti additamenta praetermittimus, introductionem sc. (§ 1—3) et verba illa ab alia auctore sumpta (§ 10 et 11), media pars remanet, in qua duas res, quae Senectuti obici solent, Seneca refellere conatur: 1°. '*senectus omni voluptate caret*' (§ 4 et 5). Ipsa quidem haec verba nequiquam requiras — quae praecesserant amplam iam copiam praebebant ut hunc locum persequeretur — nihilo secius hac de re dubitare nos quae sequuntur omnino prohibent. '*Complectamur illam* (sc. senectutem) *et amemus: plena est voluptatis, si illa scias uti*'. Paulo infra: '*quod in se iucundissimum omnis voluptas habet, in finem sui differt*', nec non: '*aut hoc ipsum succedit in locum voluptatium, nullis egere*'. Altera deinde reprehensio senectutis additur: '*molestum est, inquis, mortem ante oculos habere*' (§ 6).

In epistula autem vicesima sexta eadem additamenta excipientes eam partem retinemus, qua contra senectutem disserentibus itidem Seneca respondet. Haec enim sunt — dum ne omnia me fallant — quae hoc loco ei obiciuntur: 1°. '*velim prodesse et abiturus*' et 2°.: '*incommodum summum est, inquis, minui et deperire et ut proprie dicam liquescere ...... singuli dies aliquid subtrahunt viribus*'.

Optimo iure NORDEN animadvertit [1]): „auch die Briefe an Lucilius sind in ihrer Wesensart von seinen übrigen philoso-

1) '*Die Römische Litteratur*', *Einl. i. d. Alt. wiss.* I. p. 386.

phischen Schriften nicht verschieden, sondern repräsentieren dasselbe εἶδος, die Diatribe". Deinde epistulam duodevicesimam cum dialogo cui titulus *De Ira*, undevicesimam cum eo qui est *De Otio* comparat. Operae est pretium me quidem iudice ambas Senecae de senectute epistulas, 12 et 26, cum commentationibus quibusdam eandem rem tractantibus conferre, quales sunt Ciceronis *Cato maior* et Iunci disputatio quam Stobaei Florilegium nobis servavit. Praesertim memoratu dignum est et Ciceronem et Iuncum, ubi de vituperatione senectutis sermo est, easdem illas quattuor causas tetigisse et refutasse, quas Senecae adversarius ficticius in medium protulit, mutato scilicet ordine. Locos scriptorum Latinorum hic componam cumque Iunci verbis comparabo.

CICERO	SENECA
Cato m. V. 15: Cum complector animo, quattuor reperio causas, cur senectus misera videatur,	
unam, quod avocet a rebus gerendis,	*Ep.* 26.3: velim prodesse et abiturus.
alteram, quod corpus faciat infirmius,	*ibid.* 4: incommodum summum est, inquis, minui et deperire et ut proprie dicam, liquescere .... singuli dies aliquid subtrahunt viribus.
tertiam, quod privet fere omnibus voluptatibus,	*Ep.* 12.4, 5: plena est voluptatis, si illa scias uti ..... *e.q.s.*
quartam, quod haud procul absit a morte.	*ibid.* 6: molestum est, inquis, mortem ante oculos habere.

Ipsa haec argumenta apud Iuncum quoque occurrunt. Ibi legimus p. 84. 11 sqq.: *διόπερ ἡδὺ μὲν οὐδὲν ἔτι παρακολουθεῖν φασὶ τοῖσ γεγηρακόσιν, ἐπίπονα δὲ ἅπαντα εἶναι καὶ χαλεπά, αὐτῷ τε τῷ πάσχοντι τὴν μεταβολὴν περαιτέρω τούτων ἐνοχλεῖν τὸν περὶ τοῦ θανάτου φόβον ἀεὶ ἑπόμενον αὐτῷ καθάπερ ἐπιβουλεύοντα ὁδοιπόρον ἢ σύνοικον.*

p. 84.26 sqq.: *τότε μὲν γὰρ συνεχεῖσ νόσοι καὶ δίαιτα πάντωσ νοσώδησ ..... ἐκεῖνον δὴ τὸν λεγόμενον εὐδαίμονα εἶναι κατανκλίσκει.*

p. 84.29 sq.: *κεῖται γάρ που γήραι παρειμένοσ, ἄσιτόσ τε καὶ ἄποτοσ καὶ ἀνέραστοσ, οὐδενὸσ μὲν ξὺν ἡδονῇ μετέχων.*

p. 85.5 sqq.: *οὔτε γὰρ εἰσ τὸν ἀριθμὸν τῶν Φυλετῶν ἐν ἐκκλησίᾳ παρὼν τάττεται, οὔτε μὴν ἀρχῆσ οἷόσ τέ ἐστι προίστασθαι, κ.τ.λ.*

In commentatione laude dignissima FRIDERICUS WILHELM haec dicit [1]): „Ob die Quelle des Cicero und des Iuncus die nämliche war oder ob jeder von beiden eine besondere, der Quelle des andern irgendwie verwandte Vorlage verwertete, musz dahin gestellt bleiben. Vorsicht im Urteil ist bei der ohne Frage ziemlich weitgehenden Abhängigkeit der Schriftsteller untereinander dringend geboten", et procul dubio rem acu tangit. Nec minus irritum fuerit, e concentu illo Ciceronis Senecaeque verborum pro certo concludere velle, e communi aliquo fonte utrumque hausisse, licet concedamus negari non posse, aliis quoque locis exstare convenientiam quandam [2]). Sane in promptu est, cogitatione vinculum aliquod quaerere inter Aristonem Chium, philosophum Stoicum, quem compluribus locis noster laudat, et Aristonem illum Ciceronis in Catone fontem, qui utrum Cius an Chius fuerit per saeculi iam fere spatium controversia fuit inter viros doctos: etiamnunc sub iudice lis est, quamquam Aristoni Cio Peripatetico maior pars eorum qui idonei arbitri habendi sunt favere videtur [3]). Cum autem minime necesse sit Ciceronem etiam quadripartitam

---

1) „Über die Schrift des Iuncus *περὶ γήρως* und ihr Verhältnis zu Ciceros Cato maior", progr. gymn. Breslau 1911, p. 18.

2) Cfr. e. g. C. m. 12.42 'ut intellegatis, si voluptatem aspernari ratione et sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quae efficeret ut id non liberet, quod non oporteret' et Sen. ep. 67.2 'ago gratias senectuti, quod me lectulo adfixit. quidni gratias illi hoc nomine agam? quicquid debebam nolle, non possum'; C. m. 7.24 'nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere' et Sen. ep. 12.6 'deinde nemo tam senex est, ut improbe unum diem speret'; C. m. 11.38 'ita sensim sine sensu aetas senescit nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur' et Sen. ep. 26.4 'non enim subito impulsi ac prostrati sumus: carpimur. singuli dies aliquid subtrahunt viribus'.

3) Cfr. A. Gercke, *Arch. f. Gesch. d. Philos.* V (1892) p. 198 sqq.; O. Hense, *Teletis rell.*² p. CVIII adn. 1; A. Mayer, *Philol. Suppl.* XI (1910) p. 562.

illam divisionem ab Aristone sumpsisse, hoc argumentum levius est quam ut multum ei tribuamus ad controversiam eam dirimendam.

Contra cuique perspicuum fore arbitror, rationem in epistulis disponendis a Seneca adhibitam aliquanto clariorem esse factam. Quippe dubitari vix iam potest, quin epistulae 12 et 26 una ab eo conceptae et brevi inter se intervallo scriptae sint. In primis libris speciem quidem praebere conatur, nil nisi temporum ordinem epistularum dispositionem destinasse. Epistula duodecima e.g. autumno scripta esse fingitur: miratur S., quod platani villae suae suburbanae omnibus iam foliis nudatae sunt; ep. 18 ita incipit: 'December est mensis'; in ep. 23[a] hiems iam praeteriit et philosophus queritur ver nimis asperum durumque. Quis ergo infitietur, specie saltem has duas epistulas 12 et 26 spatio fere semestri diiunctas esse? Quod in sententiam nostram supra expositam non quadrat. Itaque concludere coacti sumus, Senecam post epistulas confectas de industria propriam seriem commutasse. Quin etiam ipse Seneca errore fortuito invitus se prodidisse videtur. Epistula vicesima sexta ita incipit: 'MODO dicebam tibi, in conspectu esse me senectis'. Adverbium illud *modo*, ut recte Hensius in editione adnotat, ad duodecimam epistulam pertinat necesse est. Quis autem quaeso litteras sex fere mensibus ante scriptas ita in memoriam revocat: 'modo dicebam tibi'? Immo hercle mea quidem sententia ad eam epistulam spectat, quae revera nuperrime scripta esset, sed postea cum ederetur longius ab altera abstraheretur.

IV. DE INTERPOLATIONIBUS QUIBUSDAM.

Quisquis virum tam multiplici doctrina ornatum qualis est Seneca minor pro merito aestimare sibi proposuit, protinus sentiet, quam difficilem rem sibi susceperit, quamque arduum opus sit vitia eius atque virtutes sincere expendere omnis expertem opinionis praeiudicatae. Cum enim philosophia eius aeque crebras repugnantias praebet ac vitae ratio, ita ut studiorum eius et factorum semitas plane diversas esse nonnumquam appareat, tum primum principatus saeculum multis animorum

perturbationibus aestuabat, quae Romae insuper tanto plus valebant quam in Graecia, quoniam Romanorum singulae mentes in rebus ad philosophiam religionemque pertinentibus tanto minus per se stare suique arbitrii esse sciebant quam Graecorum, ita ut multo faciliores se praeberent in parendo arbitriis alienis. Quod si ergo de Seneca nostro recte iudicare volumus, huius rei rationem habere et licet et oportet neque Graecos et Romanos una pertica tractare fas est. Quod E. Howald nimis neglexisse mihi videtur, qui tribus fere annis abhinc in Novis Annalibus [1]) commentationem in lucem edidit doctiorem profecto quam iustiorem, qua quaestione optime ponenda omnium quidem laudem meruerit, in solvenda autem ea verum non viderit. Postquam enim recte pariter atque eleganter demonstravit, quomodo eorum temporum rhetorica et doctrina Stoica arte inter se cohaererent et artes scientiasque ad vulgarem sensum accommodarent, postquam diserte ostendit, sapientiae disciplinam artificiose exstructam et antithesin rhetoricam iisdem radicibus ortas esse, postquam denique explanavit, quemadmodum rhetorica superior discesserit, — i. e. quomodo stilus sapientiam, traditio propriam cogitationis vim, artificium ipsam artem vivam liberamque vicerit — tum Seneca in iudicium vocatur et condemnatur. „Es ist alles Stoische bei ihm nur Umgestaltung, nur Neugruppierung alter Binsenwahrheiten, dass der Tod nicht gefürchtet werden müsse, dass der Arme glücklicher sei als der Reiche". Paulo infra: „So reizvoll es sein mag, diese mühsam verwischte Gedankenfolge wieder aufzugraben, so betrübend ist das Ergebniss; tritt doch nur banalstes Allgemeingut ans Tageslicht; so sehr die Banalität der Form vermieden wird, ebensosehr gehört der Inhalt zum Trivialsten, was sich denken lässt".

Quid nos ad haec? Primo quidem loco ne obliviscamur, de pastoris Stoici praedicationum quasi corpore hic agi, pastoris scilicet, cui et ipse princeps et Lucilius, ad quem hae litterae datae sunt, confessiones suas committerent. Quid ergo mirum, si primo aspectu philosophiae partes minus aequaliter compositae videantur atque ethica ceteras omnes vincat? Porro

1) *„Die Weltanschauung Senecas"*, Juli 1915.

haud difficile est intellectu, filium rhetoris veteris, Controversiarum auctoris, inde a pueritia secretis rhetoricae praeceptis carminibusque imbutum, nusquam non originem suam prodere et educationem. Quaerendum tantum est, utrum relictis rhetorum officinis operarius manserit an artifex exstiterit, utrum nihil aliud egerit, nisi ut in saeculi aris immolaret, an et servato aequalium more suas re vera cogitationes in medium proferret. Errant enim me iudice qui putant, orationem illam concisam, quae verbis ambigue adhibitis et paradoxis frequenter utitur, per se iam languidae esse eloquentiae et prolabentis. Immo vero oratio est egregie paedagogica, quae eos qui audiunt vel legunt incitare conatur ut ipsi cogitent suoque arbitrio assidue utantur. Ipsum quoque Senecam vim istam paedagogicam orationis suae non fugisse et aliis locis apparet et ep. 38.1, ubi dicit: 'non *multis* ⟨verbis⟩ opus est, sed *efficacibus*, quo loco sermo est de institutione.

De Senecae philosophia fusius disputare longum est et ab hac disputatiuncula alienum; id autem fatendum esse mihi videtur, in ipsis illis quos dicit '*stimulis et subitis ictibus sententiarum*' multa inesse propria, quod vel maxime valet in *clausulas*. Ipse ep. 77.20 haec dicit: 'nihil ad rem pertinet, quo loco desinas. quocumque voles desine: *tantum bonam clausulam impone*'. Semper me quidem iudice hoc praeceptum observavit, id quod duobus locis editores ne interpolationes manifestas in textum reciperent retinere debuerat. Summa quidem in accipiendis interpolationibus prudentia agendum est in Senecae Epistulis, nam crebrae profecto non sunt. Ubi occurrunt, a virtutis aliquo magistro plerumque insertae sunt: frigide dicta, vituperationem vulgo, aliquando assensionem indicantia; velut ad ep. 110.18, ubi scriba misericordiae plenus adscripsit: 'quam pauper tu eras, Seneca, qui ista dixisti!' Contra solitae glossae raro inveniuntur, quas cave ergo ne leviter accipias.

Ep. 77.2

Ita e.g. ep. 77.2, ubi de siparo sermo est, haec legimus: '⟨*navium*⟩ *Alexandrinarum insigne indicium est*'. Hoc loco omnes editores, Muretum secuti, vocem q.e. *indicium* tollendam censuerunt. Iniuria id quidem: *insigne* adiective usitatum h.l.

significat 'peculiare'; cfr. Cic. ad fam. VII. 6. 1: 'In omnibus meis epistulis .... legitima quaedam est accessio commendationis tuae, nec ea vulgaris, sed cum aliquo *insigni indicio* meae erga te benevolentiae'.

Ep. 46.3

Contra facere non possum quin nonnulla addita esse credam ep. 46.3. His litterulis S. gratias agit pro libro quodam, quem Lucilius conscripsit et ad magistrum misit. Gaudio ille exsultat; uno tenore librum perlegit et opus discipuli laetissimus admiratur. Temporis vero exiguitas effecit, ut non nisi summatim singulas res leviterque transierit; ergo: 'de libro plura scribam, cum illum retractavero: nunc parum mihi sedet iudicium, tamquam audierim illa, non legerim. Sine me et inquirere'. Tum haec sequuntur: '*non est quod verearis. verum audies. o te hominem felicem, quod nihil habes, propter quod quisquam tibi tam longe mentiatur*!' [1]) Dignam profecto cogitationem, qua epistulam concluderet; forma quoque sententiae ea est, qua finem imponere epistulis Seneca amet, cfr. e.g. finem ep. 43: 'o te miserum, si contemnis hunc testem!' At fabula nondum acta est: ea autem quae succedunt aeque frigida sunt atque indigna quae clausula vice fungantur, immo vero ab huius loci contextu prorsus sunt aliena. '*Nisi quod iam etiam ubi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa*'. Vide quam egregie haec verba contextum disturbent et ea quae S. scripsit irrita faciant! Etenim hoc dicit: nolo quidem in te ementiri, sed cave ne mihi confidas, quippe ut mentiamur altera nobis natura insita est! Non dubito equidem, quin Senecae peroratio scribam nescio quem in mentis cogitatione defixerit. Cumque ea doctrina staret, qua inde a puero imbutus esset, ad omnia mala mortales natura esse propensos, post gloriosam illam philosophi vocem interrogationis suum signum ponendum esse arbitratus, verba addidit q. s. 'nisi quod — consuetudinis causa'.

1) Nuper F. Muller v. d. de hoc loco agens, huius vol. p. 58 verba *tam longe* in dubium vocavit et legendum proposuit *ita maligne*. At statim quaeras: quam maligne? Neque facile est perspectu, quod malignum mendacium auctorem spectare h. l. sumamus. Sine dubio verba *tam longe* recte se habent: facilius quis per litteras mentitur quam in ipso sermone amici oculis obiectus; itaque ea demum vera est laus, si mores alicuius vel maximo spatio diiunctos fucum ei facere nos prohibent.

Ep. 120.22

In fine ep. 120 Seneca mobilitatem ingenii vituperat. Sapiens enim semper sibi constat, cetera autem turba identidem partes mutat. 'Hoc ergo a te exige', ita praescribit, 'ut, qualem institueris praestare te, talem usque ad exitum te serves. effice ut possis laudari, si minus, ut adgnosci'. Sane verbum illud *agnoscere* non semper facile vernacule exprimitur. Hoc fere significat: morum alicuius integritatem observare, vel saltem ex se aestimare aliquem, Ita e. g. ep. 5.5: 'temperetur vita inter bonos mores et publicos: suspiciant omnes vitam nostram, sed *agnoscant*'. Quin etiam, ut W. S. Summers demonstravit in egregio Epistularum florilegio anno 1913 cum commentario edito, nonnunquam sensum habet *intellegendi*, velut ep. 29.11: aura popularis virtuti non favet; quam si tibi vis conciliare, 'similem te illis facias oportet. non probabunt, nisi *agnoverint*'.

Quid autem factum est in fine epistulae supra dictae? Seneca scripserat: '*effice, ut possis laudari, si minus, ut adgnosci. vale*'. Praeclaram rursus clausulam, quodque attinet ad formam brevis consilii, cum aliis permultis concinnam. Scriba autem optimus cum huc pervenisset, stilum de manibus dimisit et diu multumque secum reputavit, quippe qui nondum perspexisset, quid Seneca verbo illo agnoscendi machinari posset. Postquam vero paulisper deliberavit, non iam tam mira ei visa est res, et denique interpretandi causa haec in margine adnotavit, quae postea in textum recepta sunt: '*de aliquo, quem heri vidisti, merito dici potest: 'hic qui est?' tanta mutatio est*'. De clausula autem — actum erat!

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEXTUM. PARS III.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1918.

INDEX.

DE NONNO EVANGELII JOHANNEI INTERPRETE

SCRIPSIT

K. KUIPER [1]).

Singularem in litteris Graecis locum occupat artis poeticae genus illud ad quod pertinet Nonniana *παράφρασις*, vel, ut cum melioribus codicibus loquamur, Nonni *μεταβολὴ τοῦ κατὰ Ἰωάννην ἁγίου εὐαγγελίου.* Quadamtenus enim haec scripturae sacrae interpretatio comparari poterit cum ea quam olim conati erant docti illi Judaei, quorum operum fragmenta partim lacera, partim satis integra Eusebius in Praeparatione Evangelica (IX. 20 sqq.) ex Alexandri Polyhistoris libro *περὶ Ἰουδαίων* nobis servavit: Philonis dico antiquioris poema *περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα*, Theodotique carmen epicum *περὶ Ἰουδαίων*, et praesertim Ezechiëlis *ἐξαγωγὴν* illam, quae exodi historiam in dramatis formam redigit. Cum hisce similibusque conaminibus Nonni paraphrasis eo convenit, quod utrumque poeseos genus versatur in sacris libris interpretandis. Ceterum autem toto caelo distant Ezechiel Judaeus et Nonnus Panopolitanus. Ille, artis poeticae expers quamvis litteris Graecis haud leviter imbutus, unice id egit ut sacrae historiae notitiam, gloriamque antiquissimam gentis suae cognitam faceret externis quo magis constaret, apud eos quoque quibus sacros libros adeundi deesset facultas, quanto ac quam singulari amore Deus Summus populum Israelitarum

1) Quae hic offeruntur Mnemosynes lectoribus, communicata fuerunt cum Academiae Regiae Neerlandicae sociis mense Martio huius anni.

prae ceteris semper dilexisset [1]). Sed longe aliud consilium prorsusque diversa ratio observari possunt in eo genere laboris poetici ad quod pertinet opus Nonnianum. Primum enim non Judaei aliive barbari hic sunt, qui Graece balbutiunt potius quam loquuntur, sed Graeci; deinde non eo consilio illi aguntur ut paganis historiam sacram commendent, Christianos potius, fidei suae socios, adeunt, sive ut fratribus suis delectamenta artis offerant ab illecebris poeseos paganae libera, sive ut proprio desiderio satisfaciant, Musaeque vacent sacrae, quandoquidem Graecarum Musarum hortos intrare vetabat eos sive interdictum imperatoris sive legis Christianae severitas.

Singula horum poetarum nomina hoc loco enumerare nihil habet utilitatis. Unum Apolinarium Laodicensem nominabo, qui, cum (teste Socrate in *Hist. eccl.* III. 16) Juliani imperatoris decretum Christianos vetaret Ἑλληνικῆς μετέχειν παιδείας, itaque iis interdiceret ne artem suam ad tractandam historiam litterasve Graecas adhiberent, veteris testamenti partem maiorem versibus epicis enarrare coepit, et τὰ εὐαγγέλια καὶ τὰ ἀποστολικὰ δόγματα ἐν τύπῳ διαλόγων ἐξέθετο καθὰ καὶ Πλάτων παρ' Ἕλληνας.

Perierunt haec omnia. Quod, ni fallor, vix quisquam dolebit qui Apolinarii μετάφρασιν τοῦ Ψαλτῆρος cognitam habet. Quis enim poetae eruditissimi versus verbosos ipsis psalmis praeponat? Aequalibus tamen placuit ea ars interpretandi; dixeris homines eius aetatis, in scholis rhetoricis educatos, sacrorum librorum sermonem simplicem gravemque tum demum acceptasse, cum eloquentiae graecae splendore ornatus iis offerretur. Idem certe valet de Nonni paraphrasi. Noli ex eo poemate sperare ullam animi voluptatem, intellegentiamve sanctissimi evangelii dilucidatam. Nisi quis sedulo perlectis Dionysiacis iam ut ita dicam mentem obduraverit ad perferendum turgidum illum sermonem, festinantium versuum cursum properatum, imaginum copiam numquam exhaustam, quibus praeter ceteros excellit Bacchi vates Panopolitanus, vix sine animi indignatione audiet paraphrasten gravissima mysticismi Johannei arcana perdentem

1) Ezechielis ἐξαγωγὴν cum commentariolo edidi in Mnemosynes vol. XXVIII (1900) p. 237. Addidi huic opusculo novas observationes in Rivista di storia antica vol. VIII (1904) p. 62.

modo fluctibus verbositatis nonnianae, modo abundantia dialogi loquacissimi.

Quid igitur ad eiusmodi poetae lucubrationes lectorem arcesso? Facile praesto est, quod respondeam. Adsunt praeter Nonnum haud pauci scriptores poetaeve qui nos doceant, quo animo, qua mentis condicione, quanam spe quove metu Graecia, iam iterum victa ac nunc quidem non telis Romanis sed cruce Iudaea, extremam antiquae lucis vesperam obierit. At vix alter cognoscitur poeta qui, ut Nonnus, prius pristinae theocrasiae vates deinde fidei christianae propheta extiterit. Operae pretium est propius adire mentem viri quo clarius nemo olim excitatum illud

ἄξατέ μοι νάρθηκα, τινάξατε κύμβαλα Μοῦσαι

intonuerat, quo fervidius postea vix quisquam fidem παμμήτορα κόσμου laudibus extulit.

Constatne igitur pro certo Nonnum illum, qui, libris totidem quot Ilias atque Odyssea coniunctae complectuntur, Dionysum celebravit, a paraphrasta non differre? Discrepant metaboles codices; quin immo Vaticanus haec habet: καὶ παρά τισι λέγεται εἶναι ἡ μεταβολὴ Ἀμμωνίου Ἀλεξανδρέως φιλοσόφου. Attamen perpauci numero sunt inter philologos qui discernere conati sint a poeta Panopolitano metaphrasten Evangelii. Ego quoque, saepius dubitans, semper identidem eo redii ut abiudicandam esse Dionysiacorum poetae τὴν μεταβολὴν negarem. Imitatorem deprendere res est difficilis, gravior etiam labor est in quo versamur, cum, tamquam digito opus quoddam perscrutantes, certo cuidam auctori vindicare illud studemus; praesertim vero fallax et periculosus labor eiusmodi est, cum disquisitio nostra spectat opus scholae nonnianae, in qua schola imitatio ipsa summae laudi tribui solebat [1]). Sunt autem imitationis quoque certi denique fines. Perlegat quispiam, at animo attento deditaque opera perlegat, post Dionysiaca metabolen, vix poscat argumenta: ut ex faciei lineamentis, ex voce, nutu, ingressu agnoscere solemus amicorum filios, sic ex dictionis singularitate, metro,

1) Juxta Homerum praecipue Callimachum Apolloniumque Rhodium dictione numeris verborum ordine sectatur Nonnus. Cum Orphicorum hymnis saepe convenit. Rarius cum Sibyllinis. Interdum, quod memorabile est, agnoscitur memoria artis antiquioris, veluti Empedoclis.

rhythmo, imaginum abundantia agnoscimus in paraphrasi poetam Dionysiacorum.

Christianum poetam, non Dionysiacorum vatem, hac dissertatione illustrare in animo mihi erat. Et ne hoc quidem operae pretium videretur, si verum censerem quod complures viri docti qui de historia litterarum Graecarum scripserunt, iudicare solent. Docent enim illi tantum non omnes, Nonnum, exceptis quibusdam ambagibus ad quas permovebat eum innata quaedam verbosa ubertas, „fere Evangelistae vestigia ipsa sequi". Nihil autem minus verum est. Non quidem mutare aut variare textum Johanneum sustinet noster, at saepe ampliat idque nonnumquam certa quaedam consilia secutus. Has ampliationes propius spectare atque earum rationes quantum poterit dignoscere volo, in quo faciendo non opus erit quaestionem saepe tractatam tangere quae spectat textum Johanneum a Nonno adhibitum [1]), theologiae autem christianae atque haereticorum placita eatenus tantum tangam quantum ab iis caute abstinere non iubet minima mea in rebus theologicis auctoritas.

I.

Paraphrastae ampliationes, quae generis sunt diversissimi, tripartito fere dividi possunt. Est ubi Nonnus textum exornet amplietque, innato quodam amore motus ut vividius et clariore colore quam convenerat sobrietati Johanneae imagines historiae sacrae lectoribus depictas proponat. Deinde imperitorum in usum nonnumquam quae obscurius dicta videbantur explanat verbis suis. Tandem autem hic illic auget textum evangelistae ea ratione ut consulto inter se opponantur prisca Graecorum superstitio atque religio Christiana cui nuper se addixerat. Et hae quidem ultimae ampliationes praesertim dignae mihi videntur in quas accuratius inquiramus; attamen, ut appareat poetam in hisce non temere sed certo quodam consilio munere neophyti functum esse, quaedam de prioribus quas indicavi ampliationibus praemittenda sunt.

1) cf. praesertim librum qui inscribitur „das Johannes-Evangelium nach der Paraphrase des Nonnus Panopolitanus mit einem ausführlichen kritischen Apparat herausgegeben von Dr. R. Janssen. Leipzig Hinrichs 1903.

Verbo memorare satis est, saepissime Nonnum idcirco tantum verba evangelii exornasse, ut indulgeret propriae suae dicendi et depingendi voluptati. Iterantur, redeuntque identidem sonantia Dionysiacorum epitheta versusque haud raro tantum non integri ex priore carmine, quibus modo culpa Iudaeorum arguatur, modo habitus eorum, capilli promissi, gestusve singulares illustrentur; alias Romani, procuratorque Romanus magis benevole quam in evangelio factum erat depinguntur. Quae omnia uberius tractare inutile est. Quis miratur Dionysiacorum poetam vividiore colore indicare voluisse noctem appropinquantem, opera agrestium, mare procellis turbatum, milites talis ludentes ad crucis pedem [1]). Mitto haec omnia: hoc unum addo, poetam non saepe tam graviter peccasse contra leges boni atque decori quam eo loco quo Domini verba ad Petrum (13. 38: *ἀμήν, ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ, ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς*) hunc in modum reddidit:

τρὶς δὲ μόνης δασπλῆτι μιῆς ἐνὶ νυκτὸς ἀνάγκῃ
Χριστὸν ἀπαρνήσαιο, πρὶν αὐχένα κυρτὸν ἀείρας
ὀξὺ βέλος κλάγξειεν ἐγερσιβόητος ἀλέκτωρ.

Jam dignius ad quod attendamus, alterum genus est ampliationum quas si exegeticas vocamus nimis gravi doctoque nomine significare videbimur interpretationes a doctrina theologorum satis longe distantes. Malim tamen nimia erga Non-

1) Haec ultima spectant caput 19. 24 „*ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται*". Quae verba sic reddit poeta (T. 122 Scheindl.):

οἴνοπα μὴ σχίζοιμεν ἀήθεα τόνδε χιτῶνα
θέσκελον, ἀμφιέποντα τύπον ξένον, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτοῦ
δάκτυλα χειρὸς ἀφέντες ἐκηβόλα σύμβολα νίκης
λαχμῷ πάντες ἴδοιμεν ἀδηρίτῳ, τίνος ἔσται.

Quid sibi velint *δάκτυλα* illa nemo satis explicavit; quo iure enim interpretentur viri docti tamquam *aleas*, seu *talos*, frustra quaeras. Quoniam autem nec adjectivum *ἐκηβόλα*, nec participium *ἀφέντες* alearum talorumve ludo conveniunt, suspicor poetam milites alia ratione ludentes depingere voluisse, nempe eo lusu qui Graece sive *τρόπα* sive *εἰς ὤμιλλαν* dicitur. Pollux IX. 103 de eo lusu agit his verbis: *παιδιὰ γίνεται μὲν ὡς τὸ πολὺ δι᾽ ἀστραγάλων, οὓς ἀφιέντες στοχάζονται βόθρου τινὸς εἰς ὑποδοχὴν τῆς τοιαύτης ῥίψεως ἐξεπίτηδες πεποιημένου, πολλάκις δὲ καὶ ἀκύλοις καὶ βαλάνοις ἀντὶ τῶν ἀστραγάλων οἱ ῥίπτοντες ἐχρῶντο.* Quae verba mihi suadent ut nostro loco *ἄκυλα* pro vocabulo *δάκτυλα* legendum proponam. Genera saepe mutata habes apud nostrum. Quamvis igitur forma solita sit *ἄκυλος*, neutrum non habet quod offendat. Longum autem ᾱ defendi eo magis poterit forma nominis *μιμαίκυλος*, quod in brevium productione paraphrastes metri causa nonnihil sibi licere putat.

num urbanitate peccare quam cum Germanis quibusdam eas ampliationes dicere „inhaltlose Ausführungen". Concedo equidem poetam Panopolitanum, in arcanis mythologiae theocrasiaeque Graecae minime hospitem, nusquam se praestare verum theologum. Sed neophytus erat discendi cupidus, sedulo commentarios legebat, prae ceteris Origenem audiebat, et ardenti amore colebat *τὸν παρθένον θεόλογον*, cuius verba haud raro obscuriora versibus suis explanare et reddere lucidiora attente et sedulo conatus est.

Ex parte tantum cognosci poterit qualis fuerit harum explicationum indoles, si ad breviora additamenta attendes. Raptim percurrisse libros veteris testamenti sufficiebat ut Abrahamum *ξεινοδόκον* diceret (Θ. 107) sive Eliam *Θεσβίτιδος ἀστὸν ἀρούρης* (A. 70); facile quoque erat ex eodem fonte addere de Elia „*δίφρου ἅρπαγος Ἠλίας ἐλατὴρ πυρός*" (A. 91) verum eo ipso quod haec addidit attentum se praestitit auditorem ecclesiasticorum. Amabant scriptores sacri Jesum comparare Eliae, idemque fecit Nonnus, cum — capite eodem primo — verba Johannis *ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι* (vs. 36) ita reddidit (A. 131):

Χριστὸν ἰδὼν στείχοντα βατὴν χθόνα πεζὸν ὁδίτην,
ἅρματος ὑψιπόροιο μετάρσιον ἡνιοχῆα,

versibus Dominum laudans vere Dionysiacis (cf. Dion. 38 passim; 10. 141; 12. 16) in quibus hoc praesertim memorabile est, quod ipsa verborum copia Christum deo Helio, Soli invicto opponit.

Cum ita de suo sacrae scripturae verba brevi adnotatione illustrat, nonnumquam Nonno accidit humani aliquid. Docte XII. 66 Johanneum illud „*καθώς ἐστι γεγραμμένον*" interpretatur „*Ἠσαίας τόπερ εἶπε*", sed fallax est doctrina eius: leguntur enim verba ad quae evangelista respicit in libro Zachariae (9. 9.). In talibus Nonno credere non semper tutum erit. Non ipsos tantummodo Judaeos odio habet [1]), sed linguam quoque

1) Valet hoc de iis quos *Ἰουδαίους* dicit, quo nomine tam Hebraeos omnes quam Judaeae praesertim incolas significat. Ii XXI. 125 *θεοστυγεῖς* sunt, IX. 113 *αἰνομανεῖς*, VII. 6 *ὁσίῳ χαίροντες ὀλέθρῳ*. Pharisaei VIII. 7 audiunt *λαὸς Ἰουδαίων*. Judaeis opponuntur Galilaei *φιλόχριστοι* (IV. 195) et *θεοστόργοι* (IV. 202).

Memorabilis est juxta haec locus in capite XVIII, quo iudicium coram Pilato habitum describitur: culpam damnationis integram in Judaeos devolvens, clemen-

eorum, quam XIX. 65 *παφλάζοντα* vocat, contemnit et odit. Sed ignoranter odit linguam quam nescit. Oculis vix credas, cum vides poetam verba evangelistae (Joh. 11. 44) „*καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο*" ita versibus suis ampliantem (XI. 173):

καὶ λινέῳ πεπύκαστο καλύμματι κυκλάδα κόρσην,
σουδάριον τόπερ εἶπε Σύρων στόμα,

quae verba ne aut poetae neglegentiae cuidam aut scribarum errori imputes, obstat versus iteratus XX. 30.

Ceterum in evangelio Johanneo interpretando neque veteris testamenti subsidiis, neque synopticorum destitutus erat auxiliis; hic illic alios quoque fontes adiit. Baptistae habitum victumque eius in desertis, de quo fere silet Johannes, ope ceterorum evangeliorum ita depingit (I. 13):

μελισσοβότῳ δ' ἐνὶ λόχμῃ
ἔσκε τις οὐρεσίφοιτος ἐρημάδος ἀστὸς ἐρίπνης,

itidemque (I. 64):

ἔνδιον αὐτόρριζον ὀρεσσαύλοιο μελάθρου,

utroque loco indulgens abundantiae epithetorum quae Dionysiacis propria erant [1]); Baptistae autem necati historiam quam Johannes paucissimis tantum verbis respicit (Joh. 3. 24: *οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακήν*), Nonnus, recordatus Matthaei (14. 3) et praesertim verborum eius *διὰ τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ*, multo amplioribus describit verbis (III. 123)

οὔπω γὰρ διὰ λέκτρον ἀμερσιγάμου βασιλῆος
οἶκον ἀειφρούρητον ἐδύσατο πομπὸν ὀλέθρου.

Patientia lectorum abuti nolim, antiquioris enim poematis vestigia in talibus agnoscimus omnes. Unum tamen omittere nolo. Saepe facit Dionysiacorum poeta quod hic facientem eum

---

terque, benevole fere de Romanis ac procuratore Romano iudicans, acerbe ridet parricidas Christi, propter reverentiam legum sacrarum praetorium Romanum intrare metuentes (XVIII. 137)

τηλόθι δ' ἔστη
νήπιος, ἀγνώσσων ὅτι, τηλίκον εἰς φόνον ἕρπων,
ἁγνὸν ἀλεξικάκων ἐφυλάσσετο δῶμα θεμίστων.

1) cf. i. a. Dion. 14. 85: *κερασφόρος ἀστὸς ἐρίπνης*, 17. 39: *Βάκχον ἀνὴρ ἄγραυλος ἐρημάδι δέκτο καλιῇ Βρόγγος, ἀδωμήτων ὀρεσίδρομος ἀστὸς ἐναύλων*, 25. 272 *ἐρημάδος ἀστὸς ἐρίπνης.*

videmus. Qua est fertilitate fingendi nova semper et sonantia epitheta, idem saepius adjectivum varia notione adhibere adamat. Ecce, Herodes versibus laudatis audit *ἀμερσίγαμος*, quoniam fratris nuptias adulterio evertit, at Juppiter eodem adiectivo indicatur in Dionysiacis (8. 373) cum fulmine letifero Semelen invitus percutiens spem connubii sponsae Thebanae adimit [1]).

Saepius Synoptici Nonno suppeditant quibus Evangelii Johannei enarrationem succinctam lectorum suorum commodo reddit vividiorem. Andreas (I. 149) *μερόπων ἁλιεὺς μετὰ πόντιον ἄγρην* ab eo appellatur: redibant enim in mentem ei verba Matthaei (Matth. 4. 18): *ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων*. Et, ut est prolixior noster quotiescunque dicendum est de rebus inferis animique humani post mortem sorte futura, gratus arripit synopticorum textum quo exornet caput illud Johanneum decimum quintum, vineae comparatione celeberrimum. In quo capite, quamvis nunc quidem praeclara Christi Johannei dictio ad parciorem quam qua delectari solet elocutionem poetam nostrum cogat, verba versus 6 (*καὶ συνάγουσι αὐτὸ καὶ εἰς τὸ πῦρ βάλλουσι*) consulto ex Matthaei capite 13 (vs. 49) hunc in modum amplificat (XV. 24):

καί μιν ἀναλλέξαντες ἔσω βάλλουσι καμίνου
αἰθέριοι δρηστῆρες,

in quibus hoc praecipue memoratu dignum videtur, verba *αἰθερίους δρηστῆρας* parum convenire cum Orci imagine qualem sibi Nonnus informasse ceteroquin videtur.

Nec propria poetae inventione carent amplificationes huiuscemodi, neque errore. Inventioni deberi videtur quod in Thomae cognomine Didymo observari potest. Expressis verbis monet XIV. 15 nomen illud Thomae recens nato a parentibus inditum fuisse:

ὃν Δίδυμον γενετῆρες ἐφήμισαν ἐξότε κούρῳ
ὀγδοάτης ἀνέτελλε φιλοτμήτου δρόμος ἠοῦς,

longus est in Thomae dubiis enarrandis (XX. 107), sed cum tandem, eodem capite vs. 128 verba Christi ab evangelista tradita (Joh. 20. 27) „*καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός*" hisce versibus reddit:

---

1) *ἀμερσίνοος* VI. 182 Lyssa dicitur, sed D. 1. 388 Cadmi *πηκτίς*.

πιστότερος δὲ
εἰς ἐμὲ δίπλοον ἔσσο, καὶ εἰσορόων καὶ ἀκούων,

vix, et ne vix quidem, dubito, quin indicare voluerit, nomen puero Thomae a parentibus insciis olim datum, tamquam omen fuisse.

Errori autem, quem facile ignoscas poetae Panopolitano, deberi videtur id quod X. 77 scribit ad verba Johannis 10. 22 (ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις) interpretanda:

καὶ πάλιν ἦμαρ ἔην πανδήμιον, ᾧ ἔνι λαοὶ
μνημοσύνην τελέεσκον ἐτήσιον, ἐξότε νηοῦ
ἕδρανα δωμήσας Σολομῶν εὐκίονι τέχνῃ
θεσπεσίης ἀρχαῖον ἐκαίνισε θεσμὸν ἑορτῆς.

Ignorabat, opinor, Nonnus festum τῶν ἐγκαινίων a Juda Maccabaeo demum institutum fuisse (Macc. I. 4. 52) et eo quod Joh. 10. 24 στοὰ Σολομῶνος memorabatur, rem turbaverat, templique conditori antiquo festi quoque institutionem tribuerat.

Quisquis paraphrasi lectitanda paulo propius accesserit ad mentem animumque poetae neophyti, in ampliatione tali qualem hic indicavi altiorem quandam et magis reconditam notionem facile quaerat. Nunc quoque fortasse quispiam mysticismum indagare voluerit, quandoquidem templi renovatio ac resurrectio Domini mystico vinculo comparationis coniungi solent a sacris scriptoribus. Crederem, si Nonnus capite secundo Johannis verba vs. 20 vertens (ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν) idem τοῦ καινίσαι verbum adhibuisset. Nunc vehementer dubito. At ne vestigium quidem dubitationis mihi restat in capite undevicesimo. Evangelii verba enim (vs. 17) „τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγόθα" audiatis quaeso quomodo Nonnus ornet (XIX. 90):

Ἀδὰμ πρωτογόνοιο φερώνυμον ἄντυγι κόρσης.

Unde haec sacra traditio profluxerit, et quatenus inter Nonni aequales fuerit propagata, mihiquidem incertum est; non ita incertum quid significare poeta voluerit. Adamum cum Christo comparatum saepe invenerat sedulus librorum sacrorum lector. Nonne Paulus ad Romanos (IV. 25) ita scripserat: ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν? Nonne Petrus (I Petr. 2. 24) propius etiam accedens ad ea quae digito indicat Nonnus, haec habet: ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι

αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον? Non in theologorum igitur tantummodo lucubrationibus haec volutabatur cogitatio, sed vivebat in mentibus fidelium, peccata mundi, in Adamo incohata, diluta esse beneficio crucis, verum idcirco universos quoque mortales, propter caedem Servatoris culpae communi esse obnoxios. Hoc ipsum non obscure profecto sed disertis verbis significat Nonnus paulo supra. Pauca sunt verba Johannis (vs. 16) „*παρέλαβον οὖν τὸν Ἰησοῦν*", quae sic Nonnus interpretatur (XIX. 83):

καὶ Πίλατος λαοῖο βοὴν ἄσβεστον ἀκούων
Χριστὸν ἑκὼν ἀέκων ἀδίκῳ παρέδωκεν ὀλέθρῳ·
καὶ θανάτῳ χαίροντες ἀναιδέες ἀρχιερῆες
Ἰησοῦν ἐδέχοντο θελήμονες· ὠκύμοροι δὲ
ἀθανάτου Χριστοῖο βροτοὶ γεγάασι Φονῆες
πάντες ὁμοῦ.

Qui talem profitetur de crucis mystero opinionem, eum, licet non praeeunte evangelio, fidem christianam, *τὴν Πίστιν*, salutasse *Μητέρα κόσμου*, et memorabile videtur, et minime mirum [1]).

Altius in haec inquirere, et praeceptorum quos Nonnus sectatus est in commentando Evangelio, praesertim Origenis, vestigia indagare vellem, nisi theologiae Christianae dumeta vitare cautius mihi videretur. Attamen una in re hoc mihi sumam ut ad arcana illius doctrinae propius accedam. Si dignoscere cupimus, quali mente Nonnus opus suum susceperit, necesse nobis erit scire, quid paraphrastes, olim theocrasiae tantopere addictus ut quidquid erat deorum uno fere Bacchi sui numine complecteretur, iudicaverit de summis novae fidei potestatibus: quid de Patris cum Filio affinitate, quid de trini-

---

1) I. 19 *Πίστιν, ἀτέρμονα μητέρα κόσμου.* Titulus plane Dionysiacus. Adjectivi *ἀτέρμονος* notionem Nonnus tam in Dionysiacis quam in paraphrasi saepe variat (D. 38. 320 *ἀτέρμονος ἕδρανα κόσμου*, sed 7. 68 *μῆτιν ἑὴν ἐλέλιζεν ἀτέρμονα μητιέτα Ζεύς*, quem versum sonorum similitudine Nonnus I. 19 ex parte iterat lusu ingenii vel memoriae admodum usitato). Fidem eam quae mundum regenerat (XX. 141 *πίστις βιοσσόος*) opponi dixeris Veneri antiquae (D. 33. 42: *ἀενάου κόσμοιο Φυτοσπόρε μῆτερ ἐρώτων*, 41. 315: *ῥίζα βίου Κυθέρεια Φυτοσπόρε μαῖα. γενέθλης, ἐλπὶς ὅλου κόσμοιο*) quae Dea in Orphicis, a quibus Nonnus minime alienus est, h. 55. 8 *μήτηρ ἀνάγκης* audit. Omnia haec in unum competunt. Sed cedunt numina antiqua symbolis christianis. Christianorum lingua utitur paraphrastes, cum V. 100 non fidem genetricem sed vitam ipsam quam Creator fidelibus largitur *παμμήτορα κόσμου* vocat, procul dubio haud immemor Isidis, quae apud paganos *rerum naturae parens* dicebatur (Apul. Met. XI. 12).

tate, quid de Spiritu cogitaverit. Porro, ut videamus quid maxime neophytorum illorum animos agitaverit, nonne utile erit poetam audire de baptismo, de regeneratione, de civitate dei disserentem, idque verbis non Johanneis sed suis, cum nova ea placita antiquis imaginibus, et dictione ex suis prioribus carminibus sumta exprimat, fidemque recentem splendore superstitionis reiectae exornet? Breviter summa attingam nec quaeram — quod theologorum est — unde sua poeta sumserit aut quatenus orthodoxiae leges fideliter observaverit.

De Verbo. (*περὶ τοῦ Λόγου*). Primum necesse erit audire proöemium paraphraseos, quo poeta mysticam praefationem, brevibus et concisis verbis ab evangelista conceptam, explanavit verbosa sane circumlocutione. Textum quantum opus est exscribo, Scheindlerum secutus, nisi quod eius coniecturas saepius neglego, et in interpungendis verbis meum iudicium sequor:

Ἄχρονος ἦν, ἀκίχητος, ἐν ἀρρήτῳ λόγος ἀρχῇ,
ἰσοφυὴς γενετῆρος ὁμήλικος υἱὸς ἀμήτωρ [1]),
καὶ λόγος αὐτοφύτοιο θεοῦ φάος [2]), *ἐκ φάεος φῶς,*
πατρὸς ἔην ἀμέριστος ἀτέρμονι σύνθρονος ἕδρῃ,
καὶ θεὸς ὑψιγένεθλος ἔην λόγος [3]). *οὗτος ἀπ' ἀρχῆς*
ἀενάῳ συνέλαμπε θεῷ, τεχνήμονι κόσμου,
πρεσβύτερος κόσμοιο· καὶ ἔπλετο πάντα δι' αὐτοῦ
ἄπνοα καὶ πνείοντα· καὶ ἐργοπόνου δίχα μύθου
οὐδὲν ἔφυ τόπερ ἔσκε· καὶ ἔμφυτος ἦεν ἐν αὐτῷ
ζωὴ πασιμέλουσα· καὶ ὠκυμόρων φάος ἀνδρῶν
ζωὴ πάντροφος ἦεν, ἐν ἀχλυόεντι δὲ κόσμῳ
οὐρανίαις σελάγιζε βολαῖς γαιήοχος αἴγλη,
καὶ ζόφος οὔ μιν ἔμαρψε.

1) cf. D. 41. 53.

2) Codd. *φῶς*. Scheindler Koechlyum secutus *γόνος*. Tiedke *πάις*. Siquid mutandum videretur facilius erat *φὺς* scribere. Sed praestat ne litteram quidem mutare (nisi quod numerorum causa malim legere *φάος*). Iteratum nomen, quo primum indicetur *αἴγλη* i. e. lucidus splendor *τοῦ αὐτογόνου θεοῦ*, deinde lux eadem quae nascitur sive emanat ex summo deo, tam cum dicendi ratione quam cum philosophia nonniana optime congruit.

3) Adjectivum *ὑψιγένεθλος* omnino cum substantivo *λόγος* coniungatur. Filio unigenito convenit (cf. III. 82), languet autem si adjungas deo *αὐτογόνῳ*. Recte compares D. 27. 98 ubi *ὑψίγονον* audit fulmen quod pater omnipotens manu gestat.

Paginas implerem, si omnia referrem quae in hoc prooemio, sane verboso sed cum accuratissima deliberatione composito, Dionysiaca sive numeris sive dictionis sonitu sive ipsis verbis in animum revocant. Ne testimoniorum copia lectorum animos taedio conficiat simulque propter exemplorum abundantiam graviora levioribus obscurentur, pauca tantum attingam.

Ἄχρονον vocare Logum, termino qui cosmologiae philonicae debetur [1]), Nonno haud male conveniebat, ac prorsus id congruit cum ea ratione qua in Dionysiacis usus erat cum dicendum erat de Aeone. Chrono, Horis [2]). Nonnianum quoque est adiectivum *ἀκίχητος*. Varie hoc utitur poeta, raro ita ut homericum illud *ἀκίχητα διώκων* in memoriam revocet: celeritatem indicat XIX. 178 de milite qui latus Jesu telo perfodit *θορὼν ἀκίχητος*; saepius reconditum quid, quod investigari non potest, significat, ut XIV. 18 (Joh. 14. 5: *πῶς οἴδαμεν τὴν ὁδόν*;)

μέτρα πόθεν δυνάμεσθα μαθεῖν ἀκίχητα κελεύθου;

et *ibid.* 53:

ὅττι μολεῖν ἀκίχητος ἐπείγομαι εἰς γενετῆρος [3]),

cap. VIII. 94 (*ἕως χρονίῃ παρὰ νύσσῃ ἱππεύων ἀκίχητος ἑλισσεται καμπύλος αἰὼν*) adjectivum aequo iure coniungatur cum verbo, notione celeritatis, ac cum Tempore. Sed in prooemio absolute ponitur, ut, cum per adjectivum *ἄχρονος* omnis temporis notio a Logi persona removeatur simulque ineffabilitas adiectivo *ἄρρητος* significetur, hac voce indicetur *τὸν Λόγον ἀτόπαστον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον*, ut cum Philone loquamur [4]).

---

1) Philo *de Op. mund.* 7 (I. 8. Wendl.) *χρόνος γὰρ οὐκ ἦν πρὸ κόσμου.* Convenit quoque cum Philonicis quod vs. 7 Logos dicitur *πρεσβύτερος κόσμοιο.*

2) D. 1. 172 ipsa *Ὥρη* dicitur *ἄχρονος*. Aeon autem qui D. 7. 73 a Jove salutatur *ἀενάων ἐτέων αὐτοσπόρε ποιμήν*, in paraphrasi, id quod gnosticis deberi vix crediderim, multo magis quam quisquam ex antiquo deorum conventu propriam dignitatem integram servavit. Plerumque allegoriae, neglegenter adhibitae, id tribuere possis, veluti V. 145: *καμπύλος ἕρπων*, VIII. 94: *χρονίῃ παρὰ νύσσῃ ἱππεύων*, 156: *πουλυέλικτος*; iam magis personae indolem dat Aeoni poeta cum eum, versus ex D. 7. 23 haud immemor, *εὐρυγένειον* vocat (III. 79. VI. 145); prorsus redit ad veteres mythologiae artisque formas VI. 178: *ἕως δολιχοῖο γενείου ἀμφιλαφῆς πολιῇσι κόμην λευκαίνεται Αἰών*. Sed philosophia vitam addit antiquo deo, cum III. 79 *ἀτέρμων* dicitur, IX. 9 *ἡνίοχος βιότοιο* (cf. D. 24. 267), IX. 154 *πάντροφος* et praesertim XII. 197 *ζωὴν ἀθανάτην τὴν ἔλλαχε σύνδρομος Αἰὼν ἀενάῳ στροφάλιγγι.* 3) Cf. quoque XIX. 227 *δόμον ἦλθε λαθὼν ἀκίχητος* cl. D. 2. 4. —

4) Cum hac vocis notione iam convenit D. 4. 267 *ζαθέων ἄρρητον ἀμελγόμενος γάλα βίβλων.*

Justaene doctrinae et orthodoxiae terminos deserit Apolinarii discipulus in iis quae subsequuntur? Parum sectatorem *τῆς ὁμοουσίας* decere dixeris illud *ἰσοφυής* versu secundo, cum praesertim memineris quam vaga illius adiectivi alibi fuerit notio, non solum in Dionysiacis (ut 19. 348: *ἰσοφυὲς μίμημα πολυγνάμπτου ποταμοῖο*, 36. 300 *ἰσοφυὲς μίμημα λεοντείοιο μετώπου*) sed etiam in paraphrasi (XIII. 73 *ἰσοφυὲς μίμημα δαήμονος ἡγεμονῆος*). Tamen non est quod propter hanc vocem Nonno heresiae crimen imputes. Multo expressius enim quam in Evangelio factum erat poeta naturam Patris cum Filio indivisam docet. Non solum, quod Christum frequenter *Λόγον* vocat, In quo titulo adhibendo notionem nominis *λόγου* ad normam philosophorum explanat [1]), quin immo ultra fines theologiae Johanneae aliquando progreditur. Simplex fuerat et ab abscondita sapientia remotum quod scripserat Evangelista cap. 10. 35 „*πρὸς οὓς ὁ λόγος ἐγένετο τοῦ θεοῦ*", nam nihil aliud est ac si dixisset „*πρὸς οὓς ἔλεξεν ὁ θεός*": vocabulum *λόγος* eo loco valet idem atque *ῥῆμα*. Nonnus vero haec ita reddens (X. 125): *οἷς τότε μοῦνον ἵκανε θεοῦ λόγος ἶσος ὀνείρῳ* ad multo altiorem theologiam adscendit: fingit Dei Logum, qui tandem „caro factus est et inter homines habitavit", olim sed obscure modo et somnii imagini similem populo Judaeorum apparuisse, nec tamen ab iis intellectum fuisse [2]).

Obscurioris haec sunt philosophiae et in carmine Nonniano

---

1) Cum Evangelii dictione certe non convenit quod saepius Nonnus Christum vocat „*τὸν Λόγον υἱόν*". (I. 202; III. 82, 87; V. 38. *cett.*) quod profecto ante Nonnum iam fecerant theologi, sermonis elegantis parum curiosi. Eodem ducit quod poëta verba evangelistae (Joh. 1. 29) „*ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*" auget epitheto, si dictionis venustatem spectas ineptissimo (I. 106) *ἠνίδε παγγενέταο θεοῦ σχεδὸν ἀμνὸς ἐχέφρων*, quo adiectivo addito omittit, praeter consuetudinem, ipsa verba quae Evangelistae comparationem cum agno suppeditarunt. Saepius autem ita Nonnus, quamvis ipse imaginibus et comparationibus vividis frequentissime indulgens, verba Johannis additamentis eiusmodi, quae philosophicae interpretationis instar sunt, pessumdat. Meminimus omnes praeclari sermonis illius Joh. 4. 163 *θεάσασθε τὰς χώρας ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμόν*. Languescit imago, evanescitque omnis color ex vivida comparatione, cum Nonnus *εὔγλωσσον* illum *θερισμόν* dicit et *στάχυας* memorat *ἐχέφρονας*.

2) Consulto Nonnus hoc loco duplicem *λόγου* et *Λόγου* notionem inter se miscet. Qui Johannis verba vs. 35. 36 perlegerit, concedat necesse est sermonis obscuritatem confusioni occasionem praebere. Nec tamen aliter atque ego interpretatus sum verba Nonni accipienda esse, docet quoque vs. 128 *λόγον αὐτόν, ὃν ὑψιμέδων πόρε κόσμῳ*.

rarioris. Sed videte, quam anxie det operam ut notum illud „Ego atque Pater meus unum sumus" fideliter in versione evangelii servetur. Dixerat Christus ad Philippum secundum Joh. 14. 9: *τοσούτῳ χρόνῳ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ Φίλιππε, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα.* Non sufficiunt haec poetae. Quam intima, quamque coniunctissima familiaritate Pater filiusque inter se iuncti sint, pluribus versibus exponere necesse habet (XIV. 31):

ἀθηήτοιο τοκῆος
συμφυὲς ἔνθεον εἶδος ἔχων βροτοειδέϊ μορφῇ
τηλίκον εἰμὶ Φίλιππε πολὺν χρόνον ἐνθάδε μίμνων
σύννομος ὑμείων, καὶ ἐμὴν οὐκ εἶδες ὀπωπήν;
πᾶς βροτὸς ὅς με νόησε καὶ ἄφθιτον οἶδε τοκῆα·
οὔπω πίστιν ἔχεις, ὅτι σύζυγός εἰμι τοκῆος,
καὶ γενέτης μεθέπει με μιῇ συναρηρότα μορφῇ;

Atque iterum brevius sed non minus lucide X. 107:

αὐτὸς ἐγὼ μεδέων τε πατὴρ ἐμὸς ἓν γένος ἐσμὲν
ἔμφυτον αὐτόπρεμνον.

Neque hic subsistit. Alta mente conceperat absconditam doctrinam Logi: verbum divinum, simul lumen mundi ex deo ipso procreatum, quod tamen ab ipsa dei persona divelli nequit. Varie semper et quantum potest diserte diversas huius summae potestatis facultates illustrat. Logos enim simul et verbum est quod profluit ex summi numinis ore et filius quem Deus procreavit, et Deus ipse. Hoc ut interpretatione illustret verba Joh. 14. 11 (*ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ κ. τ. ἑ*) ita explanat:

ὅττι καὶ αὐτὸς
σύμφυτός εἰμι τοκῆος, ἐγὼ λαλέων, ὁ δὲ ῥέζων [1])

Sed eo ipso quod haec novae fidei mysteria in intimum pectus conceperat poeta, vivunt et fermentantur in eo, et in carmine prodeunt antiquo splendore aucta atque exornata, qui nobis fortasse Johannei evangelii interpretem parum decere videatur, sed tamen libro nonniano suum dat colorem suamque vitam propriam. Non sufficiunt illi poetae brevia prooëmii

1) Ulterius aliquanto quam Evangelista hanc doctrinam prosequitur XIV. 92. ubi verba pauca sed solemnia Christi (Joh. 14. 23) „*καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα*" ita reddit: *ἔνδιον αὐτοθέμεθλον ἀναστήσοιμεν ἐν αὐτῷ ἀνδρομέῳ μίμνοντες ἐν αὐδήεντι μελάθρῳ.*

verba „*καὶ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν*". Christus enim ei est *υἱὸς ἀμήτωρ* et *ἀμέριστος ἀθέρμονι σύνθρονος ἕδρῃ*. Et haec ad oculos, ut ita dicam, demonstranda erant, color ac splendor ne deessent. Quod Johannes dixerat: „*ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν θεόν*" id noster reddit „*ἀενάῳ συνέλαμπε θεῷ*" (I. 5), item I. 12 *οὐρανίαις σελάγιζε βολαῖς*. Praesertim autem ipsius poetae animum atque indolem cognoscas, quotiens, antiqua dictione usus, lucis splendore investit Christum suum quali olim Jovem-Solem Sarapidemve poetae ornare consuerant. Johannes cap. 6. 62 dixerat: „*ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν πρότερον*". Quid Nonnus (VI. 190)?

εἰ δέ κεν ἀθρήσητε συναστράπτοντα τοκῆι
αἰθερίων, ὅθεν ἦλθεν, ἑῶν ἐπιβήτορα θώκων
ἀνθρώπου φίλον υἷα ....

Agnoscis Dionysiacorum poetam. Rex sit Christus eius necesse est, aureo splendore et lumine vestitus. Induit Jovis *ἀστράπτοντα χιτῶνα* (D. 1. 481). Dionysi *ἀστερόεντα χιτῶνα*. Gestat *ἰθύντωρ κόσμου* illud *ποικίλον εἷμα* quod olim induerat Hercules-Astrochiton qui a Sarapide non differt (D. 30. 370). *Παμφαής* propter hunc vestitum audit Jesus XIII. 144; verum sordent fere haec pallia terrestria si conferuntur cum splendore coelesti quem Maria Magdalena viderat, cum discipulis narraret (Joh. 20. 18 „*ἀγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακεν τὸν κύριον*"):

ὅττι μεταχθονίου γυμνούμενα γυῖα χιτῶνος
Χριστὸν ἴδε στίλβοντα θεοκμήτῳ τινὶ πέπλῳ.

Et tamen terrestre quoque illud vestimentum, quod Jesus *ἀβροχίτων* dum vivit inter mortales gestare solebat, suam quoque habuerat miram venustatem (XIX. 118):

θεσπεσίην ἐσθῆτα θεηγενέος βασιλῆος
ἱστάμενοι δάσσαντο καὶ αἰγλήεντα χιτῶνα [1]).

---

1) Imaginibus et comparationibus quae caelestium luminum splendorem lectoribus ante oculos ponunt, incredibile est quantum semper Nonnus delectatus sit. Data opera infra ad id argumentum recurram. Jam nunc memorabo, quo consilio saepe in paraphrasi antiquas illas solis ac lunae imagines adhibuerit. Uno exemplo defungar. In evangelii c. 5. 35 Jesus de Baptista ita disserit: „*ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ*". Haud inconsulto poeta hanc comparationem amplificatione illustrat (V. 135): *κεῖνος Ἰωάννης νοεροὺς σπινθῆρας ἰάλλων* (cf. D. 27. 320) *εὐσεβίης πέλε λύχνος ἐτήτυμος, ἀνδράσι φαίνων, ὑμεῖς δ' εἰς στροφάλιγγα μιῆς ταχυδινέος ὥρης*

Sunt profecto qui putent haec omnia vana esse et inania, quippe quae hoc solum demonstrent, Nonnum, cum ad evangelium interpretandum accessisset, antiquae poeseos artificiis abstinere se non potuisse, atque sic castam Evangelii simplicitatem falso colore fucasse et corrupisse. Tali iudicio equidem aliquatenus subscribo. Nemo, animo consolationem quaerens mentive voluptatem, Nonni paraphrasin sibi elegat, neglecto evangelio. Sed non voluptatis nostrae causa neophytum Panopolitanum adimus. Mentes hominum christianorum intellegere, melius quam antea perspicere, quamnam eius aetatis mortales imaginem sibi informaverint vitae aeternae regnique coelestis, cupimus. Et in ea re Nonnus poeta potius nos vera docebit quam alta et recondita evangelii sapientia. Rex Nonno erat Christus, et licet ipse quoque poeta Jesum dicentem fecerit ad Pilatum (XVIII. 168)

οὐ χθονίη τελέθει τις ἐμὴ βασιλήιος ἀρχή [1]),

fatendum tamen erit, Nonnum omnia quae ad regnum illud caeleste, sive ad *βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* pertinent, ita lectoribus proponere ut tamquam terrestri quadem gloria splendeant. Sic factum est, ut in prooemio quidem philosophiam Johannis magis absconditam dictione sua sequeretur, et *λόγος* ille *αὐτοτέλεστος* I 40 (cl. Joh. 1. 14) diceretur

ὀψίγονος προγένεθλος, ἐν ἀρρήτῳ τινὶ θεσμῷ [2])
ξυνώσας ζαθέην βροτοειδέϊ σύζυγα μορφήν,

sed in reliqua paraphrasi quidquid de regno seu civitate dei desseritur, minus ad *κόσμον νοητὸν* pertinere videatur. Aluntur haec omnia et confirmantur antiqua quadam ratione de rebus divinis cogitandi. Spectat Nonnus res christianas, q[illegible]s firma fide recipit et profitetur, antiqua et pagana [illegible]. Ita fit

---

κείνου μαρτυρίῃσιν ἐφαιδρύνασθε φανέντος ὕδα[illegible] ἀ[illegible] ῥάπτοντος ἀγαλλόμενοι περὶ λύχνου. Egregie hoc loco poeta, ut expressi[illegible] significaret quam Evangelista, lucem quam praebebat praedicatio Baptistae, secundariam tantummodo et derivatam esse cum Christi lumine praeclaro comparatam, imaginem adhibet in Dionysiacis plus quam semel occurrentem. Sapientia baptistae facis luci similis est per aquam repercussae, *ὡς παρὰ χεῦμα παλίμπορον Ὠκεανοῖο ἑσπερίη σελάγιζε δι' ὕδατος ὄμπνια Μήνη* (D. 5. 487. cl. 38. 122).

1) Cf. VIII. 54 *ξεῖνος ἐγὼ κόσμοιο καὶ αἰθέρος εἰμὶ πολίτης.*

2) i. e. *αὐτόγονος* (II. 65) sicut *πνεῦμα* III. 36 *ἀμαιεύτῳ τινὶ θεσμῷ* ex Deo profluens.

nonnumquam ut aequo animo difficultates et obscure dicta, in quibus theologi frustra laborarent, liberius vertat. Quantum enim molestiarum *δοξασθῆναι* illud, quod legitur apud Johannem 7. 39, doctis interpretibus creavit! At Nonnus, altioris illius doctrinae minime peritus, verba Evangelistae „*οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα δεδομένον ὅτι Ἰησοῦς οὔπω ἐδοξάσθη*" ita reddit (VII. 152):

οὔπω γὰρ βροτέῃσιν ἐνερρίζωτο μενοιναῖς
Χριστὸς ἄναξ γενέταο φανεὶς ἀγχίθρονος ἕδρης. [1])

Ita consulto arcana mysticismi Johannei planiora facit et hominum simpliciorum animis, fortasse quoque sibi, magis accommodat. Domus illa paterna (Joh. 14. 2) in qua *μοναὶ πολλαί εἰσι*, ita a poeta describitur, ut terrestribus aedibus quam simillima fiat: memorat *μονὰς στοιχηδὸν ὁμόζυγας* et *ἄξιον ὑμείων νεοτευχέα χῶρον*, atque eadem via pergens, capite tertio ea quae Johannes de vita per fidem Christi aeterna plane mystice dixerat (vs. 16): „*ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον*", unice ad vitam post mortem beatam applicat. Dixeris poetam, consulto Orphicorum Aegyptiorumque promissis spem fidei Christianae opponentem, antiquis uti loquendi terminis in nova ea beatitudine adumbranda (III. 83):

ὄφρα μιν ὃς δέξοιτο μετάτροπον ἦθος ἀμείψας,
πίστιν ἐς ἀστυφέλικτον ἑκούσιον αὐχένα κάμπτων [2]),
ζωῆς οὐρανίης αἰώνιον εἰς χορὸν ἔλθῃ,
ναίων ἄφθιτον οἶκον ἐν εὐδένδρῳ παραδείσῳ.

Nec aliter accipit felicitatem eorum „qui Dei liberi appellabuntur" [3]).

---

1) Cf. quoque XII. 70 (Joh. 12. 16 *ὅτε ἐδοξάσθη*) *ἀλλ' ὅτε παμμεδέουσαν ἑὴν ἀνεδί ... φήν*. Quoniam *δοξασθῆναι* illud et *ὑψωθῆναι* nonnullis antiquorum theolo ... n fere valuisse videntur, operae pretium est adnotare quali libertate interpreta ... hoc verbo quoque Nonnus usus sit. Joh. 3. 14 (*καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσεν ... ιν ἐ τῇ ἐρή ... ω, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου*) operam dedit n ... fug ... Ch ... m verbis suis crucis supplicium significasse. Ligneum pro ... ngu ... fin ... III. 75 *δουρατέης μεθέποντα τύπον ποιητὸν ἀκάνθης* (cf. D. ...17 ... Par. ... 68). At contra interpretationes peritorum cap. 8. (vs. 28): *ὅταν ὑψώσητε τὸ ... ν τοῦ ἀνθρώπου*) verbum *ὑψοῦν* tamquam *δοξάζειν* accipit (VIII. 68): *ὁππόταν ... γέεσσι ἀνυψώσητε μενοιναῖς ἀνθρώπου φίλον υἷα*, in quibus adiectivum *εὐαγέεσ* ... utare in *ἀναγέεσσι* (cui metrum non obstat) summae mihi videtur temeritati ... f. VI. 91. VIII. 149).

2) Cf. D. 3. ...

3) Joh. 1. 1 ... cl. Par. I. 31. Huc toti pertinent, dignissimi qui comparentur, sermones cum Nicodemo habiti, veluti 3. 4 = Par. III. 18 *αἰθέρος αὐλὴν οὐ*

Christus igitur huius regni futuri rex ei est. Nam Christi est *κρίσις ἐσομένη*, is est *ἰθύντωρ κόσμου* [1]). Videtur fere minus difficile fuisse Nonno Filii potestatem atque personam sibi fingere aliisque depingere quam Dei Patris. Attamen sedulo dedit operam ne *υἱὸς ἀνθρώπου* a Patre discerni posse aut separari videretur. Integra est apud eum doctrina *τῆς ὁμοουσίας*, ita tamen ut anxie curam dederit, ne voluntati patris obsequi potius quam propria voluntate uti Jesus videretur. Nihil vult Christus Nonnianus quod non prorsus cum Patris voluntate conspiret; *ὁμοθελὴς* est cum Deo, at idem *αὐτεξούσιος*. Operae pretium est animadvertere, quantam in hoc placito explicando curam Nonnus adhibuerit. Cum cap. 7. 30 Johannes narrat „*καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ*", Nonnus accurate exponit extrema illa, hoc tamen addens (VII. 113):

ὅττι οἱ αὐτὴ
οὔπω π α τ ρ ό θ ε ν ἦλθε θ ε λ ή μ ο ν ι Φοίνιος ὥρη,

quod nec temere nec fortuito eum addidisse apparet ex iteratis verbis (vs. 125):

θεσπίζων ταχύποτμον ἑὴν αὐτάγρετον ὥρην,

Sed nullus locus luculentius id docet quam versus illi quibus interpretatur caput duodecimum. Quis non memoria tenet verba, quibus Jesus illo loco secum certans depingitur (vs. 27) „*νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται, καὶ τί εἴπω; πατέρ, σῶσον με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης; ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην*". Jam audite paraphrasten (vs. 108):

νῦν δ' ἐμὸν ἦτορ ἔχω δεδονημένον· ἀλλὰ τί λέξω;
ψυχὴ ἐμὴ κλονέει με. πάτερ, Φρενοδινεός ὥρης
ἐκ ταύτης με σάωσον ἀκαμπέος. ἀλλ' ἐπὶ τούτῳ
ῥιγεδανὴν ἀ β ί α σ τ ο ν ἑ κ ο ύ σ ι ο ς ἤλυθον ὥρην.

δύναται βροτὸς οὗτος ἰδεῖν αἰώνιον ἀρχήν. Quin etiam verba Joh. 3. 12 „*πῶς, ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύετε*"; ita *ἀπὸ τῶν νοητῶν πρὸς τὰ αἰσθητὰ* detrudere non veretur (vs. 62): *εἰ στρατιὴν πτερόεσσαν ἢ αἰθέρος ἔργα βοήσω.*

1) Idcirco verbis Johannis 6. 14 „*οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος*" Nonnus de se addit (VI. 57): *ὃν φάτις ἀενάοιο μολεῖν ἰθύντορα κόσμου*, cf. VII. 173. Iudicium futurum (*κρίσις ἐσομένη*) tractatur magna cum verbositate cap. V, praesertim vs. 83. 104. 116. Dicitur illa *κρίσις* „*ὀψιτέλεστος*", nec tamen negleguntur Johannea illa „*καὶ νῦν ἐστι*". (cf. cum Joh. vs. 25 Nonni vs. 96 et 108.)

Unum addam. Cum ad extremam Christi horam narratio Nonni pervenit — in qua parte carminis verbosa et florida dictio poetae vix ferenda videtur [1]) — notissima verba *καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέδωκε τὸ πνεῦμα* (Joh. 19. 30) reddit versu, ut decet, gravi atque sonoro (XIX, 160):

καὶ κεφαλὴν ἔκλινε, θελήμονι δ' εἴκαθε πότμῳ,

sed ita *τὸ παραδιδόναι* vertit ut perspicue appareat totum illud sacrificium deberi *τῇ τοῦ Χριστοῦ αὐτεξουσίᾳ.*

De Spiritu. Pauca disserenda videntur *περὶ τοῦ Πνεύματος,* eaque non perspicua admodum [2]). Licet enim in tertia Trinitatis persona delineanda strenue operam dederit poeta, ut mysticae doctrinae arcana lectoribus patefaceret, parum ei res successit, id quod vix cuiquam mirum videbitur: multo longius enim a vetere, qua educatus erat, mythologia distabat haec pars theologiae sacrae, quam Patris Filiïque personae. Principia tantum rei tractabo, initio sumpto a capite Johannis 14. 16 ubi agitur de paracleto. Sunt verba Evangelii: „*κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μεθ' ὑμῶν ᾖ*

1) Taedium legentibus movere nolim, ne nimis succenseant Nonno. Uno tamen exemplo illustrari illorum temporum argutias haud inutile videtur. Videte quomodo verba evangelistae vs. 29 *σπόγγον οὖν μεστὸν ὄξους ὑσσώπῳ περιθέντες* etc.) amplificet. Non solum *ὄξος* illud (quod *ὑσσώπῳ κεκερασμένον* dicit) *ὄξος ὀλέθρου* vocat, sed addit de se: *ἀντίδοτον βασιλῆι μελισταγέος νιφετοῖο* (verbis ex Dionys. desumtis, 8. 260; 5. 257). Quorsum haec? Scilicet respicit poeta caput evangelii sextum, ubi dominus (IV. 133) ipse se *ἄρτον οὐρανόθεν καταβάντα* cum pane quod erat manna comparaverat.

2) Singulari disquisitione digna esset Nonni daemonologia. Diabolus ei est „dominus mundi" (XII. 123; XIII. 120 e. a.); Judas non diaboli est incarnatio sed *διάβολος νέος ἄλλος*; est tamen itidem diabolus antichristus V. 165. Magis autem quam haec omnia memoratu dignum est qua ratione Nonnus locum commentatoribus molestissimum, Joh. 8. 44 tractaverit. (*ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ .... ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς .... ψευδής ἐστι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ*). Nonnus cum haec reddit ultima (vs. 132) „*ψευστὴς αὐτὸς ἔφυ ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος*" plane favet ei loci explicationi (quam reiciebant interpretes antiqui) qua diabolus patrem habere a Jesu dicitur. Gnosticorum erat eiusmodi doctrina de demiurgo, quae Philonis quoque placita revocat in mentem; Genio malo enim Philo quoque vices in mundi opificio tribuit. Et haud improbabile mihi videtur tale quid Nonnum quoque credidisse, quoniam illud *ἀνδρωποκτόνον ἀπ' ἀρχῆς* ita amplificat „*ἐξότε κόσμου ἐξ ἀρχῆς τετέλεστο θεμείλιον.* Comparanda autem cum hisce sunt Joh. 12. 31 (Nonn. XII. 123) et praesertim 8. 23 (*ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω*) quod poeta vs. 50 ita explicat: *ὑμεῖς νερτερίοιο κατήλυδές ἐστε βερέθρου.*

εἰς τὸν αἰῶνα". Poterat sane, si voluisset, Nonnus ad illustrandam paracleti figuram et commentatores adire Christianos, et Philonis libros. Vix tamen indicia extant quibus efficias eum tale quid conatum esse. Hoc tantum apparet, eum quantum verbis suis posset significasse, tertiam trinitatis potestatem, illam, sive *παράκλητον* sive *πνεῦμα* eam dicas, una cum Patre ac Filio esse natura atque origine. Videte enim quanta addiderit Johannis verbis quae supra attuli (XIV. 61):

καὶ θεὸν αἰτίζω, γενέτην ἐμὸν, ὄφρα κεν ὑμῖν
οὐρανόθεν πέμψειε παράκλητον μετανάστην
Χριστῷ σύγγονον ἄλλον ὁμοίϊον

Consolandive an defendendi vices acturus sit ille paracletus ex coelo migrans, non indicat; neque indolem naturamque spiritus accurate discernit; modo enim Christo similis esse dicitur et *ἀρχέγονον φῶς* audit (XIV. 67), modo *πνεῦμα θεοῦ γενετῆρος*. Ceterum haec doctrina, quae spiritum sanctum sibi fingit tamquam potestatem quandam secundariam, ex Deo in homines emanantem, magis accepta fuisse videtur Nonno quam illa. Ecce verba quibus reddit evangelium eodem capite vs. 100 (Joh. 14. 26: „*ὁ δὲ παράκλητος (τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου) ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα*"):

παράκλητος δ᾽ ὅταν ἔλθῃ,
ὑμέας ἰθυντῆρι λόγῳ τάδε πάντα διδάξει,

contra vero, cum capite insequenti ad spiritum redit Christi sermo 15. 26 (*ὅταν δ᾽ ἔλθῃ ὁ παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμπω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρός*) nomen paracleti missum facit, spiritumque divinum *τὸ πνεῦμα* dicit (XV. 105):

ἐπὴν δ᾽ ἐπιδήμιον ἔλθῃ
πνεῦμα θεοῦ νοεροῖο διορνύμενον γενετῆρος. [1])

Confusa haec merito dicas, et ad intellegendam antiquorum Christianorum theologiam parum idonea. Non equidem hoc negabo. Sed operae pretium erat haec paucis verbis indicare ut appareret, qua causa motus Nonnus in evangelii loco quodam celeberrimo et conclamato ab interpretatione complurium commentatorum deflexerit. Spiritus enim ille divinus, *ἀρχέγονον*

---

1) Cf. XVI. 26: *πνεῦμα θεοῦ ζώοντος* et XIV. 70 (ad explicanda evangelii verba *καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται*) *πάντας ἔχων νοερὸν δόμον.*

φῶς, in Dei Filium quoque vim habere ei videtur; proficiscitur enim et emanat ex summo deo, quoniam est *πνεῦμα θεοῦ γενετῆρος*. Quod cum secum reputaret poeta, verba quae leguntur Joh. 11. 34 (*ἐταράχθη τῷ πνεύματι*) non accepit de commoto Christi animo sed sic vertit (XI. 121):

πνεύματι πατρῴῳ δεδονημένος,

quod ne tribuas neglegentiae poetae, monet versus XIII. 95 (Joh. 13. 21 *ταῦτα εἰπὼν Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι*) ubi redeunt eadem:

πνεύματος οὐρανίου δεδονημένος ἔμφρονι παλμῷ [1]).

Ut in extremo hoc versu agnoscimus Dionysiacorum poetam, ita Nonnum ipsum, non theologiae parum intellectae interpretem, sed *νεόφυτον* fidei novae ex animo addictum audimus, quotienscumque depingit, qua via atque qua ratione ad homines audire paratos Spiritus dei perveniat. Ipsa evangelii dictio ad duplex comparandi genus hic incitat poetam. Cum ignis vi simul ac cum aquae potestate benifica spiritum sanctum comparat. Nimis abundant huius dictionis exempla quam ut ea enumerem [2]). Moneri sufficit, quod in Dionysiacorum poeta non expectaveris, imaginibus ex aquae natura desumptis hic saltem magis delectari Nonnum quam ignis comparatione. Semel in capite de Nicodemo — quod caput eximia cura tractatum est — (III. 46 = Joh. 3. 8) palingenesiam baptismi ope consummatam duplici hac imagine illustrat

οὕτω παντὸς ἔφυ τύπος ἀνέρος ἐκ πυρὸς ὑγροῦ
πνεύματι τικτομένοιο,

---

1) Obiter indicari licebit locum ubi mire deflexit a textus notione Nonnus, III. 162. Verba Johannis 3. 34 „*οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσι τὸ πνεῦμα*" Nonnus ibi ita reddit: *οὐ γὰρ μέτρα λόγοιο φέρει λόγος, ἀλλά οἱ αἰεὶ μούνῳ πνεῦμα δίδωσιν ἀειλιβέος ῥόον ὀμφῆς*. In qua sententia vocabulum *πνεῦμα* subjecti vicem tenere perspicuum est.

2) Non pertinent huc VII. 150 (Joh. 7. 37) *εἶπε προθεσπίζων ἐπιδήμιον ὄψιμον αἴγλην πνεύματος* et XVII. 60 *πνευματικῷ πυρὶ γυῖα λελούμενοι*, quae spectant spiritus effusionem pentecostes festo factam. Exempla autem ut quaedam afferam, nominabo I. 27 (Joh. 1. 9: *ὃ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους*) *ὃς ἀνέρα πάντα καθαίρει πνευματικαῖς ἀκτῖσι καταυγάζων φύσιν ἀνδρῶν*, I. 125 (Joh. 1. 33: *οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ*) „*ἐν πυρὶ βαπτίζων καὶ πνεύματι*" et ibidem vs. 120 (Joh. I. 33: *ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι*): „*βαπτίζειν ἀπύροισι καὶ ἀπνεύστοισι ῥεέθροις*".

ὑγρὸν autem illud *πῦρ* indicat *φωτισμὸν* baptismi [1]).

Aquarum amoenitates laudare numquam desierunt poetae Graeci. Abundant quoque in Dionysiacis versus quibus celebrantur fontium aquae perennes. Nolo tamen unice huic causae attribuere quod Nonnus tantopere amaverit, imagines de aqua sumptas, in quibus praeierat evangelista, augere de suo et amplius ornare. Audire operae pretium est interpretationem capitis quarti. Praecipue considero vs. 14: „*ἀλλὰ τὸ ὕδωρ, ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον*". Loquax est poetae interpretatio et merito displicet (IV. 63):

ὅπερ δέ οἱ ἐγγυαλίξω
οὔποτε διψήσειε πιὼν αἰώνιον ὕδωρ,
ἀλλά οἱ ἐν πραπίδεσσι μένει ῥόος ἔμφρονι παλμῷ
ἀλλόμενον νοεροῖο βυθοῦ θεοδινέι ῥιπῇ
πηγῆς ἐνδομύχοιο παλιμφυὲς ἔμπεδον ὕδωρ
ζωῆς ἀενάοιο. [2])

Unde haec abundantia adjectivorum? Et qui fit ut Jesus eodem capite *dominus aquarum* vocatus sit? [3]) Vix dubium mihi videtur quin hac arte Jesus vitae aeternae largitor et dominus opponatur vanae spei mysteriorum praesertim Isidis atqne Osiridis, a quibus *τὸ ψυχρὸν ὕδωρ* refrigerationis precibus petunt Aegypti incolae. Ipse Nonnus profecto olim Aegyptiorum summa numina ea spe invocaverat. Superest in Anthologia Palatina (IX. 383) epigramma, non temere ab editoribus Nonno adscriptum, quo epigrammate mensis Μεσορὶ celebratur, quoniam *Νείλοιο φέρει φυσίζοον ὕδωρ*. Nunc aliud *ὕδωρ* est quod poeta laudibus celebrat.

---

1) Cf. Sibyllae versus I. 339 sqq. Rz: *καὶ ὕδατι φωτίζεσθαι πᾶν δέμας ἀνθρώπων, ἵνα γεννηθέντες ἄνωθεν μηκέτι μηδὲν ὅλως γε παρεκβαίνωσι δικαίων*, ubi *ἄνωθεν γεννηθῆναι* eadem ratione palingenesiam baptismi indicat qua apud Nonnum III 17 (cf. Joh. 3. 3: *ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν*) „*τίκτεσθαι τὸ δεύτερον*".

2) Qui cap IV totum perlegerit videbit quanta cura hic aquae fons divinus assidue opponatur fonti Samaritanorum (quem a Jacobo effossum esse nescio quo auctore poeta dicit) quae aqua non sine certo consilio *νέρτερον ὕδωρ* vocatur.

3) IV. 27 *καί μιν ἄναξ ὑδάτων ἀπὸ κάλπιδος ᾔτεεν ὕδωρ*. In quibus noli *ὑδάτων* cum substantivo *κάλπιδος* coniungere, quod et per se ineptum est et antithesin delet quae in deliciis est paraphrastae (IV. 123: *Χριστῷ Χριστὸν ἔλεξε, ἀοσσητῆρα δὲ κόσμου ὀψὲ μολεῖν ἀγόρευε τὸν ἐγγύθεν εἶχε μολόντα*. III. 5: *ἔννυχος εἰς δόμον ἦλθεν ὅπῃ φάος*. II. 108: *ὅττι δόμον δέμας εἶπεν.*

Cedunt Nili numina domino fontis baptismi, largitori aquae regenerationis, cuius domini vocem, revocantem mortuos ad vitam, in historia Lazari enarranda poeta *Φυσίζοον ἠχώ* vocat.

II.

Vereor ne quis lector, qui hucusque ambages meas laudabili patientia secutus sit, me incuset quod in loquacissimo poeta tractando ipse magis quam par erat fuerim loquax. Chartae tamen parcebam, nec plus afferebam quam necesse erat, ut viam mihi praemunirem. Nempe probandum erat Nonnum in amplificando evangelii textu certa consilia esse secutum. Accuratiore nunc disquisitione in paucis quibusdam partibus evangelii inquiram, quo animo et quo consilio poeta versionis opus persecutus sit. Ne autem labor crescat in inmensum, versus Dionysiacorum parallelos conferre omitto, nisi certa quaedam causa afferendi extat.

1. *Vinum Canae ex aqua factum* (Joh. 2).

Etiamsi nulla iusta causa ampliandi extaret, in hoc capite vix quaeras, quid ad verbositatem poetam Dionysiacorum incitaverit. Coenas nuptias dapumque hilaritates depingere numquam non placebat Nonno. Breve et simplex exordium est narrationis quo utitur Johannes (2. 1): *καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν ἡ μήτηρ Ἰησοῦ ἐκεῖ· ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.*

Ad antiquum tympanorum sonitum scripti videntur dactyli quibus haec vertit Nonnus (II. 1):

Ἀλλ' ὅτε πέτρας
πορφυρέας τριτάτη θαλαμηπόλος ἔγραφεν Ἠώς,
ἀμφὶ πέδον Κανακαῖον ἀεξιφύτου Γαλιλαίας
παιδοτόκου γάμος ἔσκε βίου πρωτοσπόρος ἀρχή·
καὶ γάμος ὄλβιος ἦεν, ἐπεὶ χθονίῳ παρὰ παστῷ
Χριστὸς ἔην σύνδορπος.

Sonant, resonantque in his versibus memoriae carminis antiquioris. In quibus quid casui, quid consilio debeatur, non

facile est diiudicari. Non magni est momenti, quod exordium conceptum est dicendi ratione Dionysiaca [1]) Neque singulare est quod redit versus fere integer ex historia Beroës quae praecipue cordi fuerat poetae prioris carminis [2]), D. 43. 398:

καὶ γάμος ὄλβιος ἦεν ἐπεὶ βυθίῳ παρὰ παστῷ.

Sed iam aliqua est certa oppositionis notio in eo quod aurora nuptiarum *θαλαμηπόλος ἠώς* dicitur ab eo poeta qui D. 7. 307 *θαλαμηπόλον ὄρφνην* dixerat noctis tenebras quas Juppiter prolongare cupiebat quo diutius Semeles amoribus frueretur [3]).

Personas mutato ordine Nonnus enumerat, quoniam uberius ei dicendum videtur de Matre Domini. Summa enim reverentia colit *τὴν θεητόκον*, et cordi ei est diserte indicare eam *ἀεὶ παρθένον* fuisse. Primum id facit nostro capite, ubi de se addit vs. 8:

ἐς εἰλαπίνην δὲ καὶ αὐτὴ
παρθενικὴ Χριστοῖο θεητόκος ἵκετο μήτηρ,
ἀχράντῳ παλάμῃ γαμίης ψαύουσα τραπέζης,
παιδοτόκος φυγόδεμνος, ἀεὶ μεθέπουσα κορείην [4]),

atque extremum in eo evangelii capite undevicesimo in quo facundia vere Dionysiaca laudibus effert ipsum Johannem, *τὸν παρθένον θεόλογον* (XIX. 139 cl. Joh. 19. 26):

γύναι φιλοπάρθενε μῆτερ,
ἠνίδε παρθένον υἷα. καὶ ἔμπαλιν εἶπε μαθητῇ·
ἠνίδε παρθενική, φιλοπάρθενε, σεῖο τεκοῦσα
νόσφι τόκου. κείνης δὲ μετὰ δρόμον εὔποδος ὥρης
παρθένον εὐώδινα συνέστιον ἔσχε μαθητής.
ἔνδον ἑοῦ μεγάροιο· καὶ ἄσπορος ἔσκε τεκούσης
υἱὸς ἀνὴρ ἀλόχευτος, ἀπειρώδινος ἀνάσσης [5]).

Sed alibi quoque Mariae virginitatem respicit. Singulari ratione

---

1) D. 1, 55 *ἀλλ' ὅτε πορφυρέοιο* e. q. s. — cf. quoque D. 22, 136; 34, 124.

2) Frequens propterea in paraphrasi est memoria libri decimi quarti.

3) Cum versu quarto inter alia conferri poterit D. 1. 398 (de Amore deo) *τελεσσιγόνοιο γάμου πρωτοσπόρος ἀρχή.*

4) Minervae saepe memor est Nonnus, cum dicendum est de Maria virgine. Sic nostro loco non solum menti eius obversantur versus qualis est D. 27. 144 (*παρθενικὴ φυγόδεμνος ἀνέτρεφε Παλλὰς ἀμήτωρ*), sed nullo significationis respectu versuum sonitum quoque iterat, ut in versu 10 *ἀχράντῳ ... γαμίης* sonitus edit verborum ex D. 47. 417 *ὤμοσεν ἀχράντοιο γαμήλιον ὅρκον Ἀθήνης.*

5) Cum extremis versibus conferri utile erit D. 29. 261.

et satis memorabili id fecit capite secundo. Versu 12 ibi scripserat Johannes: *κατέβη εἰς Καφαρναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ.* At noster a „fratribus" illis matrem Dei secernit (II. 65):

αὐτὸς ὁμοῦ γνωτοί τε συνήλυδες· αὐτογόνῳ δὲ
παρθένος ὡμάρτησε θεητόκος υἱέι μήτηρ.

Ecce *αὐτόγονος* est filius Dei, virgo mater. Quid autem fratres? *Γνωτοὺς* eos vocat, quae appellatio latiori sensu accipi poterat quam nomen *ἀδελφῶν*. Negat enim eos iure dici posse fratres uterinos Christi, filiosve ex Maria matre natos. Quod disertis verbis profitetur VII. 9 (Joh. 7. 3: *εἶπον οὖν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ*)

γνωτοὶ ψευδαλέοι, τετράζυγες υἷες Ἰωσήφ.

Unde haec opinio de „fratribus Jesu" quam non suppeditabant verba Evangelistae? Docuerat Evangelium Petri, *ἀδελφοὺς* eos Josepho natos fuisse ex nuptiis prioribus [1]). Evangelium Petri notum fuisse nostro, sive ipse manibus suis tenuit, sive apud Origenem verba eius legit, iam per se haud est dissimile veri [2]); favet autem magnopere huic coniecturae quod ipse Nonnus scripta Petri (de quibus tacet Evangelista) singulari laude memorat, cum caput 21 evangelii eo ipso consilio, nec sine magna ac rara licentia amplificat. Ter apud Johannem Dominus ad Petrum „*ποίμαινε*" illud iteravit. Quae secutus versibus 89. 98. 108, poeta quarto loco vs. 116 hoc addidit:

καὶ σοφίης πλήθοντι θεὸς πάλιν ἔννεπε Πέτρῳ·
ἄρνας ἐμὰς ποίμαινε σαόφρονας ἄνθεσι βίβλων.

Haec eo minus neglegenda videntur quod Petrum ceteroquin quoque Nonnus reverentia quadam prosequitur. Laudat *ἀρραγῆ πίστιν* eius quem Dominus apud Matthaeum (14. 31) *ὀλιγόπιστιν* appellaverat. Etenim, etsi haud magis quam Johannes poeta

---

1) Preuschen *Antileg.* p. 13 *τοὺς δὲ ἀδελφοὺς Ἰησοῦ φασί τινες εἶναι, ἐκ παραδόσεως ὁρμώμενοι τοῦ ἐπιγεγραμμένου κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου ἢ τῆς βίβλου Ἰακώβου, υἱοὺς Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικὸς συνῳκηκυίας αὐτῷ πρὸ τῆς Μαρίας* (Origenes Comm. in Mt. X. 17).

2) Praesertim hoc conicere licet, si verum vidisse putandus est Daniel Völter qui (Z. N. T. W. 1905 p. 368) monuit Evangelium Petri ab eo evangelio, quod inscribitur *τὸ κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους* non differre. Quod autem Origenes auctoritatem Evangelii *κατὰ Πέτρον* reiecit et auctorem in eorum numero ponit qui tantummodo „*ἐνεχείρησαν*", nihil referre mihi videtur.

memorat *πέτραν ἐν ᾗ ἡ ἐκκλησία οἰκοδομηθήσεται*, dignitatem futuram Apostoli respicit I. 165:

ἐπωνυμίην δὲ καλύψει
πρεσβυτέρην Σίμωνος ὑπέρτερον οὔνομα Πέτρου,
πίστιος ἀρραγέος σημήϊον.

Sed ad coenam Canaeam redeundum est. Miraculum in ea coena manibus Christi factum sponte sua poetam carminis Dionysiaci ad verba modosque veteres revocavit. Redeunt itaque singulis versibus exempla dictionis assuetae, placetque sibi poeta, dum ea in novum usum variat atque detorquet. Nec mirum nec memorabile hoc est [1]). Verumenimvero haec quoque imitatio certo quodam consilio non caret. Summam Christi potestatem, et verum salutiferumque miraculum aquae in vinum mutatae opponere volebat Nonnus alteri illi miraculo quod in hostium perniciem olim perpetrasse Bacchum narraverat. Non fortuita enim similitudo est quam statim quivis lector observabit, enarratione capitis secundi comparata cum iis quae leguntur D. 14. 411. Ut hostes suos perdat Dionysus aquam lacus Astacidis in vinum mutaverat. Artem poetae non laudare non poteris cum miserum hostem Bacchi Indum vides vini voluptatem tunc primum degustantem et prima ebrietate perditum. Paucos versus describam, ceteros ipse lector perlegat:

ἀντιβίους δ' ᾤκτειρε θεὸς φιλοπαίγμονι θυμῷ
καὶ προχοαῖς κατέχευε μέθης γέρας, ἐκ δὲ ῥοάων
χιονέην ἤμειψε φυὴν ξανθόχροον ὕδωρ,
καὶ ποταμὸς κελάρυζε μελίρρυτα χεύματα σύρων,
καὶ προχοὰς ἐμέθυσσεν· ἀμειβομένων δὲ ῥοάων
ἔπνεον ἀρτιχύτοιο μέθης εὐώδεες αὖραι.

Versus venusti et numerorum rhythmique elegantia sonora praestantes. Quos memoria tenebat paraphrastes cum fluvium Indicum amphoris Canaeis mutavit:

ἄφνω δ' ἔπλετο θαῦμα, καὶ εἰς χύσιν αἴθοπος οἴνου
χιονέην ἤμειψε φυὴν ἑτερόχροον ὕδωρ,

---

1) Rationem imitandi si uno exemplo cognoscere velis, conferas quaeso cum D. 13. 264 sq. Paraphr. II. 20. 41.

χεύματι φοινίσσοντι [1]), καὶ ὑδροτόκου διὰ κόλπου
ὕδατος ἀκρήτοιο φιλεύιος ἔπνεεν αὔρη.

Artis venustate antiquoris carminis versus longe antecedunt imitationem; sed ipsa imitatio, a qua abesse omnem allegoricam doctrinam symbolicamve interpretationem non fugit nos, habebat tamen quo utriusque carminis lectorem detineret: Bacchi cruento miraculo opponitur pax coenae Canaeae, Dionyso feroci placida imago Christi.

2. *Jesus super mare incedens* (Joh. 6. 16—21).

Alterum amplificationis exemplum idoneum affert caput sextum. Causam ampliandi iterum miraculi enarratio praebet. Incitant poetam eius modi narrationes. Tum surgere orationem vides, firmioribus numeris versus procedunt, imaginibus Dionysiacis ornatur dictio. Dixerat Johannes vs. 17 „καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει" quo nihil est simplicius. At Nonnus (VI. 67):

ἀρτιφανὴς δὲ
γαῖαν ὅλην ἐκάλυψε μελαγκρήδεμνος ὁμίχλη,
καὶ χροῒ ποικιλόνωτον ἐπισφίγξασα χιτῶνα
ἀστερόεν σελάγιζε,

in sequentibus quoque premens vestigia prioris carminis [2]) ut ipsa imitatione animum lectoris praeparet. Duae autem res sunt quas in miraculo enarrando accurata interpretatione indigere censet. Dubitabant, ut videtur, iam tum nonnulli, deambulantemne super mare Dominum depinxisset Evangelista brevibus illis verbis „θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης". Ne quid dubii restet, Nonnus versu 75 addit:

Χριστὸν ἐθηήσαντο διαστείχοντα θαλάσσης
ἄβροχον ἴχνος ἔχοντα, βατῆς ἁλὸς ὀξὺν ὁδίτην, [3])

---

1) Cf. D. 14. 417 ὄχθαι ἐφοινίσσοντο. Versu Par. 38 olim Koechly vocabulum ὕδατος mutavit in νάματος ut vinum indicaretur. Iniuria multi huic coniecturae assensi sunt. Optime convenit argutae arti Nonnianae eam aquam quae in merum vinum mutata est ὕδωρ ἄκρητον dicere. Prorsus eadem ratione D. 15. 22 flumen vino profluens ποταμὸς φιλάκρητος dicitur.

2) Cf. i. a. D. 18. 160 καὶ ζόφον ἐχλαίνωσεν ἑῷ χροῒ σιγαλέη νύξ, οὐρανὸν ἀστερόεντι διαγράψασα χιτῶνι e. q. s. collatis D. 18. 167 cum Par. VI. 84.

3) Sic Pan (D. 43. 214) per mare incedit ἀβάτοισιν ἐν ὕδασι κοῦφος ὁδίτης, ἄβροχος. Sic per aerem stella volitat D. 42. 6: δι' αἰθέρος ὀξὺς ὁδίτης. Nec ab-

neque haec sufficiunt: ipsius Christi voce miraculum denuo enuntiandum est (vs. 79):

Χριστὸς ἐγὼ ταχύγουνος ὁδοιπόρος εἰμὶ θαλασσης [1]).

Nonni aequalibus eiusmodi miracula quale hic poeta depingit, cognita erant et ex vetere mythologia et ex recentioribus. Iam inde ab Euphemo plures *θαλασσοβατοῦσι*. Ut autem Christum, tamquam alterum Euphemum *διὰ θαλάσσης πορευόμενον*, ampliore narratione quam Johannes fecerat, paraphraseos lectoribus proponeret, alia quoque causa poetam adduxisse mihi videtur. Interpretatione indigebat evangelii enarratio. Rem totam diverse traditam esse non fugiebat Nonnum, qui legerat Synopticos (Matth. 14. 26; Marc. 6. 48). Mitto ea quae Matthaeus solus habet de Petro frustra ad Dominum accedere conato. Sed secundum synopticos, Jesus navem ascendit „*καὶ ἐκόπασεν ὁ ἀνέμος*". Aliter rem exponebat Johannes, sed brevitate obscura eius verba erant et ambigua (vs. 21): „*ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον, καὶ εὐθέως ἐγένετο τὸ πλοῖον ἐπὶ τὴν γῆν εἰς ἣν ὑπῆγον*". Antiqui interpretes nonnulli, ut concordia esset inter synopticos Johannemque, contendebant illud *ἤθελον λαβεῖν* fere velle *ἔμελλον λαβεῖν*, hoc autem nihil aliud significare quam *ἐλάμβανον*. Merito haec interpretandi ratio aliis commentatoribus displicebat: non idem a Johanne enarrari miraculum iudicabant, immo multo maius quoddam et Christo dignius. Hisce adstipulatus est Nonnus, idque non temere, sed data opera et diligenter. Primum consulto dictionem Evangelistae brevem et abruptam, servat, versibus vere Nonnianis rem exponens (80)

καί μιν ἑλεῖν μενέαινον ἐς ὁλκάδα, καὶ μέσον ἅλμης
ἦν τότε, καὶ πέλεν ὅρμος, ἐπεὶ θεοδινέι παλμῷ,
οἷα νόος πτερόεις ἀνέμων δίχα νόσφιν ἐρετμῶν
τηλεπόροις λιμένεσσιν ὁμίλεεν αὐτομάτη νηῦς.

---

sonum est Deucalionem memorare (D. 6. 367): *καὶ τότε Δευκαλίων, περόων ὑψούμενον ὕδωρ, ναυτίλος ἦν ἀκίχητος ἔχων πλόον ἠερόφοιτον, καὶ στόλος αὐτοκέλευθος, ἄτερ ποδὸς ἄμμορος ὅρμου.* Res enim est diversa, sed verba huc faciunt, quoniam comparari potest Par. VI. 82 *ἀνέμων δίχα νόσφιν ἐρετμῶν*.

1) Quanto gravius simplex illud „*ἐγώ εἰμι*" (Joh. vs. 20). Adjectivum autem *ταχύγουνος*, quod hodierno lectori fere risum movet, prorsus cum arte Nonni convenit. Comparari (et opponi) possunt ea quae leguntur D. 2. 55.

Dionysiaca legere, haec legens, tibi videris. Neptuno convenit *παλμὸς* iste *θεοδινής*, Dionysi memoriam revocat hic Christus [1]). Attamen ipsa Dionysi vita, quamvis miraculis abundans, nihil poetae praebebat cui apte hoc Christi miraculum opponeret. Nec vero in antiqua Graecorum mythologia id quaerebat. Hic aperte, ni fallor, poetam Panopolitanum deprendimus patriae suae numina oppugnantem. Olim cum in Dionysiacis suis antiquum deorum pantheon laudibus efferret, Sarapidem ita celebraverat ut a summo universoque Lucis numine, quod Herculis-Astrochitonis nomine salutare amabat, ne minimum quidem differre videretur (D. 40. 369). Jam respuit veterem superstitionem, removitque se ab eo deo cuius Sarapeum nuper dirutum jacebat. Nec tamen ignorat, quantum et olim et etiamnunc valeat apud patriae suae cives numinis Aegyptii auctoritas. Deos Pelagios — Isidem Osirinque — summa veneratione nautae et navigatores adorant. Cantatur in Orphicis Isis *οἶδμα καθιππεύουσα*; Sarapis autem, quis non Alexandrinus recordabatur, quam mire olim, *θεοδινέι παλμῷ*, navem qua simulacrum eius Alexandriam deportaretur intra spatium bidui trans mare transmisisset [2]). Nonne videtur Nonnus tota sua narratione haec cum Christi miraculo componens tamquam alta voce clamare: „Ecce quod amplius est quam Sarapis!" Incitabat autem ad eiusmodi comparationem ipsum hoc poetam, quod cum Iside Mariam conferre ut cum Horo Christum etiam tum doctorum theologorum nonnulli consueverant, et necesse habebat neophytus palam civibus ostendere suis, deum illum quem recenti fide colebat, miraculosa quoque potestate mirum quantum dis antiquis praestare.

3. *Caecigenus a Jesu sanatur* (Joh. cap. 9).

Si caput de Lazari resurrectione agens excipimus vix ullo paraphraseos capite Nonnus magis indulget verbositati atque

---

1) Dionysum praedonibus D. libro 45 illudentem cogito, praesertim 45. 137 *μηκεδανοὶ δὲ καλῶες ἐχιδναῖοι πέλον ὁλκοί.* (cf. quoque 44. 241).

2) Tac. *hist.* IV. 81 sqq., praecipue haecce: „Mirum inde dictu tertio die tantum maris emensi Alexandriam appelluntur". — Digna sunt, quae cum hisce componantur verba militis quae referuntur in Roscheri Lexico IV. 358: *εὐχαριστῶ τῷ κυρίῳ Σεράπιδι ὅτι μου κινδυνεύσαντος εἰς θάλασσα ἔσωσε εὐθέως.*

dialogorum prolixitati quam in narratione de caecigeno. Nihilo minus necesse est exordium saltem capitis ad verbum referri.

Παραστείχων δὲ κελεύθου
ἥμενον ἄνδρα νόησε, τὸν ἐκ κόλποιο τεκούσης
τυφλὸν ἔτι σπαίροντα λεχωΐδες ἔδρακον ὧραι,
ὅστις ἔην περίφοιτος, ἀφωτίστοιο προσώπου
συμφερτὴν ἀμέριστον ἔχων ἀχάρακτον ὀπωπήν,
ἣν φύσις οὐκ ἐτύπωσε· λιποβλεφάροιο δὲ κύκλου
οἰδαλέον ξένον ὄμμα γενεθλιὰς εἶχεν ὀμίχλη [1])

Ipsa autem dictionis verbosa abundantia habet quod nos detineat. Primum ad quem attendas dignus est versus 3. Supra vidimus in Aeone depingendo Nonnum magis quam soleat in ceteris, antiquae mythologiae morem secutum fuisse. Simile quid in Horis observari potest. Ad veteres Ilithyias fere accedunt nostro versu λεχωΐδες ὧραι. Hora qua febris aegrotum vexare coepit, simili genere dicendi XII. 16 indicatur: πυρώπιδες ὧραι, id quod in memoriam revocat Sirii ardorem (D. 5. 221: λοίγιον εὐνήσαντι πυρώπιδος ἀστέρα μαίρης). Conveniunt illa cum antiqua mythologia; opponuntur autem consulto bacchicae superstitioni — Bassaridum enim memorantur D. 46. 158 χορίτιδες ὧραι — verba quibus IV. 204 Johanneum illud (4. 45) „ἐν τῇ ἑορτῇ" reddit:

ἱερῆς ὅτε κῶμον ἑορτῆς
μητέρες εὐσεβίης θιασώδεες ἤγαγον ὧραι.

Sed haec obiter. Multo magis digna est ad quam, non animi delectandi causa, sed ad ipsius poetae mentem cognoscendam attendamus, pericope quae primis hisce versibus subjecta est. Longum est totum locum exscribere, sed quisquis attenter perlegerit verba quibus poeta miseri hominis caecitatem describit, procul dubio concedet, nihil intemptatum reliquisse Nonnum, ut apertissime indicaret hominem caecigenum fuisse, oculisque prorsus orbatum. Accedit autem, quod diligentissime hic dictione utitur, quae mundi creationem, veterum cosmologiam quam dicunt, in memoriam revocant: oculi massa conturbata συμφερτή dicitur vs. 5, quo adjectivo mare illud tur-

1) Vs. 72 poeta eam caecitatem ἀλαωπὸν ὀμιχλην dicit, quibuscum cf. D. 25. 282 κάμμορος ἀχλυόεσσαν ἔχων ἀλαωπὸν ὀμίχλην.

bidum et indivisum indicatur, quod Beroë arte sua texuerat (D. 41. 297):

οὐρανὸν ἐσφαίρωσε τύπῳ κεχαραγμένον ἄστρων,
συμφερτὴν δὲ θάλασσαν,

et *ἀμέριστος* hominis erat *ὀπωπή*. Novimus adjectivum alio sensu adhibitum in prooemii versu quarto; nunc vero eam vim obtinet qua Neoplatonici ac Philo primam illam confusam et indivisam rerum congeriem, *τὴν ἀμέριστον οὐσίαν*, significaverant. Eiusdem generis verbum est *τυποῦν* (vs. 6) quod de natura rerum formatrice haud semel legitur in Dionysiacis, optime autem illustratur verbis hymni Orphici XXXIV, ubi ad Panem-Apollinem haec dicuntur:

παντὸς ἔχεις κόσμοιο σφρηγῖδα τυπῶτιν.

Certum quoddam in hac singulari dicendi ratione consilium secutus est poeta, in ceteris theologiae christianae dubia solvere vix cupiens. Ita, ut uno exemplo defungar: quod attinet ad illud quod anxii quaerunt discipuli (Joh. vs. 2): „*ῥαββί, τίς ἥμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ*" operam non dedit, ut molestum illud *ἵνα*, quod ipse vertit *εἰσόκε*, interpretatione explanaret, memorabile autem est quod illud „quis peccavit?" ita reddit (vs. 12):

οὗτος ἀλιτραίνων θεὸν ἤ κ α χ ε ν, ἠὲ τοκῆες;

Ceterum fert huius poeseos proclivitas in dialogos ut longiore multo sermone Jesus cum discipulis, et homo qui caecus fuerat cum pharisaeis disserant, quam Johannis narrandi generi convenit; idem valet de sermone quem cum muliere Samaritana habet Dominus. Haec itaque praetermittens unice attendo ad Johannis verba vs. 5 (*ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου*) quoniam uno vocabulo addito vs. 23 tanquam digito monstrat Nonnus, quaenam totius miraculi fuerit vis ac ratio:

εἰμὶ δὲ κόσμου
φέγγος ἐγὼ ζ ο φ ό ε ν τ ο ς, ἕως ἔτι κόσμον ὁδεύω.

Sed sanationis enarratio denuo est exscribenda:

εἶπεν ἄναξ καὶ θεῖον ὑπὸ στόμα διψάδι γαίῃ
λυσίπονον, πάλλευκον ἀπέπτυεν ἀφρὸν ὀδόντων.
καὶ χθονίῳ κενεῶνι πεφυρμένον ἀφρὸν ἑλίσσων
πτύσματι πηλὸν ἔτευξε φαεσφόρον· ἰκμαλέον δὲ
ἀνδρὸς ἐπιχρίσας λιποφεγγέι πηλὸν ὀπωπῇ

ἀνέρος ἔπλασεν ὄμμα, τὸ μὴ Φύσις εὗρεν ὀπάσσαι,
ἀνέρος ἔπλασεν ὄμμα, καὶ ἀγλήνοιο προσώπου
γράψας δίπτυχα κύκλα μέσην ἐχάραξεν ὀπωπήν,
ὀφθαλμοὺς τελέων νεοτευχέας ἠθάδι πηλῷ
ἐκ χοὸς ἀνδρογόνοιο.

Ex fonte perenni Dionysiacorum pleraque haec hausta; Nonniana prae ceteris λιποφεγγής, λιποβλέφαρος, et plus quam semel in priore poemate ἀφρὸς ὀδόντων memoratur [1]). Luxuries quaedam est imitandi, opponendi, alludendi a qua tamen non omnis abest dicendi gravitas. Strenue enim studet poeta ut hoc omnium oculis proponit: prorsus novum oculum a Christo esse creatum, ἀγλήνου ὄμματος et tumidi pallentisque pupilli loco.

Nec obscurum videtur quid ad tantam curam Nonnum adduxerit. Virum Panopolitanum, incolam eius terrae quae ab antiquis inde temporibus oculorum medicina inclaruit, hoc praesertim studuisse ut ὀφθαλμιατρίας quoque gloria Dominum suum ornaret, nemo mirabitur; nam huic arti praeter cetera deorum numina patroni extabant Aegyptiorum dei. Isis quam saepe caecis hominibus opitulata esset omnes noverant [2]) sed Sarapide frequentius nullus deus in caecitate auxilii causa adibatur. Ea aetate qua paraphrasin suam Nonnus scripsit fortasse iam ea sorte obrutus erat deus magnus Ptolemaeorum, quam (post eventum) vaticinata est Sibylla (V. 487 Rz.):

καὶ σὺ Σάραπι λίθους ἀργοὺς ἐπικείμενε πολλοὺς
κείσῃ πτῶμα μέγιστον ἐν Αἰγύπτῳ τριταλαίνῃ,
ὅσσους δ' Αἰγύπτου πόθος ἤγαγεν ἐς σέ γ' ἅπαντες
κλαύσονταί σε κακῶς, νοῦν δ' ἄφθιτον ἐν φρεσὶ θέντες
γνώσονταί σε τὸ μηδὲν ὅσοι θεὸν ἐξύμνησαν.

Scribere haec potuerat Nonnus, quamquam versibus numerosioribus et graecitatis maiore elegantia. Nam ne ipsius quidem diebus emortua erat pristina Sarapidis auctoritas. Haerebat in hominum mentibus memoria Demetrii sanati [3]) Noverant omnes

1) Incertus haereo, num alluserit quoque poeta ad D. 13. 179.

2) Cf. Drexler apud Roseh. II. 521 sqq.

3) Diog. Laërt. V. 76: λέγεται δ' ἀποβαλόντα αὐτὸν τὰς ὄψεις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κομίσασθαι αὖθις παρὰ τοῦ Σαράπιδος ὅθεν καί τοὺς παιᾶνας ποιῆσαι τοὺς μέχρι νῦν ᾀδομένους.

id quod Tacitus (*Hist.* IV. 81) de Vespasiano tradidit: „Ex plebe quidam Alexandrina oculorum tabe notus genua eius advolvitur monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit, precabaturque principem ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento". — Meministis cetera: haesitat imperator, medicos consulit, at illi „varie disserere; huic non exesam vim luminis et redituram si pellerentur obstantia". — Tum Vespasianus precibus hominis caeci obtemperans miraculum sanationis perficit.

Videsne quanto magis polleat potestas τοῦ λόγου υἱοῦ? Novos oculos fingit, non solum pellit quae lumini obstant.

Sed addendum etiam nunc erat aliquid. Novi formantur oculi, verum formantur ex iisdem elementis, ex quibus olim hominem Creator effinxerat. Praeclarum symbolum τῆς παλιγγενεσίας! Quod non necesse est subtiliter ex poetae verbis exquiri: diserte enim ipse id indicavit, vs. 27: καὶ χθονίῳ κενεῶνι πεφυρμένον ἀφρὸν ἑλίσσων. Non possum igitur satis mirari, fuisse qui in vocabulo κενεῶνι offendentes, κονιῶνι (vocabulum prorsus incognitum) proponerent. Nominis κενεῶνος notio variat apud Nonnum. Joh. 20. 8 (XX. 34) „λιθογλυφέος κενεῶνος" antrum sepulcrale indicat [1]; paulo obscurius, saltem exquisitius, cap. XIII. 51. dicitur „ἀβάτοιο τεμεῖν κενεῶνα κελεύθου". Sed nostrum locum rectius compones cum cap. I. vs. 211. Ibi memorantur caeli ἀθήητοι κενεῶνες, profundi caelorum recessus. Quibus hic opponuntur χθόνιοι κενεῶνες, telluris profunditas quam longe aliter fertilitate donaverat Bacchus in Dionysiacis (31. 4):

οἰνοτόκους ἐμέθυσσεν ὅλης κενεῶνας ἀρούρης.

Eodem pertinent vs. 34 „ἠθάδι πηλῷ" et „χοὸς ἀνδρογόνοιο. Quorum utrumque terrae caenum ex quo Adam formatus erat indicat. Hic simul cum sacra veteris testamenti traditione mythologiam Graecam respicere potuit. Non enim differunt inter se Adam quem Deus ἔπλασεν χοῦν ἀπὸ γῆς atque homo quem Prometheus finxit. Eadem autem sunt natalicia Gigantum, quos Pelagonos docte Callimachus dixerat in hymno ad Jovem, ad quorum historiam multa vestigia in paraphrasi attentum lectorem reducunt. Ecce versus ex Dionysiacis (41. 51)

1) II. 28 λαϊνέῳ κενεῶνι, IV. 28 πεδοσκαφέων κενεώνων de puteis.

'ἐνθάδε Φῶτες ἔναιον ὁμήλικες ἠριγενείης
οὓς Φύσις αὐτογένεθλος ἀνυμφεύτῳ τινὶ θεσμῷ
ἤροσε νόσφι γάμων, ἀπάτωρ ἀλόχευτος ἀμήτωρ,
ὁππότε συμμιγέων ἀτόμων τετράζυγι δεσμῷ
ὕδατι καὶ πυρόεντι πεφυρμένον ἠέρος ἀτμῷ
σύζυγα μορφώσασα σοφὸν τόκον ἄσπορος ἰλὺς
ἔμπνοον ἐψύχωσε γονὴν ἐγκύμονι πηλῷ,
οἷς Φύσις εἶδος ὄπασσε τελεσφόρον.'

Prometheus ὁ πηλοπλάθος in Dionysiacis locum non invenerat, necdum „novum Promethea" Nonnus Christum nuncupavit. Sed Naturae genetrici, quam antiquae laudaverant fabulae, Christum Generatorem opponit.

4. *Lazarus ex Orco revocatus* (Joh. 11).

Generator ille Christus, dominus τῆς παλιγγενεσίας, iterum lectoribus paraphraseos ante oculos proponitur in enarranda Lazari resurrectione. Ut par erat, in hac evangelii parte, qua praesertim via ad crucem Salvatorem deducens praemonstrari ab Evangelista videbatur, summam operi suo Nonnus curam navavit. Totum locum tractare inutile est; quaedam singula praemittam.

Primis versibus quibus Lazarus aegrotans (ἀδρανέων χλοερῷ πυρὶ) describitur, oriundus is esse dicitur ἀειδομένης ἀπὸ κώμης Μάρθης καὶ Μαρίης. Non temere additum hoc participium est, quale videri possit θεουδὴς ἀρούρα, de altero Bethania pago dictum I. 100, vel κλυτὸν οὖδας de Judaea XI. 26. Animum poetae moverat Maria Magdalena, quae Domini pedes unxerat νάρδῳ πιστικῇ; bis enim pietatis mulieris mentionem facit, tam hoc capite undecimo quam sequenti. Cum igitur ἀειδομένην patriam eius dicit, respexit id quod legitur apud Matthaeum (26. 14) „ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη". Et ipse laudem illam Magdalenae exorditur, quandoquidem nomine quod proxime ad θεητόκον accedit, apud eum audit Χριστοῦ καλλιέθειρα θεηδόκος [1]).

---

1) Addidit mulieris imagini in nostro capite datae ea quae tradiderat Marcus 7. 38: καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα ἤρξατο βρέχειν τοὺς

Sed alia quoque est in hoc capite amplificatio evangelii quam miratus causam tantae verbositatis iure quaeras. Leguntur in evangelio versu 19 haec verba: „καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαριάμ, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτάς". Haud paucis verbis opus est Nonno ut ea reddat: audite modo (XI. 84)

καὶ πολὺς ἕρπων
λάος Ἰουδαίων ὑπεδύσατο γείτονα κώμην.
κεῖθι Φιλοξείνοιο μετήιε δώματα Μάρθης
καὶ Μαρίης, γνωτοῖο κατευναστήρια πότμου
ξυνὰ παρηγορέων, τάπερ ἠθάδι πολλάκι μύθῳ
Φρικτὰ πεπαινομένης ἀπεσείσατο κέντρα μερίμνης,
πένθεος ἀγρύπνοιο λυτήρια.

Longior haec est digressio et magis sedula cura eam composuit poeta, quam ut aut loquacitati merae eam tribuas aut studio rem dramatica quadam arte exornandi. Saepe hoc accidit perlegentibus paraphrasin ut cognitum quoddam iter perambulare nobis videamur: itque reditque quod saepius adspeximus, familiariores resonant voces. Non tamen semper tam facile deprehendas imitationem quam hoc loco, nec saepe tam impense, primo saltem obtutu, miratus rogaveris, quid ad eiusmodi rationem semet imitandi poetam adducere potuerit. Ecce pericope, quam hic Nonnus imitatione aemulatus est. Depingitur in duodecimo Dionysiacorum libro Bacchus deus mortuum suum Ampelum maerens. Ad quem Atropus, rediturum ad vitam adolescentulum (quamvis alia novaque forma) pollicita, haec ait D. 12. 142:

ζώει τοι Διόνυσε, τέος νέος, οὐδὲ περήσει
πικρὸν ὕδωρ Ἀχέροντος.

Nondum vestigia imitationis agnoscimus. Sed pergamus in perlegenda historia Ampeli sub vitis forma reviviscentis. Jam „largo pubescit vinea fetu", iam fit vindemia, iam fruuntur homines Ampeli dono, iamque surgit poetae narratio in hymni formam (D. 12. 268):

πόδας αὐτοῦ δάκρυσι, nam eorum memor Nonnus verba Johannis 11. 32 „ἔπεσεν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας" ita amplioribus reddit: „μυρομένη δὲ ἰκμάδι πενθαλέῃ ζαθέους ἐδιήνατο ταρσούς (XI. 114).

ἀνὴρ πένθος ἔχων, ὅτε γεύσεται ἡδέος οἴνου,
στυγνὸν ἀεξομένης ἀπεσείσατο ὄγκον ἀνίης.

Haec sunt quae praesertim in poetae mentem recurrebant. Conparantur utraeque consolationes vanae: nihil magis valet ad maestitiam vere levandam Ampeli donum quam Judaeorum sermo *ξυνὰ παρηγορέων*. At quantum distat Ampeli resurrectio a Lazaro.

Nolo haec ulterius persequi, ne abundantia exemplorum lectorem obruam [1]). Propero ad id quod rei caput et summa est. In qua re enarranda poeta Evangelistam sequitur ita fideliter, ut tamen haud pauca de se addat. Nihil tam animum eius commovit quam ipsa Lazari redeuntis imago. Putaveris fere hic Nonnum enarrare quae non solum in sacra scriptura legisset sed sive sculptoris arte sive pictoris vidisset oculis proposita. Dixerat Johannes vs. 44: „*δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο*". Jam antequam ad sepulcrum perventum erat de hac mortui specie Jesus apud Nonnum coram discipulis mentionem fecerat. Verbis enim, quibus utitur Dominus apud Johannem (vs. 42) „*ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας*", addidit poeta (vs. 154):

ἐσαθρήσαντες ὀπωπαῖς
νεκρὸν ἀελλήεντα διαστείχοντα βερέθρου,
ἱλλόμενον δεσμοῖσι καὶ οὐ πίπτοντα κονίῃ,

---

1) Pauca tamen in calce paginae sunt adnotanda. Inprimis attendendum est ad Johannis verba vs. 33 *ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν*. Supra (p. 245) iam vidimus tam hic quam 13. 21 (*ἐταράχθη τῷ πνεύματι* = Nonn XIII. 94: *πνεύματος οὐρανίου δεδονημένος ἔμφρονι παλμῷ*) poetam non evangelistae mentem sed suam secutum verba evangelii interpretatum esse. Neque recedit ab hac de spiritu sancto opinione dum reddit Joh. 11. 33. Etenim prorsus neglegit totum illud *ἐνεβριμήσατο*, quod inde ab antiquissimis temporibus tantas interpretibus paraverat molestias, et cum vs. 38 redit eadem apud Johannem locutio (*ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ ἔρχεται ἐπὶ τὸ μνημεῖον*) verbi ipsius vim aliquantum debilitat, nam verbi loco adverbium adhibet (vs. 131): *ἐπειγομένῳ δὲ πεδίλῳ ἀχνύμενος βριμηδὸν ἀπὸ φρενὸς οἶκτον ἀνέλκων Ἰησοῦς πεφόρητο καὶ ἤιεν ἐγγύθι τύμβου*. Ergo „tamquam succensens" — quoniam affectu homine quam deo digniore commotus erat — Jesus a poeta depingitur. Misericordia enim effecerat ut fleret (vs. 123 *ὄμμασιν ἀκλαύτοισιν ἀηθέα δάκρυα λείβων*, ut Bacchus Hyacinthi mortem deflens D. 3. 161). Nunc vero vi quadam eripit se affectui humano ut dei vice functns consummet miraculum.

atque id ipsum quo aucta ei videtur totius rei vis miraculosa iterum expressis memorat verbis vs. 167

καὶ ποδὸς ὀρθωθέντος ἀκαμπέα γούνατα σύρων [1])

Id vero praesertim animum eius movet, quod homo mortuus, facie obvoluta, certus tamen progreditur (vs. 168 *τυφλὴν ἰθυκέλευθον ἔχων ἀντώπιον ὁρμήν*), quodque cruribus colligatis ire non prohibetur (160: *καὶ ἔτρεχε νεκρὸς ὁδίτης στείχων αὐτοκέλευθος ὁμοπλέκτῳ χθόνα ταρσῷ*). Cum enim Johannes simplicioribus verbis usus dixissit: „*καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο*", Nonnus Lazarum *κειρίαις* totum implicatum et illigatum fuisse fingit (vs. 170)

ἐκ ποδὸς ἄχρι καρήνου
σφιγγόμενον πλεκτῇσιν ὅλον δέμας ἔσχε κερείαις.

Videt itaque Lazari demortui corpus compositum secundum Aegyptiorum mores, quos iam memorat Herodotus II. 86: *κατειλίσσουσι πᾶν αὐτοῦ τὸ σῶμα σίνδονος βυσσίνης τελαμῶσι κατατετμημένοισι.*

Haec vero fortuita non sunt. Saepius redit in hac quoque parte operis Nonniani memoria rerum Aegyptiacarum. Non ausim idcirco vestigia in eius narratione quaerere doctrinae cuiusdam mysticae de animi post mortem sorte futura, quales propriae sunt cultui Isidis atque Osiridis [2]); sed vulgabantur in pattria Nonni mirae narrationes de hominibus mortuis divina arte ad vitam revocatis. Ridet Lucianus in Philopseude magos in mari deambulantes resuscitantesque mortuos homines. At non ridet eam artem Apuleius cum *Met.* II. 28 sacerdotis Aegyptiaci cuiusdam, quem Zatchlan nominasse videtur, artem mirificam exponit: „Propheta sic propitiatus herbulam quampiam ob os corporis et aliam pectori eius imponit, tunc orientem obversus incrementa solis augusti imprecatus [3]) venerabilis scaenae

1) Verba ipsa quibus haec describuntur ex Dionysiis pleraque sumpta sunt. Sic Volcanus 2. 225 *ἀπειθέα γούνατα σύρων* (vide quoque 2. 59, et cf. cum vs. 154. 184. 185 D. 44, 260; 3, 119).

2) Propterea componere vereor Lazarum cum Adonide (quem eundem esse atque Osirin nonnulli contendebant, cf. Lucian. de dea Syria c. 7). Nunquam enim in Dionysiacis memoratur Adonis ex morte ad vitam resuscitatus, id quod tamen in cultu Alexandrino celebratum esse tantum non certum est, vid. Theocr. XV. 102.

3) Nonn. vs. 148 *ἄναξ δ' ἀντώπιος ἄστρων ὀφθαλμοὺς ἀνάειρεν.*

facie studia praesentium ad miraculum tantum certatim arrexit". Et plura exempla ex Aegypto afferri poterunt, sed inutile hoc est, quandoquidem Nonnus non certam quandam miraculi memoriam respexisse videtur, verum id universe egisse putandus est, ut clara luce proponeret Lazari imaginem, omnibus eis miraculis quae in religione Isidis atque Osiridis celebrabantur longe anteferendam. Osirinne an Dionysum eum deum dicas nihil refert. Jam in Dionysiacis utriusque dei numina uno nomine complexus erat (4. 270)

καὶ Αἰγυπτίου Διονύσου
εὔϊα φοιτητῆρος Ὀσίριδος ὄργια φαίνων,

nam inter Dionysum-Zagrea atque Osirin-Sarapidem discrimen non admittit. Sed suo more in Christi potestate divina celebranda tamquam digito monstrat quantum cedant veris novi dei miraculis fabulae antiquae. Huc pertinet quod tam saepe nova narrat versibus antiquis. Quis enim credat dicendi inopia quadam factum esse ut versu 164 de Lazaro diceret:

ἀθρήσας μετὰ τέρμα βίου παλινάγρετον ἀρχήν,

fere iisdem verbis quibus de Zagreo usus erat D. 6. 175

τέρμα βίου Διόνυσος ἔχων παλινάγρετον ἀρχήν.

Res ipsa ferebat ut poeta, homo Graecus in Aegypto natus, et antequam fidei Christianae se addixisset religione aegyptiaca haud leviter imbutus, frequenter rebus moribusque patriae suae opponeret ea quae in historia sacra relata invenisset [1]). Praesertim in narratione de Lazaro saepe hoc usu venit. Vox Domini, quae Lazaro vitam reddit (qua *ἄπνοον ἐψύχωσε δέμας*) versu 159 appellatur *νεκυοσσόος ἠχώ*, quo epitheto in Dionysiacis Mene-Persephonea, numen sexcentis ornatum nominibus,

---

1) Instar multorum exemplorum sit Joh. 16. 2: „*ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ*". Nomini *λατρείᾳ* Nonnus notionem *cultus* tribuit, tum verba evangelii auget his versibus:

ἄνδρα θυηπολέων βοέης μίμημα γενέθλης,
ἰσάζων θυέεσσι βοῶν φθισήνορα λοιβήν.

Graecos ritus hic respici nemo putabit; Aegyptiorum mores perstringuntur quorum exemplum praebet id quod memorat Cassius Dio. 71. 4, Romanum centurionem cum comitibus sacrificatum, alterumque Plinius N. H. 26. 18: „cum in reges incidisset (sc. malum leprae) populis funebre, quippe in balneis solia temperabantur humano sanguine ad medicinam suam".

indicatur, qua dea nulla est Isidi similior [1]). Et cum ita vocem Christi epitheto ornasset ex antiquorum deorum thesauris sumpto simul lectorem ipsis verbis suis ad pristini Orci confinia duxit. Non solet Nonnus ita antiquis deis partes dare in paraphrasi ut nunc fecit. Audite poetam, Johannis illud „*καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνεώς*" versibus suis interpretantem (XI. 162)

καὶ ἐν Φθιμένοισιν ἀκούσας
ἐξ Ἄϊδος νόστησε Φυγὰς νέκυς ὄψιμον ἄλλην
ἀθρήσας μετὰ τέρμα βίου παλινάγρετον ἀρχήν·
θαμβαλέην. Ἀΐδης δὲ μάτην παρὰ γείτονι Λήθῃ
πανδαμάτωρ ἀδάμαστον ἐδίζετο νεκρὸν ἀλήτην.

A solita enarrandi ratione quam sequitur Nonnus Christianus, haec tantopere discrepant, ut causam rei quaerere non absonum videatur. Quorsum igitur spectat mentio Lethes insuete hoc loco facta? Nonne veri simile est Nonnum memorem fuisse quanti momenti in Isidis Osiridisque mysteriis esset apud cives suos Aegyptios fluminis Orcini aqua ac janua Lethes? Prope Memphin erat notissima illa Lethes porta quam Plutarchus quoque memorat in libro de Iside (c. 29); quod autem Hades *παρὰ γείτονι Λήθῃ* Lazarum quaesiisse dicitur („in confinio mortis et limine Proserpinae" ad quod accessit Lucius in Apulei metamorphosesin XI. 23), id certo tribuere licebit poetae consilio. Frustra quaeritur mortuus ille in confinio Proserpinae ad Lethes portas: non igitur in promissis Aegyptiaci alicuius mysticismi spem posuerat, sed vocem audiit domini illius qui ipse de se professus erat (VI. 157)

ἀλλά μιν ἀχλυόεντος ἀναστήσοιμι βερέθρου
νόστιμον ἐκ νεκύων.

5. *De laternis in horto Gethsemane* (Joh. 18).

Proprium est toti generi disquisitionis in quo versatur haec mea investigatio, quod vix unquam quidquam secundum leges artis mathematicae demonstrari potest: verisimilia congerendo, coniecturas faciendo, probabilia proferendo, quorum alterum altero nitatur, altero reiecto alterum labefactetur tota res, sat

1) Cf. D. 44. 204 cl. 196.

scio, continetur. Tamen omnia quae huc usque a me prolata sunt incitant me, ut in ultima ampliatione de qua agere in animo fuit eandem explicandi rationem sequar. Qua ampliatione non ullus locus magis Dionysiacorum memoriam servavit, aut melius poetae ipsius mentem consiliumque illustrare posse videtur.

Versatur igitur poeta in vertendo capite duodevicesimo. Intrat hortum Judas, postquam eo devenit Dominus cum discipulis: „*ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν Φαρισαίων ὑπηρέτας ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ Φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων*". Ita Johannes versu tertio. At Nonnus — exscribere enim totum locum, quamvis verbosum, omnino necesse est — rei introïtum describit hunc in modum (vs. 12 sqq.):

καὶ στρατὸν ἀσπιστῆρα δεδεγμένος ἀρχιερήων
καὶ πολὺν οἰστρήεντα παρ' ἀρχεκάκων Φαρισαίων
σύνδρομον ἄλλον ἔχων κορυνηΦόρον ἑσμὸν ὁδίτην
ἤλυθεν ἀλλοπρόσαλλος ἐς ἠθάδα κῆπον Ἰούδας
τεύχεα καὶ λαμπτῆρας ἔχων.

Hucusque versus Nonniani non multum habent, quibus refelli possit iudicium eorum qui contendant merae et inani loquacitati poetam per totam hanc pericopen indulsisse. Quod Iudas *ἀλλοπρόσαλλος* vocatur, et hortus in quem *πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ*, vocatur *ἠθὰς κῆπος* Domini, vix nos detinebit [1]). Neque adeo miratur, quisquis Nonnum bene novit, quod inter cohortem Romanam et *ἑσμὸν* illum *ὁδίτην*, turbam ministrorum tumultuariam, accuratius quam Johannes discrimen facere necesse habuit. Sed in tanta verborum abundantia tamen desideramus aliquid, simulac pervenimus ad illa *τεύχεα καὶ λαμπτῆρας ἔχων*. Nempe *Φανοὺς καὶ λαμπάδας* Johannes memoraverat: *λαμπάδες* autem faces sunt, *λαμπτῆρες* apud Nonnum. Sed *Φανοὶ* secundum usum tam Novi testamenti quam Nonni non faces sunt, ut apud antiquiores, verum *laternae*. Ad eas autem describendas vide quot versibus opus fuerit poetae:

---

1) Aptus est qui cum hoc loco conferatur D. 8. 116 de Apate „*ἔνθα οἱ ἀλλοπρόσαλλος ὀρεστιὰς ἤντετο δαίμων.* — *ἠθάς* autem in Dionysiacis frequentissime occurrit; cum nostro loco comparari poterit D. 7. 162 *ἐς ἠθάδα νειὸν Ἀθήνης*.

καὶ ὁμόστολος ἀνὴρ
χερσὶ πολυσπερέεσσι μετάρσιον ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ
λύχνων ἐνδομύχων ἀνεμοσκεπὲς ἄγγος ἀείρων,
ἄγγος, ὅπερ δονάκεσσιν ἀμοιβαίοισι συνάπτων
πυκνὰ μεριζομένοισι γέρων κυκλώσατο τέκτων
ἀστερόεν μίμημα καὶ εἴκελον ὀξέϊ κόσμῳ,
μεσσοφανὴς ὅθι λύχνος ὁμοζυγέος διὰ κόλπου
ὀξὺ φάος πολυωπὸν ὑπὸ σκέπας ἐκτόθι πέμπων
ἀκροφανὲς σελάγιζε πυλυσχιδὲς ἀλλόμενον πῦρ.

Frustra quaeras in tota paraphrasi pericopen quae magis quam decem hi versus Dionysiacorum artem redolet, ac dictione, verborum ordine sonituque, praecipue vero ipso comparationum genere, lectores magis ad carmen antiquum revocet. Quod ad nomina dictionemque attinet, necesse erit paucis exemplis rem illustrare, quamquam data opera fere singulae voces cum Dionysiacorum memoria conjungere quis poterit. Raptim locum percurram ut quaedam indicare possim. Comitatur igitur Judam conferta quaedam virorum multitudo (ὁμόστολος ἀνὴρ ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ) qui ἄγγος — ita enim recte Tiedke mutavit quod est in codicibus ἄλσος — in quo lumen intus ardet, manibus tollunt, χερσὶ πολυσπερέεσσι. „Crebris, multis manibus" si hoc vertas, fortasse non integrum reddas poetae quod ei debetur. In Dionysiacis admodum frequens illud est adjectivum. D. 24, 226 Sileni cum Satyris commixti χερσὶ πολυσπερέεσσι μιῆς ἔψαυσαν ἐδωδῆς, D. 18. 252 mentio fit πολυσπερέων παλαμάων quibus rapax utitur Scylla, 13. 303 aptissime de formicarum pedibus idem dicitur. Et sic saepe variat usus adiectivi ab Homeri πολυσπερέων ἀνθρώπων (B 804) longius longiusque remotum. Hic vero si conferas D. 17, 14: ἰδὼν δέ μιν ἤ τάχα φαίης Ἠέλιον πυρόεντα πολυσπερέων μέσον ἄστρων, simulque D. 5. 113: πολυσπερέων δαΐδων, dabis mihi apte hoc adjectivo illustrari manuum sublatarum multitudinem variam, luce laternarum collustratam.

Versus eiusdem exitus numerose cadit secundum Dionysiacorum rationes. Ingens est copia exemplorum quacum conferri potest, veluti 28. 174 φεραυγέα δαλὸν ἀείρων (cf. 4. 240. 6. 46, πυρσόν, 4. 432, ὅπλον) vel potius propter imaginis similitudinem 6. 65 εὔκυκλον ἀείρας σφαῖραν ἑλισσομένην, τύπον αἰθέρος, εἰκόνα

κόσμου. Tum addam, in adjectivo *ἐνδόμυχος* Nonnum saepe notionem paululum mutare solitum, tamen semper eo adiectivo, quod in deliciis ei est, id indicasse quod intus est reconditum. Dionysos uterum Semeles percutit 8. 28 *ἅλμασιν ἐνδομύχοις* (cf. 25. 479 *ἄσθμασιν ἐνδομύχοις*) aptior autem ad quem referatur locus noster est D. 21. 331, ubi sol memoratur radiis suis in densum penetrans fruticetum: *ἐνδομύχοις ἀκτῖσιν ὁμόπλοκα φύλλα χαράξας*.

Eximia cura deinde ipsa laterna describitur, in qua tamen descriptione interpretanda mirum quantum discrepant viri docti. Brevitati consulere mihi omnino necesse videtur; missis itaque at non neglectis ceterorum interpretationibus exponam tantummodo qua ratione versus illi mihi interpretandi esse videantur. Laternam fecerat arte sua operarius peritus — hoc enim significat *γέρων*: sufficiat conferre D. 24. 249 *γέρων ἐρράψατο τέκτων* vel 37. 109: *γέρων τορνώσατο τέκτων* — artifex igitur dignus qui compararetur cum eo qui 45. 191 *σοφὸς τέκτων* dicitur [1]), circumdederat lucernam corbe quadam sive fiscella, texta ex juncorum schedis tenuissimis, quas schedas tamen non firmissime contexuerat, sed ita alteram alteri oblique superimposuerat, ut inter schedas transverse colligatas luci transitus patefieret. Argutius paulo et exquisitius quam in laterna satis simplici necesse videri posset haec duobus versibus exposuit poeta. In quibus verbum *συνάπτειν* nihil habet difficultatis, quoniam et proprio sensu sicut hic, et translate persaepe in Dionysiacis notione colligandi occurrit. Sed dubitari poterit de adiectivo *ἀμοιβαῖος*; varia enim et mutabilis fuit semper eius adjectivi notio; quidquid vicissim, quidquid alternantibus vicibus fit, *ἀμοιβαῖον* dici poterit: dicuntur in Dionysiacis *ἀμοιβαῖοι* pedes natantium, singultus qui se excipiunt alternantes, in paraphrasi quoque manus militum qui sua vice singuli Jesum dextris suis feriunt. Sed languet *ἀμοιβαῖον* nostro loco si *alternum* explices. Schedas transverse colligavit artifex, fecit itaque laborem haud dissimilem fabro illi quem Nonnus ipse affabre descripsit D. 36. 404:

---

1) Aliter D. 47. 37 *γέρων ἐχόρευσεν ἀλωεύς*.

ἴκρια δ' ἄλλος
ὀρθὰ περὶ σταμίνεσσιν ἀμοιβαίῃσιν ὑφαίνων
ὁλκάδι τοῖχον ἔτευξεν, ἐπηγκενίδας δὲ συνάπτων
μηκεδανὰς κατέπηξε.

Sed quaeri licebit, cuiusnam junci (δόνακος) fuerint schedae illae tenuissimae (πύκνα μεριζομένοισι); δόναξ enim harundinum calamorumque genera varia apud Nonnum indicant, canna quoque ita dicitur palustris, ut taceam de tibiis. Quoniam vero hoc genus calamorum ad usum quem hic adhibet faber paulo durior est et flexibilitate caret, subit rogare num forte papyri cortice usus sit artifex. Aptissima sane est papyrus, quae in lucerna tegenda idem opus praestat quam in laterna cornea laudat Martialis (XIV. 61):

Dux laterna viae clusis feror aurea flammis
Et tuta est gremio parva lucerna meo [1]).

Tam frequens ac varius usus papyri fuit in patria poetae, ut minime audaci videatur coniectura niti qui suspicetur mecum Nonnum cogitasse de laterna quadam papyracea. Sed quid attinebat tam verbose loqui idque loco, ut primo obtutu videtur, tam parum idoneo, de eiusmodi laterna? Responsum paratum habet poeta iis versibus qui statim sequuntur. Non enim ὁ τυχὼν φανὸς est quem tam accurate descripsit. Caelum stellis fulgentibus ardens conspicere sibi videtur, qui harum laternarum multitudinem manibus ministrorum sublatam spectat. Etenim: „per cavitatem affabre conpositam (ὁμοζυγέος διὰ κόλπου [2]) fulget in medio ardens lumen lucis splendorem emittens per munimentum perforatum, clarum multifidumque flammae nitorem". Quo fit ut revera efficiatur quod sibi proposuit artifex: laterna imitatur caeli stellati splendorem [3]).

---

1) Occurrit in Anthologia Palatina (VI. 249) epigramma Antipatri Thessalonicensis: λαμπάδα κηροχίτωνα, Κρόνου τυφηρέα λύχνον, σχοίνῳ καὶ λεπτῇ σφιγγομένην παπύρῳ. Sed hoc non aptum est ad nostram laternam explicandam: non enim circumdat ibi papyrus ceram sed cera quasi tunica papyraceum myxum circumdat.

2) ὁμοζυγής quod idem adj. significat Homeri νῆας ἐΐσας, aequabilitatem operis indicat; κόλπος nonnumquam de cava caeli forma dicitur.

3) εἴκελον ὀξέϊ κόσμῳ, quamquam ὀξὺς πυρσός recte ac frequenter a Nonno dicitur, nec minus saepe ὀξὺς celeritatem indicat (ὀξέϊ παλμῷ), vix in nostrum locum quadrat. Jure igitur in hoc adjectivo offenditur Ludwich; sed quod ipse

Vix exhaurias abundantiam exemplorum quibus in Dionysiacis Nonnus caeli luminumque caelestium magnificentiam celebravit. Zodiacus, septizonium, Planetarum Solisque viae, Lunae formae variatae semper animo eius obversantur. Heroum loricas clypeos paludamenta numquam non caeli imaginem solis splendorem, Lunae lucem argenteam referre poetae videntur; sed prae ceteris vestitus ille quo ornatur Hercules-Astrochiton, a Sarapide nihil differens, omnis reddit *ἀστερόεν μίμημα*, totus refert *τύπον αἰθέρος*, *εἰκόνα κόσμου*. Praesto itaque erat in laterna depingenda, si eam cum caelo comparare volebat, ingens copia exemplorum: imitationes singulis versibus agnoscit quicunque Dionysiaca cognita habet [1]; equidem unum modo locum indicabo ex libro duodetricesimo (vs. 187) qui non tam vocabulorum quam totius imaginis similitudine quadam cum nostro convenit:

Καὶ Στερόπης κεκόρυστο σέλας μιμηλὸν ἑλίσσων,
αἰθερίαις στεροπῇσι φέρων ἀντίκτυπον αἴγλην,
σβεστὸν ἔχων ἀμάρυγμα, τόπερ τέκεν Ἑσπερίη φλόξ,
σπέρμα πυρὸς Σικελοῖο καὶ αἴθοπος ἐσχαρεῶνος,
καὶ νεφέλῃ σκέπας εἶχεν ὁμοίιον, ἐνδόμυχον δὲ
κρύπτε καὶ ἂψ ἀνέφηνε σέλας.

Sed licet haec ostendant — quod demonstrari vix opus est — Nonnum semper proclivem fuisse in comparationes caeli splendorem revocantes, non ea sufficiunt ad explicandum, quid poetam adduxerit ut in capite de Gethsemane istiusmodi proclivitati indulgeret. Quaerenda tamen haec causa est, cum praesertim nusquam per totam paraphrasin ampliatione tam longa poeta evangelii textum auxerit. Et mihi quidem hac quoque in re certum consilium adhibitum esse a poeta videtur. In turba eorum,

---

proposuit *αἴθοπι* in litteris traditis nihil habet subsidii. Cum recordor quam varia notione poeta in Dionysiacis adhibuerit vocabulum *ἰξύς* (43. 344 *ἐποχούμενος ἰξύι ταύρου* cf. 6. 293; 6. 271; 11. 151, 27. 133) ita ut non magis coxas quam latera ac tergum indicat, dubius rogo — collato versu D. 41. 176 — num forte poeta scripserit *ἰξύι κόσμου* (quo sensu saepius *ἄντυγι κόσμου*, e. g. D. 36. 118; 38. 108), aetheris *κόλπωμα* et simul zodiacum significans.

1) Pauca sufficiant. Sonorum similitudo in trito illo „*ἀστερόεν μίμημα* revocat D. 6. 203; 7. 312; 5. 604; 8. 187; 47. 609; ad *πολύωπον ὑπὸ σκέπας* cf. 3. 98; ad *σελάγιζε* 5. 488; 6. 233. Cum toto versu comparetur 30. 77: *οὐρανόθεν πυρόεις Ἥφαιστος ὀρούσας σύγγονον ἀμφελέλιξε πολυσχιδὲς ἀλλόμενον πῦρ* (vide quoque 45. 337 et 34. 136).

qui *μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων* Judam secuti ut Jesum deprehenderent, mox tamen Christo dicente „*ἐγώ εἰμι*" omnes (vs. 46)

αὐτόματοι πίπτοντες ἐπεστόρνυντο κονίῃ,

assignat poeta, et consulto assignat, locum hominibus qui lucernas portant caeli stellati imaginem clare reddentes. Ecce, ut olim in somnio Josephi *ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ἕνδεκα ἀστέρες προσεκύνουν αὐτόν* (Gen. 37. 9) ita poeta vidit *λυχνοφόρους* suos Jesum *προσκυνοῦντας*. Certas quosdam ergo laternas eum cogitasse probabile videtur, lucem suam humi demittentes cum cederent gloriae Domini, ipsa ea hora qua is ad extremam humilitatem dejectus esse videbatur. Quaenam istae laternae? Iterum ad cultum Aegyptiacum res referenda videtur. Jam Herodotus II. 62 diem festum *τῶν λυχνοκαΐων* memorat, ubi *λύχνια* adhibentur quae sunt *ἐμβάφια ἔμπλεα ἁλὸς καὶ ἐλαίου*, additque nocte festi accendi eiusmodi laternas per totam Aegyptum, causam vero illius caeremoniae contineri *ἱερῷ* quodam *λόγῳ*. Postea vero locum habent lucernae sacrae in vario deorum Aegyptiacorum cultu, Isidis, Osiridis, atque Sarapidis illius, qui Phanes est in Orphico hymno apud Macrobium (I. 18. 22) pallio splendente indutus *μίμημα περικλύτου Ἠελίοιο* [1]). Ratio notioque eorum luminum, cum in cultu adhibentur, semper eadem erat, eaque nusquam apertius significatur quam in celeberrima Apulei descriptione (Met. XI. 9): „magnus praeterea sexus utriusque numerus lucernis taedis cereis et alio genere facium lumina *siderum caelestium stirpem propitiantes*" itemque capite insequenti: „quorum primus lucernam claro praemicantem porrigebat lumine, non adeo nostris illis consimilem quae vespertinas illuminant epulas, sed aureum cymbium, medio suo patore flammulam suscitans largiorem".

Ceterorum quoque numinum Aegyptiacorum cultui lucernas minime defuisse notum est [2]). Inter quae maxime memorabile est quod refertur in inscriptione ex Talmi urbe, quam lacunis probabiliter expletis ita editam habemus apud Preisigkium

1) Cf. praecipue eius hymni vs. 6 *δέρμα πολύστικτον θηρὸς κατὰ δεξιὸν ὦμον, ἄστρων δαιδαλέων μίμημ' ἱεροῦ τε πόλοιο* (cl. D. 15. 239).

2) Cf. Hibehpap. p. 149. 154. Oxyrrh. IV. 736. 91. p: 231; XI. 1380; XII. 1449.

(Sammelbuch p. 287 n°. 4126. vs. 10): *νεύων γὰρ κατέδειξάς μοι σεαυτὸν ἐν τῷ χρυσοδέτῳ σκάφει διαπερῶντα τὸν οὐράνιον πόλον*, quibus verbis invocatur Mandulis deus. Tandem conferri potest Josephus c. Ap. II. 112: „Zabidam vero fecisse quoddam machinamentum ligneum et in eo tres ordines finxisse lucernarum et ita ambulasse ut procul stantibus appareret quasi stellae per terram *τὴν πορείαν ποιουμένων*".

Cognitumne fuerit Nonno, iam Philonem (quis rev. div. her. 216 sqq. Cohn II. 49) candelabrum septimuxum allegorice tamquam symbolum *τοῦ ἑπταζώνου οὐρανοῦ* accepisse, non facile quis dixerit. Si vero Philonem legit, longe tamen differt eius consilium a ratione Philonis. Hic allegoria sua laudes Dei caelestis spectat, at Nonnus, olim Dionysii Sarapidisque cultor aliud indicat. Cum lucernae, caeli stellas imitantes, humi demittuntur in horto Gethsemane, cedit gloriae Christi Sarapis ille *ποικίλον εἷμα φέρων τύπον αἰθέρος, εἰκόνα κόσμου*, et obscuratur splendor *τοῦ ἀστροχίτωνος* luce vera eius dei qui *ἐν ἀχλυόεντι δὲ κόσμῳ οὐρανίαις σελάγιζε βολαῖς γαιηόχος αἴγλη, καὶ ζόφος οὔ μιν ἔμαρψε.*

Haec sunt quae praecipue notanda mihi videbantur ut demonstrarem, non deesse in paraphrasi indicia, qua patria oriundus et quanam superstitione reiecta Nonnus ad evangelium Johanneum interpretandum se adcinxerit. Quae si non vana et temere excogitata lectoribus meis videbuntur, opus molestum non frustra suscepisse mihi videbor.

Κάθαρσις τῶν παθημάτων

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Libros qui nunc de literarum Graecarum historia scribuntur consulentes, ubi ad tragoediam perventum est, modo leniter et urbane modo imperiose et arroganter sed semper maxima cum gravitate admonemur ne hoc unquam ex animo nostro effluere patiamur tragoediam antiquam Atticam „toto caelo" distare ab omnibus tragoediis, quotquot postea apud alios populos vel scenae vel chartae sint commissae.

Quorsum ista tanta verborum vehementia et unde tam subito erupit?

E re quam neque ignorat quisquam neque unquam ignoravit qui quidem in literis antiquis non plane hospes esset.

Quem enim mortalium latuit olim vel nostra aetate ullo modo latere potest artissimo inter se vinculo esse iunctas rem scenicam Atheniensium et rem divinam atque tam tragoediam quam comoediam Atticam feriarum in dei honorem susceptarum fuisse partem?

Verum estne ea causa idonea cur aliquam tragoediam Aeschyli, Sophoclis, Euripidis legentes semper et ubique nobis rem istam notam, tritam, decantatam inculcemus?

Minime, minime vero. Ne tunc quidem facere id oporteret, si plane verum esset quod de immensa illa discrepantia clamant libri quos dixi.

At nunc simul et verum est et falsissimum.

Ad *originem* enim tragoediae tota ista discrepantia solam pertinet, ad naturam eius et indolem omnino non pertinet.

E dei cultu tragoedia nata est, hic eius fons est atque stirps sed procedente tempore suum sibi rivum habere coepit suumque truncum, suis sibi vigentem radicibus, ramis, foliis.

Certam habemus tragoediae notionem eamque unam et individuam quae distrahi nullo modo possit. Atque illam poetis Atticis acceptam referimus. Quodnam drama *tragoedia* sit appellanda et quod non, nulla est vel esse potest dubitatio. Neque in Aeschylum magis quam in quemvis vel recentissimarum tragoediarum scriptorem illa notio convenit.

At *origo* tragoediae Atticae quae fuerit quid prodest semper recordari?

Hoc volo: benene an male cohaereat aliqua Euripidis fabula, sintne eius personae ad vivum depictae, sintne animis nostris commovendis et vel amore et admiratione vel indignatione et odio implendis aptae an exangues sint umbrae hominesque qui risum potius quam misericordiam moveant, diiudicare non possimus nisi quavis pagina in promptu habeamus doctrinam illam de tragoedia Attica e cultu dei nata?

Num quisquam unquam in ulla tractanda tragoedia *ideo* gravem commisit errorem quod non in tempore meminerat tragoedia Attica unde nata esset? Inspicite mihi virorum doctorum, qui et olim in toto hoc genere principatum tenuerunt et nunc tenent et semper fortasse tenebunt, Valckenaerium dico et Porsonum, nihil eiusmodi invenietis. De coniecturis vero quibus critici singulos tragoediarum versus emendare sunt conati affirmare illud plane est inutile. An ulla unquam coniectura de aliquo vocabulo versuve mutando delendove *ob eam causam* iure condemnata est quod auctor eius aut ignoraret aut oblivisceretur tragoediam antiquo tempore caerimoniam fuisse in dei honorem susceptam?

Accedit res quam ludicram et iocosam dicerem nisi in tam gravi versarer argumento. Quae cuiusmodi sit iam exponam.

Aristoteles, magnus ille Aristoteles, fueritne satis subtili praeditus pulchri sensu et sitne hic quoque eius standum iudicio nunc certe disputare nolim, sed hoc nemo unquam negare poterit plures eum cognitas habuisse tragoedias Graecas quam nostrum quemquam. Immensa enim fuit eius in hac quoque universae philosophiae parte doctrina, eamque formula et de-

finitione est complexus cuius ea pars quae intelligi potest non minus apte quadrat in flebilem illam Dumasii fabulam quam in Aeschyli *ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*. An non *Camelianae* nos MISERET *mulieris*, non de sorte eius sumus solliciti, non *metuimus* illi?

Sunt autem haec verba illa quae sola ex Aristotelica tragoediae definitione intelligi posse aio:

ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα . . .

Obiectum in praesentia omitto, non enim addere necesse est, quoniam ipsum illud *περαίνειν* verbum satis dilucide significat tragoediam hic dici *ad finem quem sibi proposuerit* pervenire, quisquis ille esse dicatur.

Esto: ad finem quem sibi proposuerit tragoedia pervenire dicitur simulque *qua via* eo perveniat demonstratur. Ita enim illud *διά* accipiendum arbitror ut *via* potius qua ambulat tragoedia quam *instrumentum* quo utitur eo indicetur.

Iam plenam habemus tragoediae definitionem quae in omnes quotquot unquam actae scriptaeque sunt convenit tragoedias, et quam scripsit Aristoteles, de origine tragoediae Atticae plane securus. Neque de illa origine cogitabat cum cetera omnia addebat, quae sunt ipsis tenebris nocturnis obscuriora.

Ista enim *καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἑκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας* quis intelligit intelligetve?

Sed hanc quidem ignorationem aequo ferimus animo: ad externam enim tantummodo rei speciem pertinet. Illud vero torquet nos, exercet, quietem nobis denegat quod nobis hic paulo post tragoedia exhibetur *δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν* τ ῶ ν τ ο ι ο ύ τ ω ν *παθημάτων κάθαρσιν.*

Aïn vero? Num misericordia et metu *nos* iusta tragoedia purgat, ita ut posthac vitam degamus omnis expertes clementiae et humanitatis atque ferarum beluarum instar in ferrum flammasque irruamus? Praeclarum, hercle, eventum summae artis!

An ipsa *nostra misericordia* purgabitur *metusque noster*? Nam hoc quoque vocabula illa significare possunt. Sed quid istud est *misericordiam purgare* alicuius? Nihil aliud hic excogitare possum quam hoc: efficere ne quis postea falsa, id est inconsiderata, tangatur misericordia. Utilissima profecto res!

Nam qui eam accepit iam non stipem porriget mendico lamentanti, qui mox eam in vappam sit conversurus, sed vere miseris et misericordia dignis nummos suos servabit. Sed estne tragoediae vel poetae tragici officium illud?

Et quid est *metum alicuius purgare*? Nihil, ut opinor, aliud ea significare vocabula possunt nisi: demere homini metum eorum quae sunt

nihilo metuenda magis quam
quae pueri in somno metuunt finguntque futura

eumque docere solam culpam esse metuendam vitandamque, omnia quae homini extrinsecus eveniant aequo esse ferenda animo. Nihil profecto praestantius fingi cogitarique potest. Non tamen qui se falsis terroribus dirisque imaginibus perturbari sentit, in cavea aliqua desidebit ut lacrimosa spectet poemata Pupi, Aeschylive pervolvet in suo umbraculo Agamemnonem sed ad Plutarchum aliquem curret eique morbum suum fatebitur.

Quodsi tamen vel morbos tragoedia purgat, vel homines purgat morbis, non ad unum vel duo morborum genera illa ars pertinebit sed ad aliud alia tragoedia.

Sensit hoc ante paulo minus quadraginta annos vir quidam doctus in cervisiae patria atque ab hoc initio profectus, postquam diu rem ab omni parte consideravit totumque se ei dedit, tandem aliquando gloriabundus in lucem emisit libellum cuius titulo declarabat a se inventam clavem qua Aristotelicae *καθάρσεως* thesaurus aperiri posset.

Factum est quod erat exspectandum. Deridebatur vulgo vir doctus cum suo sibi libello inventoque. Nimirum erat homo parum notus, in aliquo Bavariae latebat angulo neque erat adscriptus „verorum doctorum" ordini, nullius erat Academiae extraneae socius, nullumdum in lucem ediderat spissum librum unde spissae essent ortae tenebrae. Ab eiusmodine homuncione subito repertum quod per duo plurave saecula frustra esset quaesitum a summorum regum clientibus?

Qui factum sit nunc non memini, sed vixdum prodierat libellus cum mihi in manus venit, sive ab eo qui scripserat mihi dono datus sive missus a bibliopola. Legi, relegi, probavi, immo vero plausi atque ex animi sententia gratulatus sum

inventori illi, tam mecum quam per epistulam. Et rem cum amicis communicavi.

Solebamus autem certis diebus convenire aliquot philologi amici qui ad viam habitabamus ferratam Amstelodamo Roterodamum ducentem. Edam nomina ut appareat omnes fuisse viros strenuos qui et tunc sedulo darent arti nostrae operam et postea daturi essent. Sequar aetatis ordinem:

Van der Mey, gymnasii Leidensis tunc rector cum *I. C. Vollgraffio* tunc eiusdem gymnasii prorectore, *van der Vliet* tunc Harlemensis, *van Aalst* Haganus, *Polak* Roterodamensis, *van Leeuwen* tunc Amstelodamensis, *Lehman de Lehnsfeld* Schiedamensis, *Garrer* Harlemensis, denique ego ipse.

His ego omnibus libellum tradidi et a Leeuwenio petii ut in proximo conventu de eo referret, quo ille tamquam sibi mandato officio diligentissime elegantissimeque, ut semper, functus est.

Si bene memini, assentiebamur omnes docto Bavarico, neque in Actis illius societatis, quae composui ipse et servavi, quemquam invenio tunc novo invento oblocutum.

Argumento enim inventor usus erat re nota quidem nobis omnibus sed cuius („turpiter" forsitam dixerit censor paulo morosior) hactenus immemores fueramus quotiescunque in loco illo Aristotelis non minus difficili quam noto haerebamus.

Sic enim ille ratiocinabatur: „adiectivi *τοιοῦτος* sensus aliquanto latius patet, liberiorque eius est usus quam primo aspectu videtur, ita ut *qualis* ea res sit, quam illo ornamus adiectivo, legentis fere permittatur iudicio prudentiaeque". (Belgice ergo pro re nata in eo vertendo uti possis vocabulis qualia sunt *onderhavig*, *desbetreffend*, *aan de orde zijnde*) „E contextu quid illud *τοιοῦτον* sibi velit saepe est efficiendum, nam paulo negligentius significat id quod rei de qua agitur aliquo modo sit cognatum. Ergo nostro loco *παθήματα τοιαῦτα* non talia dicuntur qualia sunt *ἔλεος* et *φόβος*, sed qualia sunt ea quae *in scena* proponuntur".

Placebat nobis et tota disputatio et argumentum illud. Quid enim? Si spectamus hominem aliquo laborantem mentis vitio (puta: superbia, pertinacia, vindictae studio, invidia) nonne *misericordia tangimur* videntes quam graves ille det poenas,

nonne *terremur* eius supplicio et nonne misericordia illa et metus nos vitio illo purgant, dum monent nos ut illud vitemus?

Et ad argumentum quod attinet recordabamur et alios multos locos optimorum auctorum ubi *τοιοῦτος* ita adhiberetur et festivissimum illum ex Anabasi ubi Xenophon, postquam taxiarchum refutavit qui monuerat ut Tissapherni se dederet Cyri occisi exercitus, haec fere addit (nam nunc Anabasis mihi prae manibus non est, sed locum illum norunt omnes):

ἀλλὰ δοκεῖ μοι, ὦ ἄνδρες, ἀφελομένους τὸν ἄνθρωπον τὰ ὅπλα καὶ ἐπισάξαντας τὰ σκεύη ὡς τοιούτῳ χρῆσθαι.

Poteratne disertius inveniri exemplum? Et poteratne Xenophon urbanius significare *iumentum*?

Huius ergo loci Xenophontei paucorumque ex Herodoto inventorem nostrum admonui. Nollem factum. Quid enim ille? Undique (paene cum Cobeto dixerim „ab Homero ad Eustathium") locos corrasit ubi *τοιοῦτος* legeretur, etiam illos ubi nihil proprium et peculiare haberet illud adiectivum. Lubet ipsa optimi viri afferre verba: habent enim aliquid quod non possit non risum movere lenem: „ich habe" ait „eine förmliche *τοιοῦτος*-Jagd veranstaltet". Atque multas implevit tabulas locis quos ex omnibus poetis scriptoribusque Graecis excerpserat et sic, ut fieri solet, parum abfuit quin ipsam rem obrueret.

Tamen, nescio quomodo, cum apud doctorum, qui nunc in ea versantur disquisitione, aliquem in locum incido ubi verba illa Aristotelis tractantur vel obiter respiciuntur, in mentem mihi Bavarici venit inventi, cui iam obtemperare videntur omnes. Statuunt enim vitio aliquo mentis nos sanare tragoediam per misericordiam et metum.

Falsissime, ut equidem opiner. Non est, non est tragoediae neque omnino ullius est artis „saluti perpetuae" hominum „consulere", multo magis „brevi" eorum consulit „voluptati". Et est quaedam et eorum voluptas qui vehementius commoventur et lacrimas tenere non possunt. Neque Aristotelis est eo nomine artem tragicam laudare quod spectantes meliores felicioresque reddat. Describit tantummodo artem tragicam et *singulae* tragoediae, quae quidem eo nomine dignae sint, quam vim *in praesentia* habeant non quam postea per totam spectantium vitam *sint habiturae* exponit.

Sed accedunt alia certiora. Etiam in Politia Aristotelis (VIII, 6 et VIII, 7) *ἡ κάθαρσις* nominatur sed neque ullus ibi additur genitivus et semper *hominum* ibi illa est non earum rerum quae in mente hominum locum suum habent.

Hoc vero gravissimum quod viros doctos illos fallere videtur id, quod in colloquio illo nos fallebat, minime eadem esse *πάθη* et *παθήματα*. Illa revera sunt *vitia morbique* mentis humanae, at haec *affectus*, quibus certo aliquo tempore *commoventur* homines. Similiter enim loco illo Politiae Aristoteles vocabulo quod est *κίνησις* utitur.

Quid ergo restat, si ne nova quidem illa adiectivi *τοιοῦτος* interpretatione quidquam proficimus? Nihil, ut opinor, aliud quam ut concedamus in luto nos haerere tenaci unde frustra plantam evellere studeamus. Luti enim similia sunt ista *δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν* non minus quam quae praecedunt. Sed non in Aristotele culpa est istius perturbationis verum in librariis. Et de ceteris quidem emendandis equidem despero, at, de quibus nunc agimus, verba nullo negotio purgari possunt eo emendandi genere quo multis iam locis insperata sed certa lux est allata et quo nunc Aristoteli redditur quod sit ab omni parte Aristotelicum nostroque proposito aptissimum.

Legamus enim: *δι' ἐλέου καὶ φόβου καὶ τῶν τοιούτων παθημάτων περαίνουσα τὴν κάθαρσιν.*

Nunc sicut in Politia *κάθαρσις* est *ὄνομα τεχνικόν* significatque gratum illum iucundumque sensum hominis qui prius malo aliquo aliquamdiu laboravit, deinde subito eo levatur purgaturque. Et hoc non dubito quin sibi voluerit Aristoteles: „bona tragoedia prius torquet angitque spectatores misericordia metuque, sed et eo rem perducit ut se cum voluptate quadam ea molestia liberatos sentiant". Conferantur enim quae in Politia legimus: (cantibus orgiasticis videmus homines) *καθισταμένους ὥσπερ ἰατρείας τυχόντας καὶ καθάρσεως* et (oportet hominibus qui *πάθεσι* quibusdam laborant) *γίγνεσθαί τινα κάθαρσιν καὶ κουφίζεσθαι μεθ' ἡδονῆς.*

Nihil est, concedo, sublime, nihil excelsi, nihil quod animum denotet vel vehementioribus vel tenerioribus affectibus percipiendis aptum in hac definitione. Quid enim? „dolore nos afficit

tragoedia ut cum voluptate nos eo liberatos sentiamns", nonne in mentem hoc nobis revocat Lucretii versum II, 427:

> tactus enim tactus pro divum numina sancta
> corporis est sensus, vel cum res extera sese
> insinuat vel cum laedit quae in corpore natast
> *vel iuvat egrediens*,

atque praeclaram illam Platonis cavillationem qua ineptum sophistam ludibrio habet Socrates? Dixerat ille summam esse felicitatem hominis qui quam maximis praeditus sit cupiditatibus easque explere possit. Refutat hominem Socrates rogando: „ergone beatus est dicendus ille qui quam maxime pruriat maximamque habeat scabendi facultatem?" Sed est *viri docti* definitio hominisque sobrii, qui operam dat ut quam brevissime accuratissimeque naturam tragoediae describat.

Neque inepte me hic admonuit amicus in re musica versatus canticorum quae aliquamdiu sonis „dissonantibus" suspensos teneant auditores deinde illis „solvendis" eos placent sedentque eorum mentes.

Atque e Politiae verbis apparet pro κάθαρσιν etiam κατάστασιν vel ἀποκατάστασιν legi posse: „per metum et misericordiam tragoedia ad propositum finem rem perducit".

A perturbatis Aristotelis verbis profecti seriores multo sunt commenti absurdiora. Sic Iamblichus (de myst. I, 11) ἀλλότρια ait πάθη θεωροῦντες ἵσταμεν (utrum *perpendimus* an *inhibemus*?) τὰ οἰκεῖα πάθη καὶ μετριώτερα ἀπεργαζόμεθα καὶ ἀποκαθαίρομεν.

Quam sint haec absurda sic tibi propone: unicum filium vel dilectissimam filiolam amisit pater sed paratum habet solatium. Sic enim secum loquitur: „egone miser? immo felicissimus sum prae Oedipode qui patrem occidit, matrem duxit uxorem, deinde, cum suis sibi manibus oculos exstirpasset, ὁδὸν προδεικνὺς a suis est in obscurum carcerem coniectus filiis". Ipse fac experimentum quisquis es et, si forte dentibus laboras, reputa nullum esse dolorem illum si cum Promethei cruciatibus comparetur saxo affixi et iecur suum aliti devorandum cotidie praebentis.

Sed nescio an magis etiam ridiculum sit quod nobis narrat Proclus. Is enim nos cogitare cogit de versiculis quibusdam quibus nuper Professor quidam Academicus, cum se medico

praebuisset arte Ienneriana praemuniendum, sic auditores certiores fecit fieri posse ut mox per paucos dies scholas suas differre deberet:

morbum adii metuens morbum, nunc afore dicunt
hunc, illumque brevem spero levemque fore.

Utitur enim Proclus verbo q. e. ἀφοσίωσις tamquam si ideo tragoedias spectemus ut particula aliqua mali alicuius perfuncti postea adversus malum ipsum totumque tuti simus atque securi.

Sed neque Aristotelis definitio mihi placet, quamvis multo illis Iamblichi et Procli praestet — intra eos enim se continet terminos intra quos oportet: tantummodo describit quid? Quo modo composita esse soleat debeatque tragoedia et quo modo in praesentia spectatores afficiat — atque adeo quod omnino tantam rem definire sit conatus ego vituperandum censeo. Sed talis est Aristoteles: omnia, vel celsissima, complecti atque comprehendere certa formula studet, quod cum fecerit multum se profecisse et ceteris mortalibus profuisse putat. Ne ipsi quidem Deo omnipotenti parcit sed eum quoque certa quadam lege constringit, quam impiam et scelestam vocarem nisi tam esset ridicula. Quod enim, Aristotele iudice, Summi Dei opus? Cogitat Deus et cogitat de se ipso, praeterea nihil agit.

Non sentit Aristoteles magnos artifices et prae ceteris magnos poetas suas sibi leges ferre atque ita fieri ut eorum opera et intelligere et admirari possimus omnis praeterea doctrinae expertes et incuriosi. Admirari possumus Aeschyli Προμηθέα δεσμώτην etiamsi — ut sumam aliquid quod neque factum sit unquam neque possit fieri — ne nomen quidem τοῦ λυομένου ad nos pervenerit unquam. Confidenter τὸν δεσμώτην legamus censeo et totum λυόμενον missum faciamus. Quid enim fiet? Non habebimus Prometheum aliquem malis atque tormentis ad poenitentiam adactum atque *purgatum,* hoc enim totius trilogiae fuisse argumentum statuunt viri docti, neque ego obloquor de re de qua nemo mortalium quidquam scire possit, et ne hoc quidem dico non posse me magni facere Iovem illum qui nulla iustitia sed tantummodo vi maiore rem eo perduxerit. Sed habebimus heroem adeo de misera hominum sorte sollicitum, tanto erga homines ardentem amore ut pro

iis ne aeternum quidem supplicium atque plenum perfectumque interitum adire recuset dumque oculis nostris subtrahitur suo

ὦ μητρὸς ἐμῆς σέβας, ὦ πάντων
αἰθὴρ κοινὸν φάος εἰλίσσων
ἐσορᾷς μ' ὡς ἔ κ δ ι κ α πάσχω

novorum tyrannorum condemnet iniurias atque crudelitatem *οὐδὲ οὕτω κακῶς*. Talia vel legentes commovemur et *τραγικῶς* commovemur, quod quale sit non nostrum est *definire* sed Aeschyli statuere.

Denique, ne quid critici generis huic desit opusculo, in Politia 8,7 legitur: *τοῖς τοιούτοις μέλεσι θετέον τοὺς τὴν θεατρικὴν μουσικὴν μεταχειριζομένους*, sed pro *θετέον* lege *ἐπιθετέον*. Reputa modo cum aliis multis locis illum apud Herodotum in ipso initio: *αὐτίκα ναυτιλίῃσι μακρῇσιν ἐπιθέσθαι* et propter structuram, ut non pervulgatam ita minime raram, confer Matthiae Gr. Gr. § 447,4.

AD SCHOL. HOM. IL. I, 189.

διάνδιχα μερμήριξεν,
ἢ ὅ γε φάσγανον ὀξὺ ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ
τοὺς μὲν ἀναστήσειεν, ὁ δ' Ἀτρεΐδην ἐναρίζοι,
ἠὲ χόλον παύσειεν ἐρητύσειέ τε θυμόν.

Ultimus versus nonnullis spurius esse videbatur.

Schol. A: *ὅτι δύο ἐμερίμνησεν οὐκ ἐναντία ἀλλήλοις, ὅπερ ἐκλαβών τις προσέθηκεν· ἠὲ χόλον παύσειεν.*

Legendum est: *ὅπερ οὐ καταλαβών τις*, „quod cum non intellexisset aliquis".

G. V.

AD SENECAE HERCULEM OETAEUM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Hercules his verbis aperit tragoediam:

1 *Sator deorum, cuius excussum manu*
utraeque Phoebi sentiunt fulmen domus,
secure regna — protuli pacem tibi,
quacumque Nereus porrigi terras vetat.

Neminem mihi oblocuturum esse reor, verba *secure regna* tum demum interpretationem admittere, si *regna* imperativum verbi regnandi esse sumimus, neque de voc. *secure* ulla potest esse dubitatio quin sit adverbium, ita ut versus legi repugnet quae dicit ne pes alter dipodiae iambicae sit spondeus. Una litterula mutata locus in integrum restitui poterit, si correxeris:

secura regna sc. *sunt.*

Eiusdem verbi omissi pauca e multis exempla affero:

794 *pacata tellus, inquit, et caelum et freta.*
1701 *si pace tellus plena, si nullae gemunt*
urbes nec aras impias quisquam inquinat.
1758 *timete, superi, fata: tam parvus cinis*
Herculeus, huc huc ille decrevit gigans!

Similiter H. F. 955 Hercules exclamat:

perdomita tellus, tumida cesserunt freta,
inferna nostros regna sensere impetus.

Ultimus locus etiam numerum pluralem vocis *regna* confirmat, ut in nostra fabula 1160: *iam te caeli regna secuntur.*

Ne cui adiectivum *securus* rei additum scrupulum iniciat, ad Troad. 1167 eum refero, ubi *secura classis* legitur.

Si quis traditam lectionem tuendam esse perhibeat propterea quod perpauca alia exempla eius enormitatis metricae in Senecae tragoediis reperiantur, hoc respondeam: inter decem fere milia versuum, quibus fabulae Annaeanae constant, si duo vel tres versus inveniuntur qui legem quandam metricam migrent, prompta ac licita iam suspicio est, eos vitiose traditos esse et corruptela qualicumque laborare. Versus istos hic obiter considerare et, si fieri potest, emendare lubet.

Troad. 263 sq. Agamemnon in altercatione quam cum Pyrrho iniit acerrima et alia dicit et haec:

magna momento obrui
vincendo didici.

Habemus hic longam syllabam in pedis secundi initio. At locum corruptum esse mihi quidem persuasissimum est: lectio genuina est:

magna momento obrui
imperia didici.

Glossa autem *vincendo*, quam nescio quis supra voc. *imperia* addiderat, hoc detrusit. Conferas quaeso

Troad. 258 sq. *violenta nemo imperia continuit diu,*
moderata durant.
Phoen. 664 *imperia pretio quolibet constant bene.*
Oed. 11 *imperia sic excelsa Fortunae obiacent.*
ibid. 527 *imperia solvit qui tacet iussus loqui.*

Secundus versus a lege metrica abhorrens est Troad. 932:

altum vadoso sigaeo spectans sinum,

qui, in codice Etrusco ita manifeste mutilatus traditus, ab editoribus e Gronovii correctione fere recipitur:

altum vadoso Sigeon spectans sinu?

Vel sic tamen spondeum in pede quarto exhibet. Birt id vitium tollere voluit coniiciens:

altum a vado Sigeon aspectans sinum,

quae coniectura quamquam mihi displicet, locum utpote vires meas superantem missum facere et sagaciori critico relinquere melius duco.

Versus tertius idemque ultimus, qui eodem laborans mendo mihi quidem innotuit, legitur Phoen. 558, ubi Iocaste Polynicem rogat:

petendo patriam perdis? ut fiat tua,
vis esse nullam?

Hic vero nullus dubito quin librario, qui verborum ordinem mutavit, culpa imputanda sit, nam tam sententia quam prosodia flagitat:

patriam petendo perdis?

Iam vero ad ceteras meas annotationes ad Herculem Oetaeum ut dicitur excutiendas transeo.

In eodem Herculis soliloquio haec sunt

si negat mundus feras,
animum noverca, redde nunc nato patrem
vel astra forti.

Ita Ritter e codicis A scriptura locum recensuit male spreta codicis Etrusci lectione perplexa *coercam*, cui signum corruptelae additum esse Leo affirmat, qui ipse vocabulis *animum novercam* crucem praefixit et coniecit *tandem novercae*, Heinsius *nimium novercae.* At relinquenda non est via, quam codex optimus monstrat, quoniam vestigia verae lectionis etiamnunc nobis servavit. In ambiguo enim vocabulo *coërcam* initium et finem duorum vocabulorum agnosco, nam inde elicio quod sensus requirit:

si negat mundus feras,
caelum novercam, redde nunc nato patrem
vel astra forti.

Postquam vocabula *caelum* et *novercam*, compendiose exarata, in unum *coërcam* coaluerunt, hoc nimirum mox in *novercam* abiit et novum vocabulum *animum* ad versum explendum in libris posterioribus adiectum est, quod tot coniecturas genuit: *nimium* Heinsii, *tandem* Leonis, *dominum* Peiperi.

Mundus et caelum etiam inter se opponuntur vs. 76 sq.:

sparserit mundum licet
caelumque terris peius ac peius Styge
irata faciat, dabitur Alcidae locus.

Chorus virginum captarum patriae Oechaliae excidium plangit.

Quae postquam illum numquam miserum esse cui facile sit mori declaravit, pergit ita

112 *illum si medio decipiat ratis*
ponto, cum Borean expulit Africus
aut Eurus Zephyrum, cum mare dividunt,
115 *non puppis lacerae fragmina conligit,*
ut litus medio speret in aequore:
vitam qui poterit reddere protinus,
solus non poterit naufragium pati.

Pro *cum mare dividunt*, quod post *cum Borean* cet. inscite dictum videtur, Bothe *qui m. d.* — Peiper *quae m. d.* scripsit, corrigendum esse censeo: *dum mare dividunt.* In vs. 118 nescio an sit legendum:

sortis non poterit naufragium pati.

Post istas sententias generales virgines transeunt ad suam condicionem miserrimam spectatoribus exponendam lamentandamque

119 *nos turpis macies et lacrimae tenent*
et crinis patrio pulvere sordidus.
nos non flamma rapax, non fragor obruit:
felices sequeris, mors, miseros fugis.
† *stamus nec patriis messibus heu locus*
et silvis dabitur lapsaque sordidae
125 *fient templa casae.*

Ita Leo, verba tradita intacta relinquens, locum edidit.

Richter e codicis A lectione *patriae moenibus* illud vocabulum recepit et in versu sequenti Scaligeri correctionem *at* pro *et* — utrumque male, ut mox demonstrabo.

Coniecturas protulerunt N. Heinsius *quo stamus*, *patriae messibus h. l.* et Leo *stamus nec patria est: mess. h. l.*

Locum hucusque non bene intellectum et inde male immutatum esse moneo. Vs. 119—122 virgines de statu suo loquuntur, quam querimoniam generali illa sententia claudunt

felices sequeris, mors, miseros fugis.

Deinde vs. 123—132 patriae Oechaliae vastationem commiserantur.

Denique vs. 133—142 sortem suam futuram incertamque deplorant.

Versu igitur corrupto 123 de se queri iam desierunt, de patriae loco sermo omnis esse debet.

Quae cum ita sint, unum modo vocabulum *stamus* emendatione eaque lenissima indiget revocata insuper recta scriptura codicum deteriorum *nunc* pro *nec*: legendum enim est

sanctus nunc patriae messibus heu locus
et silvis dabitur.

Nenia chori in patriam deinde ita continuatur

iam gelidus Dolops
hac ducet pecudes qua tepet obrutus
stratae qui superest Oechaliae cinis.
illo Thessalicus pastor in oppido
indocta referens carmina fistula
cantu nostra canet tempora flebili.

Pro *illo* Leo recepit *ipso*, quod de Wilamowitz scribi iusserat, Richter infeliciter pro *in oppido*, quod sine dubio sanum est, de suo *inops loco* recensuit. At non *ipso* substituendum esse puto, sed *isto*, quod Senecam in tragoediis saepissime pro hoc, meo, nostro usurpasse et alii multi loci comprobant et hi

269 *omnes in isto pectore invenies feras.*
428 *post haec quid istas innocens servo manus.*
823 *resistite, inquit, non furor mentem abstulit,*
furore gravius istud atque ira malum est.
925 *per has aniles ecce te supplex comas*
atque ubera ista paene materna obsecro.
328 *Graiorum in istos terra consurget lares.*

In cantici fine, quod abiit in Herculis virium ingentium designationem haec legimus

162 *muros Oechaliae corpore propulit,*
nil obstare valet; vincere quod parat
iam victum est — quota pars vulnere concidit?
pro fato patuit vultus iniquior
et vidisse sat est Herculeas minas.

Lectio ambigua codicum E A *potuit* in iuniore Itala correcta est in *patuit*, quod vulgo ab editoribus recipitur. Malim

pro fato valuit vultus iniquior

quod non modo sana ratio exigit sed etiam alliteratio et oppositio *nil obstare valet* (vs. 163) commendare videntur.

Sequitur Ioles querela, in qua deos implorat ut formam suam mutent, cuius rei exempla nonnulla memorat:

196 *Cyprias lacrimas Myrrha tuetur,*
raptum coniunx Ceyca gemit,
sibi Tantalis est facta superstes.

Codex Etruscus *cypria* exhibet, quod in cod. A in vulgatam lectionem est correctum. Poeta forsitan scripserit:

Cinyram lacrimans Myrrha tuetur

h. e. formam meam quaeso mutetis ut Myrrham mutavistis, quae nunc lacrimis suis tuetur Cinyrae patris memoriam.

Eadem paulo inferius clamat:

207 *vidi, vidi miseranda mei*
fata parentis, cum letifero
stipite pulsus tota iacuit
210 *sparsus in aula:*
a si tumulum fata dedissent,
quotiens, genitor, quaerendus eras?

Interiectio *a* ante verba *si tum. f. d.* in codice non est, sed a Wilamowitzio additum est, cum in cod. A exstet *pro*. Repono:

tibi si tumulum fata dedissent.

Deianira precatur ut Iuppiter feram aliquam in Herculem immittat

263 *vel si ferae negantur, hanc animam precor*
converte in aliquod — quodlibet possum malum
hac mente fieri.

Pro *aliquod* lectio iunioris Italae est *aliquid*, N. Heinsius voluit *aliud*.

Scribendum puto *aliquam* sc. feram.

Nutrix Deianiram dehortatur ne consilium Herculis interficiendi persequatur

323 *effugere terras crede et humanum genus*
te posse, fulmen genitor Alcidae gerit:
iam iam minaces ire per caelum faces
specta et tonantem fulmine excusso diem.

N. Heinsius iam vidit, imperativum verbi spectandi ab hoc loco alienum esse et *specto* scribi iussit, quod quamquam versui proxime antecedenti bene convenit ad verba sequentia *tonantem — diem* minus aptum videtur; accedit quod versus quoque sequens imperativo modo regitur:

mortem quoque ipsam, quam putas tutam, time:

Equidem Senecam non *specta* scripsisse suspicor, sed *spera* h. e. exspecta, cuius significationis apud Plautum, Terentium, Vergilium, alios exempla in lexicis et alia enumerari solent et Verg. Aen. I 543, IV 419, XI 275, Flor. 3,1.

Eadem hoc argumento postea utitur:

363 *dilecta Priami nempe Dardanii soror:*
concessa famula est; adice quot nuptas prius,
quot virgines dilexit: erravit vagus.

Aut ego locum male intellego aut verba *erravit vagus* sic ferri non possunt, quorum vis nunc nimis intenditur quasi nutrix dicat: Hercules multa magnaque itinera fecit, e r g o multas matronas et virgines amavit. Hanc miram argumentationem sustuleris, si mecum leges:

quot virgines dilexit e r r a n s e t vagus.

Deinde virgines enumerat, quas Hercules amare iam desiit:

371 *hospes Timoli Lydiam fovit nurum*
et amore captus ad leves sedit colus,
udum feroci stamen intorquens manu.

N. Heinsius pro *et amore* voluit *meroque* cl. vs. 572. Locum corruptum esse non credo: siquid mutandum esset, ipse praeferrem *languore* tam alliteratione et ratione palaeographica quam sententia ductus.

Deianira respondens formam suam marcescentem cum Ioles pulchritudine virginali comparat

387 *quicquid in nobis fuit*
olim petitum cecidit et pariter labat
materque multum rapuit ex illo mihi.
390 *aetas citato senior eripuit gradu*
vides ut altum famula non perdat decus?

388. *et partu labat* A, *aut pariter l.* M. Müller, *et p. labor* Leo.
290. *del.* Habrucker, Leo, *ante vs. 389 posuit* M. Müller, Richter.
Quin Habrucker verum viderit vs. 390 cum in marginem

relegaret neque ego dubito neque multos dubitaturos esse puto. Neutra tamen lectio ad vs. 388 proposita satis placet, qua de causa ipse temptavi: *et raptim labat.*

Obiter moneo, vs. 389 simul tueri lectionem codicis A in vs. 356

multumque ab illa traxit infelix status

ubi pro *multumque* Luc. Mueller D. R. M. p. 170 *vulnusque* vel potius *ulcusque* scribi iussit et alii alia immerito substituere voluerunt.

Deianira Herculis levitatem queritur:

414 *cuius triumphos ultimi Seres canunt*
et quisquis alius orbe concepto iacet,
levis est nec illum gloriae stimulat decor.

Huic loco quamquam multi mederi iam conati sunt, e coniecturis prolatis *consumpto* Grotii, *confecto* Gronovii, *conposito* Peiperi, *contemptor* Richteri nulla editoribus satis placuit ita ut èt in Teubneriana èt in Leonis editione crux ante voc. *concepto* appicta sit. Licet arduum sit locum a tantis viris hucusque frustra temptatum denuo sollicitare, facere tamen non possum quin duos locos apud poetam nostrum ostendam qui viam fortasse nobis monstrare possunt ad veram lectionem indagandam, sc. vs. 666:

quae Phoebeis subditus euris
legit Eois Ser arboribus.

Haec legenti suspicio mihi nata est, Senecam loco nostro scripsisse:

cuius triumphos ultimi Seres canunt
et quisquis euris orbe supposito iacet

Alter locus, quem ad nostrum conferre utile erit, legitur Thyest. 378 sq.:

et (quocumque loco iacent)
Seres vellere nobiles.

Vides, de iisdem gentibus ibi sermonem inferri atque idem verbum iacendi positum esse. Cf. etiam vs. 159 sq.:

aut qui soliferae suppositus plagae
vicino Nabatae vulnera dirigit
Parthus Gnosiacis certior ictibus.

Inversa ratione legitur vs. 1445 sq.:

Oete modo infra steterat ac totus fuit
suppositus orbis.

Iam Deianira consilium suum nutrici aperit

485 *est in remoto regiae sedis loco*
arcana tacitus nostra defendens specus.
non ille primos accipit soles locus,
non ille seros, cum ferens Titan diem
lassum rubenti mergit Oceano iugum.

Iniuria Leo post vs. 488 lacunam statuit sic fere explendam:

exurgit undis, cumque germanam vocans.

Si pro *ferens* mecum reposueris *tegens*, locum in integrum restitueris. Mox haec sequuntur:

491 *altrix, fatebor: auctor est Nessus mali*
quem gravida Nephele Thessalo genuit duci,
qua trepidus astris inserit Pindus caput
ultraque nubes Othrys eductus riget.

Ipsum poetam montis nomen epitheto inficeto, immo ineptissimo *trepidus* exornasse neque ego credo neque crediderunt alii, quandoquidem Leo crucem vocabulo *trepidus* apposuit coniecitque *qua aetherius* — O. Rossbach *qua rigidus*: illud tamen propter duram elisionem, hoc propter sequens verbum *riget* mihi quidem minime arridet. Scripturam iam olim ambiguam fuisse lectio codicis A *celsus* comprobat. Emendandum esse opinor:

qua penitus astris inserit Pindus caput

et lectionem *trepidus* ortam esse e litterarum translatione, quod vitium in codice Etrusco frequens est. Cf. vs. 123, ubi *sanctus* in *stamus* — vs. 388, ubi *raptim* in *pariter* et *partu* abiit.

In cantu, quo mulieres Calydoniae sortem Deianirae deflent, haec sunt

586 *nos Acheloi tecum solitae*
pulsare vadum, quom iam tumidas
vere peracto poneret undas
gracilisque gradu serperet aequo
nec praecipitem volveret amnem
flavus rupto fonte Lycormas.

Notum est, veteres cunctis fluminibus cornua tribuisse, unde suspicio mihi nata est, non cum N. Heinsio *rupto ponte* esse scribendum, verum *rupta fronte*, id quod Peiperum in priore Teubneriana iam recepisse postea vidi. Nihilominus hanc coniecturam omittere nolui propterea quod duos locos afferre posse mihi videor qui ad eam commendandam atque confirmandam pertineant. Cf. Herc. Fur. 141:

ludit prato liber aperto
nondum rupta fronte iuvencus

Troad. 538: *primisque nondum cornibus findens cutem*
cervice subito celsus et fronte arduus
gregem paternum ducit ac pecori imperat.

Deinde postquam pericula, quae numquam non regem circumdant, exposuerunt, sequitur:

614 *noctem quotiens summovet Eos,*
regem totiens credite nasci.

Numerus pluralis hoc loco intempestivus est. A vs. 604 inde

tu quicumque es qui sceptra tenes

chorus personam regis compellavit, qui si verbo *credite* spectatores subito alloqueretur, prorsus incongruens esset atque absurdum. Dubito an poeta scripserit

regem totiens crede renasci

h. e. singulae noctes tantum periculi tibi minantur, ut quotiens insidias noctis et mortem evaseris, totiens denuo te natum esse crede. Cf. Oed. 945:

iterum vivere atque iterum mori
liceat, renasci semper ut totiens nova
supplicia pendas.

Porro mulieres in nonnullis ambitionis et aviditatis exemplis enumerandis haec cantant:

627 *nec si totus serviat Hebrus*
ruraque dives iungat Hydaspes
intraque suos currere fines
630 *spectet toto flumine Gangen:*
avidis, avidis natura parum est.

Protasis *nec si — Gangen* tota videlicet ad avarum illum pertinet, quem vs. 621 describere coeperunt. Quoniam autem voc. *avidis* bis repetitum vehementer offendit, illud apodosin

detrusisse suspicor atque ita fere locum esse restituendum:

nec si totus serviat Hebrus
ruraque dives iungat Hydaspes
intraque suos currere fines
spectet toto flumine Gangen,
satis est: avidis natura parum est.

Denique 'coniunx modico nupta marito' laudibus effertur vs. 658—670, quo facto feminae nobiliores ita breviter perstringuntur:

671 *sequitur dira lampade Erinys*
quarum populi coluere diem,
nec sibi felix pauper habetur
nisi felices cecidisse videt.

Vs. 673 sq. huic loco parum aptos esse et alibi inserendos Richter et Koetschau censuerunt, ubi vix convenientius eos legi reor.

Farnabii interpretatio: „Tum se beatum agnoscit pauper, ubi potentes ex alto gradu videt cecidisse" tum demum bona erit, si correxeris 'beatam', nam ad feminam principem, quales vs. 671 sq. carpuntur, verba spectare pro certo habeo. At tamen mihi constat, versus loco suo nunc legi sed corruptela laborare, de cuius medela dubito. Sententia, quae requiritur, evaderet, si scriberes:

nec sibi felix prorsus habetur

quamquam fieri posse non nego ut vocabula *nec sibi* corrupta sint.

Deianira, vim pallii tabe Nessea inliti experta, horrorem suum nutrici exprimit.

710 *ut fractus austro pontus etiamnum tumet,*
quamvis quiescat languidis ventis dies,
ita mens adhuc vexatur excusso metu.

Emendandum videtur: *ut fractus oestro* cl. Oed. 440 sqq.:

iam post laceros Pentheos artus
Thyades, oestro membra remissae,
velut ignotum videre nefas.

Deinde quomodo veneni periculum fecerit enarrat:

723 *laxabat ardens fervidum Titan diem.*
vix ora solvi patitur etiam nunc timor.

medios in ignes solis eiceram facem
quo tincta fuerat palla vestisque inlita.

Multimodis lectio corrupta vs. 725 a viris doctis temptata est, pro qua cod. A exhibet:

medios in ignes solis et claram facem.

Coniecit Leo: *vellus eieci madens*, Richter de suo edidit: *solis eieci pavens* et post hunc versum lacunae signum posuit.

At vero opus non est a codicis Etrusci scriptura tam procul recedere ut vera ac genuina revocetur lectio. Deianira cum de Nessi tabe mentionem inicit, semper et ubique eam designat voc. *malum*: cf. vs. 491, 524, 566, 833, 835, 1226, 1231 e. a., qua de causa non dubito quin Senecae manus sic restituatur:

medios in ignes solis eieceram malum,
quo tincta fuerat palla vestisque inlita.

Iam Hyllus funesti muneris effectum matri nuntiat exclamans:

746 *regna triumphi, templa Iunonis pete:*
haec tibi patent, delubra praeclusa omnia.

Leo quamquam coniecturam Lipsii *regna triumpha* et suam *regnat triumphat* (sc. Iuno) in apparatu memoravit, crucem versui praefigere melius duxit, Richter Leonis coniectura allata ascripsit: „At *regna* nescio an acc. pl. sit *a* positione producta (*regna* scil. ubi Iuno triumphat)".

Emenda:

certae triumphi templa Iunonis pete:

et cf. vs. 1548:

solaque obductis foribus deorum
templa securae pateant novercae.

et vs. 1655 (ut H. F. 1070):

et certa praedae tela de caelo fluent.

nec non vs. 882, ubi Deianira Iunoni exprobrat:

laus tibi erepta incluta est,
ingens triumphus: aemuli, Iuno, tui
mortem occupavi.

Hyllus patris dolores exponere pergit

766 *mors refugit illum victa quae in regno suo*
semel est nec audent fata tam vastum nefas

admittere. ipsas forsitan trepida colus
Clotho manu proiecit et fata Herculis
timet peragere.

Malim: *ipsa*. Neque mors neque fata Herculem prosternere audent, quin etiam ipsa Clotho refugit.

Hercules Lichan tamquam auctorem sui interitus occidit.

810 *complexus aras ille tremibunda manu*
mortem metu consumpsit et parvum sui
poenae reliquit. dumque tremibundum manu
tenuit cadaver: 'hac manu, hac' inquit 'ferar,
o fata, victus?

Leo pro verbis *tremibundum manu* coniecit *semianimum parens*, sed cruce locum notavit, cum Richter Bentlei mutationem *moribundum* receperit. Mihi potius legendum videtur: *dumque furibunda manu* cl. vs. 905

Lernaea figens tela furibunda manu

et Troad. 940: *vel Achillis ante busta furibunda manu*
occidere Pyrrhi.

nec non ibid. 93: *vacet ad crebri verbera planctus*
furibunda manus

Hyllus diros Herculis cruciatus persequitur.

828 *exuere amictus quaerit: hoc solum Herculem*
non posse vidi; trahere conatus tamen
et membra traxit; corporis palla horridi
pars est et ipsam vestis immiscet cutem.

Versus postremus manum emendatricem etiamnunc manet. Post Wilamowitzii enim conamina, qui recepta codicis A lectione *ipsa* coniecit:

pars est et ipsa: vestis increscit cuti

et sua: *pars est et ipsam pestis immiscet cutem* (scil. pallae) Leo vocabulo *vestis* crucem praefigere maluit, Richter de suo dedit:

pars est et ipsa: pestis immiscet cuti

explicans: *i. cuti* scil. *pallam.*

Multum diuque hic locus me vexavit et fuit tempus cum fortasse legendum esse crederem: *et ipsam vestis imbuit cutem* vel *imminuit cutem*

cl. H. F. 455: *primus sagittas imbuit Phoebi draco,*

at vero lectio *immiscet*, quae in libris mss. omnibus est, ita non explicabatur, nam *imbuit* in *immiscet* abiisse verisimile non est, atque tandem haec mihi incidit suspicio corrigendum esse:

corporis palla horridi
pars est et ipsa vestis in vice est cutis.

Verba *in vice est* cum in *immiscet* corrupta essent, prompta nimirum erat vocabuli *cutis* in *cutem* mutatio.

Postremo Hyllus refert, Herculem ad ardorem restinguendum litus petiisse ut in undas se praecipitaret:

837 *famularis illum retinet errantem manus.*
o sortem acerbam! fuimus Alcidae pares.
nunc puppis illum litore Euboico refert
840 *Austerque lenis pondus Herculeum rapit;*
destituit animus membra, nox oculos premit.

Versus ultimus, qui Peipero auctore in cod. E Deianirae attributus — in cod. A omissus est, sec. Leonem Deianirae datus in cod. A, dum de cod. E nihil infert, miror si suo loco nunc legitur. Probe scio, Herculem a Cenaeo Euboeae promontorio navicula ad Oetam vectum esse, ubi exspiravit, sed eo offendor quod Hyllus, posteaquam patrem in continentem transferri iam enarravit, denuo ad eius condicionem describendam redit. Vss. 839 sq. iustam pulchramque totius narrationis clausulam efficere videntur, vs. 841 vero traiciendus esse post vs. 838, quo triste certamen Hylli ministrorumque cum Hercule infirmo iam reddito breviter indicatur.

Hyllus matrem rogat:

916 *serpentis illi virus enectae autumas*
haud posse vinci qui malum vivum tulit?
elisit hydram dente cum fixo tenens
media palude victor, effuso obrutus
artus veneno.

Tam Richter quam Leo crucem ante verba *cum fixo tenens* collocarunt et suam uterque coniecturam adiecerunt: Leo *dente dum infecto tumet*, Richter *dente iam infixo tumens*. Proponere velim:

elisit hydram, dente confixo tuens,

h. e. vultu firmo constantique monstrum intuens. Cf. vs. 1737:

semiustus ac laniatus, intrepidum tuens

et H. F. 218 sq.: *quos contra obvius*
reptabat infans igneos serpentium.
oculos remisso lumine ac placido intuens.

Deianira furens furias sibi adesse imaginatur, dum Hyllo ut se interficiat persuadere conatur:

1001 *scelus remitto, dexterae parcent tuae*
Eumenides ipsae — verberum crepuit sonus.

Post voc. *verberum* interiectionem *en* excidisse suspicor.

In cantu, quo chorus laudes Orphei celebrat, versibus duobus, qui nunc inepti videntur, locus suus reddendus est. In codice Etrusco sunt:

1079 *sic cum inquirens inferos*
Orpheus carmina funderet
1081 *et vinci lapis improbus*
1082 *et vatem potuit sequi,*
consumptos iterum deae
supplent Eurydices colus;
sed dum respicit immemor e. q. s.

Versus priores Richter sic corrigere voluit:

sic cum vinceret inferos
Orpheus carmine funditus

sed versuum duorum sequentium locum non perspexisse eum credo.

Vs. 1082 procul dubio ad Eurydicen est referendus et versum 1084 apte sequetur:

1083 *consumptos iterum deae*
1084 *supplent Eurydices colus*
1082 *et vatem potuit sequi;*
1085 *sed dum respicit immemor* e. q. s.

Alter versus (1081) longius e loco suo aberravit: reponendus enim est post vs. 1069, cum de Sisypho dicatur cui inter Ixionem et Tityum locus suus reddendus est ita:

1068 *haesit non stabilis rota*
1069 *victo languida turbine,*
1081 *et vinci lapis improbus,*

1070 *increvit Tityi iecur,*
1071 *dum cantu volucres tenet.*

Hercules loquitur:

1161 *ego qui relicta morte, contempta Styge*
per media Lethes stagna cum spolio redi
quo paene lapsis excidit Titan equis,
ego quem deorum regna senserunt tria,
morior e. q. s.

Haec e codice aliquo interpolato lectio ab editoribus fere recipitur — iniuria, ut credo. Scriptura iam olim incerta fuisse videtur, cum cod. E. praebeat *quo poenae lassis* — A *cum paene trepidis.*

Veram lectionem esse arbitror:

quo paene pavidis excidit Titan equis.

Adverbium *paene* ad verbum *excidit* necessarium est et adiectivum *pavidus* in tali re legitimum est, cf. Phaedr. 1055 sq.:

Hippolytus artis continet frenis equos
pavidosque notae vocis hortatu ciet.

Coniectura mea alliteratione insuper commendatur.

Idem ad superos deinde se convertit his verbis:

1173 *pro mundi arbiter*
superique quondam dexterae testes meae,
pro cuncta tellus, Herculem vestrum placet
morte ferire? dirus o nobis pudor,
o turpe fatum, femina Herculeae necis
auctor feretur!

Locum misere mutilatum editores cruce significant. Cod. A exhibet: *Herculis vestri pl. mortem perire.* Ceterum viri docti varie versum sanare temptarunt: N. Heinsius coni. *morte hac perire*, Birt *morbo perire*, L. Mueller *perire inertem*, Leo *inertem obire*, sed nihil universa assensione comprobatum adhuc est.

Corrigas quaeso

pro cuncta tellus, Herculem vestrum placet
mortis pudere? dirus o nobis pudor e. q. s.

Cf. vs. 1191: *pudeat irarum deos*, 1205 sq.:

perdidi mortem, ei mihi,
totiens honestam: titulus extremus quis est?

et 1209, ubi chorus: *pudet auctoris, non morte dolet.*

Similiter poeta verbum et nomen eiusdem radicis in versu eodem iunxit vs. 1379:

Scythia gemente flebilis ***gemitus*** *mihi*
non excidisset.

Lamentatur Hercules:

1220 *sanguinis quondam capax*
tumidi ***iecur*** *pulmonis arentes fibras*
distendit, ardet felle siccato iecur
totumque lentus sanguinem avexit vapor.

Pro lectione corrupta, quam Leo cruce distinxit, *iecur* Richter M. Muellerum secutus recensuit: *tumidi igne cor*; N. Heinsius *tumidi cor en*, Leo *tumet igne cor* coniecerunt. Equidem praetulerim

sanguinis quondam capax
tumidi ***ecce*** *cor pulmonis arentes fibras*
distendit e. q. s.

Cf. vs. 1262: ***ecce*** *direpta cute*
viscera manus detexit

et vs. 1277: *urit* ***ecce*** *iterum fibras.*

Inferius paulo haec sunt:

1225 *abstulit pestis latus,*
exedit artus penitus et ***costas*** *malum,*
hausit medullas: ossibus vacuis sedet;
nec ossa durant ipsa, sed compagibus
discussa ruptis mole conlapsa fluunt.

Imperat hic sana ratio ut codicem A sequamur, in quo pro *costas* exaratum esse video *totas*, virgula nimirum post *malum* deleta: ossa enim vacua quae sunt nisi costae, quae medullas non amplius continent?

Idem Alcmenae animum sibi addere cupienti affirmat:

1377 *si me* ***catenis*** *horridus vinctum suis*
praeberet avidae Caucasus volucri dapem,
Scythia gemente flebilis gemitus mihi
non excidisset.

Propter illud *suis* vehementer dubito num *catenis* sana sit lectio et suspicio mihi nata est fortasse legendum esse ***salebris*** collato etiam loco qui H. F. 1206 sqq. est:

rupes ligatum Caspiae corpus trahant
atque ales avida — cur Promethei vacant
scopuli? vacat cur vertice immenso feras
volucresque pascens Caucasi abruptum latus
nudumque silvis!

Tandem morte propinqua Hercules iam apotheosin suam cernere et quasi e caelo inferiora despicere sibi videtur:

1432 *quid hoc? rigenti cernitur Trachin iugo*
aut inter astra positus evasi genus
mortale tandem? quis mihi caelum parat?

1433. *aut* vel *at* vel *et* codd. A et interpolati — omisit E.

De versu superiore primum videamus. Negari nequit, si interrogandi signum post *tandem* ponatur, ut Leo fecit, sententiam certe posse explicari: ita habemus duplicem rogationem et Herculem quasi dubitantem faciemus utrum etiamnunc in Oeta monte versetur an iam inter deos immortales receptus sit. Vereor tamen ne locus infra tragicae orationis dignitatem et amplitudinem sic habendus sit, cum praesertim Hercules ad se reversus exclamet vs. 1441 sqq.:

quid hoc? quis arcem cludit et ab ipsis, pater,
deducit astris? ora Phoebeus modo
afflabat axis, iam prope a caelo fui —
Trachina video; quis mihi terras dedit?

Verba *Trachina video*, quamquam recensioni Leoninae non obstant, haud dubie ne Richteri lectionem accipiamus vetare videntur, qui recepta N. Heinsii coni. *en* edidit:

quid hoc? rigenti cernitur Trachin iugo,
en inter astra positus evasi genus
mortale tandem.

Birtio lectio tradita eundem quem mihi scrupulum iniecisse videtur, quoniam pro *cernitur* voluit *mergitur*, cui quamquam plane assentior quod ad loci sententiam attinet, aliud tamen verbum ad litterarum similitudinem voc. *cernitur* propius accedere opinor et veram lectionem esse:

quid hoc? rigenti conditur Trachin iugo
et inter astra positus evasi genus
mortale tandem. quis mihi caelum parat?

Cf. Ag. 470: *cum subito luna conditur, stellae latent.*

In cantico, quo chorus Herculis immortalitatem praedicit, legitur:

1581 *tu comes Phoebo, comes ibis astris.*
ante nascetur seges in profundo
vel fretum dulci resonabit unda,
ante descendet glacialis ursae
sidus et ponto vetito fruetur,
quam tuas laudes populi quiescant.

Numquam mihi persuadebitur, poetam versu 1583 dicere voluisse: 'prius mare dulcescet', sed reponendum esse:

vel fretum dulci resonabit umbra,

quo vocabulo Seneca pro foliis umbrosis fere utitur, cf. Phaedr. 968:

nunc arbustis redeant umbrae.

Mox sequitur locus vitiosa lectione inquinatus, cuius in aperto ac propatulo est emendatio:

1587 *te, pater rerum, miseri precamur:*
nulla nascatur fera, nulla pestis,
non duces saevos miseranda tellus
horreat, nulla dominetur aula
qui putet solum decus esse regni
semper impensum tenuisse ferrum.

Non cum N. Heinsio *intensum* vel *intentum* neque cum Richtero *impendens* scribendum esse (in codice Etrusco vss. 1564—1606 omissi sunt), sed corrigendum esse *impurum* locus docet, quem noster versus respicit 1561:

parcite, o dites, inhibete dextras:
laudis est purum tenuisse ferrum.

Denique de duobus locis in nuntii relatione obviis pauca in medium proferre lubet, quorum prior est

1645 *voltus petentis astra, non ignes erat,*
ut pressit Oeten ac suis oculis rogum
lustravit omnem. fregit impositus trabes.
arcus poposcit.

Nonne legendum: *stravit, impositus trabes*? Cf. Ov. Met. IX 209:

saepe illum gemitus edentem, saepe frementem,
saepe retemptantem totas rescindere vestes
sternentemque trabes irascentemque videres
montibus aut patrio tendentem bracchia caelo.

Alter continuo sequitur: arcum cum sagittis Philocteti tradit, quem et aliis verbis alloquitur et hisce

1652 *victrice felix, iuvenis, has numquam irritas*
mittes in hostem; sive de media voles
auferre volucres nube, descendent aves
et certa praedae tela de caelo fluent
nec fallet umquam dexteram hic arcus tuam.

Leoni haec sententia per *sive* incohata fuisse videtur e. g. *sive eris in acie*, sed tamen et ipse et Richter vocabulo *victrice* crucem praefigere maluerunt. Dubito tamen num verum viderit. Cf. vs. 1260, ubi Hercules virus quo consumitur compellat:

quaecumque pestis sive quaecumque es fera,
palam timere!

Ibi quoque *sive* semel positum est et prior sententiae pars ea est ut quivis facile verba *quaecumque pestis (es)* interpretetur: *sive es pestis aliqua.* Quae cum ita sint, necesse non esse arbitror alterum *sive* loco nostro inserere, verum alio modo eum esse sanandum. Ad tragoediam cui Hercules Furens titulus est, quae ad librariorum menda in Hercule Oetaeo corrigenda totiens nos adiuvit, confugio unde huic quoque loco remedium petam et conferri iubeo versus simile initium habentes

800: *victrice magnum dextera robur gerens*
895: *victrice dextra fusus adverso Lycus*
terram cecidit ore.
399: *ego rapta quamvis sceptra victrici geram / dextra.*
1103: *lacertos / verbera pulsent victrice manu.*

Iamque non possum adduci ut voc. *victrice*, quod fere criticis in suspicionem venit, depravatum esse putem, sed voc. *felix* potius suspectum habeo. Quid multa? Hic quoque nescio an poeta scripserit

victrice dextra, iuvenis, has numquam irritas
mittes in hostem sive e. q. s.

Loco autem sic constituto alterum *sive* non desideratur, nam ablativus *victrice dextra* id supervacaneum iam reddit utpote

qui tantum non vice fungatur sententiae *sive praelium committes.*

Alcmena neniam canit:

1863 *flete Alcmenae magnique Iovis*
plangite natum, cui concepto
lux una perit cet.

Pro *flete* Leo scripsit *ite* et Richter eum secutus est: potius corrigendum puto *mecum*, ut vs. 1901:

mecum miserae plangite gentes.

Ad. Verg. Ecl. VII vss. 14—17.

Meliboeus a Daphnide invitatus ut certamini Thyrsidis et Corydonis adsit haec secum reputat:

14 Quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quae clauderet agnos;
Et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum,
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.

Neque priorem bene sequitur vs. 16 ubi potius *sed* expectes quam *et*, neque ipsius vs. 16 sententiae apte respondet vox *tamen* in ultimo versu, qui particulam consecutivam velut „itaque" flagitat, non adversativam. At permutatis vss. 16 et 17 omnia bene decurrunt. Dicit igitur Meliboeus: non ego quidem habebam ancillas, quae agnos curarent:

„posthabui *tamen* illorum mea seria ludo; *et* certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum" i. e. omnia mea illorum certamini postposui, quae et ipsa paene res seria fuit.

J. Berlage.

AD PLATONIS REMPUBLICAM

SCRIPSIT

J. L. V. HARTMAN.

(Continuantur ex huius Vol. p. 52).

P. 515 C: In praegressis cod. Mediceus Iamblichi ἠχῷ exhibet. — V^{am} l. τῶν δεσμῶν ⟨τε⟩ καὶ, quam Burnet recepit, minime spernenda est. Sequentia εἰ φύσει τοιάδε ξυμβαίνοι αὐτοῖς aliter ab aliis viris dd. explicata non intelligo. Vulgatam corruptam censens aut εἰ φύσει τοι (pro τοιάδε) ξυμβ. κτλ aut Σκόπει δὴ ... οἷα τις ἂν εἴη. ἢ (interrog. part.) φύσει τοιάδε (*singul.*) ξυμβαίνοι ⟨ἂν⟩ αὐτοῖς; legatur suadeo. Iamblichus ἢ pro εἰ praebet. Posterius, quod et palaeographia commendat, a Platonis argumentandi ratione non abhorrere mihi videtur (cf. 545 CD φέρε τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, πειρώμεθα λέγειν τίνα τρόπον .... ἐξ ἀριστοκρατίας. ἢ τόδε μὲν κτλ). Herwerdenus (Mnem. 1891) v^{a} l. φύσει εἰ pro εἰ φύσει recepta sic distinxit οἷα τις ἂν εἴη, φύσει εἰ τοιάδε κτλ („ipsorum naturae beneficio"). — Verba πρὸς τὸ φῶς (in 532 B τὸ φῶς ignem cavernae indicare videtur) ἀναβλέπειν aliud quid significare quam infra (D ult.) verba πρὸς αὐτὸ τὸ φῶς βλέπειν manifestum est: priora nimirum tantummodo indicant solutum δεσμώτην oculos a tenebris ad lucem, ab illo igni editam convertere, posteriora autem eum oculos in ipsum ignem defixos habere. Quae cum ita sint, Herwerdeni dubitantis (Mnem. 1884) C^{a} τὸ ⟨τοῦ πυρὸς⟩ φῶς nobis non opus est. — Ad ἀλγοῖ s. ἀλγοίη cogita τὸ σῶμα, praesertim σκέλη et αὐχένα.

P. 515 D: Richardsi (Class. Rev. 1894) C^{am} ἐγγυτέρω ⟨ὤν⟩

recte Adam in ed. priore probaverat. Paris^us A praebet ἐγγυτέρωι. Teste Adamo Par. A non ὀρθότερα, sed ὀρθότερον exhibet; ad ὀρθότερα cf. 403 B μακρότερα, Politic. 276 E εὐηθέστερα. Variam l. βλέπει (pro βλέποι) Bekker Ast Stallbaum Adam (ed. I) iure receperunt, nam propter praegressum ἑώρα et sequens ὅ, τι ἐστιν scriptor orationis rectae quae fuisset τότε μὲν ἑ ώ ρ α ς φλυαρίας, νῦν δὲ ὀρθότερον β λ έ π ε ι ς καὶ ἀποκρίνου ὅ,τι ἔ σ τ ι ν ἕκαστον tempora immutata servasse videtur. Conferatur ex 517 A λέγοιτο ἂν περὶ αὐτοῦ ὡς ἀναβὰς ἄνω διεφθαρμένος ἥκει τὰ ὄμματα. — In Astii et Bekkeri editionibus caput alterum rectius a verbis Εἰ δέ, ἦν δ᾽ἐγώ, κτλ incipit; duabus enim actionibus λύσις illa τῶν δεσμωτῶν constat, προτρέψει πρὸς τὸ φῶς τὸ τοῦ πυρὸς et ἀναβάσει ἐκ τῆς καταγείου οἰκήσεως.

P. 515 E: Vox φεύγειν vertenda est „conari fugere”. Richardso (l. c.) suadenti ἃ δύναιτο (pro δύναται) καθορᾶν iure editores non paruerunt. Naber (Mnem. 1909) ἀνιείη (v. v. l. l. ἀνείη et ἀνίη) propter praegressum ἕλκοι postulavit; ob similem causam Herwerdenus in 504 D (θεάσασθαι, ἀλλὰ ... μὴ παριέναι) aor. παρεῖναι malebat. Ipse nil mutandum censeo.

P. 516 B: Variam l. (συλλογίζοιτο περὶ αὐτοῦ ὅτι) οὗτος pro αὐτὸς editores inde a Schneidero praeter Stallbaumium (1859) Adamum Burnetum non receperunt, sed αὐτὸς indicaret post aliquid dubitationis eum collegisse solem esse anni temporum auctorem. Lectio οὗτος confirmatur iis quae de νοητοῦ γένους principio dicuntur in 517 C ὀφθεῖσα δὲ (sc. ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα) συλλογιστέα εἶναι (sc. φαίνεται) ὡς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ... αἰτία. — Cobeto in § C corrigenti (nota manusc.) τῷ ὀξύτατον (pro -τα) καθορῶντι non assentior, siquidem ὀξύτατα hic valet „celerrime” (cf. 401 E ὀξύτατ᾽ ἂν αἰσθάνοιτο).

P. 516 D: Vulgatam ἢ τὸ τοῦ Ὁμήρου ἂν πεπονθέναι [1]) καὶ σφόδρα βούλεσθαι ἐπάρουρον ἐόντα θητευέμεν ἄλλῳ ἀνδρὶ παρ᾽ ἀκλήρῳ corruptam censens Naber (Mnem. 1888 p. 100 et Mnem. 1908) legendum esse coniecit τὸ τοῦ Ὁμήρου [ἂν πεπονθέναι

1) Adam contulit Symp. 198 C τὸ τοῦ Ὁμήρου ἐπεπόνθη.

καὶ] σφόδρα κτλ, ut τὸ τοῦ Ὁμ. esset κατὰ τὸ τ. Ὁ.; Adamo autem in ed. I (1897) unum πεπονθέναι suspectum erat. Ipse textum sanum esse existimo, dummodo in sententiae fine legatur ὁτιοῦν δὴ (sic pro ἂν Richards in Class. Rev. 1894) μᾶλλον sc. βούλεσθαι deleto verbo πεπονθέναι (Plato scripturus fuerat ὁτιοῦν δὴ πάσχειν s. παθεῖν μᾶλλον ἢ 'κεῖνα κτλ). Nabero in sequentibus [πεπονθέναι] ἂν δέξασθαι suadenti plane assentior eandem ob causam.

P. 516 E: Omnes fere recentes editores necnon Cobetus (Mnem. 1862) θᾶκον pro θῶκον probarunt. Paulo post propter omissum ἂν Hermann et Cobetus (Mnem. 1862) non improbante Stallbaumio (1859) ἂν πλέως pro ἀνάπλεως optime coniecerunt (cf. 486 C λήθης ὢν πλέως i. e. μεστός s. ἔμπλεως). Baiteri c^{a} ⟨ἂν⟩ ἀνάπλεως (sic Herwerdenus Mnem. 1884, Adam, Burnet) ob huic loco incommodam vocis ἀνάπλεως i. e. μεμολυσμένος significationem reicienda est. — Verbum γνωματεύειν hic valet „definire". Post pauca v^{am} l. ἀμβλυώττοι pro -τει Bekker Stallbaum (ed. Goth.) Herwerdenus (Mn. 1884) Richards (Class. R. 1894) iure probarunt, quo artius haec cohaererent. Frustra Adam contulit ex 515 E ἃ δύναται (revera potest) καθορᾶν. In proximis Herwerdenus l. c. et Naber (Mnem. 1909) ἀμβλυώττοι ⟨ἔτι⟩ πρὶν καταστῆναι τὰ ὄμματα postularunt coll. 517 D ἔτι ἀμβλυώττων, sed propter πρὶν illud ἔτι mihi non opus esse videtur. Facillime autem inter ἀμβλυώττOI (sive -τEI) et Πρὶν voculam ETI haplographia interire potuisse nemonon sentit.

P. 517 A: Verba τῆς συνηθείας quae plane frigent, deleantur. Adscripsit haec aliquis memor eorum, quae 516 A συνηθείας δή, οἶμαι, δέοιτ' ἂν et 517 D πρὶν ἱκανῶς συνήθης γενέσθαι leguntur. Pronomen οὗτος in verbis οὗτος δ' ὁ χρόνος tempus significat intercedens inter τὸ ἀμβλυώττειν et τὸ καταστῆναι τὰ ὄμματα. — Vulgatam καὶ ἀποκτείνειν, ἀποκτιννύναι ἂν [1]) corruptam esse viri docti (praeter Bekk. Schneiderum Campb.

1) Burnetus edidit ἀποκτεινύναι ἂν secutus Vind. F, qui exhibet ἀποκτεινῦναι ἂν (idem codex in 488 C ἀποκτεινῦντας pro ἀποκτιννύντας praebet).

[illegible] apud [illegible] Quisnam [illegible] qui [illegible] sic [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Quam [illegible] sumere quid Plato [illegible] aliud excogitasset? At [illegible] [illegible] [illegible], Baiter [illegible] [illegible] [illegible], Stallbaum [illegible] [illegible] [illegible], Cobetus (Mnem. 1874) [illegible] Adam denique [illegible] [illegible] ratio [illegible] iracundiam non tam [illegible] significat [illegible] reliquae emendationes „si comprehendere possunt, vel [illegible]. Mihi Baiteri ratio maxime placet (sic dittographia [illegible] esse apparet).

P. 517 B: Vox [illegible] significat [illegible] *fines*. In proximis [illegible] cum [illegible] iungendum est. In § C Heller quoque (Curae Crit. p. 24) [illegible] probavit; idem et cod. Mediceus Iamblichi praebet.

P. 517 D: In sequentibus [illegible] sic se habent, ut in caverna [illegible] ad τὰ παραφερόμενα. Sunt autem [illegible] in legibus ac iuris praecepti[illegible] ratis sita et [illegible] iuris interpretationes. [illegible] [illegible] Athenian Law [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

καὶ] σφόδρα κτλ, ut τὸ τοῦ Ὁμ. esset κατὰ τὸ τ. Ὁ.; Adamo autem in ed. I (1897) unum πεπονθέναι suspectum erat. Ipse textum sanum esse existimo, dummodo in sententiae fine legatur ὁτιοῦν δὴ (sic pro ἂν Richards in Class. Rev. 1894) μᾶλλον sc. βούλεσθαι deleto verbo πεπονθέναι (Plato scripturus fuerat ὁτιοῦν δὴ πάσχειν s. παθεῖν μᾶλλον ἢ 'κεῖνα κτλ). Nabero in sequentibus [πεπονθέναι] ἂν δέξασθαι suadenti plane assentior eandem ob causam.

P. 516 E: Omnes fere recentes editores necnon Cobetus (Mnem. 1862) θᾶκον pro θῶκον probarunt. Paulo post propter omissum ἂν Hermann et Cobetus (Mnem. 1862) non improbante Stallbaumio (1859) ἂν πλέως pro ἀνάπλεως optime coniecerunt (cf. 486 C λήθης ὢν πλέως i. e. μεστός s. ἔμπλεως). Baiteri c[a] ⟨ἂν⟩ ἀνάπλεως (sic Herwerdenus Mnem. 1884, Adam, Burnet) ob huic loco incommodam vocis ἀνάπλεως i. e. μεμολυσμένος significationem reicienda est. — Verbum γνωματεύειν hic valet „definire". Post pauca v[am] l. ἀμβλυώττοι pro -τει Bekker Stallbaum (ed. Goth.) Herwerdenus (Mn. 1884) Richards (Class. R. 1894) iure probarunt, quo artius haec cohaererent. Frustra Adam contulit ex 515 E ἃ δύναται (revera potest) καθορᾶν. In proximis Herwerdenus l. c. et Naber (Mnem. 1909) ἀμβλυώττοι ⟨ἔτι⟩ πρὶν καταστῆναι τὰ ὄμματα postularunt coll. 517 D ἔτι ἀμβλυώττων, sed propter πρὶν illud ἔτι mihi non opus esse videtur. Facillime autem inter ἀμβλυώττΟΙ (sive -τΕΙ) et Πρὶν voculam ΕΤΙ haplographia interire potuisse nemonon sentit.

P. 517 A: Verba τῆς συνηθείας quae plane frigent, deleantur. Adscripsit haec aliquis memor eorum, quae 516 A συνηθείας δή, οἶμαι, δέοιτ' ἂν et 517 D πρὶν ἱκανῶς συνήθης γενέσθαι leguntur. Pronomen οὗτος in verbis οὗτος δ' ὁ χρόνος tempus significat intercedens inter τὸ ἀμβλυώττειν et τὸ καταστῆναι τὰ ὄμματα. — Vulgatam καὶ ἀποκτείνειν, ἀποκτιννύναι ἂν [1]) corruptam esse viri docti (praeter Bekk. Schneiderum Campb.

1) Burnetus edidit ἀποκτεινύναι ἂν secutus Vind. F, qui exhibet ἀποκτεινῦναι ἂν (idem codex in 488 C ἀποκτεινῦντας pro ἀποκτιννύντας praebet).

Burnet) optimo iure censuerunt. Quisnam Schneidero assensurus est, qui commate post *ἄνω ἰέναι* restituto contendit Platonem sic scripsisse, quia pro *ἆρ' οὐ γέλωτ' ἂν παράσχοι καὶ λέγοιτ' ἂν* etiam dicere *οὐκ οἴει γέλωτ' ἂν παρασχεῖν καὶ λέγεσθαι ἂν* ei licuisset? Quum vero perdifficile sit pro certo statuere quid Plato scripserit, non mirum est editores alium aliud excogitasse: Ast (probante Hermanno) coniecit *λαβεῖν, κἂν ἀποκτείνειαν*, Baiter (prob. Iw. Mueller, Symb. Crit. p. 37) *λαβεῖν, καὶ ἀποκτείνειαν* ⟨*ἄν*⟩, Stallbaum (1859) *λαβεῖν, καὶ ἀποκτείνοιεν ἄν*, Cobetus (Mnem. 1874) *λαβεῖν, κἂν ἀποκτιννύοιεν*, Adam denique *λαβεῖν καὶ ἀποκτιννύναι, ἀποκτείνειαν ἄν*. Postrema ratio *δεσματῶν* iracundiam non tam bene significat ac reliquae emendationes „si comprehendere possint, vel occidant". Mihi Baiteri ratio maxime placet (sic dittographia mendum ortum esse apparet).

P. 517 B: Vox *ἕδραν* significat *ἕδος* sive *τόπον*, *regionem, fines*. In proximis *τελευταία* cum *ὁρᾶσθαι* iungendum est. — In § C Heller quoque (Curae Crit. p. 24) *αὐτὴ κυρία* (sc. *οὖσα*) probavit; idem et cod. Mediceus Iamblichi praebet.

P. 517 D: In sequentibus *δικαίου σκιαὶ* ad *δικαίου ἀγάλματα* sic se habent, ut in caverna *αἱ τῶν παραφερομένων σκιαὶ* ad *τὰ παραφερόμενα*. Sunt autem *τὰ τοῦ δικαίου ἀγάλματα* iura in legibus ac iuris praeceptis (absque philosophiae ope elaboratis) sita et *αἱ σκιαὶ* ficta sive adumbrata iura (malitiosae iuris interpretationes). Recte Astius vertit „umbris vel imaginibus has umbras reddentibus". Campbell *σκιὰς* et *ἀγάλματα* sic distinxit „the last may be conceived to be the enactments of Athenian Law; and first the sophistries of pleaders relating to them and the like". Dubitanter corrigatur suadeo *περὶ τοῦ ὅπῃ* pro *π. τούτου ὅπῃ*. — In § E lege *οὐδ' ὁπωστιοῦν* [*θαυμαστόν*], *ἔφη*. Cod. F *ἔφη, θαυμαστόν* praebet.

P. 518 B: Richards (Class. Rev. 1894) verba *ὑπὸ λαμπροτέρου* spuria censuit, vereor ne temere, quamquam textum corruptum duco. Nam primum (in § A) *πλείονος* sensu cassum: ecquid in priore membro post *ἐκ φανοτέρου βίου* ferri potest

εἰς σοφίαν ἥττονα? Quominus *πλείονος* vertamus „trop" vel „assez grande ignorance" tam ratio quam reliquorum comparativorum vis prohibet nec prodest *πλείστης* reponere. Deinde metaphora vocabulo *ἀμαθίας* (pro *σκότους*) adiecto tollitur ac difficilius ad *φανότερον* audias *βίον*. Postremo in praegressis post *ἤκουσα* non additum est *εἰς σκοτωδέστερον*, quas ob causas verba *ἐξ ἀμαθίας πλείονος*, quae fortasse e male lecto additamento *ἐξ ἀμαθίας πλέω* (i. e. *μεστοῦ*) sc. *βίου* nata sunt, ad marginem releganda censeo. — Fortasse reponendum erit *τοιόνδε* ⟨*τι*⟩ *νομίσαι*; Iamblichus praebet *δεῖ νοῆσαι περὶ αὐτῶν τοιόνδε τι*. In eadem sententia Richards l. c. prius *εἶναι* non male insiticium putavit.

P. 518 C: Miror editores (praeter Schneiderum) vocem *δύναμιν* iunxisse cum verbo *περιακτέον* nec sensisse *ἐνοῦσαν* hic positum esse pro *ἐνεῖναι*, itaque duabus scriptorem hic constructionibus (partic. et infinit.) usum esse. Pristinum autem verborum ordinem fuisse suspicor *ταύτην ἐνοῦσαν ἑκάστου τὴν δύναμιν* vel potius *ταύτην τὴν δύναμιν ἐνοῦσαν ἑκάστου ἐν τῇ ψυχῇ*. Veri simile est verba *ἐνοῦσαν ἑκάστου* ante *ἐν τῇ ψυχῇ* in antiquo exemplari omissa postea sede aliena inserta esse. Praeterea corrigendum est *οἷον* [*εἰ*] *ὄμμα μὴ δυνατὸν* (l. *οὐ δυνατὸν*) *ἦν κτλ*, quia nulla hic ellipsis est: componas velim Timaeum 19 B *προσέοικε δὲ δή τινί μοι τοιῷδε τὸ πάθος, οἷον εἰ* cum Reip. 360 E *οἷον κυβερνήτης ἄκρος ἢ ἰατρὸς τά τε ἀδύνατα ἐν τῇ τέχνῃ* ... *διαισθάνεται κτλ, οὕτω καὶ ὁ ἄδικος κτλ*.

P. 518 D: In verbis *τούτου*[1]) *τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη τῆς περιαγωγῆς τίνα τρόπον κτλ* vocem *τέχνη* praedicatum, verbum autem *ἡ παιδεία*, cuius vim in § B *τινες* haud recte definire dicti sunt, subiectum esse Astius optime monuit. Si verba *τῆς περιαγωγῆς* genuina, tunc ista *τούτου αὐτοῦ* (i.e. *τοῦ ὀργάνου*) sublato commate post *εἴη* e genitivo *τῆς περιαγωγῆς* pendere (sic Ast 1814 Hermann Adam) putemus necesse est, ne si cum reliquis editoribus verba *τῆς περιαγωγῆς* pro appositis habeamus vocis *τούτου αὐτοῦ*, Platonem balbutientem

---

1) Sic Paris. A, non *τοῦτο*.

faciamus. Multo autem elegantiorem sententiam nanciscemur verbis *τῆς περιαγωγῆς* ad marginem relegatis, quo facto *τούτου αὐτοῦ* verbis *τίνα τρόπον κτλ* explicatur. — Verba *οὐδὲ βλέποντι οἷ ἔδει* interpreti reddantur. Variam l. *δὴ μηχανήσασθαι* pro *διαμηχ.* unus Ast sine causa recepit. Post pauca Campbell malebat *ἐγγύς τι τείνειν* (cf. 548 D Phaedon. 65 A) pro *ἐγγύς τι εἶναι* (cf. Phaedon. 67 A 80 B Gorg. 520 A), vereor ne temere; mihi *εἶναι* s. *ἰέναι* s. *τείνειν* hoc loco ferri posse videtur.

P. 518 E: Variam l. *ἔθεσι* [*τε*] *καὶ ἀσκήσεσιν* editores inde a Baitero receperunt. Verba *παντὸς μᾶλλον* coll. 520 E *quam maxime*, *most assuredly* (Adam) significant, ut reiciendam putem plane inutilem nullique probatam editori Madvigii cam *φρονῆσαι πλάσματος* (s. *ὑφάσματος*) *θειοτέρου*. Nec minus improbandum est Richardsi (Class. Rev. 1894) inventum *φρονῆσαι ὀ ρ γ ά ν ο υ μᾶλλον θειοτέρου*, quippe quod vox *ὀργάνου* hinc alienissima est. In subsequentibus suadente ratione *ἀγωγῆς* pro *περιαγωγῆς* reponendum est. Non assentior Adamo scribenti „*ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς* is equivalent to *ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς τε καὶ μή*". Variam l. *χρήσιμόν* ⟨*τε*⟩ *καὶ ὠφέλιμον* (sic optimi codd.) omnes editores praeter Hermannum et Baiterum probarunt.

P. 519 A: Cobetus (Mnem. 1862) *διορᾷ τὰ* (pro *ταῦτα*) *ἐφ' ἃ κτλ* et in § B *ὥσπερ καὶ* ⟨*τὰ*⟩ *ἐφ' ἃ νῦν κτλ* commendavit (cf. 510 A *πρὸς τὸ ᾧ ὡμοιώθη* et exempla ad 412 D congesta), quae incertissima sunt. Post pauca Adam (1897) *ὥστε ... ἐργάζεται* pro *ἐργαζόμενον* sine causa coniecerat. Post *ἠναγκασμένον* recte sequi *ὥστε* cum participio multi iam docuerunt (vid. interpretes ad Isocrat. Paneg. § 64 *φαίνονται δ' ἡμῶν οἱ πρόγονοι τοσοῦτον ἁπάντων διενεγκόντες, ὥσθ' ... ἐπιτάττοντες*, ubi multi *ὥσθ'* delerunt). — Varia l. *τὰ τῆς γενέσεως ξυγγενῆ* (sic Ast Bekk. Stallb. in ed. Goth.) parum perspicua est. Etiam Iamblichi cod. Mediceus *τὰς τ. γ. ξυγγενεῖς* exhibet probante Cobeto in Mnem. 1874 p. 281.

P. 519 B: Jackson teste Adamo malebat *ἐδωδῆς* pro *ἐδωδαῖς*. Astius Vind. F l. ⟨*τῶν*⟩ *τοιούτων* recepit, sed etiam 343 A idem cod. unus ⟨*τὰ*⟩ *τοιαῦτα* praebet. Varia l. [*τε*] *καὶ λιχνείαις*

probanda mihi videtur. In proximis optimorum codd. l. περὶ [τὰ] κάτω στρέφουσι Madvigius (περικάτω reponens coll. κατωκάρα; comp. ὑποκάτω, ἐπάνω alia) Cobetus (Mnem. 1874 p. 281) Baiter Adam (ed. II) iure probarunt, quum περικάτω στρέφειν e Photii testimonio solemnis apud Atticos locutio esset pro κάτω περιστρέφειν et per totum hunc locum de περιστροφῇ et τῷ περιστρέφεσθαι sermo sit. Hermanni (Schneidero praeeunte) c[a] [περὶ] κάτω·στρέφουσι, quam Burnet recepit neque improbarat Campbell, temere prolata est ac praeterea sententiam minus gravem reddit. Lectionem περὶ τὰ κάτω (sic et Iamblichus) Ast Bekker Stallb. Schneider Iw. Mueller (Symb. Crit. p. 9) Adam (1897) receperant, sed tunc εἰς τὰ κάτω opus erat, ut in subsequentibus legitur περιεστρέφετο εἰς τἀληθῆ. Codex Mediceus Iamblichi ὀξυτα ... (spatium viginti fere litt.) ... περ καὶ ἐφ' ἃ κτλ praebet. Variam l. τί δαί pro τί δέ perperam Stallbaum recepit. — In § B Nabero (Mnem. 1909) pro ζῶντες ἔτι suadenti ζῶντες ἔξω coll. Criti. 108 E τοῖς θ' ὑπὲρ Ἡρακλείας στήλας ἔξω κατοικοῦσι καὶ τοῖς ἐντὸς πᾶσιν paucos assensuros puto.

P. 519 E: Ad Ἐπελάθου, ἦν δ' ἐγώ, πάλιν κτλ conferunt 420 B ἐροῦμεν γάρ, ὅτι κτλ et 466 A; vide etiam 497 A οὐδέ γε, εἶπον, τὰ μέγιστα, μὴ τυχὼν πολιτείας προσηκούσης· ἐν γὰρ προσηκούσῃ αὐτός τε μᾶλλον αὐξήσεται καὶ μετὰ τῶν ἰδίων τὰ κοινὰ σώσει. In eadem sententia malim ἐν ⟨τῇ⟩ πόλει, quia Platonica civitas spectatur; cf. 520 B ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι, 420 B 421 B. Post pauca dub. suadeo ἀλλ' [ἐν] ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι coll. ex. gr. 421 B ὅπως ὅτι πλείστη αὐτοῖς εὐδαιμονία ἐγγενήσεται. — Verba ξυναρμόττων τοὺς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ[,] ποιῶν μεταδιδόναι sic Latine vertenda sunt „concentu inter cives persuasione ac vi composito efficiens ut etc.", nam ὁ νομοθέτης (cf. § E in. νόμῳ) universam εὐπραγίαν consequitur efficiendo ut cives utilitatem quam quisque praestare possit alius cum alio communicent, quod cives haud dubie non facerent, nisi ἁρμονίᾳ quadam τὰ τρία eorum γένη inter se continerentur: ubicumque enim cives inter se dissident, nocere alius alii quam auxiliari student.

P. 520 A: Recte Schneider ἀφίῃ pro ἀφιῇ edidit. — In § B Nabero (Mnem. 1909) coni. ὥσπερεὶ σμήνεσιν pro ὥσπερ ἐν σμ., non assentior, quia mente supplere licet ἐν τῇ πόλει. — In § C v. l. καταβατέον οὖν ἐν μέρει ἕκαστον pro ἑκάστῳ memorabilis, sed non necessaria mihi videtur.

P. 520 D: Part. σχοῦσαν pro aor. gnomico nonnulli habent. Satius est vel variam l. ἴσχουσαν (Vind. F ἴσχυσαν) recipere vel cum Richardso et Nabero (Mnem. 1909) ἔχουσαν corrigere. In 370 E aliquot codd. σχοῦσα perperam pro ἔχουσα praebent. — In § E malo ἑκάστῃ ⟨τῇ⟩ πόλει.

P. 521 C: Fortasse corrigendum est πῶς γὰρ οὐκ [βούλομαι], ἔφη; vide dicta ad 348 A. Variam l. (Vind. F) τουτὶ δή pro τοῦτ' ἤδη Burnetus commemorare non debuerat; iotacismo enim qui dicitur, ea debetur. — Optimorum codicum l. ψυχῆς περιαγωγὴ ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσαν ἐπάνοδον Schneider [1]) Stallbaum (1850) Campbell Adam 1902 Burnet servarunt, e quibus Adam post ἀληθινὴν distinxit ad ἀληθ. mente ἡμέραν supplens et verbis τοῦ ὄντος οὖσαν ἐπάνοδον ista εἰς ἀληθινὴν (sc. ἡμέραν) explicari putat („into the true day, that is, the ascent into Being"), sed ἀληθ. ἡμέρα est ipsa ἀλήθεια et ipsum ὄν. Astius coniecerat ἀληθινὴν τὴν (vel καὶ) ὄντως (v. l.) οὖσαν (sc. ἡμέραν), ἣν δὴ ἐπάνοδον φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι. Varia l. ἰούσης pro οὖσαν, quam Bekker et Stallbaum (ed. Goth.) receperant, plane absurda est, nam si ψυχή quae ἀνέρχεται εἰς τὸ ὄν, περιάγεται, tum necessario ad malas artes deflectitur. Hermannus Iamblichum οὖσα ἐπάνοδον, ut videtur, praebentem secutus edidit εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσα ἐπάνοδος, cui assentior dummodo corrigatur praeterea ⟨τὴν⟩ τοῦ ὄντος οὖσα ἐπάνοδος. Sic elegantissimam antithesin nanciscimur: νυκτερινὴ enim ἡμέρα (s. φῶς) est κιβδηλὴ ἡμέρα sive τὸ τῷ σκότῳ κεκραμένον, τὸ γιγνόμενόν τε καὶ ἀπολλύμενον (508 D), unde ψυχὴ extrahenda est ad ἀληθινὴν ἡμέραν sive τὸ οὗ καταλάμπει ἀλήθειά τε καὶ τὸ ὄν (ibid.); cf. 519 B ὧν εἰ ἀπαλλαγὲν

1) Is τοῦ ὄντος ἐπάνοδον explicans εἰς τὸ ὂν ἐπάνοδον contulit Apollodorum Heynii p. 200 τῆς Ἅιδου καταβάσεως στόμιον.

saepe illum gemitus edentem, saepe frementem,
saepe retemptantem totas rescindere vestes
sternentemque trabes irascentemque videres
montibus aut patrio tendentem bracchia caelo.

Alter continuo sequitur: arcum cum sagittis Philocteti tradit, quem et aliis verbis alloquitur et hisce

1652 *victrice felix, iuvenis, has numquam irritas*
mittes in hostem; sive de media voles
auferre volucres nube, descendent aves
et certa praedae tela de caelo fluent
nec fallet umquam dexteram hic arcus tuam.

Leoni haec sententia per *sive* incohata fuisse videtur e. g. *sive eris in acie*, sed tamen et ipse et Richter vocabulo *victrice* crucem praefigere maluerunt. Dubito tamen num verum viderit. Cf. vs. 1260, ubi Hercules virus quo consumitur compellat:

quaecumque pestis sive quaecumque es fera,
palam timere!

Ibi quoque *sive* semel positum est et prior sententiae pars ea est ut quivis facile verba *quaecumque pestis (es)* interpretetur: *sive es pestis aliqua.* Quae cum ita sint, necesse non esse arbitror alterum *sive* loco nostro inserere, verum alio modo eum esse sanandum. Ad tragoediam cui Hercules Furens titulus est, quae ad librariorum menda in Hercule Oetaeo corrigenda totiens nos adiuvit, confugio unde huic quoque loco remedium petam et conferri iubeo versus simile initium habentes

800: *victrice magnum dextera robur gerens*
895: *victrice dextra fusus adverso Lycus*
terram cecidit ore.
399: *ego rapta quamvis sceptra victrici geram / dextra.*
1103: *lacertos / verbera pulsent victrice manu.*

Iamque non possum adduci ut voc. *victrice*, quod fere criticis in suspicionem venit, depravatum esse putem, sed voc. *felix* potius suspectum habeo. Quid multa? Hic quoque nescio an poeta scripserit

victrice dextra, iuvenis, has numquam irritas
mittes in hostem sive e. q. s.

Loco autem sic constituto alterum *sive* non desideratur, nam ablativus *victrice dextra* id supervacaneum iam reddit utpote

qui tantum non vice fungatur sententiae *sive praelium committes.*

Alcmena neniam canit:

1863 *flete Alcmenae magnique Iovis*
plangite natum, cui concepto
lux una perit cet.

Pro *flete* Leo scripsit *ite* et Richter eum secutus est: potius corrigendum puto *mecum*, ut vs. 1901:

mecum miserae plangite gentes.

Ad. Verg. Ecl. VII vss. 14—17.

Meliboeus a Daphnide invitatus ut certamini Thyrsidis et Corydonis adsit haec secum reputat:

14 Quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quae clauderet agnos;
Et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum,
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.

Neque priorem bene sequitur vs. 16 ubi potius *sed* expectes quam *et*, neque ipsius vs. 16 sententiae apte respondet vox *tamen* in ultimo versu, qui particulam consecutivam velut „itaque" flagitat, non adversativam. At permutatis vss. 16 et 17 omnia bene decurrunt. Dicit igitur Meliboeus: non ego quidem habebam ancillas, quae agnos curarent:

„posthabui *tamen* illorum mea seria ludo; *et* certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum" i. e. omnia mea illorum certamini postposui, quae et ipsa paene res seria fuit.

J. Berlage.

AD PLATONIS REMPUBLICAM

SCRIPSIT

J. L. V. HARTMAN.

(Continuantur ex huius Vol. p. 52).

P. 515 C: In praegressis cod. Mediceus Iamblichi ἠχῶ exhibet. — Vam l. τῶν δεσμῶν ⟨τε⟩ καί, quam Burnet recepit, minime spernenda est. Sequentia εἰ φύσει τοιάδε ξυμβαίνοι αὐτοῖς aliter ab aliis viris dd. explicata non intelligo. Vulgatam corruptam censens aut εἰ φύσει τοι (pro τοιάδε) ξυμβ. κτλ aut Σκόπει δὴ ... οἷα τις ἂν εἴη. ἢ (interrog. part.) φύσει τοιάδε (*singul.*) ξυμβαίνοι ⟨ἂν⟩ αὐτοῖς; legatur suadeo. Iamblichus ἢ pro εἰ praebet. Posterius, quod et palaeographia commendat, a Platonis argumentandi ratione non abhorrere mihi videtur (cf. 545 CD Φέρε τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, πειρώμεθα λέγειν τίνα τρόπον .... ἐξ ἀριστοκρατίας. ἢ τόδε μὲν κτλ). Herwerdenus (Mnem. 1891) va l. φύσει εἰ pro εἰ φύσει recepta sic distinxit οἷα τις ἂν εἴη, φύσει εἰ τοιάδε κτλ („ipsorum naturae beneficio"). — Verba πρὸς τὸ φῶς (in 532 B τὸ φῶς ignem cavernae indicare videtur) ἀναβλέπειν aliud quid significare quam infra (D ult.) verba πρὸς αὐτὸ τὸ φῶς βλέπειν manifestum est: priora nimirum tantummodo indicant solutum δεσμώτην oculos a tenebris ad lucem, ab illo igni editam convertere, posteriora autem eum oculos in ipsum ignem defixos habere. Quae cum ita sint, Herwerdeni dubitantis (Mnem. 1884) Ca τὸ ⟨τοῦ πυρὸς⟩ φῶς nobis non opus est. — Ad ἀλγοῖ s. ἀλγοίη cogita τὸ σῶμα, praesertim σκέλη et αὐχένα.

P. 515 D: Richardsi (Class. Rev. 1894) Cam ἐγγυτέρω ⟨ὢν⟩

recte Adam in ed. priore probaverat. Paris^us A praebet *ἐγγυτέρωι*. Teste Adamo Par. A non *ὀρθότερα*, sed *ὀρθότερον* exhibet; ad *ὀρθότερα* cf. 403 B *μακρότερα*, Politic. 276 E *εὐηθέστερα*. Variam l. *βλέπει* (pro *βλέποι*) Bekker Ast Stallbaum Adam (ed. I) iure receperunt, nam propter praegressum *ἑώρα* et sequens *ὅ, τι ἔστιν* scriptor orationis rectae quae fuisset *τότε μὲν ἑώρας φλυαρίας, νῦν δὲ ὀρθότερον βλέπεις καὶ ἀποκρίνου ὅ,τι ἔστιν ἕκαστον* tempora immutata servasse videtur. Conferatur ex 517 A *λέγοιτο ἂν περὶ αὐτοῦ ὡς ἀναβὰς ἄνω διεφθαρμένος ἥκει τὰ ὄμματα*. — In Astii et Bekkeri editionibus caput alterum rectius a verbis *Εἰ δέ, ἦν δ'ἐγώ, κτλ* incipit; duabus enim actionibus *λύσις* illa *τῶν δεσμωτῶν* constat, *προτρέψει πρὸς τὸ φῶς τὸ τοῦ πυρὸς* et *ἀναβάσει ἐκ τῆς καταγείου οἰκήσεως*.

P. 515 E: Vox *φεύγειν* vertenda est „conari fugere". Richardso (l. c.) suadenti *ἂ δύναιτο* (pro *δύναται*) *καθορᾶν* iure editores non paruerunt. Naber (Mnem. 1909) *ἀνιείη* (v. v. l. l. *ἀνείη* et *ἀνίη*) propter praegressum *ἕλκοι* postulavit; ob similem causam Herwerdenus in 504 D (*θεάσασθαι, ἀλλὰ ... μὴ παριέναι*) aor. *παρεῖναι* malebat. Ipse nil mutandum censeo.

P. 516 B: Variam l. (*συλλογίζοιτο περὶ αὐτοῦ ὅτι*) *οὗτος* pro *αὐτὸς* editores inde a Schneidero praeter Stallbaumium (1859) Adamum Burnetum non receperunt, sed *αὐτὸς* indicaret post aliquid dubitationis eum collegisse solem esse anni temporum auctorem. Lectio *οὗτος* confirmatur iis quae de *νοητοῦ γένους* principio dicuntur in 517 C *ὀφθεῖσα δὲ* (sc. *ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα*) *συλλογιστέα εἶναι* (sc. *φαίνεται*) *ὡς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ... αἰτία*. — Cobeto in § C corrigenti (nota manusc.) *τῷ ὀξύτατον* (pro *-τα*) *καθορῶντι* non assentior, siquidem *ὀξύτατα* hic valet „celerrime" (cf. 401 E *ὀξύτατ' ἂν αἰσθάνοιτο*).

P. 516 D: Vulgatam *ἢ τὸ τοῦ Ὁμήρου ἂν πεπονθέναι* [1]) *καὶ σφόδρα βούλεσθαι ἐπάρουρον ἐόντα θητευέμεν ἄλλῳ ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ* corruptam censens Naber (Mnem. 1888 p. 100 et Mnem. 1908) legendum esse coniecit *τὸ τοῦ Ὁμήρου* [*ἂν πεπονθέναι*

1) Adam contulit Symp. 198 C *τὸ τοῦ Ὁμήρου ἐπεπόνθη*.

καὶ] σφόδρα κτλ, ut τὸ τοῦ ῞Ομ. esset κατὰ τὸ τ. ῞Ο.; Adamo autem in ed. I (1897) unum πεπονθέναι suspectum erat. Ipse textum sanum esse existimo, dummodo in sententiae fine legatur ὁτιοῦν δὴ (sic pro ἂν Richards in Class. Rev. 1894) μᾶλλον sc. βούλεσθαι deleto verbo πεπονθέναι (Plato scripturus fuerat ὁτιοῦν δὴ πάσχειν s. παθεῖν μᾶλλον ἢ 'κεῖνα κτλ). Nabero in sequentibus [πεπονθέναι] ἂν δέξασθαι suadenti plane assentior eandem ob causam.

P. 516 E: Omnes fere recentes editores necnon Cobetus (Mnem. 1862) θᾶκον pro θῶκον probarunt. Paulo post propter omissum ἂν Hermann et Cobetus (Mnem. 1862) non improbante Stallbaumio (1859) ἂν πλέως pro ἀνάπλεως optime coniecerunt (cf. 486 C λήθης ὢν πλέως i. e. μεστός s. ἔμπλεως). Baiteri c[a] ⟨ἂν⟩ ἀνάπλεως (sic Herwerdenus Mnem. 1884, Adam, Burnet) ob huic loco incommodam vocis ἀνάπλεως i. e. μεμολυσμένος significationem reicienda est. — Verbum γνωματεύειν hic valet „definire". Post pauca v[am] l. ἀμβλυώττοι pro -τει Bekker Stallbaum (ed. Goth.) Herwerdenus (Mn. 1884) Richards (Class. R. 1894) iure probarunt, quo artius haec cohaererent. Frustra Adam contulit ex 515 E ἃ δύναται (revera potest) καθορᾶν. In proximis Herwerdenus l. c. et Naber (Mnem. 1909) ἀμβλυώττοι ⟨ἔτι⟩ πρὶν καταστῆναι τὰ ὄμματα postularunt coll. 517 D ἔτι ἀμβλυώττων, sed propter πρὶν illud ἔτι mihi non opus esse videtur. Facillime autem inter ἀμβλυώττΟΙ (sive -τΕΙ) et Πρὶν voculam ΕΤΙ haplographia interire potuisse nemonon sentit.

P. 517 A: Verba τῆς συνηθείας quae plane frigent, deleantur. Adscripsit haec aliquis memor eorum, quae 516 A συνηθείας δή, οἶμαι, δέοιτ' ἂν et 517 D πρὶν ἱκανῶς συνήθης γενέσθαι leguntur. Pronomen οὗτος in verbis οὗτος δ' ὁ χρόνος tempus significat intercedens inter τὸ ἀμβλυώττειν et τὸ καταστῆναι τὰ ὄμματα. — Vulgatam καὶ ἀποκτείνειν, ἀποκτιννύναι ἂν [1]) corruptam esse viri docti (praeter Bekk. Schneiderum Campb.

---

1) Burnetus edidit ἀποκτεινύναι ἂν secutus Vind. F, qui exhibet ἀποκτεινῦναι ἂν (idem codex in 488 C ἀποκτεινῦντας pro ἀποκτιννύντας praebet).

Burnet) optimo iure censuerunt. Quisnam Schneidero assensurus est, qui commate post ἄνω ἰέναι restituto contendit Platonem sic scripsisse, quia pro ἆρ' οὐ γέλωτ' ἂν παράσχοι καὶ λέγοιτ' ἂν etiam dicere οὐκ οἴει γέλωτ' ἂν παρασχεῖν καὶ λέγεσθαι ἂν ei licuisset? Quum vero perdifficile sit pro certo statuere quid Plato scripserit, non mirum est editores alium aliud excogitasse: Ast (probante Hermanno) coniecit λαβεῖν, κἂν ἀποκτείνειαν, Baiter (prob. Iw. Mueller, Symb. Crit. p. 37) λαβεῖν, καὶ ἀποκτείνειαν ⟨ἂν⟩, Stallbaum (1859) λαβεῖν, καὶ ἀποκτείνοιεν ἄν, Cobetus (Mnem. 1874) λαβεῖν, κἂν ἀποκτιννύοιεν, Adam denique λαβεῖν καὶ ἀποκτιννύναι, ἀποκτείνειαν ἄν. Postrema ratio δεσματῶν iracundiam non tam bene significat ac reliquae emendationes „si comprehendere possint, vel occidant". Mihi Baiteri ratio maxime placet (sic dittographia mendum ortum esse apparet).

P. 517 B: Vox ἕδραν significat ἕδος sive τόπον, *regionem*, *fines*. In proximis τελευταία cum ὁρᾶσθαι iungendum est. — In § C Heller quoque (Curae Crit. p. 24) αὐτὴ κυρία (sc. οὖσα) probavit; idem et cod. Mediceus Iamblichi praebet.

P. 517 D: In sequentibus δικαίου σκιαὶ ad δικαίου ἀγάλματα sic se habent, ut in caverna αἱ τῶν παραφερομένων σκιαὶ ad τὰ παραφερόμενα. Sunt autem τὰ τοῦ δικαίου ἀγάλματα iura in legibus ac iuris praeceptis (absque philosophiae ope elaboratis) sita et αἱ σκιαὶ ficta sive adumbrata iura (malitiosae iuris interpretationes). Recte Astius vertit „umbris vel imaginibus has umbras reddentibus". Campbell σκιὰς et ἀγάλματα sic distinxit „the last may be conceived to be the enactments of Athenian Law; and first the sophistries of pleaders relating to them and the like". Dubitanter corrigatur suadeo περὶ τοῦ ὅπῃ pro π. τούτου ὅπῃ. — In § E lege οὐδ' ὁπωστιοῦν [θαυμαστόν], ἔφη. Cod. F ἔφη, θαυμαστόν praebet.

P. 518 B: Richards (Class. Rev. 1894) verba ὑπὸ λαμπροτέρου spuria censuit, vereor ne temere, quamquam textum corruptum duco. Nam primum (in § A) πλείονος sensu cassum: ecquid in priore membro post ἐκ φανοτέρου βίου ferri potest

εἰς σοφίαν ἥττονα? Quominus *πλείονος* vertamus „trop” vel „assez grande ignorance” tam ratio quam reliquorum comparativorum vis prohibet nec prodest *πλείστης* reponere. Deinde metaphora vocabulo *ἀμαθίας* (pro *σκότους*) adiecto tollitur ac difficilius ad *φανότερον* audias *βίον*. Postremo in praegressis post *ἤκουσα* non additum est *εἰς σκοτωδέστερον*, quas ob causas verba *ἐξ ἀμαθίας πλείονος*, quae fortasse e male lecto additamento *ἐξ ἀμαθίας πλέω* (i. e. *μεστοῦ*) sc. *βίου* nata sunt, ad marginem releganda censeo. — Fortasse reponendum erit *τοιόνδε* ⟨*τι*⟩ *νομίσαι*; Iamblichus praebet *δεῖ νοῆσαι περὶ αὐτῶν τοιόνδε τι*. In eadem sententia Richards l. c. prius *εἶναι* non male insiticium putavit.

P. 518 C: Miror editores (praeter Schneiderum) vocem *δύναμιν* iunxisse cum verbo *περιακτέον* nec sensisse *ἐνοῦσαν* hic positum esse pro *ἐνεῖναι*, itaque duabus scriptorem hic constructionibus (partic. et infinit.) usum esse. Pristinum autem verborum ordinem fuisse suspicor *ταύτην ἐνοῦσαν ἑκάστου τὴν δύναμιν* vel potius *ταύτην τὴν δύναμιν ἐνοῦσαν ἑκάστου ἐν τῇ ψυχῇ*. Veri simile est verba *ἐνοῦσαν ἑκάστου* ante *ἐν τῇ ψυχῇ* in antiquo exemplari omissa postea sede aliena inserta esse. Praeterea corrigendum est *οἷον* [*εἰ*] *ὄμμα μὴ δυνατὸν* (l. *οὐ δυνατὸν*) *ἦν κτλ*, quia nulla hic ellipsis est: componas velim Timaeum 19 B *προσέοικε δὲ δή τινί μοι τοιῷδε τὸ πάθος, οἷον εἰ* cum Reip. 360 E *οἷον κυβερνήτης ἄκρος ἢ ἰατρὸς τά τε ἀδύνατα ἐν τῇ τέχνῃ ... διαισθάνεται κτλ, οὕτω καὶ ὁ ἄδικος κτλ*.

P. 518 D: In verbis *τούτου* [1]) *τοίνυν, ἦν δ᾽ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη τῆς περιαγωγῆς τίνα τρόπον κτλ* vocem *τέχνη* praedicatum, verbum autem *ἡ παιδεία*, cuius vim in § B *τινες* haud recte definire dicti sunt, subiectum esse Astius optime monuit. Si verba *τῆς περιαγωγῆς* genuina, tunc ista *τούτου αὐτοῦ* (i.e. *τοῦ ὀργάνου*) sublato commate post *εἴη* e genitivo *τῆς περιαγωγῆς* pendere (sic Ast 1814 Hermann Adam) putemus necesse est, ne si cum reliquis editoribus verba *τῆς περιαγωγῆς* pro appositis habeamus vocis *τούτου αὐτοῦ*, Platonem balbutientem

---

1) Sic Paris. A, non *τοῦτο*.

faciamus. Multo autem elegantiorem sententiam nanciscemur verbis *τῆς περιαγωγῆς* ad marginem relegatis, quo facto *τούτου αὐτοῦ* verbis *τίνα τρόπον κτλ* explicatur. — Verba *οὐδὲ βλέποντι οἶ ἔδει* interpreti reddantur. Variam l. *δὴ μηχανήσασθαι* pro *διαμηχ.* unus Ast sine causa recepit. Post pauca Campbell malebat *ἐγγύς τι τείνειν* (cf. 548 D Phaedon. 65 A) pro *ἐγγύς τι εἶναι* (cf. Phaedon. 67 A 80 B Gorg. 520 A), vereor ne temere; mihi *εἶναι* s. *ἰέναι* s. *τείνειν* hoc loco ferri posse videtur.

P. 518 E: Variam l. *ἔθεσι* [*τε*] *καὶ ἀσκήσεσιν* editores inde a Baitero receperunt. Verba *παντὸς μᾶλλον* coll. 520 E *quam maxime*, *most assuredly* (Adam) significant, ut reiciendam putem plane inutilem nullique probatam editori Madvigii cam *φρονῆσαι πλάσματος* (s. *ὑφάσματος*) *θειοτέρου*. Nec minus improbandum est Richardsi (Class. Rev. 1894) inventum *φρονῆσαι ὀργάνου μᾶλλον θειοτέρου*, quippe quod vox *ὀργάνου* hinc alienissima est. In subsequentibus suadente ratione *ἀγωγῆς* pro *περιαγωγῆς* reponendum est. Non assentior Adamo scribenti „*ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς* is equivalent to *ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς τε καὶ μή*". Variam l. *χρήσιμόν* ⟨*τε*⟩ *καὶ ὠφέλιμον* (sic optimi codd.) omnes editores praeter Hermannum et Baiterum probarunt.

P. 519 A: Cobetus (Mnem. 1862) *διορᾷ τὰ* (pro *ταῦτα*) *ἐφ' ἃ κτλ* et in § B *ὥσπερ καὶ* ⟨*τὰ*⟩ *ἐφ' ἃ νῦν κτλ* commendavit (cf. 510 A *πρὸς τὸ ᾧ ὡμοιώθη* et exempla ad 412 D congesta), quae incertissima sunt. Post pauca Adam (1897) *ὥστε . . . ἐργάζεται* pro *ἐργαζόμενον* sine causa coniecerat. Post *ἠναγκασμένον* recte sequi *ὥστε* cum participio multi iam docuerunt (vid. interpretes ad Isocrat. Paneg. § 64 *φαίνονται δ' ἡμῶν οἱ πρόγονοι τοσοῦτον ἁπάντων διενεγκόντες, ὥσθ' . . . ἐπιτάττοντες*, ubi multi *ὥσθ'* delerunt). — Varia l. *τὰ τῆς γενέσεως ξυγγενῆ* (sic Ast Bekk. Stallb. in ed. Goth.) parum perspicua est. Etiam Iamblichi cod. Mediceus *τὰς τ. γ. ξυγγενεῖς* exhibet probante Cobeto in Mnem. 1874 p. 281.

P. 519 B: Jackson teste Adamo malebat *ἐδωδῆς* pro *ἐδωδαῖς*. Astius Vind. F l. ⟨*τῶν*⟩ *τοιούτων* recepit, sed etiam 343 A idem cod. unus ⟨*τὰ*⟩ *τοιαῦτα* praebet. Varia l. [*τε*] *καὶ λιχνείαις*

probanda mihi videtur. In proximis optimorum codd. l. περὶ [τὰ] κάτω στρέφουσι Madvigius (περικάτω reponens coll. κατωκάρα; comp. ὑποκάτω, ἐπάνω alia) Cobetus (Mnem. 1874 p. 281) Baiter Adam (ed. II) iure probarunt, quum περικάτω στρέφειν e Photii testimonio solemnis apud Atticos locutio esset pro κάτω περιστρέφειν et per totum hunc locum de περιστροφῇ et τῷ περιστρέφεσθαι sermo sit. Hermanni (Schneidero praeeunte) c[a] [περὶ] κάτω·στρέφουσι, quam Burnet recepit neque improbarat Campbell, temere prolata est ac praeterea sententiam minus gravem reddit. Lectionem περὶ τὰ κάτω (sic et Iamblichus) Ast Bekker Stallb. Schneider Iw. Mueller (Symb. Crit. p. 9) Adam (1897) receperant, sed tunc εἰς τὰ κάτω opus erat, ut in subsequentibus legitur περιεστρέφετο εἰς τἀληθῆ. Codex Mediceus Iamblichi ὀξυτα ... (spatium viginti fere litt.) ... περ καὶ ἐφ' ἃ κτλ praebet. Variam l. τί δαί pro τί δέ perperam Stallbaum recepit. — In § B Nabero (Mnem. 1909) pro ζῶντες ἔτι suadenti ζῶντες ἔξω coll. Criti. 108 E τοῖς θ' ὑπὲρ Ἡρακλείας στήλας ἔξω κατοικοῦσι καὶ τοῖς ἐντὸς πᾶσιν paucos assensuros puto.

P. 519 E: Ad Ἐπελάθου, ἦν δ' ἐγώ, πάλιν κτλ conferunt 420 B ἐροῦμεν γάρ, ὅτι κτλ et 466 A; vide etiam 497 A οὐδέ γε, εἶπον, τὰ μέγιστα, μὴ τυχὼν πολιτείας προσηκούσης· ἐν γὰρ προσηκούσῃ αὐτός τε μᾶλλον αὐξήσεται καὶ μετὰ τῶν ἰδίων τὰ κοινὰ σώσει. In eadem sententia malim ἐν ⟨τῇ⟩ πόλει, quia Platonica civitas spectatur; cf. 520 B ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι, 420 B 421 B. Post pauca dub. suadeo ἀλλ' [ἐν] ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι coll. ex. gr. 421 B ὅπως ὅτι πλείστη αὐτοῖς εὐδαιμονία ἐγγενήσεται. — Verba ξυναρμόττων τοὺς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ[,] ποιῶν μεταδιδόναι sic Latine vertenda sunt „concentu inter cives persuasione ac vi composito efficiens ut etc.", nam ὁ νομεθέτης (cf. § E in. νόμῳ) universam εὐπραγίαν consequitur efficiendo ut cives utilitatem quam quisque praestare possit alius cum alio communicent, quod cives haud dubie non facerent, nisi ἁρμονίᾳ quadam τὰ τρία eorum γένη inter se continerentur: ubicumque enim cives inter se dissident, nocere alius alii quam auxiliari student.

P. 520 A: Recte Schneider ἀφίῃ pro ἀφιῇ edidit. — In § B Nabero (Mnem. 1909) coni. ὥσπερεὶ σμινήνεσιν pro ὥσπερ ἐν σμ., non assentior, quia mente supplere licet ἐν τῇ πόλει. — In § C v. l. καταβατέον οὖν ἐν μέρει ἕκαστον pro ἑκάστῳ memorabilis, sed non necessaria mihi videtur.

P. 520 D: Part. σχοῦσαν pro aor. gnomico nonnulli habent. Satius est vel variam l. ἴσχουσαν (Vind. F ἴσχυσαν) recipere vel cum Richardso et Nabero (Mnem. 1909) ἔχουσαν corrigere. In 370 E aliquot codd. σχοῦσα perperam pro ἔχουσα praebent. — In § E malo ἑκάστῃ ⟨τῇ⟩ πόλει.

P. 521 C: Fortasse corrigendum est πᾶς γὰρ οὐκ [βούλομαι], ἔφη; vide dicta ad 348 A. Variam l. (Vind. F) τουτὶ δή pro τοῦτ' ἤδη Burnetus commemorare non debuerat; iotacismo enim qui dicitur, ea debetur. — Optimorum codicum l. ψυχῆς περιαγωγὴ ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσαν ἐπάνοδον Schneider [1]) Stallbaum (1850) Campbell Adam 1902 Burnet servarunt, e quibus Adam post ἀληθινὴν distinxit ad ἀληθ. mente ἡμέραν supplens et verbis τοῦ ὄντος οὖσαν ἐπάνοδον ista εἰς ἀληθινὴν (sc. ἡμέραν) explicari putat („into the true day, that is, the ascent into Being"), sed ἀληθ. ἡμέρα est ipsa ἀλήθεια et ipsum ὄν. Astius coniecerat ἀληθινὴν τὴν (vel καὶ) ὄντως (v. l.) οὖσαν (sc. ἡμέραν), ἣν δὴ ἐπάνοδον φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι. Varia l. ἰούσης pro οὖσαν, quam Bekker et Stallbaum (ed. Goth.) receperant, plane absurda est, nam si ψυχή quae ἀνέρχεται εἰς τὸ ὄν, περιάγεται, tum necessario ad malas artes deflectitur. Hermannus Iamblichum οὖσα ἐπάνοδον, ut videtur, praebentem secutus edidit εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσα ἐπάνοδος, cui assentior dummodo corrigatur praeterea ⟨τὴν⟩ τοῦ ὄντος οὖσα ἐπάνοδος. Sic elegantissimam antithesin nanciscimur: νυκτερινὴ enim ἡμέρα (s. φῶς) est κιβδηλὴ ἡμέρα sive τὸ τῷ σκότῳ κεκραμένον, τὸ γιγνόμενόν τε καὶ ἀπολλύμενον (508 D), unde ψυχὴ extrahenda est ad ἀληθινὴν ἡμέραν sive τὸ οὗ καταλάμπει ἀλήθειά τε καὶ τὸ ὄν (ibid.); cf. 519 B ὧν εἰ ἀπαλλαγὲν

1) Is τοῦ ὄντος ἐπάνοδον explicans εἰς τὸ ὂν ἐπάνοδον contulit Apollodorum Heynii p. 200 τῆς Ἅιδου καταβάσεως στόμιον.

περιεστρέφετο εἰς τἀληθῆ. Bakius in Biblioth. Crit. Nov. vol. 4 (p. 37) Astii coniecturam citans scripserat „Poterit fortasse lenius corrigi *εἰς ἀληθινὴν τὴν ὄντως οὐσίαν* (etiam in Sophist. 248 A *τὴν ὄντως οὐσίαν*) coll. Porph. in Stob. Tit. 21, 27 ult.". Cobeti c^am^ (Mnem. 1862) *ψυχῆς περιαγωγὴ ⟨καὶ⟩ ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν ἐπάνοδος* Baiter et J. Nuesser (Bl. für bayr. Gymn. 21. 1885) probarunt nisi quod ⟨*καὶ*⟩ neglexerunt, sed ita carebimus eleganti antithesi (cf. ex. gr. 525 C *μεταστροφῆς ἀπὸ γ ε ν έ σ ε ω ς ἐπ' ἀλήθειάν τε καὶ ο ὐ σ ί α ν*). Id quod Adam in editione I (1897) commendaverat *ἄγουσα ἐπάνοδον* pro *οὖσα ἐπάνοδον* postea ipse improbavit. E. Wuest (Beiträge zur Textk. u. Ex. d. Plat. Politeia, Muenchen 1902) coniecit *δοῦσα* (pro *οὖσαν*) *ἐπάνοδον*. Ad verba *φιλοσοφίαν ἀληθῆ* conferas 486 B *φιλ. ἀληθινῆς*, 490 A.

P. 521 E: Varia l. ⟨*Καὶ*⟩ *γυμναστικὴ μέν που περὶ κτλ*, quam Stephanus probaverat et Burnet recepit, mihi ut Schneidero non necessaria videtur. Bis initio sententiae posita vox gymnastices argumentationi non obest.

P. 522 A: Variam l. *ἔθη* pro *ἔφη*, quam unus Stephanus probaverat, iure Burnet recepit, nam insolenter *ἔφη* iteratum est neque ethicam, ut Schneider putabat, vim hic commode obtinet. Cum vero *εὐαρμοστία* et *εὐρυθμία* ni fallor (cf. praegressa *ἔθεσι παιδεύουσα*) *ἔ θ η* sint, lectio cod. Vind. F *ἔθη* genuina mihi videtur et vulgatum *ἔφη* librariorum incuriae deberi (eodem modo saepius *θήσομεν* et *φήσομεν* in codd. confusa sunt). Ad *ἄττα* interpositis paucis a voce *ἕτερα* separatum conferas Politic. 268 D *δεῖ καθ' ἑτέραν ὁδὸν πορευθῆναί τινα*. In editione I (1897) Adam ex uno codice *ἔφη* omiserat. Partic. *ἔχουσα* hic fere idem valet ac *παρέχουσα* (cf. supra *παραδιδοῦσα*). In subsequentibus *μάθημα δὲ πρὸς τοιοῦτόν τι ἀγαθόν, οἷον σὺ νῦν ζητεῖς, οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῇ* illud *τοιοῦτόν τι* vix ad diu praegressa (521 D) *ψυχῆς ὁλκὸν ἀπὸ τοῦ γιγνομένου ἐπὶ τὸ ὄν* referri potest neque *οἷον* ad *μάθημα*, quod praegressa 521 D *τὸ μάθημα ὃ ζητοῦμεν* 521 E *ὃ ζητοῦμεν μάθημα* (vid. etiam 523 A in. *τῶν πρὸς τὴν νόησιν ἀγόντων — μαθημάτων — φύσει εἶναι ὧν ζητοῦμεν*) suadent et ratio poscit. Quas ob causas textum cor-

ruptum censeo et legendum *μάθημα δὲ πρὸς* ΤΟ ΝΟΗΤΟΝ pro *μ. δ. π. τοιοῦτόν τι* recepta varia l. *ἄγον*, quam c. Eusebio codices F et Π (in marg.) praebent (cf. infra 523 A in. *τῶν πρὸς τὴν νόησιν ἀγόντων φύσει εἶναι ὧν ζητοῦμεν*). Adam vulgatam vertit „useful for any such purpose as you now require" addens „the words *οἷον ζητεῖς* are equivalent to *πρὸς οἷον — ζητεῖς* sc. *μάθημα ἀγαθὸν εἶναι*"; Campbell mire annotavit „*ἀγαθὸν* is to be taken with *τοιοῦτον* and not with *μάθημα*" *οἷον* ad *μάθημα* pertinere suspicatus; Burnet denique vulgata *τοιοῦτόντι* servata unum *ἄγον* pro *ἀγαθὸν* (*idoneum ad*, cf. 407 E *ἀγαθὸς πρὸς τὸν πόλεμον*, Xen. Mem. 4. 6. 10) Stephano et Astio [1]) praeeuntibus recepit.

P. 522 B: Nabero (Comm. Platon. I 1862) *ὦ δαιμόνιε* [*Γλαύκων*] legenti non obtemperandum censeo. Post pauca Astio *αἳ* [*τε*] *γὰρ τέχναι* corrigenti assentior, cum Glauconis responsum *πῶς δ' οὔ* non ostendat Socratem, ut Schneider putabat, ab eo interpellatum esse praeterque *τέχνας* nil Socratem addere voluisse Glauconis verba *μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς καὶ τῶν τεχνῶν κεχωρισμένον* documento sint. Vulgata l. describentis errore (sequitur ΤΕ*χναι*) ortum mihi videtur. — In § C Bekker Ast Burnet v^am^ l. ⟨*τὸ*⟩ *ποῖον, ἔφη* probarunt; fortasse recte, quia praecedit ΤΟΥΤΟ (*τὸ κοινόν*). In proximis Astius sine causa v^am^ l. (*παγγέλοιον*) *οὖν* pro *γοῦν* recepit: vulgata enim, qua Socrates significatur ridens Glauconi assentiri, orationem alacriorem reddit.

P. 522 D: I. I. Hartmano (De Emblem. etc. 1898 p. 65) et Nabero (Mnem. 1909) verba *εἴπερ ἀριθμεῖν μὴ ἠπίστατο* (Theo Smyrn. praebet *εἴ γε μὴ ἠπίστατο ἀριθμεῖν*) delentibus nullus adversor. Ubi nunc leguntur, ferri nequeunt. Dubitanter ipse ea transponenda censeo hunc in modum *καίτοι ποῖόν τιν' αὐτὸν οἴει στρατηγὸν* ΕΙ*ναι*, ⟨ΕΙ*περ ἀριθμεῖν μὴ ἠπιστ*ΑΤΟ⟩. ΑΤΟ*πόν τιν' κτλ.*

P. 522 E: Rogandi formula *ἄλλο τι οὖν* Latine vertatur

---

1) In ed. 1822 in calce annotavit Astius „fortasse *ἀγαγόν*", quod ferri nequit: aut *ἄγον* aut *ἀγωγόν* (sic Hottinger, cf. 523 A 525 A) opus est.

„ergone". Varia l. ⟨*καὶ*⟩ *λογίζεσθαι* (sic editt. inde a Schneidero praeter Stallbaumium et Burnetum) improbanda mihi videtur, quia propter praegressa 521 D (*δεῖ μάθημα*) *μὴ ἄχρηστον πολεμικοῖς ἀνδράσιν εἶναι* et 522 C ult. *οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, καὶ ἡ πολεμική;* (sc. *ἀναγκάζεται αὐτῶν μέτοχος γίγνεσθαι*) prae ceteris *τὸ ἀναγκαῖον* eminere debet. Illud *καὶ* ex interpolato et male lecto *ἤ*, quod in compluribus codicibus legitur, ortum est. Paulo post Nabero (Mnem. 1909) *τάξεων* ⟨*πέρι*⟩ *ἐπαΐειν* commendanti non assentior.

P. 523 A: In verbis *τῶν πρὸς νόησιν ἀγόντων φύσει εἶναι* vocem *φύσει* ad *εἶναι* pertinere sequentia *χρῆσθαι δ' οὐδεὶς αὐτῷ ὀρθῶς* i. e. „eius naturam homines non agnoscunt" docent. Nabero (Mnem. 1909) *ἀγωγά τε εἶναι οἷ λέγομεν καὶ* ⟨*ἃ*⟩ *μὴ* postulanti assentiri non possum propter *τε* additum. In eadem sententia malo *σαφέστερον εἰδῶμεν* pro *σ. ἴδωμεν*; tritum est *σάφ' ἴσθι* et similia. Naberum l. c. idem postulasse video (cf. § C *σαφέστερον εἴσει*). Propter sequens *δείκνυμι* (non *δεικνύω*) editores inde a Baitero v^am^ l. *δείκνυ'* pro *δείκνυ* probare non oportuerat.

P. 523 B: Verba *ὡς τῆς αἰσθήσεως οὐδὲν ὑγιὲς ποιούσης* per se spectata optimum sensum praebent, ut nobis Astii c^a^ *νοούσης* non opus sit. Praeterea vix credo Platonem h. l. *τὴν αἴσθησιν νοεῖν* dicere potuisse, quod *ἡ αἴσθησις* tantummodo *σημαίνει* s. *παραγγέλλει* s. *δηλοῖ*. — Ad *μὴν* in verbis *ποῖα μήν, ἔφη, λέγεις* (recte Campbell vertit „but what then are the things you mean?") conf. Theaet. 142 A *ποῦ μήν;* Alcib. I 119 C *ἀλλὰ πρὸς τίνας μήν;* — In § C corrige sis *οὑτοιί* pro *οὗτοι*, quum Socrates haec dicens tres digitos porrigat; cf. Arist. Nub. 653 *τίς ἄλλος ἀντὶ τουτουὶ τοῦ δακτύλου*, Plat. Prot. 335 D *τοῦ τρίβωνος τουτουί*, ibid. Lach. 179 A *ἡμῖν εἰσιν υἱεῖς οὑτοιί, ὅδε μὲν τοῦδε κτλ*, Menon. 82 C *ταυτασὶ κτλ*. In sequentibus *ὡς ἐγγύθεν τοίνυν ὁρωμένους λέγοντός μου διανοοῦ* particula *ὡς* ad *λέγοντός* (*in animo habere, cogitare de*) pertinet. Variam l. *Δάκτυλος μέν* ⟨*που*⟩ *αὐτῶν* (sic et Iambl.) unus Burnet recepit. Et mihi *που* (*opinor*) non ineptum hic videtur et facile inter *μεΝ* et ΑΥ*τῶν* excidere potuit.

P. 523 D: Ex Iamblicho Burnet *ἐπ'* pro *ἐν* (*ἐσχάτῳ*) coll.

§ E ἐπ' ἐσχάτῳ recepit. Mihi unius Iamblichi auctoritas non sufficere videtur ad vulgatam mutandam (cf. Sophocl. fr. ἔχει γὰρ ἕδραν Ζεὺς ἐν ἐσχάτῳ θεῶν). In sequentibus Faehse (fortasse coll. 524 A ἐν τοῖς τοιούτοις) sine causa (ἐν πᾶσι γὰρ) τοιούτοις pro τούτοις coniecit (praeterea τοῖς τοιούτοις opus erat). Astio post pauca verba τῶν πολλῶν (*plerorumque* s. *plurimorum*, Campbell vertit „the ordinary mind") delenti iure Schneider oblocutus est (mirum in modum Herwerdenus — Mnem. 1884 — ci. ἀναγκάζεται ⟨μὰ⟩ τὸν ⟨'Α⟩ πόλλω).

P. 524 A: Verba παραγγέλλει (τῇ ψυχῇ) ὡς ... αἰσθανομένη significant παραγ. ὡς αἰσθάνεται. Verbis enim sentiendi (διανοεῖσθαι) et declarandi (σημαίνειν, νομοθετεῖν, τιθέναι, πείθειν) necnon vocibus δῆλον λόγος μῦθος aliis saepissime additur ὡς cum participio: cf. Theaet. 158 B ὡς πετόμενοι ἐν τῷ ὕπνῳ διανοῶνται, Legg. 626 E ταῦτα γὰρ ὡς πολέμου ἐν ἑκάστοις ἡμῶν ὄντος πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς σημαίνει, Resp. 560 D μετριότητα ... ὡς ἀγροικίαν καὶ ἀνελευθερίαν οὖσαν πείθοντες. Adam autem haec sic interpretatus est ὡς ταὐτὸν σκληρόν τε καὶ μαλακόν ἐστιν, εἰ οὕτως αἰσθάνεται („when it perceives it to be so") addens „it should be remembered that touch does not always report that an object is both hard and soft". Sed vide in § C μέγα μὴν καὶ ὄψις καὶ σμικρὸν ἑώρα, φαμέν, ἀλλ' οὐ κεχωρισμένον, ἀλλὰ συγκεχυμένον τι. — In subsequentibus cod. Vind. F l.em ἐν ⟨γε⟩ τοῖς τοιούτοις unus Burnet recepit; mihi γε dittographia ortum videtur (ad οὐκοῦν ... αὖ conf. 444 A ult. οὐκοῦν στάσιν τινὰ αὖ). In 523 D ult. τό γε τοιοῦτον idem codex male γε omisit. Inde a Schneidero editores vam l. (τί ποτε σημαίνει) αὕτη ἡ αἴσθησις pro αὐτῇ ἡ αἰσθ. probarunt. Schneider verbis αὕτη ἡ αἴσθησις significatam putabat τὴν τοῦ σκληροῦ αἴσθησιν (sive τὴν ἐπὶ τῷ σκληρῷ τεταγμένην), Adam autem interpretatus est „this present sensation" addens „non the sense of touch in general". Si αὕτη (sic Par. A et Vind. F) genuinum est, significatur ἡ τοῦ σκληροῦ τε καὶ μαλακοῦ αἴσθησις. In § ult. corrigatur suadeo τί τὸ κοῦφόν ⟨τε⟩ καὶ βαρύ.

P. 524 B: Herwerdeno (Mnem. 1884) αὗταί γε ἄ π ο ρ ο ι pro ἄτοποι postulanti non assentior, siquidem ἑρμηνεῖαι (Adam vertit

„communications") non minus recte ἄτοποι (*mirae*) quam ἄποροι (difficiles intellectu) dici possunt. Praeterea vox ἄτοποι satis defenditur praegressis (523 B) ὡς τῆς αἰσθήσεως οὐδὲν ὑγιὲς ποιούσης. In eadem sententia Schneider cum uno codice articulum αἵ ante ἑρμηνεῖαι expungendum censebat, ut sensus esset „assurément, voilà etc." At conferas 530 D αὗται ἀλλήλων ἀδελφαί τινες αἵ (omisit unus cod.) ἐπιστῆμαι εἶναι (sc. κινδυνεύουσι), Legg. 629 B ταῦτα γὰρ ἀκήκοας που καὶ σὺ τὰ ποιήματα, Legg. 676 C, alia.

P. 524 C: In verbis μέγα μὴν καὶ ὄψις καὶ σμικρὸν ἑώρα articulus coll. 523 D ἡ ὄψις et 523 E ἡ ἁφή desideratur et καὶ ante ὄψις sensu caret, nisi ἀλλ' (ante οὐ) expungitur. Miror Adamum annotasse „sight also, sc. as well as νόησις". Veri est simile igitur in antiquo libro scriptum fuisse μέγα μὴν ἡ καὶ ὄψις, unde variae ll. fluxerunt. Itaque Stephanus et Astius recte μέγα μὴν ἡ ὄψις ediderant. Pronomen τι etiam ad κεχωρισμένον pertinet, sed fortasse τι e sequenti ΉΓΑΡ dittographia natum est. — Verba τί οὖν ποτ' ἔστι τὸ μέγα αὖ καὶ τὸ σμικρόν orationis quae recta dicitur, esse existimanda sunt, si iure nonnulli οὖν ab oratione indirecta alienum iudicarunt. In Prot. 322 C ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία, τίνα οὖν τρόπον δοίη Cobetus δῷ postulavit. Obstare videtur Aeschyl. Agam. 489 sq. τάχ' εἰσόμεθα ... εἴτ' οὖν ἀληθεῖς εἴτ' ὀνειράτων δίκην κτλ, quamquam nullo negotio εἴτ' ἄρ' (librarii ΑΡ ΑΝ ΟΥΝ sexcenties confuderunt) emendare possis (cf. Phaedon. 70 C Theaet. 169 A Thucyd. 6. 60,2 alia); apud poetas ἆρα saepe idem atque ἄρα valet.

P. 524 D: Variam l. πότερον pro ποτέρων soli Hermann et Baiter probarunt, quod parum eleganter pro ποῖον dictum foret. Ad vulgatam ποτέρων defendendam conf. Hipp. Mai 303 B Theaet. 186 A Symp. 184 A. In Phaedri 263 C Hirschigio (ed. Apolog. 1853) ποτέρων pro πότερον postulanti Stallbaum adversatus est. In Euthydem. 305 B pro ποτέρων ἦν ... πότερον κτλ Cobetus (Mnem. 1874) coniecit πότερον ἦν altero πότερον expuncto. De litteris ο et ω in Parisino A confusis vide dicta ad 399 C.

P. 524 E: Dativus αὐτῷ pendet a voce ἐναντίωμα. In § ult.

ad verba ἐν αὐτῷ (ψυχὴ ἀπορεῖν) Adam annotavit „is not ἐν τῷ ἑνί, but in the case in question, in such a case". Ipse Gallice interpretor „à son sujet". Verba καὶ ἀνερωτᾶν post ζητεῖν male abundare et insiticia puto.

P. 525 A: Ad μεταΣτρεπτικῶν (v. l. est μετατρεπτικῶν) conf. § C μεταστροφῆς, 518 D μεταστραφήσεται, 526 E. Verba τοῦτό γ'ἔχει significant τὴν ψυχὴν ἀπορεῖν ποιεῖ. Utrum in sequentibus ἡ περὶ τὸ αὐτὸ ὄψις (sic cum Par. A. Ven. Π. Stephanus Herm. Baiter Campbell [1]) Adam 1902) an ἡ περὶ αὐτὸ ὄψις (sic Vind. F Iamblichus) legendum sit ambigitur, at τὸ αὐτὸ legendo sententiarum nexum (Glauconem enim diserte respondere oportet ποτέρων — τῶν ἀγωγῶν πρὸς ἀλήθειαν et τῶν μή — sit τὸ ἕν) interire verissime Schneider monuit. Quisnam assentiet Adamo scribenti „τὸ αὐτὸ is in reality more elegant ... (and) *means the same as that with which* ἡ μάθησις (praecedit ἡ περὶ τὸ ἓν μάθησις) *was concerned* (viz. τὸ ἕν) and not one and the same object of vision"? In proximis ἅμα γὰρ ταὐτὸν ὡς ἓν κτλ vox ταὐτὸν significat „unum idemque". In § ult. Par[i] A lectionem (ταὐτὸν πέπονθε) τούτῳ pro τοῦτο soli Hermann Baiter Campbell iniuria probarunt. Burneto dubitanter suadenti (ἀλλὰ μὴν λογιστική) γε pro τε non assentior.

P. 525 B: Male in sequentibus C. Liebholdum (Philologus 1877) coniecisse διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἁπτέον [εἶναι] et μηδέποτε λογιστικῷ γενέσθαι ⟨ἔστιν i. e. ἔξεστιν⟩. Ἔστι ταῦτ', ἔφη nemonon videt. — In § C variam l. τῆς ψυχῆς ῥᾳστώνης [τε] μεταστροφῆς Ast Schneider Stallbaum (ed. Goth.) Adam Burnet iure probarunt.

P. 525 D: Ad duo ἀριθμητικῆς genera conf. Phileb. 56 D Ἀριθμητικὴν πρῶτον ἆρ' οὐκ ἄλλην μέν τινα τὴν τῶν πολλῶν φατέον, ἄλλην δ'αὖ τὴν τῶν φιλοσοφούντων. — Verba ἄνω ποι (ἄγει τὴν ψυχήν) dicta sunt pro εἴς τι τῆς ἀληθείας μέρος; conf. Legg. 705 D εἰς ἀρετήν ποι βλέποι κτλ. In § ult. codd.

---

1) In notis autem scribens „τὸ αὐτὸ is retained, not as inherently more probable, but as the reading of the best MSS."

A et Π praebent δεινοὺς ⟨δύο⟩, quod incaute Burnet in δεινοὺς ⟨αὖ⟩ mutandum censuit. Praestat, ni fallor, cum ceteris editoribus δύο e margine invectum putare.

P. 525 E: Herwerdeno (Mnem. 1884) suadenti μήποτε φανῇ τὸ ἓν μὴ ἕν, ἀλλὰ πολλὰ [μόρια] non assentior propterea quod verba in 526 A μόριόν τε ἔχον ἐν ἑαυτῷ οὐδέν nos cogunt ista interpretari „ne τὸ ἓν videatur non indivisibile, sed e multis partibus compositum".

P. 526 A: In § ult. Nabero (Mnem. 1909) corrigenti πάντως ἐπιδιδόασιν pro πάντες ἐπιδ. („quotidiana experientia hoc falsum esse arguit, nisi rescribas πάντως;") paucos assensuros puto. Neque πάντες (omnes proficiunt, quamquam non pari modo) ineptum est et πλεῖστα sive πλεῖστον, si quid mutandum esset, magis quam πάντως placeret. — In § D unus Burnetus v^am l. γεωμετρικός ⟨τε⟩ καὶ μὴ recepit. Idem in § ult. cum Stephano et Astio l. ⟨καὶ⟩ βραχύ τι ἂν ἐξαρκοίη quam pauci codd. praebent, probavit, sed βραχύ τι emphatice pronuntiandum est.

P. 527 A: Vocem λόγοις pro spuria habeo. In proximis λέγουσι μέν που μάλα γελοίως τε καὶ ἀναγκαίως ultimum verbum multis molestum visum est. At ἀναγκαίως λέγειν (manca atque imperfecta oratione uti) οἱ γεωμετρικοὶ eam ob causam dicuntur quod melioribus loquendi modis destituti deterioribus iisque fere ridiculis uti coguntur. Sic apud Thucyd. V 8 Brasidae militum ὅπλισις (armatus) ἀναγκαία, hoc est *imperfecta*, vocatur, quoniam necessitate quadam melioribus armis carebant (vide eundem scriptorem in libro VI 37 ἀναγκαίας παρασκευῆς, quod Franco-galli vocant „un armement de fortune"). Quare nec Madvigii c^a ἀκάκως (*simplicius*) nec Naberi (Mnem. 1909) σκαιῶς necessaria mihi videtur. Non male Adam vertit „in beggarly fashion". Campbellius interpretatus „with merely practical needs in view" aperte falsus est.

P. 527 B: In verbis τοῦ ποτέ τι γιγνομένου καὶ ἀπολλυμένου pronomen τι, quod Stallbaum in ed. Gothana secundum aliquot codd. omisit, plane friget et dittographia ortum videtur: τῷ

ἀεὶ ὄντι opponendum τό ποτε γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον. Praeterea corrigatur ⟨τε⟩ καὶ ἀπολλυμένου. Post pauca Campbellius dub. commendavit ὃ (pro ἃ) νῦν κάτω οὐ δέον ἔχομεν, quo ni fallor, opus non est.

P. 527 C: Herwerdenus (Mnem. 1884) vulgatam (ἐν τῇ) καλλιπόλει ut „sequioris aetatis" (contulit Μεγάλη πόλις et Μεγαλόπολις) improbabat et variam l. καλῇ πόλει (Stephanus ex uno cod. Καλλίστῃ dederat) recipiendam ducebat, cui non assentior, quamquam p. 472 E legimus παράδειγμα ... ἀγαθῆς πόλεως, ap. Herod. 6. 22 ἐς Καλὴν ἀκτήν, ibidem 4. 147 ἐν τῇ νῦν Θήρῃ καλεομένῃ νήσῳ, πρότερον δὲ Καλλίστῃ τῇ αὐτῇ ταύτῃ (apud Isocrat. 4. 23 librarii καλῆς τῆς in καλλίστης mutaverant). Satis enim nomen vūlgatum defenditur vocabulis similibus Καλλικολώνη, Καλλιρρόη (fons) Καλλίδρομος (collis), κάλλιχθυς necnon lepidius est quam καλῇ (s. Καλῇ) πόλει. Themistius quoque vulgatam καλλιπόλει exhibet, quamquam eius aetate ἡ καλλίπολις notum cognomen Byzantii erat. Nomen Καλλιπολίτας ap. Herod. 7. 154 ad καλλίπολιν referendum videtur. — Dub. suadeo ⟨τὰ⟩ ποῖα. In proximis Herwerdenus l. c. collecto 526 D γεωμετρικὸς καὶ μὴ partic. τε post ἡμμένος expunxit; cum vero illic quoque ⟨τε⟩ καὶ sensu salvo multi codices praebeant, ab omni mutatione abstinere praestat, etsi τε facillime dittographia nasci potuit. Vam lectionem τί δαί recte omnes fere editores improbarunt.

P. 527 D: Lectio ἔμοιγ' οὖν prava est, vide dicta ad 352 D; sine ulla autem constantia multi editores hic ἔμοιγ' οὖν, sed 530 B ἐμοὶ γοῦν sola codicum auctoritate ducti ediderunt. Exemplum τοῦ τὴν ἀστρονομίαν καὶ στρατηγῷ προσήκειν vir d. Montijn (Quaest. et Explicat. Platonicae 1864) e Livii lib. 44, 37 protulit „castris permunitis C. Sulpicius Gallus etc." — Sequentia τὸ δ' ἔστιν (at revera) οὐ πάνυ φαῦλον, ἀλλὰ χαλεπὸν πιστεῦσαι ὅτι ἐν τούτοις τοῖς μαθήμασιν ἑκάστου ὄργανόν τι ψυχῆς ἐκκαθαίρεταί τε καὶ ἀναζωπυρεῖται ἀπολλύμενον καὶ τυφλούμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων, κρεῖττον ὂν σωθῆναι μυρίων ὀμμάτων tanta lectionis varietate a Theone Smyrneo citantur ut dubium esse nequeat quin interpolato sit usus

codice. In Theonis autem lectione *ὅτι ἐν τούτοις τ. μαθήμασιν ἑκάστου ⟨οἷον⟩ ὀργάνοις τὸ ψυχῆς ἐκκαθαίρεται καὶ ἀναζωπυρεῖται ⟨ὄμμα⟩ τυφλούμενον καὶ ἀποσβεννύμενον ὑπὸ ... κρεῖττον ὂν σωθῆναι μυρίων ὀμμάτων* vox *ὄμμα* non ferenda nisi e Nicomacho (quem in Isag. Arithm. 1. 3 compendiose Platonis verba memorasse statim apparet) *σωματικῶν* vel ex Iamblicho (De vita Pythag. p. 148 ed. Kiesl.) *σαρκίνων* post *μυρίων* inserto. At vulgata *ἑκάστου ὄργανόν τι ψυχῆς* non modo coll. 518 C *τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος* optimum sensum praebet, verum etiam Plutarchi (Symposiac. l. 8. prob. 2 *πῶς Πλάτων ἔλεγε τὸν θεὸν ἀεὶ γεωμετρεῖν*) Theone antiquioris testis verbis *καὶ τὸ μυρίων ἀντάξιον ὀμμάτων ὄργανον ψυχῆς καὶ φέγγος ἀπόλλυσιν, ᾧ μόνῳ θεατόν ἐστι τὸ θεῖον* satis superque defenditur. Porro *τυφλούμενον* voce *ὄμμα* non adiecta recte se habet coll. 411 D *οὐκ* (*nonne*) *εἴ τι καὶ ἐνῆν αὐτοῦ φιλομαθὲς ἐν τῇ ψυχῇ, ... ἀσθενές τε καὶ κωφὸν καὶ τυφλὸν γίγνεται, ἅτε οὐκ ἐγειρόμενον κτλ.* Itaque improbandam censeo Cobeti (Mnem. 1862) necnon C. Wexii (Fleck. Jbb. 1863) sententiam Platonis manum fuisse *πιστεῦσαι ... ἑκάστου ⟨οἷον⟩ ὀργάνοις τὸ ψυχῆς ἐκκαθαίρεταί τε καὶ ἀναζωπυρεῖται ⟨ὄμμα⟩ ἀποσβεννύμενον*[1]) *καὶ τυφλούμενον.* Cobetus praeterea ob verba Theonis *τὸ δ' ἔστιν οὐ πάνυ φαύλοις, ἀλλὰ πᾶσι χαλεπὸν πιστευθῆναι ὅτι κτλ* et Nicomachi *τὸ δ' ἔστι παγχάλεπον, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον* ipsi Platoni *παγχάλεπον* (pro *χαλεπόν*) reddendum putabat, vereor ne temere. In eadem sententia Herwerdenus (Mnem. 1884) *ἑκάστῳ* pro *ἑκάστου* postulabat, at vide similem compositionem in 518 C *σημαίνει ταύτην τὴν ἐνοῦσαν ἑκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ*, 411 D *οὐκ εἴ τι καὶ ἐνῆν αὐτοῦ φιλομαθὲς ἐν τῇ ψυχῇ*, alibi. Corrigendum arbitror *ἀπολλύμενόν ⟨τε⟩ καὶ τυφλ.* (sic Alcinous, qui c. aliis *ἀποτυφλ.* praebet) aut *ἐκκαθαίρεται [τε]*.

P. 527 E: Ad verba *ἄλλην γὰρ ἀπ' αὐτῶν οὐχ ὁρῶσιν ἀξίαν λόγου ὠφέλειαν* Adam annotavit „the logical sequence is some-

---

1) Hoc debetur iis qui *ὄμμα* in textum intulerant. Alcinous (Isagog. 27) *ἀπολλύμενον*, Nicomachus (Isag. Arith.) *κατορυττόμενον* praebet, quod fortasse e 533 D *ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τινι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορωρυγμένον* petitum est.

what difficult. Do not (says S.) be so anxious to persuade *οἱ πολλοί* of the usefulness of our curriculum. Its *true* utility is difficult to understand, and *οἱ πολλοὶ* will not easily be persuaded of it ... for they can see no *practical* advantage (worthy of mention) accruing from them (they cannot see any other, i. e. any practical *ὠφελία* worth mentioning in Plato's studies). *Ἄλλην* cannot be understood as „beyond their practical applications" (Davies and Vaughan) unless we refer it to Glauco's remark *τὸ γὰρ περὶ ὥρας εὐαισθητοτέρως ἔχειν κτλ* in § D, to the [detriment both of grammar and of sense". Haec probet qui velit; ego aliquid excidisse puto et legendum esse *ἄλλ*HN ΓAP ⟨ἫΣ *εἴ*ΠΑΣ⟩ *ἀπ' αὐτῶν κτλ* (Bastien, interpres Gallicus Platonis verba vertit „car ils ne voient dans ces sciences, *après l'utilité dont tu as parlé*, aucun autre avantage qui vaille la peine d'être mis en ligne de compte").

Codicum A et Π lect. *ἢ σὺ πρὸς οὐδετέρους* Bekker Ast Herm. Campb. Adam (1902) servarunt, at *σὺ* neque „nonne" interpretari licet neque emphasis causa (sic Campb. et Adam) adiectum esse arbitrari. Quam ob causam alii (Schneider — in notis dub. *σὺ* pro *σὺ* commendans — et Stallbaum 1859) *σὺ* sec. aliquot codd. omiserunt, alii prudentius agentes coniectura locum sanare conati sunt: Cobetus (Variae Lectiones II) et Badhamus (in Euthyd. ed.) probantibus Campbellio Adamo (1897) Burneto coniecerunt *ἢ οὐδὲ πρὸς ἑτέρους* [1]), Madvigius *ἢ εἰ πρὸς οὐδετέρους*, quod Baiter recepit ipse dub. suadens *ἢ εἰ οὐδὲ πρὸς ἑτέρους*, C. Liebholdus (Philologus 1877) denique *ἢ που* („doch wohl an keine von beiden, sondern"). Mihi sola Cobeti et Badhami c^a^ cum Glauconis responso non pugnare videtur.

1) Conf. Thucyd. II 72 *καὶ ἔστε μηδὲ μεθ' ἑτέρων, δέχεσθε δὲ ἀμφοτέρους φίλους*, Demosth. 42. 12 *οὐδ' εἰς ἑτέραν τῶν ἡμερῶν.*

UNDE VERGILIUS HAUSERIT PRAECEPTA DE RE APIARIA? (GEORG. IV 1—280.)

SCRIPSIT

G. PIEPERS S.J.

De auctoribus, quos Vergilius in Georgicis secutus sit, plurimi jam viri docti scripserunt. Maxime autem laudare velim J. van Wageningen in libello: de Vergilii Georgicis (Traj. ad R. 1888) et P. Jahn, qui in ephemeride, cui nomen Philologus (1904), fuse de hac re egit et in nova Georgicorum editione (Weidmann, 1915) sententiam suam non mutavit. Plura autem nomina afferre inutile mihi videtur; qui ea vult cognoscere, adeat libros quos modo laudavi.

Omnes autem in id fere consentiunt, ex Varrone maxime Vergilium sua de agro colendo hausisse praecepta. Cui sententiae nolo equidem contra dicere, dum agitur de tribus prioribus Georgicorum libris. Cum enim nullam ipse de hac re instituerim inquisitionem, decet me tacere et viris doctissimis assentiri, quos diligentissime operam huic rei dedisse persuasum habeo. Sed de quarto libro aliud sentio. Agit ibi poëta de apibus et cum ex multis antiquis scriptoribus, qui ante Vergilium de apibus scripsere, duo tantum tulerint aetatem, Aristoteles (Hist. An. V 21. 22 IX 40) et Varro (de Agricult. III 16), mirum non est illos auctores a viris doctis cum Vergilio esse comparatos et inde communem hodie vigere sententiam maxime ex Varrone Vergilium sua de apibus desumpsisse praecepta. Vereor autem ne multi philologi, qui nunc isti opinioni sunt addicti, longe aliam amplexuri fuerint sententiam, si paululum ipsi in arte apes colendi et tractandi fuissent

versati. Negari enim vix potest Vergilium, quamvis fuerit maximus certe poëta et omni laude dignissimus, in consuetudine et usu rei apiariae fuisse hospitem. Risum enim movent, quae narrat de examinibus, de pugna inter duos reges commissa, de custodibus portarum, de origine apium. Noli autem mihi respondere has res, quas indicavi, antiquis temporibus non satis fuisse cognitas. Nam quamquam libenter concedo Romanos et Graecos universam apium naturam et ingenium non ita nota habuisse ut nos nunc ea cognovimus, persuasum tamen habeo jam sua aetate ineptum et stolidum Vergilium futurum fuisse apiarium, nam plura affert quae ét Varro ét Aristoteles aut plane negant aut longe aliter intelligunt. Sed pluribus verbis id exsequi nolo.

Nunc in animo mihi est inquirere, quem auctorem Vergilius in prima parte libri quarti maxime sit secutus et imprimis, id quod caput est totius hujus disputationis, utrum Vergilius Varronis praesertim doctrina sit usus necne.

Prius autem in memoriam revocare velim, qua ratione in hac quaestione dirimenda viri docti hactenus sint usi. Diligentissime conquisierunt omnia, quae Vergilius et Varro haberent communia, et maxime attenderunt non ad ipsas res sed ad verba quibus res narrarentur. Mihi autem haec ratio non satis certa securaque esse videtur. Notissimum enim est duos scriptores, si de eadem re agant, etiamsi inter se plane sint ignoti, solere in multis rebus et verbis convenire, neque inde licet efficere eos inter se dependere. Si, ut hoc exemplo utar, duo auctores, inter se ignoti, de apibus agunt, fieri vix potest quin ambo dicant apes in quadam societate et exercitu vivere. Si quis de fucis verba facit, non potest non loqui de fucorum ignavia. Si sermo incidit in alvos et materiam ex qua sint constructae, necesse paene est de corticibus et viminibus aliquid dicere. Corticeae enim et vimineae alvi tunc ubique in usu erant. Ob hanc rationem in tali auctorum comparatione non magis mihi attendendum videtur ad ea in quibus consentiunt quam ad ea in quibus discrepant.

P. Jahn non dubitavit Vergilii artem, qua hoc Georgicorum carmen composuerit, cum opere musivo comparare, in quo lapilli varii coloris et undique collecti apte inter se compo-

nuntur et in hoc magnam inesse laudem putat, quod poëta summo labore ex diversis auctoribus verba quaedam elegerit, poëtice ornaverit et diligentissime suo quodque collocarit loco. Cum Vergilius versum aliquem incipit a verbis *saepe etiam*, ineptissime suspicatur ille haec verba usitatissima ex alio poëta esse desumpta quasi Vergilius non potuerit ipse ex suo ingenio haec afferre. Cum Vergilius dicit de haedis *petulcis*, Lucretium audet nominare, qui alicubi agit de agnis *petulcis*, et inde sibi videtur aliquid efficere posse. Sed plura afferre taedet. Mihi enim ista ratio versus componendi plane videtur puerilis et Vergilio indignissima. Quis enim persuadere sibi poterit poetam carmen scribentem singulis fere temporum momentis sistere ut epitheton aliquod aptum quaerat, deinde alios inspicere auctores et tandem felicissimo casu incidere in vocem, qua versum suum possit explere. Hoc non est poëtae, sed pueri imperitissimi, artem versus componendi primum tentantis.

Immo longe alia videtur ineunda esse via.

Primo enim loco statuendum mihi videtur, quid poëta in re apiaria ipse minime versatus ex aliis fontibus haurire *debuerit*. Sunt autem ea quae ad ipsam artem et usum rei apiariae pertinent. Hujusmodi enim res Vergilius ex suo non potuit eruere ingenio, quia, id quod mihi certissimum videtur et ex ipso carmine facile potest probari, ipse apium vitam et cultum in rerum natura numquam attente inspexit. Non potuit Vergilius omnium herbarum et florum nomina nota habere quae apibus utiles essent, neque ipse potuit scire qua ratione apes essent curandae, qui essent earum morbi morborumque remedia, e qua materia constructae essent alvi, quae genera essent apium et alia ex eo genere. Si autem has res, quas indicavi, ét in Vergilio ét in Varrone inter se comparaverimus, solidum mihi videor habere fundamentum, in quo aptum et verum possimus exstruere argumentum.

Hac ratione Vergilium perlegenti statim occurrunt mihi versus 8—17, in quibus poëta inter animalia apibus inimica enumerat *oves, buculos, lacertos, meropes aliasque volucres*. Si Varronem inspicimus, ne verbo quidem de his animalibus mentionem factam videmus.

In versu 26 agit poëta de fonte unde bibere possint apes

monetque ut in aqua *grandia coniciantur saxa* ne apes in aqua pereant. Varro autem hortatur quidem, ut in illa aqua adsint *testae et lapilli.* Grandia autem saxa, quae Vergilius affert, risum movent cuicumque in arte apes curandi paululum versato. Aliunde igitur sumpsit Vergilius consilium istud ridiculum, non a Varrone. Sed etiam plura hinc efficere posse mihi videor. Grandia enim illa saxa Vergilii me movent ut suspicer Vergilium Varronis librum vix legisse, nam si vere Varronis caput 16 perlegisset, non tam stolidum dedisset consilium.

Versibus 30—32 praecipit Vergilius, ut prope ab alveario apponantur *casiae, serpulla, thymbrae, violaria.* Varro autem ét serpulla ét quindecim alias enumerat plantas, sed de casiis, thymbris, violariis ne mentionem quidem facit. Jure igitur meo rogo potueritne Vergilius Varronis librum prae manibus habere cum hos versus scribebat. Equidem hoc mihi persuadere non possum.

At in versibus 33 sq. Varronis auctoritas certissime videtur agnosci, nam alvos ibi construere jubet Vergilius ex cortice aut viminibus, quae duae materiae etiam apud Varronem occurrunt. Sed id Vergilius ubique potuit invenire, non in solo Varrone ut jam supra monui. Accedit quod Varro tres alias adicit rationes conficiendi alvos, scilicet ex arboribus cavatis, ex fictilibus, ex ferulis quadratis et de his tacet Vergilius.

Sequuntur versus 58—66, ubi Vergilius multa et inepta tradit de examinibus apium, quae numquam eum vidisse persuasum mihi est. Habet tamen quaedam cum Varrone communia. Uterque enim auctor monet ramos arborum *saporibus* esse aspergendos et *tinnitu* etiam examina ad eos ramos esse allicienda. Sed tota examinis descriptio tam est exilis et jejuna, ut vix Varronem mihi legisse hic videatur. Sed quidquid id est, tinnitus et ramorum aspersio ét nunc ét antea tantopere erant in usu, ut apud omnes fere auctores ea praecepta Vergilius potuerit invenire. Nil igitur inde effici potest ad Varronis auctoritatem confirmandam.

Versus 67—87 agunt de pugna inter duos reges *extra alvos* commissa. Pulcherrimi sunt illi versus, res ipsa quae narratur ineptissima, nam talem pugnam fieri posse jam Aristoteles negaverat qui (Hist. An. IX 40): apes, inquit, ἔξω οὔτ' ἀδί-

κοῦσιν ἀλλήλας οὔτε τῶν ἄλλων οὐδέν, et: reges numquam ex alvo egrediuntur nisi *μετ' ἀφέσεως*. Unde autem Vergilius miram hanc narrationem hauserit, plane ignoro, nam numquam mihi persuadebo pauca quaedam verba quibus Varro dicit *plures reges inutiles fieri propter seditiones*, et apes *inter se signa pacis et belli habere* Vergilio ansam praebuisse ad eam pugnam tam fuse describendam. Etiam discrepare inter se Varro et Vergilius mihi videntur, nam hic de justa regum pugna agit extra alvos commissa, ille hujusmodi pugnam nusquam commemorat.

Sed majus pondus addere meae sententiae videtur versus 92, ubi Vergilius *duo esse genera regum* affirmat, Varro autem (III. 16. 18) tria esse contendit. Quis dicat Vergilium haec potuisse dicere, si Varronem legisset?

Idem dicendum de versu 228 ubi *duo tempora messis* commemorantur, Varro autem *tria* esse dixerat. Neque sua auctoritate Vergilius Varroniana potuit mutare, ut vult v. Wageningen, nam qui haec conatur mutare, in eo major requiritur rei apiariae scientia, quam in Vergilio fuisse constat.

Et si Vergilius (v. 153) et Varro apes in societate aliqua et exercitu vivere dicunt fucosque esse ignavos affirmant, iterum respondeo, id quod saepius jam monui, ex quolibet auctore haec desumere potuisse Vergilium, nam vix fieri posse ut quis de apibus et fucis agens non dicat eas in exercitu vivere fucosque esse ignavos.

Confirmari etiam mea sententia videtur ex eo quod Virgilius plurima habet quae nec ipse potuit excogitare nec invenire in libro Varronis. Paucis tantum verbis has res enumerare velim ne satietatem afferam legenti. Tacet Varro de consuetudine alas regibus eripiendi ad impedienda examina (Verg. 106 sq.), tacet de universa apium vivendi et laborandi ratione quam Verg. 178—190 fuse describit, tacet de portarum custodibus (Verg. 165 sq.), de lapillis quibus apes *se per inania nubila librant* (Verg. 194 sqq.), de aetate apium (207), de morbis eorumque remediis (251—280). Injuria autem cum his ultimis versibus nonnulli conferunt verba Varronis (III 16. 36). Vergilius enim agit de morbis, Varronis autem verba respiciunt non morbum sed inertiam aliquam apium quae ipsae sanae

sint. — Nusquam commemorat Varro apes *amisso rege rumpere fidem ipsasque mella diripere* (Verg. 214), numquam jubet Varro *exhauriri alvos ut acrius apes laborent* (248—250) sed fere contrarium mihi videtur enuntiare cum (33) haec habeat: „Exemtio cum est major, neque universam neque palam facere oportet ne deficiant animum". Postremo numquam Varro tam imperitum se ostendit ut dicere potuerit *multa nocte* apes redire (Verg. 180. 186).

Ex omnibus autem rebus quas hactenus attuli satis constare mihi videtur Varronem et Vergilium in plurimis rebus inter se discrepare et ita quidem ut vix credere possim poetam ex Reatini operibus praecepta de apibus hausisse. Altera igitur oritur quaestio, ex quo alio auctore Vergilius ea potuerit depromere. Hunc autem auctorem Hyginum esse puto, quem constat de apibus magnum edidisse librum. Probe autem scio non primum nunc ejus nomen in hac re nominari, sed meo jure existimo majorem ei auctoritatem in hac quaestione esse tribuendam quam adhuc factum est. Jam Columella monuit (I. 1. 11) *Hyginum quasi paedagogum fuisse Vergilii*; deinde (Col. 9. 2. 1) eum habere *fabulose tradita de origine apium* et alia quae *studiosis quoque literarum gratiora sunt in otio legentibus quam negotiosis agricolis .... veterum etiam placita secretis dispersa monimentis industrie eum collegisse.* Ex hoc igitur libro omnia Vergilius potuit eruere, quae sibi ut poëtae viderentur utilia

Editus autem est quo tempore Vergilius componendis suis Georgicis operam dabat, nam cum Varro numquam Hygini mentionem faciat, sequitur ut post annum 37 a. Chr. quo anno Varronis liber prodiit, in lucem sit editus. Initium autem Georgicorum fecit Vergilius anno 36 a. Chr., si verum est anno 29 eum carmen suum coram Augusto recitasse et septem eum annos ei impendisse (Serv. vita Verg.). Maxime igitur videtur verisimile eum Hygini librum, qui nuper esset editus, prae manibus habuisse quo tempore carmen suum conderet. Id autem, quod solemus fere omnes, ille etiam non potuit non facere, ut scilicet avidissime ipsum illud arriperet quod esset recentissimum cum praesertim amplissimum ibi universae rei apiariae enchiridium reperiret.

Doleo autem vehementer, quod ex magno illo libro tam pauca aetatem tulerunt ut ex comparatione cum Vergilii carmine instituta aliquod solidum argumentum pro mea sententia afferre possim. Aliquid tamen hic proponam. Monet enim Hyginus (Col. 9. 14) ineunte anno alvos fumo esse purgandas et maxime auferendas esse *araneas*, *tineas* et *papiliones*. Paulo post etiam *crabro* ab Hygino affertur ut inimicus apibus. Mirum in modum hic Vergilius (245 sqq.) cum eo consentit.

Etiam versus 149 sqq., in quibus narrat poëta apes *Dictaeo caeli regem pavisse sub antro* originem potuerunt trahere ex Hygino, quem idem narrasse Columella 9. 2. testis est. Plura autem ex paucis Hygini fragmentis vix afferri possunt.

Fortasse multis viris doctis non magni pretii videbitur id quod de tota hac quaestione in medium attulerim. Id tamen certo mihi videor probasse non ex Varrone sua de apibus praecepta hausisse sed inspexisse alium auctorem, quem fuisse Hyginum mihi valde videtur verisimile.

IV. Ad Theocriti Id. III, 32.

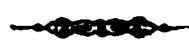
Anus cribro vaticinans a pastore, cui praedixit infelicem eum fore in Amaryllidis amore, appellatur ἁ πρᾶν ποιολογεῦσα παραιβάτις. Nihili est istud sic nude positum παραιβάτις. Sed morem gere Scholiastae et ποιολογεῦσι rescribe. Is enim annotat: ἡ παρακολουθοῦσα τοῖς θερισταῖς καὶ τοὺς στάχυας ἀναλεγομένη. „Nuper paupercula erat ista anus ec tantum non mendica, pone messores enim currebat si quam posset colligere spicam, at nunc suo cribro rem facit!" Egregie miserum amatorem decet ista verborum acerbitas.

J. J. H.

AD SENECAE EPIST. 27.

SCRIPSIT

J. BERLAGE.

§ 5.

In hac epistula Seneca nobis pingit Calvisium Sabinum, libertinum illum ditissimum veluti belli lucris superbientem, cuius e memoria identidem excidebat nomen Ulixis, Achillis, Priami, „quos tam bene [noverat] quam paedagogos nostros novimus". Gronovium „noverat" illud tollentem plurimi editores nec non Otto Hense novissima editione Teubneriana et apud nostrates vir d. H. Wagenvoort jr. secuti sunt. Sic tamen contextus nondum vitio caret. Nam parum apte Seneca eiusque aequales, *provecti aetate homines,* belli Troiani duces tam bene quam *paedagogos suos* novisse dicuntur. Porro Seneca, mea quidem sententia, cum heroibus antiquis numquam comparaturus fuit paedagogos, servili condicione homines. Paedagogorum vero hoc loco commemoratio jam statim monet eos non obiecti sed subiecti vice fungi debere, ita ut potius legendum videatur: quos tam bene [noverat] quam paedagogi nostri novimus i. e. quos nos, eruditi omnes, tam bene novimus, quam paedagogi nostri noverunt.

„At paedagogi non fuere magistri praeceptoresve, sed tantum custodes et comites puerorum, quos in scholam et e schola deducebant, itaque non ii antiquarum literarum periti". Videtur sane apud Graecos ea sola condicio paedagogorum fuisse, sed apud Romanos eos non semper humili illo officio functos esse ita ut una cum nutricibus nominarentur (Senec. ep. 60. 1. Cic.

de amic. 74), docet praeter Flavium Vopiscum (in vita Bonosi XIV „paedagogus litterarius") imprimis Columella, qui (de Re Rust. I 1. 13) post Hesiodum, Vergilium alios Hyginum quasi *paedagogum* agricolationis, nempe *praeceptorem* a. vocat. Tum ipse Quintilianus I. 1. 8 haec habet: „De paedagogis hoc amplius, ut aut sint *eruditi plane, quam primam curam esse velim*, aut se non esse eruditos sciant". Hinc patet eos saepissime pro praeceptoribus fuisse, vel saltem de varia doctrina cum alumnis loqui solitos esse, nec non facile intellegitur, si quid saperent, ante omnia notas de bello Troiano fabulas calluisse.

Quare scrupulus ille textui a me proposito obstare non potest. Qui textus tamen nondum prorsus placet. Iterata loci lectio me adduxit ut de Gronovii coniectura magis magisque dubitarem, in qua dubitatione confirmatus sum a V. cl. Hartman, quocum coniecturam meam communicaveram. Senecae enim verba haec sunt: „Huic memoria tam mala erat, ut illi nomen modo Ulixis excideret, modo Achillis, modo Priami, quos tam bene [noverat] quam paedagogos nostros novimus". Immo „noverat" illud optime habet. Nam *nominum* tantum obliviosum fuisse Calvisium — ut sunt nonnulli — luculenter patet. Unde ei nunc huius nunc illius nomen excidebat. Homines ipsos optime noverat. Unde confidenter legendum suadeo *quos tam bene noverat*, *quam paedagogi nostri*, expuncta ultima voce „novimus". Verisimile est aliquo scribarum errore nominativum „paedagogi nostri" in accusativum mutatum esse, et hoc primum vitium vocem „novimus" additam peperisse.

AD NEMESIANUM

SCRIPSIT

F. MULLER Jac. fil.

In Mnemosynae Vol. 45, p. 53 sqq. vir doctus P. J. Enk ut est poesis latinae amator ardentissimus, ita copiosissime disputavit de vinculo, quod ei inter Gratti et Nemesiani carmen intercedere videbatur. Neque hercle in intimam doctrinam de catulis ibi propositam cum vatibus una descendere dedignatus inde tam nobis quam aliis in hac cynica disquisitione hospitibus ducem se praebuit admodum spectatum fidumque.

Quodsi nunc pauca addere mihi libet, docta sodalis comitas nullam in his observationibus offensam scrupulumve, sat scio, sentiet: grata ei legentis memoria hocce cumuli vicem ei offert πόλο κύντερον ἄλλο.

Iam statim mihi quidem litem obtinere ii videntur, qui ut Enkius sumant Gratti carmen Nemesiano notum fuisse. Mitto observationes, quales p. 67 enumeravit v. d. ut alterum alterius isagogen cognitam habuisse comprobaret: non enim multum valent eius modi similitudines. Verum melius aliquanto ei suffragantur versus, quibus uterque poeta indolem futuram virtutemque tamquam in catuli cunis per facta perspicuam depingit. Sunt in primis versus hi; apud Grattium:

illius et manibus vires sit cura futuras
perpensare: leves deducet pondere fratres.

quibus in Nemesiani carmine respondent:

pondere nam catuli poteris perpendere vires
corporibusque leves gravibus praenoscere cursu.

Loci scatent difficultatibus, de quibus Enkius egit p. 62 sq., ubi videas: haec enim illis applicantur.

Quaenam fuit Gratti sententia? Optime nimirum ille quidem sciebat, qui aut ipse venator fuerit aut non modo auctores sed vitam descriptionis haberet exemplar, graviores canes et robustiores fore et diutius venandi studio incitatas praedam insecuturas. De hac re auctor antiquissimus locupletissimus idem est: Xenophon ita dicit in Cynegetici c. III, 3 (Rühl): *χείρους δὲ καὶ πλείους αἱ τοιαίδε, μικραί, γρυπαί κτλ. ...· αἱ μὲν οὖν μικραὶ πολλάκις ἀποστεροῦνται τῆς ἐργασίας διὰ τὸ μικρόν·* c. IV, 1: *πρῶτον μὲν οὖν χρὴ εἶναι μεγάλας, εἶτα ἐχούσας τὰς κεφαλὰς ἐλαφράς*; et ib. § 2: *καὶ ἐὰν ὦσι τοιαῦται αἱ κύνες, ἔσονται ἰσχυραὶ τὰ εἴδη, ἐλαφραί, σύμμετροι, ποδώκεις.*

Sequitur ut Nemesianus recte, auctores videlicet secutus, iudicaverit de canum indole dignoscenda, rectius quam Enkius p. 66 eum sensisse putat.

Propius igitur iam ad Grattium accedit auctor posterior, immo omnibus numeris ei simillimus esset, si scripsisset Nemesianus

perpendere vires
corporis atque leves manibus praenoscere cursu
(an: *cursus*?)

Nam quod argutius quam probabilius *perpensare* et *pondere perpendere* inter se differre autumat Enkius, id mihi non persuasit. Huius modi verbum iterativum [1]) alibi quoque Grattius habet, e. g. v. 239 (loquitur de cane) *mandit humum celsis adprensat naribus aures*; Gratti igitur locutio *perpensandi* iam per se notionem exprimit ponderis, id quod Nemesianus

1) Iam inde a poetis aetatis Augusti verba quae dicuntur iterativa crescere numero atque usu notissimum est, v. Wölfflin A. L. L. 4, 208, Cooper Wordformation etc. 207, Stolz Hist. Gramm. (1894) 606, Bourciez, Elém. ling. rom. 56, 66; nuper Norden *Ennius und Vergilius* 45 Anm. „aspectare ist ein Wort, das wie viele Intensiva, ursprünglich auf die archaische Sprache beschränkt war, ... dann aber durch Vergils Nachahmung der alten Dichter (er hat es achtmal) Bürgerrecht in der jüngeren Poesie erhält und aus dieser seit Tacitus in die Prosa eindringt". Similia habet Vergilius nova *circumvectare, convectare, domitare, exhortari, insertare, lapsare, motare, praenatare, resultare, scitari, strepitare, subvectare,* v. Norden Aen. VI² 239. Vergilium autem Grattius curiose imitatus est, v. Pauly-Wissowa VII, 1843, 45 sqq. 1844, Schanz² II, 1, 354.

reddit *pondere perpendere*: nam metrum alteram formam respuebat atque adeo delectabatur „poeta" figura ista etymologica, nobis quidem sane quam frigida.

Praeterea ut Nemesianus *futuras vires* reddidit verbis *vires... praenoscere*, ita Grattium imitatus est, qui a numero singulari incipiens postremis vocibus pluralem adhibet. Hac ipsa de causa minime equidem dubito, quin arte Nemesianus exemplum, Gratti carmen, presserit, immo quin totus hoc loco ex poeta superiore pendeat. Quod ut demonstrem, latius quodammodo vagari mihi liceat.

Quid sibi voluerit illud *deducet* iam Enkius quaerit (p. 65): alias interpretationes postquam reiecit, ipsa vertit: ad humiliorem statum referre. Cui tandem persuadebit in descriptione adeo vivida subito verbum emergere omni colore carens, immo contextui parum accommodatum? Praeterea hoc quoque offendit lectorem, quod locus Livianus ab Enkio allatus nullo modo huc spectare videtur, Cicero vero (de fin. V, 91 sq.) in verbis: *terram, mihi erede, la lanx et maria deprimet* nequaquam, id quod Enkius ei tribuit, *deprimet* = *vincet* usurpat. Quobus locis Ciceronis sententia illustranda est: acad. pr. 12, 38 *ut enim necesse est lancem in libram ponderibus impositis deprimi, sic animum perspicuis cedere*; Tusc. V, 17, 51 (ubi idem designat quod dixit in libro de Finibus): *quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai, qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam putet, ut terram et maria deprimat.* Tres hi loci, quibus adiungendum est illud *deducet* apud Grattium obvium (cf. versus notissimus Homeri X 212 (τάλαντα)...· ἕλκε δὲ μέσσα λαβών· ῥέπε δ'Ἕκτορος ἱπποδάμοιο, v. Leaf ad loc.) indicare videntur eum qui pondere aut viribus superet cuiusque lanx ideo demittatur, vinci necnon postponi adversario leviori.

Adeone revera occaecati fuerunt homines antiqui in rebus cotidianis, ut iis quidem obscura, si ita fata tulissent, usque remansissent verba illa in pariete ardentia, admonitionis atque ominis plena: „gewogen, gewogen, te licht bevonden"? Nemo ita credet!

Longe aliter comparatum est. Fac te puerum etiamnunc, nondum doctrinae onere nimis, heu, gravatum, Socratem illum

Aristophaneum imitari ἀεροβατοῦντα, cum aequali tuo — babaecalo crassi corporis crassaeque Minervae, Terrae Matri usque adhaerenti nimisque glebae suae addicto —: iter illud ἄνω κάτω emetieris sedens, pendens, suspensus in libra nostratium bilance lignea, quam Batavi diserto nomine depinxerunt: „wip"; ecce, sedet in infima trabe cruribus quam latissime diductis, quo propius terrae insinuetur, melius omni pondere utatur maiore! At tu? Sola altera tibi patet ἄνω ὁδος, semita arta, si dis placet, dextra laevaque praeceps: medius tutissimus ibis, at in tuum pervenias locum excelsum. Ibis? immo repis pedetemptim, digitis crispatis tignum illud, unicum adminiculum, amplexans, usque dum in ultimae trabis extremum finem perveneris, ubi novissima te manet quaestio: deprimesne Crassum?

Ne multa, simulac in altera lance librae cotidianae res imposita erat, cuius pondus erat definiendum, tum quasi una rei facies se Romanis ostendebat: temo ille eminens, hoc est, res ipsa pendenda, tamquam orans necnon invocans te, ut demitteretur ac deprimeretur; cum primum satis ponderis in secunda lance posueris, alterius pondus, hucusque resistens, deprimes, tibi submittes, vinces. Nunc demum mihi Gratti sententia luculenter esse perspicua videtur.

Quodsi recte se habent, quae disputavi, Nemesiano vitio ne vertamus, quod locum ita salebrosum non satis expedivit. Legebat in textu, id quod codices praebent: *levis deducet pondere fratres*. Satis constat in linguis plurimis notiones alacer, pernix et levi pondere tenui discrimine seiungi; qua de re uberius egit Osthoff in libro, cui nomen Morphologische Untersuchungen VI, 1—70, in primis p. 14, 16, cf. Varro R. R. III, 12, 6 qui *lepus* a *levipes* deducit; in vocabulo graeco ἐλαφρός eandem sensus affinitatem animadvertere licet; supra iam monui Xenophontem uno loco ἐλαφραί et ποδώκεις scripsisse. Utcumque est, Nemesianus *levīs* tamquam *levĭs* (nom. sing.) interpretatus est sensu celer, pernix Grattiumque auctorem ita intellexit: „nam levis celerque futurus pondere et viribus postea fratres superabit". Audacem nimis hanc Nemesiani sententiam, clamabis; „quomodo tandem ita uno enuntiato complecti *levis* et *pondere* sustinuit"? Paulisper videas,

oro, quid poeta ipse ex his effecerit. Num minus contortus tibi videtur ordo verborum et vocabula *leves gravibus* ita iuxta collocata

corporibusque leves gravibus praenoscere cursu ?
A B A B

Nil moror, quomodo casus ille *corporibus gravibus* explicandus sit, sive cum praenoscendi verbo coniunctum idem valet atque graece τεκμαίρεσθαί τινι, sive ablativus est qui vocatur qualitatis: nam graecus hoc loco fons atque auctor deprehenditur et iam supra testabatur vox *levis* tamquam graece ἐλαφρός adhibita. Hoc utique constat locum nostrum artissimo vinculo cum Gratti versibus esse conexum. Itaque delegamur identidem ad verba exempli: ita demum èt insulsus ille numerus pluralis, quem apud Nemesianum invenisti (*catuli: corporibus, leves*) lucem accipit; namque *fratres* a priore poeta lepide dictum de catulis certis et definitis aemulus post in pluralem generalem qui dicitur vertit nimis languidum.

Sed ut iam finem imponam Κυνὸς κυνικώτερος, immo κύων ἀδεής, en habes quaestiunculam extra ordinem ut Canis etiam iactum mittam. Nonne ita mutatus multo fiet vivacior veriorque locus Grattianus, qui catulum describit postremum omnium in corbem tuguriumve redeuntem, nihilo secius optimum subinde sibi impetrantem locum, quippe qui propter grave pondus alios indicta causa summoveat dimoveatque? Videas, quaeso:

v. 294 *ubera tota tenet, a tergo liber aperto*
et v. 297 *irreptat turbaque potens operitur inerti*,

nonne, denuo rogo, multo melius cum superioribus convenient eoque lepidiora evadent multo ipsa verba versus 298 sq., si hoc modo mecum legas

(illius et manibus vires sit cura futuras
*perpensare): levīs diducet (*an *diducet....?) pondere fratres.* ?

VARIA AD VARIOS

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

1. Paradoxa Horatiana.

Textum Horatii vulgatum, qui dicitur, ab omni labe purum ad nos pervenisse tam certa esse videtur philologorum, penes quos nunc rerum summa est, opinio, ut si quis vel unum vocabulum tangat, ridiculus atque adeo nefarius habeatur. Revera tamen ita res se habet ut quicunque harum rerum non imperitus libera mente Venusini poetae aliquam paginam paulo accuratius perlustret mox vitium aliquod deprehendat admodum absurdum, quod lenissima medela possit sanari. Exempli causa duas dabo certissimas emendationes nuperrime ad me perlatas.

Altera est Polenarii mei, cuius iam antea haud semel mentionem feci, philologi, ut ita dicam emeriti, sed cum laude praemioque e nostris missi castris et „sensim sine sensu" eo redeuntis. Is mihi de notissimis versibus Epod. II, 45 sq.

Claudensque textis cratibus laetum pecus
distenta siccat ubera

haec fere scribit: „aliis istud *laetum* placeat, mihi ab hoc loco alienum, certe languidissimum videtur. Rogo ergo quaenam vaccae et quae oves mulgeri possint, et paratum habeo re-

sponsum: eae quae paulo ante pepererunt. Lege ergo: FETUM pecus".

Alteram iuveni debeo praestantissimo MEHRWALDIO, in Universitate Amstelodamensi literarum candidato, mox palmam accepturo doctoris. Est emendatio vs. 8 c. 20 L. III. Pyrrhum iuvenem periculi admonet poeta si Nearchum, formosum puerum, abducere conabitur puellae pugnacissimae quae eundem deperit puerum, et „grande certamen" exclamat:

grande certamen, tibi praeda cedat
maior an illi.

Non fugit Peerlkampium non *grande* sed insanum, taetrum, horribile hic nobis describi certamen quo miser puer in duas diripiatur partes. Sed quod reposuit

tibi praeda cedat
maior an illa

paulo contortius dictum est, et *maior* sensu *superioris* dictum vix probari potest. Quanto elegantius MEHRWALDIUS:

grande certamen! tibi praeda cedat
miror an illi.

Ecquem obloqui iuvat? Vix opinor.

---

2. AD PINDARI OL. VI, 104.

Agesiae post splendidam in certamine victoriam reportatam sic felicem in patriam reditum apprecatur poeta:

δέσποτα ποντόμεδον, εὐθὺν δὲ πλόον καμάτων
ἐκτὸς ἐόντα δίδοι.

Non navigii, ut opinor, sed navigantis est cura, labore simm. liberatum esse. Lege ergo *ἐόντι*, quo facto simul substantivum uno tantum ornabis adiectivo *εὐθύν*, quod multo est venustius quam si praeterea istud *καμάτων ἐκτὸς ἐόντα* (in quo nescio quid ingrati habet et duri participium *ἐόντα*) addes et Pindarum dicentem facies quod vel maxime huic loco accommodatum: „iam gravi est labore perfunctus Agesias, multa tulit, fecitque,

sudavit et alsit ut victor evadere posset, nunc otiosus naviget". De laboribus quos victor pertulit ut in certamine inclaresceret non solet tacere poeta, v. Isthm. VII in., ubi epinicion vocat *λύτρον εὔδοξον καμάτων*, aliosque locos ubi victoris *μόχθοι* commemorantur.

---

3. Ad Demosthenis *de falsa legatione* p. 403 A.

Narrat orator de insigni contumelia qua Aeschines eiusque comites inter pocula affecerint matronam quandam Olynthiam, quae cum accumbere et cantare recusasset, lorarium illi arcessiverunt:

ἧκεν οἰκέτης ἔχων ῥυτῆρα, καὶ πεπωκότων, οἶμαι, καὶ μικρῶν ὄντων τῶν παροξυνόντων, εἰπούσης τι καὶ δακρυσάσης ἐκείνης, περιρρήξας τὸν χιτωνίσκον ὁ οἰκέτης ξαίνει κατὰ τοῦ νώτου πολλάς.

Iam paene puer haec in meo exemplari correxi cum typothetae errore mihi rem esse ratus. Nuper demum vidi — et obstupui — antiquissimum illud esse vitium quod et alios criticos omnes et ipsum Cobetum fugisse videatur. Sed quis verbo monitus non videt pro *μικρῶν* legendum *πικρῶν* esse? „Cum convivae, qui lorarium incitabant, et vino et ira incaluissent". At istud *μικρῶν* quem, obsecro, sensum habere potest?

Simul vide quanto cum emolumento pulcherrimi loci sub finem istud *ὁ οἰκέτης* eximatur.

Dum plagulas corrigo, etiam a Lehmano de Lehnsfeld *τῷ μακαρίτῃ* istud *πικρῶν* repositum esse cognosco.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEXTUM. PARS IV.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1918.

INDEX.

AD OVIDII DE CEYCE ET ALCYONE NARRATIONEM

(Metam. XI, 410—748).

L. S.

Propter chartae caritatem et manupretium auctum iam non possunt editores hanc bibliothecam vetere pretio vendere. Novum **pretium abhinc erit 8 florenorum.** Sed simulatque id ullo modo fieri poterit, ad vetus illud floren. 5.25 redibitur.

P. H. DAMSTÉ
J. J. HARTMAN
C. W. VOLLGRAFF.

...ostrae ...
nobis cum affectibus tuis tuaque admiratione? Quem locum in

INDEX.

AD OVIDII DE CEYCE ET ALCYONE NARRATIONEM

(Metam. XI, 410—748).

annotationes varias

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Nullus Ovidianarum Metamorphoseon locus hoc magis me cepit unquam sibique divinxit, nihil — ut ingenue fatear — quod latine graeceve scriptum esset adeo me commovit, nihil vehementius animum meum perculit. Et possum idoneam eius rei afferre causam. Hinc enim Ovidium legere coepi, hoc mihi fuit tirocinium artis cui postea me dediturus eram totum. Profecto non possum satis laudare atque admirari *Karsteni* nostri iudicium qui, ipse tum iuvenis etiam, pueris nobis hanc narrationem tractandam, vertendam, ediscendam proposuerit. Quam quoties relego, vel potius mihi solus recito, subito mihi illius in mentem venit temporis et — vere hoc declarare possum — quicunque me tum versus maxime tenuerunt eosdem nunc post tot annos repetens saepe vix lacrimas teneo. Atque dum illas Ovidii pervolvo paginas, totum mihi gymnasium Amstelodamense exsurgit ante oculos: pueros video videoque magistros et quidquid eodem tempore evenit, quamvis leve sit, simul mihi in memoriam redit.

„Quid nobis" — sic me forsitan interpellet quispiam eorum qui unice veram artis nostrae sibi vindicant rationem — „quid nobis cum affectibus tuis tuaque admiratione? Quem locum in

literarum latinarum historia narratio ista teneat edoce nos, dic quos auctores hic poeta ille sit secutus, unde habeat cum argumento omnia illius ornamenta, quid sumserit ab aliis, quid addiderit ipse. Et ante da documentum te eiusmodi enucleandis quaestionibus esse idoneum. Docto homine nobis opus est, non eo qui ex libris antiquis delectationem petat voluptatemque vel aliam cuiuscumque modi titillationem".

Equidem, si hoc est virum doctum esse: *non* amare literas, neque quidquam curare utrum Iliada legas an Lycophronis Alexandram, cum Stoicorum insanissimis nil admirari et lucum putare ligna, tunc ego neque doctus sum neque haberi velim, sed idem probe novi et saepe expertus sum subtiles et accuratas de rebus, quae prima specie leviusculae videntur, disquisitiones claram saepe arti nostrae attulisse lucem *quia* a vero et sincero antiquarum literarum erant profectae Amore. Inutilis enim et sterilis omnis est doctrina nisi illum et patrem habet et fidelem assiduumque socium adiutoremque. Quid quod investigationum nostrarum eventum falsum esse pro certo constat si a iudicio nostro quod sponte natum est nimis longe recedit. Primum aut admiremur aut improbemus aliquem scriptorum poetarumque nostrorum locum, deinde quam firmissimis argumentis quae illius admirationis vel condemnationis causa sit statuere atque demonstrare conemur.

Esto: primarium in Metamorphosesin Ovidii narratio de Ceyce et Alcyone locum tenet. Hoc mihi pro certo constat, hoc nunquam ex animo meo evelli patiar, neque criminibus, quae protulerunt et proferre etiam possunt alii, neque vitiis illis quae ipse mihi hic illic deprehendere visus sum. Age iam videamus possimusne illius praestantiae originem causamque invenire et in clara ponere luce. Quod ut recte et ordine fiat haud inutile fortasse erit brevi conspectu quae de rege illo Trachinio eiusque uxore apud alios leguntur exponere.

Hyginus ergo (fab. 65) sic narrat:

„Ceyx, Hesperi sive Luciferi et Philonidis filius, cum in naufragio periisset, Alcyone, Aeoli et Aegiales filia, uxor eius propter amorem ipsa se in mare praecipitavit: *qui deorum misericordia* ambo in aves sunt mutati, quae Alcyones dicuntur. Hae aves nidum, ova, pullos in mari SEPTEM *diebus faciunt*

hiberno tempore. Mare his diebus tranquillum est, quos dies nautae Alcyonia appellant".

Unde matres illas Philonidem et Aegialen habeat doctus bibliothecarius nescio neque, nunc certe, magnopere curo. Cetera omnia ab Ovidio sumpsisse eum vel maxime e poetae apparet versibus hisce (741 sqq.):

et tandem, *superis miserantibus*, ambo
alite mutantur . . . .
perque dies placidos hiberno tempore *septem*
incubat Alcyone pendentibus aequore nidis e. q. s.

ubi prae ceteris nota illud *septem*, nam plerumque Ἀλκυονίδες ἡμέραι *quatuordecim* esse dicuntur.

Ab Ovidio longe recedit Apollodorus (I c. 7 § 4): *Ἀλκυόνην δὲ Κήυξ ἔγημεν Ἑωσφόρου παῖς· οὗτοι δὲ δι᾽ὑπερηφάνειαν ἀπώλοντο· ὁ μὲν γὰρ τὴν γυναῖκα ἔλεγεν Ἥραν, ἡ δὲ τὸν ἄνδρα Δία. Ζεὺς δὲ αὐτοὺς ἀπωρνέωσε καὶ τὴν μὲν ἀλκυόνα ἐποίησε, τὸν δὲ κήϋκα.*

Eodem modo Schol. ad Il. IX, 562 ubi tamen legimus *quatuordecim* dies hibernos placidos factos iussu Iovis, Alcyones miseriti.

Omnium uberrimus est scholiasta ad Ar. Aves 250, qui, postquam de illa Ceycis et Alcyones narravit superbia, sic pergit: *Καί ποτε ἐν θαλάσσῃ πλέοντος αὐτοῦ ὁ Ζεὺς ὀργισθεὶς αὐτόν τε διέφθειρε καὶ τὴν ναῦν· ἡ δὲ ἄγαν περιπαθὴς ὠδύρετο τόν τοῦ ἀνδρὸς θάνατον παρὰ τῷ αἰγιαλῷ, ἥν ἐλεήσας ὁ Ζεὺς ἀπωρνέωσε. καὶ ἐκεῖνον δὲ εἰς ὄρνεον μετέβαλεν ὃν κήρυλον καλοῦσι.* Tum de *quatuordecim* diebus hiberno tempore placidis, Iove ob misericordiam ita iubente.

Scholiasta ad Theocritum VII, 52 tantum de *quatuordecim* illis diebus placidis agit: *ἑπτὰ* ait *πρὸ τῆς γεννήσεως καὶ ἑπτὰ μετά τὴν γέννησιν.*

Athenaeus II p. 49 commemorat et tamquam genuinum Hesiodi opus defendit *Κήϋκος γάμον.*

Ad Iovis adversus Alcyonen *misericordiam* pertinent et haec Statii (Theb. IX 360 sqq.):

fluctivagam sic saepe domum madidosque penates
Halcyone deserta gemit, cum pignora saevus
Auster et algentes rapuit Thetis invida nidos.

pseudo-Lucianus Alc. de superbia nihil habet, sed Alcyonen tantummodo narrat in avem conversam eoque honore affectam a diis propter insignem in virum amorem.

Fortasse et alii loci apud alios exstant scriptores poetasque ubi haec historia tractatur vel obiter tangitur, sed hi fere citantur in editionibus et proposito nostro sufficiunt.

Vides quid Ovidius e tota ipsius tempore exstante copia rerum de Ceyce et Alcyone traditarum elegerit et in suum usum converterit. Ut breviter dicamus: cetera missa fecit omnia, misericordiam illam deorum sustulit. Opera ergo ei danda erat ut hos coniuges tamquam illa misericordia quam dignissimos depingeret. En subito habemus ad id quod quaerebamus responsum. Ideo haec pars magni operis tam praeclare Ovidio cessit quia res ipsa ei tantopere cordi erat. Pectus est quod disertum facit .... dummodo praecesserit longa et strenua exercitatio. At hic Ovidium, poetam prae ceteris exercitatum, *αὐτὸν ἑαυτοῦ* reddidit *δεινότατον* argumenti sui, ad quod aut operis cursu delatus aut forte delapsus erat, amor innatus et, ut equidem certe censeo, usu confirmatus.

Fidele coniugium iustorum maritorum, adversus deos piorum, adversus homines omne humanitatis officium fideliter exsequentium, en argumentum quod prae ceteris Ovidio in deliciis fuisse apparet et e nostra narratione et ex illa de Philemone et Baucide multisque aliis, praesertim si illa virtus coniugalis cum multis fuit conflictata aerumnis et tamquam aurum in igne probata. Qui affectus quando et quomodo in mente eius natus sit quis dicat? Fortasse eum e domo paterna secum in vitam tulit, fortasse inter amicos suos quosdam tenerrimo firmissimoque „coniugiali foedere" iunctos vidit, fortasse uxorem Alcyones haud dissimilem aut habuit ipse aut sibi speravit. Certe ipsam vitam, ipsam veritatem spirant omnia quae de Ceyce Alcyoneque nobis narrantur. Totum locum ab initio ad finem percurramus et in quibusdam verbis versibusque paulisper subsistamus, sic et quid mihi velim optime apparebit et simul se offeret occasio de nonnullorum locorum dubiorum vera lectione paulo accuratius deliberandi.

Sed prius mihi refutandum est crimen ceteris omnibus gravius quodque non solum ad locum quendam paulo longiorem per-

tineat sed ad totam poetae nostri indolem artemque. „Quid nobis obgannis" sic me morosus aliquis obiurget philologus „de vita et veritate apud Ovidium? Est pergula pictorum, veri nil, omnia ficta. Cum rhetorum nobis res est alumno, antitheta aliaque ornamenta oratoria limante, sed qui nihil quod ipse sit expertus suisque contemplatus oculis fideliter legentibus depingat. Vide mihi naufragium illud et omnia quae ad Ceycis pertinent navem. Intelligisne, obsecro, ista, videnturne tibi hominis qui aut unquam mare viderit aut, si iam vidit, ea quae ibi fiant apertis aspexerit oculis? Taedet singula persequi, sed unquamne vidisti hominem tam

ἄπειρον ἀθαλάττωτον ἀσαλαμίνιον

quam poeta ille est quem tu adeo admiraris?"

Vera haec sunt, fateor .... simulque falsissima. Quid remis hic, quid velo et antennis fiat iuxta cum ignarissimis ignoro, et arcus illius aquarum, qui super medios fluctus frangitur (vs. 568 sq.), nullam mihi informare imaginem possum. Hoc quoque obscurum mihi est unde naviganti sit faciendum numerandi initium ut intelligat undam quae cum maxime adveniat decimam esse.

Sed non sunt hic singula ad amussim examinanda. Totusne locus poetae proposito respondeat quaerendum est: videbimus egregie ei rem cessisse. Commovere legentes — atque adeo audientes, nam quin suas Metamorphoses identidem amicis suis recitaverit Ovidius quis dubitet? — descriptione poeta voluit plena rerum terribilium plenaque vicissitudinum, quibus cum obnoxium videant hominem tam pium probumque, tam carissimae uxoris amantem non possint non cum eo angi, metuere, perturbari. Et nonne hunc habet eventum poetica illa procella et poeticum naufragium? Et cum hanc narrationis suae partem sic poeta concludit:

ecce super medios fluctus niger arcus aquarum

(quisquis ille *arcus* est et ubiubi sunt illi *medii* fluctus)

frangitur et rupta mersum caput obruit unda

(illud *caput* iam legentibus tam carum)

Lucifer obscurus nec quem cognoscere posses
illa nocte fuit: quoniamque excedere caelo
non licuit, densis texit sua nubibus ora

quis tam hebes est aut quis ipsa sua sapientia tam obduratus quin lacrimas sibi oboriri sentiat?

Periit Ceyx, homo propter candidos mores et molle pectus nobis acceptissimus et periit clade, quae, si revera nunquam sic accidit, tamen quam dira fuerit et atrox plane sentimus. Hoc nobis sufficiat, hoc semper in eiusmodi locis teneamus.

Addam unum hinc non alienum. Nuper in eadem hac bibliotheca disputationem legimus Piepersii, viri non minus placidi lenisque quam docti et elegantis, suavissimam acutissimamque de *re apiaria* apud Virgilium. Paulo ante eam, ipse apium cultor peritissimus, recitaverat in nostra *Societate Philogica Lugduno-Traiectina*. Quam cum, ut par erat, vehementer laudassemus, Enkius meus et alia multa prudenter, ut solet, in medium protulit et: „quam laetor" ait „quod in re apiaria plane sum hospes, nam nunc nihil mihi obstat quominus Georgicorum Virgilianorum librum quartum admirer, amem, in deliciis habeam". Ita est: apium quae revera sit vita et quid sit faciendum ut mellis quam maximam congeramus in horreum nostrum copiam discamus ab aliis, a Virgilio nihil aliud postulemus exspectemusque quam ut imaginem nobis ponat ante oculos pulchram iucundamque quae mentium nostrarum oculos detineat deleniatque. Quodsi pro certo constet de ipsis apibus nihil aliud Virgilio innotuisse quam hoc: esse eas bestiolas alatas, agiles, strenuas, pugnaces, agmine facto evolantes redeuntesque, nonne haec sufficiant ei ut nobis ante oculos ponat imaginem adspectu iucundissimam plenamque vitae, poeticae sed vitae? Sint nusquam in rerum natura apes illae Virgilianae at olim in praestantissimi poetae vixerunt mente et nobis quoque, sero natis posteris, vivere eaedem et spirare possunt.

Boni esse poetae ea describere quae ipse viderit et corporis „hauserit oculis" opinio est nostro nata tempore falsissima: εὐρεῖα est ὁδὸς Μουσῶν et quo quemque poetam trahit voluptas ibi ambulat ut ipsi lubet. An forte Dantes vigil unquam Tartarum, Purgatorium, Paradisum vidit peragravitque? Sed quid ad Dantem provoco, poetam divinum et non solum Virgilii sed etiam Statii admiratorem? Ipse Ovidius eo ipso loco in quo cum maxime versamur quam maxime idoneum praebet

argumentum ad noviciam istam refutandam sapientiam. Quis unquam vidit aut videre potuit „domum et penetralia Somni"? Tamen Ovidius de iis sic narrat ut unum tantummodo sit quod obstet quominus ipsi somnum nobis obrepere sentiamus: summa poetae admiratio, qui illa omnia tam praeclara arte finxerit et „de nihilo creaverit".

Multo sane rectius prudentiusque *Desideratus Nisard* postquam et alia multa Ovidiana et Virgiliana inter se comparavit et haec e nostra narratione

quippe sonant clamore viri, stridore rudentes
undarum incursu gravis unda, tonitribus aether

cum Virgiliano hocce:

exoritur clamorque virum stridorque rudentum

sic pronuntiat: „Virgilius priusquam scribat sentit ipse, poetae ea aetate viventes qua literae decrescunt priusquam sentiant scribunt .... estque illorum poetarum dux et auctor Ovidius" sed est et ille in Ovidium iudex iniquus nimisque severus. Molle et inflammabile sibi esse pectus non, hercle, mentitus Ovidius est, ita rem se habere quavis sentimus pagina, sed nimis indulget ingenio suo, non ignorat vitia sua sed amat, nescit quae bene cedunt relinquere et quae praeterea in eo reprehendunt notantque Senecae, pater et filius, et Quintilianus vitia multo leviora quam illis visa sunt.

Sed iam veniamus ad propositum nostrum atque ita narrationem de Ceyce et Alcyone percurramus ut quaecunque accuratiore observatione videantur digna inde protrahamus.

interea fratrisque sui fratremque secutis
anxia prodigiis turbatus pectora Ceyx,
consulat ut sacras, hominum oblectamina, sortes
ad Clarium parat ire deum.

Illud in ipso positum initio duplex *que* num versui tantummodo explendo inservit, estne inanis verborum strepitus sententiae nihil ponderis et emolumenti praebens? Immo vero his ipsis vocabulis se accingit poeta ad narrandum de viro quem amet venereturque propter mitem et candidam indolem cuiusque eum misereat quod nil tale meritus crudeli sorte interierit et sanctissimae, castissimae, mariti amantissimae sit ereptus uxori. Et habet profecto Ceyx ille quod eum perturbet et paene ad

insaniam adigat: fratrem dilectissimum in avem vidit conversum, hospitem habuit quem impium scelus Trachinem compulit, illique hospiti quoque horrenda evenerunt miracula. Obstupescit illa inauditorum malorum, quae secum enumerat, serie vir pius et quo se vertat nescit. Iam mentis perturbationem designari ipsa verborum structura admodum impedita arbitror, depingi vero eius admirationem reputantis *quantus* fuerit miraculorum *numerus* isto *que que* probe scio. Et confirmat hanc persuasionem, quae vix ullam requirit confirmationem, eiusdem particulae simili consilio adhibita repetitio versu hinc non longe remoto (649):

deposuit*que* caput strato*que* recondidit alto.

De Somno deo haec dicuntur qui postquam solito plura audivit locutusque est, etiam gravem imperiorum dandorum exantlavit laborem at nunc iacet iacebitque, certe non facile iterum se excitari patietur.

Hominum *oblectamina* dicuntur oracula, multumque ea vox viros doctos exercuit vexavitque. Certe haud solito more hic est adhibita. Illum habes IX, 343:

carpserat hinc Dryope, quos *oblectamina* nato
porrigeret flores.

Sed non idonea haec causa est cur cum Fabro *solamina* legamus; multo magis respuenda videtur Kornii coniectura *oblenimina*, quae mihi quidem egregie displicet.

Recte habere *oblectamina* censeo, licet revera non sint oblectamina oracula. Sed non *oracula* hic dicuntur verum *sortes*, et sunt aliae sortes, pervulgato more sic dictae, quibus *oblectari* soleant adulti, ut puer ille floribus. Iam vocabulo dare epitheton quod nunc quidem parum aptum est, sed, si alio eoque consueto magis modo idem vocabulum adhibetur, aptissimum, fortasse vitium est dicendum sed est vitium levissimum. Conferri possunt loci ubi *sidus* aliquod ornatur epitheto quod in ipsum sidus non convenit sed plane convenit in *animal* unde sidus nomen habet. Affatim est exemplorum apud poetas multos sed nescio an nullum sit disertius quam hoc apud ipsum Ovidium (X, 127):

concava *litorei* fervebant bracchia Cancri.

Itineris illius rationem sic reddit poëta (413 sq.):

nam templa profanus
invia cum Phlegyis faciebat Delphica Phorbas.

Deprehendimus hic Ovidium fabulas novo modo inter se iungentem, idque lepidissime elegantissimeque. Iam vidimus eum missam facere, cum aliis rebus multis quas tradiderunt alii, impiam Ceycis arrogantiam qua se uxoremque Iovi et Iunoni aequiparaverit. At introductus est in scenam Peleus: is ansam praebuit narrationum de Daedalione deque lupo Pelei greges vastante (266—410). En aptam causam cur mari iter faciens inducatur Ceyx, nam mari iter ei faciendum est, hoc e vetustioribus narrationibus retinuit Ovidius. Consulturus ergo oraculum trans mare situm proficiscitur Ceyx, cur non Delphos, quod oraculum habet in vicinia? Promptum et paratum ad hanc quaestionem responsum habet poeta et ingeniosus et doctus.

415 sq. Consilii tamen ante sui, fidissima, certam
te facit, Alcyone.

Saepe hac apostrophes figura abutitur (metri, ut opinor, causa) poëta. Omnis vero elegantiae immemor est in hisce (I, 438 sq.):

Illa (Terra) quidem nollet, sed *te* quoque, *maxime Python*
tum genuit.

Nam quando recte illud ornamentum adhibeatur et res ipsa et docet Homerus, qui in Iliadem vix unquam illud admiserit, in Odyssea vero unum frequenter eo illustret Eumaeum. Neque, hercle, mirum pium probumque illum Ulyssis servum cordi atque in deliciis fuisse poetae Ulyssis errores canenti. Et hoc opus est ut *cum* homine, *de* quo narras, tamquam praesens cum praesente *amico* colloqui possis, si recte et naturae convenienter anaphora narrationem tuam vis variare.

Iam sequitur Alcyones de mariti consilio querela (vs. 420—443) e qua haec enoto, pauca neque admodum gravia:
424 „iam sum tibi carior absens" ait. Videtur hic Ovidius seriis intermiscere ludicra et ridicula. Sed falsa est ea species. Ante mentem habet poeta et habent qui eum legunt aequales uxorem Romanam impotentem suspicacemque, et lenem illam piamque Alcyonen dolore suo adeo perturbari ut paulisper sui fiat immemor aequi bonique consulamus, immo vero laudemus poetam qui hic tam apte tamque diserte pervulgatos hominum mores in scenam introducat.

425 Sequuntur haec:

at, puto, per terras iter est, tantumque dolebo
non etiam metuam, *curaeque* timore carebunt.

Cave illud *curae* sic accipias ut *sollicitudinem* significet. Sollicitudo enim fere idem est atque *timor*, certe sollicitudo omni metu et timore carens non est in rerum natura. Sed *cura* nunc est *desiderium*. Quod admodum decet tristem mulierem, bis idem dicit Alcyone, nam prorsus eodem redeunt illa *dolebo*, *non metuam* et haec *curae timore carebunt*.

443 Obsecrat denique maritum lamentans uxor utque sibi eum comitari liceat flebiliter rogat atque hoc utitur argumento:

certe iactabimur una,
nec nisi quae patiar metuam pariterque *feremus*
quidquid erit, pariter super aequora lata *feremur*.

Hic, hic, non dissimulo, ingenio suo abutitur poeta nimiumque lascivit. Sed parata ei est venia. Plerique enim, ut opinor, haec legentes fortuitam, non de industria quaesitam, hanc esse eiusdem verbi repetitionem putabunt.

451 sq. Sed consilium suum neque omittit Ceyx neque mutat, sed et frustra argumenta profert quibus illud uxori probet:

addidit illis
hoc quoque lenimen quo solo flexit amantem:
longa quidem est nobis omnis mora, sed tibi iuro
per patrios ignes, si me modo fata remittent,
ante reversurum quam luna bis impleat orbem.

Leviusculum forsitan videatur quod de paenultimo versu dicturus sum et tamen, nisi me fallunt omnia, vitium ibi admodum grave latet, utpote quo egregia quaedam sermonis elegantia pereat. Simplex infinitivus pro accusativo cum infinitivo positus minus me offendit, licet plenam structuram et alibi habeamus et IX, 401 (loco simillimo):

quae cum *iurare* pararet
dona tributuram post hunc *se* talia nulli

nudum vero infinitivum cum *iurandi* verbo iunctum nusquam, si satis accurate huius rei causa Metamorphoses sum perscrutatus. Sed quod *remittendi* verbum hic obiectum sibi additum habet quam maxime improbo. Quid enim illud *si .... modo*

sibi vult? Promissurus, affirmaturus, iuraturus aliquis est se facturum aliquid iamque promissi vel iurisiurandi fecit initium, cum subito se reprimit retinetque invidiam metuens deorumque iram. Quam brevissimum ergo eum esse oportet certeque illi averruncandi formulae non semet ipsum inmiscere itaque denuo se arrogantiae obstringere crimine. Confidenter ergo (non enim nunc mihi *προσκυνητέον τὴν Ἀδράστειαν*) lenissimam hanc commendo emendationem:

sed tibi iuro
per patrios ignes, me (si modo fata remittent!)
ante reversurum quam luna bis impleat orbem.

Sequuntur haec (vs. 454):

his ubi promissis spes est admota recursus....

En structuram verborum elegantissimam studioseque quaesitam! Quae enim *viciniae* notio in verbo *admovendi* inest ea ad substantivum quod est *recursus* est transferenda, ita ut *spes est admota recursus* significet: spes (data est) propioris (i. e. maturioris) reditus.

463—471 Iam proficiscitur Ceyx, iam eum oculis prosequitur Alcyone. Hic quo magis appareat quae propria sit Ovidii indoles et quam verum sit illud quot ei ab idoneo iudice vitio datum est: „nescit quod bene cedit relinquere" (vel, quod eodem redit: relinquendi tempus iusto diutius differt) iuvat paucos quosdam de simili re Propertii exscribere versus, ita emendatos ut mihi emendandi videntur. Fingit poëta Cynthiam in remotas regiones navigantem et „o utinam" inquit (I, 8, 9—16):

o utinam hibernae duplicentur tempora brumae
et sit iners tardis navita Virgiliis,
nec tibi Tyrrhena solvatur funis arena
neve inimica meas elevet aura preces.
Aut ego tum videam faciles subsidere ventos
cum tibi provectas auferet unda rates,
et me defixum vacua patiantur in ora
crudelem infesta saepe vocare manu.

Breviter haec et ita ut tantummodo duo distinguantur tempora: 1 profectio vel profectionis conatus 2 tempos quo navis aliquantulum iam abest. At Ovidius rem prodigialiter unam variare mavult, ergo secundum illud tempus denuo in quatuor dissecat partes:

(1) Sustulit illa
umentes oculos stantemque in puppe recurva
concussaque manu dantem sibi signa maritum
prima [1]) videt redditque notas. (2) Ubi terra recessit
longius atque oculi nequeunt cognoscere vultus,
dum licet, insequitur fugientem lumine pinum.
(3) Haec quoque ut haud poterat, spatio submota, videri,
vela tamen spectat summo fluitantia malo.
(4) Ut nec vela videt e. q. s.

Quam vere Ovidiana ista sint cognosces e comparatione suavissimi loci Heroid. 13, 17—22.

471 sq. Alcyone ergo (continuo sic pergitur):

ut nec vela videt, vacuum petit anxia lectum
seque toro ponit.

Nonne languidissime sic *lectus* et *torus* inter se opponuntur licet prorsus nihil intersit? Equidem certe non fero inanem istum verborum strepitum, cum praesertim etiam haec addantur:

renovant lectusque locusque
Alcyonae lacrimas et quae pars admonet absit

lectum-tora-lectus: ohe, iam satis est superque. Sed scin quid magis etiam mihi in tradita lectione displiceat? Ita haec dicta sunt tamquam si res ipsa loquatur cum eamve, cuius propinquus carus tandem prosequentium oculis est ereptus, subito ire cubitum. Proprium et peculiare hoc habet Alcyone nostra, cuius vehementem et intolerabilem dolorem, quem pauci tantummodo mortalium cum ea habeant communem, poetam depingere voluisse mihi est persuasissimum. Lego ergo:

vacuum petit anxia *tectum*
seque toro ponit.

Nunc recte additur: *renovat lectusque locusque e. q. s.*

„At, o bone" dixeris „regia domus nunquam est vacua, sed ministrorum omni genere abundat. Nisi credis, ea quae vs. 679 sq. leguntur

nam moti voce ministri
intulerant lumen

considera". Scio, sed etiamsi quam plurimi adsint famuli famu-

1) *Prima* haud dubie cum *signa* est iungendum. Nam et alii, qui in Ceycis nave sunt, signa dant uxoribus (liberisque), sed ceteris omnibus prior hoc facit ipse Ceyx.

laeque, aedes a quibus suus absit Ceyx, Alcyonae vacuae videri debent. Et sunt praeterea nusquam apud Ovidium urgenda vocabula neque ea ab eo exigenda diligentia quam scriba aliquis censorius praestare debet, minime vero in hac narratione quam et aliis nominibus iure admiramur et propter gratae cuiusdam negligentiae speciem. Sponte se eius offerent exempla quorum unum et alterum in transitu notabimus.

Sequitur Ceycis iter, naufragium, mors, unde pauca quaedam protraham. In universum iam nunc hoc dico pleraque omnia hic poetam „maris expertem" nobis praebere, quod vel inde apparet quod postea cum se in media tempestate et in extremo vitae periculo versus pangentem fingit (Tr. I, 2), semet ipsum imitatur. Praesertim cum hac descriptione confer illius elegiae versus 13—50. Sed nescio an prae ceteris hoc eluceat ex illo *aequor* PUPPE *secabatur* quod habemus vs. 478 sq. Nam novi quidem figuram illam quae „pars pro toto" dicitur, scioque saepe ea effici ut scriptor aliquis nescire *videatur* quid intersit inter *forum* et *comitium*, inter *arcem* et *Capitolium*, credo tamen poetam navigandi peritum et maris naviumque amantem haud facile dicturum fuisse non *prora* verum *puppe* secari mare.

492 Ipse pavet nec se qui sit status ipse fatetur
scire ratis rector nec quid iubeatve vetetve.

Omnia hic animi perturbationem notant cui egregie convenit coniectura *satis* pro *ratis* et praeterea vs. 482 idem homo simpliciter *rector* vocatur. *Vetetve* longe praestat alteri lectioni *velitve*.

511 et 513 Nimis Ovidianus videtur verborum lusus qui est in isto *arma-arma*.

519 *Vela madent nimbis*. Haud mirum hercle, et iam vs. 487 legimus: „properant ventis vela negare".

521 Hoc quoque oratorium nimis:
Caecaque nox premitur tenebris hiemisque suisque.

629 sq. Sic ubi pulsarunt noviens latera ardua fluctus,
vastius insurgens decimae ruit impetus undae.

Paulo audacior sit licet, egregia est haec Merkelii coniectura *noviens* pro *celsi*.

568 sq. De illo *arcu aquarum* et *mediis fluctibus* iam diximus. Egregie locum imitando correxit Statius Theb. V, 366 sqq.:

obnixi lacerant cava nubila venti
diripiuntque fretum, nigris redit umida tellus
verticibus, totumque notis certantibus aequor
pendet et arcuato iamiam prope sidera dorso
frangitur.

Sed si quid hic erravit Ovidius, egregie illud vitium compensatur praeclara quam iam laudavimus clausula:

Lucifer obscurus nec quem cognoscere posses
illa nocte fuit, quoniamque excedere caelo
non licuit, densis texit sua nubibus ora.

Hac enim efficitur ut mors Ceycis gravissimo afficiat legentem dolore et hoc prae ceteris efficiendum fuit poetae.

Praeter alios in naufragio describendo imitatores et Silium nactus est Ovidius. Multa apud illum (XVII, 235—282) satis sunt inepta, quaedam Virgilium Ovidiumque sapiunt. Quod vero Silius habet vs. 278 sqq.

natat aequore toto
arma inter galeasque virum cristasque rubentis
florentis Capuae gaza

sponte in mentem nobis revocat hos festivissimi poetae nostratis, qui se „Ludimagistrum" dixit, versus:

fluctibus in summis natat ancora, totaque navis
in rostrum it praeceps ebrius ut scolopax.

576 *reditusque sibi promittit inanes.* Conferantur quae ad vs. 454 dicta sunt de verbis *spes est admota recursus.*

Dicuntur haec de Alcyone quae interea domi sedet anxia et nil non metuens. A diis et praesertim a Iunone opem petit.

580 utque foret sospes coniunx suus utque rediret
optabat nullamque sibi praeferret.

Annotat Gierigius: „maximopere improbandus talis iocus in re tam tristi". Nimis severe mihi hic iudicare videtur. Legitimus enim de aemula et pelice metus in uxoribus maritorum reditum exspectantibus; cf. Her. I, 75—80. Et sunt haec poetae non ludentis sed vera misericordia erga Alcyonen moti, quemadmodum egregie apparet e verbis quibus totus hic locus clauditur:

at illi
hoc de tot votis poterat contingere solum.

Singultientis enim potius quam iocantis haec videntur.

586 Permota Alcyonae pietate Iuno
„Iri meae" dixit „fidissima nuntia vocis
vise soporiferam Somni velociter aulam
exstinctique iube Ceycis imagine mittat
somnia ad Alcyonen veros *narrantia* casus"

fuit qui pro *narrantia* commendaret *imitantia* allato Pont. I, 3, 43

somnia me terrent veros imitantia casus.

Satis inepte ut mihi quidem videtur. Lege enim et vs. 40 sq.:

at, puto, cum requies medicinaque publica curae
somnus adest, solitis nox venit orba malis?

videbis quam parum par hic sit Ovidius illi qui fuit antea. Et praeterea nunc tantummodo opus est ut Alcyone *edoceatur* de re quae evenit. Quo modo ea sit *narranda* tuto ipsius Somni iudicio Iuno relinquere potest.

Sequitur praeclara illa Somni domus descriptio, ab ipso Ovidio, ut opinor, sine ullo auctore inventa (vs. 592—615), unde hos potissimum eligo in quibus subsistam versus:

608 Traditum est:

Ianua *ne* vero (sic M.) stridorem cardine *reddit*

Edidit Kornius:

ianua *nec* (cum cod. rec.) verso stridorem cardine reddit.

Tum a versu sequente

nulla domo tota est, custos in limine nullus

novam inchoat sententiam. Quod mihi quidem ridiculum videtur: nulla ianua stridorem reddit, nam nulla ianua est.

Heinsius emendavit locum:

ianua *quae* verso stridorem cardine reddat
nulla domo tota

quam lectionem probans Burmanus perperam tamen accepisse videtur: „si" ait „*fores* (605) sunt ante antrum, intus ianuas fuisse verisimile est, sed minime sonoras". Verus sensus est: „neque ulla ibi ianua est neque custos ullus". Sed cur Somnus custodes non habet? Apud Statium X, 89 sq. habet *quietem*, *oblivia*, *ignaviam*, *silentia*. Aptius certe (Metam. XII, 45) *Fama* nullas habere portas dicitur et *nocte dieque patere*.

610 at *medio* torus est ebeno sublimis in *antro*.

Recte habet haec codicis M. lectio, falsa est illa *atra*, nam *sublimis* in Metamorphosesin semper simplicem habet ablativum:

VII, 587 templa gradibus sublimia.
VI, 650 sublimis solio
XIV, 262 idem.

Sublimis ergo fere est *se attollens*, et *ebeno sublimis* idem quod „sponda pedibusque ebeneis" cf. VIII, 645.

Domum Somni habemus etiam apud Statium X, 84 sqq. Ille Ovidium immutat et multo reddit languidiorem; sed tota illa descriptione defungitur tantummodo ut sibi transitum paret ad artificium a se introductum: de Somno adventante et omnia occupante (137—155). Egregia illa oratio est.

613 sq. Hunc circa passim varias imitantia formas
Somnia vana *iacent*.

At vs. 616 somnia *obstantia* dimovet Iris. An ibi *Somnia* sunt quaedam quasi *Somniorum numina*, hic omnia quae ab illis praebentur spectacula?

617 sq. intrante Iride
vestis fulgore reluxit
sacra domus. Tardaque deus gravitate iacentes
vix oculos tollens iterumque iterumque relabens
summaque percutiens nutanti pectora mento
excussit tandem sibi se, cubitoque levatus
quid veniat (cognovit enim) scitatur.

Dudum observatum est *pectus mento percutere* eius esse qui sedens, non qui iacens, dormiat. Ergone versus sic transponamus ut fiat:

excussit tandem sibi se cubitoque levatus
summaque percutiens nutanti pectora mento?

Vix opus. Ovidius enim, dum copiose et oratoria ubertate Somnum depingit, de rebus ipsis admodum est securus.

623 sqq. Somnum sic Iris alloquitur:
Somne quies rerum, placidissime, Somne, deorum,
pax animi, quem cura fugit, qui *corpora duris*
fessa ministeriis mulces reparasque labori.

Vulgata haec lectio. Heinsius ex pr. Basil. *corda diurnis*; „alii quatuor" (Gierig) *membra diurnis*, utrumque, ut ego opinor, natum e prava imitatione eorum quae IV, 215 de *Solis* equis dicuntur:

ambrosiam pro gramine habent: ea fessa *diurnis*
membra ministeriis mulcet reparatque labori.

Nam *Solis* quidem labor cum die finitur, at *dormire* homo aliquis etiam interdiu potest.

621 Saepe in *metonymiis* adhibendis nimium lascivit Ovidius, velut ridiculum est quod X, 125 de Mida dicitur:

miscuerat puris auctorem muneris undis

(auctorem muneris = Bacchum = vinum!) sed lepidissimum hoc de Somno vix expergiscente: „excussit tandem sibi se".

622 Quid veniat (Iris), cognovit enim, scitatur (Somnus). *Cognovit enim*: ergo non rogat quis sit, cf. V, 278:

„Mnemonides" (cognorat enim) „consistite" dixit (Pyreneus).

626 sqq. Iunonis mandata sic ad Somnum Iris perfert:

Somnia quae veras aequent imitamine formas
Herculea Trachine iube sub imagine regis
Alcyonen adeant, simulacraque naufraga fingant.

Herculea Trachine admodum rarus hic et ingratus locativi usus, sed totus versus horridus est et incultus, sciolum sapit, nihil veri ornamenti addit. Una eum litura delendum censeo. Vide enim quam apte brevi formula totam rem comprehendat Iris:

somnia quae veras aequent imitamine formas
Alcyonen adeant simulacraque naufraga fingant.

Non vero tabellario hic mandatum datur, qui accurate de omnibus rebus sit edocendus, cum fabula ficta nobis res est.

629 sqq. postquam mandata peregit
Iris abit, neque enim ulterius tolerare *vaporis*
vim poterat e. q. s.

(In M. est *vaporem* et vs. sq. *vi*) Sed in Metamorphosesin *vapor* aut *humiditatem calore mixtam* aut solum *calorem* significat:

I, 432 vapor umidus res creat.
II, 483 presserat ora vapor.
XIV, 793 vapor penetravit ad ima fontis.

II, 301 tolerare vaporem ulterius.
X, 126 solisque vapore ... fervebant.
III, 152 finditque vaporibus arva.
VII, 105 tactaeque vaporibus herbae.

Praestat ergo nostro loco recipere lectionem codicis ε *soporis* (cod. λ *saporis*).

635 Mittitur ergo ad Alcyonen Morpheus:

non illic quisquam sollertius alter
exprimit incessus vultumque sonumque loquendi.

Sic M. Pro *illic* Kornius coniecit *illi*, quae arcana est sapientia. „Deteriores" ut solet dant quod unice verum est *non illo iussos*. Nam sic scripsisse Ovidium equidem penitus sentio.

646 Praeterit hos (Icelon, Phobetora, Phantason) *senior*.

Mehlerus nostras *genitor*, quae coniectura cur vulgo probetur in hoc quod nunc regnat conservandi studio prorsus me latet. Habemus enim I, 645 *senior Inachus* (i. e. pater Inachus). Nec multum differt locus XII, 535, ubi *senior* in vocativo. Conferri potest notissimus ille ex Aeneide versus (II, 545):

sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
coniecit.

Pulcherrimi sunt versus:

650 ille (Morpheus) volat nullos strepitus facientibus alis
et 657 tum lecto incumbens fletu super ora profuso

(*super ora* sc. Alcyones: ipsius Morphei lacrimae in os iacentis incidunt). Quod autem Morpheus vs. 653 dicitur ante torum stare *sumpta figura* sic intelligendum arbitror ut non Ceycis solum sed *Ceycis naufragi* figuram sumere Morpheus dicatur. Est omnino praeclara tota Morphei ad Alcyonen allocutio (658—670). Si usquam quisquam, hic Ovidius sentit quae scribit.

666 sq. non haec tibi nuntiat auctor
ambiguus, non ista vagis rumoribus audis.

Haec et *ista* de eadem re. Colorem quendam haec pronominum varietas orationi praebet.

669 sq. surge, age, da lacrimas, lugubriaque indue nec me
indeploratum sub inania Tartara mitte.

Sub Tartara mitte alio sensu hic quam vulgo. Pulcherrime autem praeclarae allocutionis ultimus versus ab illo pleno, longo, graviter sonante vocabulo *indeploratum* incipit.

674 in codice M est:

ingemit Alcyone, lacrimas movet atque lacertos

zeugmate ingratissimo atque adeo intolerabili. Heinsius:

ingemit Alcyone lacrimans motatque lacertos

mavult tamen totum versum delere et vs. 677 *sui* dat pro *sua*. Parum verisimile hoc nam sic vs. 677 desideratur Alcyones nomen (inde illud Heinsianum *sui* pro *sua*). Sed v. vs. 679 'moti voce ministri': *voce* u. o. clara voce hominis spirantis, non simulacri susurru. Hoc tamen praesertim Heinsianae obstat *ἀθετήσει* quod v. 677 sq. verbis *soporem excutit* respiciuntur ea quae ipsa Alcyone *per somnum* fecit et locuta est. His omnibus consideratis ego censeo in nostro versu olim fuisse lacunam et *atque* esse fragmentum superstes verbi *agitatque*. Lego ergo:

ingemit Alcyone, lacrimatque agitatque lacertos.

Egregie frequens illud *que* (continuo enim sequitur *corpusque petens*) effectum somnii depingit.

667 altrici, quae luctus causa roganti e. q. s.
nunquam in antiqua tragoedia, in qua primas partes agit aliqua regina, haec persona omittitur. Et est totus in tragoedia noster, Medeae poëta laudatissimus.

677 *voce sua* et 679 *moti voce*. In vitanda eiusdem vocabuli repetitione non tam sunt quam nos anxii antiqui.

694 sq. Sic lamentatur Alcyone:

hoc erat, hoc animo quod divinante timebam,
et ne me fugiens ventos sequerere rogabam.
at certe vellem, quoniam periturus abibas,
me quoque duxisses.

Pro *at* haud dubie *aut* est legendum. E magna exemplorum copia cf. XIII, 152 sqq.

nec sanguinis auctor
sed virtutis honor spoliis quaeratur in illis;
aut si proximitas primusque requiritur heres, e. q. s.

Est graecum illud *μάλιστα μέν ... εἰ δὲ μή*.

697 continuo sequitur:

multum fuit utile tecum
ire mihi.

Sic M. Quemadmodum fieri solet, in „deteriore" codice ε exstat id quod poeta dignum: „fuit hoc fuit utile tecum". Nec male λ: tecum fuit utile, tecum.

700 sq. nunc absens perii, iactor quoque fluctibus absens
et sine me me pontus habet.

Declamantis haec sunt poetae; parum decent istae argutiae tristem mulierem, gravissimo dolore oppressam et obstupefactam.

712 sqq. Stat ad litus Alcyone eo loco unde Ceycem spectarat euntem.

Dumque moratur ibi, dumque „hic retinacula solvit,
hoc mihi discedens dedit oscula litore" dicit,
714 quae dum tota locis reminiscitur acta fretumque
prospicit ...

Sic vs. 714 traditur in cod. M. Delet eum Heinsius. Sed „deteriores" exhibent:

dumque notata oculis reminiscitur acta fretumque

Pulcrius tamen sit *locis* pro *oculis*, quia hoc propius abest a codicis M. lectione, melius ante acta complectitur, melius τὴν καταστροφήν praeparat, cf. VIII, 698 et 712 (in editione Korniana).

723 Ad terram corpus naufragi allabitur:

quod quo magis illa tuetur
hoc minus et minus est mentis suae. Iamque propinquae.

Versus vitiosus quomodo sit emendandus nescio. Parum placet Heinsianum:

hoc minus et minus est amens sua. I. p.

Praecedunt haec:

et tamquam ignoto lacrimam daret, heu miser, inquit
quisquis es et si qua est coniunx tibi.

Egregie M. *lacrimam* non *lacrimas*. Inscia hic Alcyone suam ipsa sortem tristem auguratur. In deliciis hoc artificium poetis antiquis, *tragicis* praesertim. Cogita de Sophoclis Oedipode Tyranno.

Eximii versus sunt 723 sqq.

iam iamque propinquae
admotum terrae, iam quod cognoscere posset,
cernit: erat coniunx, „ille est" exclamat et una
ora, comas, vestem lacerat, tendensque trementes
ad Ceyca manus e. q. s.

Denuone agnoscis poetam tragicum qui semper scenam habeat ante oculos?

Praeclarus versus est 733 de Alcyone iam in avem conversa:

Stringebat summas ales miserabilis undas

vigilans apertis oculis spectat poeta quae finxit ipse.

738 Eadem

frigida nequiquam duro dedit oscula rostro.

Nequiquam quia duro rostro suo vera oscula dare non potest.

747 Diebus Alcyoniis commemoratis haec denique addit poeta:

tunc iacet unda maris: ventos custodit et arcet
Aeolus egressu praestatque nepotibus aequor.

Sic est in M. Sed dubium non est quin „deteriores" praebeant quod ipse voluit poeta:

tum via tuta maris.

Ita enim claudenda praestantissima narratio quae illo

interea fratris*que* sui fratrem*que* secutis
anxia prodigiis turbatus pectora Ceyx
consulat ut sacras, hominum oblectamina, sortis,
ad Clarium parat ire deum

tam egregie legentium ad cognoscendam infaustam illam futuram navigationem animos praeparaverit. Non enim benene an non procedat totum Metamorphoseon opus quaerendum est sed sitne quaeque narratio in se teres atque rotunda. Ergo qui aequus de Ovidio iudex esse cupit, hanc praesertim fabulam perpendat. Ex animi sententia Sulmonensem vatem admirabitur.

AD SOPHOCLIS ANTIGONAM.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(continuatur ex pag. 183)

Vs. 187 sqq. *οὔτ' ἂν φίλον ποτ' ἄνδρα δυσμενῆ χθονός*
θείμην ἐμαυτῷ, τοῦτο γιγνώσκων, ὅτι
ἥδ' ἐστὶν ἡ σῴζουσα καὶ ταύτης ἔπι
πλέοντες ὀρθῆς τοὺς φίλους ποιούμεθα.

Sententia cetera perspicua desinit in tenebras. Non enim: „cum censeam patriam esse communem salutem ideoque nos hac innitentes amicos nobis *eligere*", non hoc, inquam, exspectamus, sed: „eligere *debere*" vel tale quid. Frustra se torquent interpretes, ut sensum idoneum assequantur, velut Jebbius *τοὺς φίλους* non *amicos* simpliciter, sed *fidos amicos* significare sibi persuasit. In corollario autem editionis Turnebi pro *ὀρθῆς* adfertur correcta lectio *ὀρθῶς*. Quam unde Turnebus protraxerit, nescimus; nam et plerique codices Sophoclei usque ad hunc diem neglecti iacent et Turnebus forsitan subsidiis usus sit, quae hodie perierunt. Magis tamen veri simile videtur coniecturam ipsius Turnebi esse. Sed quoquo modo orta sit, bonam esse et iure Robertum in libro novissimo de Oedipo eam vulgari lectioni praetulisse arbitror [1]). Hoc igitur dicit Creon: „cum censeam nos non nisi in nave reipublicae navigantes *recte*

1) Robert, Oedipus, I, p. 342.

amicos nobis eligere". Sententiae prius laboranti, addito adverbio ὀρθῶς, optime consultum esse apparet, et simul sublatum est adiectivum ὀρθῆς, quod hoc loco supervacaneum et absonum erat. Ecquid enim cives hoc de quo agit Creon officium civitati praestare decet tantummodo donec illa secunda fortuna utatur? Creontis certe sententia sempiternum est et immutabile, sive floret illa sive duriore fortuna conflictatur.

Vs. 175—190 in Demosthenis oratione περὶ τῆς παραπρεσβείας § 247 non secus adferuntur atque in codicibus nostris traditi sunt. Ergo corruptela ὀρθῆς pro ὀρθῶς (si concedes corruptelam esse) antiquissima est, quippe quae orta sit in spatio centum fere annorum, quo oratio Demosthenis a fabula Sophoclis distat. Neque hoc incredibile mihi videtur; immo praesertim illa aetate, cum grammatici nondum editiones curabant, opera veterum scriptorum neglegentia librariorum multis huiusmodi mendis inquinata esse consentaneum est. Nostro loco lectio ὀρθῆς inde nata est, quod apud poëtas ὀρθός et ὀρθοῦσθαι creberrime de nave, cui respublica comparatur, dicta sunt.

Vs. 253 sqq. ὅπως δ' ὁ πρῶτος ἡμεροσκόπος
δείκνυσι, πᾶσι θαῦμα δυσχερὲς παρῆν·
ὁ μὲν γὰρ ἠφάνιστο, τυμβήρης μὲν οὔ,
λεπτὴ δ' ἄγος φεύγοντος ὡς ἐπῆν κόνις,
σημεῖα δ' οὔτε θηρὸς οὔτε του κυνῶν
ἐλθόντος, οὐ σπάσαντος ἐξεφαίνετο.

Plerique commentatores non explicant, quomodo vs. 257 sq. cum prioribus cohaereant. Neque quae Triclinius et Bruhnius hac de re scripserunt mihi placent. Quorum ille ingeniose, sed parum credibiliter, sic fere disputavit: „ferae saepe praedam suam semesam pulvere contegunt et abscondunt, Polynicis vero cadaver non feram humo condidisse custos hic significat monens nulla vestigia ferae canisve apparere". Bruhnius vero putat coniunctionem δ' vs. 257 non adversativam, sed copulativam vim habere et custodem significare arbitratur pulverem cadaveri iniectum impedimento fuisse, quominus ferae id tangerent. Cui opinioni, in qua aliquid absurdi inesse se optime sentire ipse ostendit, ne vs. 696 sqq. quidem pondus addere contendo. Iustam explicationem solus proposuit Leeuwenius in

adnotatione interpretationi suae Antigones [1]) adiecta, in qua memores nos esse iussit earum rerum, quae in Iliadis lib. XXIII sq. narrantur. Hectoris cadaver canibus obicit Achilles, XXIII, 184 τὸν δ' οὐ κύνες ἀμφεπένοντο,

ἀλλὰ κύνας μὲν ἄλαλκε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη
ἤματα καὶ νύκτας ..

Vel duodecimo die adeo cadaver integrum est, ut Priamum Mercurius his verbis consoletur:

XXIV, 411 ὦ γέρον, οὔπω τόν γε κύνες φάγον οὐδ' οἰωνοί ..
422 ὥς τοι κήδονται μάκαρες θεοὶ υἷος ἑῆος.

Similiter apud Sophoclem custos tamquam rem admodum miram narrat feras Polynicem non adiisse (ἐλθόντος, vs. 258), nedum lacerasse (σπάσαντος). Inde chori dux vs. 278 sq. praedicat deorum fortasse ope et voluntate hoc esse factum. Versibus igitur 255—258 exponitur duplex causa τοῦ δυσχεροῦς θαύματος (vs. 254): stupuerunt custodes et mirati sunt primum quod corpus pulvere clam coopertum erat, deinde quod ferae et canes praeter exspectationem cadaveri pepercerant.

Vs. 262 sq. εἷς γάρ τις ἦν ἕκαστος οὑξειργασμένος
κοὐδεὶς ἐναργής, ἀλλ' ἔφευγε μὴ εἰδέναι.

Plurima menda omnibus Sophoclis codicibus communia sunt, quae per metrum laesum statim coarguuntur. Hoc loco omnes, quod sciamus, codices habent: ἔφευγε τὸ μὴ εἰδέναι, metro invito. Demonstratur autem his mendis codices omnes pendere ex uno eodemque exemplari, cuius Laurentianus longe antiquissimum et praestantissimum apographon est. Hunc codicem archetypum scriptum fuisse reor ea aetate, qua singulorum scriptorum opera a doctis Byzantinis e vetustioribus exemplaribus primum litteris minusculis descripta sunt, i. e. saeculo nono vel decimo.

Iam vero lectio ἔφευγε τὸ μὴ εἰδέναι orta esse videtur e duabus lectionibus ἔφευγε μὴ εἰδέναι et ἔφευγε τὸ εἰδέναι perperam in unum conflatis. Quarum illa utpote difficilior alteri longe praeferenda est et ita explicanda ut fecit Jebbius. Codicem autem archetypum habuisse suspicor: ἔφευγε μὴ (τὸ superscr.) εἰδέναι.

1) Antigone, Tragedie van Sophocles, metrisch vertaald door J. v. Leeuwen Jr., Leiden, Sijthoff.

Alterum exemplum variae lectionis in codice archetypo repperisse mihi videor vs. 320:

οἴμ', ὡς ἄλημα δῆλον ἐκπεφυκὸς εἶ.

(Vocem δῆλον, pro qua exspectarem δειλόν, nunc non curo). Codex Parisinus habet λάλημα, Laurentianus item λάλημα, sed manus prima scripserat ἀλάλημα, cuius vocis primum α deinde erasum est. Lemma scholiastae item λάλημα est, sed explicatio quam addit: λάλημα τὸ περίτριμμα τῆς ἀγορᾶς· οἷον πανοῦργος non bene ad hanc lectionem quadrat. Λάλημα (Eur. Androm. 937) enim nihil est nisi *homo garrulus*. Neque igitur tolerari potest in responso Creontis, nam custos cum dicit:

ὁ δρῶν σ' ἀνιᾷ τὰς φρένας, τὰ δ' ὦτ' ἐγώ,

mordaci breviloquentia potius quam garrulitate insignis est. Vox ἄλημα, *molitum*, *farina*, et inde, ut παιπάλη et παιπάλημα, *homo vafer*, et *nequam* legitur Soph. Ai. 381 et 389, ubi a scholiasta explicatur per eadem verba: τὸ περίτριμμα τῆς ἀγορᾶς. Cf. etiam Suid. ἄλημα· παραλογιστικὸν πανούργημα ἢ ἐπίτριμμα. Summo igitur iure Boeckhius et Dindorfius scholiastas nostro quoque loco lectionem ἄλημα novisse et hanc lectionem recipiendam esse censuerunt. Quae cum ita se habeant, quomodo tu putas monstrum ἀλάλημα, quod in Laurentiano fuit, exortum esse? Nimirum e varia lectione codicis archetypi: αλημα (λα superscr.) vel λαλημα (α superscr.).

Vs. 289 sqq. οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ταῦτα καὶ πάλαι πόλεως
ἄνδρες μόλις φέροντες ἐρρόθουν ἐμοὶ
κρυφῇ, κάρα σείοντες, οὐδ' ὑπὸ ζυγῷ
λόφον δικαίως εἶχον, ὡς στέργειν ἐμέ.
ἐκ τῶνδε τούτους ἐξεπίσταμαι καλῶς
παρηγμένους μισθοῖσιν εἰργάσθαι τάδε.

In his versibus tres salebrae insunt, in quibus post multos alios ego quoque haereo:

1°. Quonam iure, ut hinc ordiar, Creon *iam diu* nonnullos in civitate sibi obsistere dicit, cum vix heri rex factus sit? Respondent πάλαι et καὶ πάλαι haud raro dici de rebus modo praeteritis. Quod etsi verissimum sit (cf. modo vs. 278 sq.:

ἄναξ, ἐμοί τοι, μή τι καὶ θεήλατον
τοὔργον τόδ', ἡ ξύννοια βουλεύει πάλαι),

tamen vereor ne sophistica ratione disputet qui istiusmodi argumentis defungi se posse putet. Sensus enim communis hoc ipse declarat, si quis dicat: „custodes corrupti sunt a civibus nonnullis, qui iam diu mihi clam adversabantur et iugum ferre gravabantur", eum non loqui de discidio eodem vel hesterno die coorto. Aliam vero quaestionis solutionem in promptu habemus. Creon enim in fabula vulgari, quae in carminibus epicis tradita erat, post abitum Oedipi (ut de interregno post Laii interitum [1]) taceam) procurator regni fuerat. Atque Sophoclem hac in re ne in Antigone quidem a vulgari fabula discrepare apparet ex vs. 531 sq., unde efficitur Antigonen et Ismenen in domo Creontis educatas esse: si enim Eteocles et Polynices, utpote adulti, statim post Oedipum regnare coepissent, sorores apud ipsos, non apud avunculum habitassent. Sed haec solutio hodie spernitur; nam Bruhnius, novissimus Antigones commentator, poetam in hac quidem tragoedia scribenda res ita informasse sumit, ut Creon numquam antea rem publicam gubernaverit. Duorum autem quibus utitur argumentorum alterum mea sententia nullius pretii, alterum speciosius est. Quod enim ad vs. 165 sqq. attinet:

τοῦτο μὲν τὰ Λαΐου
σέβοντας εἰδὼς εὖ θρόνων ἀεὶ κράτη,
τοῦτ' αὖθις, ἡνίκ' Οἰδίπους ὤρθου πόλιν,
κἀπεὶ διώλετ', ἀμφὶ τοὺς κείνων ἔτι
παῖδας μένοντας ἐμπέδοις φρονήμασιν,

sane manifestum est Polynicem et Eteoclem post Oedipi cladem protinus patri successisse, sed minime ex his versibus sequitur, ut ipsi continuo regnaverint neque in tutelam Creontis venerint. Ipsum enim Creontem tutelae suae mentionem inicere hoc loco minime necessarium erat. Ceterum moneo vs. 168 διώλετ' non magis quam ἀπώλετο vs. 50 de morte Oedipi dictum esse, sed de ruina eius; cf. e. g. Oed. R. vs. 442:

αὕτη γε μέντοι σ' ἡ τύχη διώλεσεν.

Inprimis vero nititur Bruhnius vs. 175 sqq., quibus Creon, postquam ad proverbium ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσι circumlocutione usus provocavit, exponere coepit, quomodo ipse rex factus

1) Cf. Robert, Oedipus, I, p. 101.

saluti publicae consulturus sit. Sed ne inde quidem contra auctoritatem vs. 289 et 531 sqq. sequitur, ut Creon numquam antea procurator regni fuerit; nam ne procurator quidem prorsus liber est, aut saltem fingere potest Creon se nunc demum, cum ipse rex sit, studio suo reipublicae plene vacare.

2°. Deinde non mihi placet istud πόλεως / ἄνδρες pro πολῖται τινες. Comparant cum hac locutione

Soph. Ai. 1044 ἄνδρα.. στρατοῦ
El. 759 ἄνδρας Φωκέων.

Neque possumus non cogitare de Antig. vs. 842 sq.:

ὦ πόλις, ὦ πόλεως
πολυκτήμονες ἄνδρες,

sed tamen ille locus aliquantum dissimilis est huius nostri.

3°. Atque hoc fortasse levius est. Illud vero rursus gravissimum, quod non habemus, quo pronomen ταῦτα (vs. 289) referamus. Quod cum vulgo, ut sensum idoneum eliciant, ne dicam inculcent, significare perhibent edictum Creontis de Polynice non sepeliendo, summo iure oblocutus est Earleus [1]), quem Bruhnius quoque in editione sua sequitur. Sed medela, quam tentavit ille, haud scio an minus probanda sit. Sententiae enim maiorem partem in parenthesi collocat hoc modo:

ἀλλὰ ταῦτα (καὶ πάλαι πόλεως
ἄνδρες μόλις Φέροντες ἐρρόθουν ἐμοί
κρυΦῇ, κάρα σείοντες, οὐδ' ὑπὸ ζυγῷ
λόΦον δικαίως εἶχον, ὡς στέργειν ἐμέ)
ἐκ τῶνδε τούτους ἐξεπίσταμαι καλῶς·
παρηγμένους μισθοῖσιν εἰργάσθαι τάδε.

Censet igitur Creontem sententiam, quam inceperat per ἀλλὰ ταῦτα post longam parenthesin non continuare, sed alio modo renovare, ταῦτα autem item ac τάδε vs. 294 significare sepulturam Polynicis. Eiusmodi anacoluthi parenthesin complectentis exemplum praebet Antiphon VI, 45 sq.: οὗτοι δ' ἐπιστάμενοι κτλ. (καὶ ἐν αὐτῷ τῷ βουλευτηρίῳ ... Φανερὸς ἦν) καὶ οὗτοι παρόντες ... οὐκ ἠξίουν ἀπογράΦεσθαι. Sophocles vero tantummodo breves sententias in parenthesi collocare solet et semel tantum, quod sciam, (Indag. vs. 324 sqq.) anacolutho rhetorico

1) Class. Rev. 1903, p. 6.

usus est ut indignationem et iracundiam personae alicuius depingeret. Praeterea impedior quominus credam μόλις φέροντες ἐμοί, ut Earleus perhibet, significare posse: *mihi irati*. Certum quidem est apud Xenophontem βαρέως et χαλεπῶς φέρειν hic illic cum dativo rei construi; quin etiam apud ipsum Sophoclem ἀλγεινῶς φέρειν hoc modo constructum legitur Philoct. vs. 1011. Sed haec constructio explicanda esse videtur per analogiam quam praebent verba βαρύνεσθαι, χαλεπαίνειν, ἀλγεῖν et ἀλγύνεσθαί τινι. Non igitur inde sequitur ut etiam μόλις φέρειν cum dativo, eoque personae, construi possit.

Concludendum mihi videtur verba poëtae, sicut tradita sint, vix explicari posse. Quid si una litterula mutata sic legimus:

ἀλλὰ τ α κ τ ὰ καὶ πάλαι πόλεως
ἄνδρες μόλις φέροντες ἐρρόθουν ἐμοὶ
κρυφῇ, κάρα σείοντες,

„sed iussa civitatis [1]) iampridem nonnulli aegre ferentes mihi clam obmurmurabant capita quassantes iugique impatientes"? Τακτόν substantivi fere loco dictum legitur apud Xenophontem Cyr. inst. VIII, 3, 28: ἔτυχε γὰρ ὁ Φεραύλας παραγγέλλων τι τακτὸν παρὰ τοῦ Κύρου.. Cum τακτὰ φέρειν cf. νόμους φέρειν Ai. vs. 1073 sq.:

οὐ γάρ ποτ' οὔτ' ἂν ἐν πόλει νόμοι καλῶς
φέροιντ' ἄν, ἔνθα μὴ καθεστήκῃ δέος.

Vitium facile ex scriptura minuscula nasci potuit, in qua litterae κ et υ inter se similes sint.

Vs. 298 sqq. τόδ' ἐκδιδάσκει καὶ παραλλάσσει φρένας
χρηστὰς πρὸς αἰσχρὰ πράγμαθ' ἵστασθαι βροτῶν·
πανουργίας δ' ἔδειξεν ἀνθρώποις ἔχειν
καὶ παντὸς ἔργου δυσσέβειαν εἰδέναι.

Vs. 299 βροτῶν A, βροτούς L, superscripta varia lectione -ῶν.

Constructio vs. 298 sq. difficilior est, cum infinitivus ἵστασθαι ab ἐκδιδάσκει tamquam obiectum, a παραλλάσσει non item pendere videatur. Ceteroquin nihil obstaret, quominus ita inter-

1) Cf. Antig. vs. 78 sq.: τὸ δὲ
βίᾳ πολιτῶν δρᾶν ἔφυν ἀμήχανος.
59 sq.: εἰ νόμου βίᾳ
ψῆφον τυράννων ἢ κράτη παρέξιμεν.

pretaremur: *τόδε παραλλάσσει φρένας χρηστὰς ὥστε πρὸς αἰσχρὰ πράγματα ἵστασθαι*, sed inaequalitas constructionis molestissima est. Quamobrem Wecklinio in mentem venit *καὶ παραλλάσσει* parenthesin esse, ego vero verba digerere mallem hoc modo:

τόδ' ἐκδιδάσκει (καὶ παραλλάσσει φρένας
χρηστάς) πρὸς αἰσχρὰ πράγμαθ' ἵστασθαι βροτούς.

Sed etiam versu sequenti haud leviter offendo in voce *πανουργίας*. *Πανουργίαι* enim sunt *πανουργήματα*, *versutiae*, *malitiae*; cf. Arist. Eq. 684: *πανουργίαις μείζοσι κεκασμένον καὶ δόλοισι ποικίλοις*. Locutio autem *πανουργίας ἔχειν* pro *πανοῦργον εἶναι* nullo modo defendi potest. Neque operae pretium esset pluralem numerum in singularem convertere, nam ne *πανουργίαν ἔχειν* quidem dicere potuisse Sophocles mihi videtur, non magis quam *κακίαν ἔχειν* pro *κακὸν εἶναι* vel *μοχθηρίαν ἔχειν* pro *μοχθηρὸν εἶναι*. Unicum [1]) exemplum usus consimilis verbi *ἔχειν* occurrit in locutione *ὕβριν ἔχειν*, quae septies apud Homerum legitur:

Od. I, 368 et IV, 321 *μνηστῆρες ὑπέρβιον ὕβριν ἔχοντες*
IV, 627 et XVII, 169 *ὕβριν ἔχοντες*
XVI, 86 *λίην γὰρ ἀτάσθαλον ὕβριν ἔχουσιν*
410 *ὑπέρβιον ὕβριν ἔχουσιν*
418 *Ἀντίνο', ὕβριν ἔχων, κακομήχανε.*

Quem secutus Sophocles quoque semel *ὕβριν ἔχειν* dixit pro *ὑβριστὴν εἶναι*

El. 523 *ἐγὼ δ' ὕβριν μὲν οὐκ ἔχω.*

Itaque non mirandum est Blaydesium utramque offensionem simul tollere studuisse scribendo:

πανουργίας δ' ἔδειξεν ἀνθρώποις θιγεῖν

exemplo usus Philoct. vs. 407:

παντὸς ἂν λόγου κακοῦ
γλώσσῃ θιγόντα καὶ πανουργίας.

Displicet tamen infinitivus aoristi neque videmus quomodo *θιγεῖν* in *ἔχειν* abire potuerit.

Restat vero etiam alius scrupulus: *πανουργίας* iuxta *παντὸς ἔργου* vix tolerari potest. Etymologia enim vocis *πανουργία* uni-

1) Il. l. IX vs. 305 (*λύσσαν ἔχων ὀλοήν*) non bene hic mentionem inicit Jebbius; nam Hector non semper furit, sed *τότε μέν, ἄλλοτε δ' οὐχί*.

cuique Graecorum clara atque perspicua erat; velut, ut uno exemplo defungar, loco Philoctetis supra adlato *πανουργίας* poëtice pro *παντὸς ἔργου κακοῦ* dictum esse apparet. Numne igitur delendum est molestum vocabulum *πανουργίας* tamquam interpretamentum olim vocibus *παντὸς ἔργου* superscriptum, quo scilicet lectores docere commentator voluerit *ἔργον* hic, ut in voce composita *πανουργία*, in malam partem esse intellegendum? Hoc si verum sit, verba male expulsa iam pro certo in integrum restitui non possint. Exempli tamen gratia locum refingere libet sic:

τόδ' ἐκδιδάσκει (καὶ παραλλάσσει φρένας
χρηστάς) πρὸς αἰσχρὰ πράγμαθ' ἵστασθαι βροτῶν
γνώμας [1]), *ὕβριν δ' ἔδειξεν ἀνθρώποις ἔχειν*
καὶ παντὸς ἔργου δυσσέβειαν εἰδέναι.

Vs. 302 sq. *ὅσοι δὲ μισθαρνοῦντες ἤνυσαν τάδε,*
χρόνῳ ποτ' ἐξέπραξαν ὡς δοῦναι δίκην.

Omnes fere viri docti arbitrantur Creontem, postquam de argenti amore disseruerit, vs. 302 sq. cum ironia de custodibus dicere: „sed illi, qui se corrumpi passi sunt, ut hoc facinus perpetrarent, iam id consecuti sunt ... ut poenas dent". Sed huic interpretationi obstat illud *χρόνῳ ποτ'*, *tandem aliquando.* Si enim custodes corrupti essent, non diu antea, sed proxima nocte corruptos esse necessarium esset, cum Creontis edictum non prius propositum sit. Nec quicquam expedit cum Camerario et Wecklinio *χρόνῳ ποτ'* non cum *ἐξέπραξαν*, sed cum *δοῦναι δίκην* coniungere. Rursus solus Leeuwenius locum recte intellexit. Quem cum patrio sermone libere verteret:

„Want, wie der zonde zich verpandt uit winstbejag,
Bereikt ten slotte slechts zijn eigen ondergang",

ostendit se vidisse Creontem hic adhuc prorsus universe loqui, *ἐξέπραξαν* autem et *ἤνυσαν* esse aoristos gnomicos. Quin etiam, ut hoc, puto, clarius appareret, duos versus de suo addidit, qui apud Sophoclem non leguntur:

---

1) Cf. Thuc. VI, 34: *τῶν δ' ἀνθρώπων πρὸς τὰ λεγόμενα καὶ αἱ γνῶμαι ἵστανται.*

„De straf der goden, niet hun milde zegen, treft
De schatten, die de misdaad zich bijéén vergaart”.

Notandum huic explicationi mirum quantum favere pronomen ὅσοι, τάδε autem hic pro τοιάδε dictum esse. Quod minime inauditum est; cf. e. g. Antiph. VI, 10: αὗται αἱ κατηγορίαι pro αἱ τοιαῦται κατηγορίαι, 28: οὕς pro οἵους, 30: ταῦτα pro τοιαῦτα.

ERRATUM.

P. 182, vs. 19 pro *Photii* lege *Pollucis*.

Polenarianum ad Hor. C. III, 29, 62—64.

„Non ego pro navigio magno, mercium pleno, deos fatigo precibus” poeta dixit, additque:

tum me biremis praesidio scaphae
tutum per Aegaeos tumultus
aura *feret* geminusque Pollux.

Temporis significatio non est huius loci, *praesidio scaphae* pro simplici ablativo *scapha* latinum non videtur, denique inepte (parva) scapha *biremis* appellatur, quod magni est navigii. Lege ergo:

dum me biremis praesidio *scapha*
. . . . . .
aura *ferat* . . . .

Scapha navi onerariae adhaerens ut in naufragio praesto sit navigantibus recte illius (biremis) *praesidium* appellatur.

J. J. H.

AD SENECAE THYESTEN.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Tantalus a furia adductus ab inferis quaerit quod novum supplicium sibi paratum sit, num forte poena Tityi

3 *qui specu vasto patens*
visceribus atras pascit effossis aves
et nocte reparans quicquid amisit die
plenum recenti pabulum monstro iacet?

Haec relegenti numquam non mihi incidit suspicio, poetam pro *monstro* scripsisse: r o s t r o, quod si in libris mss. traderetur haud dubie praetulerim.

Chorus deos ut scelera in Pelopis domo concepta posthac avertant precatur, quae significare iam pergit.

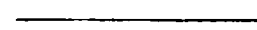
138 *Peccatum satis est; fas valuit nihil*
aut commune nefas. proditus occidit
deceptor domini Myrtilus c. q. s.

Emendandum esse puto:

s t a t commune nefas.

Cf. Herc. II 708: *stat terror animis.*

Seneca verbum *stat* in versus initio collocare amat, cuius rei ex una tragoedia Herc. Fur. vss. 540, 554, 861, 1040 exempla affero.

Atreus crimina Thyestis exponens fatalem arietem furto abductum tamquam omnium malorum originem copiose describit.

225 *est Pelopis altis nobile in stabulis pecus,*
arcanus aries, ductor opulenti gregis.
huius per omne corpus effuso coma
dependet auro, cuius e tergo novi
aurata reges sceptra Tantalici gerunt.

Post multas virorum doctorum coniecturas Leo lectionem corruptam *e tergo novi* cruce notare melius duxit; proposuerunt autem Peiper: *cuius e fuco novi*, Bothe: *tergore ex huius*, de Wilamowitz: *cuius e texto,* ipse Leo: *c. e. tracto.*

Restituendum esse credo:

cuius a e t e r n a v i c e
aurata reges sceptra Tantalici gerunt.

Aeterna vice h. e. sempiterno officio, ut Oct. praet. 233:

qua plaustra tardus noctis aeterna vice
regit Bootes, frigore Arctoo rigens.

Similiter Herc. Fur. 1212 *revocata vice* et Agam. 561 *alterna vice* legitur nec non apte conferri potest in nostra tragoedia vs. 657 sq.:

hinc auspicari regna Tantalidae solent,
hinc petere lassis rebus ac dubiis opem.

Iam Atreus qua ratione fratrem adducat cum satellite deliberat.

299 *si nimis durus preces*
spernet Thyestes, liberos eius rudes
malisque fessos gravibus et faciles capi
prece commovebunt: hinc vetus regni furor,
illinc egestas tristis ac durus labor
quamvis rigentem tot malis subigent virum.

prece commovebo E — *praecommovebunt* A — *prece* (*preces* Avantius) *movebunt* interpolati.

Lectio *prece commovebunt*, a Luc. Muellero prolata (*d. r. m. p.* 167) et tam a Richtero quam a Leone recepta, omnino improbanda est neque praestat Bentlei coniectura *pueri movebunt.*

Reponendum esse opinor:

liberos eius rudes
malisque fessos gravibus et faciles capi
p r e t i a m o v e b u n t, *hinc vetus regni furor,*

illinc egestas tristis ac durus labor.
quamvis rigentem tot malis subigent virum.

Ista emendatione adhibita istaque interpunctione revocata èt verbo *movebunt* èt *subigent* suum subiectum reddideris, illi nempe *pretia*, cui subiecto apposita sunt *hinc ... labor*, huic *liberi*: quamvis induratum tot malis virum liberi eius subigent ut condicionibus meis indulgeat.

Agamemnonem et Menelaum si consilii mei conscios ad fratrem mittam (ita Atreus argumentatur), simul experiar filiine mei sint an Thyestis, qui uxorem meam corrupit.

327 *prolis incertae fides*
ex hoc petatur scelere: si bella abnuunt
et gerere nolunt odia, si patruum vocant,
pater est.

Immo vero:

si bella abnuunt
et gerere nolunt odia, quem patruum vocant
pater est.

Animadvertas quaeso, pro *si bella* in cod. Etrusco exaratum esse *qui bella!*

Ambitione regum exposita improbataque chorus vitam latentem collaudat.

391 *stet quicumque volet potens*
aulae culmine lubrico:
me dulcis saturet quies;
obscuro positus loco
leni perfruar otio,
nullis nota Quiritibus
aetas per tacitum fluat.

Lectio *Quiritibus* alios ante me offendit, cum Markland *notaque litibus* — Luc. Mueller *notaque coetibus* substituere voluerint, at vero mecum corrigere ne dubita:

nullis nota curulibus
aetas per tacitum fluat.

Voc. *nullis — curulibus* videlicet ablativus causae est et verba sic optime respondent iis, quae continuo sequuntur:

sic cum transierint mei
nullo cum strepitu dies,
plebeius moriar senex.

Cf. Stat. Silv. I 4, 82, III 3, 115, IV 1, 5.

Thyestes iam redux non sine praesentis fortunae diffidentia statum humilem quem reliquit filio laudat.

451 *scelera non intrant casas,*
tutusque mensa capitur angusta cibus;
venenum in auro bibitur — expertus loquor:
malam bonae praeferre fortunam licet.

Pro *licet* legendum esse censeo: *liquet* h. e. mihi iam constat, nulla apud me dubitatio est. Cf. Herc. Fur. 446:

nondum liquet de patre? mentimur Iovem:
Iunonis odio crede.

Thyestes ubi in fratris congressum colloquiumque venit et alia dicit et haec:

517 *lacrimis agendum est: supplicem primus vides;*
hae te precantur pedibus intactae manus.

Hanc lectionem codicis optimi bene se habere neque rationem esse habendam lectionum, quas libri interpolati varie exhibent *iniectae*, *iniunctae*, *victae*, *vinctae*, hi loci, si opus erit, comprobabunt:

Troad. 691: *Ad genua accido*
supplex, Ulixe, quamque nullius pedes
novere dextram pedibus admoveo tuis.

Med. 247: *talem sciebas esse, cum genua attigi*
fidemque supplex praesidis dextrae peti.

Herc. Fur. 1002: *En blandas manus*
ad genua tendens voce miseranda rogat.

De Brev. Vit. 8. 2: at eosdem aegros vide, si mortis periculum propius est admotum, medicorum genua tangentes.

Atreus deinde blande fratri respondet:

524 *squalidam vestem exue*
oculisque nostris parce et ornatus cape
pares meis laetusque fraterni imperi
capesse partem. maior haec laus est mea,
fratri paternum reddere incolumi decus:
habere regnum casus est, virtus dare.

Vix ac ne vix quidem dubito quin poetae manus sic restituatur: *maior haec laus sit mea.* Locum enim ita intellegendum esse arbitror: Haec laus, regnum tibi reddere, quae laudem ceterorum in te beneficiorum superat, sit s. fiat laus mea. Cf. vs. 538, ubi Atreus, posteaquam Thyestes regni societatem diu recusavit, rogat

fratrem potiri gloria ingenti vetas?

Chorus Atrei laudat pietatem, qua fratrum simultates composuit.

552 *ira cum magnis agitata causis*
gratiam rupit cecinitque bellum,
cum leves frenis sonuere turmae,
fulsit hinc illinc agitatus ensis
quem movet crebro furibundus ictu
sanguinem Mavors cupiens recentem:
opprimit ferrum manibusque iunctis
ducit ad pacem Pietas negantes.

Unum vocabulum atque adeo una litterula corrupta in hisce veram iuncturam sententiarum nunc conturbare videtur, quam reconcinnabis scribendo vs. 554

tum leves frenis sonuere turmae.

Prodit nuntius, horrore perstrictus, ut epulas nefandas narret.

636 *ferte me insanae procul,*
illo, procellae, ferte quo fertur dies
hinc raptus.

Miror neminem vitium manifestum, quod locum inquinat, adhuc sustulisse: corrigendum nimirum est *hinc raptum*, quia verba ad *me* (vs. 636) pertinent.

Deinde situm regiae exponit atque ita quidem ut primum

domum ipsam describat, dein nemus arcanum sacrumque, post domum iacens, in quo Atreus filios Thyestis trucidavit.

fulget hic turbae capax
immane tectum, cuius auratas trabes
variis columnae nobiles maculis ferunt.
post ista vulgo nota, quae populi colunt,
in multa dives spatia discedit domus;
arcana in imo regio secessu iacet,
alta vetustum valle compescens nemus,
penetrale regni, e. q. s.

Versus 648 et 649 sedes mutare iubeo: postquam enim verbis

in multa dives spatia discedit domus

designationem ipsius regiae ad finem perduxit, versibus

post ista vulgo nota, quae populi colunt,
arcana in imo regio secessu iacet

ad copiosam arcani nemoris descriptionem transgreditur.

Una corruptela in eiusdem relatione tollenda restat

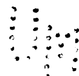
732 *silva iubatus qualis Armenia leo*
in caede multa victor armento incubat e. q. s.

Emenda: *iam caede multa victor.*

Sunt verba Thyestis

1006 *agnosco fratrem. sustines tantum nefas*
gestare, Tellus? non ad infernam Styga
te nosque mergis rupta et ingenti via
ad chaos inane regna cum rege abripis?

Pro codicum lectione corrupta, quam supra descripsi, editores B. Schmidtii coniecturam *tenebrasque mergis* solent recipere — iniuria. Legendum est: *noctemque mergis.* Cf. 1071, 1094, H. F. 610, 862, Phoen. 144, Med. 9, H. II 47 atque ea, quae de litteris in cod. E transpositis ad Herc. II 123 a me disputata sunt.

DE QUATTUOR TEMPERAMENTIS

SCRIPSIT

IACOBUS VAN WAGENINGEN.

Quoniam hodie èt inventio quattuor temperamentorum èt nomina eorum saepius Graecis [1]) tribuuntur — quod iam idcirco parum veri simile videtur, quia sic non facile explicatur, qui factum sit, ut nominibus Graecis, quae sunt *melancholici*, *phlegmatici*, *cholerici*, unum Latinum additum sit sc. *sanguinei*, — hanc rem rursus perquirere statui, ut non modo Graecis sed omnibus philosophis et medicis suum cuique redderetur.

Primus Alcmaeo Crotoniates, medicus clarissimus, idem qui iam exeunte saeculo sexto ante Chr. n. sedem et locum animi in cerebro esse dixit [2]), multas in corpore humano vires esse, sc. umidum, siccum, frigidum, amarum, dulce cet., quibus aequabiliter regnantibus bona valetudo efficeretur, existimabat: *Ἀλκμαίων τῆς μὲν ὑγιείας εἶναι συνεκτικὴν τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν.*

Primus idem, quantum scimus, de hac qualitatum mixtura adhibuit vocem, quae est *κρᾶσις*, quam Romani [3]) vocabulo,

1) Volkmann, Psychologie I 208: „Hippocrates legte die 4 Hauptsäfte des Leibes zu Grunde, eine Ansicht, die sodann Galen ... durch Einführung der bekannten Namen fixirte".

2) Diels, Vorsokratiker^2 I 132, 32; 133, 3. Siebeck, Geschichte der Psychologie I 90, 145.

3) Colum. III 12: „opus est, inquit, inter has tam diversas inaequalitates magno temperamento, quod in corporibus quoque nostris desideratur, quorum bona valetudo calidi et frigidi, umidi et aridi, densi et rari, certo et quasi examinato modo continetur".

quod est *temperamentum*, Latine expresserunt: *τὴν δὲ ὑγιείαν τὴν σύμμετρον τῶν ποιῶν κρᾶσιν.*

Hanc doctrinam Parmenides (504 a. Chr. n.), qui ignem et terram elementa universi putabat, ad mentis condicionem explicandam transtulit eiusque acumen in mixtura certa calidi et frigidi constare disseruit [1]): *Παρμενίδης .. ἀφώρικεν .. ὅτι δυοῖν ὄντοιν στοιχείοιν κατὰ τὸ ὑπερβάλλον ἐστὶν ἡ γνῶσις. ἐὰν γὰρ ὑπεραίρῃ τὸ θερμὸν ἢ τὸ ψυχρόν, ἄλλην γίνεσθαι τὴν διάνοιαν, βελτίω δὲ καὶ καθαρωτέραν τὴν διὰ τὸ θερμόν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ταύτην δεῖσθαί τινος συμμετρίας ... τὸ γὰρ αἰσθάνεσθαι καὶ φρονεῖν ὡς ταὐτὸ λέγει· διὸ καὶ τὴν μνήμην καὶ τὴν λήθην ἀπὸ τούτων γίνεσθαι διὰ τῆς κράσεως. ἂν δ' ἰσάζωσι τῇ μίξει, πότερον ἔσται φρονεῖν ἢ οὔ, καὶ τίς ἡ διάθεσις, οὐδὲν ἔτι διώρικεν.* Parmenide igitur auctore si in mente calor intentus, frigus remissum est, memoria valet, sin frigus maius est, rerum oblivia mentem vexant. Qualis mentis status futurus sit, si utrumque aequabiliter misceatur, hoc dicere neglexit.

Empedocles ille, qui quattuor elementa ignem aëra aquam terram statuit et mixturae doctrinam fusius exposuit, in sanguine sedem perfectissimae principiorum mixturae esse atque mentis sensuumque acumen eo absolutius et exactius fore, quo aequabilius elementorum partes in sanguine mixtae sint, putat. Si rarius et laxius collocatae sint, hominis naturam fieri tardam et cunctantem, sin densius et subtilius, hominem propter rapacem sanguinis motum vehementem esse et multa inchoare, pauca absolvere [2]): *διὸ καὶ τῷ αἵματι μάλιστα φρονεῖν· ἐν τούτῳ γὰρ μάλιστα κεκρᾶσθαι [ἐστι] τὰ στοιχεῖα τῶν μερῶν ... καὶ ὧν μὲν μανὰ καὶ ἀραιὰ κεῖται τὰ στοιχεῖα, νωθροὺς καὶ ἐπιπόνους· ὧν δὲ πυκνὰ καὶ κατὰ μικρὰ τεθραυσμένα, τοὺς δὲ τοιούτους ὀξεῖς φερομένους καὶ πολλοῖς ἐπιβαλλομένους ὀλίγα ἐπιτελεῖν διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς τοῦ αἵματος φορᾶς· οἷς δὲ καθ' ἕν τι μόριον ἡ μέση κρᾶσίς ἐστι, ταύτῃ σοφοὺς ἑκάστους εἶναι,* itaque oratores excellere propter bonam mixturam, quae in lingua eorum sit, artifices autem eminere ob crasim aequam in manibus latentem.

Neque Alcmaeonis neque Parmenidis doctrina Platoni

1) Diels, Vorsokr.³ I 142, 5; 145, 31; 146, 5.
2) Diels, Vorsokr.³ I 218, 5 sqq.

ignota fuisse videtur, quippe qui hominum et animalium valetudinem bonam e quattuor qualitatibus earumque mixtura pendere arbitretur (Symp. 188 A): *ἐπεὶ καὶ ἡ τῶν ὡρῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ σύστασις μεστή ἐστιν ἀμφοτέρων τούτων, καὶ ἐπειδὰν μὲν πρὸς ἄλληλα τοῦ κοσμίου τύχῃ ἔρωτος ἃ νῦν δὴ ἐγὼ ἔλεγον, τά τε θερμὰ καὶ τὰ ψυχρὰ καὶ ξηρὰ καὶ ὑγρά, καὶ ἁρμονίαν καὶ κρᾶσιν λάβῃ σώφρονα, ἥκει φέροντα εὐετηρίαν τε καὶ ὑγίειαν ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις τε καὶ φυτοῖς καὶ οὐδὲν ἠδίκησεν.* Idem febrium varia genera ita explicat, ut in alio aliud elementum praevalere demonstret, quae febris causa sit: *τὸ μὲν οὖν ἐκ πυρὸς ὑπερβολῆς μάλιστα νοσῆσαν σῶμα ξυνεχῆ καύματα καὶ πυρετοὺς ἀπεργάζεται, τὸ δ' ἐξ ἀέρος ἀμφημερινούς, τριταίους δ' ὕδατος διὰ τὸ νωθέστερον ἀέρος καὶ πυρὸς αὐτὸ εἶναι· τὸ δ' ἐκ γῆς τετάρτως ὂν νωθέστατον τούτων* (Tim. 86 A), quin etiam de regnantis fortitudine et continentia agens voce, quae est *ξύγκρασις*, utitur (Politicus 308 E), sed neque ille neque Xenophon [1]) mores hominum atque indolem ad illa elementa revocare studuit.

Iam ex iis, quae Plato de febrium generibus scripsit, eum non fugisse apparet, quae aequalis eius Hippocrates de corpore humano tradiderat. Is enim, quamquam in natura non plus duo elementa, ignem et aëra, statuit, tamen in corpore humano quattuor inesse umores eorumque mixturam et bonae valetudinis et morborum causam esse censebat: *τὸ δὲ σῶμα ἔχει ἐν ἑαυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολὴν ξανθήν τε καὶ μέλαιναν καὶ ταῦτ' ἐστιν αὐτέῳ ἡ φύσις τοῦ σώματος καὶ διὰ ταῦτα ἀλγέει καὶ ὑγιαίνει* (*περὶ φύσιος ἀνθρώπου* c. 4). Valet autem homo maxime, si umores illi, quantum ad vim et multitudinem attinet, maxime aequaliter inter se mixti sunt, aegrotat vero, si unus ex iis ceteris abundantior aut minor est aut seorsum a ceteris in corpore segregatus. Quorum umorum sanguis aëri calido umidoque, phlegma aquae frigidae umidaeque, bilis rubra igni calido siccoque, bilis atra terrae frigidae sic-

---

1) Xen. Mem. I 4, 8: *ὅτι γῆς τε καὶ μικρὸν μέρος ἐν τῷ σώματι πολλῆς οὔσης ἔχεις καὶ ὑγροῦ βραχὺ πολλοῦ ὄντος καὶ τῶν ἄλλων δήπου μεγάλων ὄντων ἑκάστου μικρὸν μέρος λαβόντι τὸ σῶμα συνήρμοσταί σοι. νοῦν δὲ μόνον ἄρα οὐδαμοῦ ὄντα σε εὐτυχῶς πως δοκεῖς συναρπάσαι.*

caeque similis est [1]). Hippocrates tamen, etsi animi condicionem et statum cum corpore cohaerere sibi persuasum habebat, nondum hanc umorum partitionem ad animum eiusque naturam revocavit, id quod magis erat philosophi quam medici [2]).

Id primus fecit Aristoteles, quamquam ne ille quidem de temperamentis loquitur, sed in operibus rhetoricis et ethicis tantummodo temperamentorum definitionibus utitur. Aristoteles autem sic iudicat de corpore humano (de part. an. I): *ὁ δ' ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ ὕλη τῶν σωμάτων ἐστίν· ἐκ τῶν τοιούτων γὰρ σωμάτων συνιστᾶσιν τὴν φύσιν πάντες* et alibi (problem. XXX 1): *θερμοῦ γὰρ καὶ ψυχροῦ κρᾶσίς ἐστιν· ἐκ τούτων γὰρ δυοῖν ἡ φύσις συνέστηκεν.* Hanc sententiam iam apud Parmenidem invenimus, sed multo fusius et copiosius Aristoteles, Hippocratis de umoribus doctrina fretus, de iis qui atra bile laborant, agit, quorum et animi et corporis naturam disertissime tractat (problem. ibid.): *οἱ μελαγχολικοὶ πνευματώδεις. δῆλοι δ' εἰσὶν ἐπ' ἐνίων· σκληροὶ γὰρ οἱ πλείους τῶν μελαγχολικῶν καὶ αἱ φλέβες ἐξέχουσιν· τούτου δ' αἴτιον οὐ τὸ τοῦ αἵματος πλῆθος ἀλλὰ τοῦ πνεύματος.* Deinde Aristoteles addit atram bilem èt calidissimam èt frigidissimam fieri posse sicut aquam; si frigida in corpore abundet (*ὑπερβάλλῃ*), *ἀποπληξίας ἢ νάρκας ἢ ἀθυμίας ἢ φόβους* exsistere, sin abundans incaluerit, *τὰς μετ' ᾠδῆς εὐθυμίας καὶ ἐκστάσεις καὶ ἐκζέσεις ἑλκῶν* (ulcerum eruptiones). Hae sunt animi condiciones temporariae, quas secundum Aristotelem atra bilis in plerisque hominibus victu cotidiano abundans efficit, sed quae non mutant *τὸ ἦθος*, morbum tantummodo melancholicum creant. Verum *ὅσοις ἐν τῇ φύσει συνέστη κρᾶσις τοιαύτη, εὐθὺς οὗτοι τὰ ἤθη γίνονται παντοδαποί, ἄλλος κατ' ἄλλην κρᾶσιν*, velut quibus multa et frigida bilis est atra, hi stolidi sunt et ignavi; in quibus permulta et calida, ii perciti et ingeniosi, amasii, propensi ad omnem excandescentiam et cupiditatem, nonnulli etiam loquaces. Vides primum Aristotelem et corporis et animi proprietates ad atrae bilis condicionem revocasse.

Etiam Stoici, imprimis Chrysippus, analogiam inter syno-

---

1) Galenus de temperamentis II 603; Volkmann Psychol. I 208.

2) Philoponus d. an. I fol. B⁴ a ob: *ἕπεσθαι ταῖς κράσεσι τοῦ σώματος τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις*, Siebeck l.l. II 279, 3.

nymas et corporis et animi condiciones intercedentem statuebant[1]: ἡ δὲ τῆς ψυχῆς νόσος ὁμοιοτάτη ἐστὶ τῇ τοῦ σώματος ἀκαταστασίᾳ. λέγεται δὲ εἶναι σώματος νόσος ἡ ἀσυμμετρία τῶν ἐν αὐτῷ, θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ξηροῦ καὶ ὑγροῦ. Praeterea Seneca (de ira II 19) antiquiorem sine dubio auctorem Stoicum secutus sic morum varietates e mixtura qualitatum explicare studuit: „opportunissima ad iracundiam fervidi animi natura est. Nam cum elementa sint quattuor ignis aquae aëris terrae, potestates pares his sunt, fervida frigida arida atque umida. Et locorum itaque et animalium et corporum et morum varietates mixtura elementorum facit et proinde in aliquos magis incumbunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis abundavit ... refert quantum quisque umidi in se calidique contineat. Cuius in illo elementi portio praevalebit, inde mores erunt. Iracundos fervida animi natura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis. Frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex nostris iram in pectore moveri effervescente circa cor sanguine"[2].

Suam autem viam in varietate morum explicanda ingressus est Epicurus, qui cum non modo corpus sed etiam animum ex atomis constare putaret, naturam animi non ad corporis mixturam revocavit, sed ad ipsius animi atomos, h. e. ad κρᾶμα illud ἐκ τεττάρων, scil. e calore, aëre, aura (πνεῦμα) quartaque natura nominis experti, constans[3]. Quam doctrinam sic versibus illustravit Lucretius (III 288 sqq.):

est etenim calor ille animo, quem sumit in ira,
cum fervescit et ex oculis micat acrius ardor.
est et frigida multa comes formidinis aura,
quae ciet horrorem membris et concitat artus[4].
est etiam quoque pacati status aëris ille,
pectore tranquillo qui fit vultuque sereno.
sed calidi plus est illis quibus acria corda
iracundaque mens facile effervescit in ira.

---

1) von Arnim, Stoicorum veterum fragm. III 121, 14.

2) Stob. ecl. I p. 468 W.

3) Heinze ad Lucr. III 288 (p. 89); Fragm. Epic. (Usener) 314, 315.

4) Operae pretium est animadvertere secundum Lucretium animi statum causam esse corporis motus.

Versibus consequentibus tria illa temperamenti genera describuntur a poeta in leonis cervi bovisque natura et ostenditur leonem nimium caloris, cervum aurae frigidae habere, bovem autem „placido magis vivere aëre"; tum Lucretius ita concludit:

sic hominum genus est.

Philosophorum et Hippocratis doctrina fretus Galenus secundo demum saeculo post Christum natum (131—201) systema illud temperamentorum excogitavit, quod etiam hodie quamvis paulum mutatum, exstat vigetque. Is enim, si quattuor potestates (calidum = c, frigidum = f, siccum = s, umidum = u) aequaliter inter se mixtae in corpore essent, hanc mixturam *εὐκρασίαν* esse dixit [1]), sed cum haec temperamenti species rara esset vel numquam occurreret, duodecim mixturas proposuit iuxta illam, quas *δυσκρασίας* appellabat, in quibus singulae potestates praevalerent, hoc modo:

c^+ praevalet	1 $u^+ s^+ f^-$	f^+ praevalet	4 $u^+ s^+ c^-$
	2 $u^- s^+ f^-$		5 $u^- s^+ c^-$
	3 $u^+ s^- f^-$		6 $u^+ s^- c^-$
s^+ praevalet	7 $c^+ f^+ u^-$	u^+ praevalet	10 $c^+ f^+ s^-$
	8 $c^+ f^- u^-$		11 $c^+ f^- s^-$
	9 $c^- f^+ u^-$		12 $c^- f^+ s^-$

Ex his duodecim *δυσκρασίαις*, quarum in prima triade calidum, in secunda frigidum, in tertia siccum, in quarta umidum praevalet, cum potestates praevalentes modo cum mixtura aequali modo cum inaequali duarum diversarum iunguntur, sex maioris sunt momenti, quoniam earum mixtura omnino convenit cum uno e quattuor umoribus, qui in corpore humano sunt. Congruunt scilicet 2 et 8 cum bili rubra ($c^+ s^+$ et $s^+ c^+$), 3 et 11 cum sanguine ($c^+ u^+$ et $u^+ c^+$), 5 et 9 cum bili atra ($f^+ s^+$ et $s^+ f^+$), 6 et 12 cum phlegmate ($f^+ u^+$ vel $u^+ f^+$). *Ταύτας μὲν οὖν τὰς τέτταρας δυσκρασίας*, inquit Galenus [2]), *οἱ πλεῖστοι γιγνώσκουσι ἰατροὶ καὶ φιλόσοφοι*. Itaque iam Galeni aetate quattuor illae mixturae notae erant, sed neque ille neque alii

1) Siebeck Gesch. der Psych. II 284; Galenus IV 804; VI 130, 377, 401; XV 96.
2) Galenus I 556.

medici philosophique omnibus quattuor temperamentis nomina indiderunt. A Galeno praeter melancholicos, qui imprimis veteribus curae erant, soli phlegmatici commemorantur, quorum ἦθος dicitur *ἄτολμον καὶ δειλὸν καὶ δύσθυμον* [1]), sed reliqua nomina desunt. Quin etiam quod hodie temperamentum cholericum vocatur, veteres philosophi non accurate distinguebant a melancholico, neque Galenus temperamentum sanguineum diserte descripsit.

Galeni opera medio aevo homines, quippe qui Graece nescirent, non ipsa legerunt, sed a Johannitio [2]) quodam Arabice versa, porro in sermonem Latinum conversa cognoverunt. Inde factum est — quod hodie miramur — ut duobus nominibus Graecis, quae sunt *melancholici* et *phlegmatici*, unum Latinum, quod est *sanguinei*, alterum, quod hoc saltem sensu vix Graecum est, sc. *cholerici*, ab interpretibus additum sit. Hic autem Johannitius in isagoga ad parvam artem Galeni [3]) scribit:

De humoribus.

„Compositiones sunt quattuor s. sanguis phlegma cholera rubea (sic!) et cholera nigra. Sanguis est calidus et humidus, phlegma frigidum et humidum, cholera rubea calida et sicca, cholera nigra frigida et sicca.

Masculus a femina differt in eo quod hic calidior et siccior est, illa e contrario frigidior et humidior" [4]).

De phlegmate.

„Phlegmatis autem quinque sunt modi. Est autem phlegma salsum calidius et siccius ceteris, infectum humore *colerico*. Et est phlegma dulce pertinens ad caliditatem et humectationem, infectu *sanguineo*. Est etiam acre pertinens ad frigiditatem et siccitatem, infectu *melancholico*".

Haec verba legentes statim animadvertimus ne Johannitium quidem vocabula, quae sunt *cholericus sanguineus melancholicus*,

1) Galenus II 643.

2) Nomen eius Arabicum est Honeïn Ben Ishak. Natus est Hirae a° 809 p. Chr. n., mortem obiit a° 873, cf. Wernich und Hirsch, Biogr. Lexikon der Aerzte 1 p. 166.

3) Sunt duae editiones Latinae huius isagogae, Lipsiensis a° 1497 et Argentoratensis a° 1532. In altera titulus hic est: „Isagoge Johannitii in tegni Galieni primus liber medicinae".

4) Galen. II 606: *τῇ κράσει ψυχρότερον ἄρρενος τὸ θῆλυ καὶ οἰκουρεῖ τὰ πολλά.*

de hominum moribus adhibuisse, sed de variis phlegmatis generibus.

Primus, quantum huius rei memoriam eruere potui, Honorius[1]) Augustodunensis, qui priore parte saeculi duodecimi post Chr. n. fuit, nomina a Johannitio in philosophorum et medicorum sermonem introducta, ad mores humanos ipsosque homines transtulit. Is (fortasse monachus, nam cognomen ei erat solitario) in libro IV 20 C de philosophia mundi ita scribit[2]): „verbi gratia homo naturaliter calidus et humidus et in quattuor qualitates temperatus, sed quia corrumpitur natura, contingit illas in aliquo intendi et remitti. Si vero in aliquo intendatur calor et remittatur umiditas, dicitur *cholericus*, id est calidus et siccus, non est sine umiditate tamen. Sin vero in aliquo intensus sit umor, calor vero remissus, dicitur *phlegmaticus*. Sin autem intensa sit siccitas, remissus calor, *melancholicus*. Sin vero aequaliter insunt, dicitur *sanguineus*". Deinde Honorius figuram et habitum quattuor generum describit atque sic concludit: „sed quia hoc a Johannitio satis dictum est" cet.

En habes quattuor demum illa nomina, duo Graeca, unum quasi Graecum, quartum Latinum de ipsis hominibus diversi temperamenti usurpata. Neque Aristoteles, neque Hippocrates, neque Galenus[3]) quattuor illa invenit, sed ita iuncta non ante saeculum duodecimum in litterarum monumentis occurrunt. Melancholicos sane et phlegmaticos medici veteres cognitos habebant, sed temperamentum cholericum non semper accurate a melancholico distinguebant, sanguineum autem vix commemorabant atque tantummodo perstringebant, nedum illis nominibus (*cholerici*

1) Mortuus est Honorius a° 1152, cf. R. Rocholl in Realencycl. für protest. Theologie und Kirche VIII 328.

2) Migne, Patr. Lat. 172 p. 93. Idem fere locus exstat apud Bedam, qui presbyter appellatur, de elementis philosophiae l. III (Opp. tom. II Coloniae Agrippinae 1612, p. 227), nisi quod hic Johannitium non nominatim laudat, sed *physicum* appellat.

3) Iniuria Volkmann, Psych. I 208: „Hippokrates legte die 4 Hauptsäfte des Leibes zu Grunde, eine Ansicht die sodann Galen ... durch Einführung der bekannten Namen fixirte".

et *sanguinei*) usi sint. Ita historia docet, e quantulo initio totum hoc systema ortum sit.

Denique nolo silentio praeterire iatromathematicos, qualis erat Antiochus Atheniensis [1]), qui elementa pathologiae umoralis cum astrologia coniunxerunt et necessitudinem quandam intercedere statuerunt non modo inter elementa, umores, temperamenta, sed etiam inter illa et anni tempora, zodiaci signa, caeli regiones, colores, status. Ex tabula, quam Franciscus Bollius [2]) ad hanc rem illustrandam edidit, eam partem lectoribus proponere volo, quae ad argumentum nostrum pertinet. Inde nemo non videbit, quantopere etiam in hac temperamentorum doctrina astrologia valuerit ad quattuor generum numerum stabiliendum atque firmandum:

Elementa	Anni tempora	Umores	Temperamenta
ἀήρ	ἔαρ	αἷμα	θερμὸν καὶ ὑγρόν
πῦρ	θέρος	χολή	„ „ ξηρόν
γῆ	φθινόπωρον	χυμὸς μελαγχολικός	ψυχρὸν καὶ ξηρόν
ὕδωρ	χειμών	φλέγμα	„ „ ὑγρόν

1) Pauly-Wissowa I 2494, 68; Engelbrecht, Hephaestion von Theb. 36; Boll, Sternglaube und Sterndeutung 65.
2) Catalogus codd. astr. VII 104—105.

Polenarianum ad Hor. C. IV, 4, 68.

praelia coniugibus *loquenda*
scriptorum poetarumque istud est, sed mulierum lugere maritos filiosque et propterea detestari proelia.

Lege ergo *dolenda*.

J. J. H.

QUO TEMPORE PHAEDRUS PLATONICUS SCRIPTUS SIT

SCRIPSIT

H. D. VERDAM.

Ioannes ab Arnim auxilio artis statisticae quae vocatur ordine quo dialogi Platonici inter se succedunt investigato [1]) deinde dialogorum ipsa argumenta inter se comparando ordinem statistica arte inventum rectum esse probare conatus est [2]), itaque duas inquirendi rationes sibi invicem esse subsidio. In qua disputatione sponte imminebat periculum, ne ei officerent illa, quae ex arte statistica collegerat et ne non integro, sed artis statisticae eventibus praeiudicato animo dialogorum argumenta examinare institueret. Neque omnino hoc periculum effugit.

Schleiermacherum secutus Platonis senioris opiniones iam inde ab adulescentia easdem fuisse contendit, improbata quam Hermannus primus protulerat sententia, Platonis opiniones paulatim esse adultas, quam nuper Pohlenzius in libro, qui inscribitur „aus Platons Werdezeit" se pro vero sumere ipso titulo professus est [3]). Itaque monet, ne in Platonicorum dialogorum corpore locos indagemus, qui inter se pugnare videantur,

---

1) Sprachliche Forschungen zur Chronologie der platonischen Dialoge, Sitzungsberichte d. Wiener Akademie, Bd. 169.

2) Platos Jugenddialoge und die Entstehungszeit der Phaidros. [1914].

3) l. l. p. III Mein Buch stellt sich unter anderem die Aufgabe, gegen die... genetische Auffassung der platonischen Schriftstellerei, die seit K. F. Hermann in Deutschland herrscht, die *relative* Berechtigung jener von Schleiermacher vertretenen Auffassung ins Feld zu führen, die eine *methodisch-didaktische Planmässigkeit* in Platos Schriftstellerei und der Abfolge seiner Schriften findet.

quum haud raro sibi obloqui videatur Plato, revera secum consentiat [1]). At contra dialogum alterum altero esse priorem inde effici posse, quod alter sine alterius auxilio intellegi non possit, velut Phaedrum Republica esse posteriorem his verbis demonstrare conatur (l. l. p. 156): „Wir natürlich, denen die Darstellung im vierten Buch der „Republik" geläufig ist, deuten das Symbol (sc. aurigae et bigarum in Phaedro) sofort richtig und erkennen in dem Wagenlenker das *λογιστικόν*, in dem edleren Rosz das *θυμοειδές*, in dem schlechteren das *ἐπιθυμητικόν*. Wer dagegen die „Republik" nicht gelesen hat, kann aus den Worten unserer Phaedrosstelle 246a überhaupt nicht verstehen, um was es sich handelt" [2]). Eiusmodi vero arguendi ratio mihi parum probatur. Nam primo, ludimagistrone similis erat Plato, qui innixus iis quae discipuli iam didicerunt mox alia doceat, quae intellegi non possunt nisi priorum illorum ope, ita ut tum demum Rempublicam intellegere possimus, si prius viginti fere illos qui praecedunt legerimus? Minime, sed auctor, cuius opera singula ex se intellegi et debent et possunt. Tum ei, qui Rempublicam novit, vix tuto arbitrium mandari potest num Phaedrus intellegi possit ab eo, qui Rempublicam non novit; periculum enim est, ne ex Republica sumptas sententias iniuria Phaedro intexat; quemadmodum Arnimius hoc loco bonum illum equum idem valere quod *λογιστικόν* iniuria affirmat [3]). Praeterea cur Plato non aliquando obscurius paulo scribere potuit et, si ei videbatur, in posteriore aliquo dialogo obscuriora priorum operum dicta explicare?

At postulat Arnimius, ut *credamus*, Platonem opiniones suas non mutasse [1]). Cur? An quia stulti est, opiniones suas renovare? Immo vero summi hominis. Nam quicumque praeclarorum auctorum scripta legit et cum summis suae aetatis hominibus

---

1) l. l. p. VI Vielmehr musz man, solange es irgend mit unbefangener Auffassung vereinbar ist, an dem *Glauben* festhalten, dasz Plato sich nicht widersprochen und seine Ansicht nicht geändert hat.

2) Cf. p. 161 Einem Leser dagegen, der diese Bücher (sc. Rep. IV, VIII) nicht vor dem „Phaidros" gelesen hat, würde durch diesen Ausdruck (sc. *πολὺς, εἰκῇ συμπεφορημένος* Phaedr. 253) etwas zuviel Scharfsinn im Rätselraten zugemutet, cf. p. 165.

3) Vid. infra p. 386 sqq.

versatur et vere vivit, quotidie opiniones suas recognoscit emendat auget. Et cuinam credamus? Nemini potius, ut opinor quam ipsi Platoni. Is tamen saepe numero luce clarius indicat, se opiniones suas immutare. Quid quod ne ipse quidem Arnimius hoc negat, nam is quoque aliquando in disputatione sua mutatas esse Platonis opiniones statuit, e. g. p. 161 sq.: „Die Vergleichung zeigt nämlich, dass die eschatologischen Vorstellungen im „Phaidon" ähnlich sind wie im „Gorgias", im Phaidros dagegen genau dieselben wie in der Republik und von den beiden erstgenannten Dialogen *ganz wesentlich verschieden*". Ceterum loco supra [1]) laudato legimus ab eo probari „die *relative* Berechtigung jener von Schleiermacher vertretenen Auffassung". Ex quibus apparet eum suam sententiam non *contra*, sed *iuxta* Hermannianam defendere et Schleiermacheri causam agere, Hermanni sententiam non ab omni parte repudiare. Nos Hermanni unius sententia probata primo de Republica et Phaedro quaeremus.

Quae de hisce duobus dialogis disputavit, in quattuor partes divisit, ex quibus prima est de auriga bigisque
altera de animorum vita post mortem
tertia de immortalitate animi
quarta de arte rhetorica eristica dialectica.

Eadem hac divisione usi et eos comparabimus locos, de quibus Arnimius egit et alios. Nam sunt maximi momenti loci, quos accurate comparare neglexit.

Quoniam de duabus prioribus quaestionibus agitur in parte eius orationis Socratis in Phaedro dialogo, quae palinodia vocatur, primo ea breviter enarranda esse mihi videtur.

Socrates postquam quattuor insaniae genera enumeravit demonstravitque cur animus immortalis esse videatur (244 A—246A), comparationem instituit animi cum auriga bigisque (*ξυμφύτῳ ζεύγει ὑποπτέρου ζεύγους τε καὶ ἡνιόχου* (246 A), *altero bono equo*, altero improbo (B) animum autem mundum pervolare, sed alis amissis cadere, donec corpori alicui occurrat, quocum coniungatur (C). Valere animum gravia tollere in coelum, ubi dei domicilia sua habeant. Ibi *Iovem volucrem*

1) p. 383 ann. 3.

currum agentem agmen ducere, hunc sequi agmen deorum hominumque (E) Unumquemque deorum comitari qui velit animus hominis (247 A). Hos autem laborare, improbo equo impeditos (B) Deos ad summum coelum ascendere, ubi sedem habeat *οὐσία ὄντως οὖσα κυβερνήτῃ μόνῳ θεατὴ νῷ* In caelo circumagendo deos veras ideas conspicari (D), quo facto *ipsos* in coelum intimum redire, *aurigas* equos ad stabulum reducere (E) Hominum vero animos in ideis aspiciendis magnopere laborare (248 A) multasque alas aurigarum improbitate frangi; qui nil aspexerint, *τροφῇ δοξάστῃ χρᾶσθαι* (B). Si qui animus nimia gravitate sua ceciderit, primo non in corpus bestiae *inseri* (C) sed hominis (D). In hac vita qui iustior fuerit, eum post mortem meliore uti fortuna, sed improbum hominem post mortem meritas poenas dare (E). Omnibus qui alas amiserint, *decem vitas singulorum millium annorum agendas esse* excepto eo qui ter vitam philosophi elegerit; *ei post tria spatia singulorum millium annorum in coelum redire licere.* Ceteros post mortem aut sub terra poenas luere scelerum suorum aut *in quodam loco coeli* praemiis ornari pro meritis suis (249 A). Anno millesimo utrosque ad alterius vitae *sortitionem atque electionem* venire; ubi fieri, ut animus humanus in bestiam veniat et qui olim homo fuerit, sed deinde bestia, *rursus ad hominis fortunam* perveniat. Sed solum eos animos, qui aliquid ex vero viderint, homines fieri; nam sine idearum notitia (B), i. e. *sine memoria eorum, quae olim apud deos conspexerint, nulli animo licere in hominis figuram venire* (C.).

I. *De auriga bigisque.*

Et in Phaedro et in Reip. l. IV animum in tres partes dividit Plato, quas in Republica vocat *λογιστικόν θυμοειδές ἐπιθυμητικόν* (440 E 441 A cf. 436 A), in Phaedro imagine aurigae bigarumque effingit (246 A), ita ut

auriga idem valere Arnimio videatur quod *λογιστικόν* in Reip. l. IV
bonus equus idem quod *θυμοειδές* " " "
improbus equus idem quod *ἐπιθυμητικόν* " " "

Ipsum Platonem dilucide hanc similitudinem indicare ait, quod ipsis verbis aurigam cum mente aequet, ita dicentem: *οὐσία ὄντως οὖσα, κυβερνήτῃ μόνῳ θεατὴ νῷ*, ad quae haec annotat Arnimius (l. l. p. 158): „Hier wird also plötzlich und

ganz unerwartet der Wagenlenker als νοῦς gedeutet...", κυβερνήτην enim idem valere quod ἡνίοχον. Num iure? Non opinor. Nam primo nil habet v. κυβερνήτης, quod dignum notatu est, quippe quod saepissime adhibeatur tamquam *dux*, e. g. Rep. VI 488 DE. Deinde nullo alio totius palinodiae loco v. κυβερνήτης pro auriga legitur, sed ubique v. ἡνίοχος aut inde derivatum vocabulum (246 A *bis* 247 E 248 AB 253 D ἡνιοχικός E ἡνιοχεῖται 254 A κέντρων ἡνιοχικῶν, ἡνιόχῳ B C D E 256 A). Quocirca si Plato legentium mentes hoc loco reicere voluisset ad Rempublicam et indicare, ἡνίοχον sibi idem valere, quod λογιστικόν in Reip. l. IV — si parum poëticum illud v. λογιστικόν adhibere et ἡνιόχῳ λογιστικῷ scribere gravatus, v. νοῦς praeferebat — at saltem, si usquam, hoc loco v. ἡνίοχος uti debuit neque v. κυβερνήτης substituere.

Accedit, quod totum locum accuratius examinantibus nobis clare apparebit Arnimii interpretationem v. κυβερνήτης minus rectam esse. Sermo enim hic (246 E ὁ μὲν δὴ — 247 E οὗτος μὲν θεῶν βίος) est de *deis*, qui non, ut homines ideas aspicere conati, malo illo equo praecipitati graviter laborant, sed facile et nulla re impediti eas aspiciunt (cf. 246 A s. f. θεῶν μὲν οὖν ἵπποι τε καὶ ἡνίοχοι πάντες αὐτοί τε ἀγαθοὶ καὶ ἐξ ἀγαθῶν). Ergo Iovis et deorum animi non ut hominum ita tripertiti sunt ut Iovis auriga habenda sit Iovis animi tertia pars (sc. mens, λογιστικόν), Iovisque bigae duae Iovis animi partes (θυμοειδές et ἐπιθυμητικόν), sed quam de homine adhibebat similitudinem ad animum tripertitum effingendum, ea aliter paulum in deis usus esse videtur Plato, ita ut Iovis auriga bigaeque non idem valerent quod *Iupiter*, sed ab ipso deo essent separati. Nam si idem valerent, ét vitiosum esset dicere: Ζεύς, ἐλαύνων πτηνὸν ἅρμα (i. e. ὑπόπτερον ζεῦγος) — idem enim esset Ζεὺς quod *summa* aurigae bigarumque —, sed pro Iove ipso eius auriga nominandus erat ét quae sub finem loci reperiuntur vituperanda essent; haec dico: ⟨θεοῦ διάνοια⟩ δῦσα πάλιν εἰς τὸ εἴσω τοῦ οὐρανοῦ, οἴκαδε ἦλθεν· ἐλθούσης δὲ αὐτῆς ὁ ἡνίοχος πρὸς τὴν φάτνην τοὺς ἵππους στήσας παρέβαλεν ἀμβροσίαν (247 E). Ex quibus aliud esse Iovis mentem aliud eius aurigam cum bigis luce clarius apparet, quum Iupiter ad intimum coelum, auriga cum bigis ad stabulum redire dicatur.

Ergo si Iovis mens non idem valet quod eius auriga, nil iam est cur vv. κυβερνήτῃ νῷ *aurigam, i. e. mentem* significasse Platonem suspicemur, quo facto legentium mentes reicerentur ad tres animi partes, quae in Reip. l. IV describuntur.

Iam igitur iis, [quae in Phaedro et Reip. l. IV de animi tripertitione leguntur accurate inter se comparatis integra mente videamus, num ex iis effici possit Phaedrusne prior sit an Respublica. Distinguuntur in Reip. l. IV primo τὸ λογιστικόν et τὸ ἐπιθυμητικόν (439 D), quae perpetuo inter se pugnare dicuntur. Additur mox tertia pars (τὸ θυμοειδές), quae τίθεται τὰ ὅπλα πρὸς τὸ λογιστικόν (440 E) et ἐπίκουρόν ⟨ἐστι⟩ τῷ λογιστικῷ φύσει, ἐὰν μὴ ὑπὸ κακῆς τροφῆς διαφθαρῇ (441 A cf. E); eam autem sua sponte menti dicto audientem esse hisce tribus exemplis accuratius significatur:

1. si quem contra rationem cupidines agant, eum sibi conviciari rationemque *irasci* (θυμοῦσθαι) cupidinibus atque duabus inter se pugnantibus *iram* (τὸν θυμόν) *rationi subvenire.*

2. si quis maleficiis suis poenas det, quo probior sit, eo minus *iram* eius moveri; iure enim poena se affici putare.

3. si quis se iniuria puniri putet, *iram* eius non placari, priusquam aut vicerit aut ratione mitigatus sit. Ergo in omnibus hisce iram suopte ingenio rationi subvenire (440 B—D).

Quibuscum consentiunt quae legimus 442 A musica arte et gymnastica colenda futurum ut λογιστικόν et θυμοειδές praesint τῷ ἐπιθυμητικῷ. Item in sequentibus agitur de mente et ira in numero duali (τούτω δὴ οὕτω τραφέντε κτέ), tamquamsi eorum societas dirimi vix possit.

Ceterum de hac animi parte non solum in Reip. l. IV, sed etiam in Reip. ll. VIII et IX sermo est, quos ab Arnimio silentio esse praetermissos vehementer dolendum est, quod in eis multo accuratius de ira illa disseritur eaque significatur tamquam φιλόνικον et φιλότιμον *vulgoque bene recteque agere negatur.* Exponuntur enim in libro VIII quinque civitatium formae, prima vera aristocratia, optimorum regnum, quae comparari potest cum mente composita, altera timocratia (545 B), θυμοειδεῖ similis, in qua φιλόνικον et φιλότιμον regnant, reliquae tres (oligarchia, democratia, tyrannis) cum ἐπιθυμητικῷ comparandae. Hic minime legitur iram propius stare a ratione,

sed mediam esse (*μέσον*), haud magis tamen cum meliore parte coniunctam quam cum peiore. Nam singulos homines, qui huic reipublicae formae similes sunt, medios inter bonos et malos, ab altera (bona) parte trahi *τῷ λογιστικῷ*, ab altera (mala) parte *foedere ἐπιθυμητικοῦ* et *θυμοειδους*. Ex quo patet, iram iam descisse suopte ingenio mentis sociam esse.

Iram minime cum mente esse coniunctam solere, sed per se in utramque partem agere clarius etiam apparet ex iis, quae in Reip. l. IX reperiuntur. Iam inde ab initio sic definitur (581 AB): *τὸ θυμοειδὲς οὐ πρὸς τὸ κρατεῖν μέντοι φαμὲν καὶ νικᾶν καὶ εὐδοκιμεῖν ἀεὶ ὅλον ὡρμῆσθαι*; Καὶ *μάλα*. Εἰ *οὖν φιλόνικον αὐτὸ καὶ φιλότιμον προσαγορεύοιμεν, ἦ ἐμμελῶς ἂν ἔχοι*; Ἐμ*μελέστατα μὲν οὖν*. Mox autem legimus, si quis coli vincere irasci cupiat sine mente et ratione, eum fieri invidum violentum molestum. (586 C). Quibuscum congruit quae mox effingitur imago; comparatur enim animus cum animali, quod mixtum est ex homine (i. e. *λογιστικῷ*), leone (*θυμοειδεῖ*), bestia multiformi (*ἐπιθυμητικῷ*). In eane imagine depingenda iusto homini placere dicitur hominem leonemque alere, bestiam domare, iniusto bestiam alere, *hominem leonemque socios* neglegere, quemadmodum expectamus ex Reip. l. IV, ubi ira effingitur *ἐπίκουρον ὂν τῷ λογιστικῷ φύσει*? Minime, at homini iniusto placere dicitur bestiam illam *et leonem* alere (588 E): *λυσιτελεῖ αὐτῷ* (sc. *ἀδίκῳ*) *τὸ παντοδαπὸν θηρίον εὐωχοῦντι ποιεῖν ἰσχυρὸν καὶ τὸν λέοντα καὶ τὰ περὶ τὸν λέοντα, τὸν δ' ἄνθρωπον λιμοκτενεῖν καὶ ποιεῖν ἀσθενῆ*.

Comparantibus igitur nobis Reip. l. IV cum ll. VIII et IX apparebit, eos quidem inter se non pugnare, sed Platonis opiniones hac in re tamen leviter esse immutatas. In libro IV (cf. prae ceteris tria exempla illa quae supra (p. 388) enarravi) ira cum mente consentire dicitur, hac saltem lege, *ἐὰν μὴ ὑπὸ κακῆς τροφῆς διαφθαρῇ*; ceteroquin ne verbo quidem indicat Plato, fieri posse, ut ira a mente aberret et noceat; at in libro VIII et IX aliquando per se agere dicitur et depravari et una cum cupidinibus menti repugnare.

Iamvero utri loco Phaedrus dialogus proprior est, libro quarto an octavo nonoque? Quarto, ut opinor. Nam sicut in libro quarto, in Phaedro quoque inde ab initio sumitur alterum

equum esse *bonum* (246 B τῶν ἵππων ὁ μὲν αὐτῷ καλός τε κἀγαθός, cf. 253 D), semper una agere cum auriga (254 A τὼ δὲ, sc. auriga cum bono equo, κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντιτείνετον, sc. improbo equo, ἀγανακτοῦντε; C τὸν μὲν, sc. bonum equum, ἑκόντα διὰ τὸ μὴ ἀντιτείνειν, sc. aurigae) neque usquam per se agere videtur, ut nisi ipse Plato affirmaret, se animum trifariam divisisse (253 C), in duas partes divisus esse videretur, alteram aurigam cum bono equo, alteram improbum equum. Etiam artius igitur in Phaedro bonus equus cum auriga coniunctus est quam in Reip. l. IV ira cum mente; nam illic haec saltem legebatur condicio: ἐὰν μὴ ὑπὸ κακῆς τροφῆς διαφθαρῇ. Fieri autem posse, ut bonus equus depravetur, in Phaedro ne ponitur quidem.

Ergone *post* imaginem leonis illius, qui saepe numero una cum cupidinibus mentem ipsumque hominem *pervertit*, eandem animi partem Platonem denuo effinxisse credibile est ab his verbis initium facientem: τῶν ἵππων ὁ μὲν αὐτῷ καλός τε κἀγαθὸς καὶ ἐκ τοιούτων? Vix quisquam affirmabit. Ergo ante Rempublicam scriptus est Phaedrus.

Quid quod ipse Plato significat se cum Phaedrum scriberet nondum accurate de animo egisse his verbis, unde imaginem bigarum effingere incipit (246 A): περὶ δὲ τῆς ἰδέας ⟨τῆς ψυχῆς⟩ ὧδε λεκτέον· οἷον μέν ἐστι, π ά ν τ ῃ π ά ν τ ω ς θ ε ί α ς ε ἶ ν α ι κ α ὶ μ α κ ρ ᾶ ς δ ι η γ ή σ ε ω ς, ᾧ δὲ ἔοικεν, ἀνθρωπίνης τε καὶ ἐλάττονος. Suntne haec eius, qui de animo fuse iam egit in Reip. ll. IV, VIII, IX? Minime. Nam quomodo dicere soleat, quum legentium mentes ad priorem aliquem dialogum reicit videmus Rep. X 611 B: Ὅτι μὲν τοίνυν ἀθάνατον ψυχή, καὶ ὁ ἄρτι λόγος κ α ὶ ο ἱ ἄ λ λ ο ι ἀναγκάσειαν ἄν, quibus designat quae in Phaedone Phaedroque disputata sunt. Sed verba illa eius sunt, qui de animo disputare etiamnunc ampliat et ad tempus imagine utitur. Quemadmodum sedem beatorum describere his verbis in Phaedone supersedet (114 C): εἰς οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφικνοῦνται, ἃς οὔτε ῥᾴδιον δηλῶσαι οὔτε ὁ χρόνος ἱκανὸς ἐν τῷ παρόντι. Quae promissum fere continent, quod solvitur Phaedr. 247 C (cf. infra p. 399 sq.), ubi caelum ideaeque depinguntur.

Quid igitur sibi volebat Plato bono illo equo, si nil est quod

adducat nos, ut ea imagine iram ab eo significatam esse suspicemur? Hoc melius perspiciemus, si illum locum examinaverimus, ubi uterque equus describitur (253 DE), ubi praeter ea quae vere equina sunt bonus equus dicitur *τιμῆς ἐραστὴς* [1]) *μετὰ σωφροσύνης τε καὶ αἰδοῦς καὶ ἀληθινῆς δόξης ἑταῖρος*, improbus equus *πολύς, ὕβρεως καὶ ἀλαζονείας ἑταῖρος*.

Quae legentibus in mentem nobis venit prioris illius Socratis orationis in Phaedro dialogo, ubi duo genera amoris esse dicuntur (237 DE): *ἡ μὲν ἔμφυτος οὖσα ἐπιθυμία ἡδονῶν, ἄλλη δὲ ἐπίκτητος δόξα, ἐφιεμένη τοῦ ἀρίστου* (i. e. *ἀληθινὴ δόξα*) [2]). *τούτω δὲ ἐν ἡμῖν τοτὲ μὲν ὁμονοεῖτον, ἔστι δὲ ὅτε στασιάζετον* [3]). *καὶ τοτὲ μὲν ἡ ἑτέρα* [4]), *ἄλλοτε δὲ ἡ ἑτέρα κρατεῖ* [5]). *δόξης μὲν οὖν ἐπὶ τὸ ἄριστον λόγῳ ἀγούσης σωφροσύνη ὄνομα· ἐπιθυμίας δὲ ἀλόγως ἑλκούσης ἐπὶ ἡδονὰς καὶ ἀρξάσης ἐν ἡμῖν τῇ ἀρχῇ ὕβρις ἐπωνομάσθη. ὕβρις δὲ πολυώνυμον· πολυμελὲς γὰρ καὶ πολυειδές.*

Ex quibus conicere licet bono equo probum, improbo vulgarem amorem significari, utrumque ex Convivio cognitum [6]), auriga vero summum illum amorem, qui non brevioris illius immortalitatis cupidus est, quam homines dicunt, de quo legimus Conv. 208 AB *τούτῳ γὰρ τῷ τρόπῳ πᾶν τὸ θνητὸν σῴζεται, οὐ τῷ παντάπασιν τὸ αὐτὸν ἀεὶ εἶναι ὥσπερ τὸ θεῖον, ἀλλὰ τῷ τὸ ἀπιὸν καὶ παλαιούμενον ἕτερον νέον ἐγκαταλείπειν οἷον αὐτὸ ἦν. ταύτῃ τῇ μηχανῇ, ὦ Σώκρατες, ἔφη, θνητὸν ἀθανασίας μετέχει, καὶ σῶμα καὶ τἆλλα πάντα, ἀδύνατον δὲ ἄλλῃ* —, sed caelestioris illius immortalitatis, quae vere aeterna est et divina, quae hominem et participem et memorem idearum reddit. Quid igitur sibi volebat Plato, cum amantem animum imagine aurigae et bigarum effingeret? Hoc, ut opinor, tria amoris esse genera,

---

1) Hisce nequaquam idem indicari quod Reip. ll. VIII et IX v. *φιλότιμος*, quivis intelleget.

2) Cf. 238 B *δόξης ἐπὶ τὸ ὀρθὸν ὁρμώσης*.

3) Cf. 254 A *τὼ δὲ* (i. e. auriga et bonus equus) *κατ' ἀρχὰς ἀντιτείνετον* (sc. improbo equo).

4) Cf. ibid. *τελευτῶντε δὲ πορεύεσθον* (sc. auriga et bonus equus) *ἀγομένω, εἴξαντε καὶ ὁμολογήσαντε* (sc. improbo equo).

5) Cf. 254 E *ὅταν δὲ ταὐτὸν πολλάκις πάσχων ὁ πόνηρος τῆς ὕβρεως λήξῃ, ταπεινωθεὶς ἕπεται ἤδη τῇ τοῦ ἡνιόχου προνοίᾳ*.

6) Conv. 180 C—181 C.

primum summum illum, divino furore inflatum, idearum memorem, quo amantes incitantur ut ea peragant, quae ad aeternitatem pertineant, alterum bonum illum humanum amorem, qui temperans est et modestus et bonae famae cupidus in societate humana, tertium vulgarem et intemperantem; verum amorem ex tribus illis generibus esse compositum, sed operam dandam esse, ut summus amor una cum bono illo praesit vulgari amori. Sin summum genus in amore desit, eos quoque qui bonum amorem fideliter colant, suum praemium esse laturos (256 D).

Vulgari amori, qui cupidinibus abundat, similitudinem quandam esse cum *ἐπιθυμητικῷ*, summo amori cum *λογιστικῷ*, libenter concedo; sed bono equo idem significari, quod *θυμοειδεῖ* et *φιλονίκῳ* et leone illo, qui in Reip. l. IX depingitur, non opinor. Ipso enim teste Platone rectae opinioni et humanae virtuti similis est (253 D). Quocirca nemini mirum videbitur, eum tam arte coniunctum esse cum auriga, cuius imagine ideae et divina virtus oculis proponuntur.

Iam sic intellegere mihi videor, quid in Phaedro tribus orationibus de amore Plato sibi voluerit: Lysias, qui primam habet orationem, nullum amoris genus novit nisi vulgare; altera oratio, quae *διὰ τοῦ ἐμοῦ* (i. e. Socratis) *στόματος καταφαρμακευθέντος ὑπὸ σοῦ* (i. e. a Phaedro) *ἐλέχθη* (242 E) ab eo habetur, qui probi et *σώφρονος* generis particeps sit et rectas opiniones habeat. Tertiam vero orationem is habet, qui idearum gnarus sit et vere divini furoris.

Hoc postremo monendum videtur, quae in Phaedone erant prolatae sententiae, eas emendari in Phaedro; in Phaedone enim cupidines corpori tribuuntur (94 B), in Phaedro et Republica animus eorum sedes esse dicitur. Qua in sententia quoniam posthac quoque perseveravit Plato (v. Phileb. 34 C), hanc sententiam posteriorem esse, Phaedonis priorem esse patet. Ex quo Phaedrum Phaedone posteriorem esse perspicuum est.

II. *De animorum vita post mortem.*

Agentibus nobis de vita post mortem et de animorum ab aliis ad alios transitione quae vocetur multo magis quam in praecedentibus Phaedo comparandus erit. Quem Republica priorem esse et ego modo paucis probavi et Arnimius censet et omnes fere consentiunt; hoc unum quaeritur, num Phaedrus

inter eos medium locum teneat. Quod quamquam supra iam luculenter demonstravimus, nunc videamus num ex iis quae de animorum transitione narrantur idem efficiendum sit. Maximi hac in re esse momenti quae in hisce dialogis de anamneseos doctrina reperiuntur nuper iam monui [1]), quippe quae in Phaedone explicetur, in Phaedro augeatur, in Republica ... alto silentio prematur; ex quo perspicuum esse Rempublicam medium locum tenere non posse, quum veri sit dissimillimum Platonem modo hoc pro vero sumere, modo illud, modo redire ad eam sententiam, quam nuper reiecerat. Qua in re Arnimium a me dissentire vix posse opinor, ut qui in eiusdemmodi quaestione — Phaedonem Phaedro posteriorem esse non posse arguens — haec habet (l.l. p. 162): „Denn undenkbar wird es jeder Urteilsfähige erklären, dass Plato die Stätte der Seligen *immer abwechselnd* in den ungeraden Dialogen auf die Erde, in den geraden in den Himmel verlegt habe".

Revera de anamnesi in Republica sileri quum Arnimius existimare videtur, ubi dicit (l.l. p. 169): „Die Einführung (sc. in Phaedrum) eines solchen *μέγας ἐνιαυτός* (i. e. spatii X millium annorum) schien nötig, um *die Anamnesis*, aus der Plato jetzt den Eros herleitet, *dem Mythos der „Republik" einzuverleiben*", tum ego nuper (l. l.) demonstrare studui: nam vix credibile esse, si Plato etiamnunc anamnesin pro vero sumpsisset, eum et alia scripturum fuisse in libro VII, ubi custodum qui vocantur institutionem enarrat, et haec (519 C): *ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν*, quippe pro quibus huiuscemodi quid expectemus: *ἀναλαβεῖν ἐξ αὐτοῦ ἐκείνην τὴν ἐπιστήμην*, quemadmodum in Menone (85 D) vehementerque mirandum esse ne verbo quidem indicatum esse a Platone, discipulorum non esse, novam aequirere doctrinam, sed resuscitare eam, quam perpetuo iam habeant [2]).

Sunt nihilominus, qui anamnesi non plane destitisse in Republica Platonem affirment, hoc loco laudato, ubi de Lethes campo et de Amelete fluvio sermo est: (621 AB) *μέτρον μὲν οὖν τι τοῦ ὕδατος πᾶσιν ἀναγκαῖον εἶναι πιεῖν· τοὺς δὲ φρονήσει μὴ σῳζομένους πλέον πίνειν τοῦ μέτρου· τὸν δὲ ἀεὶ πιόντα πάντων*

1) Mnem. vol. XLIV.

2) Men. 80 E—86 B.

ἐπιλανθάνεσθαι. Num recte? Non opinor. Nam oblivione illa minime idearum oblivio significatur, quoniam in Republica idearum spectio, cuiusmodi in Phaedro, est nulla, itaque ne anamnesis quidem. Etenim quomodo animi caelestem suam vitam degant, legimus 615 A, ubi ex caelo redeuntes non ideas spectasse se narrant, sed *τὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εὐπαθείας διηγεῖσθαι καὶ θέας ἀμηχάνους τὸ κάλλος.* Neque igitur *αὐτὴν δικαιοσύνην* neque *ὄντως ἐπιστήμην οὖσαν* in caelo aspicere feruntur quemadmodum in Phaedro, sed gaudere tantum et oculorum voluptatibus frui.

Accedit hoc quoque. Et in Menone, ubi rudis literarum servus idearum memor esse fertur, et in Phaedone *unicuique homini* idearum cognitio et memoria inesse dicitur, in Phaedro vero disertis verbis idem asseveratur (249 BC): *οὐ γὰρ ἥ γε μήποτε ἰδοῦσα τὴν ἀλήθειαν* (i. e. ideas) *εἰς τόδε ἥξει τὸ σχῆμα* (i. e. hominis figuram). *δεῖ γὰρ ἄνθρωπον ξυνιέναι τὸ κατ' εἶδος λεγόμενον ... τοῦτο δ' ἐστὶν ἀνάμνησις ἐκείνων, ἅ ποτ' εἶδεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ συμπορευθεῖσα θεῷ.* In Republica autem cuncti in caelum venire dicuntur? Minime, sed iusti soli: iniusti in orcum descendere et omne tempus, quod inter binas vitas dilabitur, ibi permanere feruntur. Quocirca si Plato *θέαις ἀμηχάνοις τὸ κάλλος* illis quae in caelo spectantur ideas significasset, bonis tantum cognitionem idearum tribuisset, malis denegasset sine idearum memoria in vitam redituris dissentiretque ab iis quae comperta habemus ex Menone iisque quae modo ex Phaedro laudavimus: *οὐ γὰρ ἥ γε μήποτε ἰδοῦσα τὴν ἀλήθειαν εἰς τόδε ἥξει τὸ σχῆμα.* Fieri sane potuisse, ut Plato a prioribus opinionibus dissentiret, minime nego; quod ubi facit tamen, clare indicare solet se sententiam mutasse [1]). Ergo in Republica neque cuncti animi post mortem in coelo versari dicuntur neque mira pulchritudine illa idearum spectio significatur neque de anamnesi sermo est.

---

1) Sed fac *θέαις ἀμηχάνοις τὸ κάλλος* ideas indicari, malos sine idearum memoria in vitam redire, Platonem dissentire ab opinionibus in Menone Phaedroque prolatas. Meno autem ante Rempublicam scriptus est; ergo Phaedrus quoque ante Rempublicam non scriptus esse non posset, nam eundem dialogum non posse dissentire et a praecedenti et a sequenti inter se consentientibus modo vidimus (p. 393). Ergo sic quoque sequitur, ut Phaedrus Rempublicam praecedat.

Sed credibile est eos qui cum Arnimio faciunt sic disputare: anamnesin in Republica alto silentio condi non negare, sed Platoni visum esse propter illam „methodisch-didaktische Planmässigkeit in Platos Schriftstellerei" quae vocetur (v. Arnim, l. l. p. III, v. supra p. 383 ann. 3) ad tempus eam reticuisse, ut animorum transitionem duabus rationibus exponeret, prius (in Republica) omissa anamnesi, deinde (in Phaedro) cum ea coniunctam.

Audio, sed reputare oportet in Phaedone quoque de animorum transitione una cum anamnesi agi, quamobrem multo mihi videtur probabilius primo Phaedonis locum in Phaedro a Platone esse retractatum — quoniam quae in Phaedone de animorum transitione et anamnesi inveniuntur incerta sunt et imperfecta, in Phaedro elaborata — deinde hac praecipue de causa denuo rem in Republica esse retractatam, quia anamnesin tum non iam pro vero sumebat Plato, quapropter multa in expositione, quae in Phaedro legebatur mutanda erant et simpliciora reddenda.

Quocirco singula examinemus, ut appareat quomodo omnia ad animorum transitionem pertinentia, quae inter se diversa habent Phaedo Phaedrus Respublica, cum anamnesi cohaereant. Tum patebit in Phaedone et anamnesin et animorum transitionem exponi, sed parum inter se cohaerentes, in Phaedro bene conexas et elaboratas, in Republica anamnesin omissam esse, quo fieri ut omnia multo fiant simpliciora.

1. Primo de spatiis temporum videamus. De iis in Phaedone nil accurati reperitur. In Phaedro spatia inter binas vitas singulorum millium annorum esse feruntur, dena autem eiusmodi spatia in unum coniungi ad spatium decem millium annorum (*μέγαν ἐνίαυτον*, ut ait Arnimius). Maioris huius spatii initio animi apud deos ideas aspicere dicuntur, quarum memores aut decem vitas in terra peragere aut, si ter philosophi vitam elegerint, tres vitas. In Republica autem altum silentium est de maiore illo spatio et nonnisi de spatio mille annorum sermo est.

Phaedo 113A .. *τὴν λίμνην τὴν Ἀχερουσιάδα, οἷ αἱ τῶν τετελευτηκότων ψυχαὶ τῶν πολλῶν ἀφικνοῦνται*	Phaedr. 248E 249A *εἰς μὲν γὰρ τὸ αὐτὸ ὅθεν ἥκει* (i.e. ad deos) *ἡ ψυχὴ ἑκάστη οὐκ ἀφικνεῖται ἐτῶν μυ-*	Rep. 615A *ἐν τῇ ὑπὸ γῆς πορείᾳ — εἶναι δὲ τὴν πορείαν χιλιέτη —* 621D *ἵνα ... καὶ*

καί τινας εἱμαρμένους χρόνους μείνασαι, αἱ μὲν μακροτέρους, αἱ δὲ βραχυτέρους, πάλιν ἐκπέμπονται εἰς τὰς τῶν ζῴων γενέσεις.

ρίων· οὐ γὰρ πτεροῦται πρὸ τοσούτου χρόνου, πλὴν ἡ τοῦ φιλοσοφήσαντος ἀδόλως ἢ παιδεραστήσαντος μετὰ φιλοσοφίας· αὗται δὲ τρίτῃ περιόδῳ τῇ χιλιέτει, ἐὰν ἕλωνται τρὶς ἐφεξῆς τὸν βίον τοῦτον, οὕτω πτερωθεῖσαι τρισχιλιοστῷ ἔτει ἀπέρχονται.

249B τῷ δὲ χιλιοστῷ ἀμφότεραι ἀφικνούμεναι ἐπὶ κλήρωσίν τε καὶ αἵρεσιν τοῦ δευτέρου βίου κτέ.

ἐνθάδε καὶ ἐν τῇ χιλιέτει πορείᾳ, ἣν διεληλύθαμεν, εὖ πράττωμεν.

Quid autem adduxit Platonem ut maius illud spatium X millium annorum inferret? Idearum spectio, ut opinor. Nam in Phaedone affirmat quidem cunctis hominibus idearum cognitionem inesse (cf. supra p. 394) eosque illarum memores vitam terrestrem inire, sed ubi aut quomodo eam cognitionem acquirant, vix exponit. Hiatus ille in Phaedro expletur, ubi maius illud temporis spatium infertur. Cur autem — rogaverit quispiam — iter illud cum deis, in quo ideae spectantur, in Phaedro non inter binas vitas fieri enarravit, ita ut animus quisque non post decem demum millia annorum iter illud faceret, sed singulis millibus annorum, quo fieret, ut spatio illo X millium annorum omnino opus non esset? Hanc ob causam, opinor, quia, si ita fecisset, binis vitis, quae inter se sequuntur, nullum esset vinculum seriesque illa denarum vitarum itinere cum deis et idearum spectione interrumperetur; seiungere autem eas non debebat, ergoque iter cum deis ante initium seriei aliquot vitarum collocare. Nam si singulas vitas idearum spectione seiunxisset, quomodo animum aliquem in bestiae corpus imponi contendere potuit? satis absurdum enim videtur, statim post idearum spectionem animum quendam in bestiae corpore collocari. Revera in prima post idearum spec-

tionem vita unumquemque animum in hominis corpus venire asseverat: (248 CD) *ὅταν δὲ ⟨ψυχή τις⟩ ἐπὶ τὴν γῆν πέσῃ, τότε νόμος ταύτην μὴ φυτεῦσαι εἰς μηδεμίαν θήρειαν φύσιν ἐν τῇ πρώτῃ γενέσει* [1]). At contra si animus postquam unam aut plures hominum vitas peregit paulatimque idearum cognitionem ex memoria amisit, in bestiae corpus venit, nil absurdi restat.

Ergo in Phaedro Phaedonis expositionem a Platone elaboratam esse patet, quam coniungeret cum idearum spectione, in Republica — anamnesi omissa — multo simpliciorem redditam.

2. Alia quoque in re Phaedrum transitum esse inter Phaedonem et Rempublicam videbimus, si quaeremus novamne vitam ipsi eligant animi an a deis corporibus inserantur. In Phaedone enim vitae a deis in corpora inseri dicuntur, in Republica animos sortitione et electione novas vitas accipere, in Phaedro utraque ratio coniungitur. En loci

Phaedo 81 E *ἐνδοῦνται δὲ ὥσπερ εἰκός, εἰς τοιαῦτα ἤθη, ἅττ' ἂν καὶ μεμελετηκυῖαι τύχωσιν ἐν τῷ βίῳ.*	Phaedrus 248 CD *νόμος ταύτην μὴ φυτεῦσαι εἰς μηδεμίαν θήρειον φύσιν ἐν τῇ πρώτῃ γενέσει.* 249 B *ἀφικνούμεναι ἐπὶ κλήρωσίν τε καὶ αἵρεσιν τοῦ δευτέρου βίου αἱροῦνται ὃν ἂν θέλῃ ἑκάστη.*	Rep. X 617 E *οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε..ταῦτα εἰπόντα* (sc. *προφήτην Λαχέσεως*) *ῥῖψαι ἐπὶ πάντας τοὺς κλήρους, τὸν δὲ παρ' αὑτὸν πεσόντα ἕκαστον ἀναιρεῖσθαι.*

Quisquamne ex his locis collegerit, Rempublicam Phaedro esse priorem, ita ut primo Plato in Republica desisteret ratione, quam in Phaedone exposuerat, mox in Phaedro *partim* ad eam rediret? Non opinor, sed Phaedrum Republica esse priorem in eoque Phaedonis rationem conservari ad primae vitae ortum enarrandum, in ceteris vitis rationem illam mutari sortitione et electione, in Republica unam sortitionem et electionem retineri. Hanc ob rem autem Phaedonis expositionem aliqua ex parte in Phaedro retineri, ne statim post idearum spectionem animus in bestiae vitam veniat modo (p. 396) vidimus. Quod in Republica opus non iam est, quippe in qua idearum spectio omittatur.

1) Minus recte hunc locum explicat Arnimius l. l. p. 166.

Rogat quidem Arnimius, si praecederet Phaedrus, in quo obiter sortitio et electio exponatur, quomodo fieri potuerit, ut quisquam intellegeret, quid sibi vellet Plato sortitione et electione illa; semper enim prolixiorem expositionem praecedere, breviorem posteriorem esse [1]). At primo non tam obscurum est quid sibi velit illa sortitio et electio, ut sine longiore explicatione non intellegeretur. Deinde vulgo prolixiorem locum praecedere non infitior. Sed reputemus oportet quae recte Arnimius alio loco [2]) dicit: „dasz die Palinodie des „Phaidros" kein Lehrvortrag ist, sondern eine als Stilbeispiel dienende Epideixis, und dasz die Einzelheiten der Seelenwanderungslehre nur sehr nebensächliche Bedeutung haben". Quamobrem si in Phaedro brevius paulo Plato indicavit quae ibi levioris erant momenti, nil est quod miremur.

3. a. Quomodo improbi homines post mortem poenas luant, hi docent loci:

Phaedo 113 E—114 B	Phaedr. 249 AB	Rep. 614 E—615 C
οἳ δ' ἂν δόξωσιν ἀνιάτως ἔχειν διὰ τὰ μεγέθη τῶν ἁμαρτημάτων .., τούτους ἡ προσήκουσα μοῖρα ῥίπτει εἰς τὸν Τάρταρον, ὅθεν οὔποτε ἐκβαίνουσιν. οἳ δ' ἂν ἰάσαμα μέν, μεγάλα δὲ δόξωσιν ἡμαρτηκέναι, ἁμαρτήματα .. βοῶσί τε καὶ καλοῦσιν, οἱ μὲν οὓς ἀπέκτειναν, οἱ δὲ οὓς ὕβρισαν, .. καὶ ἐὰν μὲν πείσωσιν, ἐκβαίνουσί τε καὶ λήγουσι τῶν κακῶν, εἰ δὲ μή, φέρονται αὖθις εἰς τὸν Τάρταρον.	*ὅταν δὲ τὸν πρῶτον βίον τελευτήσωσιν κρίσεως ἔτυχον, κριθεῖσαι δὲ αἱ μὲν εἰς τὰ ὑπὸ γῆς δικαιωτήρια ἐλθοῦσαι δίκην ἐκτίνουσιν. τῷ δὲ χιλιόστῳ... αἱροῦνται ὃν ἂν<βίον> θέλῃ ἑκάστη.*	*διηγεῖσθαι δὲ ἀλλήλαις τὰς μὲν ὀδυρομένας τε καὶ κλαούσας, ἀναμιμνῃσκομένους ὅσα τε καὶ οἷα πάθοιεν καὶ ἴδοιεν ἐν τῇ ὑπὸ γῆς πορείᾳ — εἶναι δὲ τὴν πορείαν χιλιέτη — ... ὅσα δὲ πώποτέ τινα ἠδίκησαν καὶ ὅσους ἕκαστοι, ὑπὲρ ἁπάντων δίκην δεδωκέναι ἐν μέρει, ὑπὲρ ἑκάστου δεκάκις... εἰς δὲ θεοὺς ἀσεβείας καὶ εὐσεβείας καὶ γονέας καὶ αὐτόχειρος φόνου μείζους ἔτι τοὺς μισθοὺς διηγεῖτο.*

1) l. l. p. 172.

2) l. l. p. 165.

De hominibus sceleratis in Phaedro perbrevis Plato est. Cur? Quia ei nequaquam ad argumentum Phaedri pertinebant. Hac in re tamen Phaedrus et Respublica ab expositione Phaedonis (et Gorgiae) discrepant, quod in his sceleratissimi homines in aeternum poenas dare feruntur, in illis ad tempus. Quod tempus in Phaedro mille annis definitur; in Republica additur, spatia et poenarum et praemiorum longius etiam reddi posse, cuius rei exemplum Ardiaeus citatur.

b. De ceteris hominibus haec legimus:

Phaedo 113D *οἳ μὲν ἂν δόξωσι μέσως βεβιωκέναι, . . . δίκας ἀπολύονται, εἴ τίς τι ἠδίκηκεν, τῶν τε εὐεργεσιῶν τιμὰς φέρονται κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστος.*

114BC *οἳ δὲ δὴ ἂν δόξωσι διαφερόντως πρὸς τὸ ὁσίως βιῶναι προκεκρίσθαι, οὗτοί εἰσιν οἱ . . . ἄνω εἰς τὴν καθαρὰν οἴκησιν ἀφικνούμενοι καὶ ἐπὶ γῆς οἰκιζόμενοι. τούτων δὲ αὐτῶν οἱ φιλοσοφίᾳ ἱκανῶς καθηράμενοι ἄνευ τε σωμάτων ζῶσι τὸ πάραπαν εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον, καὶ εἰς οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφικνοῦνται, ἃς οὔτε ῥᾴδιον δηλῶσαι οὔτε ὁ χρόνος ἱκανὸς ἐν τῷ παρόντι.*

Phaedr. 248E *ἐν δὴ τούτοις ἅπασιν ὃς μὲν ἂν δικαίως διαγάγῃ, ἀμείνονος μοίρας μεταλαμβάνει, ὃς δ' ἂν ἀδίκως, χείρονος.* Sequuntur quae p. 395 sq. laudavimus.

249A *κριθεῖσαι δὲ αἱ μὲν εἰς τὰ ὑπὸ γῆς δικαιωτήρια ἐλθοῦσαι δίκην ἐκτίνουσιν, αἱ δ' εἰς τοὐρανοῦ τινα τόπον ὑπὸ τῆς δίκης κουφισθεῖσαι διάγουσιν ἀξίως οὗ ἐν ἀνθρώπου εἴδει ἐβίωσαν βίου.*

Rep. 614C *δικαστὰς δὲ .. καθῆσθαι, οὕς, ἐπειδὴ διαδικάσειαν, τοὺς μὲν δικαίους κελεύειν πορεύεσθαι τὴν εἰς δεξιάν τε καὶ ἄνω διὰ τοῦ οὐρανοῦ .. τοὺς δὲ ἀδίκους τὴν εἰς ἀριστεράν τε καὶ κάτω.*

619DE *ἐπεὶ εἴ τις ἀεί, ὁπότε εἰς τὸν ἐνθάδε βίον ἀφικνοῖτο, ὑγιῶς φιλοσοφοῖ . . . κινδυνεύει . . . οὐ μόνον ἐνθάδε εὐδαιμονεῖν ἄν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνθένδε ἐκεῖσε καὶ δεῦρο πάλιν πορείαν οὐκ ἂν χθονίαν καὶ τραχεῖαν πορεύεσθαι, ἀλλὰ λείαν τε καὶ οὐρανίαν.*

Ad hos locos hoc primum observandum videtur, Platonem in Phaedone dicere sibi nunc non otium esse ad coelum describendum, sed quodammodo promittere, si otiosum erit, se id

esse descripturum [1]). Itaque si proxime post Phaedonem scripta esset Respublica, in qua multus sermo est de coelo, cur in ea componenda promisso non stetit? Solvit autem promissum in Phaedro, ubi his verbis coelum depingere incipit: (247 C) τὸν δὲ ὑπερουράνιον τόπον. οὔτε τις ὕμνησέ πω τῶν τῇδε ποιητὴς οὔτε ποτὲ ὑμνήσει κατ' ἀξίαν, ἔχει δὲ ὧδε. Proxime post Phaedonem igitur non Respublica, sed Phaedrus scriptus esse videtur, in quo servet quod in Phaedone erat pollicitus, quemadmodum quod in Phaedro pollicetur se animum esse descripturum in Republica ab eo esse solutum supra (p. 390) vidimus. Deinde summo iure Arnimium affirmasse concedo [2]) aliud quid esse τὸν ὑπερουράνιον τόπον, ubi ideae aspiciuntur, aliud τοὐρανοῦ τινα τόπον, ubi praemiis donantur boni pro meritis suis in vita, his vv. autem idem significari quod in Rep. vv. πορεύεσθαι ἄνω διὰ τοῦ οὐρανοῦ. At mox [3]) iniuria Platoni vitio vertit primo quod satis obscure dicat in Phaedro αἱ μὲν .. αἱ δέ neque disertis verbis iustos iniustosque animos indicet, deinde quod vv. ἀξίως .. βίου minus recte opponantur verbis δίκην ἐκτίνουσιν, quia haec accurata sint, illa minus accurata. Iniuria. Nam vv. αἱ δέ non iniusti solum indicantur sed omnes qui non sunt in numero malorum, ergo medium quoque genus, quod quamquam non punietur, praemiis tamen non donabitur. Saepius tamen medii illius generis animis in τοὐρανοῦ τινα τόπον veniendum est quam philosophis, illis decies, his ter.

Ergo hac quoque in re medium locum tenet Phaedrus inter Phaedonem et Rempublicam. Etenim in Phaedone tria loca enumerantur quo post mortem animi veniunt, mali in Tartarum, medium genus ἐπὶ γῆς, philosophi εἰς οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους. In Phaedro item tria discernuntur loca, τὰ ὑπὸ γῆς δικαιωτήρια, τοὐρανοῦ τις τόπος, ὁ ὑπερουράνιος τόπος: sub terram mali veniunt, in „locum quendam coeli" reliqui omnes, sed medii generis animi decies, philosophi ter; postquam aut ter aut decies in loco quodam coeli morati sunt, omnibus ad ὑπερουράνιον τόπον venire licet, ubi ἐπτερωμέναι μετεωροπορούσιν (246 C). Itaque discrimen inter sortem medii generis et philo-

1) Cf. supra p. 390.
2) l. l. p. 166.
3) l. l. p. 172.

sophorum in Phaedro in nulla alia re consistit nisi in numero vitarum, qui peragendus est, ergo hic quoque quae in Phaedro alio modo exponuntur quo in Phaedone, cum longiore illo temporis spatio et anamnesi cohaerent. Quo fit, ut in Republica medium illud genus non iam a philosophis discernatur, sed de duobus tantum generibus sermo sit, de iustis atque iniustis.

Ergo in Republica multa, quae ad animorum transitionem pertinent alia esse atque in Phaedro apparet, omnia autem haec cohaerere cum anamneseos doctrina. Putandumne igitur est, ea, quae in Phaedone exposuerat, in Republica ad tempus reiecisse Platonem, deinde ad ea rediturum, ut coniungeret ea cum anamnesi, quae in Phaedone erat enarrata sed in Republica ad tempus omissa? Minime vero, sed anamnesin, quae in Phaedone non ab omni parte accurate erat elaborata, in Phaedro esse perfectam, mox in Republica omissam.

III. *De immortalitate animi.*

IV. *De rhetorica.*

De Arnimii disputationis capite tertio et quarto paucis absolvam. In quibus demonstrat haud pauca in Phaedro inveniri quae admonent eorum dialogorum, quos in ultimis habendos esse nemo negat: Parmenidem Sophisten Politicum Leges dico. Velut immortale esse id quod a se ipsum movetur et in Phaedro legi et in Legibus, de arte oratoria satis clementer iudicari et in Phaedro et in Politico, quum severe de ea iudicatum esset in Gorgia, Euclidem peti et in Phaedro et in Parmenide, dividendi artem adhiberi et in Phaedro et in Sophista Politicoque. At haud leviora esse in Phaedro, quae Convivii, Menonis Phaedonis admoneant supra vidimus. Quamobrem haec argumenta non ita magni sunt pretii. Nam sane si prius demonstratum est, qui locus in corpore Platonico dialogo alicui attribuendus videatur, tum haud abs re est examinare quaenam ei communia sint cum iis dialogis qui proxime praecedunt et sequuntur; quocirca si in prioribus duobus capitibus recte demonstrasset Phaedrum post Rempublicam non scriptum esse non posse, haec aliquid valerent, nunc cum prioribus illis haec quoque corruunt.

Duo monenda sunt. Legimus p. 200 haec „Ein Leser, der den „Phaidon" und die Bücher V—VII der „Republik" nicht

kannte, würde Phaedr. 249b, c, absolut nicht die Identifikation des *εἰς ἓν λογισμῷ ξυναιρεῖσθαι* mit der Anamnesis verstehen können". At hoc unum probat Arnimius, ab eo qui *Phaedonem* ignorat locum illum intellegi non posse, de Republica nil probat neque probare possit, quum de anamnesi sileri in Republica patuerit.

p. 180 demonstrare conatur quae in Phaedro dicuntur ad probandum animum esse immortalem abhorrere ab iis quae hac de re in Phaedone Republicaque leguntur. At ego opinor et in Phaedro et in Republica variis modis continuari quae in Phaedone protulerat. Quid enim? In Phaedone animo vitam in corpus *inferri* legimus, 105 D *ἥκει* ⟨*ψυχὴ*⟩ *ἐπ' ἐκεῖνο* (i. e. *σῶμα*) *φέρουσα ζωήν*; ex quo sequitur, ut corpus animo, animum a semet ipso moveri arguatur, id quod revera legimus in Phaedro (245 C): *ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος. τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον.* Explicat deinde, quaenam *notio et vis* sit illius vitam ferentis animi: 245 E *ἀθανάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων οὐκ αἰσχυνεῖται.* In Republica (I 353 D) affirmatur animi esse *munus* — non solum vivere, ut in Phaedro, sed praecipue — *ἐπιμελεῖσθαι καὶ ἄρχειν καὶ βουλεύεσθαι* animique *virtutem* ea omnia bene facere. Ergo et Phaedrum et Rempublicam Phaedone esse posteriorem ex hisce quoque cognoscere licet; Phaedrus prior sit an Respublica ex his locis demonstrari non potest.

POLENARIANUM AD HOR. C. III, 24, 58.

nescit equo rudis
haerere ingenuus puer
venarique timet, ludere doctior
seu Graeco iubeas trocho
seu *malis* vetita legibus alea.

Nimis lauguidum istud *malis* post *iubeas*. Lege *multis*: alea „in nostra civitate et vetabitur semper et retinebitur" ut cum Tacito loquamur.

J. J. H.

AD SENECAE MEDEAM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Medea deserta superos inferosque Iasonis ultores invocans precatur

17 *coniugi letum novae*
letumque socero et regiae stirpi date.
mihi peius aliquid, quod precer sponso malum:
vivat, per urbes erret ignotas egens
exul pavens invisus incerti laris,
me coniugem optet, limen alienum expetat
iam notus hospes, quoque non aliud queam
peius precari, liberos similes patri
similesque matri — parta iam, parta ultio est:
peperi.

Hic locus in editionibus recentioribus male mulcatus est, vs. 19 praecipue, quem Leo ita se correxisse affirmat:

mihi peius aliquid, quod precer sponso, m a n e t:

Richter autem: d a t e *peius* a l i u d, *quod precer sponso malum.*

At in promptu, hercle, est versus emendatio eaque lenissima. In annotatione I. F. Gronovii et alia leguntur et haec: „Gruterus *aliquid* (in editione Aldina enim a. 1517 *aliquod* exhibetur), confirmatum a Flor. et intellegit *τὸ est*: ut dicat: quod ad Iasonem spectat, non indigere se opera Furiarum, esse enim sibi ad manum, quod ei imprecetur omni malo peius". Recte sane Gruterus sententiam versus perspexit, sed quod de verbo *est* cogitatione supplendo dixit, verum esse non puto: immo poeta id revera addidit. Nempe Gronovius postquam

coniecturam suam *Me peius aliquid* protulit, sic pergit: „Cogitabam etiam *Nisi peius aliquid. Quod precer sponso malum? Vivat, per urbes erret.* Certe Florentinus τῷ *malum* subiicit notam interrogationis. Fortassis denique: *Me peius aliud quod precer sponso malum!*" Illam autem notam interrogationis, quam in codice Etrusco post voc. *malum* exaratam esse Gronovius testatur, nihil aliud esse arbitror quam verbi *est* compendium itaque versum nostrum reponendum:

mihi peius aliquod quod precer sponso malum est:

nisi quis maluerit: *aliquid — mali est.*

Neque felicius Leonem egisse censeo in vs. 22 sq. constituendis, quos duobus hemistichiis transpositis ita recensuit:

iam notus hospes limen alienum expetat,
me coniugem optet quoque non aliud queam
peius precari, liberos similes patri
similesque matri —

Ista traiectio quibus de causis omnino respuenda sit exponam. Voc. *liberos* nimirum aut obiectum est verbi *precor*, quod omissum e praecedenti *precari* facile intellegitur, aut verbi alicuius praetermissi quale est *gignat* vel *procreet*: hoc si mecum praetuleris, necesse erit te accipere poetam figura reticentiae quae vocatur usum esse, id quod in animi affectibus quibus Medea agitatur, profecto haud importunum videtur. Leo sine dubio hanc interpretationem voluit, quippe qui lineola post voc. *similesque matri* collocata significare studuerit, sententiam ad finem nondum perductam esse.

At vero traiectione eius hemistichiorum ordo verborum is fiet ut lector quivis imprudens voc. *liberos* obiectum verbi *optet* esse credat, id quod absurdum est: nam Medea precatur ut Iason liberos similes patri similesque matri, h. e. proditores et desertores, aliquando e Creusa procreet — non ut liberos ita moratos optet. Si quis inferre velit, neminem umquam locum ita explicaturum, haec respondeam.

Est mihi trium fabularum Annaearum (Herc. Fur., Troad., Med.) editio, Eboraci Novi a. 1908 edita, prolegomenis et notulis instructa, quam H. M. Kingery composuit. Libellum sane utilissimum confecit, quoniam nusquam non sapienter docteque propositum suum tenuit, ut scilicet Senecam ad in-

tellegendum faciliorem, ad legendum iucundiorem studiosae iuventuti faceret, neque doctus videri voluit eo quod commentarium suum notis prolixis locisque undique congestis saburraret. At unum est quod in libro reprehensione dignum videtur: in textu constituendo Leonis recensionem serviliter secutus est, sicut hic quoque perversam eius traiectionem verbo non addito recepit et, quamquam etiam lineolam transversam ab eo mutuatus est post voc. *matri*, in commentario explicat: „*liberos*: object of *optet* and antecedent of *quo* (23)"!

Iam satis me demonstrasse confido, traiectionem Leonis non modo necessariam non esse, sed etiam vehementer improbandam utpote legentem in periculum adducentem locum male intellegendi ac perperam explicandi.

E colloquio Medeae et nutricis verba haec sunt

si potest, vivat meus,
ut fuit, Iason; si minus, vivat tamen
memorque nostri muneri parcat meo.

Libri mss. fere consentiunt — unus cod. E pro *muneri* praebet *muneris*, quam discrepantiam ut e genitivo *nostri* ortam missam facere iam licet. Nihilominus versus 142 multis coniecturis locum dedit, veluti Delrius *parcas* coniecit, quod non intellego, Gronovius *vivat tamen, memorque nostri. muneri parcam meo*, M. Mueller *m. n. vulneri p. m.*, Peiper et Richter postquam in ed. Teubn. priore lacunam post vs. 142 statuerunt, in ed. altera ille ad librorum scripturam redeundum censuit (vid. Praef. XXXII), hic vero se correxisse contendit *m. n. muneris parcat mihi.* Patet igitur lectionem traditam editoribus minime placuisse neque mihi omnibus numeris placet. Quod nunc Medea dicit *muneri parcat meo*, sic quodammodo explicari potest ut sit: Iason dono meo, h. e. vitae suae, parcat, quasi sit receptus sententiae quam prompserat vs. 138: *debuit ferro obvium offerre pectus.* At primum post illud *vivat tamen* verba *muneri parcat meo* sic additamentum frigidum atque elumbe efficiunt, deinde appositum *memorque nostri* omni vi ac ratione caret.

Quae cum ita sint, vix et ne vix quidem dubito quin versus corruptela qualicumque laboret et manu emendatrici egeat

atque haec tandem mihi nata est suspicio, voc. *muneri meo* non ad vitam Iasonis pertinere, de quo occidendo Medea ne verbum quidem usquam edit, sed ad Creusae vitam, quam marito denique iam condonat: paulo ante Creusam necare cupiens exclamavit vs. 125:

utinam esset illi frater! est coniunx: in hanc
ferrum exigatur,

iam mutato consilio ei parcere decernit et 'munus suum' aemulam vocat quam Iasoni datura est, ut vs. 228: *munus est Orpheus meum*, Herc. F. 589: *munus dum properat cernere, perdidit*, 806: *me quoque petenti munus Alcidae dedit.* Itaque Medea Creusam missam fecit et unum Creontem ulcisci iam cogitat, cl. vs. 143: *culpa est Creontis tota* et 146: *petatur solus hic.*

Ita si voc. *muneri meo* intellegemus et emendabimus:

memorque nostri muneri p e r e a t meo

haec probabilis evadet sententia: sin meus vivere non potest, vivat tamen, sed ita ut memor semper sit nostri et novae coniugi, quae 'munus meum' est, aeque pereat ac periit mihi.

Creo in scenam prodit et de Medea ubi nonnulla animo sollicito locutus est, eam animadvertit ad se accedentem.

185 *concessa vita est, liberet fines metu*
abeatque tuta. fert gradum contra ferox
minaxque nostros propius affatus petit.

Quoniam nihil ostendit, adventum Medeae superbientis Creonti necopinanti accidisse, ante voc. *fert* particulam *en* vel *at* inserendam esse persuasum mihi est. Dein Creo pergit:

188 *arcete, famuli, tactu et accessu procul,*
iubete sileat. regium imperium pati
aliquando discat. vade veloci fuga
monstrumque saevum horribile iamdudum avehe.

Cui Creo verba *vade — avehe* dixisse putandus est? Farnabius respondet: „Hoc dicit conversus ad aliquem satellitum". Non credo: tam verba *vade veloci fuga* quam illud *avehe* tali interpretationi repugnare videntur neque scio an idem senserit scriba codicis A, cum pro *fuga* substitueret *via.* Me tam ipsa

verba quam numerus singularis *vade* — *avehe* post illa *arcete* — *iubete* inducunt ut credam versum post vs. 190 excidisse qualis est: *Pagasaea puppis, quae tenes portus meos.*

Creo et alia crimina Medeae obicit et Peliae necem.

258 *senio trementem debili atque aevo gravem*
patrem peremptum queritur et caesi senis
discissa membra (Acastus sc.).

Putidam tautologiam, quae nunc versum primum dedecorat, sic tollas:

*senio trementem debili **ac somno** gravem*

cl. Ov. Met. VII 328 sq.:

iamque neci similis resoluto corpore regem
et cum rege suo custodes somnus habebat,
quem dederant cantus magicaeque potentia linguae.

Cantici, quod vs. 301—379 complet, constituendi officium editoribus recentioribus haud prospere cessit. Quod Leo vs. 305 sq. tamquam dittographiam ad vs. 301 sq., ut ait, delevit, Richtero eum non probasse video gaudeoque. Quod vero Richter ei persuasit, vs. 329—334 post vs. 308 ponendos esse doleo atque improbo; quia tamen M. Mueller traditum ordinem iam defendit, equidem eum vindicare supersedeo. Deinde moneo coniecturam *nautis*, quam Richter in apparatu critico affert, omnino reiciendam esse cl. vs. 364 sq. neque Leonem loco, qui est vs. 344, bene consuluisse cum Madvigii inventum *arces* pro *astris* reciperet, neque Richterum, cum infelicissima Peiperi coniectura *austris* in textum recepta ipse dipodiarum ordinem immutaret. Ego quidem cum in hoc loco emendando mihi satisfacere nequeam, eum critico doctiori relinquo, fortasse emendatori subsidio esse posse ratus Herc. Fur. 1212 sqq.:

iamque revocata vice
in se coibunt saxaque in caelum expriment
***actis** utrimque rupibus medium mare.*

De uno cantici loco meam sententiam aperire lubet.

364 *Nunc iam cessit pontus et omnes*
patitur leges: non Palladia

compacta manu regum referens
inclita remos quaeritur Argo —
quaelibet altum cumba pererrat.

Pro *regum referens*, quae lectio librorum mss. omnium communis est, Leo, Madvigio obsecutus, coniecturam eius *regumque ferens* substituit itaque versum non modo vitio nullo laborantem sed etiam egregie a poeta enuntiatum corrupit. Nempe ad analogiam animalium hominumque, qui cum de itu redituque eorum sermo est dicuntur *pedem* (Phoen. 11) vel *pedes* (Med. 862) vel *gressus* (Herc. Oet. 741) vel *gradum* (Oed. 708) *ferre* et *referre pedem* (Ag. 819, Troad. 516) vel *gressus* (Troad. 616), de rebus quoque eaedem locutiones a poetis usurpari solent, e. g. Thyest. 419 sq.:

animus haeret ac retro cupit
corpus referre.

Val. Fl. I 99: *iam stare ratem remisque superbam*
poscere quos revehat rebusque in saecula tollat.

id. II 423: *refer et domitis a Colchidos oris*
vela.

Verg. Aen. X 307: *retrahitque pedem simul unda relabens.*

Quandoquidem autem in nave remi pedum vice funguntur, navem aptissime elegantissimeque dici opinor 'remos referentem'. Quod vero Argo r e g u m remos refert, singulare eius decus est quo ceteris navigiis antecellit.

Itidem Gronovium vero sensu poeticae elegantiae caruisse puto, cum vs. 608:

quisquis audacis tetigit carinae
nobiles remos

scribi iussit *mobiles remos*: immo tangenda non est tradita lectio venustatis plena. Cf. etiam vs. 455.

Iasonis et Medeae primus congressus est: ille loqui incipit

431 *O dura fata semper et sortem asperam,*
cum saevit et cum parcit ex aequo mala!

Ita in codice optimo exaratum est, sed mira concordia editores omnes deteriorum scripturam receperunt, quae est *malam*, quamquam Gronovius certe in vulgatis orationem indecore hiare observans coniecit *exaequat mala.* Emendandum est:

O dura fata semper et sortem asperam!
cum saevit et cum parcit ex aequo mala est.

Ea conferri utile erit quae ad vs. 19 supra a me disputata sunt.

Medea deinde Iasonem opprobriis precibusque aggreditur.

447 *Fugimus, Iason: fugimus — hoc non est novum*
mutare sedes; causa fugiendi nova est:
pro te solebam fugere. discedo exeo,
penatibus profugere quam cogis tuis:

Pro *discedo exeo* nescio an sit legendum: *discedo ecce ego.* Iamque haec continuo sequuntur:

451 *ad quos remittis? Phasin et Colchos petam*
patriumque regnum quaeque fraternus cruor
perfudit arva? quas peti terras iubes?
quae maria monstras? Pontici fauces freti cet.

Ad hunc locum sanandum non mutationem *at quo remittis*, quam Leo intulit, sed hanc traiectionem adhibendam esse censeo:

ad quos remittis? quas peti terras iubes?
quae maria monstras? Phasin et Colchos petam
patriumque regnum quaeque fraternus cruor
perfudit arva? Pontici fauces freti cet.

Inferius paulo in altercatione inter eosdem haec sunt:

515 IAS. *Quid facere possim, loquere.* MED. *Pro me? vel scelus.*
IAS. *Hinc rex et illinc* — MED. *Est et his maior metus:*
Medea. nos confligere certemus sine,
sit pretium Iason.

Gronovius proposita criticorum, quibus locum mutilatum corrigere studuerunt, enumerat, sc. Aldi *nos conflige*, Lipsii *neu conflige*, Scaligeri *nos conligere*, Gruteri *nusquam est fugere, certemus*, Grotii *nos conlide; certamen sine,* denique sua *nos conferre certamen sine* vel *conficere* vel *nos confligere inter nos sine.* Quibus adicio recentiora L. Muelleri *metus. medere. nos confligere ardemus*, Buecheleri *cum rege*, Leonis cui vss. 516—520 dittographia videtur.

Ex ista coniecturarum copia nulla editoribus adhuc satis placere potuit, ita ut et Leo et Richter crucem verbo *confligere* praeponere satis habuerint.

Post tot summorum virorum irrita conamina meam quoque sententiam in medium proferre fere dubito, verum tamen ut lector eam benevole cognoscere et tamquam integra re consulere velit, cum debita verecundia etiam atque etiam rogo. Optimum igitur mihi visum est, argumentandi viam ac rationem qua ad nodum solvendum me pervenisse credo, gradatim explicare.

Cum alios alia vocabula suspecta habuisse atque temere immutasse animadverterem, hoc ante omnia statuendum esse duxi, quid in vs. 516 sq. haud dubie sincerum existimandum neque igitur sollicitandum esset.

Iason inter metum regum atque amorem Medeae qualemcumque gratumque animum propter eius in se merita dubius haerebat. Qui cum quaesivit, quid in gratiam Medeae fieri a se posset, et illa respondit: „Omnia, immo et scelus!" scrupulum iniecit: „At hinc rex Creo mihi minatur, illinc Acastus, Peliae filius". At enim eum hanc totam sententiam eloqui Medea non patitur, quae eius verba interrumpens exclamat: „At etiam his regibus ego, Medea, maior metus sum quam illi sunt tibi". Ita nempe verba intellegenda esse aio, non ut Farnabius et alii fortasse interpretati sunt: „Utroque tamen maior ego, quam vel propter merita verearis vel propter magicas artes metuas". Pronomen *his* dativus — non ablativus est, quae constructio quantopere Senecae in deliciis fuerit ostendam.

Cf. Herc. Fur. 230: *taurumque centum non levem populis metum.*
Troad. 62: *mea sors timetur, sola sum Danais metus.*
ibid. 243: *tum saeva Amazon ultimus cecidit metus.*
ibid. 742: *non sic iacemus Troes, ut cuiquam metus*
possimus esse.
Phaedr. 30: *hic versatur, metus agricolis*
vulnere multo iam notus aper.
Thyest. 1049: *quisve Cecropiis metus*
terris Procrustes?

Denique e fabula nostra locum affero, qui non solum verborum constructionem tuetur sed etiam meam interpretationem veram esse comprobat, sc. vs. 870 sqq.:

quando efferet Pelasgis
nefanda Colchis arvis

gressum metuque solvet
regnum simulque reges?

Satis iam me demonstrasse puto, hactenus omnia sana esse atque intellectu facilia: non igitur recipienda erat Richtero lectio M. Muelleri *Est (et hic maior metus) Medea*, qua de scriptura haec apud Gronovium iam leguntur: „*Est et heic maior metus*, *Medea:* sic Gruterus ex aliquot suis. Delriani codd. *Hinc.* Parum interest, sed tamen Flor. *Est et his*".

Ceterum iam progrediamur.

Medea igitur, viribus suis freta suique fiduciae plena, ipsam se regibus, quos Iason tantum timet, metum esse contendens, quid Iasoni proponit? Nimirum ut sinat se cum Creonte Acastoque certamen inire ea condicione ut ipse sit victoriae pretium, id quod verbis *nos confligere — sine: sit pretium Iason* optime expressum est.

Quid denique restat? Nempe vocabulum *certemus.* Hoc verbum h. l. omnino inexplicabile, quod si abesset omnes tenebras dissiparet, molestiarum omnium fons atque origo est. Quid quod multis criticis integrum innocuumque visum est, cum alia vocabula immerito in suspicionem venerint? Tenemus, ecce, lectionem importunam spuriamque: restat inquirendi officium, quae vera ac genuina fuerit lectio, quam ipse poeta scripsisse putandus sit.

Quid Medea de Iasonis voluntate sentiebat, cum consilium vi atque armis rem discernendi ei proposuit?

Si eum Creontis Acastique vires et sponsam regiam prae se contemnere persuasum haberet, auctor ei fuisset ut secum fugeret — si eum Creusam iam palam ipsi praeferre neque ullam spem se retinendi vel recuperandi uxori reliquisse existimaret, condicionem quam posuit non tulisset. Immo Iasonem, non amore Creusae sed uno regum metu permotum, etiamtunc dubitare et velut in bivio haerere utram viam ingrederetur putabat. Sane Iasonis rogatio *Quid facere possim, loquere* talis fuit ut animos ei adderet et falsam opinionem corroboraret, quamquam nos legentes iam timemus ne Iason, metu regum et animo in uxorem animosam averso perductus, deteriora sequi h. e. Medeam destituere dudum decreverit.

Quae cum ita sint, emendandum est:

IAS. *Hinc rex et illinc* — MED. *Est et his maior metus*
Medea. nos confligere *incertus* *sine:*
sit pretium Iason!

Dicit igitur: Quoniam incertus es utram partem sequaris, sine me cum regibus dimicare, quo facto victori accedes. Adiectivum *incertus* absolute ut dicitur haud raro apud Senecam invenitur, cuius usus haec exempla notavi:

Med. 123: *incerta vaecors mente vaesana feror.*
ibid. 939: *anceps aestus incertam rapit.*
Herc. Fur. 792: *antro sedit incertus canis*
leviterque timuit.
Agam. 140: *incerta dubitat unda cui cedat malo.*
Phaedr. 669: *certa descendi ad preces.*

Nutrix apparatus nefandos Medeae enarrat.

et triste laeva comprecans sacrum manu
pestes vocat quascumque ferventis creat
harena Libyae quasque perpetua nive
Taurus cohercet frigore Arctoo rigens,
et omne monstrum: tracta magicis cantibus e. q. s.

Pro *comprecans* (cod. A *complicans*) coniecerunt Buecheler *comparans*, Koetschau *comprimens*, Richter *congregans*, Leo corruptam lectionem cruce notavit. Litterarum traiectione corrigas quaeso:

et triste laeva *concrepans* *sacrum manu*

Cf. Martial. XI 16. 4: Et Tartesiaca concrepat aera manu. Petron. 59: intravit factio statim hastisque scuta concrepuit. Ultimum versum, ubi Peiper *coit omne*, Koetschau *en o. m.* legere voluerunt, ita restituendum esse opinor:

ciet *omne monstrum:*

Cf. Herc. Fur. 901: *cuius in laeva ciet*
aegis feroces ore saxifico minas.
Troad. 1100: *preces*
concipit Ulixes vatis et saevos ciet
ad sacra superos.
Oed. 351: *infausta magnos sacra terrores cient.*
Phaedr. 357: *vulgus aequoreum cie*
fluctusque ab imo tumidus Oceano voca.

Porro nutrix e Medeae incantatione et alia et haec refert:

701 *et Hydra et omnis redeat Herculea manu*
succisa serpens, caede se reparans sua.

Ad verba *et omnis Herculea manu* Gronovius recte observat: „Haec non intellegenda de Hesperidum custode neque de illis quos infans elisit Hercules, ostendit sequenti versu adiectum: *caede se reparans nova*; quod de sola Hydra verum est", qua de causa veram ac genuinam lectionem ita restituendam esse suspicor:

Lernaea et omnis redeat Herculea manu
succisa serpens, caede se reparans sua.

h. i. et Lernaea serpens, Herculea manu succisa, redeat omnis i. e. integra: glossa *Hydra* nimirum, a nescio quo supra *Lernaea* appicta, id postea detrusit.

Denique ex eadem nutricis relatione afferro

712 *aut quos sub axe frigido sucos legunt*
lucis Suebae nobiles Hyrcaniis.

ubi cum nullam causam videam propter quam Suebae nobiles vocentur, fortasse legendum esse puto: *mobiles* h. e. nomades, de quibus vid. Herc. Fur. 533 sq., Troad. 1104, Oed. 474. Similiter Ag. 670 in libris mss. *mobile* et *nobile* varia lectio est.

Medea filios suos morituros ultimum alloquitur.

945 *Huc, cara proles, unicum afflictae domus*
solamen, huc vos ferte et infusos mihi
coniungite artus. habeat incolumes pater,
dum et mater habeat. urguet exilium et fuga.

Richter post *habeat* (vs. 948) duo hemistichia intercidisse suspicatur, velut talia: *d. e. m. habeat, ⟨at matri eripuit pater, | dum exilia iussit⟩: u. e. e. f.*, verum leniore medela locus sanandus esse mihi videtur:

habeat incolumes pater,
dum et mater habet, at urguet exilium et fuga.

Deinde queri pergit:

949 *iam iam meo rapientur avulsi e sinu*
flentes gementes osculis pereant patri
periere matri.

Est ista lectio codicis Etrusci — ceteri exhibent *oculis p.*

patris. Coniecerunt Gronovius *o scelus p. patri*, Peiper *fac scelus*, Richter *osculis — parcam patri? periere matri.*

Poetae suum reddidisse ante me I. Gronovium ex apparatu editionis prioris Teubnerianae cognovi, quam emendationem unice veram neque Leo neque Richter commemorat:

iam iam meo rapientur avulsi e sinu
flentes gementes: o c i u s pereant patri,
periere matri.

Deinde altero filio iam trucidato exclamat:

o placida tandem numina, o festum diem,
o nuptialem! vade, perfectum est scelus,
vindicta nondum: perage, dum faciunt manus.

Emenda: *perage, dum f e r v e n t manus*, cl. Herc. Oet. 435:
scelus occupandum est: perage dum fervet manus.

Ad Pindari Ol. XIII, 53.

„Et alios e prisca aetate homines canam" poeta ait

καὶ τὰν πατρὸς ἀντία Μήδειαν θεμέναν γάμον αὐτᾷ,
ναῒ σώτειραν Ἀργοῖ καὶ προπόλοις.

Sic legitur in Bergkiana quarta et in editionibus prioribus, neque ullam usquam lectionis discrepantiam indicatam video. Ad *αὐτᾷ* Dissenius annotat „pro *αὑτᾷ*". Quidni ergo *αὑτᾷ* *edidit*? An etiam in eiusmodi minutiis codicum assensu opus est? Sed totum illud *αὐτᾷ*, vel *αὐτᾷ* pro *αὑτᾷ* positum, quid sibi vult? „Invito patre nupsit Medea" hoc sufficit et quidquid praeterea addideris, locum depravabis. Tamen ne litera quidem mutata est opus; transpone virgulam ut poeta Medeam dicat *αὐτᾷ ναῒ σώτειραν καὶ προπόλοις*. Potuitne simplicius magisque rei de qua agebatur convenienter?

J. J. H.

DE LEGE COLLEGII CANTORUM MILESII.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Magna inscriptio Mileti in fano Apollinis Delphinii reperta, quam paucis illustrare mihi in animo est, anno 1904 primum edita et egregiis commentariis ornata est a Wilamowitzio [1]). Deinde ex coetu virorum doctorum, quibus studia epigraphica curae sunt, complures operam ei navaverunt minime spernendam [2]). Quorum nunc agmen claudenti mihi non multa quidem enucleanda supersunt; sed tamen operae pretium esse visum est toto titulo rursus diligenter examinato denuo anquirere, qui tandem fuerint illi „cantores", quibus haec lex data sit. Illi enim, qui huc usque de hac quaestione scripserunt, scrupulum, ut libere fateor, mihi iniecerunt. Ne tamen legentibus taedium adferam neve in infinitum augeatur moles commentariorum, satius duxi supersedere singulorum κατορθώματα omnia suo loco laudare. Horum enim scripta cum in omnium manibus sint, facile quivis agnoscet, quem quovis loco secutus sim, quae aliquis mihi non persuaserit, quae denique ipse novarim.

Lex perscripta est anno, quo Philteas praeses cantorum erat, id est, ut hodie constat, anno 450—449 a. C. n., quo imperium populare Mileti constitutum est. Nobis vero tradita est per apographon lapidi incisum saeculo a. C. n. primo, ut videtur, idque hic illic, ut fit, mendosum. Sed pleraque menda iam-

1) Berl. Sitz. Ber. 1904, p. 619 sqq. Cf. Gött. gel. Anz. 1914, p. 76 sqq.

2) Bechtel, S. G. D. I. 5495; Solmsen, Inscr. graecae sel.[3] p. 88 sqq.; Rehm, Milet, Heft III: das Delphinion, p. 277 sqq.; Hiller von Gärtringen, Syll. inscr. graec.[3], 57. Danielsson, Eranos, 1914.

dudum omnium consensu sublata sunt, quo fit, ut ne de his quidem omnibus denuo me agere necesse sit.

In lege describenda ubique fere utor orthographia non ipsorum Milesiorum aetatis Herodoti, sed quae nobis usitata est.

Ἐπὶ Φιλτέω τοῦ Διονυσίου μολπῶν αἰσυμνῶντος (προσέταιροι ἦσαν Οἰνώπων Ἀγαμήδης Ἀριστοκράτεος, Ὁπλήθων Λύκος Κλέαντος, Βίων Ἀπολλοδώρου, Βωρέων Κρηθεὺς Ἑρμώνακτος, Θράσων Ἀντιλέοντος) ἔδοξε μολποῖσιν τὰ ὄργια ἀναγράψαντας θεῖναι εἰς τὸ ἱερὸν καὶ χρῆσθαι τούτοισιν· καὶ οὕτω τάδε γραφθέντα ἐτέθη.

§ 1. *Ἑβδομαίοισι τῇ ὀγδῷ ἀπο(τε)λεῖ καὶ τὰ ἱερὰ ἢ σπλάγχνα σπείσουσι μολπῶν αἰσυμνήτης. Ὁ δὲ αἰσυμνήτης καὶ ὁ προσέταιρος προσαιρεῖται, ὅταν οἱ κρητῆρες πάντες σπεισθέωσι καὶ παιωνίσωσιν.*

Τῇ δὲ ἐνάτῃ καὶ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ τῆς πεμπάδος, ἣν ἴσχουσιν στεφανηφόροι, τούτων προλαγχάνει τὰ ἰσαῖα ὁ νέος. Ἄρχονται θύειν τὰ ἱερήια ἀπὸ τούτων Ἀπόλλωνι Δελφινίῳ καὶ κρητῆρες κιρνέαται κατόπερ ἐμ μολπῶν καὶ παιὼν γίνεται. Ὁ δὲ ἐξιὼν αἰσυμνήτης ἀπὸ τῶν ἡμισέων θύει Ἱστίῃ· καὶ κρητῆρας σπενδέτω αὐτὸς καὶ παιωνιζέτω.

Τῇ δεκάτῃ ἀμιλλητήρια· καὶ δίδοται ἀπὸ μολπῶν δύο ἱερήια τοῖσι στεφανηφόροισιν τέλεια καὶ ἔρδεται Ἀπόλλωνι Δελφινίῳ· καὶ ἀμιλλῶνται οἱ στεφανηφόροι οἵ τε νέοι καὶ οἱ ἱέρεῳ καὶ οἶνον πίνουσι τὸμ μολπῶν· καὶ κρητῆρες σπένδονται κατόπερ ἐμ μολπῶν. Ὁ δὲ ἐξιὼν αἰσυμνήτης παρέχει ἅπερ ὁ Ὀνιτάδης καὶ λαγχάνει ἅπερ ὁ Ὀνιτάδης.

§ 2. *Ὅταν στεφανηφόροι ἴωσιν ἐς Δίδυμα, ἡ πόλις διδοῖ ἑκατόνβην τρία ἱερήια τέλεια· τούτων ἓν θῆλυ, ἓν δὲ ἐνορχές.*

Ἐς μολπῶν ἡ πόλις διδοῖ Ταργηλίοισιν ἱερήιον τέλειον καὶ Μεταγειτνίοισιν ἱερήιον τέλειον, Ἑβδομαίοισιν δὲ δύο τέλεια· καὶ χοῦν τὸμ παλαιὸν ὁρτῆς ἑκάστης.

Τούτοισι τοῖς ἱεροῖσιν ὁ βασιλεὺς παρίσταται, λαγχάνει δὲ οὐδὲν πλεῖον τῶν ἄλλων μολπῶν.

§ 3. *Καὶ ἄρχονται οἱ στεφανηφόροι Ταυρεῶνος θύειν Ἀπόλλωνι Δελφινίῳ ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν ἀπαρξάμενοι καὶ κρητηρίσας τέσσερας. Καὶ γυλλοὶ φέρονται δύο καὶ τίθεται παρ' Ἑκάτην τὴν πρόσθεν πυλέων ἐστεμμένος καὶ ἀκρήτῳ κατασπένδεται, ὁ δ' ἕτερος ἐς Δίδυμα ἐπὶ θύρας τίθεται. Ταῦτα δὲ ποιήσαντες ἔρχονται τὴν ὁδὸν τὴν πλατεῖαν μέχρι ἄκρου, ἀπ' ἄκρου δὲ διὰ δρυμοῦ. Καὶ*

παιωνίζεται πρῶτον παρ' Ἑκάτῃ τῇ πρόσθεν πυλέων παρὰ Δυνάμει, εἶτεν ἐπὶ λειμῶνι ἐπ' ἄκρου παρὰ Νύμφαις, εἶτεν παρ' Ἑρμῇ Ἐνκελάδου, παρὰ Φυλίῳ, κατὰ Κεραιίτην, παρὰ Χαρέω ἀνδριᾶσιν. Ἔρδεται δὲ τῷ πανθύῳ ἔτει παρὰ Κεραιίτῃ δαρτόν, παρὰ Φυλίῳ δὲ θύα θύεται πάντ' ἔτεα.

§ 4. *Ὀνιτάδῃσι πάρεξις κεράμου, σιδήρου, χαλκοῦ, ξύλων, ὕδατος, κύκλων, δᾳδός, ῥιπῶν κρέα ἐπιδιαιρεῖν, Φαλαγκτηρίων, δεσμῶν τοῖς ἱερηίοισιν, παρὰ στεφανηφόρους λύχνον καὶ ἄλειφα, ὄπτησις σπλάγχνων, κρεῶν ἕψησις, τῆς ὀσφύος καὶ τῆς πεμπάδος, ἣν στεφανηφόροι ἴσχουσιν, ἕψησις καὶ διαίρεσις, καὶ μοίρης λάξις. Ἐπιπέσσειν τὰ ἔλατρα ἐξ ἡμεδίμνου τὠπόλλωνι πλακούντινα, τῇ Ἑκάτῃ δὲ χωρίς.*

Γίνεται Ὀνιτάδῃσιν ἀπὸ μολπῶν ὀσφύες πᾶσαι ἐκτὸς ὧν οἱ στεφανηφόροι ἴσχουσιν, δέρματα πάντα, θυαλήματα τρία ἀπ' ἱερηίου ἑκάστου, θύων τὰ περιγινόμενα, οἶνον τὸν ἐν τῷ κρητῆρι περιγινόμενον, πεμπὰς τῆς ἡμέρης.

Ὅτι ἂν τούτων μὴ ποιῶσιν Ὀνιτάδαι, ἕαδε μολποῖσιν ἐπὶ Χαροπίνου στεφανηφόρους ἀπὸ τῶν Ἱστιηίων παρέχειν. Ὅτι δ' ἂν Ὀνιτάδαι χρηίζωσιν, ἕαδε μολποῖσι στεφανηφόροισιν ἐπιτετράφθαι.

§ 5. *Τῷ κήρυκι ἀτελείη ἐμ μολπῶν πάντων καὶ λάξις σπλάγχνων ἀπὸ θυῶν ἑκαστέων καὶ οἴνου φορὴ ἐς τὰ ψυκτήρια τέλεσι τοῖς ἑωυτοῦ, ὁ δ' οἶνος ἀπὸ μολπῶν γίνεται.*

§ 6. *Τῷ ᾠδῷ δεῖπνον παρέχει ὁ ἱέρως, ἄριστον δὲ ᾡσυμνήτης.*

„Philtea Dionysii filio cantorum praeside, assessoribus ex Oenopibus Agamede Aristocratis filio, ex Hopletibus Lyco Cleantis filio, Bione Apollodori filio, ex Boreensibus Cretheo Hermonactis filio, Thrasone Antileontis filio, visum est cantoribus religiones describere et dedicare in templo iisque stare. Atque descriptae et dicatae sunt sic:

§ 1. Hebdomaeis octavo die porrigit sacra extave libaturis cantorum praeses. Adlegitur autem praeses ille et assessores, cum craterae omnes libatione consecratae sunt et paeanem cantaverunt.

Nono die lumborum et quintae partis, quae stephanephoris datur, parem portionem praesortitur praeses novus. Deinde incipiunt victimas Apollini Delphinio immolare et craterae vino et aqua implentur, uti in cantorum domo, et paean can-

tatur. Praeses qui se munere abdicat ex dimidia parte Vestae sacrificat; et crateras libatione consecrato ipse et paeanem cantato.

Decimo die fiunt certamina et duae victimae adultae a cantoribus praebentur stephanephoris et sacrificantur Apollini Delphinio. Certant stephanephori, cum iuniores tum sacerdotes, et vinum cantorum bibunt; et craterae consecrantur, uti in cantorum domo. Praeses anni prioris praebet eadem quae Onitadae et accipit eadem quae Onitadae.

§ 2. Cum stephanephori procedunt Didyma, respublica praebet hecatomben trium victimarum adultarum; harum una femina, altera non exsecta esto.

Cantorum in domum dono mittit respublica Targeliis victimam adultam, Metagitniis victimam adultam, Hebdomaeis duas adultas, et (vini) congium illum antiquum quoque die festo.

His sacris rex adest, sed non plus accipit quam cantores.

§ 3. Incipiunt stephanephori mense Taureone sacrificare Apollini Delphinio, postquam victimas a sinistro lustraverunt et craterae consecratae sunt quatuor. Cubi lapidei portantur duo, quorum alter collocatur ad Hecaten extra portam infulatus et mero conspergitur, alter Didyma defertur ibique ad fores aedis deponitur. His rebus peractis, procedunt via lata ad iugum, deinde per nemus. Paean cantatur primum ad Hecaten extra portam apud fanum Opis, deinde in prato in iugo collis ad Nymphas, deinde apud Mercurium Enceladi, ad Phylium, ad Ceraeitam, ad Chareae statuas. Sacrificatur anno, qui *πάνθυον ἔτος* dicitur, ad Ceraeitam ovis; apud Phylium quotannis suffimentis litatur.

§ 4. Onitadae praebento fictilia, ferrum, aes, ligna, aquam, circulos, faces, crates, in quibus carnes dividantur, *φαλαγκτήρια*, vincula victimis, stephanephoris lucernam et oleum, extorum assationem, carnium coctionem, lumborum et quintae partis, quae stephanephoris datur, coctionem et divisionem et sortitionem. Ad hoc placentas conficiunto ex hemimedimno Apollini mellitas, Hecatae seorsum.

Dantur Onitadis a cantoribus lumbi omnes praeter eos, qui stephanephororum sunt, pelles omnes, tria liba pro quaque victima, suffimentorum residua, vinum quod in crateris superest, quinta pars quotidie.

Quicquid harum rerum Onitadae non praebent, visum est cantoribus, Charopino praeside, stephanephoros ex Vestae supellectile praebere oportere. Sed petitiones Onitadarum omnes cantoribus visum est stephanephoris committere.

§ 5. Praeconi esto immunitas in cantorum domo ab omnibus rebus et portio extorum de quoque sacrificio et vini portatio ad viridaria suo sumptu; vinum a cantoribus praebetur.

§ 6. Praecentori coenam sacerdotes, pransum praeses praebet".

Mileti quotannis tres phylae binos viros elegisse videntur, qui collegio cantorum praeessent. Ex his sex viris unus praeses creabatur, cui *αἰσυμνήτης* nomen erat; ceteri quinque *προσέταιροι* vocabantur.

Ad § *1.* Primo capite constituitur, quomodo Hebdomaeis praeses novus adlegatur. Insunt etiam alia praescripta quaedam ad Hebdomaea pertinentia.

Quae cum, ut ipsum nomen docet, septimo die, qui Apollini sacer erat, mensis alicuius inceperint, hic tamen tantum definitur, quid octavo, quid nono, quid decimo die eius mensis agendum sit. De die septimo propterea nihil statutum esse apparet, quod de sollemnibus illius diei inter omnes constaret. Inde statim universam indolem huius legis sacrae cognoscere licet: non omnia enim in ea attinguntur, sed, ut in plerisque legibus antiquissimis, tantum illa, de quibus nova praecepta danda aut vetera instauranda erant aut de quibus dissensio orta erat.

Inprimis autem hoc capite praescribitur, qua ratione praeses collegii abdicet et praeses novus, qui die secundo Hebdomaeorum simul cum assessoribus creatur, munus suum auspicetur. Primo die, de quo inscriptio nihil exhibet, praeses anni exeuntis adhuc solus omnibus praemiis et honoribus cumulatur. Secundo praeses novus in locum eius substituitur et ad quaedam humiliora officia, quae sacerdotum esse solent, astringitur. Tertio praesidem novum mediocribus praemiis donisque honorare incipiunt et simul praesidem, qui se munere abdicat, ipsum insolita officia nonnulla (*κρητῆρας σπένδειν, παιωνίζειν*), praestare cogunt; praesides iam in aequo fere stant et aequa conditione.

sacrificia ordiuntur [1]). Quarto die praeses novus plenum dignitatis suae splendorem obtinet, dum decessor eius famuli loco in templo operatur et famuli vicem vescitur. Sic spatio quatuor dierum alter a culmine honorum ad infimum gradum descendit, alter sensim ad summum fastigium extollitur.

Prima verba capitis laborant corruptela, quae omnes interpretes exercuit. Legitur enim in lapide: Ἑβδομαίοισι τῇ ὀγδῷ ΑΠΟΛΕΙ καὶ τὰ ἱερὰ ἢ σπλάγχνα σπείσουσι μολπῶν αἰσυμνήτης. Quod sensu cassum est. Collatis vero inscriptionibus Cois [2]), in quibus identidem legitur sacerdotis esse ἱερὰ παρέχειν, facile suspicio oriri potest pro ΑΠΟΛΕΙ verbum quoddam legendum esse, quod a παρέχειν sententia non multum absit. Deinde conferri iubeo inscriptionis Theraeae IG, XII, 3, 330 (Leg. Graec. sacr. p. 320), VI vs. 14 sq.: οἱ δὲ ἐπιμήνιοι οἱ θύοντες τὰς θυσίας ταύτας ἀποδωσοῦντι τῷ κοινῷ τούς τε ἐλλύτας πάντας καὶ τῶν σπλάγχνων τὰ ἡμίση ... ὁ δὲ ἀρτυτὴρ διελεῖ τὰ ἱερὰ τοῖς παροῦσι. His maxime fretus pro ΑΠΟΛΕΙ scriptum fuisse ἀποτελεῖ conieci. Cum enim apud Homerum legatur δῶρα sive δωτίνην τελεῖν [3]) pro δῶρα διδόναι, consentaneum est Iones etiam ἀποτελεῖν dixisse pro ἀποδιδόναι. Τὰ ἱερά quid sint, neque hoc loco neque multis aliis pro certo definiri potest [4]). Apte dicitur: τὰ ἱερὰ ἢ σπλάγχνα, nam non inprimis interest, quid aesymneta distribuat, dummodo ipse tali officio fungatur. Scrupulum fortasse adhuc tibi inicit adverbium καὶ ante τὰ ἱερά collocatum. Hoc non ad τὰ ἱερά, sed ad totam sententiam pertinere censeo, ut significetur octavo die ἄλλα τε πολλά fieri καὶ δὴ καὶ τοῦτο. Similiter paulo infra legitur: τῇ δὲ ἐνάτῃ καὶ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ τῆς πεμπάδος ... προλαγχάνει τὰ ἰσαῖα ὁ νέος. Nam coniunctio copulativa bis repetita καί-καί ab hoc loco aliena esset [5]).

Ὁ προσέταιρος collective dictum est; item § 1: τῆς ὀσφύος,

---

1) Cf. Plat. Crat. p. 401, d: πρὸ πάντων θεῶν τῇ Ἑστίᾳ προθύειν. Hymn. Hom. XXIX. Soph. frg. 658 N.²: ὦ πρῷρα λοιβῆς Ἑστία. Fritze, De libatione veterum Graecorum, diss. Berol. a. 1893, p. 43 sqq.

2) Dittenberger, Syll.², 616 sqq.

3) Hom. Il. V, 598; Od. XI, 352. Cf. Soph. Indag. 2.

4) Cf. Stengel, Opferbräuche der Griechen, p. 89, 4 et 149, 7; p. 96.

5) Danielsson, l. l. p. 9.

ὁ Ὀνιτάδης; § 4: τῆς ὀσφύος, § 6: ὁ ἵερως. Προσαιρεῖται aptissime dicitur, quod praeses et assessores anni superioris non statim decedunt, sed per tres dies simul cum successoribus suis sacris intersunt. Κρητῆρας σπένδειν quid sit, ex ipsa inscriptione facile intellegimus: ex singulis enim crateris diis libatur [1]), priusquam paterae ex iis impleantur: tum rursus quisque ex suo poculo libat. Idem mos invenitur Hom. Odyss. III, 393 sqq.:

τοῦ ὁ γέρων κρητῆρα κεράσσατο, πολλὰ δ' Ἀθήνῃ
εὔχετ' ἀποσπένδων, κούρῃ Διὸς αἰγιόχοιο·
αὐτὰρ ἐπεὶ σπεῖσάν τ' ἔπιον θ' ὅσον ἤθελε θυμός ...

Πεμπάδα hic dici conicio quintam partem carnium victimarum. Quamquam incertum hoc esse concedo. Alibi πεντάς dicitur id quod e quinque partibus constat; sed etiam vox τριττύς modo *ternionem*, modo *tritam partem* significat. Cf. Dittenberger, Syll.², 554, 12 (v. Stengel, Opferbräuche, p. 89): τὰ τρίτα μέρη. Post verba ἄρχονται θύειν τὰ ἱερήια in lapide perperam repetitae sunt litterae ΑΡΧΟ, quas utpote manifesto errore a quadratario additas delendas esse censeo. Ἀπὸ τῶν ἡμισέων adverbialiter dictum esse mihi videtur eadem ratione qua apud Thucydidem plus semel ἀπὸ τοῦ ἴσου vel ἀπὸ τῆς ἴσης legitur pro ἐξ ἴσου, *ex aequo*. Stephanephororum nomen apud Graecos commune erat magistratibus et sacerdotibus, qua de causa inscriptiones aliarum civitatum aliusve aetatis fere nihil prodesse possunt scire cupientibus, quonam munere stephanephori Milesii medio saeculo quinto functi sint. Minime vero huc referendum est, quod cantorum Milesiorum praesides aetate Romana non solum αἰσυμνῆται, sed etiam στεφανηφόροι vocabantur. Ex verbis οἱ στεφανηφόροι οἵ τε νέοι καὶ οἱ ἱέρεῳ sine ulla dubitatione efficio stephanephoros hic dici eos, qui aut iam sacerdotes Apollinis facti sunt, aut in fano instituuntur, ut postea sacerdotium ineant. Cuius rei aliud exemplum, ut videtur, nondum apud Graecos inventum est [2]). Primo obtutu

1) Cf. Poll. VI, 15; Schol. Plat. Phileb. p. 66, d; Fritze, De libatione veterum Graecorum, diss. Berol. 1893, p. 45; Daremberg-Saglio, Dict. des antiq. s. v. sacrificium, p. 963.

2) Cf. Stengel, Griech. Kultusalt. p. 31: „Eine Vorbildung und Erziehung für das priesterliche Amt gab es nicht".

fortasse miraberis, quod sacerdotes Apollinis eorumque discipuli lege astricti sunt, ut in certamina musica descenderent. Sed huius rei causa in aperto est: Miletum post bella Persica ad summam inopiam delapsam esse non mea nunc est opinio, sed dudum a Glotzio, omnibus plaudentibus, demonstratum est [1]). In universa autem egestate studia Musarum deseri solent [2]). Lege igitur cavendum erat, ne certamina publica Apollinis Delphinii negligerentur.

Ad § *2.* Capite secundo constituitur, quid respublica cantoribus praestet diebus festis, scilicet 1° cum pompa Mileto Didyma ducitur, de qua § 3 agitur, 2° Targeliis, 3° Metagitniis, 4° Hebdomaeis.

Athenis Thargelia et Metagitnia, quaecumque eorum prima origo fuit, in Apollinis honorem celebrabantur. Procul dubio res se item habebat Mileti. Concludimus igitur in hac inscriptione de solo Apollinis cultu agi, quem collegium cantorum unice fere coluisse videtur [3]).

Hic hecatomben ob paupertatem civitatis ad tres, si dis placet, victimas redactam videmus; ceteris feriis una vel duabus defunguntur, quibus additur vini congius, antiquae quidem capacitatis, sed unus!

Haec cum respublica dono det cantoribus, invitatur etiam rex sacrorum nec tamen prae ceteris, qui sacrificiis suo iure intersunt, honorifice tractatur.

Ad § *3.* Capite tertio praecipitur, quomodo pompa sollemnis ad Didymaeon ducenda sit.

Quid sit *ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν ἀπαρξάμενοι*, minime ignotum est. *Ἀπάρχεσθαι* sive *κατάρχεσθαι τὸ ἀπὸ τῶν χερνίβων περιρραίνειν τῷ ἱερείῳ ... ἐκάλουν οἱ παλαιοί* [4]). Quod etiam Athenis semper a sinistro sive dextrorsum factum esse patet ex Arist. Pac. vs. 956 sq.:

ἄγε δὴ τὸ κανοῦν λαβὼν σὺ καὶ τὴν χέρνιβα
περίιθι τὸν βωμὸν ταχέως ἐπιδέξια.

---

1) Comptes-rendus de l'Acad. des Inscr., 1906, p. 525.

2) Suspicari licet certamina musica Milesiorum saeculo VI° et VII° admodum floruisse.

3) Hecatae in fano Apollinis Delphinii ara consecrata fuisse videtur (v. § 4).

4) Schol. Od. III, 445. Cf. Eur. Iph. Aul. 1568 sq. Herc. Fur. 926 sq. Arist. Av. 958. Daremberg-Saglio, Dict. des antiq. s. v. sacrificium, p. 965.

'Ενδεξιοῦσθαι βωμόν id vocatur Eur. Iph. Aul. 1471.

Κρατηρίζειν duas significationes habere docet Photius, cuius haec sunt verba: κρατηρίζων· οἶνον ἐν κρατῆρι κιρνῶν ἢ ἀπὸ κρατήρων ἐν τοῖς μυστηρίοις σπένδων. Harum altera occurrit apud Demosthenem [1]), posterior huic loco idonea esse videtur. Κρητηρίζειν igitur hic idem est quod supra dicitur κρητῆρα σπένδειν. Ad τέσσερας subintellegi potest κρητῆρας. Pro κρητηρίσας exspectamus κρητηρίσαντες. Si autem qui hoc scripsit ἀνακολούθως hic singulari numero usus est, vide ne propterea hoc fecerit, quod non omnes stephanephori, sed unus ex iis crateras consecrare solitus sit. Sed etiam lapicidae mendum esse potest.

Paean cantatur cum aliis locis tum παρὰ Δυνάμει. Hic Δύναμιν tamquam deam a Milesiis esse cultam videmus. Eidem numini etiam Tei aram consecratam fuisse efficimus e Diris Teiis [2]) (vs. 29 sqq.): οἵτινες τιμουχέοντες τὴν ἐπαρὴν μὴ ποιήσεαν ἐπὶ Δυνάμει, καθημένου τὠγῶνος, 'Ανθεστηρίοισιν καὶ 'Ηρακλέοισιν καὶ Δίοισιν, ἐν τῇπαρῇ ἔχεσθαι. Hucusque legebatur ἐπὶ δυνάμει, quod invita grammatica et absurde, quod ad sensum attinet (quid enim magistratus impedire potuisset, quominus imprecationem haberent?) idem significare putabant quod εἰς δύναμιν.

Παρ' 'Ερμῇ 'Ενκελάδου dubito num recte legatur, nam Enceladus nomen gigantis est. Ecquid legendum est παρ' 'Ερμῇ ἐν Κελάδ(ῳ)? Etiam in Arcadia flumen memoratur, cui Κέλαδος nomen erat.

Ad § *4.* Capite quarto agitur de Onitadarum officiis et de eorum iuribus ac praemiis.

Onitadas famulos esse ex toto tenore huius capitis apparet, maxime vero ex eo quod quicquid vini in crateris restat [3]) iis ebibendum relinquitur. Inter officia eorum commemoratur τῆς ὀσφύος καὶ τῆς πεμπάδος, ἣν στεφανηφόροι ἴσχουσιν, ἕψησις καὶ διαίρεσις, καὶ μοίρης λάξις. Ergo manifestum est verbis

1) Demosth. XVIII, 259.

2) Michel, Recueil, 1318; Dittenberger, Syll.², 38.

3) Verba οἶνον — περιγινόμενον perperam accusativi terminationibus ornavit qui haec scripsit, cum debuisset nominativi. Eiusmodi errores vix quisquam praeter grammaticos sentit et animadvertit. Non credo inde pro certo concludi posse haec verba postea addita esse.

μοίρης λάξις non significari Onitadis partem tribui earum carnium, quas in gratiam stephanephororum coquant et dividant. Hoc enim infra inter iura eorum positum oportuit. Non nego per grammaticam μοίρης λάξιν esse posse ius partis nanciscendae; cf. § 5: λάξις σπλάγχνων. Sed hoc loco alia sententia requiritur. Quapropter, collatis glossis Hesychianis: μοιρολαχεῖν· τὸ μερίδι λαγχάνειν. τινὲς τὸ διαιρεῖσθαι. — μοιρίλογχοι· οἱ τὰ κοινὰ διαιροῦντες. — λῆξις· ... ἐπὶ μερίδι διακληροῦσθαι [1]), suspicor verbis μοίρης λάξις Onitadis praecipi, ut partes, quas ipsi stephanephoris faciunt, inter eas sortiantur, ut omnia quam iustissime fiant. Μοίρης collective dictum est; cf. quae supra p. 420 sq. ad § 1 adnotavi.

Ludicrum est quod in fine capitis scriptum legimus. Onitadae si quando non praebent quae lex eos praebere iubet, ipsos stephanephoros eorum officia suscipere et quae desunt supplere lex cogit, ne quid cultus Apollinis detrimenti capiat. Hoc tunc constitutum est, cum Milesii ex beatis miseri facti erant. Sed perspicuum est, si nihil praeterea praescriptum esset, Onitadas iam officiorum suorum magnam partem neglecturos fuisse idque prorsus impune. Sollerter ideo et callide legis latores statim addiderunt iudicium de omnibus petitionibus Onitadarum penes stephanephoros fore. Semper enim famuli aliquid rogant et punientur quodammodo, si nihil obtinebunt praeter ea, quae iusto iure iis debentur.

Charopino praeside, i. e. anno 479/8, quo Miletus post proelium ad Mycalen liberata est, hoc ita constitutum esse diserte in inscriptione dicitur. Intellegimus igitur etiam cetera omnia, quae in hac lege leguntur, non necessario demum Philtea praeside a cantoribus decreta esse, sed etiam antiquiora praescripta nonnulla in ea esse repetita vel renovata. Neque id mirum est. Nam plurimae leges et antiquis et nostris temporibus ea ratione nascuntur, ut partim antiquiora serventur, partim nova interponantur et superaddantur. Sed licet hoc in universum certo certius sit, tamen humanum ingenium, cum nihil praeter ipsas leges tenemus, vix sufficiat ad enucleandum, qua ratione quave proportione nova antiquis mixta sint.

1) Cf. Poll. VIII, 135 sq.

Quod non minus de hac lege quam de ceteris valere persuasum habeo.

Nomen Onitadarum derivatum esse videtur a nomine herois, qui Ὀνίτης vocabatur quique apud Hesychium breviter memoratur. Huius autem nomen manifesto a voce quae est ὄνος ductum est. Asinus, sicuti apud Aegyptios deo Seth, ita apud Graecos Apollini sacer erat. Cuius rei argumenta afferre possumus haecce:

1°. In inscriptione attica [1]) a. 380 a. C. n., qua de rebus Amphictyonum Delphicorum agitur, sermo est de asinis, qui Apollini tamquam victimae aluntur.

2°. Pindarus [2]) Hyperboreos Apollini hecatombas asinorum mactare fingit.

3°. Antoninus Liberalis [3]) idem affirmat narratque fabulam, in qua item de asinis Apollini sacrificatis agitur. Similia Boeus et Simmias Rhodius narraverant.

4°. Callimachi [4]) fragmentum servatum est hoc:

τέρπουσιν λιπαραὶ Φοῖβον ὀνοσφαγίαι.

5°. Pausania [5]) auctore, Delphis in fano Apollinis erat asinus aeneus ab Ambraciotis Apollini consecratus. Cuius rei αἴτιον cum postea ignoraretur, insulsam fabellam excogitaverant, quam apud Pausaniam relegas, si tanti est. Vera causa erat, quod deo suum animal, tamquam perpetuum sacrificium, conflandum curaverant.

6°. Midas ab Apolline auribus asininis dotatus est.

Ad § *5.* Capite quinto constituuntur munera praeconis.

Ad § *6.* Capite sexto agitur de victu τοῦ ᾠδοῦ.

Cf. lex sacra Asclepiei Epidaurii saeculi V[i] exeuntis [6]): τοῦ δευτέρου βοὸς τοῖς ἀοιδοῖς δόντω τὸ σκέλος, et inscriptio ex insula Ceo III[i] saeculi a. C. n. ineuntis [7]): διδόναι δὲ καὶ ῥαψῳδῷ κρεῶν μερίδα.

Totam legem perlustravimus. Quo singula capita spectent, definivimus et simul nonnulla supplementa commentariorum,

1) I. G. II, 545.
2) Pind. Pyth. X, 33.
3) Ant. Lib. 20.
4) Callim. frg. 187; cf. sq.
5) Paus. X, 18, 3.
6) Dittenberger, Syll.² 938, 14 sq.
7) Ibid. 522, 35 sq.

quibus viri docti inscriptionem abunde ornaverunt, proposuimus. Nunc, quod caput est, inquiramus, quinam fuerint „Cantores" illi Milesii, qui talem legem promulgaverint. Non sunt ministri Apollinis neque famuli sacrorum, nam illis partibus στεφανηφόροι et Ὀνιτάδαι funguntur. Nec magis sodales collegii tibicinum vel cantatorum sunt; cantat enim illis festis diebus ὁ ᾠδός, homo vili mercede conductus, qui ne cibo quotidiano egeat, in fine legis benigne providetur. Quinam sint, sponte apparebit, si perpendemus quae in ipsa lege de iis dicta sunt:

Cantores sunt sodales collegii, cui praeficiuntur sex viri, ab ipsis procul dubio, utpote in civitate democratica, electi. Habent curiam suam, in qua congregantur et festos dies celebrant. Habent suos reditus, nam certis diebus victimas et vinum donant stephanephoris. Habent potestatem statuendi quidlibet de cultu in fano Apollinis Delphinii, legemque, quam de sacris Apollineis iusserunt, in fano dedicandam curant. Quemadmodum igitur populus in contione de re publica decernit, vel ut minore exemplo ex titulis atticis petito utar, quemadmodum οἱ ὀργεῶνες τοῦ ἱεροῦ de fano sacrisque suis statuunt, ita illi de cultu Apollinis. Sunt ergo nihil aliud ac sodales collegii cultorum Apollinis.

Parvumne hoc collegium an magnum fuerit, quaeres. Maximum puto, ut vix ullus civis Milesius non Cantor Apollinis esset.

1°. Cantorum enim praeses eponymus civitatis est.

2°. Assessores, qui iis praesunt, eliguntur ex phylis Milesiis.

3°. Cantores constituunt, quaenam dona civitatem sibi quotannis dare oporteat (§ 2).

4°. In inscriptione Milesia a. 212/11 a. C. n. [1]) legitur: ἐὰν δέ τις πολιτεύηται παρὰ τόδε τὸ ψήφισμα, εἶναι αὐτὸν ὑπεύθυνον τῇ τε ἐμ μολποῖς ἐνστάσει καὶ τῇ δίκῃ τῆς ξενίας κατὰ τοὺς νόμους. Cantorum igitur fuit de civitate cognoscere.

Haec omnia ita se habere non possent, nisi omnes fere cives, exceptis indignis, simul Molpi fuissent.

Quare autem cultores Apollinis μολποί dicti sint, non est valde difficile intellectu. Nomen natum esse videtur ea aetate, qua adhuc omnes tribules numen suum communi cantu et

---

1) Milet, III: das Delphinion, n°. 143, 31 sq.

saltatione placare solebant. Quamquam morem paeanis in honorem dei identidem cantandi diu perdurasse ipsa lex docet. De cantu et saltatione in prisca religione nemo acutius egit quam nuper J. A. K. Thomson in libro amoeno, quem magna cum voluptate legisse me profiteor. Qui licet legem Milesiam eo loco, nisi fallor, non respexerit, tamen nomen cultorum Apollinis Delphinii mea sententia optime illustravit his verbis:

„The earliest poetry is, by all the evidence, a form of charm or spell. This *carmen* is the accompaniment of a magical dance. It is a kind of interpretation or description of the dance, which has always a mimetic or semi-dramatic character. It comes to the same thing, if we say the dance is a kind of enactment or dramatisation of the chant. The dance is performed by the entire community or „tribe" of able and qualified dancers. Hence poetry is in its beginning choral...

Whether we say, that the dance-song ... has a religious, or whether we say it has a magical character, we cannot be far out ... It is communal or „tribal", thus possessing an inclusiveness in one direction and an exclusiveness in the other... It is inclusive in this, that it demands (with certain obvious exceptions) all the members of the community for its performance. It is exclusive in so far as it is restricted to the community... The dance is a secret, and on the preservation of the secret knowledge depends the safety, and even the existence of the „tribe"" [1]).

---

1) Thomson, The Greek Tradition, p. 159.

AD SENECAE HERCULEM FURENTEM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Senecae tragoedias nostris temporibus magis magisque legi atque emendari coeptas esse magnopere gaudeo. Vereor enim ne illorum numero ascribendus sim qui eas lectitare amant tam propter cogitata quae continent sapientissima quam propter modum concisum pulcherrimumque quo quavis pagina exprompta leguntur. 'Vereor' scripsi, nam probe scio usu receptum iam esse poetas Latinos tantum non omnes prae Graecis contemnere, tamquam rhetoricos neque umquam ex se fertiles damnare, hoc uno consilio etiamnunc commentari ut ergasterium atque adeo ergastulum eorum excutiatur, deinde vero doctissima gravissimaque inquisitione exponatur cui Graeco unamquamque sententiam debere et singula enuntiata, immo vocabula singula surripere potuerint. Qui ea ratione utitur quam nunc tenet saeculum et moris antiqui homunculos naso adunco suspendit, totus de capsula est, ut Senecae verbis utar. Equidem et istud et alia eiusmodi vitia nostrae aetatis aequo animo fero, quamdiu ipse mea via pergere non impedior, sicut illis futurismi et cubismi sectatoribus non invideo, dummodo vera pictorum artificia spectare atque admirari mihi liceat. In eorum igitur numerum me refero qui Senecae tragoediis delectentur nec me pudet societatis quamvis exiguae. Viros doctos summo studio poetam amplecti et variae editiones comprobant et commentationes quas in libro trimestri cui The Classical Quarterly est titulus C. E. Stuart Cantabrigiensis, W. R. Hardie Edim-

burgensis, H. W. Garrod Oxoniensis anno MCMXI evulgarunt. Quid quod eodem fere die, quo meae ad Phaedram fabulam annotationes in hoc volumine prodierunt, noster Van Wageningen egregia eiusdem tragoediae editione nos ditavit, quae introitu locupletissimo et notis exegeticis patrio sermone conscriptis instructa cum sit, haud dubie multum contribuet ad poetae nostri virtutes cum nostratibus communicandas, quae saepe a censoribus quasi curta sententia iudicantibus non agnoscuntur. Exemplum afferre lubet. Unum ex amicis meis, cuius iudicium ceteroquin magni facio, nuper locum illum improbare audivi, ubi infantibus inferos intrantibus cereum vel candelam praeferri poeta dicit quae tenebras et timorem arceat, Herc. F. 855 sq.:

his datum solis, minus ut timerent,
igne praelato relevare noctem.

Tam ridicula haec ei videbantur ut poetam summam insulsitatem hic consecutum esse neque ullum locum insipidiorem in tragoediis omnibus exstare contenderet. At tamen mihi reputanti ex prisca consuetudine funerum, cum noctu omnia ducerentur, hunc morem etiamtunc servatum esse, cuius originem Seneca iam ignoraret, res a tragoediae gravitate non absona visa est. Poetam isto more saepius permotum esse demonstrant De Tranq. An. 11: *toties praeter limen immaturas exsequias fax cereusque praecessit* et De Brev. Vit. i. f.: *At mehercule istorum funera, tamquam minimum vixerint, ad faces cereosque ducenda sunt.* Nonne igitur ista sane puerilis explicatio moris, cuius causa eum latebat, Romani hominis propria et naturalis potius appellanda est quam absurda insulsaque? Aliter comparata erat mens hominum tunc viventium atque nostra. Ceterum quam verum Garrodi dictum sit „Seneca has, in fact, always been carelessly read", in tragoediis legendis relegendisque usu expertus pro viribus meis librariorum menda, quibus vel nunc scatent, haud pauca corrigere sum conatus. Quod num prospere mihi successerit, quoniam Leo et Richter, viri de poeta nostro optime meriti, diem supremum obierunt, futuri editoris iudicio committo.

In ipso tragoediae exordio Iuno indignata queritur

1 *Soror Tonantis (hoc enim solum mihi*
nomen relictum est) semper alienum Iovem
ac templa summi vidua deserui aetheris
[locumque caelo pulsa paelicibus dedi;]
tellus colenda est: paelices caelum tenent.

Versus uncinis a me inclusus delendus est.

In cantico primo, ubi chorus diem renascentem salutat, legitur

129 *signum celsi glaciale poli*
septem stellis Arcados ursae
lucem verso temone vocat.

Leo vs. 130 ad calcem paginae tamquam insiticium relegavit, quem non inducendum, sed emendandum esse equidem suspicor; credo enim veram scripturam esse:

saeptum stellis Arcados ursae.

Chorus varia ambitionis exempla enumerat, inter quae

169 *illum populi favor attonitum*
fluctuque magis mobile vulgus
aura tumidum tollit inani.

Constructio verborum me quidem docet legendum esse *attonitus*, quod epitheton in Senecae tragoediis frequentatum diversis nominibus additur.

Amphitryon cum primum progreditur, exclamat

205 *O magne Olympi rector et mundi arbiter,*
iam statue tandem gravibus aerumnis modum
finemque cladi. nulla lux umquam mihi
secura fulsit: finis alterius mali
gradus est futuri.

Quoniam in iis, quae post versus supra descriptos leguntur, semper et ubique de Herculis, non de Amphytrionis laboribus mentio fit, multi finem versus 207 mutare voluerunt, Withof *umquam viro*, de Wilamowitz *u. Herculi*, Peiper *u. meis* conicientes, et Leo post *fulsit* sententiam olim stetisse putavit tali complemento ⟨*nullus e nati datur* | *labore fructus*⟩.

At melius satisque loco consulueris, si repones

iam statue tandem gravibus aerumnis modum
finemque gnati.

Amphitryon casus aliquot ab Hercule in Africa superatos commemorat

322 *cumque deserta rate*
deprensus haesit Syrtium brevibus vadis
et puppe fixa maria superavit pedes.

Quamquam res singulae calamitatis, quae summatim hic exposita est, nobis traditae non sunt, sana ratio mihi quidem suadet ut pro *deserta rate* Valerium scripsisse credam: *defecta rate.* Cf. Phaedr. 374: *vadit incerto pede,*
iam viribus defecta.
Herc. II 1859: *grandaeva anus defecta.*
Imprimis vero cf. Val. Fl. II 285:
visa ratis saevae defecta laboribus undae.
Similiter ap. Ov. Met. IX 154: *defecto amori*, Val. Fl. II 462: *defectaque virginis ora*, 489: *defectaque Pergama.*

Consilio aut Megaram uxorem ducendi aut domum Herculeam penitus tollendi patefacto Lycus addit

352 *invidia factum ac sermo popularis premet?*
ars prima regni est posse † invidiam pati.

In exemplari meo ascripseram olim, emendandum esse
ars prima regni est noscere invidiam pati.

Ecce vero e Garrodi disputatione anni 1911 disco, eum hanc emendationem Kiesslingii manu in tragoediarum exemplari, a Leone edito, appictam invenisse et veram existimare! Conferri iubet H. II 228. Cum igitur honore inventi cedendum mihi iam esse videam, locos quos ad coniecturam confirmandam collegeram reticere nolui; sunt autem

Troad. 256: *noscere hoc primum decet,*
quid facere victor debeat, victus pati.
Phoen. 654: *regnare non vult esse qui invisus timet.*
Phaedr. 114: *peccare noster novit in silvis amor.*
502: *callidas tantum feris*
struxisse fraudes novit.

Oed. 703: *odia qui nimium timet*
regnare nescit: regna custodit metus.
Ag. 259: *nec regna socium ferre nec taedae sciunt.*
Thy. 470: *immane regnum est posse sine regno pati.*

Mortales si numquam odia et inimicitias remittant ac finiant,

365 *nihil relinquent bella; tum vastis ager*
squalebit arvis, subdita tectis face
altus sepultas obruet gentes cinis.

Restituendum esse credo: *tum vastis seges*. Cf. Phoen. 560:

armis uris infestis solum
segetesque adultas sternis et totos fugam
edis per agros.

Oed. 51: *arente culmo sterilis emoritur seges.*

Iam Megara Lyco acerbissime exprobrat

379 *patrem abstulisti, regna, germanos, larem*
patrium — quid ultra est? una res superest mihi
fratre ac parente carior, regno ac lare:
odium tui, quod esse cum populo mihi
commune doleo: pars quota ex illo mea est?

Pro *carior* emendare ne dubita: *certior*, quod ante me Withof suasit. cf. Thyest. 240 et 424.

Lycus, Herculem irridens, Amphitryoni respondet

465 *fortem vocemus cuius ex humeris leo,*
donum puellae factus, et clava excidit
fulsitque pictum veste Sidonia latus?

Pro *pictum* Withof *amictum* — Nolte *rigidum* coni.

Herculem cum Iphitum, Euryti filium, occidisset, per tres annos Omphalae, reginae Lydiae, servire pactum esse nota res est, qua considerata pro mira lectione *pictum* nescio an legendum sit *pactum — latus*. Cf. Phaedr. 953: *redde nunc pactam fidem*, Phoen. 324: *regna repetens frater et pactas vices.* Etiam cf. Ov. Met. VII 740, Fast. V 702.

Theseus horrenda Tartari Amphitryoni enarrat, in quibus sunt

693 *Metus Pavorque † Funus et frendens Dolor*
aterque Luctus sequitur et Morbus tremens
et cincta ferro Bella.

Pro *funus* de Wilamowitz *furvus* coni., quod Leo recepit. Immo corrigendum esse censeo:

Metus Pavorque *e f f r e n u s* *et frendens Dolor.*

Adi. *effrenus* apud nostrum est Phaedr. 255, Ag. 588 et 944.

Idem ubi ad Cerberum abductum venit, haec dicit:

807 *tum gravia monstri colla permulcens manu*
adamante texto vincit.

Poetam scripsisse suspicor: *tum* *r a v a* *m. colla*, cl. vs.

59: *atrum per urbes ducit Argolicas canem.*
H. II 23: *sed trepidus atrum Cerberum vidit dies.*

Paulo inferius idem canis iam

810 *componit aures timidus et patiens trahi*
erumque fassus, ore summisso obsequens,
utrumque cauda pulsat anguifera latus.

Et rerum et verborum contextus flagitat: *ore summisso* *s e q u e n s.*

Chorus canticum, quo Herculis victoriam de inferis reportatam celebravit, hac adhortatione claudit

893 *stantes sacrificus comas*
dilecta tege populo.

Interpretes epitheton *stantes* explicare solent: horrentes, arrectas, sacerdos cum divinitus afflatus sit, quae notio ab hoc loco prorsus aliena est. Emenda

s a n c t a s *sacrificus comas*
dilecta tege populo.

Cf. ea quae de hoc mendo in cod. E obvio ad H. II 123 disserui.

Hercules in furorem versus loquitur

999 *huc eat et illuc aula deiecto obice*
rumpatque postes; culmen impulsum labet.

Ita libri mss. omnes.

Editores pro voce corrupta *aula* recipere solent Badenii coni.

valva, quam Leo etiam in Vindiciis (II p. 376) defendere conatus est. At tamen Withofii emendatio *clava* unice vera etiamnunc mihi videtur, quamquam ei non assentiendum est ubi pro *eat* substitui iussit *rotet.*

Deinde suis trucidatis Hercules in somnum labitur

1046 *flexo genu iam totus ad terram ruit,*
ut caesa silvis ornus aut portum mari
datura moles.

Immo vero: *aut dorsum m. d. m.*

Cf. Verg. Aen. I 110: *dorsum immane mari summo* et X 303: *dorso dum pendet iniquo*, ad quae Serv.: „dorsum est durior arena, quae remeantibus fluctibus et euntibus plerumque densatur et in modum saxi durescit, quod a nautis pulvinus vocatur". Val. Fl. II 630:
namque improba caecis
intulit arva vadis longoque per aequora dorso
litus agit.

Scilicet non nego, molem obiectu suo portum efficere posse, verum id si poeta significare voluisset, non *mari* sed aliquid quale est nautis vel ratibus addidisset.

Hercules menti restitutus mortem sibi consciscere vult et minatur

1284 *arma nisi dantur mihi,*
aut omne Pindi Thracis excidam nemus
Bacchique lucos et Cithaeronis iuga
mecum cremabo, aut tota cum domibus suis
dominisque tecta, cum deis templa omnibus
Thebana supra corpus excipiam meum
atque urbe versa condar.

Locum in hisce manifeste corruptum Peiper ita sanare conatus est ut pro *cum domibus suis* legere vellet: *cum laribus suis*, B. Schmidt: *cum famulis suis*, sed immerito vocabulum *domibus* sollicitarunt, nam reponendum est:
aut tota cum domibus suis
dominisque regna.

Sexcenties hoc nomen apud Senecam numero plurali occurrit, cuius rei exempla afferre opus non est.

DE ORIGINE PARTICIPII FUTURI LINGUAE LATINAE.

SCRIPSIT

F. MULLER Jac.fil.

Participium latinum quod dicitur futuri temporis unde ortum esset, tot iam viri doctissimi disquisiverunt, ut e nostratibus uni contingeret, v. d. H. Leopold, totum dissertationis volumen ut repleret refutatione Postgatii, qui novam eius quaestionis proposuerat solutionem. In isto specimine, cui nomen: Quid Postgatius de origine Latini infinitivi et participii futuri activi senserit (diss. Groningae, a[i]. 1904), Postgatium refellere conatus est; rursus ille (Class. Rev. 18, 450—56) priorem sententiam pronuntiavit copiosiusque defendit, quam antea in Indogerm. Forsch. 4, 252 publici iuris fecerat.

Cuius rationis haec fuit summa: *tūrum* natum est ex **tū-esom*; *-tū* fuisse perhibetur supinum, quod dicitur secundum, *esom* Postgate infinitivum putat perantiquum radicis *es-* „esse", ita ut sensus totius terminationis *-turum* fuisse dicatur: e. g. *facturum* = esse *in* factu, esse *in* faciendo. Hanc explicationem ne accipiamus, duae res monent; altera formam respicit, altera significationem. In dialectis enim eius formae infinitivi permulti inveniuntur, qui in *-om*, *-um* cadunt: osc. *censaum* „censere", *moltaum* „multare", osc. e z u m umbr. e r o m „esse", osc. f a t i u m „fateri", *deicum* „dīcere", *acum* „agere", sed n u l l a [1])

1) Originem gerundivi hoc loco non tangam. Multi in eo latere suspicati sunt formam pristinam Infinitivi praesentis, ita ut *ferundo-* ex **ferom-* (Ind.) + *do-* ortum esse putaretur. Sed haec res per se multo est obscurior, quam ut nostrae disquisitioni subsidio, nedum fundamento esse possit. Mea sententia alia certe via ac ratione natura Gerundivi eiusque historia solvi debet, id quod alibi demonstrare conabor.

omnino prodiit usque ad hunc diem in dialectis veteris Latii. Neque per formae significationem licet Postgatio credamus. Nam „esse in faciendo" periphrasis esse potuit Infinitivi praesentis, futuri temporis numquam, neque huc faciunt verba, quibus Romani interdum dascribebant actionem futuram necnon instantem continuo: *in eo est, ut....*; namque in hac locutione coniunctio *ut,* quam nomine indicant consecutivae, sola id efficere potuit.

Quodsi forte priorem refutationis partem haud sane magni pependeris, at maiorem ei tribues dignationem, si tecum reputaveris infinitivum et participium futurum admodum recentis esse originis. Multa infra eius rei cognoscemus vestigia, multa documenta ex usu cotidiano exque verborum ordine petivit v. d. J. Marouzeau in libro sagacissimo, qui inscribitur: La phrase à verbe „être" en latin (1910) 184—192. Iam si recenti aetati participii origo est tribuenda, fieri non posse ut infinitivus perantiquus (sc. *esom*) — si modo in lingua latina eiusmodi forma apparuisset! — in eo indagari possit quis est quin plane atque facile perspiciat!

Cum autem aliae explanationes etiam longius a scopo aberraverint, rem tamquam integram tractandam denuo suscepi.

Unum exstat indicium, quo primus usus est Postgatius, neglexerunt priores: infinitivus futuri temporis in prisca latinitate genus saepissime non respicit; duodeviginti exempla habemus, quae *-urum* scribunt, ubi nos *-uri*, *-ura(m)* expectamus, v. nuper Marouzeau l.l. p. 188, Sommer Hdb. lat. Laut. u. Formenl.[2] 595, uberrime olim Lindsay Lat. Lang. 537. Plurima attulit exempla in capite lepidissimo (septimo libri primi) A. Gellius; qui postquam etiam Ciceroni talem locutionem vindicavit, amicum inducit de hac re ita disserentem: (§ 5): „is libro inspecto ait nullum esse in eo verbo neque mendum neque vitium et Ciceronem probe ac vetuste locutum. „Nam *futurum*", inquit, „non refertur ad *rem*, sicut legentibus temere et incuriose videtur, neque pro participio positum est, set verbum est indefinitum, quod Graeci appellant *ἀπαρέμφατον*, neque numeris neque generibus praeserviens set liberum undique et in promiscum ....; § 8 .... sicut in Graeca oratione sine ulla vitii suspicione omnibus numeris generibusque sine discri-

mine tribuuntur huiuscemodi verba: „ἐρεῖν", „ποιήσειν" „ἔσεσθαι" et similia".

Verum multo vehementius firmiusque peculiaris eiusdem infinitivi natura eodem nos cogit pergere, simulac manifestum est semper fere in scriptoribus prisci aevi formam *-turum* terminatam verbo substantivo „esse" carere. In Plauti exemplis tantum quinta, in Terentianis tertia pars cum infinitivo „*esse*" coniungitur; v. Postgate Indog. Forsch. 4, 252. Posteriores scriptores quo magis ab antiquissimis temporibus remoti sunt, eo saepius adhibent eundem infinitivum „esse", si unum exceperis Caesarem, qui 150 exempla praebuit huius formae *facturum*, 2 tantummodo alterius formae *facturum esse*, v. Dittenberger Hermes 3, 375. In aliis autem infinitivis temporis perfecti eiusmodi prorsus nihil invenimus, hic solum nova rei condicio ab utraque parte, ut in voce *facturum* infinitivi formam atque sensum latere putemus, magna voce suadet atque instat.

Quodsi verbum **esom* illic locum non habet, diligenter quaerendum est, num forte aliunde verum indagari possit. Neque diu exspectandum. Unum tantum verbum reliquum est, quod hoc fungatur officio, verbum dico *eundi*.

In Catonis fragmento quodam apud Iordanium servato haec leguntur (p. 51, fr. XXIII, 1) ex oratione: Ad litis censorias: „*Scio fortunas secundas neglegentiam prendere solere; quod uti prohibitum irem, quod in me esset, meo labori non parsi*". Ita fere Cato idem dicere potuerat: *quod me prohibiturum, quod in me esset, ob summum meum laborem numquam desperavi*: cf. ib. p. 63, 3: *quod ego me spero ostenturum*. In iisdem fragmentis alia exempla verbi *eundi* Cato exhibet haecce cum supino coniuncta: *aquatum et lignatum ire* 14, 4; *depugnatum ivit* 17, 6; *obcursatum* ⟨*eamus*⟩ 35, 9; *vectilatum iri* 59, 1; *factum itur* 63, 7; *supplicatum eat* 80, 11.

Continuo apparet, quomodo infinitivus futuri passivi qui dicitur, e. g. *laudatum iri*, natus sit. In quo posterioribus temporibus si nihil iam reliquum erat ex supino accusativum [1])

1) Iam Plautus ita scribit Rud. 1242: *mihi istaec videtur praeda praedatum irier.*

casum regenti, in eo nunc scimus iam Catonis aetate coniunctionem istam verbi *eundi* cum supino penitus coaluisse, ita ut non modo *factum iri* sed etiam *factum itur* non accusativum sed nominativum casum sibi posceret. Sic enim loquitur ib. p. 63, LIIII: *Atque evenit ita*, *Quirites, uti in hac contumelia*, *quae mihi per huiusce petulantiam factum itur*, *rei quoque publicae medius fidius miserear*, *Quirites*".

Linguae igitur latinae ipsius formarum copia atque compositio eo spectat, ut, neglecta parumper alia ratione, infinitivum futurum ponamus atque exspectemus: *factum ire.*

Iam inde a remotissimis temporibus etiam in linguis affinibus saepissime forma quaedam *-tum* terminata *eundi* verbo adiungitur, quo finis designetur, ad quem actio humana tendat. In lingua vedica antiquissima habes: *dākṣiṇāni hótum éti* „sacra effusum it" (v. Whitney Sanskrit Grammar § 981, b; Speyer Vedische und Sanskrit Syntax § 218); multo crebrius talis ibi usus deprehenditur, ita ut forma illa *-um* terminata iustum infinitivi officium praestet atque hoc ipso nomine designetur. In linguis autem slavonicis non nisi rudera supersunt, quae tantummodo verba exhibent motum describentia, e. g. *idǫ lovitŭ rybŭ* „piscium (Gen. partitivus, = pisces) captum eo"; sola verba quae dicuntur imperfectiva huic usui indulgent, quo magis apparet supinum slavonicum colorem illum vividum iam dudum amisisse, qui unice accommodatur rebus semel necnon singulari diligentia observatis vel peractis. Vide W. Vondrák Altkirchenslavische Grammatik² (1912) p. 611.

In linguae lituanicae parte occidentali iam prorsus evanuit supinum locumque infinitivo concessit, in orientali vero parte sermo cotidianus eo utitur, e. g. *ász taw dûsiu gértū* „tibi biber(e) dabo". Hodie quoque tantum in optativo superest supinum per *-tum* terminatum, procul dubio cum formis radicis **bheu̯ā/ē-* = lat. *fū-* „esse" copulatum: *dìrbtum-biau* „laborarem", recentius *dírbczau*, 3 sing. *dìrbtū,* quae forma supino in *-u* exeunti ab omni parte similis esse videtur.

Quae omnia si breviter complectimur, nusquam nobis praesto fuit forma in *-tum* exiens cum radice *es-* coniuncta, persaepe cum verbo *eundi*, in recenti formatione (linguae lituanicae) etiam cum radice **bheu̯āē-* „*fu-*" copulata, quae latinae quoque linguae imperfecti et futuri tempora (*-bam, -bo*) suppeditavit, v. Skutsch e. g. Kleine Schriften 283, 292 sqq. Accedit quod etiam in lingua graeca vestigium huius substantivi verbalis per *-tu-* terminati superest, adiectivum dico verbale -τεος, quod ex -τεϝος, ig. *-teu̯os* natum esse pro manifesta originis natura nimis timide autumat Brugmann-Thumb Griech. Gramm.[4] 216.

Redeamus nunciam ad copias latinas. Uberrima ibi nos manet materia, quam conditam quasi in horreum luculenterque digestam nobis tradidit C. E. Bennet, Syntax of Early Latin, vol. I, 367 sqq., Lindsay Synt. of Plaut. p. 76 sq. Semel atque iterum verbum *eundi* praecedit supinum, e. g. Plaut. Cist. 4: *qui magis potueris mi honorem ire habitum*, Bacch. 565 *occiperes tute eam amare et mi ires consultum male*, Ter. Andr. 134: *cur te is perditum?*

Restat ut explicemus, quomodo ex *-tu^m īre* (cf. *-tu^m īri*) *-tūrum* natum sit. Quae forma inter utrumque intercedat, non solum coniectura assequi possumus, ad nos etiam pervenit (cf. Lindsay Lat. Lang. 538, Sommer Hdb.[2] 596) *-uire, -uiri*. Equidem non vitio librariorum, sed re vera atque maximo iure in (Caes.) B. Alex. 19, 2 scriptum fuisse arbitror: *sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod his obtentis duobus omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatuiri videbat* — (in Ciceronis verbis ad Att. 5, 15, 3: *Plura scribam † tarde tibi redditu iri*" lectio nimis incerta est) —, ad quae cf. Schmalz Fleckeisen Jahrb. 1892, 80 et de formis eiusmodi posterioris aetatis ALL. 2, 349 (apud Lactantium); 9, 492. 557; 10, 136; 11, 274.

Unum locum labemus maioris ponderis atque momenti, quia sensim ad id genus alias formas nos traducit. Martialis scribit loco notissimo (III, 93, 18).

audes ducentas nuptuire post mortes
virumque demens cineribus tuis quaeris
prurire. quid, sarire quis velit saxum?

Mirum non erit, si conferetur *prurire* (v. 19) et *sarire* (v. 20), editores nonnumquam loco nostro scripsisse: *nuptŭrire*, quod re vera exhibet Apuleius Apol. 70 (Helm): *igitur si Claro nubsisset, homini rusticano et decrepito seni, sponte eam diceres sine ulla magia iam olim nubturisse.*

Rara vestigia! At certa, immo eo certiora, quo inveniuntur saepius apud eos potissimum scriptores, qui magis vulgarem secuti sunt eloquentiam atque stilum cotidianum. Quomodo sunt interpretanda? Priscam latinitatem scribentes atque loquentes homines prout maiorem minoremne verbis praestare volebant vim atque gravitatem, eodem actu aut *ire factum* aut *factum ire* dicebant, v. Marauzeau, La phrase à verbe être 300, (F. Muller in disputatione, quam mox Indog. Forsch. foras dabunt). *Factumire* contractum est in *factu*^{m}*ire*, *factuire*, ut supra demonstratum est [1]). Propterea quod *factum ire* atque alia eiusdemmodi usitatum ordinem referebant, eundem eventum hic invenies quem habes in: *circuitio*, *circuit*, *circuitus* (v. Thesaurus ling. lat. III, 1102 sq. ubi *circuitus* „vox sermonis potissimum pedestris" appellatur, III 1135: Plautus Asin. 742 *circumiit* tamquam *circiit* pronuntiari vult: *domuitio* v. Lucil. 607, ubi Nonius habet *domutionis*, v. Marx ad loc. p. 225, *obtutus: obtuitus* Paul. p. 203 Linds.; longius absunt *animadvertere* et alia eiusdem rationis, quae cursim tractat Stolz Hist. Gramm. 341.

Litteras vel potius sonos *uī* tam arta ratione constrictas crasim pati inque unum sonum coniungi haud facile negari potest. Iam statim lat. *cūria* ex *coviria* (*ī*? cf. volsc. *co-uehriu*) natum hic laudandum est, etsi in hoc vocabulo plurimi syncopen praetulerunt: **cou(i)ria*. *Dudum* ex **diudum* explicatum haud prorsus spernendum esse videtur. Accedit quod sonus litterae *r* eo tendit, ut vocalem magis clausam („gesloten") reddat; qua de re nuper Bartholomaeus locupletissime egit Wochenschr. f. klass. Phil. 1916, 1031, tractans *fūr*: *φώρ*, *cūr: quōr* et alia

1) Aliter comparatum est *vēnum eo*, unde *vēneo* „vendor". Hic et aliae personae haud minus saepe quam ipse infinitivus in sermone cotidiano adhibebantur; porro quaerere licet, num forte stirps per *o* finita (*vēno-*: gr. *ὦνος*) iam antiquiore aetate cum eundi verbo coaluerit, ita ut soni coniuncti *ŏ(m)* + *ire* et *u(m)* + *īre* suam quisque sequerentur in mutando viam atque rationem. Itaque illic orta sunt ratione usitata: *vēnum eo*: *vēnu*^{m} *eo*, *vēneo*, *vēnīs*, *vēnīre*.

eiusmodi; quam recte haec se habeant, comparatio docet vocabulorum *mūrus* ex **moi-ro-: moenia.* Copiose denique hac de re egit nuperrime Maurenbrecher Parerga zur lat. Sprachgesch. 173, 181, quibus adiungas *hūc* „ἐνθαδε": *huic* „τῷδε" [1]). Universam rationem huius mutationis non est quod improbemus; si *ū* ex *o* + *i* oritur, gravioribus argumentis idem autumari confirmarique debet de vocalibus *u* + *i*.

Romanorum in ore igitur per aliquot annos hae formae praesto erant: *ire factum, factūre.* Quia iuxta *ī-* (in *īre, īmus, ītis*) etiam *e-* (in *euntes, eunt, eo, eam* al.) audiebatur et formae, quae certam indicabant personam, pro futuro fere non nisi magna cum accentus gravitate adhibebantur atque ea de causa plerumque ante supinum callocabantur, **factūre* vero unica forma infinitivi futuri erat, idcirco *eo, imus, irem, ire factum* multaque aliae superabant numero **factūre.*

Factūre nihil omnino habebat, quod ad se defendendum imploraret; nulli formae simile erat, cum nulla coniunctum. Itaque Romani, qui dicebant: *scio te factum consulem*, qui in auribus eiusmodi sonos permultos habebant: *eo factum, ire factum* etc., ex *factūre*, quod nihil erat, *factūrum* in iusti vocabuli formam ambitumque impleverunt.

Denique *facturum* personae, generis, numeri induit varietatem itaque inter participia linguae latinae novissimum et recentissimum natum est *facturus, -a, -um.* At hic et alibi patet eius originem posteriorem fuisse quam ipsius infinitivi, idque luculenter plurimis exemplis demonstravit J. Marouzeau, La phrase à verbe être p. 192.

Hinc demum solvenda est antiqua illa quaestio de participiis futuris anomalis. Inter alia sunt haece: *moriturus (: mortuus), oriturus (: ortus), pariturus (: partus)* et primae coniugationis: *iuvāturus (: adiūtus), secāturus (: desectus), sonāturus (: sonitus IV)*; extra ordinem positum est: *stāturus (: stătus,* et *stătura).* Solutio nunc obvia est: praesertim cum iam ab initio infinitivi reapse essent formae quales sunt *facturum, moriturum,* in auribus atque in memoria populi loquentis cum

---

1) *Hūc* ex **hoic(e)* natum est doctissima disputatione comprobaverunt Brugmann Indog. Forsch. 17, 172, Solmsen Kuhns Zeitschrift 44, 206 in annot.

infinitivo praesentis temporis arto vinculo conectebantur atque eius auctoritati nonnumquam paruerunt. Ita nata sunt iuxta *secāre secāturum*, iuxta *mori*, *moritur: moriturum* e. a.

Apud Plautem interdum coniunctio supini et verbi *eundi* sensum habet voluntatis, id quod indicavit Lindsay Synt. of Pl. 77. En habes verba illa „meditativa" quae dixerunt grammatici antiqui, nos „desiderativa". Plenam seriem invenies apud F. Taber Cooper, Word-formation in the Roman Sermo Plebeius (Boston 1895), p. 224; v. insuper Arch. lat. Lex. 1, 408; Lindsay Lat. Lang. 482, Stolz Hist. Gramm. 613. Primum huiusmodi verba in lingua vulgari orta esse neque eius terminos excessisse ex Cooperi disputatione apparet, et in Ciceronis ep. ad Att. 9, 10, 6 quicumque legerit verba *proscripturire* et *sullaturire* magnamque in ea epistula animadverterit graecarum locutionum copiam, Coopero statim assentietur.

Infra sequuntur verba desiderationa in comicis latinis obvia, supra numerum Cooperi ex textu Plautino paulum adaucta: Cas. 795: *qui amat, tamen hercle si essŭrit, nullum essŭrit*, cf. Stich. 180; Truc. 150: *si arationes / habitŭris, qui arari solent, ad pueros ire meliust*, Amph. 1039 et 1061 *partŭrio*, etiam Ter. Hec. 413; Varro praebet R. R. II praef. § 6: *empturientem* et Paulus ex Festo scribit p. 60 Linds. *Dagnades sunt avium genus ...., quae vellicando morsicandoque et canturiendo adsidue non patiuntur dormire potantes.*

In omnibus his exemplis numquam infinitivus legitur magisque adducimur ut infinitivum in his verbis haud ita magnam habuisse auctoritatem credamus, si *partŭrio* et *parĭtūrus*, *mortŭrio* (Cicero apud Augustinum, Reg. Bened. 516, 17 Keil): *morĭtūrus* inter se comparamus.

Ut haec verba explicaret, Brugmann (Grundrisz [2]II, 1, 308; 3, 219; Indog. Forsch. 33, 334), uno graeco verbo μαρτύρομαι ex μαρτύριομαι, μαρτύρ- fretus, etiam desiderativa ex *-tŭr-i̯o* derivavit. Haec vere papyracea tabulatio, nulla re satisfirmata!

Neque magis coniectura valet, quae e. g. (*femina*) *partŭrit* ex *partus it* „partus (nom.) instat" explanare conetur *s* littera inter vocales posita mutata in *r*.

Hic quoque proficiscendum est a *partum it* „zij gaat baren", *essum it* „hij gaat eten, wil gaan eten", *essum eo* etc. Sonus ibi natus his fere litteris, id est signis, describi potest: *éssu^{v}it, éssu^{v}eo*. Ut inde oreretur *éssŭrit* multae causae opitulatae sunt. Primum infinitivus futuri *essúrum* (*uī* > *ū* accentus vi addita), deinde vicinitas atque affinitas vocabulorum per *-tūra* terminatorum. Nam cum parum rectum videatur, — id quod olim fieri solebat —, *-tūrum* et *-tŭrio* cum nominibus agentis *-tŏr*, *-tōris* exitum habentibus coniungere [1]), tum optime fieri potuit, immo summo iure fieri debuit, ut nomina illa agentis auctoritatem suam plane in vocabulis affinibus exercerent.

Ipsa nomina in *-tūra -rā̆* syllaba addita ex nominibus per *-tu-* terminatis orta sunt, postquam haec aut verbo addicta aut obsoleta facta erant: *natus* (IV): *natūra*, *iactus* (IV): *iactūra*. Sed Romani ipsi in his vocibus nomina agentis sibi audire visi sunt, quod manifeste declarant voces: *praetor* (= **prae-itor*): *praetúra* (sed *navis praetória*), *censor: censúra* (sed *nota censória*); *consul* vero creavit *consulatus*, *magister magistrátus*, postea **magistratūra*.

Inde *r* irrepsit in locutiones vulgares **éssŭveo *pártŭvit*, tam ex infinitivo futuri *essūrum*, qui ipsa creatione cognatus erat, quam propter nomina *-tūra* et *-tor* exitum habentia [2]).

Nonne graeca lingua has observationes magna auctoritate confirmat? In qua verba desiderativa in *-σειων* cadentia simili modo orta sunt. Wackernagel enim (Kuhns Zeitschr. 28, 141) et Brugmann (Indog. Forsch. 33, 332) comprobaverunt ὀψείοντες Hom. Ξ 37, et alia post Homerum, ex copulatione nata esse hac: ὄψει ἰών „auf das Sehen ausgehend". Dativum finalem in

---

1) Nihil reliquum est in linguis italicis illius antiquissimae variationis (Ablaut) δώτωρ: δώτορ-. Quodsi fuit vere vivida et vivax in Italia ipsa, nihilo magis utilis foret ad explicanda verba nostra tam recentia quam sunt desiderativa latina. Accedit quod *-ōr* in fine vocabuli vel syllabae positum in *-ūr* transiit (cf. Bartholomae Wochenschr. klass. Phil. 1916, 1031), transiit numquam, ubi in duas syllabas erant litterae divisae.

2) *Canturnus* nomen loci Paul. p. 51 Linds. *cantor* non poscit neque ponit; namque ne *taciturnus* quidem (apud Ciceronem et postea) *tacitor* iuxta se exhibet. Analogiam hoc loco habemus manifestam. Talis fuit series: *nocturnus* (v. νύκτωρ) > *diurnus*, *diuturnus*; quae inter se opposita etiam respectu fremitus aut silentii *taciturnus* et *canturnus* creaverunt. Adde *somnurnus* et alia apud Stolz Hist. Gramm. 479.

hac locutione odorari mihi videor, non instrumentalem aut locativum, id quod Brugmann putat; infinitivus etiam in lingua graeca vim dativi semper fere manifeste retinuit, id quod nuper demonstravit H. Mutzbauer, Das Wesen des griech. Infinitivs (1916).

Hoc demum modo omnia optime quadrare mihi visa sunt; multo certe melius quam hucusque fieri potuit universam linguae latinae indolem atque naturam haec explanatio sequitur, quae non pauca neque rara sed permulta vestigia ipsius linguae latinae diligenter observare conata est.

Emendatur locus Gellianus (II, 21, 8).

> Sed ego quidem cum L. Aelio et M. Varrone sentio, qui 'triones' rustico cetera vocabulo boves appellatos scribunt quasi quosdam 'terriones', hoc est arandae colendaeque terrae idoneos.

In hisce quid illud *cetera* sibi vellet cum quaererem, libros mss. omnes non *cetera*, sed *c(a)etero* exhibere cognovi, illud I. Fr. Gronovio deberi, Hertzium maluisse *ceterum*, Cobetum *vetere*.

At vocabulum non emendandum est, sed tripartitum in marginem relegandum, id quod nemo non agnoscet, simulatque *c(a)etero* in partes, e quibus male coaluit, rursus dissecuerit. Nempe supra verba

> qui 'triones' rustico vocabulo boves appellatos scribunt

nescio quis addidit: *sc. e tero*; veriloquium igitur, ab Isidoro primum prolatum et verum nunc creditum, Gellio imprudens obtrusit, nam singulae voculae cum satis distinctae non essent, scribae glossam, quam non intellexerant, tamquam unum integrumque vocabulum in contextam orationem receperunt.

P. H. D.

ANNOTATIUNCULAS CRITICAS

AD

PINDARI

LOCOS QUOSDAM

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

(addantur ea quoque quae iam huiusce voluminis leguntur paginis 335 sq. et 414).

AD PYTH. III, 38

Ad Coronidem in adulterio deprehensam Apollo immittit Dianam sororem, quae impudicam fratris uxorem cum tota comburit vicinia.

Tum sic poeta narrare pergit:

ἀλλ' ἐπεὶ τείχει θέσαν ἐν ξυλίνῳ
σύγγονοι κούραν, σέλας δ' ἀμφέδραμεν
λαβρὸν 'Αφαίστου, τότ' ἔειπεν 'Απόλλων· οὐκέτι
τλάσομαι ψυχᾷ γένος ἀμὸν ὀλέσσαι
οἰκτροτάτῳ θανάτῳ ματρὸς βαρείᾳ σὺν πάθᾳ.
ὣς φάτο· βάματι δ' ἐν πρώτῳ κιχὼν παῖδ' ἐκ νεκροῦ
ἅρπασε.

Eximium locum totum exscripsi quo melius appareret quam turpis ei macula esset adspersa, quam nemo non semel monitus nullo negotio tollere possit. Sandapilam aliquam *ingentem*, *immensam*, utcunque *τεῖχος* dici posse concedo. Sed recordemur, atque semper et ubique illud teneamus, cum praeclaro nobis

rem esse poeta, qui ne unum quidem vocabulum temere et sine idonea causa proiiciat. Dudum poetae Thebani editores iterum iterumque annotant nullam ab eo metaphoram, nullam paulo rariorem structuram, nullum denique ornamentum nisi certo deliberatoque consilio adhiberi. Atque hoc illud esse opinor cur vates ille, quem nunc viri docti vix inspicere audent, antiquis nunquam obscurus visus sit. Certe, ut unum nominem qui multorum instar est, non memini equidem Plutarchum, qui totus est in Pindaro, usquam queri quod in aliquo eius versu haereat. Non, hercle, Pindari culpa factum est ut nobis, sero natis posteris, singuli eius versus pedetentim sint legendi, sed quod tam multa nobis saepe non sine magno labore sunt investiganda quae poetae aequalibus, iis certe quibus carmina sua recitabat, tam bene quam digiti sui nota essent.

Ut ad propositum redeamus: relege mihi quae citavi: incredibile tibi videbitur vel unum hic deprehendi vocabulum quod suo loco non sit quam aptissimum. Et tamen unum illud τείχει non absonum solum est sed et absurdum. Quid nobis *ingenti* hic sandapila opus est? *Ligneam* eam fuisse sciamus: hoc sufficit. Huius rei imago nobis clara stet ante oculos: intelligemus cur tantopere fuerit festinandum.

Ipsa vero *sandapila* vocabulo est indicanda quam maxime communi, trito, cotidiano: sic optime adiectivi quod additur vis elucebit. Habebimus hoc si pro τείχει legemus τεύχει. Accedit quod ipsum illud vocabulum saepe apud scriptores poetasque, tragicos praesertim, pro *urna* ponitur. Sed in re tam perspicua ne opus quidem exemplis.

AD PYTH. IV, 202

Argonautas felicem itineris exitum vaticinans laetissima implevit spe Mopsus,

εἰρεσία δ' ὑπεχώρησεν ταχειᾶν ἐκ παλαμᾶν ἄκορος.

Quae, obsecro, ratio intercedit inter remigum aliorumve virorum strenuorum industriam et κόρον, vitium illud quod nasci potest soletque e nimia felicitate nimioque successu? Nulla, ut opinor. Quibusnam hominibus ὁ κόρος esset metuendus

fugiendusque nemo melius descripsit quam poeta noster, cuius hosce certe versus quivis bonus philologus tenet (certe teneat!) memoria. Sunt enim hi quoque et eximii et ipsa luce clariores (Isthm. III, 1—3):

εἴ τις ἀνδρῶν εὐτυχήσαις ἢ σὺν εὐδόξοις ἀέθλοις
ἢ σθένει πλούτου κατέχει φρασὶν αἰανῆ κόρον,
ἄξιος εὐλογίαις ἀστῶν μεμῖχθαι.

Victoriae in certaminibus reportatae vel magna opulentia *κόρον* parere possunt, sed nemo ad impiam illam ideo delabetur superbiam quod quamvis naviter remigaverit. Et quoniam nulla *εἰρεσία*, ita ut *ὕβρις, κόρον τίκτει*, ne *ἄκορος* quidem *εἰρεσία* cogitari potest. „Atenim pro *ἀκόρεστος* illud adiectivum Pindarus posuit". Cuivis poetae eiusmodi aliquid interdum licere concedo, sed hic illud sibi licuisse, ut equidem opinor, credere non potuit Pindarus, apud quem ipsum illud *κόρος* sit, ut ita dicam, terminus quidam technicus, quo paulo imprudentius eum usum nunquam credam. Hac in re philosophi boni vel theologi similis est, apud quem certa quaedam vocabula nunquam nisi stricto adhibeantur sensu. Et ne recte quidem illud „insatiabilis" hic poneretur. Eorum enim est laborum quibus aliquis *delectetur* et ita quidem delectetur ut finem non inveniat. At hi nautae non detrectant quidem officium sed grave illud esse, dum eo perfunguntur, probe sentiunt. Ipsam Pindari manum restitutum iri opinor si *ἄκοπον* legerimus. *Indefessa industria*: quid magis aptum huic loco? Nam nunc quoque, ut priore illo, locutione nobis opus est quam maxime consueta.

AD PYTH. V 117 sqq.

Arcesilaum Battiadem propter multas eius variasque virtutes laudavit poeta: disertum eum dixit oratorem, strenuum in bello ducem militemque, in certaminibus adversarium invictum et muri instar. Tum haec addit:

— θεός τέ οἱ τονῦν τε πρόφρων τελεῖ δύνασιν,
καὶ τολοιπὸν ὄπισθε, Κρονίδαι μάκαρες,
διδοῖτ' ἐπ' ἔργοισιν ἀμφί τε βουλαῖς
ἔχειν, μὴ φθινοπωρὶς ἀνέμων
χειμερία καταπνοὰ δαμαλίζοι χρόνον.

Primum omnium hic observes velim quam sit poeta de Arcesilai regis sorte sollicitus; et totus locus illam sollicitudinem testatur et praesertim illud Κρονίδαι μάκαρες illo loco positum: instans regi periculum ut avertant dii anxia precatur mente. Neque sine causa patrono suo metuit: fuit enim Arcesilaus rex non solum fortis et bellicosus sed etiam ad iram et severitatem iusto propensior: iam seditio principum virorum in eum orta est quae gravibus ei poenis fuit compescenda, ad quam rem totum pertinet carmen quartum de quo consulendus Boeckhius docta et accurata disputatione eius enarrans argumentum. Si unquam quemquam, hic certe poetam disertum facit pectus; vera autem facundia hoc habet ut fiat is qui verba facit quam maxime perspicuus. Quod vel maxime hic usu venit. Nam in disertis hisce precibus ne si velis quidem haerere possis .... praeterquam in ultimo vocabulo. Hoc vero eiusmodi est ut qui illustrare cupiat multa molitus tandem aliquando rem eo deducat ut arcana locutum appareat poetam. Quod genus orationis quam parum aptum esset ad deorum impetrandam pacem nemo, ut opinor, Pindaro melius intellexit, summo artifice qui semper id in promptu habuerit quod esset proposito aptissimum. Quid autem hic aptius quam γόνον et quid disertum magis? Hoc enim, hoc eiusmodi temporibus turbulentis et seditionum plenis praecipue ab aulicis iisque quibus in praesenti rerum statu omnis est spes honoris et emolumenti metuitur ne ad aliam gentem transferatur potestas regia vel ad „liberam" confugiatur rempublicam.

In eodem vocabulo quod est χρόνος turbatum et

Nem. I, 46

De serpentibus, quos Iuno in Herculem Iphiclemque recens natos immisit, sic poeta narrat:

ἐς θαλάμου μυχὸν εὐρὺν ἔβαν τέκνοισιν ὠκείας γνάθους
ἀμφιελίξασθαι μεμαῶτες· ὁ δ' ὀρθὸν μὲν ἄντεινε κάρα, πειρᾶτο [δὲ πρῶτον μάχας
δισσαῖσι δοιοὺς αὐχένων
μάρψαις ἀφύκτοις χερσὶν ἑαῖς ὄφιας·
ἀγχομένοις δὲ χρόνος
ψυχὰς ἀπέπνευσε μελέων ἀφάτων.

Unum tantum in his vocabulum more minus solito adhibetur: ἀπέπνευσε enim est: *fecit ut* animam *efflarent.* Sed hoc quidem legentium nulli molestiam exhibebit. At istud χρόνος quo, quaeso, vertamus? An ita est interpretandum ut *tandem aliquando* serpentes animam efflare dicantur? Nihil unquam vidi quod esset magis ineptum atque udeo ridiculum. An forte poetam miseret miserorum istorum animalium, quae lenta conficiantur morte et operam nunc dat ut nos quoque misereat? Quid sit reponendum haec docebit observatio: omnia hic, paene dixerim, nuntiantis oratione sunt significata, suum cuique rei datum est vocabulum quotidianum et pedestre, ornatius aliquid requiritur quod legentium mentes gravius percutiat et oculos eorum auresque in se convertat. Haec omnia habebis si pro χρόνος legeris βρόχος ut manus Herculis poeta *laqueum* dicat et *nodum.* Et alii multi poetarum de eiusmodi luctationibus loci hunc usum illustrare possunt et haud pauci apud Ovidium in Metamorphosesin.

Paulo supra Chromius Aetnaeus, cui scriptum carmen, sic laudatur:

31 οὐκ ἔραμαι πολὺν ἐν μεγάρῳ πλοῦτον κατακρύψαις ἔχειν.

Errorem typothetae in mea Schneidewiniana semper opinatus eram esse istud ἔραμαι, cum nuper in Bergkiana vidi sic vulgo edi. Confidenter ergo corrigo ἔρασαι. Totius enim loci hic est sensus: „in variis rebus te, Chromi, utilem praestas; non coacervare divitias tibi lubet sed ex iis quae habes et genio indulgere et amicis tuis — nam hi quoque adversa interdum utuntur fortuna — subvenire laborantibus inopia".

AD NEM. IX, 20

„Adrastus cum sociis,' poeta ait „bello petierunt Thebas"

οὐ κατ' ὀρνίχων ὁδόν· οὐδὲ Κρονίων ἀστεροπὰν ἐλελίξαις οἴκοθεν [μαργουμένους

στείχειν ἐπώτρυν', ἀλλὰ φείσασθαι κελεύθου.

Neque Graecum videtur φείσασθαι κελεύθου et est totius sententiae nimis impedita structura. Legendum censeo φείσασθαι 'κέλευσε. Confer Latinum „parce", sed et Graece φείδου dicitur ad eum qui aliquid *non facere* iubetur.

Admonet me istud κέλευθος huiusce loci:

Isthm. III, 19—21

Melissum Thebanum, in pancratio victorem, sic poeta laudare incipit (nam praestat hinc novum ordiri carmen):

ἔστι μοι θεῶν ἕκατι μυρία παντᾶ κέλευθος'
ὦ Μέλισσ', εὐμαχανίαν γὰρ ἔφανας Ἰσθμίοις
ὑμετέρας ἀρετὰς ὕμνῳ διώκειν.

Arena sine calce. Tamen et olim sic edebatur et nunc quoque editur. Sed quantulum erat semicolon post *κέλευθος* delere et *εὐμαχανίαν-Ἰσθμίοις* in parenthesi ponere, ut infinitivus ille (*διώκειν*) a *κέλευθος* penderet? *ἔστι μοι κελευθος διώκειν*, quid lenius elegantiusque?

ad Ol. I, 55

„Si quisquam unquam mortalis in honore fuit apud deos Olympios, Tantalus ille fuit" poeta ait et haec subiungit:

.... *ἀλλὰ γὰρ καταπέψαι*
μέγαν ὄλβον οὐκ ἐδυνάσθη, κόρῳ δ' ἕλεν
ἄταν ὑπέροπλον ἅν οἱ πατὴρ ὑπερκρέμασε καρτερὸν αὐτῷ λίθον.

Etiamsi quis minus quam ego Pindarum admiretur suspiciatque, tamen concedat, opinor, bene eum Graece scivisse. Quod qui semel concesserit non ultra feret importunum istud *οἱ* ... *αὐτῷ* sed lubenter mecum pro *αὐτῷ* leget *αὖτις* h. e. paulo post. Nam non statim Iupiter Tantali peccatum ultus est; cf. Ol. II, 57 ubi in sententia generali prorsus idem eiusdem adverbii *αὖτις* ope significatur, quod hic de uno Tantalo dictum est:

— *θανόντων μὲν ἐνθάδ' αὖτις ἀπάλαμνοι φρένες*
ποινὰς ἔτισαν

nam verbis *ἀπάλαμνοι φρένες* fere *impietas* significatur, et, ut Tantalus, sic hic quivis impius dicitur *prius* apud superos ad mortem adigi, deinde (*αὖτις*) apud inferos poena affici.

ad Isthm. IV, 43

Multis heroibus enumeratis qui fortiter ad Troiam pugnaverunt, sic poeta pergit:

τοῖσιν Αἴγιναν προφέρει στόμα πάτραν
διαπρεπέα νᾶσον.

Sensu cassa haec, sed praeclarum sensum obtinebis *πρόφερε* pro *προφέρει* legendo. Ut alibi mentem, hic linguam suam alloquitur et „declara" ait „o mea vox, his omnibus patriam fuisse Aeginam". Nam in Phylacidae Aeginetae scriptum carmen honorem.

AD OL. X, 4

εἰ δέ σὺν πόνῳ τις εὖ πράσσοι, μελιγάρυες ὕμνοι
ὑστέρων ἀρχαὶ λόγων
τέλλεται καὶ πιστὸν ὅρκιον μεγάλαις ἀρεταῖς.

Quomodo se hinc extricent qui pro *ἀρχαί* reponere neglexerunt *ἀρχά* neque scio neque curo. Nunc hymni dicuntur ei qui victoriam reportavit fieri gloriae apud posteros *initium*, verbo *τέλλεται* ad praedicatum adaptato.

AD OL. I, 48

„Non verum est" sic poeta Pelopem alloquitur „te a tuo patre concisum et appositum in mensa diis hospitibus: Iupiter te rapuit ut postea Ganymedem

ὡς δ' ἄφαντος ἔπελες ......
ἔννεπε κρυφᾶ τις αὐτίκα φθονερῶν γειτόνων
ὕδατος ὅτι τε πυρὶ ζέοισαν ἀμφ' ἀκμὰν
μαχαίρᾳ τάμον κατὰ μέλη.

Istud *τε* in ultimo versu quid sibi vult? Repone *σέ*.

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores!

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

rem esse poeta, qui ne unum quidem vocabulum temere et sine idonea causa proiiciat. Dudum poetae Thebani editores iterum iterumque annotant nullam ab eo metaphoram, nullam paulo rariorem structuram, nullum denique ornamentum nisi certo deliberatoque consilio adhiberi. Atque hoc illud esse opinor cur vates ille, quem nunc viri docti vix inspicere audent, antiquis nunquam obscurus visus sit. Certe, ut unum nominem qui multorum instar est, non memini equidem Plutarchum, qui totus est in Pindaro, usquam queri quod in aliquo eius versu haereat. Non, hercle, Pindari culpa factum est ut nobis, sero natis posteris, singuli eius versus pedetentim sint legendi, sed quod tam multa nobis saepe non sine magno labore sunt investiganda quae poetae aequalibus, iis certe quibus carmina sua recitabat, tam bene quam digiti sui nota essent.

Ut ad propositum redeamus: relege mihi quae citavi: incredibile tibi videbitur vel unum hic deprehendi vocabulum quod suo loco non sit quam aptissimum. Et tamen unum illud τείχει non absonum solum est sed et absurdum. Quid nobis *ingenti* hic sandapila opus est? *Ligneam* eam fuisse sciamus: hoc sufficit. Huius rei imago nobis clara stet ante oculos: intelligemus cur tantopere fuerit festinandum.

Ipsa vero *sandapila* vocabulo est indicanda quam maxime communi, trito, cotidiano: sic optime adiectivi quod additur vis elucebit. Habebimus hoc si pro τείχει legemus τεύχει. Accedit quod ipsum illud vocabulum saepe apud scriptores poetasque, tragicos praesertim, pro *urna* ponitur. Sed in re tam perspicua ne opus quidem exemplis.

AD PYTH. IV, 202

Argonautas felicem itineris exitum vaticinans laetissima implevit spe Mopsus,

εἰρεσία δ' ὑπεχώρησεν ταχειᾶν ἐκ παλαμᾶν ἄκορος.

Quae, obsecro, ratio intercedit inter remigum aliorumve virorum strenuorum industriam et κόρον, vitium illud quod nasci potest soletque e nimia felicitate nimioque successu? Nulla, ut opinor. Quibusnam hominibus ὁ κόρος esset metuendus

fugiendusque nemo melius descripsit quam poeta noster, cuius hosce certe versus quivis bonus philologus tenet (certe teneat!) memoria. Sunt enim hi quoque et eximii et ipsa luce clariores (Isthm. III, 1—3):

εἴ τις ἀνδρῶν εὐτυχήσαις ἢ σὺν εὐδόξοις ἀέθλοις
ἢ σθένει πλούτου κατέχει φρασὶν αἰανῆ κόρον,
ἄξιος εὐλογίαις ἀστῶν μεμῖχθαι.

Victoriae in certaminibus reportatae vel magna opulentia *κόρον* parere possunt, sed nemo ad impiam illam ideo delabetur superbiam quod quamvis naviter remigaverit. Et quoniam nulla *εἰρεσία*, ita ut *ὕβρις*, *κόρον τίκτει*, ne *ἄκορος* quidem *εἰρεσία* cogitari potest. „Atenim pro *ἀκόρεστος* illud adiectivum Pindarus posuit". Cuivis poetae eiusmodi aliquid interdum licere concedo, sed hic illud sibi licuisse, ut equidem opinor, credere non potuit Pindarus, apud quem ipsum illud *κόρος* sit, ut ita dicam, terminus quidam technicus, quo paulo imprudentius eum usum nunquam credam. Hac in re philosophi boni vel theologi similis est, apud quem certa quaedam vocabula nunquam nisi stricto adhibeantur sensu. Et ne recte quidem illud „insatiabilis" hic poneretur. Eorum enim est laborum quibus aliquis *delectetur* et ita quidem delectetur ut finem non inveniat. At hi nautae non detrectant quidem officium sed grave illud esse, dum eo perfunguntur, probe sentiunt. Ipsam Pindari manum restitutum iri opinor si *ἄκοπον* legerimus. *Indefessa industria*: quid magis aptum huic loco? Nam nunc quoque, ut priore illo, locutione nobis opus est quam maxime consueta.

AD PYTH. V 117 sqq.

Arcesilaum Battiadem propter multas eius variasque virtutes laudavit poeta: disertum eum dixit oratorem, strenuum in bello ducem militemque, in certaminibus adversarium invictum et muri instar. Tum haec addit:

— θεός τέ οἱ τονῦν τε πρόφρων τελεῖ δύνασιν,
καὶ τολοιπὸν ὄπισθε, Κρονίδαι μάκαρες,
διδοῖτ' ἐπ' ἔργοισιν ἀμφί τε βουλαῖς
ἔχειν, μὴ φθινοπωρὶς ἀνέμων
χειμερία καταπνοὰ δαμαλίζοι χρόνον.

Primum omnium hic observes velim quam sit poeta de Arcesilai regis sorte sollicitus; et totus locus illam sollicitudinem testatur et praesertim illud Κρονίδαι μάκαρες illo loco positum: instans regi periculum ut avertant dii anxia precatur mente. Neque sine causa patrono suo metuit: fuit enim Arcesilaus rex non solum fortis et bellicosus sed etiam ad iram et severitatem iusto propensior: iam seditio principum virorum in eum orta est quae gravibus ei poenis fuit compescenda, ad quam rem totum pertinet carmen quartum de quo consulendus Boeckhius docta et accurata disputatione eius enarrans argumentum. Si unquam quemquam, hic certe poetam disertum facit pectus; vera autem facundia hoc habet ut fiat is qui verba facit quam maxime perspicuus. Quod vel maxime hic usu venit. Nam in disertis hisce precibus ne si velis quidem haerere possis .... praeterquam in ultimo vocabulo. Hoc vero eiusmodi est ut qui illustrare cupiat multa molitus tandem aliquando rem eo deducat ut arcana locutum appareat poetam. Quod genus orationis quam parum aptum esset ad deorum impetrandam pacem nemo, ut opinor, Pindaro melius intellexit, summo artifice qui semper id in promptu habuerit quod esset proposito aptissimum. Quid autem hic aptius quam γόνον et quid disertum magis? Hoc enim, hoc eiusmodi temporibus turbulentis et seditionum plenis praecipue ab aulicis iisque quibus in praesenti rerum statu omnis est spes honoris et emolumenti metuitur ne ad aliam gentem transferatur potestas regia vel ad „liberam" confugiatur rempublicam.

In eodem vocabulo quod est χρόνος turbatum et

Nem. I, 46

De serpentibus, quos Iuno in Herculem Iphiclemque recens natos immisit, sic poeta narrat:

ἐς θαλάμου μυχὸν εὐρὺν ἔβαν τέκνοισιν ὠκείας γνάθους
ἀμφιελίξασθαι μεμαῶτες· ὁ δ' ὀρθὸν μὲν ἄντεινε κάρα, πειρᾶτο
[δὲ πρῶτον μάχας
δισσαῖσι δοιοὺς αὐχένων
μάρψαις ἀφύκτοις χερσὶν ἑαῖς ὄφιας·
ἀγχομένοις δὲ χρόνος
ψυχὰς ἀπέπνευσε μελέων ἀφάτων.

Unum tantum in his vocabulum more minus solito adhibetur: ἀπέπνευσε enim est: *fecit ut* animam *efflarent*. Sed hoc quidem legentium nulli molestiam exhibebit. At istud χρόνος quo, quaeso, vertamus? An ita est interpretandum ut *tandem aliquando* serpentes animam efflare dicantur? Nihil unquam vidi quod esset magis ineptum atque udeo ridiculum. An forte poetam miseret miserorum istorum animalium, quae lenta conficiantur morte et operam nunc dat ut nos quoque misereat? Quid sit reponendum haec docebit observatio: omnia hic, paene dixerim, nuntiantis oratione sunt significata, suum cuique rei datum est vocabulum quotidianum et pedestre, ornatius aliquid requiritur quod legentium mentes gravius percutiat et oculos eorum auresque in se convertat. Haec omnia habebis si pro χρόνος legeris βρόχος ut manus Herculis poeta *laqueum* dicat et *nodum*. Et alii multi poetarum de eiusmodi luctationibus loci hunc usum illustrare possunt et haud pauci apud Ovidium in Metamorphosesin.

Paulo supra Chromius Aetnaeus, cui scriptum carmen, sic laudatur:

31 οὐκ ἔραμαι πολὺν ἐν μεγάρῳ πλοῦτον κατακρύψαις ἔχειν.

Errorem typothetae in mea Schneidewiniana semper opinatus eram esse istud ἔραμαι, cum nuper in Bergkiana vidi sic vulgo edi. Confidenter ergo corrigo ἔρασαι. Totius enim loci hic est sensus: „in variis rebus te, Chromi, utilem praestas; non coacervare divitias tibi lubet sed ex iis quae habes et genio indulgere et amicis tuis — nam hi quoque adversa interdum utuntur fortuna — subvenire laborantibus inopia".

AD NEM. IX, 20

„Adrastus cum sociis,' poeta ait „bello petierunt Thebas"

οὐ κατ' ὀρνίχων ὁδόν· οὐδὲ Κρονίων ἀστεροπὰν ἐλελίξαις οἴκοθεν [μαργουμένους
στείχειν ἐπώτρυν', ἀλλὰ φείσασθαι κελεύθου.

Neque Graecum videtur φείσασθαι κελεύθου et est totius sententiae nimis impedita structura. Legendum censeo φείσασθαι 'κέλευσε. Confer Latinum „parce", sed et Graece φείδου dicitur ad eum qui aliquid *non facere* iubetur.

Admonet me istud κέλευθος huiusce loci:

Isthm. III, 19—21

Melissum Thebanum, in pancratio victorem, sic poeta laudare incipit (nam praestat hinc novum ordiri carmen):

ἔστι μοι θεῶν ἕκατι μυρία παντᾶ κέλευθος·
ὦ Μέλισσ', εὐμαχανίαν γὰρ ἔφανας Ἰσθμίοις
ὑμετέρας ἀρετὰς ὕμνῳ διώκειν.

Arena sine calce. Tamen et olim sic edebatur et nunc quoque editur. Sed quantulum erat semicolon post *κέλευθος* delere et *εὐμαχανίαν-Ἰσθμίοις* in parenthesi ponere, ut infinitivus ille (*διώκειν*) a *κέλευθος* penderet? *ἔστι μοι κελευθος διώκειν*, quid lenius elegantiusque?

ad Ol. I, 55

„Si quisquam unquam mortalis in honore fuit apud deos Olympios, Tantalus ille fuit" poeta ait et haec subiungit:

.... *ἀλλὰ γὰρ καταπέψαι*
μέγαν ὄλβον οὐκ ἐδυνάσθη, κόρῳ δ' ἕλεν
ἄταν ὑπέροπλον ἄν οἱ πατὴρ ὑπερκρέμασε καρτερὸν αὐτῷ λίθον.

Etiamsi quis minus quam ego Pindarum admiretur suspiciatque, tamen concedat, opinor, bene eum Graece scivisse. Quod qui semel concesserit non ultra feret importunum istud *οἱ* ... *αὐτῷ* sed lubenter mecum pro *αὐτῷ* leget *αὖτις* h. e. paulo post. Nam non statim Iupiter Tantali peccatum ultus est; cf. Ol. II, 57 ubi in sententia generali prorsus idem eiusdem adverbii *αὖτις* ope significatur, quod hic de uno Tantalo dictum est:

— *θανόντων μὲν ἐνθάδ' αὖτις ἀπάλαμνοι φρένες*
ποινὰς ἔτισαν

nam verbis *ἀπάλαμνοι φρένες* fere *impietas* significatur, et, ut Tantalus, sic hic quivis impius dicitur *prius* apud superos ad mortem adigi, deinde (*αὖτις*) apud inferos poena affici.

ad Isthm. IV, 43

Multis heroibus enumeratis qui fortiter ad Troiam pugnaverunt, sic poeta pergit:

τοῖσιν Αἴγιναν προφέρει στόμα πάτραν
διαπρεπέα νᾶσον.

Sensu cassa haec, sed praeclarum sensum obtinebis πρόφερε pro προφέρει legendo. Ut alibi mentem, hic linguam suam alloquitur et „declara" ait „o mea vox, his omnibus patriam fuisse Aeginam". Nam in Phylacidae Aeginetae scriptum carmen honorem.

AD OL. X, 4

εἰ δέ σὺν πόνῳ τις εὖ πράσσοι, μελιγάρυες ὕμνοι
ὑστέρων ἀρχαὶ λόγων
τέλλεται καὶ πιστὸν ὅρκιον μεγάλαις ἀρεταῖς.

Quomodo se hinc extricent qui pro ἀρχαί reponere neglexerunt ἀρχά neque scio neque curo. Nunc hymni dicuntur ei qui victoriam reportavit fieri gloriae apud posteros *initium*, verbo τέλλεται ad praedicatum adaptato.

AD OL. I, 48

„Non verum est" sic poeta Pelopem alloquitur „te a tuo patre concisum et appositum in mensa diis hospitibus: Iupiter te rapuit ut postea Ganymedem

ὡς δ' ἄφαντος ἔπελες ......
ἔννεπε κρυφᾶ τις αὐτίκα φθονερῶν γειτόνων
ὕδατος ὅτι τε πυρὶ ζέοισαν ἀμφ' ἀκμὰν
μαχαίρᾳ τάμον κατὰ μέλη.

Istud τε in ultimo versu quid sibi vult? Repone σέ.

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores!

Ex. officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.